

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

OSMANLI GALATASI (1453-1600)

DOKTORA TEZİ

Kerim İlker BULUNUR

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK

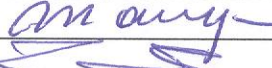

NİSAN – 2013

OSMANLI GALATASI (1453-1600)

DOKTORA TEZİ
Kerim İlker BULUNUR

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

“Bu tez 05/04/2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	Kabul	
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK	Kabul	
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	Kabul	
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Kabul	
Yrd. Doç. Dr. Yusuf KESKİN	Kabul	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Kerim İlker BULUNUR
05.04.2013

ÖNSÖZ

Galata, hem Bizans hem de Osmanlı döneminde önemli bir ticarî merkezdi. Galata'nın kozmopolit yapısı dışarıdan gelen yabancıları buraya çekiyordu. Çeşitli amaçlarla İstanbul'a gelen tüccarlar, seyyahlar ve elçiler Galata'ya uğramadan geçemiyorlardı. Bununla birlikte Galata, 1453'te İstanbul'un II. Mehmed tarafından fethi ile birlikte değişmeye ve dönüşmeye başladı. Değişen sadece fiziki yapısı değildi. Demografik, sosyal ve ekonomik yapısı hep birlikte değişiyordu. Ancak maalesef şimdiye kadar bu olgu yeterince vurgulanmamıştır. Bu çalışmada 1453'ten 16. yüzyılın sonuna kadar Galata'da gerçekleşen dönüşüm incelenmiştir.

Uzun tez çalışmam süresi boyunca hiçbir yardımı esirgemeyen, bunaltıcı sorularıma sabırla cevap veren, hatalarımı bıkmadan düzelten ve beni anlayışla karşılayan başta danışman hocam Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK'e teşekkürü borç bilirim. Yardımları olmasaydı bu tez ortaya çıkmazdı. Lisansüstü eğitimim boyunca hocam Prof. Dr. Mehmet ALPARGU'nun her zaman desteğini yanımda hissettim. Sözleri ile çalışmalarımı teşvik etti ve yardımını esirgemedi. Kendisine müteşekkirim.

Tez çalışmam sırasında birçok hocamdan değişik yardımlar aldım. Prof. Dr. Arif BİLGİN ve Doç. Dr. Ümit EKİN okumakta zorlandığım belgeleri çözmeme yardımcı oldular ve yaptığımız sohbetlerde ufuk açıcı fikirlerini benimle paylaştılar. Bölüm başkanım Prof. Dr. Haluk SELVİ tez çalışmam boyunca beni destekleyerek gereken zamanı ve ortamı sağladı. Yrd. Doç. Dr. Yusuf KESKİN 6 ayda bir yaptığımız tez izleme toplantılarında değerli görüşlerini benimle paylaştı. Hepsine teşekkür ederim.

Arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Mustafa SARI, Yrd. Doç. Dr. Bilal ÇELİK, Yrd. Doç. Dr. Fatih BOZKURT, Dr. Burcu KURT, Serap SUNAY ve Mustafa IŞIK, tezin çeşitli aşamalarında değişik yardımlarda bulundular. Kendilerine çok şey borçluyum.

Ayrıca Sakarya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne tez çalışmama verdikleri destekten dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Kerim İlker BULUNUR

05.04.2013

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: ANA HATLARIYLA TARİHTE GALATA.....	8
1.1. Şehrin Adı: Galata mı, Pera mı?.....	8
1.2. Bizans Dönemi.....	10
1.3.Cenevizliler Konstantinopolis’te.....	10
1.4.Galata’nın Ceneviz Kolonisi Olarak Yükselişi.....	14
1.5. Galata Cenevizlileri ve Osmanlı İlişkileri.....	26
1.6. 1453 İstanbul Kuşatmasında Galata ve Galata Cenevizlilerinin Rolü.....	33
1.7. Galata’nın Osmanlı Hâkimiyetine Girişi.....	44
1.8. Galata Cenevizlilerinin Zimmî Statüsüne Alınmaları.....	51
BÖLÜM 2: GALATA ŞEHRİNİN MEKÂNSAL YAPISI VE GELİŞİMİ.....	59
2.1. Surlar.....	60
2.1.1. 1453’ten Sonra Surların Durumu.....	62
2.1.2. Hendek.....	64
2.2. Kapılar.....	65
2.2.1. Kara Kapıları.....	65
2.2.2. Deniz Kapıları.....	65
2.2.2.1. Azap Kapı.....	66
2.2.2.2. Kürkçü Kapı.....	67
2.2.2.3. Yağkapanı (İskele) Kapısı.....	67
2.2.2.4. Balıkpazarı Kapısı.....	68
2.2.2.5. Karaköy Kapı.....	68
2.2.2.6. Kurşunlu Mahzen.....	69
2.2.2.7. Mumhane Kapısı.....	69

2.2.2.8. Domuz (Eğri) Kapı.....	70
2.2.2.9. Kireç (Debbağhane) Kapı.....	70
2.2.3. İç Kapılar.....	71
2.3. Ticaret Alanları.....	72
2.3.1. Liman ve İskeleler.....	72
2.3.2. Sur Dışındaki Ticaret Alanları.....	74
2.3.3. Şehrin Ana Ticaret Merkezi: Lonca.....	79
2.3.4. Bir Ticaret Alanı Olarak Karaköy'ün Yükselişi.....	88
2.3.5. Galata'daki Diğer Ticaret Alanları: Çarşılar, Dükkânlar ve Mahzenler..	94
2.3.6. Galata'da Dükkân Sahibi Olmak.....	100
2.4. Yaşam Alanları: Mahalleler.....	111
2.4.1. Geçiş Döneminde Galata Mahalleleri.....	112
2.4.2. Türkleşme Dönemi ve Müslüman Mahallelerinin Oluşumu.....	117
BÖLÜM 3: NÜFUS YAPISI.....	123
3.1. İstanbul'un Fethinin Galata Nüfusuna Etkileri: Galata'nın Tenhalaşması.....	125
3.2. Galata'nın Yeniden İskânı.....	129
3.3. Galata'nın Nüfusu ve Nüfus Grupları.....	140
3.3.1. Frenkler (İtalyanlar).....	141
3.3.2. Rumlar.....	146
3.3.3. Ermeniler.....	149
3.3.4. Yahudiler.....	151
3.3.5. Yabancılar.....	160
3.3.6. Müslümanlar.....	170
BÖLÜM 4: GALATA'DA YÖNETİM: YÖNETİM KURUMLARI VE YÖNETİCİLER.....	184
4.1. Osmanlı Öncesi Duruma Bir Bakış: Podestadan Kethüdaya.....	184
4.2. Galata Kazası ve Kadısı.....	188
4.3. Subaşı ve Görevleri.....	195
4.3.1. Subaşının Yardımcıları: Asesler, Yasakçılar ve Müstahfızlar	206
4.3.2. Toplumsal Hayatta Subaşı.....	209

4.4. Galata'nın Yönetiminde Merkezi İdarenin Rolü: Sadrazam, Kaptan Paşa, Yeniçeri Ağası ve Bostancıbaşı.....	218
BÖLÜM 5: TİCARÎ HAYAT.....	232
5.1. Ceneviz Galatası'nda Ticaret: Genel Bir Bakış.....	232
5.2. İstanbul'un Fethi ve Galata Ticaretine Etkileri.....	237
5.3. Liman, Ürünler ve Ticaret Bölgeleri.....	243
5.4. Gümrük, Gümrük Görevlileri ve Tüccarlar.....	250
5.5. Ticarî Hayatın Aktörleri: Tüccarlar, Aracılar, Vekiller.....	265
5.6. Ticaret Yöntemleri ya da Ticaretin Finansmanı: Borç Verme ve Ortaklık İlişkileri.....	270
5.7. Tüccarların Kimlikleri.....	281
SONUÇ.....	283
KAYNAKÇA.....	287
EKLER.....	307
ÖZGEÇMİŞ.....	319

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BşS	: Bursa şer‘iyye Sicilleri
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Düz.	: Düzenleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.MMK.İGE	: Bâb-1 Defterî Maden Mukâtaası İstanbul Gümrük Emni
Ed.	: Editör
GşS	: Galata şer‘iyye Sicilleri
Haz.	: Hazırlayan
İFC	: İstanbul Fetih Cemiyeti
KK	: Kamil Kepeci Tasnifi
MAD	: Maliyeden Müdevver Defterler
MD	: Mühimme Defterleri
MZD	: Mühimme Zeyli Defterleri
nr.	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TşS	: Tophane şer‘iyye Sicilleri
TT	: Tapu Tahrir Defterleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.	: Varak
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Yay.	: Yayınlayan

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 1546 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine Göre Lonca Mahallesi'nde Ev, Dükkân ve Mahzen Sahibi Olan Vakıflar	84
Tablo 2: 1546 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine Göre Karaköy Mahallesi'nde Mülk Sahibi Olan Vakıflar	90
Tablo 3: 1455 Tahririne Göre Galata Mahalleleri	114
Tablo 4: 1472 Vakfiyesi'ne Göre Galata Mahalleleri	117
Tablo 5: 1481 Vakfiyesi'ne Göre Galata Mahalleleri	119
Tablo 6: 16. Yüzyıl Şer'iyeye Sicillerine Göre Galata Mahalleleri	121
Tablo 7: Galata'daki Frenk Nüfusu	144
Tablo 8: Galata'daki Rum Nüfusu	147
Tablo 9: Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Fatih Vakfı'na Cizye Veren Rum Nüfusu	148
Tablo 10: Galata'daki Ermeni Nüfusu	150
Tablo 11: 1545 Tarihli Deftere Göre Galata'daki Ermeni Nüfus Grupları	151
Tablo 12: Galata'daki Gayrimüslim Nüfusu (Hane olarak)	177

Tezin Başlığı: Osmanlı Galatası (1453-1600)**Tezin Yazarı:** Kerim İlker BULUNUR **Danışman:** Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK**Kabul Tarihi:** 05.04.2013**Sayfa Sayısı:** 7 (ön kısım) + 306 (tez) + 12 (ek)**Anabilimdalı:** Tarih

Galata'nın önem kazanması Bizans Konstantinopolis'i karşısında bir Ceneviz kolonisi haline gelmesinden sonraya denk gelir. Cenevizliler bu bölgeye Bizans başkentinde faaliyet gösteren Venediklilerle yaşadıkları sürtüşmeler sonucunda sürgün olarak yollanmışlardı. Ancak Galata'nın imkânlarından yararlanarak yaşadıkları yeri surlarla çevirdiler. Zaman zaman Bizans imparatorlarından kopardıkları imtiyazlarla hâkimiyet alanlarını genişlettiler ve Bizans başkentine rakip yarı otonom bir koloni kent oluşturdular. Artık Cenevizliler Bizans'ta faaliyet gösteren diğer tüm İtalyan milletlerinden daha avantajlıydılar.

II. Mehmed'in İstanbul'u fethinin ardından Galata sulh yolu ile teslim oldu. Zaten İstanbul'un fethi sırasında Bizans tarafına yardım ettikleri kadar Osmanlı tarafına da yardım etmişlerdi. Galata Cenevizlileri bu yardımları ile bekledikleri neticeyi elde edemediler. Onlar, Bizans dönemindeki gibi yarı bağımsız bir statü umuyorlardı, fakat II. Mehmed Galata'ya bir kadı ve subaşı atayarak burayı Osmanlı idari yapısına dâhil etti. Galata'nın teslim olmasından sonra burada yaşayan halka can ve mal güvencesi, serbestçe ticaret yapma ve her türlü avarızdan muaf olma imtiyazı verildi. Bununla birlikte cizye vermekle yükümlü tutuldular.

Galata, fetihten sonra bir sarsıntı geçirse de kısa sürede toparlanmasını bildi. Galata'yı terk eden İtalyanların yerini Türkler ve Rumlar aldı. Nüfusu arttı ve şehir Türkleşmeye/Müslümanlaşmaya başladı. Şehirdeki Müslüman Türk nüfusunun eskiye oranla artması burada bulunan yabancıları, onların dini, sosyal ve ekonomik yaşamlarını olumsuz etkilemedi. Eskiden olduğu gibi hayatlarını devam ettirdiler.

16. yüzyılın sonlarında gerçekleşen nüfus patlamasının izleri Galata'da da görülmektedir. Özellikle sur içinde daha önce boş olan arazilerin yerleşime açılması, sur dışındaki kasabaların gelişmesi bunun delilleri arasında sayılabilir. Ayrıca suç oranlarında bir artış görülmektedir. Merkezde şanslarını denemek isteyen Anadolu'daki işsiz güçsüz takımı buradaki mevcut düzeni olumsuz etkiledi. Halk ise artan asayişsizlik olaylarına karşı durumu merkeze şikâyet ederek kendisini korumaya çalışıyordu.

Galata Osmanlı idari yapılanmasında başkent İstanbul'un kazalarından/kadılıklardan biri haline getirildi. Merkezin her türlü emri burada bulunan kadıya gönderiliyor, halk da şikâyetlerini kadı aracılığı ile merkeze iletiyordu. Galata kadılığı sadece hemen bitişiğinde yer alan Kasımpaşa, Tophane, Hasköy ve Beşiktaş'ı değil aynı zamanda Boğaz'ın Avrupa yakasında yer alan bütün yerleşimleri ve Marmara adalarını da içine alıyordu. Galata kadısı civar kasaba ve köylerdeki idarî, kazaî vazifesini yerine tayin ettiği naibleri aracılığı ile görüyordu.

Galata'daki Ceneviz kolonisinin eski ayrıcalıklarının kaldırılması Osmanlı tüccarlarının sadece Müslümanların değil aynı zamanda Rumların da ticarete aktif bir biçimde katılmalarına olanak tanıdı. Bir zamanlar İtalyanların gezdiği sularda artık Osmanlı gemileri yüzüyor ve bunlar Türk-Rum tüccarları ile ticarî metalarını taşıyorlardı.

Bu çalışmada İstanbul'un fethi ve Galata'nın teslim olmasından 16. yüzyılın sonuna kadar geçen süre içinde Galata şehrinde ve şehir hayatında yaşanan dönüşüm detayları ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Galata, İstanbul, Ceneviz, Ticaret, Tüccarlar

Title of the Thesis: Otoman Galata (1453-1600)	
Author: Kerim İlker BULUNUR	Supervisor: Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK
Date: 05.04.2013	Nu. of pages: 7 (pre text) + 306 (text) + 12 (appendices)
Department: History	
<p>Gaining importance of the Galata, coincides after being a Genoese colony versus the Byzantine Constantinople. Genoese was exiled this place as a result of friction with Venetians who were active at that time in the Byzantine capital. However, they ramparted their living place by using Galata's facilities. As time passes, they expanded their domination by concessions derived from the Byzantine Emperors and they transformed Galata to a semi-autonomous colony, rival to the Byzantine capital. Now Genoese were the most advantageous one among all Italian nations being active in Byzantine.</p> <p>After the conquest of Istanbul by Mehmed II, Galata was surrendered peacefully. As a matter of fact, Genoese cooperated with Byzantine as much the Ottoman Empire, during the conquest of Istanbul. Genoese of Galata could not obtain their expectations by these cooperation. Their expectation was a semi independent statue, once they have in the Byzantine Empire. But Mehmed II included Galata to the Ottoman administrative system by appointing a <i>qadi</i> and <i>subashi</i> to this region. After surrender of Galata, the people were given some privileges like security of life and property, free trade, exempting from every kind of <i>avariz</i>. On the other hand, they were responsible for giving poll-tax.</p> <p>Although Galata traumatized after the conquest, in a short time picked oneself up. Turks and Greeks were replaced by the the Italians who left Galata. The population increased and the number of Muslims and Turks started to increase in the city. The increase in the Muslim Turkish population did not affected the foreigners badly regarding their religious, social and economic way of lives. They continued their lives as the way it used to be.</p> <p>The tracts of population explosion, at the end of the 16th century, can be also seen in Galata. Especially opening of the empty pieces of land to settlement within the wall, development of uptown districts can be counted as evidences for that. In addition, crime rates increased in the region. The existing order in the city violated by the Anatolian layabouts who desired to try their chances in the center. Therefore people sent complaints to the center in order to preserve their rights.</p> <p>In the Ottoman administrative structure, Galata transformed to a district/<i>qadiship</i> of Istanbul. Every command of the centre was sent to <i>qadi</i> and people send their complaints to centre by <i>qadi</i>. Galata qadiship included not only the regions of Kasımpaşa, Tophane, Hasköy ve Beşiktaş, but also the European side of Istanbul and the Marmara Islands. <i>Qadi</i> of Galata used the solved the problems of the people through his <i>naib</i> (regent).</p> <p>The abolishment of the former privileges of Genoese colony in Galata, provided an active participation of all Ottoman traders both Muslim and Greek. From now on the Ottoman ships, which were transporting Turkish-Greek traders and their commercial commodities, were sailing in the waters, once upon a time influenced by the Italians.</p> <p>In this study, the transformation experienced in the city and citylife in Galata, at the time which begins from the conquest of Istanbul and the surrender of Galata to the end of the 16th century, will be examined in detail.</p>	
Key Words: Ottoman, Galata, İstanbul, Genoese, Trade, Merchants	

GİRİŞ

Son yıllarda yapılan çalışmalarla Osmanlı şehir tarihleri ile ilgili oldukça zengin bir literatür oluşmuş durumdadır. Bu çalışmaların bir kısmında Weber¹ ve takipçileri tarafından ileri sürülen bir İslam şehri olmadığı yönündeki tezler ciddi biçimde sorgulanırken bir kısmında ise yok sayılmıştır².

Weber'in tezlerine yöneltilen eleştirilerde her şehrin kendine has özellikleri olduğu ve bunların vurgulanması gerektiği eğilimi ağır basmaktadır³. Weber'in tezlerini Anadolu'daki Osmanlı şehirleri üzerinden sorgulayan Özer Ergenç, öne sürüldüğü gibi Osmanlı şehirlerinde politik bilinçsizlik ve kendi kendini yönetme yokluğunun olmadığını ortaya koymuştur. Ergenç, ayan ve eşraf denen şehir seçkinleri ile mahalle ve esnaf örgütleri ve bunların yöneticilerinin Osmanlı şehir yönetimine katıldıklarını göstermiştir⁴. Ayrıca “*Osmanlı-Türk şehri*”, “*Osmanlı Anadolu şehri*”, “*Osmanlı dönemi Balkan şehirleri*” kavramlarının Osmanlı şehirlerini tanımlamak için daha uygun olduğu görüşündedir⁵.

İstanbul, İzmir ve Halep konusunda ortak bir çalışma kaleme alan Eldem, Goffman ve Masters, İslam, Arap ve Osmanlı kenti gibi bir model oluşturma çabalarının olmadığını, inceledikleri üç kentin Arap ve Anadolu kentleri olmalarının yanında aynı zamanda Akdeniz kenti olduğunu vurgulamışlardır⁶.

¹ Weber, bir şehrin şu özelliklere sahip bulunması gerektiğini öne sürer: “*kale, pazar, kendine ait bir mahkeme ve hiç değilse özerk bir hukuk, ilgili bir birlik biçimi ve en azından kısmi bir özerklik ve tabii kendi kendini yönetebilme.*” Bkz. Max Weber, **Şehir: Modern Kentin Oluşumu**, Musa Ceylan (çev.), İstanbul: Bakış Yayınları, 2000, s. 91-92.

² Bu çalışmalarla ilgili genel değerlendirmeler için bkz. Erol Özvar ve Arif Bilgin, “Şehir Yönetimi ve Tarihi Üzerine”, **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, Erol Özvar ve Arif Bilgin (ed.), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2008, s. 15-32.

³ Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters, “Bir Osmanlı Kenti Var mıydı?”, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti**, Sermet Yalçın (çev), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 14-17.

⁴ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, **VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. II, Ankara: TTK Yayınları, 1981, s. 1265-1274; Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Osman Okyar ve Halil İnalçık (ed.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980, s. 103-109; Özer Ergenç, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki ‘Eşraf ve A’yan’ Üzerine Bazı Bilgiler”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. 3, İstanbul, 1982, s. 105-113.

⁵ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?”, **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, Erol Özvar ve Arif Bilgin (ed.), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2008, s. 53.

⁶ Eldem, Goffman ve Masters, “Bir Osmanlı Kenti Var mıydı?”, s. 14, 17.

Galata şehrine bu tanımlamalardan hangisi daha uygundur? Osmanlı kenti mi? Ancak Galata önemli bir ticaret kenti olması yanında Haliç'in sunduğu imkânlar nedeni ile önemli bir liman şehridir de. Aynı zamanda burası yabancıların yoğun olarak yaşadığı bir yerdir. Hatta bu nedenle bazı yazarlar burayı “*Frenk*” şehri olarak tanımlamışlardır. Gerçekte Galata, bu tanımlamaların hepsini birden içine almaktadır.

Ancak Galata'nın yukarıda sıralanan bütün özelliklerine vurgu yapan ve konuya bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşan bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır. Bununla Galata ile ilgili hiçbir akademik araştırmanın bulunmadığını iddia etmiyoruz. Galata'nın değişik dönemlerini ve yönlerini ele alan elbette ki çok önemli çalışmalar yapılmıştır⁷. İncelediğimiz dönem açısından Halil İncılık'ın “Ottoman Galata, 1453-1553”⁸ isimli makalesi bunlar arasında birçok çalışmaya öncülük etmesi ve ilham kaynağı olması açısından ilk sırada yer alır⁹. İncılık burada –şer‘iyye sicilleri hariç– değişik arşivlerden temin ettiği belgelerle 1500'lü yılların ortalarına kadar Galata şehrinin bazı yönlerini vurgulamıştır. Biz de bu tezin değişik bölümlerinde onun bu çalışmasından sıkça faydalandık.

Galata şehri ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlılığı aslında İstanbul ve buna bağlı diğer semtler için de geçerlidir. Eldem ve diğerleri “*İstanbul'un akademik literatürdeki egemenliği tarihsel gerçeklikten ziyade efsanelerin ürünüdür*”¹⁰ diyerek şehri (İstanbul'u) bütüncül bir bakış açısıyla anlatan çalışmaların azlığına vurgu yaparlar ve bunun sebebini şöyle açıklarlar: “*İstanbul'un tarihçilik mirası, şehrin kendisi kadar çeşitlilik arz eden bir yapıdadır. Yönetim, ticaret, mahalleler, mimari, sanat ve şiir, diplomasi, Ermeni, Rum, Ortodoks, Yahudi, Müslüman ve yabancı cemaatler üzerine pek çok çalışma vardır. Ne var ki bu parçaları bütünleştirmek, İstanbul'u birleşik bir bütün olarak incelemek için çok az çaba harcanmıştır. Bu bölük pörçük yaklaşım muhtemelen kentin doğasındaki kaosu yansıtmaktan ziyade, onun korkutucu*

⁷ Bu çalışmalara yeri geldikçe metin içinde ve kaynakçada değinilmiştir.

⁸ Halil İncılık, “Ottoman Galata, 1453-1553”, **Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne**, Edhem Eldem (ed.), İstanbul-Paris: Isis Press, 1991, s. 17-116.

⁹ Doğan Kuban, **İstanbul: Bir Kent Tarihi**, Zeynep Rona (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 215-219. İlber Ortaylı, “Galata”, **DİA**, C. XIII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 303.

¹⁰ Eldem, Goffman ve Masters, “Bir Osmanlı Kenti Var mıydı?”, s. 13.

karmaşıklığının ve şaşırtıcı bir bollukta olan fakat çoğunlukla sorunlu bir doğaya sahip belgelerinin bir sonucudur.”¹¹

Gerçekten de merkezî idarenin ve şehir mahkemelerinin ürettiği belgeler oldukça fazladır. Her bir türden belgeyi okumak, anlamak ve konsept içinde bir yere oturtmak ayrı ayrı uzmanlıklar istediği gibi yoğun bir mesai ve zaman harcanmasını da gerektirmektedir. Bu nedenle İstanbul ve çevre semtleri ile ilgili yapılan çalışmalar haklı olarak şehrin veya şehir hayatının bir yönüne eğilmiştir.

Çalışmanın Konusu

Bu tezde Galata şehri bütüncül bir bakış açısıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Ancak şehrin ayırt edici yönleri bilinçli bir biçimde ön plana çıkarılmış ve bu konulara ağırlık verilmiştir.

“Ana Hatlarıyla Tarihte Galata” isimli birinci bölümde, Galata’nın Bizans dönemindeki oluşumu ve Ceneviz hâkimiyeti altında ticarî koloni olarak yükselişi anlatılmıştır. İstanbul’un fethi sırasında Galata Cenevizlilerin takındığı tutum ve fetih sonrasında Galata’nın sulh yolu ile Osmanlı topraklarına katılması bu bölümde ele alınan diğer önemli konulardır.

“Galata Şehrinin Mekânsal Yapısı ve Gelişimi” isimli ikinci bölümde şehrin fizikî yapısı anlatılmaktadır. Liman, kapılar, ticaret bölgeleri, yaşam alanları (mahalleler) incelenen başlıca konulardır. Ayrıca burada Galata’nın Ceneviz döneminden Osmanlı hâkimiyetine geçiş sürecinde ve sonrasında geçirdiği dönüşümler anlatılmaya çalışılmıştır.

Galata’nın “Nüfus Yapısı”nın incelendiği üçüncü bölümde fethin nüfusa etkisi, daha sonraki yıllarda gerçekleşen iskân faaliyetleri, Galata’da yaşayan yabancı nüfus grupları ve Müslümanların sayıca artması açıklanmaya çalışılmıştır.

“Galata’da Yönetim: Yönetim Kurumları ve Yöneticiler” isimli dördüncü bölümde başta kadı ve subaşı gibi şehir yöneticileri üzerinde durulmuştur. Bilindiği gibi Galata, fetihten sonra İstanbul’un bir kazası şeklinde organize edilmiş ve buraya bir kadı atanmıştır. Galata kadısı burada devletin emirlerini halka duyuran ve bunların

¹¹ Eldem, Goffman ve Masters, “Bir Osmanlı Kenti Var Mıydı?”, s. 14.

uygulanmasını sağlayan en önemli görevlidir. Aynı zamanda kadı halkın Şikâyetlerini de merkeze iletmektedir. Bu yönüyle kadının devlet ile halk arasında köprü vazifesi gördüğü söylenebilir. Kadıdan başka yönetici olarak subaşı dikkati çekmektedir. Subaşının görevi asayişin sağlanmasıdır. Aynı zamanda kadı ile uyum içinde çalışır ve onun kararlarını yerine getirir. Galata'da zaman zaman, bostancıbaşı, yeniçeri ağası, kaptan paşa gibi üst düzey Osmanlı memurlarının kimi idarî görevler üstlendiği görölmektedir. Bu bölümde tüm bunlar ayrıntılı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölümde Galata'daki "Ticarî Hayat" incelenmiştir. İlk olarak Osmanlı öncesi Galata'nın ticarî hayatına bakılmış ardından fethin Galata ticaretine etkilerine değinilmiştir. Ayrıca tüccarların iş yapma şekilleri, borç ve ortaklık ilişkileri incelenen başlıca konulardır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada bir Ceneviz kolonisi olan Galata'nın Osmanlı hâkimiyetine geçiş sürecinde ve sonrasında geçirdiği değışimler ele alınmaktadır. Bu değışimleri yansıtmak çalışmanın temel amacıdır.

Çalışmanın Önemi

Galata şehrinde fetihten 16. yüzyılın sonuna kadar görölen değışimleri yansıması bu çalışmanın en önemli yanıdır. Ayrıca mevcut literatürde sıkça görölen Galata ile ilgili bazı görüşler sorgulanarak bunların geçerli olup olmadığı ortaya konmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Galata ile ilgili akademik çalışmaların azlığı nedeni ile bu tezde tematik bir yöntemden ziyade tasvirî yöntem izlenmiştir. Ancak zaman zaman bazı konuların analitik tarzda tartışmaları da yapılmıştır.

Kaynaklar

Bu çalışmada değışik arşivlerde bulunan çok farklı türdeki belge ve defter serilerinden faydalanılmıştır. Uzun arşiv çalışması sırasında Galata ile ilgili birçok belgeye ulaşılmıştır. Ancak bunların burada tek tek analizi imkânsızdır. Bu nedenle sadece belli

başlıları üzerinde durulmuş, bazen çok genel bilgiler verilmekle yetinilmiş, bazen de sadece tasnif ismi verilmiştir.

Tezin ana kaynağını oluşturan ve en çok kullanılan arşiv kaynağı 16. yüzyıla ait Galata şer‘iyye sicilleridir. Bilindiği gibi siciller son yıllarda şehir tarihi çalışmalarında en çok kullanılan kaynaklar arasında yer almaktadır. Sicillerin devlet merkezli olmaması, sıradan Osmanlı insanların yaşayışını yansıtmaması, bu kaynağın modern araştırmacılar tarafından yoğun bir biçimde kullanılmasını sağlamıştır. Sicillerden elde edilen veriler, siyasî tarih hariç hemen her bölümde yoğun bir biçimde kullanılmış ve bunlardan faydalanılarak önemli çıkarımlarda bulunulmuştur.

Çalışmada kullanılan bir diğer önemli kaynak Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan iki tahrir defteridir¹². Ancak bunlar sancaklara göre düzenlenmiş klasik tahrir defterlerinden çok farklıdır. İkisi de Kanuni dönemine aittir ve Fatih Sultan Mehmed Vakfi’na cizye veren nüfusu gösterir. Bu defterden özellikle nüfus bahsinde yararlanılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde 16. yüzyıla ait Mühimme ve Maliye Ahkam defterlerinde yer alan Galata ile ilgili hükümlerden yoğun bir biçimde faydalanılmıştır. Bu belgeler, devletin idarî ve ekonomik bakış açısını yansıtmaları açısından önemlidirler. Ayrıca bu arşivde, yine araştırılan dönemle ilgili Maliyeden Müdevver defterler serisi içinde yer alan kaynaklardan yararlanılmıştır.

Bu çalışmada faydalanılan bir diğer arşiv, Topkapı Sarayı Arşivi’dir. Burada bulunan ve doğrudan Galata ile ilgili olduğu tespit edilen defterler kullanılmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilki genellikle Rumeli eyaletinin sancak ve köylerindeki sipahi, sancakbeyi ve subaşı haslarına tabi olan reayanın yazılı olduğu bir defterdir. Kayıtların çeşitliliğine bakıldığında bu defterin birbirinden farklı dönemlerde düzenlenmiş olan defterlerin veya defter parçalarının bir araya getirilmesi sonucu oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu defterin sonunda Galata ve İstanbul’un Fatih Sultan Mehmed emriyle yapılan bir tahriri bulunmaktadır¹³.

¹² BOA, **TT**, nr. 210 ve BOA, **TT**, nr. 240.

¹³ TSMA, D. 2203. Bu defter daha önce Halil İnalçık tarafından İstanbul ve Galata ile ilgili yaptığı yayınlarda arşiv ismi ve tasnif numarası verilmeden kullanılmıştır. İnalçık’ın anlatımına göre Türk arşivlerinden elde edilen, fakat henüz kataloglanmamış olan bu defter, kendisine Ankara Üniversitesi

Defterin Galata ve İstanbul tahririni içeren kısmı, fetihten yaklaşık 2-2,5 yıl sonra düzenlenmiştir (1-10 Muharrem 860/11-20 Aralık 1455). Klasik tahrirlerden farklı olan bu sayımın asıl amacı cizye veren ve vermeyen, fakir, orta halli ve zengin halk ile mukataalı ve mukataasız evleri tespit etmektir. Tahrir esnasında nüfus ve evler buldukları mahalleler temel alınarak yazılmıştır. Bu defter sayesinde Galata'nın 1455'teki fiziksel durumu, özellikle de mahalleleri hakkında eşsiz bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgiler sayesinde Ceneviz hâkimiyetinden Osmanlı hâkimiyetine geçişte Galata mahallelerinin durumu analiz edilebilmiştir.

Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan ve tezde kullanılan bir diğer kaynak Mevlana Muhyiddin'in 1478'de yaptığı ev ve dükkân sayımıdır. Burada İstanbul ve Galata'daki Müslüman ve gayrimüslim nüfus ayrıntılı olarak verilmiştir¹⁴.

Çalışmada ayrıca iki önemli vakfiye kullanılmıştır. Bu vakfiyelerden 1472 tarihli olanın sureti Osman Nuri Ergin tarafından faksimilesi ile birlikte yayınlanmıştır¹⁵. Arapça olarak yazılan bu vakfiyenin bir sureti Türk-İslam Eserleri Müzesi No. 2202 (667)'de kayıtlıdır. Son zamanlarda yapılan bir çalışmada, bu vakfiyeye dayalı olarak yapılan yayınlarda vakfiye numarasının yanlışlıkla 667 olarak verildiği fakat doğrusunun 666 olduğu özellikle vurgulanmıştır¹⁶.

II. Mehmet döneminden kaldığına şüphe bulunmayan bu vakfiye Ergin'e göre¹⁷ 1472-1473 (877-878), İncalcık'a göre¹⁸ ise 1470-1474 yılları arasındaki bir tarihte düzenlenmiştir. Bu çalışmada İncalcık'ın özellikle üzerinde durduğu 1472 yılı bu vakfiyenin düzenlenme tarihi olarak kabul edilmiş ve *1472 Vakfiyesi* olarak adlandırılmıştır.

Yazıların çok küçük ve baskının kalitesiz olması nedeni ile Ergin'in yayınından bu vakfiyeyi okuyabilmek mümkün değildir. Ergin'den sonra aynı kaynağı kullanarak

Profesörlerinden Bekir Sıtkı Baykal tarafından verilmiştir. Halil İncalcık, "Ottoman Galata, 1453-1553", **Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne**, Edhem Eldem (ed.), İstanbul-Paris: Isis Press, 1991, s. 31; Halil İncalcık, "The Ottoman Survey of 1455 and the Conqueror's Istanbul", **550. Yılında Fetih ve İstanbul**, Ankara: TTK Yayınları, 2007, s. 1. Aynı yazının daha sonra yayımlanan değişik bir versiyonu için Bkz. Halil İncalcık, "The Ottoman Survey of İstanbul, 1455", **Archivum Ottomanicum**, C. XXV, 2008, s. 5-13.

¹⁴ TSMA, D. 9524.

¹⁵ Osman Ergin, **Fatih İmareti Vakfiyesi**, İstanbul: İstanbul Belediyesi Yayınları, 1945.

¹⁶ Kayoko Hayashi, "Fatih Vakfiyeleri'nin Tanzim Süreci Üzerine", **Bellekten**, S. 263, Ankara, 2008, s. 2.

¹⁷ Ergin, **Fatih İmareti Vakfiyesi**, s. 13.

¹⁸ İncalcık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 44.

önemli tespitlerde bulunan Ekrem Hakkı Ayverdi ve Halil İnalçık da bunu özellikle belirtmişlerdir¹⁹. Bu nedenle Ergin'in yayınladığı bu Arapça vakfiyenin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan suretini²⁰ ve Türkçe tercümesini²¹ kullandık. Fakat Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin ettiğimiz vakfiyenin Türkçe tercümesinin microsoft word formatında olması ve defterdeki sayfa numaralarının belirtilmemesi nedeni ile vakfiyenin Türkçe tercümesine atıf yapamadık. Ayrıca vakfiyenin Arapça sureti ile Türkçe tercümesini karşılaştırdığımızda bazı mahalle ve şahıs isimlerinin yanlış okunduğunu tespit ederek bunların doğru okunuşlarını kullanmaya gayret ettik²².

Galata ve mahalleleri hakkında önemli bilgiler veren diğer vakfiye Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan ve Tahsin Öz'ün faksimilesi ile birlikte yayınladığı Arapça vakfiyedir²³. Bu vakfiyenin tarihi hakkında konunun uzmanları arasında fikir birliği yoktur. Vakfiye genel olarak 1480 ile 1496 yılları arasında tarihlendirilmektedir. Genel eğilim 1481 tarihinin doğru olduğu yönündedir²⁴.

Tahsin Öz'ün yayınladığı Arapça vakfiyenin aynısı olduğu ileri sürülen bir kopyası Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunmaktadır. Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan bu vakfiyenin Türkçe tercümesi Akgündüz, Öztürk ve Baş tarafından yapılmıştır. Ayrıca Öz'ün yayınladığı vakfiyenin 16. yüzyılın ortalarında yapılan bir tercümesi Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmıştır²⁵. Akgündüz ve diğerlerinin Türkçeye çevirerek yayınladığı vakfiye ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı vakfiye arasında ciddi bir fark bulunmamaktadır. Bu nedenle tezde zaman zaman Akgündüz ve diğerlerinin yaptığı yayına atıf yapılsa da çoğunlukla Vakıflar Genel Müdürlüğü yayını kullanılmıştır.

¹⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu**, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958, s. 4; İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 71.

²⁰ VGMA, nr. 575, s. 82-106, sr. 46.

²¹ VGMA, nr. 2114, s. 175 vd., sr. 19.

²² Bu vakfiyenin Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan sureti ve tercümesi için ayrıca bkz. Ahmed Akgündüz, Said Öztürk ve Yaşar Baş, **Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya**, İstanbul: OSAV Yayınları, 2005, s. 252.

²³ Tahsin Öz, **Zwei Stiftungsurkunden des Sultan Mehmed II. Fatih**, İstanbul, 1935.

²⁴ Ergin, **Fatih İmaret Vakfiyesi**, s. 25; Ayverdi, **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu**, s. 6; Hayashi, "Fatih Vakfiyeleri'nin Tanzim Süreci Üzerine", s. 8-9.

²⁵ **Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1938; Akgündüz, Öztürk ve Baş, **Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya**; Hayashi, "Fatih Vakfiyeleri'nin Tanzim Süreci Üzerine", s. 5-6.

BÖLÜM 1: ANA HATLARIYLA TARİHTE GALATA

1.1. Şehrin Adı: Galata mı, Pera mı?

Bölge İlk çağlarda önce Sykai (Sycae: İncirlik), sonra İoustinianai, daha sonra da Galata ya da Pera olarak adlandırılmıştı¹. Seyyahlar, Galata ve Pera isimlerini hem Konstantinopolis'in karşında yer alan Haliç'in kuzey kıyılarını hem de surlar ile çevrili olan asıl şehri ifade etmek için kullanıyorlardı. Bunun nedeni seyyahların bölgeyi yeterince tanınamaları ve yer isimlerini karıştırmalarıydı². Osmanlı hâkimiyetine kadar şehri ifade etmek için Galata ve Pera isimleri genellikle birlikte ve birbirlerinin yerine kullanıldı. 1403'te Bizans başkentini ziyaret eden Clavijo Cenevizlilerin bölgeye Pera, Rumlarımsa Galata dediğini kaydeder³. Galata ve Pera'nın birlikte kullanımı fetihten sonra bir müddet daha devam etti. Mesela 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı başkentinde bulunan Fransız Thevet ve Zaralı Luigi Bassano, sur içi şehri “Pera” ismi ile ifade etmişlerdir⁴. “Pera” isminin sadece Galata Kulesi'nin kuzeyinde ve sur dışında kalan alanı ifade etmesi, herhalde Avrupalı devletlerin elçiliklerini 16. yüzyılın sonlarında Galata sur içinden buraya taşımalarından sonra gerçekleşmiştir. Bundan sonra eski Ceneviz kolonisi olan sur içi bölge Galata, surların dışında kalan ve Avrupalı devletlerin elçiliklerinin bulunduğu bölge de Pera olarak adlandırılmıştır.

Avrupalıların Pera olarak adlandırdıkları sur dışı bölge, Türkler arasında Kanuni Sultan Süleyman ile sadrazamı İbrahim Paşa'nın yakın dostu Aloisio Giritti'nin burada bulunan köşkü nedeni ile Beyoğlu olarak anılmıştır. Aloisio Giritti'ye Beyoğlu denmesinin sebebi babası Andrea Gritti'nin Venedik doçu* olmasıdır⁵.

¹ Petrus Gyllius, **İstanbul Boğazı**, Erendiz Özbayoğlu (çev.), İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 83; Semavi Eyice, “İstanbul (Galata)”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. V/2, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 1214/144.

² Zvi Ankori, **Karaites in Byzantium: The Formative Years, 970-1100**, New York: AMS Press, 1968, s. 146.

³ Ruy Gonzales De Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semarkand'a Seyahat**, Ömer Rıza Doğrul (çev.), İstanbul: Kesit Yayınları, 2007, s. 50.

⁴ Tommaso Bertelé, **Venedik ve Kostantiniyye: Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, s. 108; Luigi Bassano, **Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat**, Selma Cangi (çev), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011, s. 152.

* Aslı İtalyanca “doge” olan ve “devlet başkanı” anlamına gelen kelime, Türkçe'de doc, doç veya doj farklı telaffuzları ile kullanılmaktadır.

⁵ Bu bilgiyi veren Kömürçiyân'ın eserini notlandıran Hrand D. Andreasyandır. Bkz. Eremya Çelebi Kömürçiyân, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, Hrand D. Andreasyan (Tercüme ve Tahşiye), İstanbul: Eren Yayınları, 1998, s. 235.

Galata/Pera ismi hakkında bilgi veren kaynaklar, Pera adının kökeni konusunda ittifak halindedir. Onlara göre Yunanca kökenli olan bu kelime “karşı yaka/taf” veya “karşıya geçme/geçiş” anlamlarına geliyordu⁶. Burası Bizans başkenti Konstantinopolis’in karşısında bulunması ve Konstantinopolis’ten bu bölgeye geçmek için Haliç’i aşma gerekliliği nedeni ile böyle adlandırılmıştı.

Pera ismi hakkında ittifak halinde olan kaynaklar, Galata isminin kökeni ve anlamı konusuna gelince birbirinden farklı görüşler öne sürerler. Clavijo’ya göre bölgede satılan ya da sağılan süttten dolayı buraya Galata adı verilmiştir. Clavijo tezini Gala kelimesinin Yunancada süt, Galata kelimesinin de İspanyolcada süttün sağıldığı yer anlamına geldiğini söyleyerek desteklemeye çalışır⁷. Clavijo’dan yaklaşık iki yüz yıl sonra yaşayan ünlü seyyah Evliyâ Çelebi de Galata adının süttten geldiğini kaydeder⁸. Biri 15. yüzyıl diğeri 17. yüzyılda yaşayan ve farklı kültürel çevrelerde yetişen bu iki seyyah, aradan bu kadar zaman geçmesine rağmen nasıl aynı görüşü öne sürebilmişlerdir? Bu iki seyyahın Galata isminin süttten geldiği tezini eserlerine kaydetmiş olmaları bu görüşe kendi muhakemeleri ile vardıkları anlamına gelmez. Kuşkusuz ikisi de bölgede yaşayan halktan duyduklarını nakleden birer aracı konumundadır. 1544 yılında İstanbul’a gelen Petrus Gyllius eserinde süt görüşünün halk arasındaki yaygınlığını gösterecek bilgiler verir. Fakat Gyllius, bu görüşü kabul etmediği gibi bununla adeta dalga geçer⁹. Ona göre Galata ismi bir zamanlar bu bölgeye gelen ve burayı uzunca bir süre işgal eden Galyalılara (Galatae) nazaran verilmiştir¹⁰. Galata adının menşei konusunda anlaşılın en fazla kabul gören Petrus Gyllius’un ifade

⁶ Philippe Du Fresne-Canaye, **Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573**, Teoman Tunçdoğan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s. 60; Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)**, S. Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s. 149; Michael Heberer, **Osmanlıda Bir Köle Brettenli Michael Heberer’in Anıları 1585-1588**, Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003, s. 185, 286.

⁷ Clavijo, **Timur Devrinde Kadis’ten Semarkand’a Seyahat**, s. 50

⁸ Evliyâ Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, 1. Kitap, Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 210.

⁹ “Galata adının nereden kaynaklandığı sorusunu tüm İstanbullular, orada eskiden sütt satıldığı ya da sağıldığı anıştırması yoluyla cevap vereceklerdir. Eğer Galata’ya eskiden Sykai denildiğini bilselerdi, bu adın incirlerin süttünden kaynaklandığını söylemeye cesaret edecekler ve bu yanlışı burada yetişen incir ağaçlarının bolluğundan ve güzelliğinden dolayı bölgeye Sykai adının verildiğini yazan Bizanslı Dionysios’un yetkin adıyla destekleyebileceklerdi.” Petrus Gyllius, **İstanbul’un Tarihi Eserleri**, Erendiz Özbayoğlu (çev.), İstanbul: Eren Yayınları, 1997, s. 195.

¹⁰ Petrus Gyllius eserinde Galya-Galata görüşünü Bizanslı tarihçilerin eserlerindeki bilgilere dayanarak kendi görüşüymüş gibi sunar. Fakat bu görüşün ilk kez kim tarafından yazıldığını tespit etmek için erken dönem Bizans tarihçilerinin eserlerine bakmak gerekir. Gyllius, **İstanbul’un Tarihi Eserleri**, s. 195.

ettiği bu Galyalılar görüşü olacak ki; bunu ikisi de 1570'lerde İstanbul'a gelen Salomon Schweigger ve Fresne-Canaye de eserlerinde zikreder¹¹.

16. yüzyılda halk arasında kabul gören süt görüşü ile seyyahlar arasında kabul gören Galyalılar görüşü günümüzde ne kadar geçerlidir? Modern araştırmalarda, Galata adının kökeni olarak gösterilen ve kimini burada zikretmeye değer bulmadığımız görüşlerin hepsi değerlendirilmiş ve hiçbir kesin sonuca varılamamıştır¹². Bunun nedeni eldeki verilerin yetersizliğidir. Eğer yeni bulgular ortaya çıkmazsa bu konudaki belirsizlik daha uzun yıllar devam edeceğe benzemektedir.

1.2. Bizans Dönemi

Galata'daki ilk yerleşimlerin tarihi, Cenevizlilerin buraya gelmesinden, çok daha eskidir. Arkeolojik kazılar, bu tarihin ilk çağlara kadar götürülebileceğini göstermektedir¹³. Galata, *Bölgelerin Eski Tasviri (Antiqua Descriptio Regionum Urbis)* isimli eserde Sykai ismiyle, Konstantinopolis'in 13. bölgesi şeklinde tarif edilmiştir¹⁴. İmparator I. Constantinus (324–337) Galata'yı surlarla çevirtmiş, burada çeşitli binalar yaptırmış; I. Iustinianos bu imar faaliyetlerini daha da genişletmiş; I. Tiberios (578–582) ise kıyıda savunma amaçlı “*Kastellion ton Galatou*” denilen bir kale inşa ettirmiştir¹⁵. Ancak tüm bu imar faaliyetlerine rağmen Galata'nın önem kazanması Cenevizlilerin bölgeye hâkim olmasından sonra başlayacaktır.

1.3. Cenevizliler Konstantinopolis'te

Cenevizliler Galata'ya yerleşmeden önce Haliç'in karşı kıyısında, Konstantinopolis'te, kendilerine ait bir imtiyaz bölgesi elde edebilmek için, 1142'den beri Bizans Devleti nezdinde çeşitli girişimlerde bulunuyorlardı¹⁶. 1155'te imzaladıkları bir anlaşmayla ile

¹¹ Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)**, s. 149; Fresne-Canaye, **Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573**, s. 61.

¹² Burada değinilmeyen Galata isminin kökeni hakkındaki diğer görüşler için Bkz. Eyice, “İstanbul (Galata)”, s. 1214/144-145)

¹³ Semavi Eyice, “Galata”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 348.

¹⁴ Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 192.

¹⁵ Haliç'i kapatan zincirin bir ucunun bağlı olduğu bu hisar, 1204-1261 yılları arasında, IV. Haçlı seferi sırasında İstanbul'a gelen Latinlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Osmanlıların bölgeyi fetihden sonra hisarın bir kısmı yıkılmış ve alt tarafı mahzen-i sultani (veya kurşunlu mahzen) olarak kullanılmıştır Eyice, “Galata”, s. 348.

¹⁶ Wolfgang Müller-Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, Erol Özbek (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 23.

de imparatorun ilk resmi imtiyazlarını kopardılar¹⁷. Ancak bu anlaşma, Cenevizlilerin, kentte oturacakları semtleri ve buradaki hakları konusunda açık hükümler içermiyordu¹⁸. Muhtemelen 1160'ta imzalanan başka bir anlaşmayla, Konstantinopolis'te kendilerine ait bir mahalleyi (Embolum de Sancta Cruce) ve burada bulunan birkaç binayı elde etmeyi başardılar.

Cenevizlilerin Konstantinopolis'te kendileriyle eşit şartlarda ticaret yapma imtiyazı elde etmeleri ve müstakil bir koloniye sahip olmaları Pizalıları kızdıırıyordu¹⁹. Pizalıların ticarî öfke ve kıskançlıkları 1162'de Ceneviz kolonisine saldırmalarına neden oldu, ancak Cenevizliler tarafından püskürtülünce geri çekilmek zorunda kaldılar. Birkaç gün sonra Venediklilerin ve yerli Rumların katılımıyla saldıırıları yineleyen Pizalıları, tüm Ceneviz mülklerini yerle bir edip, mallarını yağmaladılar. Ülkesindeki kargaşa ortamından rahatsız olan imparator, hem Cenevizlileri hem de Pizalıları şehirden uzaklaştırarak cezalandırdı²⁰. Evleri ve dükkânları yağmalanan Cenevizlilerden, canlarını kurtaranlar memleketleri, Cenova'ya döndüler²¹.

“Konstantinopolis'te rakip İtalyan tüccarları arasında kaydedilen ilk, ama kesinlikle son olmayacak” bu kavga Cenevizlileri burada ticaret yapmaktan alıkoymaya yetmeyecektir²². Cenova bu tarihten sonra kolonilerini yeniden elde edebilmek için imparator nezdinde birkaç kez diplomatik girişimlerde bulunacak ve bunun meyvelerini ancak yedi yıl sonra alabilecektir. 1169'da imzalanan anlaşma ile I. Manuel, Cenevizlilere oturmaları için Konstantinopolis dışında iskelesi ve kilisesi olan *Orkus*

¹⁷ Bizans imparatoru, Normanlara karşı düzenleyeceği sefer için İtalyan şehir devletlerinin yardımına ihtiyaç duyuyordu. Ne var ki, Venedik, Germen imparatoruyla yeni bir anlaşma imzalayarak bir nevi tarafsızlığını göstermiş, Pisalıları ise 1149'da Normanlara karşı düzenlenecek sefere destek vermelerini isteyen Bizans elçilerine pek hevesli görünmemişti. Bizans imparatorunun yardım taleplerine olumlu yanıt veren tek şehir devleti Cenova oldu. 1155'te Bizans ve Cenova arasında bir dostluk anlaşması imzalandı ve Cenova vatandaşlarına ticari imtiyazlar verildi. Bkz. Donald M. Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2000, s. 89.

¹⁸ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 90.

¹⁹ 10. yüzyıldan beri Konstantinopolis'le ticaret yapan İtalyanlar, zamanla ilişkilerini sağlam ticarî anlaşmalara dayandırdılar. Konstantinopolis'te ilk imtiyaz bölgesini Amalfililer elde etti. Onları 1082'de Venedikliler ve 1111'de de Pizalıları takip etti. Bu şehir devletlerinin imtiyaz bölgeleri Haliç boyunca uzanıyordu. Müller-Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, s. 23.

²⁰ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 90.

²¹ W. Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Enver Ziya Karal (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2000, s. 221-222. Turan, bu saldıırılarından sonra Cenevizlilerin Bahçekapı (Porta Neori) taraflarına yerleştiklerinden bahseder. Bkz. Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000 s. 30-31.

²² Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 90.

(*Orcu, Orchos*) adında bir yeri tahsis etmiştir²³. Konstantinopolis'in dışında – muhtemelen Galata civarında olduğu düşünülen²⁴– bir mahalleye yerleştirilmek Cenevizlileri pek memnun etmemişti. Kent merkezinde bir mahallede oturma konusunda yaptıkları ısrarlı talepler, imparator I. Manuel tarafından kabul edildi. 1170'de çıkarılan fermanla Pizalıların eski mahallesinden çok uzak olmayan *Korparion* (*Coparion*) veya *Korparia* (*Corparia*)²⁵ mahallesi Cenevizlilere verildi²⁶. Ayrıca aynı yıl içinde benzer ayrıcalıklar Pizalılara da tanındı. Ceneviz ve Pizalıların 1162'deki cezalarının affedilmesi, onların yokluğunda Konstantinopolis'in deniz ticaretinde tekel haline gelen Venediklilerin hoşuna gitmemiş ve onların yeni kurulan Ceneviz mahallesine saldırmalarına neden olmuştu. İmparator, Venediklilerden verdikleri zararı derhal tazmin etmelerini istedi. Onlar bu emre uymayı reddettikleri gibi bir de imparatoru şehre baskın yapmakla tehdit ettiler. İmparator, Venediklilerin eskiden olduğu gibi topraklarında rahatça yaşama ve ticaret yapmalarına izin veremezdi. 12 Mart 1171'de, sadece Konstantinopolis'te değil, imparatorluk sınırları dâhilinde yaşayan tüm Venedikliler tutuklanarak hapsedildi²⁷.

Cenevizliler, 1170'deki Venedik saldırılarını da bahane ederek zararlarının tazminini, imparatorun kendilerine Konstantinopolis'te verdiği mahallenin sınırlarının ve imtiyazlarının genişletilmesini istiyorlardı. 1172 ve 1174'te Cenova'dan gelen elçilerin ana gündem maddesini bu talepler oluşturmuştu. Ancak Cenevizliler, daha 1170'teki saldırının zararlarını tazmin edemeden başka bir felaketle yüz yüze geldiler²⁸.

I. Manuel'in 1180'de ölümü üzerine yerine küçük yaştaki oğlu Aleksios tahta geçmişti. Devlet idaresinde yeni imparatorun annesi ve naibi prenses Maria aracılığıyla Latinlerin ağırlık kazanması çok sürmedi. Bu durum halk arasında rahatsızlığa ve tepkilere yol açıyordu. Eski imparator Manuel'in Latin düşmanlığı ile tanınan kuzeni ve rakibi

²³ Müller-Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, s. 23.

²⁴ Bu mahallenin (*embolum*), konumu tam belli olmamakla birlikte, burayı tanımlamak için kullanılan “*Konstantinopolis'in ötesinde*” anlamına gelen “*trans Constantinopolim*” veya “*ultra Constantinopolim*” ifadelerinden Galata civarında olduğu düşünülmektedir (Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 223; Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 31; Müller-Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, s. 192).

²⁵ Korparion veya Korparia kelimesi Yunanca kürek anlamına gelen bir kelimedenden türemişti. Mahalleye bu ismin verilmesinin nedeni burada uzun yıllar kürek yapım tezgâhlarının bulunması idi. Cenevizliler de bu işi sürdürmüşlerdi. Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 229, 277.

²⁶ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 229, 277; Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 31.

²⁷ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 91-92.

²⁸ Nicol, s. 96.

Andronikos, biraz da halkın bu yöndeki isteği ile 1182’de başkente yürüdü²⁹. Aleksios ve Andronikos güçleri arasında yapılan savaşta Latinler Aleksios tarafında yer almışlardı. Andronikos ordusu şehre hâkim olunca halkın da katılımıyla büyük bir kıyım başladı. Latinlerin kimi öldürüldü, kimi köle diye satıldı. Evleri, malları, kiliseleri yağmalandı. Kaçarak limana ulaşabilen ve buradaki gemilere binebilenler şanslıydı³⁰. Kıyımdan en çok etkilenen Cenevizliler ve Pizalılar oldu. Venedikliler, 1170’deki hareketlerinden sonra kolonilerini tam olarak kuramamışlardı. Bu yüzden saldırı ve yağmadan Ceneviz ve Pizalılara nazaran çok az etkilendiler. Aleksios’u devirerek tahta oturan Andronikos’un, batılı tüccarların Konstantinopolis için önemini fark etmesi fazla uzun sürmedi. Ceneviz ve Pizalılar son olaylardan sonra bir müddet daha buradan uzak kalmayı seçti. Yeni imparator Andronikos, hala hapiste olan Venediklilerin salıverilmesini emretti. Yıllar sonra memleketlerine dönen bu insanların anlattıkları fırsatı kaçırmak istemeyen tüccarların Konstantinopolis’e gelmelerine neden oldu. 1183 sonlarına gelindiğinde Haliç kıyısındaki Venedik kolonisi yeniden canlanmaya başlamıştı³¹.

1185 yılında imparator olan II. Isaakios (Isaak) döneminde Bizans ile Cenova ve Piza cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler tekrar düzelmeye başladı. Fakat bu iyileşme meyvelerini beklenenden de geç vermiştir. Çünkü anlaşma için iki tarafta diğerinin kabul etmesi mümkün olmayan ağır şartlar öne sürüyordu. Cenevizliler 1182’de İstanbul’da uğradıkları zararın; imparator Isaakios’un ise 1182’deki kıyımın intikamı olarak Bizans gemi ve kıyılarına yapılan yağma hareketlerinin tazmininde ısrarcı oluyordu. İki taraf da tazminat isteklerinden vazgeçince anlaşma 1192’de yapılabildi. Buna göre Cenevizliler imparatorluğun her yerinde % 4 gümrük vergisi ödeyeceklerdi. Ayrıca İstanbul’daki eski Ceneviz Mahallesi yapılacak yeni evlerle genişletilecek ve eski rıhtımlarının yanında yeni bir rıhtım inşa etmelerine izin verilecekti³². II. Isaakios’dan sonra başa geçen III. Aleksios döneminde Venediklilere karşı güdülen politikalar sertleşmeye başladı. İmparator onlara karşı açık açık Cenevizli ve Pizalı tüccarları kolluyor, Konstantinopolis’teki Venedik semtine ve gemilerine Pizalılarca

²⁹ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 101.

³⁰ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 242-243.

³¹ Nicol, s. 102-103.

³² Nicol, s. 249-250.

yapılan saldırılara karşı duyarsız kalıyordu. İmparatorun bu tutumu Venediklileri, saldırıların arkasında imparatorun bulunduğunu bile düşündürüyordu³³.

Venediklilerin, imparatorun yüz bulamaması Cenevizlilerin işine geliyordu. Konstantinopolis'te işler tam da onların istediği şekilde gelişirken, Gafforio adında bir Cenevizlinin Bizans ülkesinde haksız yere para cezasına çarptırılması ve bunun intikamını almak için isyan etmesi ilişkilerin yeniden bozulmasına neden oldu. İmparator III. Aleksios, isyanı bastırdıktan sonra diğer Cenevizlilerin de isyana yardım etmeleri nedeniyle 1192'de Isaakios tarafından verilen bazı yerleri geri aldı. Cenova, bu isyan nedeniyle bozulan ilişkileri düzeltmek ve yeni bir anlaşma yapmak için Ottobone della Croce'ü 1201'de Konstantinopolis'e gönderdi. Yapılan görüşmeler beklenenden daha iyi sonuçlar verdi ve Cenevizliler 1202'de öncekinden daha iyi bir anlaşma yapmayı başardılar. Buna göre, mevcut mahallelerini büyütebilecek ve ellerindeki iki limana ek olarak yeni bir liman daha yapabileceklerdi³⁴.

Ancak Cenevizlilerin Konstantinopolis'te elde ettiği tüm imtiyazları ve ayrıcalıklı konumları, Latinlerin 1204'te İstanbul'u işgal etmesi ile son buldu. Latinler döneminde, onlarla birlikte hareket eden Venedikliler, Cenevizlilerin imparatorun elde ettiği imtiyazlardan daha fazlasına kavuştular. Cenova, içine düştüğü bu durumdan kurtulabilmek için bir yandan İznik'teki Bizans İmparatorluğu ile bir yandan da Venedik ve İstanbul'daki Latin İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Uzun uğraşlar sonunda Konstantinopolis ticareti üzerinde tekel haline gelen Venedik ile kimi antlaşmalar yapmayı başardılar, ancak daha önce elde ettikleri imtiyazların hiçbirine kavuşamadılar³⁵.

1.4. Galata'nın Ceneviz Kolonisi Olarak Yükselişi

1204-1261 yılları arasında, Latin istilası döneminde, Konstantinopolis'teki kolonilerini kaybetmeleri ve ticaret hacimlerinin düşmesi, kuşkusuz Cenevizliler açısından büyük kayıplara yol açıyordu. 1258'de Suriye'de Venediklilerle girdikleri mücadeleler neticesinde Akka'daki kolonilerini kaybedince Doğu Akdeniz'deki ticaretleri de tehlikeye girmiş oldu. Bunun üzerine Cenevizliler, Bizans imparatoruna anlaşma

³³ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 113.

³⁴ Nicol, s. 260-263.

³⁵ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 40, 518.

yapmak için elçilerini yolladılar. İmparator VIII. Mihael (Mikhail) Paleologos, Cenevizlilerin anlaşma tekliflerini memnuniyetle karşılamıştı. Cenevizliler Konstantinopolis'teki Venedik ticarî tekeline son vererek onların yerine geçmeyi planlarken, VIII. Mihael Latin hâkimiyetini sonlandırarak Konstantinopolis'e yeniden sahip olmayı düşünüyordu. Gizlilik içinde yürütülen görüşmeler, Mart 1261'de Nif'de (Nympheon-Nimfaion-Kemalpaşa) imzalanan bir anlaşma ile sonuçlandı. Anlaşmaya göre Cenevizliler, imparatora Venediklilerle savaşması için elli gemi tahsis edecek, buna karşılık imparatorluk sınırları içinde serbest ticaret ve bazı şehir ve adalarda özerk yönetimlere sahip koloniler kurma hakkı elde edeceklerdi. Ayrıca imparator, Cenevizlilere daha önce İtalyan tüccarların girmesine izin verilmeyen, ancak Venediklilerin 1204'te girme imkânı bulduğu Karadeniz'de ticaret yapma hakkı tanıyacaktı³⁶.

Ne var ki, imparator Mihael, Cenevizlilerin yardımına gereksinim duymadan Konstantinopolis'e hâkim oldu. Buna rağmen verdiği sözlere ve yaptığı anlaşmaya uyararak Cenevizlilere eski kolonilerinde serbestçe ticaret yapma hakkı tanıdı. Cenevizliler sadece Konstantinopolis'te değil Girit, Sakız ve Midilli gibi adalarda da ticaret yapma ve koloniler kurma serbestîsi edinmişlerdi³⁷. Yeni keşfettikleri Karadeniz pazarındaki malları her geçen gün artan oranda ülkelerine taşıyorlardı. Elde ettikleri ticarî imtiyazlar onlarla rekabet etmeyi olanaksız kılıyordu³⁸.

Cenevizlilerin imparatorluk topraklarında her geçen gün artan etkinliklerinden imparator Mihael rahatsızlık duyuyordu. 1264'te İstanbul'daki Ceneviz Podestası* Guglielmo Guercio ile Sicilya kralı Manfred'in Konstantinopolis'i ele geçirerek Latin İmparatorluğu'nu canlandırma planlarını öğrenince onlara güvenilemeyeceğini anladı. İmparator bu hareketin hemen ardından bütün İtalyanların başkentten çıkarılmalarını emretti. Ceneviz kolonisini Konstantinopolis'ten uzak Marmara Ereğlisi'ne (Herakleia) sürdü. Cenova hükümetinin podesta Guglielmo'yu kovmuş olması yeterli olmadı. Koloninin tekrar başkente dönmesi için yapılan tüm girişimler ve gönderilen elçilik

³⁶ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 166.

³⁷ Nicol, s. 168.

³⁸ Nicol, s. 170.

* Ceneviz kolonilerinde şehir yöneticilerine verilen isim.

heyetlerinin hiç olmazsa Galata bölgesinin kendilerine verilmesi konusunda yaptıkları ısrarlı teklifler, imparator tarafından reddedildi³⁹.

İmparator Mihael'in Cenevizlilere olan kızgınlığı fazla uzun sürmedi. 1267'de önce imparator Cenova'ya, ardından da Cenova Konstantinopolis'e aradaki soğukluğu gidermek için elçiler gönderdi. 1267'de başlayan bu iyi niyetli gelişmeler meyvesini verdi ve Ereğli'ye sürülen Ceneviz kolonisinin Galata'ya nakledilmesi kararlaştırıldı. Bizans imparatorunun bunları göz önünde tutmak ve bir taşkınlıkta bulunmalarını engellemek için Galata'ya naklettiği söylenmektedir. İmparator, Cenevizlilerin isyan etmeleri ihtimaline karşılık Galata istihkâmlarını yıktırdı ve onları Haliç sahilinde basamaklar şeklinde yükselen evlere dağıttı⁴⁰. Cenevizlilere nazaran daha az sayıda olan Pizalılar 1261'de, Venedikliler ise 1277'de elde ettikleri imtiyazlarla, Konstantinopolis içindeki eski mahallelerinde oturmaya devam ettiler⁴¹. Cenevizlilerin Konstantinopolis içindeki eski mahallelerine yerleşmelerine izin verilmemesinin birkaç sebebi vardı. Öncelikli sebep Cenevizliler ile Venedikliler ve Yunanlılar arasında vuku bulması muhtemel çatışmaları önlemektir. Bir diğer önemli sebep de Ceneviz mahallesinin İstanbul'u saldırılardan muhafaza etmek için yeni yaptırılan surların içinde kalmasıydı⁴².

İmparatorun Cenevizlilerle yaptığı anlaşma, hiçbir İtalyan topluluğuna reva görülmeyen bir dizi kuralı da içinde barındırıyordu. Cenevizliler imparatora koşulsuz itaat edecek, podestaları saraya davet edildiğinde saygıyla imparatorun önünde eğilecek ve bağlılığını bildirecek, gemileri ise Haliç'teki sarayın önünden geçerken imparatoru selamlayacaktı. Fakat zamanla tüm bu adetler unutuldu ve Cenevizliler başlangıçta yerleştirilmekten rahatsızlık duydukları Galata'da diğer İtalyan kolonilerine nazaran daha rahat bir hayat sürmeye başladılar⁴³. Aslında burası Konstantinopolis'teki kolonilerine nazaran her bakımdan daha elverişliydi. Kendilerine yerleşimlerini genişletebilme imkânları sunuyordu ve Konstantinopolis ile aralarındaki uzaklık sadece birkaç dakikadan ibaretti.

³⁹ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 282-284; Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 44-45.

⁴⁰ Heyd, s. 489.

⁴¹ Wolfgang Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, Ülker Sayın (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 26; Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 202.

⁴² Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 489.

⁴³ Donald M. Nicol, **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, Bilge Umar (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 65; Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 179.

Ayrıca gemilerin yanaşması için kıyıları en az Konstantinopolis kıyıları kadar uygundu⁴⁴. Cenevizliler bu elverişli mekânın tüm imkânlarını sonuna kadar kullanarak kendileri için gerekli her türlü tesisi burada inşa ettiler. Şehrin ana merkezine lonca (logia) ve yönetim binası, kıyıya ise gümrük binası ile ambarlar yaptılar. Şehrin batısına ise küçük bir tersane kurmayı ihmal etmediler⁴⁵.

Bizans imparatorları zaman zaman Galata Cenevizlilerine sert davransalar da bazı dış tehditler nedeni ile onlarla iyi geçinmek zorunda kalıyorlardı. Konstantinopolis uzun yıllar Napoli kralı Charles d'Anjon'un tehdidi altında kalmıştı. İmparator Mihael, Galata Cenevizlilerinin Napoli kralı ile birleşmesini engellemek için onlara karşı dostça davranmıştır. Diğer taraftan Napoli kralı, anavatan Cenova'ya Bizans'a karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmişse de ret cevabı almıştı. Cenova, Napoli kralına sadece ret cevabı vermekle kalmamış aynı zamanda onun planlarını imparator Mihael Paleologos'a da bildirmişti. Diğer taraftan Bizans'ta yaşayan Cenevizlilerden Benedetto Zaccario, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde Napoli kralı Charles d'Anjon'a karşı ittifak arayışlarına girmişti. Benedetto'nun bu girişimleri çok başarılı olmasa da Paleologos hanedanının iktidarı sırasında Bizans ile Cenevizliler arasındaki iyi ilişkileri göstermesi açısından önemlidir. Birinci Paleologos devrinde Cenevizliler, saldırgan Venedik'in baskılarından kurtulmuş, ağır gümrük vergilerinin kalkması ile Ege ve Karadeniz'de ticaretlerini geliştirmiş ve elde ettikleri servetle denizcilikte Venedik'i geçmişlerdi. Mihael Paleologos devrinde Cenevizliler İstanbul, Selanik, Makedonya, Trakya, Sakız, Rodos ile Batı Anadolu ve buraya bağlı adalarda hâkimiyetlerini Venedikliler zararına geliştirmişlerdi. Venedikliler ise Yunanistan'da ve Ege adalarında hala güçlü idiler⁴⁶.

Cenevizliler ile imparator Manuel arasında 1275 yılında imzalanan yeni bir anlaşma iki taraf arasındaki ilişkileri daha da kurumsallaştırdı. Detayları bilinmeyen bu anlaşma Galata'daki Ceneviz podestasını Bizans'ta yaşayan ve ticaret yapan bütün Cenevizlilerin yöneticisi olarak tanımlıyor, Cenevizlilere Bizans ülkesinden altın, gümüş, tahıl ve daha birçok gıda maddesinin ihracını yasaklıyordu⁴⁷.

⁴⁴ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 490.

⁴⁵ Müller-Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, s. 38.

⁴⁶ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 492-494.

⁴⁷ Heyd, s. 490. Turan bu anlaşmanın 1272'de yapıldığını söylemektedir. Bkz. Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 45.

Bu anlaşmanın yapıldığı 1275 yılında İmparator Mihael Paleologos, Manuele Zaccario adında bir Cenevizli'ye Foça şehrini beylik olarak vermişti. Zaman içinde Manuele Zaccario, bu bölgede bulunan şap madeni ticaretinden büyük servet elde etti ve imparatorun diğer Cenevizlilerin, özellikle de Galatalı Cenevizlilerin, Karadeniz'den şap ihraç etmelerini yasaklayan bir emirname aldı. Ancak Galatalı Cenevizlilerin Paleologos hanedanı ile kurduğu iyi ilişkilerin bir sonucu olarak bu yasak çok uzun sürmeyecektir. Mihael'in yerine geçecek olan imparator II. Andronikos Cenevizlilere 1304 anlaşmasıyla, Bizans İmparatorluğu'na bağlı olmayan Karadeniz sahillerinden diğer birçok ürünün yanında şapın da ithalatına izin verecektir⁴⁸.

Venedikliler, Suriye'de ellerinde tuttıkları Akka'yı 1291'de Memluk sultanına kapıncıca uzun zamandır büyük zorluklarla karşılaştıkları İstanbul-Karadeniz yolunda yeniden hâkimiyet kurmak için Cenevizliler ile 1294 yılında başlayan bir savaşa girişmişlerdi. Cenevizliler savaşın başlarında başarılı oldularsa da durum daha sonra tersine döndü. Venedikli amiral Ruggiero Morosini 1296'da birkaç Ceneviz gemisini takip ederken, yönünü Galata'ya çevirerek saldırıya başladı. Bu dönemde Galata şehri gelişme aşamasında olup henüz surlarla çevrilmemişti. İmparator sığınma talep eden Galata'nın Cenevizli ve Rum ahalisine İstanbul'un kapılarını açtırdı ve tedbir olarak balyos Marco Bembo dâhil şehirdeki tüm Venediklileri tutuklattı. Morosini idaresindeki Venedikliler, Galata'daki Cenevizlilere ait evleri, depoları ve limanı yakıp yıktı. Buradaki işlerini tamamlayıp İstanbul kıyılarındaki Rum evlerini ateşe vermeye başlayınca imparator birliklerine Cenevizlilerin yanında savaşma emri verdi. Venedikliler, kumandanlarından birinin Cenevizliler tarafından öldürülmesi üzerine çekildiler. İmparator Andronikos, Venedik hükümetine bir nota verdi. Bu saldırı (1277 anlaşmasından sonra yapılan) 1285 anlaşmasının düpedüz ihlali anlamına geliyordu. Derhal Galata'da verdikleri zararın tazmin etmelerini istedi ve onları buna zorlamak için Venediklilerin İstanbul'daki mallarına el koydu. Ancak Cenevizliler, imparatorun zararlarını tazmin etmek için başlattığı girişimlerin sonuçlarını beklemeden saldırıya geçtiler ve içlerinde balyos Bembo'nun da bulunduğu Venediklilerin önde gelenlerini öldürdüler⁴⁹. Venedikliler, Ceneviz kolonilerine saldırmakla hiçbir şey elde edememişti.

⁴⁸ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 491-492.

⁴⁹ Heyd, s. 497-500; Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, s. 119-120. İmparator, kendi başkentinde gerçekleşen bu saldırıda dahil olmadığını anlatmak ve özür dilemek üzere Venedik'e elçilerini yolladı. Ne var ki, Venedikliler nazarında her şey onun gözleri önünde gerçekleşmişti ve bunu

Cenevizliler ise Galata'nın da içinde bulunduğu bazı kolonilerinde büyük zarara uğramakla birlikte⁵⁰ imparatorun 1303'te kolonilerini yeniden inşa etmek için daha büyük bir arazi ve 1304'te burayı surlarla çevirme izni elde ettiler. Böylece bu işten en kârlı çıkan taraf oldular⁵¹.

İmparator II. Andronikos Türk ilerleyişine engel olmak amacı ile 1302'de Katalan paralı askeri Roger de Flor ve adamlarını yardıma çağırdı. Bu durum imparatorlukta ayrıcalıklı konumlarını kaybetmekten korkan Cenevizlileri memnun etmemişti. Bu memnuniyetsizlik sonunda ortaya çıkan çatışmada Katalanlar birçok Cenevizliyi öldürerek Galata'yı yağma ettiler. Çatışmanın bitmesinden sonra Galata Cenevizlileri, imparatora Katalanların kötü niyetlerini göstermek için her fırsatı kullandılar. Cenevizliler, Katalanları İstanbul'u istila edecek ordunun öncü kolu olarak göstermeye çalışıyorlardı. İmparator Andronikos, Cenevizlilerin uyarılarını iftira olarak kabul etti ve duymazlıktan geldi. Fakat Roger ve adamlarının küstahça davranışları imparatoru çileden çıkarmaya yetti. İmparatorun Roger de Flor'u öldürtmesi (1305) Katalanların isyan etmelerine yol açtı. Ceneviz ve Bizans donanması birkaç defa Katalanların elinde bulunan Gelibolu'ya saldırırsa da bir başarı elde edemedi. Sonunda Katalanlar bölgeyi kendi istekleri ile 1311'de terk etti⁵².

Galata şehri için 1317'de yazılan kararnameye göre Cenevizlilerin imparatorun izni olmaksızın mahalleleri dışında ev yapmaları kesinlikle yasaktı. Gerçi bazen bu yasağa rağmen bazılarının sınırlar dışına çıkarak toprak satın almaları ve burada evler inşa etmeleri olmuyor değildi. Bu kısıtlamalara karşın Andronikos, Cenevizlilere kendilerine ayrılan saha içerisinde tam bir serbestiyet tanımıştı. Yalnız kale inşası bunun haricinde kalıyordu. Bunun sebebi imparatorun başkent karşısında Galata'nın kendisi için bir tehdit unsuru ve isyanların dayanak noktası olmasını engellemek istemesi idi. Buna rağmen Cenevizliler yukarıda da değinildiği gibi çeşitli saldırıları bahane ederek

önlemek için hiçbir şey yapmamıştı. İmparatorun yağmalanan mal ve mülkleri için tazminat talep ettiler. Bu, imparator açısından kabul edilemezdi, etmedi de. Bunun üzerine Venedikliler 1297'de 18 gemilik bir filo ile geldikleri Haliç'te kıyı boyunca uzanan evleri yaktılar ve yağmalarına tüm Marmara kıyıları boyunca devam ettiler. Bizans ve Venedik arasındaki barış, ancak 1302'de imzalanan anlaşma ile sağlanabildi. Bkz. Nicol, **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261–1453)**, s. 121.

⁵⁰ Fleet, 1296 saldırısından en fazla zarar gören Ceneviz kolonileri arasında Galata ve Kefe'yi sayar. Foça'daki zarar ise diğerlerine nazaran daha azdır. Bkz. Kate Fleet, **Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti**, Özkan Akpınar (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 12.

⁵¹ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 500; Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 209.

⁵² Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 503-505.

(Venedik, Katalan vb.) önce hendeklerini derinleştirmişler, sonra da şehirlerinin etrafına surlar inşa etmişlerdir. 1315 yılında çıkan yangın ise tüm şehri yakıp kül etti. 1316'da Podesta Montrano komün sarayı ile diğer genel binaları yeniden yaptırdı ve yine onun zamanında iç taraftaki sur inşa edildi⁵³.

Ceneviz ve Venedikliler arasındaki kavga bir müddet durulsa da yeniden başlaması fazla uzun sürmüyordu. 1318'de Galatalı Cenevizliler Haliç'i geçerek karşı kıyıdaki Venedik kolonisine saldırdılar. Venedikliler çoğu zaman olduğu gibi bu saldırıdan da Bizans imparatorunu sorumlu tuttular ve zararlarının tazmin edilmesini istediler. Venediklilere göre, 1285 anlaşmasındaki imparatorluk sınırları içinde silahlı ve donanmış güçlerce uğradıkları zararların imparatorluk hazinesinden tazmin edilmesi gerekiyordu. Fakat imparator onlarla aynı fikirde değildi. Çünkü 1285 anlaşmasında geçen silahlı ve donanmış güç ile kastedilenin Bizans güçleri idi. Burada ise Venedikliler, Ceneviz saldırısına maruz kalmışlardı ve 1302 anlaşmasında Venedik ve Cenevizliler arasındaki çatışmaların sonucunda ortaya çıkabilecek zararlardan imparatorun sorumlu tutulamayacağı ifade edilmişti⁵⁴.

Galata'daki Cenevizliler ile İstanbul'daki Venedikliler arasında sık sık gerçekleşen çatışmalar arasında Galata, 1318'de anavatan Cenova'dan gelen bir tehditle karşılaştı. Cenova'da Papalık yandaşları ile Alman imparatoru yandaşları arasındaki iç çatışmalar sonunda Papalık yandaşları galip gelmiş ve şehri bu partinin başkanı Napoli kralı Robert nüfuzu altına sokmuştu (1318). Anavatan da meydana gelen bu olaylar bütün Ceneviz kolonilerini etkilemişti. Çünkü diğer Ceneviz kolonileri gibi Galata da Alman imparatoru taraftarı idi. Cenova'ya sahip olan papalık yandaşları, doğudaki Alman imparatoru yandaşlarının muhalefet örgütleri kurmalarını önlemek ve onlar üzerinde baskı kurmak için 1324'te Carlo Grimaldi komutasında 10 kadırgalık bir Ceneviz donanması yolladılar. Durumu önceden haber alan Galatalılar surlarını kuvvetlendirdiler ve Bizans ile ittifak yaparak Haliç'i 16 kadırga ile kapattılar. Bu tedbirler nedeni ile başarılı olamayacağını anlayan Grimaldi burada fazla durmayarak Karadeniz'e yöneldi⁵⁵.

⁵³ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 508-510.

⁵⁴ Nicol, *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 228.

⁵⁵ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 543; Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s. 62.

Galata bu tehdidi atlattıktan sonra 1328'de Venediklilerin saldırısına maruz kaldı. Cenevizlilerin yaptığı korsanlıklardan bıkan Venedik, donanması ile gelerek çevredeki Ceneviz gemilerine el koydu. Galatalı Cenevizliler gemilerini Venedik'e yüklü bir tazminat ödeyerek kurtarabildiler⁵⁶.

Venediklilerin saldırısından birkaç ay sonra Bizans tahtına, dedesi II. Andronikos'u zorla alaşağı eden III. Andronikos geçti (Mayıs 1328). Torun Andronikos döneminde Bizans-Ceneviz –dolayısıyla Galata– ilişkileri eskisi kadar iyi gitmedi. Galata Cenevizlileri III. Andronikos'a içten içe dış biliyorlardı. İlişkilerde ki bozulmanın birkaç temel sebebi vardı: III. Andronik başa geçtiğinde ilk olarak Cenevizli Zaccaria ailesinin elinde olan Sakız adasını; ardından da Cattaneo ailesi elinde olan Foça'yı alarak buraları ülkesine bağlamıştı⁵⁷. Ayrıca Andronikos, dedesinin Venediklilere karşı güttüğü düşmanca politikalarından vazgeçmişti. Bütün bu gelişmeler üzerine Galatalılar, Bizansla yaptıkları anlaşmaların aksine olarak şehir surlarını güçlendirdiler. Ayrıca mahallelerinin dışında, Galata tepelerinde, kale türü binalar inşa ederek bunların içini silahlarla doldurdular. İmparator III. Andronikos önce tepelerdeki kaleleri ateşe verdi. Bu arada Cenevizliler, surlarının ardında düzenli bir direniş harekâtına hazırlanıyorlardı. Galata Cenevizlileri birkaç günlük bir kuşatmadan sonra kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kalınca imparatora boyun eğmek zorunda kaldılar. Bu durum İstanbul-Galata arasındaki ekonomik ilişkilerin ne derece kuvvetli olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Çünkü Galata en temel ihtiyaçlarını İstanbul'dan sağlıyor ve Galata'da bu malların ticaretini yapan önemli sayıda esnaf bulunuyordu. Galata'nın imparatora boyun eğmesinde kıtlık tehlikesi kadar temel ihtiyaç maddelerinin ticaretini yapan esnafın mağduriyeti de etkili olmuştur⁵⁸.

III. Andronikos'un 1341'de ölmesi üzerine tahta daha 9 yaşında olan oğlu V. İoannes geçti. Çocuk yaştaki imparatorun naipliğini, patriğinde desteği ile annesi Savoylu Anna üstlenmişti. Ancak eski imparatorun en yakın dostu ve Bizans ordularının başkumandanı İoannes Kantakuzenos, bu sorumluluğun kendisine ait olması gerektiğini öne sürüyordu. İmparator naipliği konusunda çıkan bu tartışma yaklaşık altı yıl boyunca sürecek bir iç karışıklığa neden olacaktır. Cenevizliler başlangıçta V. İoannes ve ana-

⁵⁶ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 544.

⁵⁷ Sakız ve ardından Foça'nın Bizans imparatoru tarafından alınması ile ilgili gelişmeler için ayrıca bkz. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261–1453)*, s. 186.

⁵⁸ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 544-547.

imparatoriçe Anna'yı destekleyerek bu karışıklıktan faydalanmayı bildiler ve 1341'de Bizans'tan yeni bir antlaşma elde etmeyi başardılar⁵⁹. Bununla 1261'de yapılan Nif (Kemalpaşa) anlaşması yenileniyor ve Cenevizlilerin Galata'ya getirdikleri ve götördükleri mallar her türlü vergiden muaf tutuluyordu. Buna karşılık Galata'ya gelerek ticaret yapan yabancıların ödemeleri gereken vergiler konusunda gevşek davranılmaması isteniyordu. Ayrıca bu yeni anlaşmayla Galata'nın Bizans halkı için bir sığınak yeri olmaması da öngörülmüştü. Bu ayrıcalıklarla Cenevizliler, III. Andronikos dönemindeki zararlarını bir nebze olsun giderme ve Galata'daki konumlarını yeniden sağlamlaştırma imkânı bulmuş oluyorlardı⁶⁰.

Yaklaşık altı yıl süren iç savaştan İoannes Kantakuzenos galip çıktı ve 1347'de İstanbul'a girerek V. İoannes'i, imparatorluğu kendisine vekâleten vermeye zorladı⁶¹. Cenevizliler, iç savaşın yarattığı karışıklıktan rahatsız olmakla birlikte her iki tarafa da yardım ediyorlardı. Fakat kaos ortamı ticaretlerine zarar verdiği için güçlü gördükleri Kantakuzenos'u daha fazla destekliyorlardı⁶². Savaşın son yılında Cenevizliler, bazı gemileri iç savaş sırasında batırıldığı için, İstanbul'a gıda sevkiyatını durdurmuşlardı. Bununla kent halkının yaşamsal ihtiyaçlarının kendi ellerinde olduğu mesajını vermek istiyorlardı. Ayrıca iç savaştan faydalanarak, imparator III. Andronikos'un topraklarına kattığı Sakız ve Foça'yı yeniden ele geçirmişlerdi. Kantakuzenos her şeyin farkındaydı. Galata Cenevizliler elinde, Haliç'in karşı kıyısında surlarla çevrili, kendi gümrük memurları ve tarifeleri olan özerk bir yerleşim haline gelmişti⁶³.

Kantakuzenos, İtalyan tüccar devletlerinin imparatorluğun boynuna geçirdiği "*ticarî ilmeği*" çözmeden rahata kavuşamayacağını anlamıştı. Bunun için tahtı ele geçirdikten sonra bir dizi ticarî ve askerî tedbirleri hayata geçirdi. İlk olarak yüklerini İstanbul'da boşaltacak gemilerin gümrük tarifelerini düşürdüğünü açıkladı. İmparatorun vergileri düşürmekteki amacı yabancı tüccarları İstanbul'a çekebilmektir. Gerçekten de o dönemde İstanbul ticarî açıdan Galata'nın gölgesine kalmıştı. İstanbul'un gümrük geliri 30.000 hyperpre'yi* geçmediği halde Galata'ninkiler 200.000 hyperpre'ye ulaşıyordu⁶⁴.

⁵⁹ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 246.

⁶⁰ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 49.

⁶¹ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 549.

⁶² Heyd, s. 558; Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 252.

⁶³ Nicol, s. 252.

* Bizans para birimi (perper=hyperpyra).

Kantakuzenos ikinci olarak donanmanın canlandırılması işine girişti. Cenevizliler gerek ticarete gerekse savaşlarda gemileri ile ücreti mukabilinde imparatorluğa hizmet ediyorlardı. Bizans donanmasının gelişmesi Cenevizlileri bu alanda elde ettiği gelirlerden mahrum bırakacaktı. Ticarete ve denizlerdeki üstünlüklerinin kaybı anlamına gelen bu gelişmeler Galatalıları çok rahatsız etmiş olmalı ki, savaş hazırlıklarına giriştiler. Fakat Galata'nın tepelerine hâkim olmadan giriştikleri bir savaşta başarılı olamayacaklarını biliyorlardı. Bu nedenle imparatora kendilerine ayrılan mahallelerine sığmadıklarını öne sürerek oturdukları bölgeyi genişletmek istediklerini söylediler. İmparator mahalle genişletme isteğinin ne anlama geldiğini bildiğinden onların bu isteğini geri çevirdi. Cenevizliler bu red cevabı üzerine 1348'de İstanbul'a karşı savaşa başladılar. Öncelikle Bizanslıların Galata'da bulunan evlerini, limanda demirli bulunan gemilerini, sur dışında kalmış devlet binalarını ve tersanede onarılmakta olan gemilerini yakıp yıktılar. Bu ilk saldırıdan sonra Cenevizliler Galata'nın tepelerini kendi topraklarına katarak buraları korumak için bir sur inşasına giriştiler. Aslında bu sur inşası için uzun zamandır hazırlık yapıyorlardı ve gerekli malzemeyi toplamışlardı. Sur inşa edemedikleri yerlere de toprak yığarak ve çit çekerek savunma hattı kurdular. Bütün bu tahkimatın tamamlayıcısı olarak da tepenin en yüksek noktasına bir kule inşa ettiler. Galatalı Cenevizlilerin tahkimatlarını güçlendirmek için çalıştıkları sırada Bizanslılar, Galata gemilerine saldırmak ve Galata surlarının dışında bulunan evleri yakmaktan başka bir şey yapamadılar. Cenevizliler tahkimat işini bitirdikten sonra İstanbul surlarına şiddetli birkaç saldırı gerçekleştirdiler. Fakat hepsinde de ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. Cenevizliler kolay bir zafer umuyorlardı. Bizans'ın başarılı direnişi karşısında şaşırılmışlardı. Barış görüşmelerinde bulunmak üzere elçiler gönderiler, fakat barış teklifleri reddedildi. Kantakuzenos ertesi sene (1349) donanma hazırlıkları tamamlanınca Galata'yı hem karadan hem de denizden kuşatmak üzere harekete geçti. Galata Cenevizlileri karamsarlık içinde hem karada hem de denizde savunma yapamayacaklarını düşündükleri için savunmalarını karada, surların ardında, devam ettirmeyi düşünüyorlardı. Fakat Ceneviz gemileri Bizans donanmasını kaptan ve tayfalarının tecrübesizliğinden ve o sırada çıkan şiddetli fırtınadan faydalanarak bozguna uğrattınca buna gerek kalmadı. Bizans donanmasının aldığı yenilgi Galata'yı karadan kuşatan

⁶⁴ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 558; Nicol, *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, s. 255.

askerlerin de panikleyerek kaçmalarına neden oldu. Bizans'ın yenilgisiyle biten bu savaş sonunda Kantakuzenos, Galatalıların istediği toprakları kendilerine bırakarak barış istemek zorunda kaldı⁶⁵.

Cenevizliler Bizans'ın denizlerde güçlenmesini istememeleri yanında Venedik ile iyi ilişkiler içine girmesini de istemiyorlardı. İmparatorluğun kendisine muhtaç olduğunu anlamasının tek yolu Venedik'in Karadeniz'deki ticarî faaliyetlerine son vermekten geçiyordu. 1350'de Cenova Doğu Giovanni di Valente, Venedik'i Karadeniz'den atmak için harekete geçti ve Kefe limanında demirli olan Venedik gemilerine el koydurttu. Bunun üzerine Venedik, Marco Ruzzini komutasındaki bir donanmasını bölgeye gönderdi. İki taraf önce Ege'de Eğriboz yakınlarında karşılaştı. Buradan Galata'ya gelen Ruzzini bir dizi sonuçsuz saldırıdan sonra yönünü Karadeniz'e çevirdi⁶⁶.

Marco Ruzzini'nin komutasında düzenlenen seferden bir sonuç elde edemeyen Venedikliler, o dönemde Cenevizlilerin kendilerinden daha güçlü olduklarını bildiklerinden müttefik arayışına girdiler. Venedik'in Cenevizlilere karşı ittifak çağrısına bir tek Aragon kralı IV. Pedro cevap vermişti. Pedro, Cenevizlileri sadece İtalya'da sıkıştırmakla kalmadı, doğudaki kolonilerine saldırmak için Venedik'e yardım etmeyi önerdi. Venedikliler, 1351'de Niccolo Pisani kumandasındaki on dört gemiden oluşan bir filoyu Galata önlerine gönderdi. Bu arada Aragon'un yardımını yeterli görmeyen Venedikliler, imparator Kantakuzenos'a kendi yanlarında yer alması için elçiler gönderiyorlardı. Cenevizliler de boş durmuyor, rüşvetler ve dostluk teklifleri ile imparatoru kendi yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Kantakuzenos hiçbirine olumlu cevap vermedi; tarafsız kalmaya kararlıydı. Venedik donanması Galata'ya birkaç kez saldırmayı denediyse de saldırılar, Cenevizliler tarafından savuşturuldu. Venedikliler bu saldırı dışında denizi kesmekle yetindiler ve İmparator Kantakuzenos'a ittifak teklifini iletmek üzere Pisani donanması ile gelen elçi Giovanni Dolfin'in imparator ile görüşmesinin sonuçlanmasını beklediler. Kantakuzenos, Venediklilerin cazip öneriler ile bezedikleri ittifak tekliflerini bir kez daha reddetti. Bu red, Venediklileri öylesine rencide etmişti ki, İstanbul'daki balyoslarını da alarak ülkelerine doğru yola çıktılar. Ne var ki, Cenevizliler imparatorun Venedikliler ile anlaşacağını düşünüyorlardı. Galata'dan İstanbul'a savaş makineleriyle büyük taşlar atılmaya başlanınca Kantakuzenos,

⁶⁵ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 559-561.

⁶⁶ Heyd, s. 562-563.

tarafsızlığını bozarak Venediklilerle anlaşmak zorunda kaldı. Venedikliler imparatora savaş masraflarını karşılayacaklarına ve Galata'yı ele geçirdikten sonra yerle bir edeceklerine ve Sakız ile Foça'yı Cenevizlilerden alarak kendisine iade edeceklerine dair söz verdiler. Venedik donanması denizde Ceneviz gemileri ile savaşırken bir yandan da Bizans ordusu Galata'yı kara tarafından kuşatıyordu. Her şey Venediklilerin istediği gibi gidiyordu, fakat ana karadan gelen bir haber bütün planlarını alt üst etti. Venedik Doçu, Pisani'ye Galata'yı kurtarmak için Cenova'dan altmış ya da yetmiş gemilik bir donanmanın yola çıktığını haber veriyor ve etrafının sarılmaması için Galata önlerinden çekilmesini emrediyordu. Venedikliler bu haberi alır almaz vakit kaybetmeden Eğriboz'a doğru yelken açtılar. İmparator şimdi Cenevizlilerle baş başa kalmıştı⁶⁷. Temmuz ayı içinde Cenova'dan yola çıkan Paganino Doria kumandasındaki Ceneviz donanması önce Venediklilerin sığındığı Eğriboz'u bir müddet kuşattı. Venediklilere yardım geldiği haberi kendisine ulaşınca kuşatmayı kaldırarak Konstantinopolis'e doğru yola çıktı. Bu arada 1352'de Pisani⁶⁸ komutasındaki Venedik donanması ile Ponce de Santa Pau idaresindeki Aragon gemilerinden oluşan bir donanma Konstantinopolis'e geldi. Galata surları altında bekleyen Ceneviz donanması ile müttefik donanması boğazın girişinde ve Marmara denizinin çeşitli yerlerinde savaşa tutuştu. Venedik ve Aragon gemilerinden oluşan müttefik donanmasına Bizans gemileri de katılmış ve sayısal üstünlüğü ele geçirmişlerdi. Ancak Niccolo Pisani'nin risk almaması ve Aragonlu kumandan Ponce de Santa Pau'nun bölge ve yerel akıntılar hakkında bilgisiz olması, müttefiklerin sayısal üstünlüklerini kullanamamalarına neden oluyordu. Şiddetli çarpışmalar akşama kadar devam etti, ama iki taraf da birbirine üstünlük sağlayamadı. Aragonlu Santa Pau çatışmalar sırasında aldığı bir yara nedeniyle öldü. Pisani ise savaşı daha fazla devam ettirmenin kayıplarını arttırmaktan başka bir işe yaramayacağına inandığından ülkesine döndü. Venedik ve Aragon donanmalarının çekilmesi ile Bizans imparatoru bir kez daha Cenevizlilerle baş başa kalmıştı. Osmanlı sultanı Orhan Bey'den aldığı takviye güçlerle daha üstün hale gelen Cenevizliler, İstanbul'u kuşatmaya hazırlanıyordu. Köşeye sıkışan imparator 6 Mayıs 1352'de

⁶⁷ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 564-566; Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 259-263.

⁶⁸ Heyd, 1352'de gelen Venedik donanmasının başındaki kişi olarak Pancrazio Giustiniani'yi gösterir. Pisani ise bu gemilerin gelmesinden sonra tüm Venedik donanmasının komutanlığına getirilmiştir. Bkz. Heyd, s. 566.

Cenevizlilerle anlaşmak zorunda kaldı⁶⁹. Bu barışa göre, Venedik ve Katalan gemilerinin Bizans topraklarına yanaşmasına ve buradan zahire alıp götürmesine, Bizans vatandaşlarının Venedik gemilerinde çalışmasına ve bunlarla Cenevizliler arasında çıkan çatışmalara karışmalarına izin verilmeyecekti. Ticarete Bizans ve Cenova kolonileri birbirlerinden aldıkları mallarda gümrükten muaf olacaklardı. Bizanslılar, Galata'da şarap satarlarsa Cenevizliler gibi memurlara işgaliye vergisi ödeyeceklerdi. Galata yine eskiden olduğu gibi Cenevizlilere ait olacak ve savaş sırasında işgal ettikleri topraklar ile kolonilerinin sınırlarını genişletebileceklerdi⁷⁰. Böylece imparator Kantakuzenos, Cenevizlileri Galata'dan çıkarma hayallerinin suya düştüğünü ve onların emri vaki yaparak kolonilerini genişletmeleri karşısında hiçbir şey yapamayacağını zımnen kabul etmiş oluyordu⁷¹. Aynı yıl Cenevizli komutan Paganino Doria'nın ülkesine dönmesinden sonra Niccolo Pisani, Venedik ve Aragon gemilerinden oluşan bir donanma ile Galata önlerine geldi. Şehir halkının hazırlıklı olduğunu görünce onları tehdit etmekle yetindi ve geri döndü⁷².

1352'de Galata'daki Cenevizlilere karşı Bizans-Venedik ittifakının kurulması ve Cenevizlilerin yardım için Osmanlı sultanına başvurması ilerde iki taraf içinde iyi sonuçlara yol açmayacak olaylar zincirinin başlangıcı oldu.

1.5. Galata Cenevizlileri ve Osmanlı İlişkileri

Galata Cenevizlileri ile Osmanlılar arasındaki ilk ilişkilerin Orhan Gazi'nin 1337'de İzmit'i ele geçirmesinden sonra başladığı tahmin edilmektedir. Venediklilerin 1350'de Marco Ruzzini, 1351'de de Niccolo Pisani komutasında gönderdiği donanmalarla Galata'yı kuşatması ve ardından Bizans imparatoru Kantakuzenos ile ittifak yapmaları Cenevizlileri 1352'de Orhan Gazi ile anlaşmaya zorladı⁷³. Anlaşmaya göre Cenevizliler Osmanlılara yıllık vergi ödeyecek, Osmanlılar da Galatalılara yiyecekle birlikte bir miktar asker gönderecekti. Cenevizli amiral Paganino Doria, Orhan Gazi'nin gönderdiği

⁶⁹ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 263-264.

⁷⁰ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 569.

⁷¹ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 264-265.

⁷² Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 569.

⁷³ Metinde bu anlaşmanın "*eskiden olduğu gibi*" geçerli olacağını ifade edilmesi, Osmanlılar ile Cenevizliler arasında daha eski tarihli bir anlaşmanın bulunduğunu düşündürmektedir. Bkz. Herbert Adams Gibbons, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Ragıp Hulusi Özdem (çev.), Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1998, s. 80; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, Ankara: TTK Yayınları, 1994, s. 231.

yardımlar sayesinde Venedik-Bizans ittifakını bozarak Venediklileri çekilmek, Bizans'ı da yeni bir anlaşma yapmak zorunda bırakmıştı. Bu ittifak Osmanlılara bu iki İtalyan şehir devletinin arasındaki rekabetten yararlanarak Galata ile hem ticarî, hem siyasî, hem de askerî ilişki kurma olanağı sağlıyordu. Orhan Gazi, yaptığı bu yardımlar nedeni ile Cenova yöneticisi Luchino dal Verme'nin 21 Mart 1356 tarihinde Galata podestasına yazdığı mektupta "*Peralıların kardeşi ve sevgili babası*" olarak tanımlanıyordu⁷⁴.

Orhan Bey'i kayınpederi Kantakuzenos karşısında yer almaya ve Cenevizlileri desteklemeye iten birkaç sebep vardı. İlki Bizans imparatorunun kendi düşmanı Venediklilerin yanında yer almasıydı⁷⁵. İkincisi ve en önemlisi ise Duşan'a hediyeler götürülen elçilerinin Tekirdağ'da imparator güçlerince durdurulmasıydı⁷⁶.

Osmanlılar ile Cenevizliler özellikle de Galata Cenevizlileri arasında başlayan bu dostluğun Osmanlıların Gelibolu yarımadasına yerleşmelerine büyük katkısı olmuştur. Osmanlılar Rumeli'de yeni fethettikleri topraklara Anadolu'dan göç ettirdikleri Türk nüfusu yerleştirmek için, ücreti mukabilinde, Galata ve Foça Cenevizlilerinin gemilerini kullanmışlardır⁷⁷. Sultan Murad, 1363'te gerçekleşen ilk büyük taşıma işi için, Cenevizlilere 60.000 altın navlun ödemişti⁷⁸.

Galata Cenevizlileri, Orhan Gazi zamanında Osmanlılarla dostluk ilişkileri kurmuş olsalar bile kendi çıkarları için güçler arasındaki dengeyi korumaya ve zamanın siyasî konjonktürüne göre konumlarını almaya –Osmanlılarla karşı karşıya gelseler bile– özen gösteriyorlardı. Böyle bir durum, Bizans imparatoru V. İoannes'in Osmanlılara karşı Savoy Kontu Amadeo'yu İstanbul'a daveti ile ortaya çıktı. Amadeo'nun İstanbul'a gelişinden sonra Galata Cenevizlileri ona yardımcı olmaktan hatta gemilerini vermekten geri durmadılar. Kont Amadeo, kendi kuvvetleri ile yerel halk arasında anlaşmazlık çıkması üzerine Galata'dan ayrılarak ülkesine dönmek zorunda kaldı (1372). Amadeo'nun ülkesine dönmesi üzerine Osmanlı-Galata ilişkileri kaldığı yerden devam

⁷⁴ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 283-286.

⁷⁵ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 264.

⁷⁶ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. I, Nilüfer Epçeli (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005, s. 189.

⁷⁷ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 288.

⁷⁸ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, s. 166.

etti. Çünkü Osmanlılar Cenevizlileri, Venedik ve Bizans'a karşı önemli bir müttefik olarak görüyor ve kendilerini bu tür hadiselerle göz yummak zorunda hissediyorlardı⁷⁹.

Osmanlılar ve Galata Cenevizlileri bazen de Bizans'taki taht kavgalarında birlikte hareket ediyorlar ve kendi çıkarlarına uygun gördükleri kişiyi tahta oturtmak için gerekli desteği vermekten geri durmuyorlardı. Yukarıda 1372'de Osmanlılara karşı bir sefer düzenleme işine giriştiğini gördüğümüz V. İoannes, borcuna karşılık Bozcaada'yı (Tenedos) Venediklilere vermişti. Bu anlaşma, Venediklilerin ezeli rakibi Cenevizlileri çok kızdırdı. 1376'da V. İoannes'in Anemas kulesinde tutuklu bulunan oğlu Andronikos'u⁸⁰ kaçırarak Galata'ya getirdiler. Andronikos, Sultan Murad ile görüşmelerini buradan yürüttü⁸¹ ve ondan dört bin piyade ve altı bin süvariden oluşan bir yardım birliği temin etti⁸². Andronikos, aldığı yardımlarla otuz iki gün boyunca kuşattığı Konstantinopolis'e girerek babası ve kardeşleri Manuel ile Theodoros'u yakalatarak bir zamanlar kendisinin de tutulduğu Anemas kulesine hapsedirdi⁸³. Babasına karşı giriştiği mücadele de galip geldi ve Bizans tahtına IV. Andronikos olarak çıktı. Yardımlarına karşılık olarak Cenevizlilere Bozcaada'yı; Osmanlılara da Gelibolu'yu verdi⁸⁴.

V. İoannes üç yıllık esaretin ardından, biraz da Venediklilerin yardımıyla, hapsedildiği zindandan kaçmayı başardı ve Sultan Murad'a başvurarak ondan yardım istedi. Karşılığında da şimdiye kadar ödediğinden daha fazla haraç vermeyi taahhüt etti. Osmanlılar ordu, Venedikliler ise gemileri ile destek verdi. V. İoannes, 1379'da oğlu Manuel ile birlikte şehre girince IV. Andronikos, Galata'ya kaçmak zorunda kaldı. Bu durum Haliç'in iki yakası arasında bir yıldan fazla süren bir iç savaş yaşanmasına sebep oldu. Baba V. İoannes Türkler ve Venedikliler, oğul IV. Andronikos ise Galata Cenevizlileri tarafından destekleniyordu. 1381'de iki taraf anlaşarak savaşa son verdi. IV. Andronikos babası tarafından bağışlandı ve tahtın yasal varisi ilan edildi. Şimdilik

⁷⁹ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 288-290.

⁸⁰ Andronikos, daha önce babası V. İoannes'i tahtan indirme girişiminde bulunduğu için oğlu ve eşiyle birlikte buraya hapsedilmişti. Bkz. Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, Bilge Umar (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, s. 37.

⁸¹ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 299.

⁸² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, s. 144; Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. I, s. 235.

⁸³ Baba V. İoannes ile Manuel ve Theodoros kardeşlerin Anemas kulesine hapsedildiği bilgisi için bkz. Gibbons, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, s. 126.

⁸⁴ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 299.

Trakya'da bir valilikle idare edecekti ve kendisinden sonra tahta oğlu VII. İoannes geçecekti⁸⁵.

1382'de, V. İoannes, IV. Andronikos ve Galatalı Cenevizliler arasında üçlü bir anlaşma yapıldı. Cenevizliler, Osmanlılarınkiler hariç tüm saldırılara karşı imparatorun yanında yer alacağını⁸⁶, imparator ise Cenevizlilere ve onların mütteliklerine karşı savaşmayacağını taahhüt ediyordu⁸⁷. Ayrıca imparator, oğlu Andronikos'a saldırmayacağına, onun Trakya'daki hâkimiyetine müdahale etmeyeceğine ve Osmanlılar hariç her türlü saldırıda ona yardım edeceğine dair söz veriyordu⁸⁸. Burada iki tarafın da Osmanlıları özellikle anlaşma dışı tutmaları dikkat çekicidir⁸⁹.

I. Murad zamanında, 1385'te Galata Cenevizlileri ile Osmanlılar arasında ticarî içerikli bir anlaşma imzalandı. Buna göre Ceneviz tüccarları Osmanlı topraklarında, Osmanlı tüccarları da Galata'da serbestçe ticaret yapabilecekti⁹⁰. Bu anlaşmanın Osmanlılar ile Galatalı Cenevizliler arasında imzalanmış ilk ticarî anlaşma olduğu söylenmektedir⁹¹. Osmanlılar ile Cenevizliler 1387'de, ticaret ve dostluk anlaşması diye anılan başka bir anlaşmaya (ahidnâme) daha imza attılar. Sultan Murad, babası Orhan Gazi döneminde yapılan anlaşmayı aynen kabul ediyor ve iki tarafın tüccarlarına yeni bir takım ticarî imtiyazlar veriliyordu⁹². Anlaşmaya göre Osmanlılar, Galata'da yaptıkları ticarete gümrük vergilerinden muaf olacaklar, sadece aldıkları veya sattıkları her 100 hyperpre mal için 8 karat ödeyecekler, Cenevizliler de mutad vergilerini ödemeleri karşılığında Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Anlaşmada esirler ile ilgili bir takım maddeler de bulunuyordu. Galata'ya kaçan Osmanlı esirleri kayıtsız teslim edilirken, Osmanlı topraklarına kaçan Ceneviz esirleri eğer Müslüman olmamışlar ise

⁸⁵ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 306-307.

⁸⁶ Nicol, s. 310-311.

⁸⁷ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 291.

⁸⁸ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 311.

⁸⁹ Nicol, s. 311; Gibbons, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, s. 137. Turan, bu üçlü anlaşmanın özellikle Osmanlılara karşı yapıldığı görüşündedir (Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 291).

⁹⁰ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, s. 232; Gibbons, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, s. 135.

⁹¹ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 292. Osmanlılar ile Galata Cenevizlileri arasında bilinen ilk anlaşma 1352 tarihlidir. Hatta burada geçen ifadelerden iki taraf arasında daha eski tarihli bir anlaşmanın bulunduğu da anlaşılmaktadır (Bkz. yukarıya). Ancak 1352 ve bundan önceki anlaşmalarda ticaretle ilgili maddelerin bulunup bulunmadığı kesin olarak bilinmiyor. Bununla birlikte 1387 ahidnâmesinde Orhan Bey zamanında yapılan anlaşmanın esas alınması, ticarî ilişkilerin daha Orhan Bey zamanında başladığını ve bunun anlaşma maddelerine girdiğini düşündürmektedir.

⁹² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, s. 232; Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 292.

iade edilecekti. Müslümanlığı kabul ettiği için iade edilmeyen esirin ise bedeli sahibine ödenecekti⁹³.

Osmanlılar ve Galata Cenevizlileri arasında imzalanan 1387 tarihli ahidnâmeden birkaç ay sonra Bosna Krallığı ile Sırp Despotluğu önderliğinde bir ittifak oluşturuldu. Sakız, Rodos, Midilli ve Kıbrıs hâkimleri ile Galata Cenevizlileri de bu ittifaka dahil oldu. Cenevizliler gerektiğinde tam donanımlı bir donanma göndermeyi üstleniyorlardı. Ne var ki, bu ittifak hayata geçirilemeden dağıldı⁹⁴.

Galata Cenevizlileri hem Bizans'tan elde ettikleri ekonomik ayrıcalıkları korumak hem de Türkler ile iyi ilişkilerini devam ettirmek istiyorlardı. Fakat I. Bayezid'in (Yıldırım) İstanbul'u kuşatması genelde dostane ilişkiler içinde olan Osmanlılar ile Galatalıları ilk kez karşı karşıya getirdi. Cenova Cumhuriyeti, 1392'de Galata'nın güvenliği için 5 adet kadirga göndererek Türkler ile iyi geçinilmesi ve savaşa girilmemesi konusunda Galata podestasını uyardı. Buna rağmen Galatalıların İstanbul'a yardım etmeleri Galata'nın 1396'da I. Bayezid tarafından kuşatılmasına sebep oldu. Galata kolonisi Midilli'deki Gattilusio'dan yardım istediye de, Midilli kuvvetleri kuşatmayı yarmayı başaramadı. Galata'nın kaybedilme ihtimali Cenova'yı 1396'da I. Bayezid'in İstanbul kuşatmasına son vermek ve Türkleri Balkanlardan atmak için oluşturulan ittifaka katılmaya zorladı. Bu ittifaka Galata ve Sakız'dan birçok Cenevizli katıldı⁹⁵. Venedik amirali Tommaso Mocenigo, I. Bayezid'in müttefik ordusunu karşılamak için kuşatmayı gevşetmesinden faydalanarak beraberindeki 8 kadirga ve 2 ticaret gemisi ile birlikte İstanbul'a geldi. Mocenigo'nun gelmesi yiyecek sıkıntısı çeken İstanbul ve Galata halkını bir nebze olsun rahatlatmıştı. Fakat müttefik ordusunun Osmanlılar karşısında Niğbolu'da büyük bir yenilgi alması ve Venedikli amiral Tommaso Mocenigo'nun İstanbul'dan ayrılması Galatalıları Osmanlılar karşısında yalnız bıraktı. Bunun üzerine Cenova Doçu, Antonio Adurno, Galata'nın korunması için Venedik'e başvurdu. Venedik Senatosu bu talebe kendi çıkarlarına uygun olduğu ve Cenova'dan bazı şeyler koparabileceğini düşündüğü için olumlu cevap verdi. Bununla birlikte Venedik, Galata Cenevizlilerini ve Manuel'i I.

⁹³ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 292. De La Broquière'in anlatımından, köleler ile ilgili bu uygulamanın Osmanlılar ile Bizans arasında da geçerli olduğu anlaşılmaktadır: “Eğer, herhangi bir Hristiyan köle Türklerin evinden kaçacak olur da Konstantinopolis'e gelirse, imparator ya da adamları onu Türklere teslim etmek zorundaydı.” Bkz. Bertrandon De La Broquière, **Bertrandon De La Broquière'in Deniz Aşırı Seyhâti**, İlhan Arda (çev.), İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 225.

⁹⁴ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 293.

⁹⁵ Turan, s. 326.

Bayezid ile anlaşmamaları eğer anlaşmak durumunda kalırlarsa Venedik'i de bu anlaşmaya dâhil etmeleri konusunda uyardı. Venedik görünüşte Galata'nın savunmasını bedelsiz olarak yapacaktı, fakat boğazların güvenliğini öne sürerek Cenova Cumhuriyeti'nden Bozcaada'yı isteyince bu iki İtalyan şehir devleti arasındaki ilişkiler tekrar eski haline döndü. I. Bayezid'in Niğbolu'da kazandığı zaferden sonra İstanbul'daki kuşatmayı sıkılaştırması üzerine Galata Cenevizlileri onunla anlaşma yolları aramak zorunda kaldı. Galata podestası, gönderdiği elçilik heyetleri ile I. Bayezid'e yıllık bir vergi ödemeyi teklif ettiyse de bunlardan bir sonuç elde edemedi⁹⁶.

Bizans'ın ve Galata'nın Osmanlı kuşatmasından kurtulması Timur'un Anadolu seferi ile mümkün olabildi. Timur'un Anadolu'ya girerek Sivas'ı tahrip etmesi üzerine sefere çıkan I. Bayezid'in Bursa'da bulunmadığı sırada (1401) Bizans İmparatoru VII. İoannes Bursa'ya bir elçilik heyeti yollamıştı. Bu heyette Venedik balyosu ile birlikte Galata temsilcisi de bulunuyordu. Bayezid'in Anadolu seferinde olması nedeni ile Sultan'ın annesi ile görüşme imkânı bulan heyet, Bayezid ile görüşmek için Bursa'dan Sivas'a doğru yola çıktı. Bu elçilik heyetinin Bayezid ile görüşüp görüşemediği ve eğer görüştüyse sonucunun ne olduğu tam olarak bilinmiyor. Diğer taraftan, İmparator VII. İoannes, Fransa kralı VI. Charles, Venedik Cumhuriyeti ve Galata podestası, Timur ile görüşme yolları arıyor ve onu Bayezid'e karşı büyük bir savaşa kışkırtıyorlardı. Hem Bizanslılar, hem de Galatalılar Timur'a gönderdikleri elçilerle Osmanlı'ya ödedikleri vergileri kendisine ödemeye ve savaşta yardıma hazır olduklarını bildiriyorlardı⁹⁷. Sonunda 1402'de Ankara'da meydana gelen savaşta Timur, Bayezid'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Timur'un İzmir'e yürümesi üzerine başta Galata olmak üzere Ceneviz kolonileri Timur'a itaatlerini bildirerek ona vergi ödemeyi kabul ettiler⁹⁸. Timur'un aksini istemesine rağmen tatar ordusunun önünden kaçan Osmanlı birlikleri Cenevizli ve Venedikli gemicilerin yardımı ile Rumeli'ye geçmişlerdir⁹⁹.

I. Bayezid'in oğulları arasında başlayan taht mücadeleleri esnasında Galata ve diğer Ceneviz kolonileri Türkler ile barış yolları arayarak mevcut durumu koruma politikası

⁹⁶ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 328-331.

⁹⁷ Eğer doğruysa bu görüşmeler sırasında Galata'ya gelen Tatar elçisinin onuruna Galata Kulesi'ne Timur'un bayrağı çekilmişti (Gibbons, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, s. 205). Bu durum, Cenevizlilerin Timur ile ittifak kurmaya çok istekli olduklarına yorumlanmıştır. Nicol, **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, s. 337.

⁹⁸ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 338-344.

⁹⁹ Gibbons, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, s. 214.

izlemişlerdir. Bu devirde en etkin politikayı Galata'nın izlediği görülmektedir. I. Mehmed'in kardeşleri ile yaptığı mücadeleyi kazanarak Osmanlı tahtına oturması, en çok, barış ortamı altında ticaretlerini eskiden olduğu gibi devam ettirmek isteyen Galata Cenevizlilerini sevindirmişti¹⁰⁰. Osmanlılar ile ilişki içinde olan diğer birçok devlet gibi Cenevizliler de hemen elçilerini yollamış ve mevcut dostluk ve ticaret anlaşmalarını yenilemişlerdir¹⁰¹.

I. Mehmed döneminde sağlanan bu barış ortamı II. Murad döneminde de aynen devam ettirilmiş ve Galatalı Cenevizliler ile Osmanlılar arasında ciddi bir mücadele olmamıştır. Fakat, II. Murad'ın 1422'de İstanbul kuşatması, herhangi bir deniz savaşı olmaması ve kuşatmanın daha çok karadan yapılmasına rağmen, Galatalıları olumsuz yönde etkilemiştir. Ticaret gemilerinin Galata'ya yanaşması güçleşmiş ve şehirdeki ticarî hayat bundan büyük zarar görmüştür. Galatalılar kuşatmanın olumsuzluklarını bertaraf edebilmek için bir kule yapımına karar vermişler ve büyük masraflara yol açacak bu kulenin yapımı için II. Murad'dan yardım istemişlerdir. Yaptığı yardıma karşılık olarak da inşa edilen kuleye onun armasını koymayı teklif etmişlerdir. Cenova'nın, II. Murad ile yeni bir anlaşma yollarını aramak amacı ile gönderdiği elçi Giacomo Adorno, Galata podestasını inşa edilecek kulenin üzerine II. Murad'ın armasının kazınması girişiminin ana kara tarafından kabul edilemez olduğunu bildirerek bu girişimin önüne geçmiştir¹⁰².

Galata Cenevizlileri haçlıların 1444'te Osmanlılara karşı kurduğu ittifaka katılmadıkları gibi Osmanlıları gemileri ile Rumeli tarafına geçirmişler, böylece başta Papalık olmak üzere tüm Hıristiyan âleminin tepkisini çekmişlerdir¹⁰³.

Cenevizlilerin Osmanlılar ile ilişkilerinde konjonktüre göre farklı politikalar geliştirmeleri, taraflarını sık sık değiştirmeleri ve güçlü olanın yanında yer almaları onların pragmatist siyasetlerinin bir sonucudur. Podestaları zaman zaman, Cenova'nın tavsiyelerine kulak verse de çoğunlukla koloninin menfaatine uygun gördükleri bir politikanın –Cenova karşı çıksa bile– arkasında durmaktan hiçbir zaman kaçınmamışlardır¹⁰⁴. Bu, bazen Bizans ve Haçlılar ile ittifak kurmayı, bazen de onların karşısında yer alan Osmanlılara örtülü bir destek vermeyi gerektirmiştir. Podestaların

¹⁰⁰ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 371-372.

¹⁰¹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, s. 348.

¹⁰² Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 382-383.

¹⁰³ Turan, s. 385.

¹⁰⁴ Fleet, **Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti**, s. 13-14.

veya halkın öncelikli amacı koloninin varlığını devam ettirmesi ve bunun ön şartı olan ticaretleri için en uygun ortamın temin edilmesi olarak vücut bulmuştur.

1.6. 1453 İstanbul Kuşatmasında Galata ve Galata Cenevizlilerinin Rolü

Galatalı Cenevizlilerin, II. Mehmed'in 1453 İstanbul kuşatması sırasında takındıkları tutum, daha önce Osmanlılar ile girdiği ilişkilerde takındıklarından farklı değildi. Onların önceliği bu müstahkem mevkide eskiden olduğu gibi hayatlarını ve ticaretlerini özgürce devam ettirebilmektir. Bunda ana kent Cenova'nın doğudaki kolonilerini kendi çıkarları doğrultusunda politikalar izlemekte özgür bırakmasının da payı büyüktür. Cenova hükümeti bir yandan Hıristiyanlara çağrıda bulunarak Bizans'a yardım gönderilmesini isterken, bir yandan da Galata'daki podestaya istediği gibi hareket etme ve mümkünse Türklerle bir anlaşma yapma yetkisi veriyordu. Böylece İstanbul Türklerin eline geçse bile doğudaki bu önemli kolonilerini korumuş olacaktı¹⁰⁵.

II. Mehmed ile Galatalı Cenevizliler fetihten önce ilk kez, şüpheli de olsa, Rumeli Hisarı'nın (Boğazkesen) yapımı dolayısı ile ilişki kurmuş görünüyorlar. II. Mehmed, kuşatma sırasında İstanbul'a Karadeniz yolu ile gelecek yardımları engelleyebilmek için, boğazın en dar yerinde, I. Bayezid'in yaptırdığı Anadolu Hisarı'nın karşısında (1451-1452 kışında) Rumeli Hisarı'nın inşasını başlatmıştı¹⁰⁶. Eserini fetihten yaklaşık 50 yıl sonra kaleme alan İdris-i Bitlisî'ye bakılırsa II. Mehmed, hisarın yapımına başlamadan önce Bizans imparatoruna elçiler yollamış ve hanedanın maiyeti ile ordusunun Rumeli'ye ve Anadolu'ya geçişi sırasında geçit muhafızları ile İstanbul halkının zarar gördüğünü belirterek, bunu engellemek ve geçişleri kolaylaştırmak için Boğaz'ın Anadolu yakasında bulunan kalenin (Anadolu Hisarı) karşısına, Rumeli yakasında bir hisar inşa edebilecek kadar arazinin kendisine bırakılmasını istemişti¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Steven Runciman, **Konstantinopolis Düştü**, Derin Türkömer (çev.), İstanbul: Doğan Yayınları, 2005, s. 76.

¹⁰⁶ Semavi Eyice, "Rumeli Hisarı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 355.

¹⁰⁷ "Gerçi aradaki dostluk vesika ve anlaşmalarla tesis edilmiş durumda. Lâkin, vaktâ ki hilâfet hanedanının maiyet halkı İstanbul geçidinden Anadolu ve Rumeli câniplerine geçmeleri icâb edince, ordunun izdihâmından geçit muhâfızlarına ve İstanbul halkına çok rahatsızlıklar vârid olmaktadır. Şimdi, irâdemiz odur ki, Boğaz'ın Anadolu cânibindeki İslâm kalesinin karşısına, Rumeli yakasında da cüz'i bir hisâr inşa olunsun ki, askerlerin geçiş ve konaklamalarında kolaylığı mücip olsun. Tekfûrun kemal-i muhabbet ve ihlasından şu kadar umulur ki, o miktar hisârı barındırabilecek arsayı müsâmaha eyleye." Muhammed İbrahim Yıldırım, **İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi**, (Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 120.

II. Mehmed'in asıl niyetini anlayan İmparator, buna izin vermek istememiş ve istenilen araziyle alakasının olmadığını, buranın Frenklere ait olduğunu, buna izin vermesinin ise eskiden beri savaştığı bu millet ile yeniden savaşmasına sebep olabileceğini belirterek bunun mümkün olmadığını söylemişti¹⁰⁸. II. Mehmed imparatorun bu olumsuz cevabına “*Bizim maksadımız tekfûrun rızâsını almaktı. Madem ki o mahal Frenklere ait, onların rızâsını almamıza lüzum görmüyorum.*” diyerek yanıt vermişti¹⁰⁹. II. Mehmed'in son cevabı hariç bu diyalog, 16. yüzyılın ikinci yarısında yazan Hoca Sadettin'de de ufak farklılıklarla aynen yer almaktadır¹¹⁰. Hoca Sadettin imparatorun olumsuz cevabından sonra II. Mehmed'in Galatalılarla irtibata geçip geçmediği konusunda herhangi bir şey yazmamıştır. Fakat İdris-i Bitlisî, açıkça padişahın izin almaya gerek duymadığına dair ifadeler yer vermiştir. Bu diyalogların iki taraf arasında gerçekten var olup olmadığı konusu bir tarafa bırakılarak, gerçekmiş gibi kabul edildiğinde II. Mehmed'in son cevabı üzerinde düşündürmeyi gerektirir. II. Mehmed'in “*onların rızasını almamıza lüzum görmüyorum*” ifadesi, iki taraf arasındaki ilişkilerin iyiliği veya Galatalıların güçsüzlükleri nedeniyle zorunlu bir müsaadeye mecbur olacakları anlamlarına geliyor olabilir. 16. yüzyılda kaleme alınan Grekçe anonim bir Osmanlı tarihi, İdris-i Bitlisî ve Hoca Sadettin'den farklı olarak, Galatalıların II. Mehmed ile dostluk kurduklarından ve topraklarında onun bir kule yapmasına izin verdiklerinden bahseder. Hatta anonim yazar, Galatalıları şehre (İstanbul'a) yardım gönderilmesini engelleyen bu kulenin (hisarın) yapımına izin verdikleri için şiddetle eleştirir¹¹¹. Ancak İdris-i Bitlisî ve Hoca Sadettin'in Bizans imparatorunu, anonim Osmanlı tarihi yazarının ise Galatalıları merkeze alarak anlattığı bu izin hadisesi, erken dönem Osmanlı kroniklerinin hiçbirinde bu şekilde geçmez. Bunlar sadece, askerin karşıya geçişlerini kolaylaştırmak ve kuşatma sırasında yardım gelmesini önlemek amacı ile hisarın inşa edildiğinden bahsederler. Onlara göre, II. Mehmed bu hisarın yapımını gerekli görmüş ve emri üzerine derhal inşaata başlanmıştır. Kullandıkları dil hisarın izinle değil, emri vaki ile yaptırıldığını

¹⁰⁸ “*O mahallin benimle bir alâkası olmayıp Frenk hâkimlerinin mülküdür. Rum mezhebinde olan bizim mülkümüz ile Frenk mezhebinde olan onların hükkamının arasında kadimden beri muhâlefet ve savaş vardır. İsteğimize cevâz vermek Frenk memaliki cânibinden küllî fesâdın zuhuruna bâdi ve sebep olacaktır. Bu isteğin kabul görmesi hiçbir şekilde mümkün değildir.*” Yıldırım, **İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi**, s. 121.

¹⁰⁹ Yıldırım, **İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi**, s. 121.

¹¹⁰ Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, C. II, İsmet Parmaksızoğlu (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 271.

¹¹¹ Şerif Baştav, “XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihine Göre İstanbul'un Muhasarası ve Zabtı”, **Bellekten**, S. 69, 1954, s. 68.

ihsas ettirmektedir¹¹². Erken dönem Osmanlı kroniklerinde, hisar yapımı için imparatora yapılan başvurudan ve Galatalıların zorunlu müsaadesinden bahsedilmemesi, İdris-i Bitlisî, Hoca Sadettin ve Grekçe Anonim Osmanlı tarihi yazarının bu yönde verdiği bilgilerin güvenilirliğini sarsmaktadır. 16. yüzyılda yazan bu yazarlar, Rumeli Hisarı'nın da içinde bulunduğu arazinin Galata kadısının yargı alanına dâhil olması nedeniyle böyle bir kurguyu eserlerine dâhil etmiş olabilirler. Ancak, Osmanlılar bu hisarı emri vaki yolu ile değil de bahsedildiği gibi uzlaşma yolu ile yapmışlarsa, Galata'nın Cenevizli yöneticilerinin ilişkileri bozmamak adına buna zorunlu bir müsaade göstermiş oldukları düşünülebilir.

Hisar yapımı dolayısı ile kurulan bu tartışmalı ilişki bir yana bırakılacak olursa, iki taraf arasında kuşatmanın hemen öncesinde bir anlaşma yapıldığı kesindir. Barbaro, Galata Cenevizlileri ile Osmanlıların sulh yapmış olduklarından olayın detaylarına girmeden bahseder¹¹³. Doukas ise bu anlaşmayı şüpheye meydan bırakmayacak bir şekilde, olanca açıklığı ile anlatır: Galatalı Cenevizliler, II Mehmed kuşatma için Edirne'den ayrılmadan önce elçilerini göndererek ona itaatlerini bildirmiş ve daha önce yaptıkları anlaşmanın yenilenmesini talep etmişlerdir. II. Mehmed, Galatalılarla mevcut anlaşmalarını yenilemiş ve buna karşılık onların kente (İstanbul'a) yardımcı olmamalarını istemiştir. Elçiler bu konuda tereddüt etmeden sözler vermiş ve elde ettikleri anlaşmanın kolonilerini güvence altına almış olmasına güvenerek geri dönmüşlerdir¹¹⁴. Doukas'ın bu konuda yazdıkları tarihsel gerçeklerle uyum içindedir. Osmanlıların fetihden sonra Mısır Hükümdarı İnal Şah'a gönderdiği fetihnamede İstanbul'a yardım etmemek şartı ile Galatalıların mevcut anlaşmalarının yenilediğinden ve sağlamlaştırıldığından şöyle bahsedilmektedir:

“Bundan sonra, körfezin şehrin şimalinde bulunan sahilinde Ceneviz Frenklerine aid bir kale vardı ve çok tahkim edilmişti. Ona Galata kalesi denilir. Kostantiniye'nin komşusudur. Kalenin nizamı genişti ve alçak kafirler ile dolu

¹¹² Âşıkpaşaoğlu, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, N. Atsız Çiftçiöğlü (düz.), **Osmanlı Tarihleri I** içinde, Atsız (yay.), İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949, s. 192; Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi**, Necdet Öztürk (haz.), İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008, s. 78; Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, **Osmanlı Sultanları Tarihi**, İbrahim Hakkı Konyalı (çev.), **Osmanlı Tarihleri I** içinde, Atsız (yay.), İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949, s. 351; Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi**, C. II, Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (yay.), Ankara: TTK Yayınları, 1995, s. 689.

¹¹³ Barbaro, iki taraf arasında yapılmış olan bu barışa, Haliç'e indirilen Osmanlı gemilerine düzenlenecek baskının Galata Cenevizlileri tarafından haber verilmesi dolayısı ile değinmektedir. Bkz. Nicolo Barbaro, **Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi**, Şemseddin T. Diler (çev.), İstanbul: İFC Yayınları, 1976, s. 44.

¹¹⁴ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 235.

idi. Kostantiniye'yi kuşattığımız zaman, bu kale halkı bize geldi. Bizimle misaklarını sağlaştırdılar, anlaşmalarını yenilediler. Onlara dedik: - 'Ötekilere yardım etmemek şartı ile eskiden nasıl iseniz öyle kalınız.' Şartlarımızı kabul edip, emirlerimize itâat ettiler."¹¹⁵

II. Mehmed, muhtemelen iki cephede birden savaşmamak, bütün enerjisini İstanbul kuşatmasına harcamak ve burayı kuşatarak Cenevizlilerin Venedikliler ile ittifak kurmalarına engel olmak için bu anlaşmayı yapmıştı. Ayrıca Galata'yı savaş dışı bırakarak İstanbul'un Haliç tarafından kuşatılması da sağlanmıştır. Galata'nın hemen yanı başında bulunan topraklardan İstanbul'un deniz surlarına taktik hamleler yapılmış, böylece savunmacılar kara surlarındaki kuvvetlerinin bir kısmını bu tarafa kaydırmak zorunda kalmışlardır.

Galata tarafından gerçekleştirilen bu taktik harekâtlar muhakkak Zağanos Paşa tarafından yürütülüyordu. Edirne'den hareket eden II. Mehmed, 5 Nisan'da İstanbul surları önüne gelmiş ve ordugâhını burada kurmuştu¹¹⁶. Padişahın yaptığı ilk işlerden biri ordusundaki üst düzey komutanları, emirleri altındaki birliklerle beraber, çeşitli kısımlara bölünen şehrin kara ve deniz surlarında kendilerine tayin edilen yerleri kuşatmakla görevlendirmek olmuştur. Zağanos Paşa'ya da Galata tarafı ile Haliç'in kuşatılması görevi verilmişti¹¹⁷.

Zağanos Paşa'nın komutasındaki Galata birliklerinin kuşatma sırasında yaptığı en önemli iş, herhalde Osmanlı donanmasındaki bazı gemilerin Haliç'e indirilmesine yardımcı olmalarıdır. Gemilerin karadan yürütülmesi işini başlatan olaylar zinciri, Kaptan-ı Derya Baltaoğlu Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasının, 12 Nisan'da İstanbul'a gelerek boğazın Rumeli yakasındaki Çifte Sütunlar (Diplokionion)¹¹⁸ mevkiinde demirlemesiyle başlamıştı¹¹⁹. Bu donanma 20 Nisan'da,

¹¹⁵ Ahmed Ateş, "İstanbul'un Fethine Dâir Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektublar ve Bunlara Gelen Cevaplar", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 7, 1953, s. 19.

¹¹⁶ Barbaro, **Kostantiniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 32.

¹¹⁷ Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, Karolidi (çev.), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005, s. 66; Zorzo Dolfın, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zabtı", Samim Sinanoğlu ve Suat Sinanoğlu (çev.), **Fâtih ve İstanbul**, I/1, 1953, s. 42.

¹¹⁸ Osmanlı gemilerinin demirlediği Çifte Sütunlar (Diplokionion) mevkiinin yeri tartışmalıdır. Burası uzun yıllar Beşiktaş olarak düşünülmüş, fakat daha sonra yapılan araştırmalar bunun yanlışlığını ortaya koymuştur. Eyice bir yayınında (Semavi Eyice, **Bizans Devrinde Boğaziçi**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007, s. 39) Diplokionion'un Beşiktaş'ta olamayacağını belirterek Tophane'nin biraz ilersinde; başka bir yayınında ise (Semavi Eyice, "İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme", **Türkiyat Mecmuası**, C. XIV, 1965, s. 205) Kabataş ile Dolmabahçe arasında aranması gerektiği üzerinde

Cenova'dan yardıma gelen bir dizi¹²⁰ gemi ile savaşa tutuşmuş ve onların İstanbul'a ulaşmasına engel olamamıştı¹²¹. Yardım gemilerinin Osmanlı donanması arasından sıyrılarak İstanbul'a ulaşması, savunmacıları umutlandırırken karşı tarafta sadece askerler arasında değil, komuta kademesinde de büyük moral bozukluğuna yol açmıştı¹²². İşte bu moral bozukluğunu üzerlerinden atmak isteyen Osmanlılar, donanmadaki bazı gemilerin, Galata'nın arkasından geçirilerek Haliç'e indirilmesi işine giriştiler. Ancak kaynaklar üzerinde yapılan araştırmalar, bu işin çok önceden planlandığını fakat yardım gemilerinin İstanbul'a ulaşması ile Osmanlılar tarafında oluşan olumsuz havayı dağıtmak için hızlandırıldığını göstermektedir¹²³. Hazırlıkların tamamlanması üzerine 21-22 Nisan'da muhtelif sayıdaki gemi¹²⁴ Galata sırtlarından geçirilerek Haliç'e indirilmiştir¹²⁵. Gemilerin geçirildiği güzergâh olarak bu konuya değinen ilk araştırmalarda Tophane-Kasımpaşa hattı öne çıkmaktadır¹²⁶. Ancak bu yol, arazinin fazla engebeli oluşu ve Galata surlarına yakınlığı dolayısı pek mantıklı

durmuştur. Gökbilgin ise İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı "Boğaziçi" maddesinde Diplokionion'un (Çifte Sütun) Kabataş olduğunu belirtmiş ve Beşiktaş'a 16. yüzyıl kaynaklarında Diplokion denilmesini, bu sütunların Barbaros'un mezarı için buldukları yerlerden alınarak buraya nakledilmesine bağlamıştır. Bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi (Tarihte Boğaziçi)", **İslâm Ansiklopedisi**, C. II, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 673.

¹¹⁹ Barbaro, **Kostantiniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 35-36.

¹²⁰ Kaynaklar yardıma gelen gemilerin sayısı hakkında farklı bilgiler vermektedir. Barbaro, 4 Ceneviz (Barbaro, **Kostantiniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 38); Sakızlı Leonardo, 3 Ceneviz, 1 Bizans (Agostino Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, C. I, Mahmut H. Şakiroğlu (çev.), İstanbul: İFC Yayınları, 2004, s. 166); Doukas ise 4 Ceneviz, 1 Bizans gemisinin yükleri ile birlikte geldiğini yazmaktadır (Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 236-237). Kritovulos, Venedik veya Cenevizli olduğuna değinmeden Papa'nın İtalya'dan 3 gemi gönderdiğinden bahsetmektedir (Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, s. 79).

¹²¹ Barbaro, **Kostantiniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 38.

¹²² Feridun M. Emecen, **İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003, s. 19. Yardım gemilerinin Osmanlı yönetim kademesinde yol açtığı fikir ayrılıklarının yeni ve daha detaylı bir değerlendirmesi için bkz. Feridun M. Emecen, **Fetih ve Kıyamet: 1453 İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 257-262.

¹²³ Emecen, **Fetih ve Kıyamet: 1453 İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları**, s. 264, 267.

¹²⁴ Barbaro, 72 (**Kostantiniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 42); Doukas, 80 (**Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 239) ve Kritovulos, 84 (**İstanbul'un Fethi**, s. 79) geminin karadan aşırılarak Haliç'e indirildiğinden bahseder.

¹²⁵ Barbaro, **Kostantiniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 41-42. Bazı Osmanlı kaynaklarında Haliç'e indirilen gemilerin köprü şeklinde organize edilerek İstanbul'un deniz tarafından da kuşatılmasının sağlandığı bilgisi verilmektedir (Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l-Feth**, Mertol Tulum (haz.), İstanbul: İFC Yayınları, 1977, s. 52; Âşıkpaşaoğlu, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, s. 192). Ancak bu olay batılı kaynaklarda geçmemektedir.

¹²⁶ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, s. 480. Emecen bu görüşün, Selahattin Tansel'in ilk baskısı 1953'te yapılan *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Steven Runciman'ın İngilizce aslı 1965'te basılan ve 1972'de Türkçe'ye çevrilen *Kostantiniye Düştü* ve Feridun Dirimtekin'in 1976'da basılan *İstanbul'un Fethi* isimli eserleri aracılığıyla diğer araştırmalara sirayet ettiğini söylemektedir (Emecen, **Fetih ve Kıyamet: 1453 İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları**, s. 267). Ancak bunlara ilk baskısı 1947'de yapılan Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi* isimli kitabının ilk cildi de eklenmelidir.

bulunmamıştır¹²⁷. Eğer gemiler buradan geçirilseydi, İstanbul surlarından görülmemiş olsa bile, Barbaro'nun Osmanlı donanmasının hareketlerini izlemek üzere Galata surları üzerinde bulundurulduğunu söylediği nöbetçiler tarafından hemen fark edilir ve karşı kıyıya, İstanbul'a haber verilir¹²⁸. Barbaro, Haliç'e indirilen gemilerin karşı tarafta şok etkisi yarattığını belirtir¹²⁹. Bu da gemilerin geçişinin İstanbul'dan da Galata'dan da fark edilmediğini göstermektedir¹³⁰. Gemiler İstanbul ve Galata'dan görülemeyecek bir yerden karaya çıkarılmış ve Galata surlarının epey gerisinden geçirilmiş olmalıdır. Barbaro¹³¹, Kritovulos¹³² ve Doukas'ta¹³³ gemilerin karaya çıkarıldığı yer olarak Çifte Sütunlar (Diplokionion) mevkiinin ismi öne çıkmaktadır. 16. yüzyıla ait bazı Osmanlı kaynaklarında ise gemilerin Beşiktaş'tan karaya çıkarıldığı kaydedilmiştir¹³⁴. Ancak yukarıda da açıklandığı gibi Diplokionion bugünkü Beşiktaş değil, Tophane'nin ilerisinde, muhtemelen Kabataş ile Dolmabahçe arasındaki bir yer olmalıdır. Beşiktaş'ın Diplokionion (haliyle de gemilerin karaya çıkarıldığı yer) zannedilmesi buradaki sütunların 16. yüzyılda Beşiktaş'a taşınmasından kaynaklanmıştır¹³⁵. Çifte Sütunlar mevkiinin gözden kaçırılmaması gereken bir diğer önemli özelliği, Osmanlı donanmasının demirlediği yer olmasıdır. Barbaro¹³⁶, bölgeye 12 Nisan'da gelen Osmanlı donanmasının günlerce hareketsiz kaldığından, sadece birkaç kadırganın Anadolu yakasına (muhtemelen Üsküdar'a) ve yeni yapılan Rumeli Hisarı'na gidip geldiğinden, tedirginlikle karışık bir kuşkuyla bahseder. Osmanlı donanmasının hareketsiz gibi görünmesinin nedeni muhtemelen gemilerin karaya çıkarılmasına yönelik çalışmaların yapıyor olmasıdır.

¹²⁷ Emecen, **İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri**, s. 21.

¹²⁸ Barbaro, **Kostantıniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 36.

¹²⁹ Barbaro, s. 42.

¹³⁰ Niccolò (Tignosi) Da Foligno ve Gianmario Filelfo gemilerin Galata surlarından geçirilerek Haliç'e indirilmesi işinin Galata halkı arasında nasıl bir şaşkınlığa yol açtıklarını anlatırlar (Agostino Pertusi, **İstanbul'un Fethi: İstanbul'un Fethine Dâir Neşredilmemiş ve Az Bilinen Metinler**, C. III, Mahmut H. Şakiroğlu (çev.), İstanbul: İFC Yayınları, 2008, s. 83, 207).

¹³¹ Barbaro, **Kostantıniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 41.

¹³² Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, s. 83.

¹³³ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 239.

¹³⁴ Emecen, **Fetih ve Kıyamet: 1453 İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları**, s. 269.

¹³⁵ Gemilerin karaya çıkarıldığı ve Haliç'e indirildiği yer ile Galata'da geçirildiği güzergâh hakkında kalem oynatan tüm yerli ve yabancı kaynakların yazdıklarının derinlemesine bir analizi için bkz. (Emecen, **Fetih ve Kıyamet: 1453 İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları**, s. 265-274). Emecen burada gemilerin karaya çıkarıldığı yer olarak kaynakların Çifte Sütunlar (Diplokionion) mevkiî konusunda ittifak ettiğini, 16. yüzyılda kaleme alınan bazı Osmanlı kaynaklarında bunun Beşiktaş olarak geçtiğini söyler ve Çifte Sütunları tanımlarken Kabataş-Dolmabahçe ile Beşiktaş'ı da zikreder. Ancak Çifte Sütunların Beşiktaş olmadığı çok daha önceden Eyice ve Gökbilgin tarafından gösterilmiştir. Bkz. dipnot 118.

¹³⁶ Barbaro, **Kostantıniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 37.

Gemiler Çifte Sütunlardan karaya çıkarıldıktan sonra Galata surlarının hayli gerisinden geçirilmiş olmalıdır. Kaynaklar bu konuda kesin olmaktan uzak “*Galata'nın üstü*” veya “*Galata'nın ensesi*” gibi müphem ifadeler kullanmışlardır¹³⁷. Ancak Haliç'e indirildikleri yer Doukas'ta daha belirgin tarif edilmiş ve Kosmidion (bugünkü Eyüp) karşısındaki kıyıları olarak tarif edilmiştir¹³⁸. Doukas'ın bu kaydına bakarak gemilerin Haliç'e indirildiği yer olarak Kasımpaşa-Hasköy civarları gösterilebilir. Kaynaklarda geçen birbirinden farklı ifadeler ile Bizans dönemine ait yer isimlerinin bugün tamamen ortadan kaybolmuş olması, gerek gemilerin karaya çıkarıldığı, gerekse Haliç'e indirildiği yerler konusunda kesin ifadelerin kullanılmasını engellemektedir. Ancak şurası kesindir ki, bu önemli iş savunmacılar arasında büyük bir korku ve şoka neden olmuştur.

Üzerlerindeki şoku kısa sürede atlatan savunmacılar, 23 Nisan'da İstanbul'daki Santa Maria Kilisesi'nde bir araya gelerek Haliç'e indirilen Türk gemilerine karşı alınabilecek tedbirleri konuştular. Burada Trabzon kadirğası kaptanı Venedikli Giacomo Cocco'nun ortaya attığı, Osmanlı gemilerinin yakılması fikri kabul görmüştü¹³⁹. Bu plan doğrultusunda Giacomo Cocco 24 Nisan'da top atışlarından korunmak için yün ve pamuk çuvalları ile kaplanmış iki gemi, bunlardan daha hızlı hareket edebilecek iki kadirga ve yanıcı maddelerle dolu sandallar hazırlattı. Gece birde plan üzerinde konuşmak üzere liman reisi Aluvixe Diedo'nun gemisinde toplandı. Genel eğilim, o gece harekete geçilerek Türk gemilerinin yakılması yönündeydi. Ancak Galata Cenevizlileri harekât başka bir geceye ertelenirse kendilerinin de gemileri ile yardım edebileceklerini söyleyerek planın ertelenmesini sağladılar¹⁴⁰.

Cenevizlilerin yardım teklifiyle ertelenen baskın harekâtı, hazırlıkların uzaması nedeniyle ancak 28 Nisan'da hayata geçirilebildi. Gecenin karanlığında, Etrafi yün ve pamuk çuvalları ile sarılı iki gemi yanlarında Gabriel Trevisan ve Zaccaria Grioni'nin kadirgaları ile birlikte Osmanlı donanmasının bulunduğu bölgeye doğru ilerlemeye

¹³⁷ Emecen, *Fetih ve Kıyamet: 1453 İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları*, s. 268.

¹³⁸ Doukas, *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, s. 239.

¹³⁹ Sakızlı Leonardo (Pertusi, *İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı*, s. 167), Doukas (*Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, s. 245), Dolfin (“1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zabtı”, s. 34) ve Kritovulos (*İstanbul'un Fethi*, s. 85) Haliç'teki Osmanlı donanmasının yakılması girişiminin başında, İstanbul savunmasında önemli rol oynayan Cenevizli komutan Giovanni Longo Giustinani'nin bulunduğu bilgisini verirler.

¹⁴⁰ Barbaro, *Kostantıniye Muhâsarası Ruznâmesi*, s. 43.

başladı. Arkalarından da her biri 24 çift kürekli Silvestro Trevisan, Girolamo Morosini ve Jacomo Cocco'nun kadirgaları gelmekteydi. Her gemi sahibi Osmanlı donanmasını yakmak için yanında içi zift, çalı çırpı ve barut dolu sandallar hazırlamıştı. Plana göre etrafı yün ve pamuk çuvalları ile sarılı gemiler önden giderek Türklerin ilk saldırılarını göğüsleyecekti. Fakat Jacomo Cocco bu gemilerden hızlı hareket ederek öne geçti. Amacı ilk saldıran olmaktı. Ne var ki, Türk topçusunun onu fark ederek ateşe başlaması uzun sürmedi. Cocco'nun gemisi ikinci top atışında isabet aldı ve kısa sürede battı. Büyük gemilerin yanlarında ilerleyen kadirgalar, top ve tüfeklerin çıkardığı dumandan arkalarında olması gereken Jacomo Cocco'nun kadirgasının önlerine geçtiğinden ve hatta batırıldığından habersiz savaşıyordu. Bir müddet sonra bunlardan Gabriel Trevisan'ın kadirgası da isabet aldı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Arkadan destek için gelen kadirgalar mağlubiyeti görünce geldikleri yerlere geri döndüler. Türk donanmasına karşı koyması için hazırlanan iki büyük gemi arkalarından gelen kadirgaların geri döndüğünden habersiz ilerlemeye devam etti ve Türk gemileri ile aralarında şiddetli bir çarpışma yaşandı. Ancak savaşın sonunda iki tarafta birbirine üstünlük sağlayamayınca herkes eski yerine geri çekildi¹⁴¹.

Barbaro, baskının bu şekilde sonuçlanmasından Galata Cenevizlilerini sorumlu tutuyor. Ona göre, Cenevizliler Türk donanmasını yakma girişimini, yardım teklifinde bulunarak özellikle erteletmişler ve Fainzo isminde birini Türk Beyi'ne yollayarak durumdan onu haberdar etmişlerdi. Planı öğrenen II. Mehmed donanmanın bulunduğu limana çok sayıda tüfekçi göndermiş ve sahile de toplar yerleştirerek donanmasını emniyet altına almıştı. “*Bu ihaneti Hıristiyan dininin asileri mel'un Cenevizler yaptı.*”¹⁴² Venedikli Barbaro'nun Cenevizlilere karşı kullandığı ağır ifadelerin temelinde ezeli Venedik-Ceneviz çekişmesi olduğu unutulmamalıdır. Ne var ki, Cenevizlerin baskını Türk tarafına bildirdiğine dair ifadeler diğer kaynaklarda da görülmemiştir. Doukas¹⁴³, Dolfın¹⁴⁴ ve Pusculo¹⁴⁵ şüpheye yer bırakmayacak bir biçimde baskının haber verilmesinden Cenevizlileri sorumlu tutarlar. Görgü tanığı Sakızlı Leonardo ise Papa V. Nicolo'ya yazdığı mektubunda bu olayı “*Gerçekte ise böyle bir saldırının yapılacağı*

¹⁴¹ Barbaro, *Kostantınıyye Muhâsarası Ruznâmesi*, s. 45-46.

¹⁴² Barbaro, s. 44.

¹⁴³ Doukas, *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, s. 245.

¹⁴⁴ Dolfın, “1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zabtı”, s. 34.

¹⁴⁵ Pertusi, *İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı*, s. 308.

Türk'lere açıklanmış ve haber ulaştırılmıştı... Fakat cennetmekân Peder'im ne diyebilirim ki? Birilerini itham etmek mümkün müdür? Benim susmam en iyisidir." satırları ile ifade eder¹⁴⁶. Mektubun yayıncısı Pertusi, bu satırların yazarın telaşını yansıttığı görüşündedir¹⁴⁷. Aslen Cenovalı olan Sakızlı Leonardo'nun bu konuda çekimser ifadeler kullanması, hemşerilerini açıktan suçlamaktan kaçındığını düşündürmektedir¹⁴⁸.

Galata, gemilerin karadan yürütülmesi ve Haliç'teki Türk gemilerine yapılacak baskının haber verilmesi dışında, Haliç'in içinde kalan Bizans, Venedik ve Ceneviz gemilerinin bombardıman edilmesi işinde de önemli roller üstlenmiştir. Bombardımanın gerçekleştirildiği zaman, kaynaklarda farklılık göstermektedir¹⁴⁹. Barbaro¹⁵⁰ ve

¹⁴⁶ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 167.

¹⁴⁷ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 308.

¹⁴⁸ Sakızlı Leonardo'nun bu ifadeleri Jones neşrinde biraz daha farklıdır ve tam olarak bu anlam çıkmaz: "*Aslında, bizim planlarımız önceden açığa çıktığından ve Türkler tarafından keşfedildiğinden, onlar ilk atışı yapabildiler. Ne demem gerekir yüce efendimiz? Kimi suçlayayım? Sessiz kalmalıyım.*" (J. R. Merville Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, Cengiz Tomar (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008, s. 29). Herhalde bu durum, Pertusi'nin mektubun neşrine girişmeden önce nüshaları ve bunlardan yapılan tercümeleri değerlendirirken belirttiği üzere, Jones'in mektubun tek bir nüshasından faydalanmış olmasından kaynaklanıyordu (Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 158).

¹⁴⁹ Emecen, Sakızlı Leonardo ve Kritovulos'a dayanarak, Limandaki (Haliç kastediliyor) Bizans gemilerinin, Osmanlı donanmasına ait gemilerin karadan yürütülmesi işini perdelemek için 21 Nisan'da bombardıman edilmeye başlandığını söylüyor (Emecen, **Fetih ve Kıyamet: 1453 İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları**, s. 262-263). Ancak onun kaynaklarından Kritovulos, Haliç girişindeki gemilerin bombalanmasından ilk kez Cenova'dan gelen yardım gemilerinin İstanbul'a ulaşmasından üç dört gün önce (muhtemelen 16-18 Nisan arası) Osmanlı donanması ile Bizans donanmasının Haliç'in ağzında yaptığı savaştan sonra bahseder (Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, s. 78-79). Bununla birlikte bu deniz savaşı başka hiçbir kaynakta geçmez. Barbaro ve diğer kaynaklarda iki taraf donanmasının ilk kez Cenova'dan gelen yardım gemileri dolayısı ile savaştığı anlatılır (Barbaro, **Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 38; Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 237). Hatta Barbaro, 12 Nisan'da Sütunlar mevkiine gelen Türk donanmasının hiç hücum etmediğinden, ayın 18'ine kadar ne karadan ne de denizden mutad bombardıman haricinden bir saldırı gerçekleşmediğinden söz eder (Barbaro, **Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 37). Burada Kritovulos'un kronolojiyi ve olayları birbirine karıştırarak Cenova'dan yardım için gelen gemilerle Osmanlı donanması arasında meydana gelen çarpışmaları daha önce gerçekleşmiş gibi yansıtmış olma ihtimali de bulunuyor. Kritovulos, Haliç'teki gemilerin bombalanmasından ikinci kez Osmanlı gemilerinin karadan yürütülerek Haliç'e indirilmesinden sonra bunlarla savaşmak için bazı İtalyan gemilerinin giriştiği hareket dolayısı ile bahseder (Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, s. 87-86). Kritovulos'un burada anlattığı olay Venedik ve Cenevizlilerin birlikte hareket ederek 28 Nisan'da Haliç'teki Türk gemilerini yakma girişimidir. Bu girişim, tepedeki değil sahile yerleştirilen Türk topçusunun harekâta katılan bazı gemileri batırmasıyla önlenmiştir. Sakızlı Leonardo ise Jones neşrinde bombardımanın Osmanlı donanmasının 20 Nisan'da Cenova'dan gelen yardım gemilerini durduramaması üzerine başladığını aktarır (Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 27). Herhalde Emecen'e bombardımanın 21 Nisan'da gerçekleştirildiğini düşündüren de bu bilgidir. Ancak Leonardo'da olayların sıralaması diğer görgü şahitlerinden biraz farklıdır. Ona göre önce Türk gemileri Haliç'e indirilmiş, yardım gemileri daha sonra gelmiştir. Bombardıman hadisesi Sakızlı Leonardo'nun başka bir neşrinin yazarı Pertusi'de yoktur (Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 161-176). Fakat Pertusi, Sakızlı Leonardo anlatımına koyduğu 21. dipnotta bu olaydan özetle bahsetmiş ve Leonardo'nun bombardıman olayını diğer görgü şahitlerinden farklı bir kronoloji ile

Doukas'a¹⁵¹ göre Venedik ve Cenevizlilerin Haliç'e indirilen Osmanlı gemilerini yakma girişimlerinden sonra, Sakızlı Leonardo¹⁵² ve Dolfin'e¹⁵³ göre ise Cenova'dan gelen yardım gemilerinin durdurulamaması üzerine bombardıman başlamıştır. Olaydan bahseden çoğu kaynak, Galata tepelerine yerleştirilen Türk topçularının, Haliç'i koruyan zincirin iç tarafında kalan gemilerin bombalanması işini düz bir anlatımla verirken; Sakızlı Leonardo ve Dolfin Türklerin amacına değinmiş ve bunun zincirin gerisinde kalan, çoğunluğunu imparatorun Venedikli ve Cenevizlilerden kiraladığı gemilerin oluşturduğu koruma hattını kırmak olduğunu belirtmişlerdir¹⁵⁴. Türk topçusunun üçüncü atışında içi değerli mallarla dolu bir Ceneviz gemisi vurulmuş ve bu gemi anında sulara gömülmüştür¹⁵⁵. Dolfin¹⁵⁶ bu geminin Cenovalı Barnaba'ya, Ubertino Pusculo¹⁵⁷ ise Barnaba Centurione'ye ait olduğu bilgisini vermektedir¹⁵⁸. Gözlerinin önünde koca geminin battığını gören diğer gemilerin kaptanları, zincirin önündeki yerlerini terk ederek Galata surlarının altına sığınmışlardır. Türk topçusu sur dibindeki gemilere yaklaşık 150 atış yapmasına rağmen istediği sonucu elde edememiştir. Dolfin¹⁵⁹, Galata'da birçok evin yıkılmasına ve bir kadının ölmesine rağmen sadece bir geminin isabet aldığından, Sakızlı Leonardo¹⁶⁰ ise Galata'da pek çok evin yıkıldığından ve otuz kişilik bir grubun arasında bulunan iyi huylu bir kadından başka ölenin olmadığından bahseder. Barbaro¹⁶¹, daha karamsar bir tablo çizer ve gemilerin Galata surları altına sığınmasına rağmen Türk topçusunun atışından

anlattığını, bunlardan Barbaro'nun 5 Mayıs, Ubertino Pusculo'nun ise 9 Mayıs tarihini verdiğini vurgulamıştır (Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 345). Özetle ne Sakızlı Leonardo'nun ne de Kritovulos'un anlattıklarından bombardıman başlangıcı olarak 21 Nisan tarihi çıkmıyor. Bombardımanın Osmanlı donanmasının Haliç'e indirilmesi sırasında karşı tarafı oyalamak için 21 Nisan'da başladığını söyleyen başka bir araştırma için bkz. (Feridun Dirimtekin, **İstanbul'un Fethi**, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004, s. 222).

¹⁵⁰ Barbaro, **Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 49.

¹⁵¹ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 246.

¹⁵² Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 27.

¹⁵³ Dolfin, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zabtı", s. 33.

¹⁵⁴ Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 27; Dolfin, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zabtı", s. 33.

¹⁵⁵ Barbaro, **Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 49.

¹⁵⁶ Dolfin, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zabtı", s. 33.

¹⁵⁷ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 345.

¹⁵⁸ Ceneviz soylusu Barnaba Centurione, 3 Haziran 1454 tarihli bir noter belgesinden anlaşıldığı kadarı ile fetihten sonra da Galata'da kalmış ve Kefe'deki ticarî işlerini yürütmesi için kendisi gibi Cenevizli olan Melchiorre ve Lanzarotto'ya vekaletname vermiştir. Bkz. Geo Pistarino, "The Genoese in Pera – Turkish Galata", **Mediterranean Historical Review**, C. I, S. 1, 1986, s. 68.

¹⁵⁹ Dolfin, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zabtı", s. 33.

¹⁶⁰ Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 27.

¹⁶¹ Barbaro, **Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 50.

kurtulamadığından, her darbenin kadırgaları parçaladığından ve pek çok adamı yok ettiğiinden dert yanar. Fakat kaynaklardaki genel eğilim Galata surları önüne gelen diğer gemilerin Türk topçusunun ateşinden kurtulduğu yönündedir.

Doukas, zincirin önünde vurulan Ceneviz gemisinden bahsederken ilginç ayrıntılara yer verir. Ona göre batırılan geminin ve içindeki malların sahibi olan Galatalı Cenevizliler, vurulan geminin kendilerine ait olduğunu söylemek ve neden böyle bir muameleye maruz kaldıklarını öğrenmek için komutanlara başvururlar. Vezirler vurulan geminin düşman gemisi zannedildiğini, onlara ait olduğunun bilinmediğini ve fetihten sonra tüm zararlarının tazmin edileceğini söyleyerek gelenleri geri yollarlar¹⁶². Herhalde burada şikâyetlerin dile getirildiği vezir, Zağanos Paşadır. Doukas'ın bu anlatımı Galatalılar ile Zağanos Paşa'nın kuşatma sırasında kurduğu iyi ilişkileri göstermesi açısından önemlidir.

Galata ve çevresindeki arazi İstanbul'un deniz surlarına saldırmak için başlatılan başka bir taktik manevraya daha ev sahipliği yapmıştır. Bunun için 19 Mayıs'ta Haliç'in kuzey kıyılarından, İstanbul'un deniz surlarına kadar uzanan bir köprü inşa edilmiştir¹⁶³. Köprünün inşa edildiği yer kaynaklarda net olarak belirtilmiyor. Barbaro "*Pera toprağında*"¹⁶⁴, Doukas ise "*Galata'da*"¹⁶⁵ bilgisini vermektedir. Burası Galata surlarının batısında Kasımpaşa ile Hasköy arasında Haliç'in daraldığı bir yer olmalıdır. Köprü buradan karşı kıyıda Kynegos kapısına kadar uzanacaktı¹⁶⁶. Bahsedilen bu kapı Balat veya deniz surlarının kara surları ile birleştiği yerin yakınlarındaydı¹⁶⁷. Köprü büyük şarap fıçıları birbirlerine bağlanarak ve üzerlerine tahtalar konularak oluşturulmuştu¹⁶⁸. Üzerinden yan yana yürüyen beş kişi rahatlıkla geçebilirdi¹⁶⁹. Hazırlanan köprünün kullanılıp kullanılmadığı tartışmalıdır. Kritovulos, bu köprünün üzerinden geçirilen askerlerin surlara hücum ettiğinden bahseder¹⁷⁰. Barbaro'ya göre köprü karşıya gerilmemişti, ancak umumî taarruz günü kullanılmak üzere hazır

¹⁶² Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 246.

¹⁶³ Barbaro, **Kostantıniyye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 57.

¹⁶⁴ Barbaro, s. 57.

¹⁶⁵ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 247.

¹⁶⁶ Barbaro, **Kostantıniyye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 57; Doukas, s. 247.

¹⁶⁷ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 311.

¹⁶⁸ Barbaro, **Kostantıniyye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 57; Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 166; Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 247.

¹⁶⁹ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 247.

¹⁷⁰ Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, s. 85.

tutuluyordu. Zaten karşı kıyıya gerilseydi bir top atışıyla yok edilebilirdi. Köprü hiçbir zaman gerilmedi ve yerine konulmadı, çünkü Türkler buna ihtiyaç duymadı¹⁷¹. Doukas¹⁷² ve Sakızlı Leonardo¹⁷³ ise köprünün yapımından bahseder, fakat kullanılıp kullanılmadığı konusuna tam olarak açıklık getirmezler.

Osmanlıların Galata ile sulh içinde olmaları sayesinde hayata geçirme imkânı buldukları, gemilerin karadan yürütülmesi, Haliç'teki Osmanlı gemilerine yapılacak baskının haber alınması, Haliç'teki müttefik gemilerin bombardıman edilmesi ve köprü yardımı ile İstanbul'un deniz surlarına saldırılması hadiselerinin hiçbiri İstanbul kuşatmasının seyrinde hayatî bir öneme sahip olmamıştır. Ancak bunlar daha önce de belirtildiği gibi, taktik hamlelerdir ve savunmacıların hem dikkatlerinin dağılmasına hem de morallerinin bozulmasına yol açmıştır. Galatalılar, Osmanlılar ile doğrudan bir savaşa girmeyerek ve İstanbul'un kuzeyinde onlara karşı yeni bir cephe açmayarak aslında Türklerin işini oldukça kolaylaştırmışlardı. Ne var ki planlarını hem İstanbul'un kurtulması, hem de Osmanlıların eline düşmesi üzerine kurdukları ve iki ihtimali de hesap ederek ikili oynadıkları için sonuç bekledikleri gibi olmadı. Çünkü karşılarındaki Osmanlı sultanı, daha önce defalarca kafa tuttukları Bizans imparatorlarına hiç benzemiyordu.

1.7. Galata'nın Osmanlı Hâkimiyetine Girişi

29 Mayıs'ta sabahın erken saatlerinde başlayan genel taarruz, birkaç saat içinde sonuç vermiş ve Osmanlı askerleri kara surlarından, San Romano (Edirne) kapısından, İstanbul'a girmeye başlamıştı. Kara surlarındaki ile eş zamanlı olarak denizden de harekete geçilmiş; donanma Sütunlar mevkiinden hareket ederek önce zincirin önüne gelmiş, burada bir hareket olmayınca Marmara surları üzerine saldırmıştı. Zağanos Paşa kumandasındaki Haliç gemileri ise Fener ve Balat taraflarından hücumla geçmişti. Şehrin düştüğü anlaşılınca gerek Marmara tarafından, gerekse Haliç tarafından saldırıya

¹⁷¹ Barbaro, *Kostantınıyye Muhâsarası Ruznâmesi*, s. 57.

¹⁷² Doukas, *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, s. 247.

¹⁷³ Pertusi, *İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı*, s. 166; Jones, *1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet*, s. 25.

geçen gemilerde bulunan bütün Osmanlı askerleri, biraz da ganimet hırsıyla, karaya çıkararak şehre girmişti¹⁷⁴.

Bu arada içlerinde Barbaro'nun da bulunduğu hayatta kalan bazı Venedikli kaptanlar¹⁷⁵, şehrin podestası ile görüşerek kaçmak mı, yoksa savaşmak mı gerektiğini müzakere etmek üzere gemileriyle birlikte Galata'ya gelmişlerdi. Olaya Venedikliler tarafından bakan Barbaro, Galata'nın Cenevizli podestasının "*Kaptan, siz burada Pera'da bekleyiniz; ben Türk Bey'ine bir elçi göndereyim. Ancak bundan sonra biz Cenevizlilerle, siz Venediklilerin onunla harb mi, sulh mu yapacağımızı anlarız.*" diyerek şehrin kapılarını kapattığından ve kendilerini burada alıkoyduğundan bahseder¹⁷⁶. Ona göre podesta hiçbir elçi göndermediği gibi asıl amacı gemilerini içindeki malları ile birlikte Türk Bey'ine teslim etmektir¹⁷⁷. Ne var ki, burada Barbaro'nun gerçekleri tüm açıklığı ile yazmadığı, yine Ceneviz düşmanlığını konuşturduğu anlaşılmaktadır. Zira Galata podestası Angelo Giovanni Lomellino kardeşine yazdığı mektupta bu olayı şöyle anlatır:

[Türkler Konstantinopolis'teki] "İnsanların büyük bir kısmını esir ettiler. Sayıları çok az olan bazıları da korku içinde burayı bir sığınma yeri saydılar... Bazıları limanın sed kısmına yığıldılar, çünkü gemilerin kaptanları korku içinde hiç kimseyi beklemeden oradan ayrılmışlardı... Burasının kurtarılması için ne gibi tedbirler alınması gerektiğini düşünmeye başladım ve hemen sultana güzel hediyeler ile elçiler göndererek şöyle dedim: 'Aramızda iyi bir anlaşma var.' Tevazu ile bizimle olan antlaşmaya devam etmeyi arzulayıp arzulamadığını

¹⁷⁴ Barbaro, **Kostantiniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 69. Venedik Senatosu'nun Papa Nicolò V'e ve Napoli'deki Venedik elçisi Giovanni Moro'ya gönderdiği mektuplarda önce Galata'nın ardından da İstanbul'un düştüğüne dair bilgiler vardır (Agostino Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, C. II, Mahmut H. Şakiroğlu (çev.), İstanbul: İFC Yayınları, 2006, s. 7, 9). Pertusi, gerçeklik payı olmayan bu bilginin ya Venedik'e ulaşan gemilerdeki mürettebatın yanlış malumata sahip olmasından ya da Papa nezdinde Cenevizlilerin küçük düşürülmek istenmesi nedeni ile önce yeterince savaşmayan Galata'nın ardından da İstanbul'un düştüğü görüşünün yayılmak istenmesinden kaynaklanmış olabileceğini söylemektedir (Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, s. 278).

¹⁷⁵ Bunların başında liman reisi ve Tana (Azak) gemileri kaptanı Aluvixe Diedo bulunuyordu (Barbaro, **Kostantiniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 71).

¹⁷⁶ Alıkonanlar liman reisi ve Tana (Azak) gemileri kaptanı Aluvixe Diedo, Tana (Azak) gemileri amirali Bortolo Fiurian ve gemilerin hekimi ve ruznamenin yazarı Marco oğlu Nicolo Barbaro'dur (Barbaro, **Kostantiniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 71).

¹⁷⁷ Barbaro, **Kostantiniye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 71.

sordum. Fakat hiçbir cevap verilmedi. Gemiler yelken açıp yola çıkabilecekleri bir yere çekildiler.”¹⁷⁸

Mektubundan da anlaşılacağı gibi podestanın amacı, Venedik gemilerini sultana teslim etmek değil, belki kuşatmadan önce yaptıkları anlaşmaya güvenerek onları da koruma altına almaktı. Padişaha elçilerini göndererek eski anlaşmalarını hatırlatması ve biraz da yalvararak¹⁷⁹ anlaşmalarının devam etmesini istemesi bunu düşündürmektedir. Birçok kaynakta podestanın elçilerini göndermesi hadisesi, aynı zamanda podestanın şehrin anahtarlarını teslim etmesi olarak anlatılır. Fakat bu kaynaklar arasında elçilerin gönderilme zamanı hakkında bir ittifak yoktur. Sakızlı Leonardo¹⁸⁰, Doukas¹⁸¹ ve Dolfın¹⁸² İstanbul’un düşmesi, ardından Galata halkının aynı akıbete uğramamak için kaçması ve bunu engellemek üzere şehre yönelen Türk askerilerinin gelişinden sonra podestasının bir elçi ile anahtarları sultana göndermesinden bahsederler. Kritovulos¹⁸³ ve Kalkokondiles¹⁸⁴ ise İstanbul’un düşüşünden hemen sonra podestanın şehrin anahtarlarını padişaha teslim ederek ona boyun eğdiğini anlatılırlar. Zağanos Paşa çok daha sonraları askerleri ile birlikte Galata’ya gelmiştir. Fetihten yaklaşık 50 yıl sonra, II. Bayezid döneminde, eserini kaleme alan Mehmed Neşri¹⁸⁵ de “*Galata halkı gazilerin İstanbul’a aç kurt gibi koyulduğunu görücek, Galata hisarının dilini Sultan Mehmed’e getirdiler.*” diyerek Kritovulos ve Kalkokondiles’i desteklemektedir. Zira podesta Lomellino da kardeşine gönderdiği mektupta İstanbul’un düşüşünden hemen sonra

¹⁷⁸ Pertusi, **İstanbul’un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 125-126; Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 158. Lomellino’nun mektubundan yaptığım bu alıntıyı, hem Pertusi hem de Jones neşrinden yapılan Türkçe çevirileri birlikte kullanarak, bazen birinden bazen de öbüründen birer cümle alarak oluşturdum. Orijinal çeviri cümlelere çok az müdahalede bulundum. Buna mecbur kaldım çünkü birinde Türkçe çevirinin bazı yerlerde bozuk olduğunu, diğerinde ise bazı cümlelerin veya ifadelerin muhtemelen yayıncı tarafından atlandığını gördüm.

¹⁷⁹ Pertusi, neşrinde bu kısım bozuk bir Türkçe ile şöyle geçer: “... *Türk Bey’e hediyeler ile elçiler yollayıp dedim ki: ‘Bizim iyi bir sulhumuz var’, diye yalvardık ve arz ettik. Böylece onun devam etmesini bekleedik.*” Pertusi, **İstanbul’un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 125-126.

¹⁸⁰ Pertusi, **İstanbul’un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 176; Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 50.

¹⁸¹ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 262-263.

¹⁸² Dolfın, “1453 Yılında İstanbul’un Muhasara ve Zabtı”, s. 52. Dolfın, olayın Pera ile ilgili bu kısmını görgü şahidi Sakızlı Leonardo’dan almışa benzemektedir. Bununla birlikte Sakızlı Leonardo’nun Papa Nicoló V’e yazdığı mektupta gerçekten de elçilerin gönderilmesi ve şehrin anahtarlarının teslimi hadisesi, Zağanos Paşa’nın askerleri ile birlikte şehre gelişinden sonraya rastlar. Fakat mektup dikkatlice okunduğunda Sakızlı Leonardo’nun olayları kronolojik bir sıraya koymaktan çok, edebi bir dille anlatmayı ön planda tuttuğu ve anahtarların teslimi hadisesini Pera podestasını ve halkını suçladığı paragrafta zikrettiği görülür.

¹⁸³ Kritovulos, **İstanbul’un Fethi**, s. 100.

¹⁸⁴ Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 65; Pertusi, **İstanbul’un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, s. 105-106.

¹⁸⁵ Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi**, C. II, s. 707.

elçilerini gönderdiğini yazmıştır. Podesta Lomellino, Kritovulos, Kalkokondiles ve Mehmed Neşri'nin anlatımları birleştirildiğinde İstanbul'un düşüşü görülür görülmez podestanın harekete geçtiği ve şehrin anahtarlarını elçileri ile Sultan Mehmed'e gönderdiği anlaşılmaktadır.

Venedikli kaptanlar, podestanının ısrarına rağmen, görüşmelerin sonuçlanmasını beklemeden oradan ayrılmışlardır. Aslında bir an önce hareket etmeyi sadece kaptanlar değil, gemilerdekiler de istiyordu. Barbaro kendileri yarı tutsak bir halde Galata'da bekletilirken gemilerdeki adamların¹⁸⁶, yelkenleri direklerine çektiklerinden, kürekleri kaldırdıklarından ve kaptanları olmadan hareket etmeye hazırlandıklarından bahseder. Kaptan Aluvixe Diedo, bir şekilde podestanın kendilerini serbest bırakmasını sağlar ve diğer Venedik gemileriyle¹⁸⁷ birlikte daha önce Osmanlı donanmasının demir attığı Sütunlar mevkiine çekilirler. Podesta Lomellino'nun gemilerin “*yelken açıp yola çıkabilecekleri bir yer*” diye tarif ettiği Sütunlarda toplanan Venedik gemileri, tüccarların gelmesi için beklemeye koyulur, ancak gelen-giden olmayınca, öğlen Çanakkale boğazına doğru harekete geçerler¹⁸⁸.

Venedik gemilerinin, Haliç'ten zinciri kırarak çıkmaları, öğleye kadar Sütunlar mevkiinde beklemeleri, sonra da yelken açarak Çanakkale boğazına doğru rahat bir şekilde yol almaları, Osmanlı donanmasındaki tüm askerlerin şehre (İstanbul'a) girmesiyle mümkün olmuştur. Barbaro'nun da belirttiği gibi Osmanlı donanması, Bizans ve diğer İtalyan gemilerini, zincirden dolayı Haliç'te mahsur kalmış zannediyordu. Onların zinciri kırarak Haliç'ten çıktıklarından ya habersizlerdi ya da gemilere gerekli manevraları yaptıracak askerler yerlerinde bulunmadığı için hareketsiz kalmışlardı¹⁸⁹.

Bu arada Haliç'in içinde teçhizatları çıkarılmış halde bekleyen Cenevizlilere, imparatora ve Anconalılara ait on beş gemi Osmanlıların eline geçmişti. Zincirin yanında bulunan biri Cenovalı Zorzi Doria'ya ait olan toplam sekiz Ceneviz gemisi ise akşama doğru

¹⁸⁶ Gemilerdeki adamlar veya metinde geçen şekliyle “*kadırgalardaki adamlar*” ifadesi ile Barbaro'nun tayfaları mı yoksa gemide bulunan diğer tüccar ve soylu İtalyanları mı kastettiği anlaşılmıyor.

¹⁸⁷ Bunlar Aluvixe Diedo, Jeruolemo Morexini, Dolfin Dolfin ve Gabriel Trevisan'ın gemileriydi. Lakin Gabriel Trevisan son saldırıda yakalandığı için gemisi kendisi olmadan hareket etmek zorunda kalmıştı. Zaccaria Grioni'nin gemisi ise yakalandı. Bu gemilerin arkasından üç Girit kadırgası da şehri terk etmeyi başarmıştı (Barbaro, **Kostantniyye Muhâsarası Ruznâmesi**, s. 72).

¹⁸⁸ Barbaro, s. 71.

¹⁸⁹ Barbaro, s. 72.

şehri terk etti¹⁹⁰. Podesta Lomellino, gemilerin gece yarısında gittiğini söyleyerek, bu durumun kendilerini nasıl zor durumda bıraktığını şöyle anlatır:

“Sultanla bir anlaşmaya varacağımızdan emin olduğumdan kaptanlara haber yollayarak Tanrı aşkına ve merhametine ertesi güne kadar kalmalarının gerekli olduğunu bildirdim. Fakat onlar buna kulak asmadılar ve gece yarısında yelken açtılar. Sabah olduğunda gemilerin gittiğini duyan sultan, elçimize şehrin kendisine açılmasını, canlarımızı ve mallarımızı zor bela emniyette tutabileceğimizi söyledi.”¹⁹¹

Lomellino'nun mektubu Galata'nın Türklere teslimi hakkında çok değerli bilgiler içermekte, ancak tek başına okunduğunda bazı ayrıntılar fark edilememektedir. Bu, biraz da olaylar arasında çok hızlı geçişler yapmasından ve boşluklar bırakmasından kaynaklanmaktadır. Mesela Lomellino'nun bahsettiği Ceneviz gemilerinin gitmesi ve ardından padişahın şehrin kendine açılmasını istemesi arasında tam da böyle hızlı bir geçiş ve boşluk sezilmektedir. Bunu diğer kaynaklar üzerinde yapılan okumalarla kısmen de olsa giderebiliyoruz. Mesela Doukas, İstanbul'un düşüşü üzerine Galata halkının korkuyla mal ve mülklerini geride bırakarak limana koştuğunu, burada bulduğu ilk gemiye bindiğini, o sırada II. Mehmed tarafından gönderilen Zağanos Paşa'nın kaçmaya çalışanları teskin ederek onları engellediğini, fakat daha önce bir yolunu bulup gemilere binenlerin şehri terk ettiğini yazar¹⁹². Kritovulos ise daha özet bir şekilde, Galata'da oturanların İstanbul'un düşüşü üzerine padişaha itaatlerini bildirerek şehrin kapılarını Zağanos Paşa'ya açtıklarından bahseder. Olayların sıralaması Kalkokondiles'te daha açıktır:

“Şehrin hakimi [podesta] İstanbul'un sultan tarafından ele geçirildiğini görünce korkmuştu. Sultan bu sefer onlara saldırabilir ve İstanbul'da yaptırdığı gibi Galata'yı da tutsak edebilirdi. Bu yüzden şehrin anahtarlarını alarak sultana gitti. Kendisinin ve diğer vatandaşların sultana teslim olduklarını ve bundan sonra onun her emrine itaat edeceklerini bildirerek anahtarları ona teslim etti. İşte bundan sonra Zağanos şehri teslim almaya ve insanları gemilere binmekten men etmeye gönderildi. Fakat Galatalılar kalyonların şehre doğru geldiklerini

¹⁹⁰ Barbaro, *Kostantıniye Muhâsarası Ruznâmesi*, s. 72.

¹⁹¹ Jones, *1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet*, s. 158. Burada Pertusi neşrini Türkçe çevirinin kötülüğünden dolayı hiç kullanamadım. Bkz. Pertusi, *İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı*, s. 126.

¹⁹² Doukas, *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, s. 262-263.

görünce, hep birlikte alelacele gemilere yöneldiler. Mamafih Türkler, onları geri sürdüler ve diğerlerini caydırmak amacıyla onlardan bir kaçını öldürdüler.”¹⁹³

Kalkokondiles’in anlatımı, podestanın sultana şehrin anahtarlarını bizzat teslim etmesi hariç tutulacak olursa, tarihsel gerçekliğe oldukça yakındır. Kalkokondiles ile birlikte bu konudan bahseden podesta Lomellino, Sakızlı Leonardo, Doukas, Dolfın ve Kritovulos’un anlattıkları birleştirilince Galata’nın teslimi hakkında şöyle bir tablo ortaya çıkıyor: İstanbul’un düşüşü görülünce Galata podestası Lomellino, padişaha Babilano Pallavicino, Marcheisio de Franchi ve Nicolo Pagliuzzi’den oluşan bir elçilik heyeti yollayarak itaatlerini bildirmiş ve şehrin anahtarını sunmuştu¹⁹⁴. Fakat bunlara hemen cevap verilmedi. Herhalde o sırada İstanbul tamamen kontrol altına alınmaya çalışıldığı için böyle bir yol izlenmişti. Bu arada şehrin düşmesi üzerine Galata’ya kaçan Venedikli kaptanlar, görüşmelerin sonuçlanmasını beklemeden, önce Galata’dan, öğleye doğru da bir müddet bekledikleri Sütunlar mevkiinden ayrılarak Çanakkale Boğazı’na doğru yelken açtılar. Öğleden sonra üç civarında şehir içindeki çarpışmalar bittikten bir müddet sonra Zağanos Paşa, Galata’yı teslim almak üzere ordusu ile birlikte buraya gönderildi. Türk ordusunun Haliç donanması ile üzerlerine geldiğini gören ve o saate kadar podestanın gayretleri ile bekletilen Cenevizli kaptanlar arkalarında gemilerine binmeye çalışan halkı bırakarak yola çıktılar. Podesta Lomellino Ceneviz gemilerinin gece yarısı, Barbaro ise akşama doğru hareket ettiğini söylemektedir. Fakat burada Barbaro’nun anlattıkları daha mantıklı görünüyor.

¹⁹³ Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 65. Burada Türkçe çevirisi daha düzgün olduğu için Jones neşrini kullandım. Pertusi neşrinin Türkçe çevirisi için bkz. Pertusi, **İstanbul’un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, s. 105-106.

¹⁹⁴ Lomellino mektubunda padişaha yolladığı elçilik heyetinde bulunanların isimlerini vermeden güzel hediyeler ile elçiler yollayıp aralarındaki sulh durumunun devam etmesini istediğinden bahsediyor. Diğer kaynakların aksine İstanbul’un düşüşü üzerine elçilik heyeti ile birlikte şehrin anahtarlarını gönderdiğinden söz etmiyor. Muhtemelen podesta bu konuda bilinçli olarak muğlak ifadeler kullanmıştır (Pertusi, **İstanbul’un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 126; Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 158). Bununla birlikte Runciman, Galata podestasının biri 29 Mayıs günü, İstanbul’un düşüşünden hemen sonra, diğeri de bundan birkaç gün sonra olmak üzere iki elçilik heyeti yolladığını yazmaktadır. Ona göre 29 Mayıs günü giden ilk elçilik heyetinde Luciano Spinola ve Baldassare Maruffo; birkaç gün sonra giden ikincisinde ise Babilona Pallavicini ile Marco de Franchi bulunuyordu (Runciman, **Konstantinopolis Düştü**, s. 167). Başka hiçbir kaynaktan podestanın padişaha iki elçilik heyeti gönderdiğinden bahsedilmez. Runciman açıkça yanılmaktadır. Luciano Spinola ve Baldassare Maruffo, 1454 başlarında, Galata’yı eskiden olduğu gibi Ceneviz idaresine vermek üzere Cenova’dan II. Mehmed’e gönderilen elçilerdir (Fleet, **Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti**, s. 125). Herhalde Runciman’ı yanıltan Podesta Lomellino’nun mektubunda elçilik heyeti ile ilgili muğlak ifadeler kullanması ve anahtar mevzusunu zikretmemesidir. Ayrıca Osmanlıların elçilere hemen cevap vermeyerek bekletmeleri ikinci bir elçilik heyeti gönderildiğini düşündürmüş olabilir.

Limanda gemilere binmeye çalışan halkın bir kısmı Sakızlı Leonardo¹⁹⁵ ve Dolfin'in¹⁹⁶ bahsettiği gibi esir edilirken, bir kısmı da o hengâmede suya düşerek boğuldu. Bunlardan birkaçının öldürüldüğü bilgisi ise sadece Kalkokondiles'te geçmektedir. Fetihden yaklaşık 2 yıl sonra 1455'te hazırlanan bir tahrir defterinde Galata'da çoğunluğu kendilerine ait evlerde oturan ve mükatebe¹⁹⁷ statüsünde bulunan, esir edilmiş halka rastlanmaktadır. Ayrıca aynı defterde suda boğulan bir kişiden de bahsedilmektedir¹⁹⁸. Defterde kayıtlı bu insanlar, Dolfin'in anlattığı esir edilen ve boğulan halkın bir kısmı olmalıdır.

Kritovulos, Doukas ve Kalkokondiles'in anlatımlarından Galata'nın tesliminde Zağanos Paşa'nın önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda diğerlerinden daha fazla ayrıntı veren Doukas şöyle yazar:

[Zağanos] “Galata tarafına seğirtip ‘Kaçmayın’ diye haykırdı ve zorbanın başı üzerine yemin ederek dedi ki, ‘Korkmayın; sizler Sultanın dostlarısınız ve hiç kimseden zarar görmeksizin kentinizi elde tutacaksınız; keza şimdiye dek İmparatorla yapmış olduğunuz andlaşmalardan ve başkalarından (bizimle yapılacak yeni andlaşmalardan) yararlanacaksınız. Bu nedenle, hiç başka şeyle uğraşmayın, Sultanı kızdırmayın’. Zağanos bunları söyleyip Frenklerin Galata'dan ayrılmasını engelledi; ancak olanak bulup da kaçabilenler kaçtı.”¹⁹⁹

Doukas'ın da belirttiği gibi Zağanos Paşa gelmeden bir fırsatını bulanlar kaçmayı başarmıştı. Bunlar fetih günü, yani 29 Mayıs'ta, Zağanos Paşa ve askerlerinin Galata'ya girmesinden hemen önce Ceneviz gemileri ile gitmişti. Galata'dan kaçışların fetih günü gerçekleştiğini, 1455 tahririnde de görebiliyoruz. Kaçanların önemli bir kısmı deftere “*yevmü'l-feth gitmiş*” ibaresi ile kaydedilmiştir. Bu kayıt, Galata'dan kaçışların 29 Mayıs günü gerçekleştiğini kesin bir şekilde ispatlamaktadır.

¹⁹⁵ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 176.

¹⁹⁶ Dolfin, “1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zabtı”, s. 52. Dolfin'in, olayın Pera ile ilgili kısmını Sakızlı Leonardo'dan aldığını hatırlatalım.

¹⁹⁷ İslam hukukunda mükatebe statüsü ile kölelere, kendi fidyelerini ödeyebilmeleri için bağımsız olarak çalışma ve kazanç temin etme hakkı verilmişti. Bunun Osmanlı'daki uygulamaları için bkz. Halil İnalcık, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği”, **Doğu Batı Makaleler II**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s. 128-129.

¹⁹⁸ TSMA, D. 2203, v. 293a

¹⁹⁹ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 262-263.

1.8. Galata Cenevizlilerinin Zimmî Statüsüne Alınmaları

Doukas'ın anlattıklarına bakılırsa Zağanos Paşa, kalanlara burada eskiden olduğu gibi yaşama hakkı tanınacağını vaat etmişti. Doukas'ın kastettiği Galata kolonisinin Bizans döneminde olduğu gibi surlarla çevrili, kendi idarî ve yargı organlarına sahip, yarı özerk statüsünün devam ettirileceğinin söylenmiş olmasıdır. Ne var ki öyle olmadı. Kara tarafındaki istihkâm surları yıktırıldı, podestanın yönetimine son verildi ve şehre bir kadı ile subaşı atandı. Yani Galata Osmanlı idarî sisteminin içine dâhil edildi. Zağanos Paşa'nın Doukas'ın aktardığı gibi bir güvence verip vermediğini bilemiyoruz. Fakat o, muhtemelen aman dileyip teslim oldukları için İslamî kurallara göre canlarının ve mallarının bağışlanacağından, burada özgürce yaşayabileceklerinden bahsediyordu. Podesta Lomellino mektubunda gemiler gittikten sonra sultanın şehrin kendisine açılmasını istediğini ve buna karşılık canları ile mallarını bağışladığını yazar. Mektubundan podestanın sultan ile anlaşabileceğine dair güçlü bir inanç taşıdığı sezilmektedir²⁰⁰. Onu böyle bir düşünceye sevk eden, muhtemelen İstanbul kuşatmasından önce sultanla bir anlaşma yapmış olmalarıdır. Fakat Galata Cenevizlileri, kuşatma altındaki İstanbul'a gizliden gizliye yardım ederek bu anlaşmanın en önemli maddesini çiğnemişlerdi. Kuşatma başlamadan önce Giovanni Longo Giustiniani isimli bir Ceneviz soylusu, içi civar adalardan topladığı adamlarla ve savaş malzemeleri ile dolu iki büyük gemiyle İstanbul'a gelmişti. İmparator ona en çetin çarpışmaların yaşandığı kara tarafı surlarında önemli bir komutanlık vermişti. Savaş sırasında ise Galata'dan sayısı hiç de az olmayan silahlı adam, Giustiniani'ye yardıma gitmişti²⁰¹. Fetihden sonra Osmanlılar, Galatalıların İstanbul'a yaptığı yardımları açık bir şekilde gördüler. Podesta Lomellino'ya veya elçilerine, muhtemelen fetihden birkaç gün sonra, İstanbul'a yaptıkları yardımların bilindiği söylendi²⁰². Mısır hükümdarı İnal (Aynal) Şah'a yazılan fetihnamede Galatalıların anlaşma şartlarına aykırı olarak İstanbul'a yaptığı yardımlar çok açık bir şekilde ifade edilmiştir:

“Kostantiniye'nin başına gelenler gelince, ölü ve esirler arasında, Galata halkından olanlar bulundu. (Demek) bizimle savaş yapmışlardı. Misaklarını

²⁰⁰ Pertusi, *İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı*, s. 126; Jones, *1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet*, s. 158.

²⁰¹ Doukas, *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, s. 234, 244.

²⁰² Pertusi, *İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı*, s. 126; Jones, *1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet*, s. 158.

bozdukları ve münafıklarını yaptıkları meydana çıktı. Bunun üzerine ötekilere yaptığımızı bunlara da yapmağa karar verdik. Bu sırada yalvarıp yakararak geldiler ve – ‘Bize acımazsanız hüsrana düşmüş olacağız’ – dediler. Kusurlarını bağışladık, çünkü Tanrı bağışlayıcı ve affedicidir. Tek ve kahredici kıymetli Tanrı için onlara lütufta bulunduk; mülkleri üzerine aziz ve cebbâr olan Tanrı’nın hâkimiyetini koyduk. Fakat kalelerini yıkıp, kuru topraklar haline getirdik, öyle ki orada artık çukur ve tümsek yer görülmez. Topraklarına, sularına sahip olup ‘zelil bir halde cizyelerini elleri ile versinler’ diye, adlarını cizye defterine yazdık...’’²⁰³

Fetihnamenin bu kısmında daha önce yapılan anlaşmaya rağmen Galata’nın neden Osmanlı hâkimiyetine alındığını açıklamaya çalışan bir dil kullanılmıştır. Eğer Galatalılar kuşatma altındaki İstanbul’a yardım etmeselerdi, daha önce yaptıkları anlaşmada geçen “*eskiden nasıl iseniz öyle kalınız*” maddesine göre muamele görecekerdi. Fakat Galatalılar hem İstanbul’a yardım ederek anlaşma şartlarına aykırı davranmış hem de Cenovalı Giustiniani’ye adam göndererek Osmanlılarla savaşmışlardı. Bu yüzden İstanbul’un maruz kaldığı muamele (yani şehrin yağma, halkın esir edilmesi) onlara da uygulanabilirdi. Fakat aman diledikleri için “*bağışlayıcı Tanrı*” adına onlara bir lütufta bulunmuş ve affedilerek cizye ödeyen zimmî statüsüne alınmışlardır.

Galatalıların zimmî statüsüne alınmaları kendilerine verilen bir ahidnâme ile gerçekleşti. Bu ahidnâmenin değişik dillerde yazılmış ve birbirinden bazı farklılıklar gösteren çeşitli versiyonları bulunmaktadır. D’Alessio, özellikle İtalyanca ve Fransızca çevirilerin kimi eksiklikleri ve hataları bulunduğunu, Yunancasının ise daha orijinal olduğunu ortaya koymuştur²⁰⁴. British Museum’da sergilenen ahidnâmenin Yunanca nüshasının üstünde padişahın tuğrası, altında da Zağanos Paşa’nın imzası bulunmaktadır²⁰⁵. Tuğra, bu nüshanın otantikliğine, Zağanos Paşa’nın imzası ise görüşmelerde ve ahidnâmenin

²⁰³ Ateş, “İstanbul’un Fethine Dâir Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevablar”, s. 19-20.

²⁰⁴ E. Dalleggio D’Alessio, “Traité entre les Génois de Galata et Mehmet II (1er juin 1453) - Versions et commentaires”, **Echos d’Orient**, C. XXXIX, Bucarest, 1940, s. 161-163.

²⁰⁵ Yunanca ahidnâme ile ilgili British Museum’un yayın organı *The British Museum Quarterly*’de çıkan bir tanıtma yazısı için bkz. T. C. Skeat, “Two Byzantine Documents”, **The British Museum Quarterly**, C. XVIII, 1953, S. 3, s. 72-73.

bahşedilmesinde onun oynadığı role işaret etmektedir²⁰⁶. İstanbul’u Galata ve Haliç tarafından kuşatan Zağanos Paşa, kuşatma sırasında Galatalılarla girdiği ilişkiler nedeni ile fetihten hemen sonra bu iş için II. Mehmed tarafından özel olarak görevlendirilmiş olmalıdır. D’Alessio’ya göre Galatalılar şehirlerini Zağanos Paşa’nın imzaladığı ahidnâmenin bu nüshası ile teslim etmişlerdir²⁰⁷. Ahidnâmenin Yunanca metninde geçen tarihin, 1 Haziran 1453’e işaret ettiği yine D’Alessio tarafından aynı yerde ispatlanmıştır²⁰⁸. Bu belgede Zağanos Paşa’nın imzasının hemen üstünde, bulunan ve Türkçe olarak kaleme alınan evâhir-i Cemâziye’l-evvel 857 (30 Mayıs-8 Haziran 1453) tarihi, az sonra üzerinde duracağımız ahidnâmenin Türkçe versiyonu ile örtüşmektedir.

Ahidnâmenin Yunanca versiyonunun genellikle kabul gören ve D’Alessio tarafından yapılan tercümesi ile Türkçesi karşılaştırıldığında sadece bir maddede ayrıldıkları görülmektedir. Türkçesinde “*evlerine doğancı ve kul konmaya*”²⁰⁹ olarak geçen ibare, Yunancasından yapılan muteber tercümede “*Yeniçeriler ve köleler onların evlerinde iskân edilmeyecek*” şeklinde geçmektedir²¹⁰. Burada kast edilen, Galata halkından doğancı ve bunun gibi vazifelerde çalıştırılmak üzere kul talep edilmeyeceğidir.

1453 ahidnâmesinin Türkçesinin mi Yunancasından yoksa Yunancasının mı Türkçesinden tercüme edildiği, yani hangisinin daha orijinal olduğu konusunda araştırmacılar arasında bir mutabakat yoktur²¹¹. Ancak şurası kesindir ki, yürürlüğe konan ve Galata halkı tarafından bilinen, ahidnâmenin evâhir-i cumâde’l-ülâ 857 (30 Mayıs-8 Haziran 1453) tarihli Türkçe nüshasıdır. Bunu herhangi bir anlaşmazlık anında Galata halkının da devletin de ahidnâmenin bu nüshasına atıf yapmasından anlıyoruz²¹². Orijinali elde olmayan fakat farklı kaynaklardan temin edilen Türkçe suretleri arasında, kâtip hatasından kaynaklanan birkaç küçük yazım yanlışı sayılmazsa, ciddi farklılıklar

²⁰⁶ Ahidnâmenin Yunanca nüshasının tıpkıbasımı için bkz. İnalçık, “Ottoman Galata, 1453-1553”, s. 78-81.

²⁰⁷ D’Alessio, “Traité entre les Génois de Galata et Mehmet II (1er juin 1453) - Versions et commentaires”, s. 164.

²⁰⁸ D’Alessio, s. 165.

²⁰⁹ GSS, nr. 17, s. 190/1, (Evahir-i Cemaziyelevvel 857/30 Mayıs – 8 Haziran 1453).

²¹⁰ Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 164.

²¹¹ Bu ve ahidname nüshaları üzerindeki diğer tartışmalar için bkz. D’Alessio, s. 161-175; İnalçık, “Ottoman Galata, 1453-1553”, s. 17-21.

²¹² K. İlker Bulunur, “II. Mehmed Tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnâmesi ve Buna Yapılan Eklmeler Hakkında Yeni Bilgiler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 50, İstanbul, 2010, s. 73.

bulunmamaktadır²¹³. Galata halkı ile devlet arasındaki bir anlaşmazlık dolayısı ile Galata şer‘iyye sicillerine yansıyan ahidnâmenin Türk arşivlerinden elde edilebilen en eski tarihli Türkçe sureti şöyledir:

“Galata zimmîlerinin ahidnâmeleri sûretidir.

Ben ki ulû pâdişâh ve ulû şehnşâh Sultân Mehmed Hân bin Sultân Murad Hânım. Yemîn iderim ki, yerleri ve gökleri yaradan perverdigâr hakkîçün ve hazret-i resûlün aleyhi’s-salat ve’s-selâmın pâk, münevver, mutahhar ruhîçün ve yedi mushaf hakkîçün ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkîçün ve dedem ruhîçün ve babam ruhîçün ve benim başım için ve oğlancıklarım başîçün ve kuşandüğüm kılıç hakkîçün, şimdiki halde Galata’nın halkı ve merdüm-zâdeleri atebe-i ulyâma dostluk için ilçileri Babilan Peravizin ve Markiz de Franko ve dragomanları Nikoroz Papuço ile kal‘a-i mezkûrenin miftâhını getirüb bana kul olmağa itâ‘at ve inkıyâd göstermişler. Ben dahî kabul eyledim ki, kendülerün âyînleri ve erkânları ne vechile cârî ola geldiyse yine ol üslûb üzre âdetlerin ve erkânların yerine getüreler. Ben dahî üzerlerine askerimle varub kal‘alarını yıkub harâb itmeyem. Buyurdum ki; kendülerün malları ve rızıkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bi’l-cümle metâ‘ları ve avretleri ve oğlancıkları ve kulları ve câriyeleri kendilerin ellerinde mukarrer ola, müteâriz olmayam ve üşendirmeyem. (metâ‘ları ve avretleri ve oğlancıkları ve²¹⁴) Anlar dahî rencberlik ideler, gayrı memleketlerim gibi. Deryâdan ve kurudan sefer ideler, kimesne mâni‘ ve müzâhim olmaya, mu‘âf ve müsellemler olalar. Ve ben dahî üzerlerine şer‘î harâc vaz‘ idem, sâl-be-sâl edâ ideler gayrılar gibi. Ve ben dahî bunların üzerlerinden nazar-ı şerîfim dirîğ buyurmayub koruyam gayrı memleketlerim gibi. Ve kilisâları ellerinde ola, âyînlerince okıyalar, ammâ çân ve nâkûs çalmayalar ve kilisâların alub mescid itmeyem. Bunlar dahî yeni kilisâ yapmayalar. Ve Ceneviz bâzîrgânları deryâdan ve kurudan rencberlik idüb geleler ve gideler, gümrüklerin âdet üzre vireler. Anlara kimesne te‘addî itmeye. Ve buyurdum ki; yeniçeriliğe oğlan almayam ve

²¹³ Ahidnâmenin farklı Türkçe suretlerinin yayınlandığı çalışmalar için bkz. İskender Hoci, “Galata’nın Osmanlılara Teslimi”, **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmûası**, C. V, S. 25, İstanbul, 1914, s. 52-53; Nicoara Beldiceanu, **Recherche Sur La Ville Ottomane Au XVe Siècle**, Paris: Adrien Maisonneuve, 1973, s. 153-154, 423-423; Mahmut H. Şakiroğlu, “Fatih Sultan Mehmet’in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, S. 25, Ankara, 1981, s. 217-224; Bulunur, “II. Mehmed Tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnâmesi ve Buna Yapılan Eklèmeler Hakkında Yeni Bilgiler”, s. 76. Ayrıca bu yayınların toplu ve daha detaylı bir değerlendirmesi için bkz. Bulunur, s. 59-63.

²¹⁴ Bu ifade muhtemelen kâtip hatası nedeni ile fazladan yazılmıştır.

bir kâfiri rızası olmadın Müslümân itmeyeler ve kendüleri aralarında kimi ihtiyâr iderlerse maslahatlarıçün kethüdâ nasb ideler. Ve buyurdum ki; evlerine doğancı ve kul konmaya ve kal‘a-ı mezkûr halkı ve bâzîrgânları angaryadan mu‘âf ve müsellemler olalar. Şöyle bileler alâmet-i şerîfe i‘timâd kılalar. Tahrîren fi evâhir-i şehri-i cumâde'l-ülâ li-sene seb‘a ve hamsîn ve semâne-mie Be-makâm-ı Kostantiniyye”²¹⁵

Bu ahidnâme ile Galatalılara zımmî statüsü tanınmış ve cizye ile mükellef tutulmuşlardır. Ahidnâmeye göre Galata halkı, ayinlerini kendi kiliselerinde yapabilecek, yeni kilise inşa edemeyecek fakat mevcut kiliseleri de camiye çevrilmeyecekti. Kimse dinini değiştirmeye zorlanmayacaktı. Ayrıca Galata halkına can ve mal güvenliği ile ticaret serbestîsi tanınıyordu. Osmanlı tebaası olmayan Ceneviz tüccarları ise gümrüklerini ödeme karşılığında ticaret yapma hakkına sahip olacaklardı. Podestanın görevine son veriliyor, fakat cemaat işleri ile ilgilenmesi için bir kethüda seçme özgürlüğüne sahip oluyorlardı. Kendilerinden hiçbir surette yeniçeri, doğancı ve kul yapmak için “oğlan” talep edilmeyecekti ve angaryadan muaf tutulacaklardı.

Galatalılar verilen ahidnâme ile artık hür insanlar olarak isterlerse yaşamlarına burada kaldıkları yerden devam edebilecek, isterlerse de ülkelerine dönebileceklerdi. Doukas, fetihten beş gün sonra II. Mehmed’in Galata’ya geldiğini, orada oturanların sayımının yapılmasını ve kaçanların evlerinin açılarak içindeki malların kaydedilmesini emrettiğini anlatır. Ayrıca üç ay içinde gelenlerin mallarının iade edileceği, dönmezlerse bunların padişahın hazinesine aktarılacağı ilan edilir²¹⁶. Şehri terk eden halkın mal ve mülklerinin bir listesinin çıkarıldığını podesta Lomellino da mektubunda yazmıştır. Hatta podesta Sakız’a şehri terk eden halkın geri dönebileceğini, dönerlerse mal ve mülklerini geri alabileceklerine dair padişahın mesajlarını içeren bir mektup göndermiştir. Bu mektup hem arkada tüm birikimlerini bırakarak kaçan Venediklilere, hem de Osmanlı ülkelerinde serbestçe ticaret yapabilecek tüm Cenevizlilere duyurulur²¹⁷.

²¹⁵ GSS, nr. 17, s. 190/1, (Evahir-i Cemaziyelevvel 857/30 Mayıs – 8 Haziran 1453); Bulunur, “II. Mehmed Tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnâmesi ve Buna Yapılan Eklemeler Hakkında Yeni Bilgiler”, s. 76 (Transkripsiyon), 81 (Tıpkıbasım).

²¹⁶ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 278.

²¹⁷ Pertusi, **İstanbul’un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 126; Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 159.

Batı literatüründe II. Mehmed'in Galata'da verdiği sözleri tutmadığı ve uygulamada bunlara aykırı hareket ettiğine dair genel bir kanı vardır. Bu kanı daha çok olay esnasında orada bulunmayan fakat dolaylı yollardan bilgi edinen kimi yazarların eserlerinde görülmektedir. Görgü şahidi yazarlar ile bunların yazdıkları karşılaştırıldığında arada büyük farklar olduğu görülecektir. Podesta Lomellino ve Sakızlı Leonardo gibi verdikleri ayrıntıların bolluğu nedeni ile çok sık faydalandığımız görgü şahitlerinin yanında, Galata'ya çok az değinen diğer görgü şahidi yazarlarda da bu türden yanlış bilgilere rastlanmaz. Mesela Jacopo Tedaldi²¹⁸ ve Ostravicalı Konstantin²¹⁹ fetihten sonra Galata'nın sulh yolu ile teslim edildiğini bu yüzden şehrin ve halkının hiç zarar görmediğini anlatırlar. Olayın görgü şahidi olmayan ancak anlaşma şartlarına uyulmadığını söyleyen yazarlar, ya baştan yanlış bilgilendirildikleri ya da edindikleri bilgileri kendileri yanlış yorumladıkları için böyle bir kanıya varmışlardır. Mesela Cenovalı Franco Giustiniani²²⁰, 27 Eylül 1453 tarihinde Sakız adasından, Cenova Devlet Başkanı (Doçu) Pietro di Campofregosa'ya gönderdiği mektubunda *“Türk'lerin kendileri tarafından yapılan anlaşmalar ve her türlü mutabakat Pera'da artık yürürlükte değildir ve yapılan baskılar ile tecavüzler birbirini takip etmektedir”* derken, bunu *“Sâkinleri tarafından gönderilen mektûblardan”* anladığını söylüyordu²²¹. Floransa'nın Cenova'daki elçisi Nicolò Soderini ise 8 Temmuz 1453'te anavatanına gönderdiği mektubunda Galata ile ilgili yazdıklarını o sırada içinde yaşadığı şehre ulaşan söylentilere dayandırıyor²²².

Yazarlar, Osmanlıların anlaşmalara uymadığını söyledikten sonra bu argümanlarını destekleyecek kendilerince örnekler sıralamışlardır. Franco Giustiniani²²³ ve Nicolò

²¹⁸ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 186. Jacopo Tedaldi, İstanbul savunmasında bulunmuş Floransalı bir tüccardır (Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 177).

²¹⁹ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 234. Ostravicalı Konstantin (Konstantin Mihailoviç) ise II. Mehmed'in isteği üzerine Despot Jorj Brankovic tarafından gönderilen süvari birliğinin içinde bulunan bir askerdir (Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 229).

²²⁰ Franco Giustiniani, Cenova Devlet Başkanı Pietro di Campofregosa'nın yeğenidir ve 28 Haziran 1452'de Galata Podestası, Angelo Giovanni Lomellino'nun halefi olmak üzere seçilmiştir (Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, s. 48).

²²¹ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, s. 49.

²²² Pertusi, **İstanbul'un Fethi: İstanbul'un Fethine Dâir Neşredilmemiş ve Az Bilinen Metinler**, s. 48.

²²³ *“Kaldı ki meskûnlar ile tüccarların malları, bâhusus şehrin esârete düştüğü gün buradan uzaklaşanların varlıkları Türk'lerin kendi beylerinin bizzat emri üzerine müsâdere edildi, bir kısmı alenen satılığa çıkarılırken bir kısmı da Edirne şehrine gönderilmiş bulunmaktadır.”* (Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, s. 49).

Soderini²²⁴, benzer ifadelerle Galata'daki halkın, özellikle de kaçanların mallarına el konduğunu ve bunların satıldığını veya Edirne'ye götürüldüğünü anlatırlar. Oysa, Podesta Lomellino ve Doukas tartışmaya meydan vermeyecek bir biçimde kaçanların mal ve mülklerinin muhafaza altına alındığını ve dönenlere bunların geri verileceğinin ilan edildiğini anlatmışlardır. Giustiniani ve Soderini'nin bahsettiği "*Pera'daki Cenova'luların bütün mallarına el koyma*" hadisesi muhtemelen devletin geri dönenlere servetlerini iade edebilmek için uygulamaya koyduğu muhafaza yöntemlerinin yanlış anlaşılmasından ibaretti. Hırsızlık ve yağma gibi olayların önüne geçebilmek için taşınabilecek vasıfta olan mallar Edirne'ye götürülmüş, diğerleri ise burada, İstanbul veya Galata'da mezat usulü ile satılmış olmalıdır. Doukas'ın anlatımından bu malların kimlere ait olduğunun kaydedildiğini de öğreniyoruz²²⁵.

Ayrıca bu yazarlar eserlerinde Galata'daki surların tamamen yıktırıldığı ve halkın esir edildiği gibi gerçek dışı bilgileri de zikretmektedirler²²⁶. Surların tamamen yıktırılması söz konusu olmadığı gibi kaçarken yakalananlar hariç, Galata'da hiç kimse esir edilmemiştir. 1455 tahririnde hem halkın hür insanlar olarak Galata'da yaşadığını hem de esirlerin sayısının çok az olduğunu görüyoruz. Üstelik bu esirlerin çalışarak kurtarmalıklarını ödemeleri için kendi evlerinde oturmalarına dahi izin verilmişti. Nicolò Soderini ise halka kötü muamele edildiğini, kendince ispatlamak için Galata podestası Lomellino'nun şehirde çıplak dolaştırıldığını, torunun din değiştirmeye zorlandığını ve böyle birçok kimsenin devşirildiğini anlatır²²⁷. Soderini olayları açıkça çarpıtmaktadır. Podestanın şehirde çıplak dolaştırılması hadisesi başka hiçbir kaynakta, podesta Lomellino'nun kardeşine yazdığı mektupta bile geçmez. Toplu bir devşirme hadisesi ise asla olmamıştır. Ancak podestanın mektubundan öğrendiğimiz kadarı ile İstanbul'u savunanlar arasında bulunan torunu²²⁸ esir edilmiş, onu tüm çabalarına rağmen kurtaramamıştır. Podesta, torununun ve başka birkaç Venediklinin fidye

²²⁴ "... söylendiğine göre Türk Pera'daki Cenova'luların bütün mallarına el koydu ve Edirne'ye taşıtıp orada sattırdı..." (Pertusi, **İstanbul'un Fethi: İstanbul'un Fethine Dâir Neşredilmemiş ve Az Bilinen Metinler**, s. 48).

²²⁵ [Mehmed Galatalıların] "...evlerinin hemen açılmasını ve içlerinde bulunan malların tümünün kayda alınmasını buyurdu..." (Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 278).

²²⁶ Bunlar Soemmernli Enrico (Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, s. 45), Mantaldolu Adamo ve Jan Dlugoszdur (Pertusi, **İstanbul'un Fethi: İstanbul'un Fethine Dâir Neşredilmemiş ve Az Bilinen Metinler**, s. 147, 171).

²²⁷ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: İstanbul'un Fethine Dâir Neşredilmemiş ve Az Bilinen Metinler**, s. 48.

²²⁸ Jones neşrinde yeğeni olarak geçmektedir (Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 161).

ödenerek bile kurtarılamamasını padişahın sarayında Latinlerin bulunmasını istemesiyle açıklamaktadır²²⁹. II. Mehmed'in bu tutumunun keyfi bir yaklaşım olmadığı, muhtemelen Avrupa, özellikle de İtalya hakkında bilgi edinmek için sıradan insanları değil de podestanın torunu gibi soyluları seçtiği anlaşılmaktadır.

Bazı yazarlar da doğrudan ahidnâmede geçen maddeleri hedef alan eleştiriler yöneltmişlerdir. Soemmernli Enrico²³⁰ ve Jan Dlugosz²³¹ Galata'da çanlara el konduğundan veya kutsal günlerde bile çalınmasına izin verilmediğinden yakınır. Oysa ahidnâmedenin hem Yunanca²³² hem de Türkçe²³³ versiyonlarında çanların çalınmayacağı çok açık bir şekilde ifade edilmişti. Ahidnâmeye uyulmadığına dair eleştirilerin hatalı İtalyanca veya Fransızca çevirilerinden kaynaklanmış olduğu rahatlıkla söylenebilir.

II. Mehmed, aşağıdaki bölümlerde detayları ile açıklanacağı üzere, değil ahidnâme şartlarına uymamayı, Galata'yı eskiden olduğu gibi ticarî bir merkez olarak ayakta tutmak için yabancılara her türlü kolaylığı sağlamış, çeşitli imar faaliyetlerine girişmiş ve nüfusun arttırılması için her türlü tedbiri almıştır.

²²⁹ Pertusi, *İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı*, s. 127.

²³⁰ Pertusi, *İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı*, s. 45.

²³¹ Pertusi, *İstanbul'un Fethi: İstanbul'un Fethine Dâir Neşredilmemiş ve Az Bilinen Metinler*, s. 171.

²³² “Çanlarını çalmadıkları ve Semantralarını vurmadıkları müddetçe kiliselerini muhafaza edebilirler ve ayinlerini yapabilirler.” (Jones, *1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet*, s. 164).

²³³ “*Ve kilîsâları ellerinde ola, âyînlerince okıyalar, ammâ çân ve nâkûs çalmayalar.*” (GŞS, nr. 17, s. 190/1, Evahir-i Cemaziyelevvel 857/30 Mayıs – 8 Haziran 1453).

BÖLÜM 2: GALATA ŞEHRİNİN MEKÂNSAL YAPISI VE GELİŞİMİ

Başkent İstanbul'un ve Haliç'in kuzeyinde yer alan Galata, fethin sarsıcı etkilerinden İstanbul'a nazaran daha az etkilendi ve kısa bir durgunluk döneminden sonra kendini toparlamayı bildi. Galata, eman yolu ile teslim olduğu için İstanbul'daki gibi kuşatmanın yıkıcı zararlarını ve fetihten sonra Osmanlı askerlerinin hakkı olan yağmayı hiçbir zaman yaşamadı. Buna rağmen Galata Frenklerinin bir bölümü fetihten sonra şehri terk etti, ancak verilen imtiyazlar sayesinde gidenlerin bir kısmının geri dönmesi sağlandı¹. Fetihden sonra uygulanan imar ve Galata'nın ticarî cazibe merkezi yapılma siyaseti, meyvelerini II. Mehmed'in son yıllarında ve özellikle II. Bayezid döneminde vermeye başladı. Vakfiyeler II. Bayezid'in tahta bulunduğu yılları Galata'nın şehrsel gelişiminin artmaya başladığı yıllar olarak gösteriyor.

Galata'nın etrafında kurulan çeşitli tesisler kuşkusuz şehrin gelişiminde önemli roller oynadı. Galata'nın batısında kurulan Tersane² ve doğusunda kurulan Tophane³ önceleri devletin ihtiyacını karşılayan tesislerken zamanla etraflarında yerleşimlerin artması ile yeni semtlerin nüvesi oldular.

Surların kuzeyinde bulunan ve Galata'dan Kule Kapısı aracılığı ile geçiş yapılan Beyoğlu (Pera) yöresi ise başlangıçta bağlar ve bahçelerle kaplıydı. Venedik'ten sonra Fransa ve İngiltere gibi diğer Avrupalı devletlerin elçiliklerini Beyoğlu'na taşımaları ve Türk/Müslüman nüfus baskısı bu bölgeyi ayrı bir semt hüviyetine kavuşturdu.

16. yüzyıla gelindiğinde Galata surlarının etrafı artık bu üç semtle (Kasımpaşa, Tophane ve Beyoğlu) çevriliydi ve surlar, bu semtler ile Galata'yı birbirinden ayıran doğal bir sınır vazifesi görüyordu. Osmanlılar asıl kenti oluşturan ve sur içinde kalan alana *dahil-i Galata*, sur dışında kalan alana da *haric-i Galata* diyorlardı. 15. yüzyıl belgelerinde

¹ İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553". İnalçık gidenlerin büyük bir bölümünün döndüğünü iddia ediyor. Bu konuda daha detaylı bilgi ve karşılaştırmalar için bkz. aşağıda Bölüm 3.

² Kaynaklarda Galata, Haliç ve İstanbul isimleri ile anılan Kasımpaşa'daki Tersane, Fatih Sultan Mehmed döneminde temelleri atılmakla beraber asıl hüviyetine 1515'te Yavuz Sultan Selim döneminde kavuştu. Bkz. İdris Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, Ankara: TTK Yayınları, 1992, s. 3.

³ Tersane gibi Fatih döneminde kurulan Tophane, II. Bayezid döneminde genişletilmiş, Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise yeniden inşa edilmiştir. Bkz. Salim Aydüz, **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, Ankara: TTK Yayınları, 2006, s. 79.

(*Fatih vakfiyeleri*) böyle bir ayırım görülmezken 16. yüzyıl belgeleri bu ayrımı açık bir şekilde gözler önüne serer. Böyle bir ayırma gidilmesinin en önemli sebebi Galata'nın etrafında oluşan Tophane, Kasımpaşa ve Beyoğlu gibi semtlerin zamanla kalabalıklaşmasıdır.

Etrafında günden güne büyüyen semtlerle Galata'nın sınırlarını belirleyen surlar, aynı zamanda bu çalışmanın da sınırlarını belirler. 16. yüzyılda mimarî yapıları, mahalleleri ve Müslim-gayrimüslim nüfuslarıyla orta ölçekli birer kasaba görüntüsü çizen Kasımpaşa, Tophane ve Beyoğlu her biri ayrı birer çalışma konusu olacak kadar gelişmiştir. Bu nedenle bu tezde, Galata sur içi asıl araştırma konusu olarak seçilmiş, yeri geldikçe çevrede bulunan kasabalara vurgu yapılmıştır.

Bu bölüm, Galata şehrine kimliğini kazandıran temel unsurları; surları, kapıları, mahalleleri ve ticaret alanlarını ele almaktadır. Bu unsurların Cenevizlilerin son dönemlerinden 16. yüzyıla kadar geçirdiği dönüşümler ve gelişimler kaynakların elverdiği ölçüde anlatılmaya çalışılacaktır.

2.1. Surlar

Galata'nın 1260'larda bir Ceneviz kolonisi olmasından çok daha önceleri surlarla çevrili olduğu ifade edilse de⁴ surların nihai halini alması Cenevizliler döneminde olmuştur. Bizans imparatoru 1267'de Cenevizlilere Galata'da yerleşme imtiyazı verirken mevcut surları yiktırmayı ihmal etmemişti. Cenevizliler, Venedikli Ruggiero tarafından şehirlerinin yakılması üzerine imparatorundan 1303'te imtiyaz bölgelerinin hudutlarını belirleyen bir ferman almayı başarmış, ancak sur inşa etme iznini koparamamışlardı. İmparator sadece bir sur hendeği kazmalarına müsaade etti⁵. Cenevizliler kesin tarihi belli olmamakla birlikte 1303'teki anlaşmadan biraz sonra Bizans'ın içinde bulunduğu güçlüklerden yararlanarak imtiyaz bölgelerinin etrafına surlar inşa etmeye başladılar⁶. Zamanla ilk imtiyaz bölgelerini etraflarında bulunan toprakları satın almak sureti ile genişlettiler ve satın aldıkları bu arazilere de yeni surlar yaptılar⁷. 15. yüzyılın

⁴ Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 320.

⁵ Eyice, "İstanbul (Galata)", s. 1214/145.

⁶ 1335 tarihli bir kitabeye göre surlar çok daha önceden mevcuttu (A. M. Schneider ve M. Is. Nomidis, **Galata Topographisch-Archaologischer Plan**, İstanbul, 1944, s. 2).

⁷ Schneider ve Nomidis surların altı periyotta, Müller ise beş periyotta genişletildiğini detayları ile anlatır. Cenevizlilerin surları ne zaman ve hangi şartlarda genişlettikleri için bkz. Schneider ve Nomidis, **Galata**

başlarında nihai halini alan surlar, Azap Kapı'dan Galata Kulesine çıkıyor, oradan Tophane'ye uzanarak kıyıya iniyor ve kıyı şeridi boyunca devam ederek Azap Kapı'daki sur ile birleşiyordu⁸. Surların genişletilmesi ile arada kalan eski dış surlar da artık iç sur oluyordu.

Cenevizlilerin farklı zamanlarda yaptıkları genişletme faaliyetleri 1540'larda İstanbul'da bulunan Gyllius'un dikkatinden kaçmamıştır. Gyllius, "*Sık sık genişletilerek günümüze, doğuda çift batıda üçlü berkitmeyle ulaşan surlar, kentin çeşitli genişletme aşamalarına işaret eder*" diyecek kadar durumun farkındadır⁹. Diğer bir kısım seyyah ise iç surların, genişletme aşamalarının izlerini taşıdığı farkında olmaksızın bölme surları olarak algılar ve Galata'nın surlarla üç bölüme ayrıldığından bahsederler¹⁰. Genişletme aşamalarını gösteren haritalar incelendiğinde Galata'nın en azından beş bölme suruna (iç sura) sahip olması gerektiği görülür¹¹. 16. yüzyılın sonlarındaki durumu yansıtan Heberer ile 17. yüzyıldaki durumu yansıtan Evliyâ Çelebi ve Kömürciyan'ın Galata'nın üç bölüme ayrıldığını yazmalarının sebebi ne olabilir? Acaba bu seyyahlar, iç surların bir kısmı zamanla yıkıldığı ve kendi yaşadıkları dönemde sadece Galata'yı üç bölüme ayıran kısımları ayakta kaldığı için mi böyle yazmışlardır?

Heberer'in İstanbul'daki tutsaklığından yaklaşık on sene öncesine, 1573'e, ait bir kayıt yıkılan iç surların Ahırkapı'da inşa edilen otluk ambarında ve tersanede yapılacak mahzenlerde kullanıldığını göstermektedir¹². Bu kayıta yıkılan iç surun tam olarak nerede olduğu ve ne kadarının yıkıldığı belirtilmemiştir. Ancak anlaşıldığı kadarı ile yıkılan surlar tamir edilmiyor ve başka binaların yapımında kullanılıyordu. Herhalde yıkılan iç surlar nedeni ile 5 bölmeli olan Galata, 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde 3 bölme gibi görünüyordu.

Topographisch-Archaologischer Plan, s. 5-6; Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 320-322.

⁸ Eyice, "Galata", s. 349.

⁹ Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 194.

¹⁰ Heberer, **Osmanlıda Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588**, s. 289; Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 210; Kömürciyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 37.

¹¹ Ernest Mamboury, **İstanbul Touristique**, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1951, s. 80-81.

¹² BOA, MD, nr. 23, s. 188/398, (8 Şaban 981/3 Aralık 1573).

2.1.1. 1453'ten Sonra Surların Durumu

Fatih dönemini ve İstanbul'un fethini konu edinen modern eserlerin birçoğunda Galata surlarının fetihden hemen sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından yıktırıldığı ifade edilmiştir¹³. Bu bilginin kaynağı olarak da Fatih Sultan Mehmed'in Galata ahalisine verdiği ahidnâmenin Yunanca metninde geçen “*surların yıkılması*” ibaresi gösterilmiştir. Fakat ahidnâmenin Yunanca metninin muteber bir tercümesinde “*surların yıkılması*” değil tam tersine –ahidnâmenin Türkçe aslında olduğu gibi– surların “*yıktırılmayacağı*” ifade edilmiştir¹⁴. Bu karışıklığın sebebi ahidnâmenin Yunanca metninden İtalyancaya ve Fransızca'ya yapılan hatalı tercümelemlerin modern araştırmacılar tarafından aynen kabul edilmesidir¹⁵.

Ne var ki surlarının yıktırılmış olması sadece modern araştırmalarda ifade edilen bir bilgi değildir. 15. yüzyılda yaşayan Bizans tarihçileri Doukas¹⁶ ve Kalkokondiles (Chalcocondyles)¹⁷ eserlerinde Galata surlarının yıktırıldığından bahseder. Fakat ikisi de ahidnâmenin Yunanca metninde ve bu Yunanca metnin hatalı tercümelemlerinde bulunmayan, kara surlarının yıktırıldığı deniz surlarına ise dokunulmadığı, bilgisini verir.

Doukas ve Kalkokondiles gibi Bizans tarihçilerinin bu yazdıkları bölgeyi değişik zamanlarda ziyaret eden kimi seyyahların kafasını karıştırmıştır. Seyyahlar, Bizans kroniklerinde okudukları bilgilerin aksine Galata surları ve kulelerinin dimdik ayakta durduğunu gözleriyle görmüşler ve bu durumu izahta zorlanmışlardır. Örneğin *XVIII. Asırda İstanbul* isimli eserin yazarı İncicyan, Galata'nın eski tarzda yapılmış surlar ve kulelerle çevrilmiş olduğundan, kara tarafında kuru bir hendeğin varlığından ve sahildeki surdan bahseder. Galata surları üzerinde gördüğü arma ve kitabelerden bu surların Ceneviz surları olduğu kanısına varır. İncicyan, Bizans tarihlerinde okuduklarıyla, kendi gördükleri arasındaki tezdadı “*Fatih'in yıktırması olduğu söylenen*

¹³ Franz Babinger, **Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı**, Dost Körpe (çev.), İstanbul: Oğlak Yayınları, 2003, s. 103; Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 393.

¹⁴ Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 163.

¹⁵ D'Alessio, “*Traité entre les Génois de Galata et Mehmet II (1er juin 1453) - Versions et commentaires*”, s. 161-163. Jones, bahsi geçen eserinde d'Alessio'nun muteber çevirisini kullanır (Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. XVI). İncalcık, ahidnâmenin en muteber tercümesinin E. Dalleggio d'Alessio tarafından yapıldığını belirtir ve ahidnâmenin Yunanca metni ve tercümelemleri hakkında önemli bilgiler verir. Bkz. İncalcık, “*Ottoman Galata, 1453-1553*”, s. 17-18.

¹⁶ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 278.

¹⁷ Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 65.

sur, Galata surununun bir kısmı olsa gerek” diyerek açıklamaya çalışır¹⁸. 18. yüzyılın başlarında İstanbul’a gelen Aubry De La Motraye’nin durumu da İncicyan’dan farklı değildir. O, Galata’daki surların ve kulelerin Ceneviz yapısı olduğunu söylerken aslında nasıl bir şaşkınlık içinde olduğunu da yansıtır¹⁹.

Galata surlarının yıkıldığı bilgisinin modern araştırmalara, ahidnâmenin Yunanca metninin hatalı tercümelerinden sirayet ettiği yukarıda belirtilmişti. O halde Bizans tarihçileri gerçeği yansıtmayan bu bilgiyi nereden elde ettiler?

İstanbul fethedildiği sırada Galata podestası olan Angelo Giovanni Lomellino fetihten sonra 23 Haziran 1453’te kardeşine hitaben bir mektup kaleme alır. Lomellino mektubunda surlardaki kulelerin özellikle de Kutsal Haç Kulesi’nin yıkıldığından, hendeklerin çoğunun doldurulduğundan, şehir dışındaki istihkâmların ve burada bulunan surun (perde duvarın) yıkıldığından, fakat deniz tarafındaki surlara dokunulmadığından bahseder²⁰. Lomellino’nun şehir dışında yıkıldığından bahsettiği istihkâmlar ve surlar kara surları olarak algılanmışa ve bu durum Bizans tarihçilerinin eserlerine sirayet etmişe benzemektedir. Lomellino burada kara surlarından değil şehir dışında bulunan başka bir surdan (istihkâm) bahsetmektedir.

Galata surlarının yıkılmadığına kanıt olarak yukarıda çeşitli dönemlerde bölgeyi ziyaret eden seyyahların tanıklığına başvurulmuştur. Bundan başka Galata şer‘iyye sicillerinde de surların varlığına dair onlarca kayıt bulunmaktadır. Sicillerde surlar genellikle “*hisâr divarı*”, “*cidâr-ı hisâr*” ve “*mahrûse-i mezbûre hısnı*” olarak geçmektedir. Kayıtlarda surlar bir evin, dükkânın veya arazinin sınırlarını belirlemekte kullanılmıştır. Örneğin 1585’te müteveffa Derviş’in mirasçıları arasında geçen bir davada, Derviş’in Yolcuzade Mahallesi’ndeki evinin bir tarafının surlara bitişik olduğu belirtilmiştir²¹. Aynı sene Foti’nin, Hırsovi Mahallesi’ndeki beş bab evi Kostantin’e

¹⁸ P. Ğ. İncicyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, Hrand D. Andreasyan (Tercüme ve Notlar), İstanbul: İFC Yayınları, 1976, s. 100, 108.

¹⁹ Aubry De La Motraye, **La Motraye Seyahatnamesi**, Nedim Demirtaş (çev.), İstanbul: İstiklal Kitabevi Yayınları, 2007, s. 73.

²⁰ Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 159. Bu mektubun İtalyanca’dan Türkçeye yapılan başka bir çevirisi için bkz. Pertusi, **İstanbul’un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 125-127. Maalesef bu çevirinin Türkçesi çok bozuktur.

²¹ **GSS**, nr. 10, s. 125/3, (Evail-i Zilhicce 993/24 Kasım – 3 Aralık 1585).

satılırken evin bir tarafının sura bitişik olduğu kaydedilmiştir²². Surlar sadece sur içinde değil aynı zamanda sur dışında yapılan ev ve dükkânların sınırlarını tanımlarken de kullanılmıştır. Mesela Ramazan Çelebi'nin 1598'de Emine'ye sattığı Galata haricinde Balıkpazarı çarşısındaki iplikçi dükkânının bir tarafının sura bitişik olduğu belirtilmiştir²³. Örnekleri çoğaltmak mümkündür, fakat bu kadarı bile Galata surlarının yıktırılmadığını ve hatta birçok yeni binaya dayanak oluşturduğunu göstermektedir.

2.1.2. Hendek

Surların önünde yer alan ve onunla birlikte anılması gereken Galata'nın önemli bir unsuru da hendektir. Hendek kara surları²⁴ önünde Azap Kapı'dan Tophane'ye kadar uzanıyor ve genişliği yaklaşık 15 metreyi bulunuyordu²⁵. Bölgeyi fetihten yaklaşık 20 yıl önce ziyaret eden Pero Tafur, hendeğin varlığı hakkında kısa da olsa bilgi verir²⁶. Fakat fetihten sonra surların yıktırıldığı ve hendeğin doldurulduğu iddia edilmiş ve bu iddia günümüzde yazılan bazı eserlere de yansımıştır²⁷. Osmanlı hâkimiyeti döneminde bölgeyi ziyaret eden seyyahların yazdıkları ve arşiv kayıtları hendeğin 1453'ten sonra, iddia edildiği gibi doldurulmadığını göstermektedir. Bu kayıtlardan, hendeğin Meyyit Kapısı'ndan tüm kara surları boyunca ilerleyerek Tophane Kapısı'na kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Bu hendeğin içinde gemiler için gerekli malzemeleri üreten çeşitli esnaf grupları faaliyet gösteriyordu²⁸.

Hendeğin varlığı Galata sur içi ile sur dışı semtlerinin ulaşımını engellememiştir. Bunun için hendeğin üzerinde tahta köprüler kurulmuş ve ulaşım bunlar aracılığı ile sağlanmıştır. Anlaşılan kara tarafında yer alan ve hendeği olan her kapının önünde bu tahta köprülerden bulunuyordu. Örneğin, Galata Kulesi yakınlarındaki Kule Kapısı önünde Beyoğlu (Pera) bölgesindeki mahallelere, bağlara, mezarlıklara ve Avrupalı

²² GSS, nr. 11, s. 78/3, (8 Rebiülahir 993/9 Nisan 1585). Hırsovi Mahallesi'nin Galata'nın kuzey doğusunda bulunduğunu ve burada bahsedilen surun kara suru olduğunu belirtelim.

²³ GSS, nr. 21, s. 16/4, (Evasıt-ı Safer 1007/13 Eylül – 22 Eylül 1598).

²⁴ Deniz surlarının önünde ise herhangi bir hendek bulunmuyordu.

²⁵ Semavi Eyice, **Galata ve Kulesi**, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1969, s. 19.

²⁶ Pero Tafur, **Travels and Adventures 1435-1439**, Malcolm Letts (İngilizce'ye çev.), London: George Routledge & Sons, 1926, s. 149.

²⁷ Fetih sonrası hendeğin doldurulduğuna dair gerek yerli gerekse yabancı zengin bir literatür vardır. Bu konuda bkz. Selahattin Tansel, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 110; Dirimtekin **İstanbul'un Fethi**, s. 300; Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 159.

²⁸ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 211. Diğer seyyahların aksine hendek hakkında en fazla bilgiyi veren ünlü seyyah Evliyâ Çelebidir.

devletlerin elçiliklerine ulaşmak için böyle tahta bir köprü vardı. Köprü darlığı veya güçsüzlüğü nedeni ile olsa gerek sadece yürüyerek geçilebiliyor, at ve araba ile geçilemiyordu²⁹. Yine 1583 tarihli bir belgeden Galata sur içinden Tophane'ye çıkan kapının dışındaki hendeğin üzerinde de bir tahta köprü olduğu anlaşılmaktadır. Belgede, köprü'nün eskimesi ve bu yüzden gelen geçenin eziyet çekmesi nedeni ile merkezden tamiri için izin isteniyordu. Merkez, Galata kadısının arzını uygun bulmuş ve köprü'nün yaptırılması için emir göndermişti³⁰.

Arşiv belgelerindeki bu bilgiler ve seyyahların yazdıkları hendeğin varlığını koruduğunu ve doldurulmadığını göstermektedir.

2.2. Kapılar

2.2.1. Kara Kapıları

Galata sur içini Beyoğlu (Pera), Kasımpaşa ve Tophane'ye bağlayan üç veya dört kapısı bulunuyordu. Doğuda bulunan Tophane Kapısı ile batıda bulunan Kasımpaşa (Meyyit)³¹ Kapısı sur içini kapılara ismini veren semtlere; Galata Kulesi'nden ismini alan Kule (Büyük Kule) Kapısı ise sur içini Galata'nın varoşu olan Beyoğlu'na (Pera) ve buradaki bağlar, mezarlıklar ve elçiliklere bağlıyordu³². Evliyâ Çelebi ile Ayvansarâyî bunlara ek olarak Küçük Kule Kapısı'nı da kara kapısı olarak zikreder. Dr. Covel'da ise bu kapı Hasan Ağa Kapısı olarak geçer³³. Küçük Kule veya Dr. Covel'da geçtiği şekliyle Hasan Ağa Kapısı ile birlikte Galata'nın dört kara kapısı vardır.

2.2.2. Deniz Kapıları

Sahil kapıları ise Galata'nın en işlek ticaret merkezlerini liman ve iskelelere bağlayan noktalardır. Kaynaklar sahil kapılarının sayıları hakkında farklı rakamlar vermektedir.

²⁹ Heberer, **Osmanlıda Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588**, s. 286.

³⁰ **GSS**, nr. 13, s. 8/3, (Evasıt-ı Ramazan 991/28 Eylül – 7 Ekim 1583); **BOA, MD**, nr. 51, s. 23/77, (15 Şaban 991/3 Eylül 1583).

³¹ Kasımpaşa (veya Meyyit) Kapısı denize yakın konumu ve bir iskeleyle sahip olması nedeniyle deniz; Galata sur içini Kasımpaşa Tersanesi'ne bağlaması nedeni ile de kara kapısı olarak nitelendirilebilir. Kasımpaşa Kapısı'ndan bahseden eserler incelendiğinde satır aralarında kapının bu konumu nedeni ile yazarların bir kararsızlık içinde olduğu görülür. Evliyâ Çelebi ise gayet kararlı bir biçimde bu kapıyı "Kasımpaşa Tersanesi'ne nazır" olması nedeni ile Kara kapısı olarak sayar. Biz de burada Evliyâ Çelebi'ye uyarak Kasımpaşa (Meyyit) Kapısı'nı kara kapısı olarak sınıflandırdık (Evliyâ Çelebi, 1. Kitap, s. 211).

³² Heberer, **Osmanlıda Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588**, s. 286.

³³ F. W. Hasluck, "Dr. Covel's Notes on Galata", **The Annual of the British School at Athens**, S. 11, 1904/5, s. 50.

1544'te İstanbul'a gelen Gyllius tek tek isimlerini vermese de Galata'nın altı adet deniz kapısı olduğunu ve bunlardan üçünün İstanbul'a yapılan geçişlerde sık sık kullanıldığını yazar³⁴. 16. yüzyılın sonlarında eserini kaleme alan Âşık Mehmed ise yedi adet deniz kapısını isimleri ile birlikte zikreder³⁵. 16. yüzyıl Galata şer'iyeye sicillerinde rastlanan yedi sahil kapısının isimleri ile Âşık Mehmed'in zikrettiği isimler karşılaştırıldığında ikisinde de birer ismin bulunmadığı görülür. Galata şer'iyeye sicillerinde Kurşunlu Mahzen, Âşık Mehmed'in listesinde ise Mumhane Kapısı yoktur. Böylece 16. yüzyılda mevcut ve kullanımda olan kapıların sayısının 8 olduğu ortaya çıkar. Bu kapılar: Azap, Kürkçü, Yağkapanı (İskele), Balıkpazarı, Karaköy, Kurşunlu Mahzen, Mumhane, Kireç (Debbağhane) ve Domuz (Eğri) kapılarıdır³⁶.

2.2.2.1. Azap Kapı

Kaynaklarda Galata'nın ilk kapısı olarak surların batı ucunda bulunan Azap Kapı'nın ismi geçmektedir. Kapının hemen önünde denize sokulmuş bir vaziyette Sokullu Mehmed Paşa'nın yaptırdığı cami ve bu caminin yanında da her türlü ürünün getirildiği bir iskele vardı. Tersaneye yakınlığı nedeniyle bu kapının civarında gemiler için ihtiyaç duyulan, demir, halat, yelken ve diğer gerekli malzemelerin üretildiği ve satıldığı dükkânlar bulunuyordu. Ayrıca gemilerin kalafat edildiği *kalafat yeri* de bu civardaydı³⁷.

Galata şer'iyeye sicillerindeki kayıtlardan en işlek kapılardan birinin Azap Kapı olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlar bu kapı ve çevresinin çok canlı bir ekonomik faaliyete sahne olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu kayıtlardan Azap Kapı ve çevresinde gemicilerin ihtiyaç duyduğu malzemeleri üreten ve satan dükkânların yanında yüncü, hallaç ve nalçacı gibi çok farklı iş kollarında faaliyet gösteren esnaf gruplarının bulunduğu da anlaşılmaktadır³⁸. Ayrıca Balıkçı odaları da bu civardadır³⁹.

³⁴ Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 196.

³⁵ Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-Avâlim**, C. III, Mahmut Ak (haz.), Ankara: TTK Yayınları, 2007, s. 1094.

³⁶ Bkz. Ek 7.

³⁷ Kömürciyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 35.

³⁸ **GSS**, nr. 17, s. 114/6, (18 Cemaziyelahir 1002/11 Mart 1594); **GSS**, nr. 17, s. 128/3, (29 Cemaziyelahir 1002/22 Mart 1594).

³⁹ **GSS**, nr. 21, s. 164/5, (7 Ramazan 1007/3 Nisan 1599).

2.2.2.2. Kürkçü Kapı

Azap Kapı'dan sonra gelen Kürkçü Kapı Osmanlıca kaynaklardan faydalanılarak hazırlanan eserlerin bir kısmında ve Galata kapıları hakkında bilgi veren Osmanlıca eserlerin transkripsiyonlarında, yazılışlarının aynı olması nedeni ile yanlışlıkla Kürekçi Kapı şeklinde okunmuştur⁴⁰. Batılı yazarların 17. ve 18. yüzyıllarda yazdığı monografi ve seyahatname tarzı eserlerde kapının ismi açık bir şekilde Kürkçü olarak geçmektedir⁴¹. Kürkçü Kapı, Arap Camii olarak bilinen Cami-i Kebir ve Galata mahkemesinin bulunduğu sur içi bölgeyi sahile bağlıyordu⁴². Bu bölge sicillerde Cami-i Kebir Mahallesi olarak geçmektedir⁴³. Kapının dışındaki bölge deniz kenarına kadar çeşitli ürünlerin satıldığı dükkânlarla doluydu⁴⁴. Bu dükkânlardan bir kısmının hangi iş kolunda faaliyet gösterdiği kaydedilmezken, birkaç tanesinin ekmek fırını olduğu belirtilmiştir⁴⁵.

2.2.2.3. Yağkapanı (İskele) Kapısı

Sahildeki üçüncü kapı olan Yağkapanı Kapısı, Âşık Mehmed'de⁴⁶ İskele Kapısı olarak geçerken Galata şer'iyeye sicillerinde hem Yağkapanı Kapısı⁴⁷ hem de İskele Kapısı⁴⁸ olarak geçmektedir. 16. yüzyılda Galata gümrüğü ve tutsakların tutulduğu Galata zindanı bu kapının bulunduğu bölgedeydi⁴⁹. Evliyâ Çelebi, Galata zindanını Yağkapanı Kapısı'nın iç tarafında diye tarif etmiştir⁵⁰. Evliyâ Çelebi'nin Yağkapanı Kapısı'nın iç tarafında diye tarif ettiği zindanın, kapının doğu tarafında bulunan kulede olduğu tespit edilmiştir. Galata zindanının burada bulunması nedeni ile Yağkapanı Kapısı bazı

⁴⁰ Mesela Âşık Mehmed'in *Menâzirü'l-Avâlim* isimli eserinin transkripsiyonunda bu kapı yanlış olarak Kürekçi şeklinde okunmuştur (Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-Avâlim**, C. III, s. 1094). Son yıllarda yapılan şer'iyeye sicilleri yayınlarında ise kapının doğru bir biçimde "*Kürkçülerkapısı*" şeklinde okunduğu görülmektedir. Bkz. **İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil (H. 985-986 / M. 1577-1578)**, Mehmet Akman ve Fethi Gedikli (haz.), İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, s. 83/109.

⁴¹ Hasluck, "Dr. Covel's Notes on Galata", s. 50.

⁴² Sarkis Sarraf Hovhannesian, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, Elmon Hançer (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, s. 41

⁴³ **GSS**, nr. 17, s. 132/3, (29 Cemaziyelahir 1002/22 Mart 1594).

⁴⁴ **GSS**, nr. 11, s. 103/4, (8 Cemaziyelahir 992/17 Haziran 1584).

⁴⁵ **GSS**, nr. 21, s. 82/3 (Evasıt-ı Rebiülahir 1007/11-20 Kasım 1598), **GSS**, nr. 21, s. 138/1, (Evail-i Receb 1007/28 Ocak – 6 Şubat 1599).

⁴⁶ Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-Avâlim**, C. III, s. 1094.

⁴⁷ **İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1005-1007 / M. 1596-1599)**, Mehmet Akman ve Fethi Gedikli (haz.), İstanbul: İSAM Yayınları, 2012, s. 221/253.

⁴⁸ **GSS**, nr. 11, s. 85/3 (Evasıt-ı Cemaziyellevvel 992/21-30 Mayıs 1584); **GSS**, nr. 11, s. 96/5, (4 Cemaziyelahir 992/14 Mayıs 1584).

⁴⁹ Kömürçiyân, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 35.

⁵⁰ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 214.

kaynaklarda Zindan Kapı olarak da geçmektedir⁵¹. 17. yüzyıl ortalarında meydana gelen bir yangından sonra gümrüğün ve Yağkapanı'nın Kurşunlu Mahzene taşınması nedeni ile buradaki kapı Eski Yağkapanı Kapısı olarak adlandırılmıştır⁵².

Yağkapanı Kapısı, Bedesten ve Rüstempaşa Hanı'nın da içinde bulunduğu Galata'nın en işlek ticaret ve alışveriş merkezi olan Lonca bölgesini sahile bağlıyordu. Kapının dışındaki alan surlardan deniz kıyısına kadar çeşitli ürünlerin satıldığı dükkânlar ve tüccarların mallarını depoladığı mahzenlerle doluydu⁵³.

2.2.2.4. Balıkpazarı Kapısı

Yağkapanı'ndan sonra gelen Balıkpazarı Kapısı adını surların dışında, deniz kıyısında yer alan ve değişik türde balıkların satıldığı dükkânlardan alıyordu⁵⁴. Evliyâ Çelebi burada satılan balıkların çeşitliliğinden övgüyle bahseder⁵⁵. Bu kapı sicillerde değişik vesilelerle geçmektedir⁵⁶.

2.2.2.5. Karaköy Kapısı

Kapının ismi hakkındaki açıklamalar yetersiz olmakla birlikte önemli bir kısım topograf Karaköy adının Porta Chiara'dan geldiğini iddia etmektedir⁵⁷. Kaynaklarda diğer kapılara nazaran daha az bilgi bulunan bu kapının ekseriyetle karşı kıyıya, İstanbul'a, geçişler için kullanıldığı anlaşılmaktadır⁵⁸. Galata şer'iyeye sicillerinde Karaköy Kapısı civarında var olan dükkânlardan bahsedilmekle beraber bundan önceki kapılar kadar yoğun bir ticarî aktivite göze çarpmamaktadır⁵⁹. Karaköy Kapısı etrafındaki ticarî faaliyetin artması anlaşılan 17. yüzyılda gerçekleşecektir.

⁵¹ Schneider ve Nomidis, **Galata Topographisch-Archaologischer Plan**, s. 16.

⁵² Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 44.

⁵³ **GSS**, nr. 11, s. 85/3 (Evasit-ı Cemaziyelevvel 992/21-30 Mayıs 1584); **GSS**, nr. 11, s. 96/5, (4 Cemaziyelahir 992/14 Mayıs 1584).

⁵⁴ Kömürçüyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 35.

⁵⁵ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 213.

⁵⁶ **GSS**, nr. 11, s. 205/2, (8 Cemaziyelevvel 993/8 Mayıs 1585).

⁵⁷ Schneider ve Nomidis, **Galata Topographisch-Archaologischer Plan**, s. 16.

⁵⁸ Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 43.

⁵⁹ **GSS**, nr. 19, s. 27/4, (Evahir-i Şevval 1003/29 Haziran – 7 Temmuz 1595); **GSS**, nr. 21, s. 42/3, (Evahir-i Rebiülevvel 1007/22-31 Ekim 1598).

2.2.2.6. Kurşunlu Mahzen Kapısı

Kurşunlu Mahzen, Galata'ya Cenevizlilerin yerleşmesinden önce de var olan ve karşıdaki Sarayburnu'na kadar çekilen zincirin bağlandığı Galata Kalesi'nin (Hisar) bulunduğu yerdedir. Fetihden sonra bir kısmı yıktırılan kalenin kalan yerleri depo olarak kullanılmış ve vakfiyelere Mahzen-i Sultanî olarak kaydedilmiştir⁶⁰. Burada bulunan kapıya da Kurşunlu Mahzen Kapısı adı verilmiştir. 16. yüzyılın ortalarında bölgeyi ziyaret eden Gyllius bu kapıdan Zincirli Kapı diye söz eder ki, bu da fetih esnasında Galata'dan Sarayburnu'na çekilen zincir dolayısı iledir⁶¹.

Kurşun kaplı ve birkaç katlı olan Kurşunlu Mahzen'de yün ve deri gibi ticarî mallar depolanırdı. Kurşunlu Mahzen çevresindeki ticarî aktivite 17. yüzyıl ortalarında, gümrüğün bulunduğu Yağkapanı'nın yanması ve gümrükle Yağkapanı'nın buraya taşınması üzerine artmıştır. Bundan sonra bölgeye Galata gümrüğü veya Yeni Yağkapanı adı verilmiştir⁶².

2.2.2.7. Mumhane Kapısı

Mumhane ile bundan sonra gelen Domuz (Eğri) ve Kireç (Debbağhane) kapıları ticarî hayatın çok da canlı olmadığı, daha çok üretim faaliyetlerinin yapıldığı alanlardır. Ayrıca bu kapıların etrafında genellikle fakir gayrimüslim halkın oturduğu görülmektedir⁶³.

Mumhane Kapısı ne 16. yüzyıldaki durumu yansıtan Galata şer'iyeye sicillerinde ve Âşık Mehmed'in eserinde ne de 17. yüzyıldaki durumu yansıtan Evliyâ Çelebi'nin seyahatnamesinde geçer. Bu durum 16. yüzyılda ve daha öncesinde böyle bir kapının bulunmadığını düşündürmektedir. Mumhane Kapısı'ndan bahseden Kömürciyan ise burada durmadan yağ eritilip mum imal edildiğinden başka bir bilgi vermemektedir⁶⁴.

⁶⁰ Eyice, "İstanbul (Galata)", s. 1214/153.

⁶¹ Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 194.

⁶² Kömürciyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 35; Hovhannesyanyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, s. 44.

⁶³ Müller-Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, s. 175.

⁶⁴ Kömürciyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 36.

2.2.2.8. Domuz (Eğri) Kapı

Schneider ve Nomidis, Domuz Kapı ile Eğri Kapı'nın aynı kapılar olduğu bilgisini verir⁶⁵. Kapının ismi Evliyâ Çelebi ile bir mühimme kaydında Domuz; şer'iyeye sicillerinde “*bâb-ı hınzır*” veya “*hınzır kapısı*”; 1640 tarihli Narh defterinde ise “*bâb-ı huk*” şeklinde geçer. Fakat kaynaklarda kapıya neden Domuz ismi verildiğine dair herhangi bir bilgi yoktur⁶⁶.

17. yüzyılda yazan Kömürçiyân, bu kapının dışında sahil kesiminde Yahudilerin, iç tarafında ise Rumların oturduğunu ve burada Rumlara ait birçok meyhane bulunduğunu yazar⁶⁷. Fakat bu durumun 16. yüzyılda da geçerli olup olmadığı belli değildir. Şer'iyeye sicillerinde Domuz Kapı etrafındaki dükkân ve mahzenleri kiralayanlar arasında Müslüman ve Rumlar görülürken herhangi bir Yahudiye rastlanmaması bu konudaki kuşkuları arttırmaktadır⁶⁸.

2.2.2.9. Kireç (Debbağhane) Kapı

Sahildeki surların sonunda ve sahilin en doğusunda bulunan Kireç Kapı, diğer kaynaklardan farklı olarak Âşık Mehmed'de Debbâğhâne Kapısı olarak geçer⁶⁹. Kapının bu bölgede bulunan tabakhaneler dolayısıyla bu isim ile anıldığına şüphe yoktur⁷⁰. Bu kapının bulunduğu bölgede daha önce de belirtildiği gibi ticarî hayatın canlılığına dair bir belirtiye rastlanmamaktadır. Burası daha ziyade üretim faaliyetlerinin toplandığı bir alan olmalıdır. Tabakhanelerin burada bulunması ve sicillerde rastlanılan bir dalyan bu durumun kanıtı olarak görülebilir⁷¹. Belki de tabakhane ve dalyan gibi üretim faaliyetlerinde bulunan tesislerin burada olması nedeni ile bölge, ticarî hayatta bir varlık gösterememiştir.

⁶⁵ Schneider ve Nomidis, **Galata Topographisch-Archaologischer Plan**, s. 17.

⁶⁶ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 211; Abid Yaşaroğlu, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşullar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkrip)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), s. 120/262; **GSS**, nr. 11, s. 221/4, (21 Cemaziyelevvel 993/21 Mayıs 1585); **GSS**, nr. 17, s. 172/2, (21 Ramazan 1002/10 Haziran 1594); **GSS**, nr. 19, s. 2/5, (11 Ramazan 1003/20 Mayıs 1595); Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul: Enderun Yayınları, 1983, s. 335.

⁶⁷ Kömürçiyân, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 36.

⁶⁸ **GSS**, nr. 11, s. 221/4, (21 Cemaziyelevvel 993/21 Mayıs 1585); **GSS**, nr. 17, s. 172/2, (21 Ramazan 1002/10 Haziran 1594); **GSS**, nr. 19, s. 2/5, (11 Ramazan 1003/20 Mayıs 1595); **GSS**, nr. 19, s. 12/2, (7 Şevval 1003/15 Haziran 1595); **GSS**, nr. 19, s. 60/5, (19 Zilhicce 1003/25 Ağustos 1595).

⁶⁹ Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-Avâlim**, C. III, s. 1094.

⁷⁰ Kömürçiyân, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 36.

⁷¹ **GSS**, nr. 19, s. 164/5, (Evahir-i Ramazan 1004/19 Mayıs 1596).

2.2.3. İç Kapılar

Galata'nın iç kapıları hakkında 16. yüzyıl kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 17. yüzyıldaki durumu yansıtan Evliyâ Çelebi ve Ayvansarâyî'nin verdiği isimler örtüşmektedir⁷². İç kapıların yerini tespit etmek dış kapılara nazaran daha zordur. Zamanla Evliyâ Çelebi'nin ve Ayvansarâyî'nin saydığı kapılardan başka yeni birçok kapı açılmış ve bu yeni kapıların isimleri mevcutlarıyla birbirine karışmıştır. Fakat topografların verdikleri bilgiler ve çizdikleri haritalar yardımı ile bu kapıların yerleri tarif edilmeye çalışılacaktır.

Küçük Karaköy Kapısı, Karaköy caddesi üzerinde Havyar Han'ın hemen üst tarafındadır⁷³. Evliyâ Çelebi, *Mihal Kapı'sını* Küçük Kule Kapısı'nın iç tarafında diye tarif eder. Fakat topografların haritalarında bu kapı Horoz Kapı olarak geçer. Bu kapı bugün Horoz Sokağı'nın bulunduğu yerdedir⁷⁴. *Meydancık Kapısı*, Küçük Karaköy kapısı ile Mihal Kapısı arasında Voyvoda Caddesi'nin hemen başında bulunmaktadır. Topograflar bu kapının Voyvoda Kapısı ile aynı olduğu bilgisini vermektedir⁷⁵. Arseven, haritasında Küçük Karaköy ve Mihal Kapısı'nın yerini belirtmezken Voyvoda Kapısı'nın yerini göstermiştir⁷⁶. *Kilise Kapısı'nın* adını yakınlardaki San Pietro Kilisesi'nden aldığı düşünülmektedir⁷⁷. Burası Mamboury ve Arseven'in haritalarında Yanık Kapı olarak geçmektedir⁷⁸. *İç Azab Kapısı* Mamboury'de Azab Kapısı, Arseven'de Gözlüklü Yanık Kapı ve Çeşme Meydanı Kapısı isimleriyle geçer⁷⁹. Evliyâ Çelebi'nin *Sadık*, Ayvansarâyî'nin Sarık isimleri ile zikrettiği kapı, Arseven'de Horozlu Yanık Kapı, Mamboury'de de Harüb Kapı olarak adlandırılmıştır⁸⁰.

Galata kapılarının geceleri açık olup olmadığı konusunda seyahatnamelerde farklı bilgiler bulunmaktadır. Bölgeyi 18. yy başlarında ziyaret eden Tournefort kapıların her zaman açık olduğunu söylerken, aynı yüzyılın sonlarında gelen Martin kapıların

⁷² Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 211; Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, Ahmed Neziha Galitekin (haz.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 431.

⁷³ Mamboury, **Istanbul Touristique**, s. 80-81.

⁷⁴ Mamboury, s. 80-81; Schneider ve Nomidis, **Galata Topographisch-Archaologischer Plan**, s. 18

⁷⁵ Mamboury, s. 80-81; Schneider ve Nomidis, s. 18.

⁷⁶ Celâl Esad Arseven, **Eski Galata ve Binaları**, Dilek Yelkenci (haz.), İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, 1989, harita.

⁷⁷ Schneider ve Nomidis, s. 18.

⁷⁸ Mamboury, s. 80-81; Arseven, harita.

⁷⁹ Mamboury, s. 80-81; Arseven, harita.

⁸⁰ Mamboury, **Istanbul Touristique**, s. 80-81; Arseven, **Eski Galata ve Binaları**, harita.

geceleeri kapandığı bilgisini vermiřtir⁸¹. Anlaşıldığı kadarı ile bu durum dđnem dđnem değişiyor, ancak çoğunlukla da kapılar geceleri kapalı tutuluyordu.

2.3. Ticaret Alanları

Galata, daha Ceneviz hâkimiyetinin ilk yıllarından itibaren kendisinin ve çevresinin ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir ticaret merkeziydi⁸². Son yıllarda yapılan çalışmalar, iddia edilenin aksine, Galata'nın bu konumunu Osmanlı fethinden sonra kaybetmediğini kısa bir sarsıntıdan sonra toparlandığını gstermektedir⁸³. Osmanlı fethi ile birlikte gelen istikrar, Galata'nın ticarî kapasitesini daha da arttırmış, Cenevizlilerden devralınan ticarî alanların ihtiyaı karşılayamamasına ve yeni ticarî alanların inşasına sebep olmuştur.

Aşağıda Galata'nın tarih boyunca neden önemli bir ticaret merkezi olduğu ve ticarî alanların Osmanlı dđneminde geçirdiği dönüşüm izah edilmeye çalışılacaktır.

2.3.1. Liman ve İskeleler

Galata'nın ticaret merkezi olarak sivrilmesinde rol oynayan en önemli faktörlerden biri coğrafi özellikleri nedeniyle elverişli bir limana sahip olmasındır. Liman, en büyük gemilerin bile herhangi bir iskeleye gerek duymadan pruvadan* yanaşarak yükleme ve boşaltma yapmasına izin veriyordu. Liman ile gemiler arasındaki geçiş, araya konan basit bir tahta yardımı ile sađlanıyordu⁸⁴. Bu durum bölgeyi ziyaret eden bütün seyyahların dikkatini çekmiştir. Bölgeye 1330'larda gelen İbn Battûta, limanın iřlekliliđinden⁸⁵; 1430'larda gelen De La Broquiere ve Pero Tafur ise her geminin ister büyük ister kk kıyıya yanaşıp iskele koyabildiğinden bahsetmektedir⁸⁶. Limanın işlekliliği ve en büyük gemilerin limana rahatça yanaşabilmesi Osmanlılar dđneminde de değişmeden devam etmiştir. Bölgeyi Osmanlı hâkimiyeti dđneminde ziyaret eden

⁸¹ Joseph de Tournafort, **Tournafort Seyahatnamesi**, C. II, Teoman Tunçdoğan (ev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 36; Guillaume Martin, **İstanbul'a Seyahat**, İsmail Yerguz (ev.), İstanbul: İstiklal Kitabevi Yayınları, 2007, s. 113.

⁸² Müller-Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, s. 60.

⁸³ İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553".

* Geminin baş tarafı.

⁸⁴ Müller-Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, s. 60.

⁸⁵ İbn Battûta Tancı, **İbn Battûta Seyahatnâmesi**, A. Sait Aykut (ev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 337.

⁸⁶ De La Broquiere, **Bertrandon De La Broquiere'in Deniz Ařırđı Seyhati**, s. 207; Pero Tafur, **Travels and Adventures 1435-1439**, s. 115.

seyyahların yazdıkları öncekilere nazaran daha ayrıntılıdır. 16. yüzyıl ortalarında yazan Gyllius, gemilerin Haliç'e küreğe ve rüzgâra gereksinim duymadan, akıntı sayesinde rahatça girebildiğinden ve Haliç'in iki yanı boyunca uzanan limanlardan istediğine kolayca baştan yanaşabildiğinden⁸⁷; 1573'teki durumu anlatan Fresne-Canaye ise limanın güvenli oluşundan ve dünyanın en büyük gemilerinin bile rahatça yanaşıp, karaya atılan tek bir kalasla yükleme-boşaltma yapabildiğinden bahseder⁸⁸.

Daha önce bahsedilen Azap Kapı'dan Kireç (Debbağhane) kapıya kadar uzanan deniz kapılarının her biri aynı zamanda Galata limanındaki bir iskeleyi ifade ediyordu. İskele denilmesine rağmen bunların önünde yanaşma, yükleme ve boşaltma faaliyetlerini kolaylaştıran, denize doğru uzanan ek bir yapı yoktu. Çünkü buna ihtiyaç duyulmuyordu. Gemiler ve sandallar doğrudan karaya yanaşarak yüklerini ve yolcularını transfer edebiliyorlardı.

En işlek iskeleler Azap Kapı'dan Kurşunlu Mahzen'e kadar olan iskelelerdi. Kurşunlu Mahzen'den sonra gelen Mumhane, Domuz (Eğri) ve Kireç (Debbağhane) Kapı iskeleleri üretim faaliyetlerinin toplandığı yerler olduğu için işleklikleri diğerlerine nazaran daha azdı. Her iskelenin –kesin ve net çizgiler olmamakla beraber– belirli fonksiyonları vardı⁸⁹. Kimi, gemilerin ihtiyaç duyduğu hizmet ve ürünleri sağlarken kimi de uluslar arası ticarete hizmet ediyordu. Önemli bir kısmı da Haliç'in karşı kıyısı veya boğazın Anadolu yakası ile irtibatı sağlıyordu⁹⁰. Örneğin Azap Kapı İskelesi genellikle seferden dönen veya sefere gidecek özellikle de sivil gemilerin bakım ve onarımlarının yapıldığı, sefer sırasında ihtiyaç duyabilecekleri malzemelerin tedarik edildiği iskele olarak hizmet veriyordu. Bu nedenle demirci, halatçı ve yelkenci gibi gemilerin ihtiyaçlarını karşılayan esnaf grupları bu iskele çevresinde toplanmıştı⁹¹.

Yağkapanı İskelesi veya kimi belgelerde geçtiği şekliyle Yağ İskelesi, adından da anlaşılacağı gibi İstanbul'a getirilen yağların indirilmek ve tartılmak zorunda olduğu

⁸⁷ Gyllius, **İstanbul Boğazı**, s. 54.

⁸⁸ Fresne-Canaye, **Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573**, s. 74.

⁸⁹ Müller-Wiener, bu fonksiyonların Bizans döneminden beri devam ediyor olabileceğinden bahseder (**Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, s. 159).

⁹⁰ Mesela surların en doğusunda bulunan Kireç Kapı İskelesi'nden hareket eden bir geminin Mudanya'ya gittiğini biliyoruz (**İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1005-1007 / M. 1596-1599)**, s. 305/391).

⁹¹ Kömürçüyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 35.

iskeleydi⁹². İskelenin adına bakılıp buraya sadece yağ getiren gemilerin yanaştığı düşünülmemelidir. İskelenin adı her ne kadar Yağkapanı olsa da, Galata gümrüğünün burada bulunması nedeni ile gümrüğe tabi mal getiren bütün gemiler –özellikle de yabancı gemiler– buraya yanaşır. Bu özelliği nedeni ile Yağkapanı İskelesi'ne Galata'nın ana ticaret iskelesi demek sanırım yanlış olmaz. Bu iskele aynı zamanda ardında yer alan Lonca, Bedesten ve Rüstem Paşa Hanı gibi Galata'nın en işlek ticaret alanlarını karşı yakada yer alan İstanbul'a ve diğer semtlere bağlıyordu. 1660'da meydana gelen ve bölgeyi kasıp kavuran yangından sonra gümrüğün ve Yağkapanı'nın Kurşunlu Mahzen'e taşınmasından sonra bu iskele, ana ticaret iskelesi olma özelliğini kaybedecektir⁹³.

Karaköy ve Kurşunlu Mahzen, Galata'nın diğer önemli ticaret iskeleleridir. 17. yüzyıl İstanbul gravürlerinde Karaköy ve Kurşunlu Mahzen iskelelerine büyük gemilerin demirlediği görülmektedir⁹⁴. Bu gemiler Galata gümrüğüne giren ve vergilerini ödedikten sonra yeni sefer hazırlıklarına girişen Avrupa bandıralı gemiler olmalıdır. Ayrıca Avrupalı tüccarların mallarını satmak ve saklamak için kullandıkları Kurşunlu Mahzen'in burada bulunması iskelenin işlekliliğini arttırmış görünmektedir.

2.3.2. Sur Dışındaki Ticaret Alanları

Fetihten sonra bölgede Osmanlı hâkimiyetinin kurulması ve istikrarın sağlanması bölgeye daha fazla tüccarın gelmesine ve haliyle ticarî hayatın daha da canlanmasına neden oldu. Bölgenin artan ticarî kapasitesi ve Cenevizlilerden devralınan ticarî alanların ihtiyacı karşılayamaması nedeni ile Osmanlılar, yeni ticarî alanların inşasına giriştiler ve bunu sadece sur içinde değil sur dışında da gerçekleştirdiler.

Cenevizliler döneminde sur dışında canlı bir ticarî hayatın varlığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fetihten önce değişik tarihlerde bölgeyi ziyaret eden İbn Battuta, Clavijo, De La Broquière ve Pero Tafur gibi seyyahlar şehrin canlı bir ticarî hayata sahne olduğundan bahsederler, fakat sur dışında ticaret yapıldığından ve ticarî binaların varlığından hiç bahsetmezler. Boundelmonti'nin 1422 tarihli çiziminde

⁹² GSS, nr. 21, s. 170/4, (Evasıt-ı Ramazan 1007/7-16 Nisan 1599).

⁹³ Müller-Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, s. 172.

⁹⁴ Bkz. Ek 4.

ise sur dışı kıyı alanı tamamen boştur⁹⁵. Ceneviz'in, Venedik ve Bizans ile giriştiği mücadeleler sur dışı alanın gelişmesini engellemiş olabilir.

Bununla birlikte fetihten hemen sonra 1455'te yapılan ve Galata'nın Osmanlı hâkimiyetinden önceki durumuna dair önemli bilgiler sağlayan bir sayım, sur dışındaki sahil kesiminde 5 aded dükkânın varlığına işaret etmektedir. Cenevizlilerden devralınan bu dükkânlar, sayımın yapıldığı sırada Galata Subaşı Karaca'ya aittir ve kapana çok yakın bir yerde konumlanmıştır⁹⁶. Sayım, sur dışında yer alan bu dükkânların ne amaçla kullanıldığı ve faaliyet alanları hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak kapana yakınlığı nedeniyle gümrük ile ilgili işlemlerde veya depo olarak kullanılmış olabileceği akla gelmektedir. Cenevizlilerden devralınan sur dışındaki bu dükkânlar hangi amaçla kullanılmış olurlarsa olsunlar sur dışında canlı bir ticarî hayatın kanıtı olarak görülemezler.

Osmanlılar Cenevizlilerin aksine ticareti surlar önündeki kıyı bölgesinden itibaren başlatmışlar ve burada irili ufaklı çeşitli yapılar inşa etmişlerdir. Bunda Osmanlı barışının tüccarlara ticaret yapmak için güvenli bir ortam sunmasının ve ticarî kapasitenin artmasının etkisi göz ardı edilmemelidir. Galata'daki tüccarlar Osmanlı tebaası olsun ya da olmasın artık herhangi bir devletin saldırı korkusu olmaksızın güven içinde ticaret yapabiliyorlardı.

Osmanlılar döneminde bölgeyi ziyaret eden seyyahlar, ticaretin limandan itibaren başladığına dair önemli bilgiler verirler. Limandan surlara kadar olan alan çeşitli ürünlerin satıldığı dükkânlarla doludur. Gyllius "*Sur ve Körfez arasında çok sayıda dükkân tüccarlara ait işlik, han ve gemilerin yük boşalttığı bir alan yer alır*" diyerek bölgedeki ticarî ve ekonomik hayatın canlılığını gözler önüne serer⁹⁷. Gyllius'un yazdıklarını Matrakçı'nın 1537 tarihli minyatürü destekler. Matrakçı'nın minyatüründe Kürkçü Kapı ile Kurşunlu Mahzen arasında ve özellikle de Yağkapanı Kapısı önünde, tek katlı ve çarşı olması muhtemel bir dizi yapı görülür⁹⁸. Bu yapılar 16. yüzyıl boyunca kurulmaya devam edecek ve deniz kıyısındaki ticarî hayat yüzyıl boyunca büyük gelişim gösterecektir.

⁹⁵ Bkz. Ek 2.

⁹⁶ TSMA, D. 2203, v. 298b.

⁹⁷ Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 196.

⁹⁸ Bkz. Ek 3.

Surlar önündeki kıyı bölgesinde ticarî yapıların artmasında fetihten sonra Fatih Sultan Mehmed ve ardından gelen padişahlarca uygulanan imar ve iskân siyasetinin katkısı büyük olmuştur. Fetihden sonraki yıllarda Fatih, devlet büyüklerinden şehrin içinde dükkânlar, çarşılar, hanlar, hamamlar, büyük konaklar, camiler ve türlü dinî binalar yapmalarını istemişti⁹⁹. Fatih'in bu isteğinden sonra başta Veziriazam Mahmut Paşa olmak üzere diğer vezirler ve seçkin şahsiyetler şehrin imarı için cami, okul, hamam ve imaret gibi çeşitli binalar vücuda getirdiler. Bu binaların masraflarını karşılamak için de çeşitli ticarî binalar inşa ettiler ve bunları kendi adları ile anılan vakıflara bağışladılar¹⁰⁰. Kritovulos'un Fatih'in devlet büyüklerinden imar edilmesini isterken bahsettiği “şehir” İstanbul'un sur içi bölgesidir. Fakat aynı imar politikasının daha Fatih döneminden itibaren Galata'da da uygulandığı anlaşılmaktadır. Fetihden sonraki ilk yıllarda İstanbul ile Galata'da uygulanan imar politikası arasındaki fark, cami, okul, hamam gibi binaları inşa edenlerin kimliklerinde gizlidir. İstanbul'da imar faaliyetlerine girişen şahıslar genellikle üst düzey bir devlet görevlisiyken (veziriazam ve vezir gibi) Galata'dakiler daha alt makamlardaki görevlilerdir. Veziriazam ve vezirlerce kurulan büyük vakıfların Galata'da mülk edinmesi için Kanuni Sultan Süleyman dönemini beklemek gerekecektir. Bununla birlikte İstanbul'da daha alt düzeyde bir göreve ve servete sahip kişilerce kurulan küçük vakıfların daha Fatih döneminden itibaren Galata'da bazı ticarî yapılar yaptırdıkları veya satın aldıkları görülmektedir. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nden Fatih döneminde kurulan bu vakıfların sahip oldukları ticarî yapıların Galata'nın daha çok sur içi bölgesinde bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁰¹. Bunlar ilerleyen yıllarda özellikle II. Bayezid ve Kanuni dönemlerinde sur dışında da ticarî yapılar edineceklerdir¹⁰².

⁹⁹ Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, s. 157-158.

¹⁰⁰ Halil İnalçık, “The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed the Conqueror”, **Cultura Turcica**, C. IV, S. 1-2, Ankara, 1967, s. 12.

¹⁰¹ İstanbul'da 1473'te (878) kurulan Mercan Ağa ve 1477'de (881) kurulan Hacı Hubyar vakıfları Galata sur içi bölgesinde bazı dükkânlara ve mahzenlere sahipti. Bkz. Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, İstanbul: İFC Yayınları, 1970, s. 84, 62.

¹⁰² Örneğin Ahmed b. Abdullah Cebeci Vakfı'nın Yağkapanı Kapısı (Liman) önünde bir; Şeyh Sinan Vakfı'nın Karaköy Kapısı önünde dört ve İskender Ağa b. Abdülhay Vakfı'nın Domuz Kapısı önünde bir dükkâna sahip olduğu görülmektedir (Barkan ve Ayverdi, s. 62, 2, 31).

Fatih Sultan Mehmed döneminde Bizans'tan kalan, II. Bayezid döneminde ise yeni inşa edilen binaların gelir olarak bağlandığı Ayasofya Vakfı¹⁰³ bir kenarda tutulacak olursa surlar önündeki alanda yer alan ticarî binaların büyük çoğunluğu Kanuni Sultan Süleyman'ın veziriazamı veya veziri olan kişilerce kurulan büyük vakıflara aittir. Arşiv belgelerinde Sokullu Mehmed Paşa, İbrahim Paşa ve Piyale Paşa gibi Kanuni'nin ünlü vezirleri tarafından kurulan vakıflara ait birçok ticarî yapıya rastlanmaktadır.

Bunlardan en erken tarihlisi Kanuni'nin ikinci veziriazamı İbrahim Paşa'nın¹⁰⁴, Galata Yağkapanı Kapısı önünde yaptırdığı caminin¹⁰⁵ masraflarını karşılamak için bina edilen dükkânlar ve mahzenlerdir. 1566 tarihli bir belge İbrahim Paşa Vakfı'nın cami etrafında ve deniz kıyısında 18 dükkân ile 18 mahzene sahip olduğunu göstermektedir¹⁰⁶. Yine Kanuni'nin son dönemlerinde veziriazam olan Sokullu Mehmet Paşa'nın¹⁰⁷ Azap Kapı önünde yaptırdığı caminin¹⁰⁸ etrafında, kendi ismi ile anılan vakfına ait birçok dükkânı vardır¹⁰⁹. Kanuni'nin bir diğer ünlü veziri ve kaptan-ı deryası Piyale Paşa'nın¹¹⁰ kurduğu vakfin ise Kürkçü Kapı ve çevresinde bazı dükkânlara sahip olduğu görülmektedir¹¹¹. Bu dükkânlardan elde edilen gelirlerle Piyale Paşa'nın Kasımpaşa'da yaptırdığı caminin masrafları karşılanıyor olmalıdır¹¹².

Bahsi geçen bütün bu büyük vakıfların yanında daha mütevazı vakıfların da burada bazı dükkânlara sahip olduğu görülmektedir. Daha ziyade bir anlaşmazlık sonucunda sicillere kaydedilmiş olan bu türden küçük vakıfların gerçekte çok daha fazla olduğu iddia edilebilir. Fakat maalesef kıyıda yer alan vakıf dükkânlara ait bir döküm –en

¹⁰³ Halil İnalcık, “İstanbul (Türk Devri)”, **DİA**, C. XXIII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 221. Ayasofya Vakfı'nın Azap Kapı dışında sahip olduğu dükkânlardan biri için bkz. **GŞS**, nr. 11, s. 213/2, (15 Cemaziyelevvel 993/15 Mayıs 1585).

¹⁰⁴ Pargalı, Frenk, Makbul ve Maktul gibi adlarla anılan İbrahim Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, “İbrâhim Paşa”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. V/2, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 908-915.

¹⁰⁵ Geç tarihli kaynaklarda [Eski] Yağkapanı Camii olarak da anılan İbrahim Paşa Camii hakkında detaylı bilgi için bkz. Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 433.

¹⁰⁶ BOA, **MAD**, nr. 2775, s. 1354, (24 Ramazan 973/14 Nisan 1566).

¹⁰⁷ Sokullu Mehmed Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, “Mehmed Paşa”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. VII, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 595-605.

¹⁰⁸ Ayvansarâyî'nin Azapkapısı Cami olarak bahsettiği Mimar Sinan yapısı Sokullu Mehmed Paşa Camii hakkında bkz. Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 431-432.

¹⁰⁹ **GŞS**, nr. 19, s. 32/5, (10 Zilkade 1003/17 Temmuz 1595).

¹¹⁰ Piyale Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. Şerâfeddin Turan, “Piyâle Paşa”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. IX, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 566-569.

¹¹¹ **GŞS**, nr. 19, s. 23/1, (Evahir-i Şevval 1003/29 Haziran – 7 Temmuz 1595).

¹¹² Piyale Paşa Camii için bkz. Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 420.

azından şimdilik– elde bulunmadığı için burada bulunan dükkânların hangi vakfa ait olduğu konusunda kesin çıkarımlar yapılamamaktadır.

Sicillere yansıyan belgelerden Hasan Kethüda Vakfı'nın Azap Kapısı önünde¹¹³, Emin Hayreddin Vakfı¹¹⁴ ile Yusuf Ağa Vakfı'nın Yağkapanı Kapısı önünde¹¹⁵ ve Hasan Ağa Vakfı'nın Galata Balıkpazarı Çarşısı'nda¹¹⁶ birer dükkânı olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf kurucularının *kethüda*, *emin* ve *ağa* gibi unvanlar taşıması bunların sıradan kişiler olmadığını, vezirler kadar olmasa bile devlet kapısında iyi bir mevkie sahip olduklarını göstermektedir.

Vakfiyelerde bahsedilen bu dükkânlar hangi alanlarda faaliyet gösteriyor ve buralarda ne tür mallar üretiliyor veya alınıp satılıyordu? Bu dükkânlar herhangi bir malın üretiminde veya alım-satımında uzmanlaşma gösteriyor muydu?

Liman bölgesinde faaliyet gösteren dükkânlardan Azap Kapı ve Balıkpazarı bölgesinde kurulanlarda bir uzmanlaşmadan bahsedilmekle birlikte bu konuda kesin çizgilerin olmadığı anlaşılmaktadır. Azap Kapı ve çevresi genellikle gemilerin ihtiyacını karşılayan malzemeleri üreten ve satan dükkânların toplandığı bir alan olmakla birlikte bu iş kolunda faaliyet gösteren dükkânlara surlar önünde uzanan tüm kıyı boyunca rastlanabiliyordu. Örneğin, en doğuda yer alan kapılardan, Domuz Kapı önündeki alanda kereste veya odun satan bir dükkân bulunuyordu¹¹⁷. Bu dükkân yeni yapılacak veya tamir edilecek gemilerin kereste ihtiyacını karşılıyor olmalıdır. Gemilere kereste temin eden bu dükkânın gemicilik alanında faaliyet gösteren diğer dükkânlardan bu kadar uzağa kurulmasının nedeni Azap Kapı önünde yaşanan yer sıkıntısı olmalıdır. Gemi ve gemicilik alanında faaliyet gösteren dükkânlar, Azap Kapı önündeki sıkışıklık nedeni ile ilerleyen tarihlerde Karaköy'e kadar genişleyecek ve faaliyet gösterdikleri sokaklara (Kalafatçılar¹¹⁸, Yelkenciler ve Makaracılar gibi) isimlerini vereceklerdir.

¹¹³ GSS, nr. 11, s. 11/4, (21 Rebiülahir 992/2 Mayıs 1585).

¹¹⁴ GSS, nr. 11, s. 85/3, (Evasıt-ı Cemaziyelevvel 992/21-30 Mayıs 1585).

¹¹⁵ GSS, nr. 11, s. 220/2, (21 Cemaziyelevvel 993/21 Mayıs 1585).

¹¹⁶ GSS, nr. 11, s. 97/3, (4 Cemaziyelahir 992/13 Haziran 1584).

¹¹⁷ Barkan ve Ayverdi, **İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Tarihi**, s. 31.

¹¹⁸ Kalafatçıların daha 16. yüzyıl gibi erken bir dönemde "Kalafat Yeri" olarak anılan müstakil bir alanda faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. 16. yüzyıl Galata şer'iyye sicillerinde gemilerin kalafat edildiği bir yerden bahsedilmekle birlikte nerede olduğu belirtilmemiştir (GSS, nr. 21, s. 223/1, 22 Şaban 1007/20 Mart 1599). Bununla birlikte Kömürciyan, Kalafat yerinin Azap Kapı önünde olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir (**İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 35).

Azap Kapı önündeki dükkânlardan başka uzmanlaşma görülen diğer bir alan Balıkpazarıdır. Galata surları dışında bulunan Balıkpazarı mahkeme kayıtlarında Galata Balıkpazarı Çarşısı olarak geçer¹¹⁹. Bölgeyi 1655'te ziyaret eden Thévenot'a göre dünyanın en güzel balıkhanesi olan Galata Balıkpazarı iki kenarında balıkçıların sıralandığı bir sokaktan ibarettir¹²⁰. Mahkeme kayıtlarından iki sıra halinde olan bu dükkânların bir sırasının surlara bitişik olduğu anlaşılmaktadır¹²¹. 16. yüzyılın sonlarında bölgeyi ziyaret eden Gerlach, burada taze olarak satılan balıklardan başka kurutulmuş veya tuzlanarak fiçılarda satılan balıklardan bahseder¹²². Galata Balıkpazarı'ndaki dükkânların büyük bir bölümü balıkçı dükkânı olmakla birlikte belgelerde balıkçıların ihtiyaç duyduğu makara ve iplik gibi malzemeleri üreten veya satan dükkânların bulunduğu da görülmektedir¹²³.

Kıyı şeridinde Azap Kapı ve Balıkpazarı'ndan başka herhangi bir ürünün üretiminde veya alım-satımında uzmanlaşmış bir alana rastlanmamaktadır. 16. yüzyıl arşiv belgelerinde liman bölgesinde kurulan birçok dükkân görülmekle birlikte bunların faaliyet gösterdiği sahalar çoğunlukla belirtilmemiştir. Bu nedenle kayıtlarda Azap Kapı ve Balıkpazarı haricinde kalan dükkânların hangi alanlarda faaliyet gösterdiği hakkındaki bilgilerimiz sınırlı kalmaktadır.

2.3.3. Şehrin Ana Ticaret Merkezi: Lonca

Yaklaşık olarak 14. yüzyılın başlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar Galata'nın en önemli ticaret merkezi, kıyı surlarının hemen ardında yer alan ve Yağkapanı (veya Lonca, İskele) Kapısı'ndan geçilerek ulaşılan Lonca idi. Lonca'nın bu özelliği Galata'dan bahseden hemen hemen bütün eserlerde vurgulanmış, fakat tarihsel olarak kökenlerine ve aslında ne olduğuna veya olmadığına pek değinilmemiştir. Lonca'yı izaha kalkışan bazı çalışmalar hiçbir açıklama ve tanımlama ihtiyacı duymadan Lonca'yı ticarî bir bina, bazıları da ticarî bir bölge olarak tanımlamışlardır. Bunun

¹¹⁹ GSS, nr. 11, s. 97/3, (4 Cemaziyelahir 992/13 Haziran 1584).

¹²⁰ Jean Thévenot, **Thévenot Seyahatnamesi**, Ali Berktaş (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s. 59.

¹²¹ GSS, nr. 21, s. 16/4, (Evasıt-ı Safer 1007/13-22 Eylül 1598).

¹²² Stephan Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1577-1578**, C. II, Türkiş Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s. 574.

¹²³ GSS, nr. 21, s. 16/4, (Evasıt-ı Safer 1007/13-22 Eylül 1598); GSS, nr. 21, s. 29/2, (Evail-i Rebiülevvel 1007/2-11 Ekim 1598).

başlıca nedeni Ceneviz Galatası ile ilgili verilerin yetersizliği ve mevcut verilerin yanlış değerlendirilmesidir.

Ceneviz ve Osmanlı Galatası'nın ticarî hayatında önemli bir yere sahip olan Lonca neyi veya nereyi ifade ediyordu? Lonca ticarî işlerin yürütüldüğü bir bina mıydı yoksa bir bölge mi?

Öncelikle Galata'daki Lonca'nın bir esnaf örgütlenmesi olmadığını; Latince *loggia* kelimesinin Türkçeleştirilmiş hali olduğunu söylemeliyiz. Terim özellikle 13. yüzyılda Bizans ve Doğu Akdeniz'deki Latin topraklarında yaygınlaşmaya başladığında *fondaco*¹²⁴ ile eş anlamlı olarak (han ve kervansaray anlamında) kullanılıyordu. Bu dönemde *loggia* ve *fondaco*'lar diğer Avrupa şehirlerinden gelen Hıristiyan tüccarlara barınma, depolama ve ticaret yapma imkânı sağlıyordu. 14. yüzyılın başlarına gelindiğinde *loggia*, kademe kademe ön plana geçti ve anlam olarak *fondaco*'dan ayrılarak onu da kapsar hale geldi. Artık *loggia* daha kompleks ticarî yapıları ve mekanları ifade etmekte kullanılıyordu. Bunlar birden fazla *fondaco*'yu ve daha başka ticarî yapıları (*embolo*¹²⁵ gibi) bünyelerinde barındırabiliyordu. Bütün bu ticarî yapıların yanında *loggia*'larda anavatanlarından uzakta faaliyet gösteren topluluğun siyasal ve yönetsel ihtiyaçlarını karşılayan yapılar veya daireler de bulunabiliyordu¹²⁶.

Ceneviz kaynaklarında dolaylı olarak ve birkaç kelime ile bahsedilen Galata *loggia*'sının bu yapılardan ne kadarını bünyesinde barındırdığını tespit etmek oldukça zordur. Galata'daki *loggia*'dan ilk kez 1304'te Bizans imparatoru II. Andronikos'un Cenevizlilere verdiği imtiyazlar dolayısı ile bahsedilir. Bununla Cenevizliler Galata'da kendilerine ait yönetim sarayı (*Palazzo del Comune*), kasap dükkânı, hamam, kilise ve bir de *loggia* yapma imtiyazı elde etmişlerdir¹²⁷. Fakat bu belgede *loggia*'nın ne tür kompleksleri barındırdığı ve nerede bulunduğu belirtilmemiştir.

¹²⁴ Venedik'teki "Fondaco dei Turchi" için için bkz. Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi)", **Bellekten**, S. 126, Ankara, 1968, s. 247.

¹²⁵ Constable *embolo* için şu açıklamayı yapar: "*Embolo probably refers to a colonnaded street or portico. Later, it would become the normal term for a city quarter assigned to a foreign Merchant community in Constantinople.*" (Olivia Remie Constable, **Housing The Stranger In The Mediterranean World**, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 148).

¹²⁶ Constable, s. 154-156.

¹²⁷ Constable, s. 156.

Balard'ın Ceneviz Devlet Arşivi'nden elde ettiği belgeler bu konuda daha cömerttir. Bu belgeler, 1316 dolaylarında¹²⁸, Ceneviz kolonisinin idarî merkezi olan bir sarayın ve hemen onun güneyinde denize doğru uzanan alanda ekonomik aktivitelerin merkezi olan bir *loggia*'nın varlığını ispatlamaktadır. Kayıtlardan *loggia*'da (pazar alanı olarak kullanılan) meydan ile kemerli sütunların revaklar ile örtülmesi sonucu oluşan (*embolo*) (yarı kapalı bir çarşuyu andıran) bir yapının bulunduğu anlaşılmaktadır. Tüccarlar ticarî faaliyetlerini bu revakların altında yürütüyor, noterler de tüccarların ihtiyaç duyduğu belgeleri burada düzenliyorlardı¹²⁹.

Bu bilgiler sayesinde Galata Loncası'nın Constable'in¹³⁰ yetkin bir şekilde açıkladığı diğer *loggialardan* pek farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Galata Loncası tek bir binayı değil, içinde meydanı¹³¹, yönetim sarayı (*Palazzo del Comune*) ve yarı kapalı çarşısı ile ticaretin kalbinin attığı geniş bir bölgeyi ifade ediyordu. Bu bölge (*Lonca*) neresidir ve sınırları nerede başlar nerede biter?

Lonca bölgesinin ana omurgasını Yağkapanı Kapısı'ndan başlayarak Galata Kulesi'ne doğru çıkan sokak¹³² oluşturuyordu. Fakat Lonca'nın Galata Kulesi'ne kadar uzandığı düşünülmemelidir. Cenevizliler döneminde Lonca'nın en kuzeyinde Podesta Sarayı (*Palazzo del Comune*) bulunuyordu. Osmanlılar döneminde bu sınır biraz daha kuzeye kaymış olmalıdır¹³³. Ana omurgasını günümüzdeki Perşembe Pazarı Sokağı'nın oluşturduğu Lonca'nın cetvelle çizilmiş, kesin sınırlara sahip olduğu düşünülmemelidir. Bunun bilincinde olarak kuzey sınırını Podesta Sarayı'nın oluşturduğu Lonca'nın doğu

¹²⁸ II. Andronikos'un verdiği imtiyazlarla yaptırılan saray ile *loggia*'nın neredeyse tamamı 1315'te çıkan bir yangınla yanmış, fakat Ceneviz Podestası Montano de Marini'nin giriştiği imar faaliyetleri sonucunda saray ile *loggia* 1316'da tekrar yaptırılmıştır (Eyice, **Galata ve Kulesi**, s. 12). Fakat bunların eski yerlerinde mi yoksa başka bir yerde yeniden mi yaptırıldığı belli değildir (Ela Akyol, "Ortaçağ Galata'sının Kamusal Bir Yapısı Podesta Sarayı", **İstanbul**, S. 23, 1997, s. 33).

¹²⁹ Michel Balard, **La Romanie Génoise**, C. I, Roma: École française de Rome, 1978, s. 193.

¹³⁰ Constable, **Housing The Stranger In The Mediterranean World**, s. 154-156.

¹³¹ Ceneviz noter belgelerinde Lonca yakınlarında bulunan bir meydandan (*piazza*) bahsedilir (Pistarino, "The Genoese in Pera – Turkish Galata", s. 75).

¹³² Bu sokak günümüzde Perşembe Pazarı Sokağı adı ile bilinir.

¹³³ Osmanlılar döneminde kuzey sınırının biraz daha genişlemiş olduğu anlaşılmaktadır. Anonim bir seyahatnamede Lonca'nın bulunduğu Galata'nın en işlek sokağına San Pedro (Pietro) dendiği belirtilmiştir (**Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati**, Fuad Carım (çev.), İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2002, s. 186). Bu sokağa San Pedro (Pietro) denmesinin sebebi Podesta Sarayı'nın hemen üst tarafında bulunan San Pierre (Pietro) Kilisesi dolayısıyladır. Bu kilisenin adının sokağa verilmesi sokağın kuzeye doğru biraz daha genişlediğini göstermesi açısından önemlidir.

sınırını San Françesko (Francesco) Kilisesi'nin, batı sınırını da Arap Camii'nin¹³⁴ (San Domenico) oluşturduğu söylenbilir. Cenevizliler döneminde Lonca'nın güney sınırının merkezinde Yağkapanı Kapısı bulunuyordu. Fakat Osmanlılar döneminde yaşanan ticarî gelişmelere bağlı olarak güney sınırı doğuda Balıkpazarı, batıda da Krku Kapı'ya kadar geniřlemiřtir¹³⁵.

Sınırları yaklaşık olarak tespit edilen Lonca'da dükkânlar ve mahzenler genellikle Perşembe Pazarı Sokağı boyunca sokağın sağında ve solunda karşılıklı olarak uzanıyordu. Fetihden hemen sonra Ceneviz Galatası hakkında önemli ipuçları sağlayan 1455 sayımında 33 dükkân bulunan bir bölgeden bahsedilir¹³⁶. Mahalle ismi verilmemekle birlikte Lonca'da bulunduğuna şüphe olmayan¹³⁷ bu dükkânlar sahiplerinin veya kiracılarının adları ile kaydedilmiştir. Sayımda dükkânların mimarî yapısı ile ilgili maalesef hiçbir bilgi bulunmamakla birlikte yukarıda anlatılan *embolo* (kemerli stnların revaklar ile örtülmesi sonucu oluşan yapı) tarzı bir mimarisinin olduğu düşünülebilir. Zira Bizans İstanbul'unda sokak boyunca karşılıklı olarak uzanan ve alt katı dükkân olarak kullanılan iki katlı kemerli yapıların varlığı bilinmektedir¹³⁸. Ayrıca Ortaçağ Cenovası'nda da ticarî işlemler buna benzer kemerli yapıların altında yrtlyordu¹³⁹.

Fatih vakfiyelerinin Lonca Mahallesi'ndeki dükkânlar ve mimarî yapılar hakkında verdiği bilgiler yukarıda anlatılanlarla uyum içerisinde. 1481 tarihli Fatih Vakfiyesi burada bulunan dükkân gruplarının birbirine bitişik (*muttasıl*) ve bazılarının iki katlı olarak yapıldığını; bazı dükkân gruplarının diğerlerinin karşısında (*mukabil*) yer aldığını, etraflarının da yollarla çevrili olduğunu gstermektedir¹⁴⁰.

¹³⁴ Vakfiyeler ve Galata şer'iyye sicilleri Arap Camii'ne 15 ve 16. yüzyıl boyunca Cami-i Kebir veya Galata Camii dendiğini göstermektedir.

¹³⁵ İnalçık, Galata'nın asıl pazar ve liman kesiminin Yağkapanı Kapısı ile Balıkpazarı Kapısı arasında kalan alan olduğunu söylemektedir (Halil İnalçık, "Galata (Osmanlı Dönemi)", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 353). Fakat vakfiyeler ve şer'iyye sicilleri incelendiğinde pazar alanının batıdaki Krku Kapı'ya kadar uzandığı görülmektedir.

¹³⁶ TSMA, D. 2203, v. 298b-299a.

¹³⁷ Sayımda geçen dükkânlarla kaplı bu alanın Lonca bölgesi olduğu hakkındaki görüşler için bkz. İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 35-36.

¹³⁸ Zeynep elik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Selim Deringil (ev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 13.

¹³⁹ Leonardo Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, Nur Nirven (ev.), İstanbul: Literatür Yayınları, 2006, s. 40.

¹⁴⁰ **Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1938, s. 228.

1472 tarihli Fatih Vakfiyesi ise Lonca Mahallesi'nde bulunan dükkânlar, bunların sahipleri ve diğer dükkânlara göre konumları hakkında önemli bilgiler verir. Buna göre, Perşembe Pazarı Sokağı'nın iki yanında sıralanan dükkânlardan başka, surlara bitişik ve paralel olarak Yağkapanı Kapısı'ndan (veya Lonca, İskele) doğuda Balıkpazarı Kapısı'na kadar uzanan ve önünde umumî bir yol (*tarik-i amm*) bulunan devlete ait bazı dükkânlar (*Hânûd-ı Sultânî*) bulunmaktadır¹⁴¹. Vakfiyeler ve siciller Galata'nın artan ticarî kapasitesi ile doğru orantılı olarak fetihten sonraki yıllarda Lonca Mahallesi'nde Perşembe Pazarı Sokağı'nı dik kesen, surlara paralel uzanan ve etrafında çeşitli dükkânlar bulunan bu tür sokakların arttığını göstermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı hâkimiyetinin ilerleyen yıllarında Lonca bölgesi genişlemiş ve doğuda Balıkpazarı batıda da Kürkçü Kapı'ya kadar uzanmıştır. Vakfiyede geçen bu dükkânlar, Cenevizlilerden kalmadıysa bahsedilen gelişmenin II. Mehmed döneminden itibaren başladığı iddia edilebilir.

1455 sayımı fetihten sonraki ilk yıllarda Lonca Mahallesi'nde durağan bir yapı resmederken, Fatih vakfiyeleri (*1472 Vakfiyesi*) bölgedeki ilk kıpırdanmaların II. Mehmed'in son on yılında başladığını gösterir. Bölgeye etkisini müteakip yüzyıllar boyunca hissettirecek bir biçimde mührünü vuracak ve asıl karakterini kazandıracak gelişmeler 16. yüzyılda yaşanacaktır.

Galata nüfusunun ve ticarî kapasitesinin artması ile Lonca Mahallesi'nde bulunan mevcut dükkânlar ihtiyacı karşılayamamış ve bölgeye zaman içinde yeni dükkânlar, hanlar ve çarşılar inşa edilmiştir. Büyük bir çoğunluğu 16. yüzyılda yapılan bu dükkânlar genellikle bir vakfa aittir. Galata'nın artan ticarî kapasitesi vakıfları bu bölgede ciddi gelir getiren gayrimenkuller almaya veya yaptırmaya sevk etmiş olmalıdır. 16. yüzyıl Galata şer'iyeye sicillerinden Mevlana Güran, Kâtip Sinan, Çakır Ağa, Yunus Ağa, Hobyar, Seyyid Abdulkadir ve Hüseyin Ağa gibi birçok mütevazı vakfın Lonca Mahallesi'nde dükkân sahibi olduğu görülmektedir. 16. yüzyıl sicillerinde geçmekle birlikte bu vakıflardan bir kısmının 15. yüzyılda yaşayan kişilerce kurulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 15. yüzyılın ünlü müfessiri, fakihi, kazaskeri ve şeyhülislamı

¹⁴¹ VGMA, nr. 575, s. 98; VGMA, nr. 2114, s. 175 vd.

Mevlana Güran (Molla Gürânî)¹⁴² ile İstanbul subaşı Çakır Ağa, bu türden vakıf kurucularındandır¹⁴³. 1472 tarihli Fatih Vakfiyesi, Çakır Ağa'nın Lonca Mahallesi'nde sekiz adet dükkâna sahip olduğunu göstermektedir¹⁴⁴. 16. yüzyıl sicillerinde görülen Çakır Ağa Vakfî'na ait dükkânlar herhalde Fatih Vakfiyesi'nde zikredilen bu dükkânlardır. İlerleyen yıllarda vakıf mütevellileri vakfa gelir sağlaması için yeni dükkânlar inşa ettirmiş veya satın almışa benzemektedir. Zira 1546 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* Çakır Ağa'nın Galata'da 48 dükkân ve 1 başhaneye sahip olduğunu göstermektedir¹⁴⁵. Fakat bunlardan ne kadarının 15. yüzyılda ne kadarının 16. yüzyılda edinildiğini tespit etmek mümkün gözükmemektedir.

Tablo 1
1546 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine Göre Lonca Mahallesi'nde Ev, Dükkân ve Mahzen Sahibi Olan Vakıflar

Vakfın Adı	H a n e	D ü k k â n	H ü c r e	M a h z e n	G u r f e	B a ş h a n e
Mevlana Halil b. Mevlana Mahmud	1	1				
Mescid-i Mercan Ağa		7		1	1	
Mevlana Kutbüddin b. Burhanüddin'ül-Hekim'ül-Hâzık	7	4				
Çakır Ağa b. Abdullah		48				1
Mescid-i Sinan Beğ Katib'ül-Matbah	6			2		
Mescid-i Kara Mehmed'ül-Haracci		1		1		
Mescid-i Firuz Ağa	2	2				
Ahmed b. Abdullah	6	6				
Merhum Mustafa b. el-Hac Hasan	1					
Merhume Safiye Hatûn bint-i el-hac Hasan		1	3			
Hacı Turgud b. Hamza	1			1		
Hüseyin b. Abdullah Ağay-ı Saray-ı Atik	3	3		1	6	
Mescid-i Yarhisar-zade	5	3			2	
Câmi'-i Kürkci başı Ahmed b. Adbdülmü'in	1					
Merhûm'ül-Mağfûrûn-Leh Mevlânâ Pîr Mehemed Paşa	2	2		1		
TOPLAM	35	78	3	7	9	1

Kaynak: Barkan ve Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Tarihi*, muhtelif sayfalar.

¹⁴² II. Murad zamanında Osmanlı ülkesine gelen ve Fatih Sultan Mehmed'e hocalık da yapan Molla Gürani hakkında bkz. Ahmed Ateş, "Molla Gürânî", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 406-408.

¹⁴³ İnalçık, "İstanbul (Türk Devri)", s. 223, 227.

¹⁴⁴ VGMA, nr. 575, s. 98; VGMA, nr. 2114, s. 175 vd.

¹⁴⁵ Barkan ve Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Tarihi*, s. 109.

Ayrıca 1546 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* İstanbul’da kurulmuş birçok vakfın Lonca Mahallesi’nde değişik sayılarda ev, dükkân ve mahzene sahip olduğunu göstermektedir¹⁴⁶. Bu vakıfların büyük çoğunluğu taşıdıkları unvanlardan devlet görevlisi oldukları anlaşılan kişilerce kurulmuştur. Bununla birlikte herhangi bir unvana sahip olmayan sivil vakıf kurucularının sayısı hiç de az değildir.

Sicillerde ve vakıf tahrirlerinde görülen bütün bu mütevazı vakıfların yanında Galata Lonca Mahallesi’ndeki en önemli gayrimenkuller Ayasofya, İbrahim Paşa ve Rüstem Paşa gibi büyük vakıflara aitti.

Lonca Mahallesi’ndeki Ayasofya Vakfı’na ait dükkânlara Galata şer’iyye sicillerinde¹⁴⁷ sık sık rastlanmakla birlikte bunlardan toplu bir resim çıkarmak mümkün olmamaktadır. Ayasofya Vakfı’nın 15. yüzyılın sonlarına (1489-1491) ait bir muhasebe bilançosunda ise vakfın Galata’da bulunan bütün gayrimenkulleri mahalle adı verilmeksizin kaydedilmiştir¹⁴⁸. Bu nedenle bu muhasebe defterinden vakfın Lonca Mahallesi’nde bulunan dükkânları tespit edilememektedir. 1519 (926) tarihli *Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri* bu konuda en derli toplu bilgiyi sağlamaktadır. Buna göre Ayasofya Vakfı’nın Lonca Mahallesi’nde birbirine bitişik ve etrafları değişik vakıflara ait mülkler ve umumî yollarla (*tarîk-i amm*) çevrili toplam 14 dükkânı bulunuyordu¹⁴⁹. Mesela kapıya (Yağkapanı, Lonca, İskele) yakın bir yerde bulunan vakfa ait 6 dükkânın iki tarafı umumî yol, diğer iki tarafı da Çakır Ağa’ya ait vakıf dükkânlarla çevriliydi. Bunun hemen karşısında iki tarafı umumî yol, bir tarafı Sansane Kilisesi Vakfı, bir tarafı da Bozahane adıyla bilinen Sultanî Vakıf ile çevrili üç dükkân daha bulunuyordu. Ayasofya Vakfı’na ait mülklerin etrafında bulunan dükkânlar Muhammed el-Esved el-Harâcî, Çakır Ağa, Yolcuoğlu diye bilinen Hacı Ömer, Mehmed b. Hacı Hasan gibi vakıflara aitti¹⁵⁰.

¹⁴⁶ Bkz. Tablo 1.

¹⁴⁷ GSS, nr. 21, s. 46/3, (Evasıt-ı Rebiülahir 1007/11-20 Kasım 1598).

¹⁴⁸ 1489-1491 yılları arasını kapsayan 3 yıllık verileri içeren bu muhasebe bilançosuna göre vakfın Galata’da 2 bozahane, 1 başhane, 5 kasap dükkânı, 9 dükkân (1491’de 33 dükkân) ve yine 591 dükkânı (1491’de 732 dükkân) bulunduğu anlaşılmaktadır (Ömer Lütfi Barkan, “Ayasofya Cami’i ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Âit Muhasebe Bilânçoları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XXIII, No:1-2, İstanbul, 1962-1963).

¹⁴⁹ Ulviye Baş, **Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s. 236-237.

¹⁵⁰ Baş, s. 236.

Lonca Mahallesi'nde Ayasofya Vakfı'na ait en önemli ticarî yapı olarak karşımıza Galata Bedesteni çıkar¹⁵¹. Sadece Ayasofya Vakfı'nın değil aynı zamanda Galata'nın da en önemli ticarî yapılarından olan bedesteninin tarihi Fatih dönemine kadar götürülmektedir¹⁵². Herhalde buna Evliyâ Çelebi'nin¹⁵³ Galata Bedesteni'ni "*Ebü'l-feth Gâzî bezâzistâni*" olarak tanımlaması neden olmuştur. Fakat mühimme defterlerine yansıyan bir ferman Galata Bedesteni'nin padişah III. Murad döneminde, 1585'de (993) kurulduğunu göstermektedir. Bedestenin kuruluşu belgede özetle şöyle hikâye edilmiştir: Galata'nın artan nüfusu ve ticarî kapasitesi nedeni ile bir bedestene ihtiyaç duyulmuş, Ayasofya Vakfı mütevellisi ve Galata ahalisi bu işin halli için padişah kapısına kadar gitmiş, padişahın şu anda içinde bazı "*kefere*"nin kiracı olarak bulunduğu, Ayasofya Vakfı'ndan olan büyük bir binanın bedesten yapılmasını istemişlerdir. Padişah durumu teftiş ettirmiş, bahsi geçen yerin bedesten olmaya uygun ve hatta eskiden de bedesten olduğu bilgisi kendisine ulaşınca mütevellinin ve ahalinin isteği doğrultusunda karar vermiştir¹⁵⁴. Belgeden bu binanın sıfırdan inşa edilmediği, mevcut ve hatta "*kadimden bezzâsitan*" olan bir binanın bedestene dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. "*Kadimden bezzâsitan*" olduğu vurgusunun burada yeni oluşturulan yapıya zemin hazırlamak ve eski kiracıları çıkarmak için bir dayanak noktası oluşturduğuna kuşku yoktur. 1585 öncesine ait vakıf, sicil ve tahrir defterlerinde bu bina olduğunu düşündürecek herhangi bir yapıya rastlanmamıştır. Bununla birlikte 1519 (926) tarihli *Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri*'nde Lonca Mahallesi'ndeki dükkânlar sayıldıktan sonra alt katında 4 mahzen ve bu mahzenlerin üç tarafında 25 dükkân, üst katında ise 16 oda (*hücre*) bulunan Eski Lonca (*Lonca-yı Atık*) denen bir yapıdan bahsedilir¹⁵⁵. Lonca Mahallesi'ndeki dükkânlardan hemen sonra kaydedilen bu binanın Galata Bedesteni olma ihtimali yüksektir. Tahminler üzerinden yapılan yorum ve belirsizlikler sadece vakıf tahririnde bahsedilen binanın Galata Bedesteni olup olmadığı konusunda değil, aynı zamanda binanın mimarî yapısı ile ilgili bilgilerde de görülmektedir. III. Murad'ın verdiği fermanla on altı mermer direk üstüne oturtulmuş

¹⁵¹ Bu yapı bugün Fatih Çarşısı adı ile anılmaktadır.

¹⁵² Semavi Eyice, "Galata Bedesteni", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 355.

¹⁵³ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, s. 212.

¹⁵⁴ BOA, MD, nr. 60, s. 86/195, (10 Zilkade 993/3 Kasım 1585). Bu konuda kalem oynatan yazarlar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri serisinde bulunan bu belgenin genellikle Ahmed Refik (1333: 187-188) tarafından yayınlanan versiyonunu kullanmışlardır (Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (961-1000)*, İstanbul: Matba'a-i Orhaniye, 1333, s. 187-188).

¹⁵⁵ Baş, *Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri*, s. 236.

yirmi kubbeli¹⁵⁶; Evliyâ Çelebi’de ise on iki kubbeli bir yapıdan bahsedilmektedir¹⁵⁷. Fakat günümüzdeki kare biçimli 4 payeli ve 9 kubbeli yapı, ne III. Murad’ın fermanındaki ne de Evliyâ Çelebi’deki tanımlamaya uymaktadır. Bu farklılığın tarihsel kaynaklarda geçen bina ile günümüzdeki binanın farklı yapılar olduğunun mu yoksa günümüzdeki binanın çok fazla değişikliğe uğradığının mı göstergesi olduğu mimarlık tarihçileri tarafından da çözüme kavuşturulamamıştır¹⁵⁸.

Ayasofya Vakfi’ndan başka Lonca Mahallesi’nde mülkleri bulunan bir diğer önemli vakıf İbrahim Paşa Vakfıdır. Sur dışında, Lonca Mahallesi’ni limana bağlayan Yağkapanı Kapısı önünde, camisi ve camisinin etrafında dükkânları bulunan İbrahim Paşa Vakfi’nin sur içinde Lonca Mahallesi’nde de çeşitli dükkânlara ve mahzenlere sahip olduğu görülmektedir. 1594 tarihli bir belgeye göre İbrahim Paşa Vakfi’nin Lonca Mahallesi’nde zindan yakınlarında 3 adet şerbetçi dükkânı ve 3 adet mahzeni vardı¹⁵⁹. Ayasofya ve Çakır Ağa Vakfi’nda olduğu gibi kesin rakamlara ulaşmasak da İbrahim Paşa’nın burada epey bir dükkâna ve mahzene sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Lonca Mahallesi’nde mülkleri bulunan büyük vakıflar arasında en dikkat çekici olanı Rüstem Paşa Vakfıdır. Vakfiyesine göre kendi ismi ile anılan kervansarayı (*kârbansaray*) yakınında 3 dükkânı ve Yağkapanı yakınında 7 mahzeni bulunuyordu¹⁶⁰. Şer’iye sicillerine göre bu dükkânlar, kervansarayla birlikte Galata Zindanı, Çakır Ağa Vakfi’na ait dükkânlar ve umumî yol ile çevriliydi¹⁶¹. Vakfiye ve şer’iye sicillerindeki bilgiler bu dükkânların Lonca’nın en işlek yerinde olduğunu düşündürmektedir.

Fakat Rüstem Paşa Vakfi’nin diğer büyük vakıflardan ayıran, ne dükkân ve mahzenlerinin adedi ne de konumudur. Bu vakfın en önemli özelliği yukarıda dükkânlar tarif edilirken de bahsedilen Rüstem Paşa Kervansarayı’na (veya hanı) sahip olmasıdır. Bugün Kurşunlu Han olarak bilinen ve Mimar Sinan eseri olan yapı, Latin kilisesi San Michel’in yıkıntıları üzerine inşa edilmiştir¹⁶². Lonca’nın merkezinde yer alan San

¹⁵⁶ BOA, MD, nr. 60, s. 86/195, (10 Zilkade 993/3 Kasım 1585).

¹⁵⁷ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 212.

¹⁵⁸ Eyice, “Galata Bedesteni”, s. 355.

¹⁵⁹ GŞS, nr. 17, s. 48/4, (11 Rebiülahir 1002/4 Ocak 1594).

¹⁶⁰ İ. Aydın Yüksel, “Sadrâzam Rüstem Paşa’nın Vakıfları”, **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul: İFC Yayınları, 1995, s. 248-249.

¹⁶¹ GŞS, nr. 17, s. 33/2, (27 Rebiülevvel 1002/21 Aralık 1593).

¹⁶² Gönül Cantay, “Kurşunlu Han”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 126.

Michel Kilisesi'nin varlığı erken tarihli belgelerde görülmektedir. 1472 tarihli Fatih Vakfiyesi'nde San Michel Kilisesi, *Kilisa-yı Efrenci* olarak geçer ve vakfiyeye göre önünde devlete ait (*Sultani*) üç katlı bir dükkân bulunmaktadır¹⁶³. Eğer kervansarayın San Michel Kilisesi'nin yıkıntıları üzerine kurulduğu bilgisi doğru kabul edilirse kilisenin bir deprem sonucu yıkıldığı düşünülebilir. Bölgeye 1544'te gelen Gyllius, “*Aziz Mikhael Kilisesi'nin temellerine şimdi bir kervansarayın inşa edildiği*”nden ve İstanbul'a ilk gelişinde kilisenin yerinde durduğundan bahseder¹⁶⁴. Rüstem Paşa Kervansarayı, Gyllius'un bölgeye geldiği 1544'ten biraz önce yapılmış olmalıdır. Ayrıca Gyllius'un kervansarayın kilisenin temelleri üzerine yapıldığını söylemesi kilisenin gerçekten yıkılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Rüstem Paşa Vakfi'na ait olan kervansarayda birçok mahzen bulunuyordu. Burası anlaşıldığı kadarı ile Karadeniz'den gelen gönün toplanma merkeziydi ve esnafa dağıtım buradan yapılıyordu¹⁶⁵. Bununla birlikte kervansarayda sıradan tüccarlara ait depolarda bulunuyordu. Yahudi Yagob veledi Yasef ile Keyvan bin Abdullah arasında vakıf dükkânının tasarrufu hakkında yaşanan anlaşmazlık buna güzel bir örnek teşkil etmektedir¹⁶⁶.

2.3.4. Bir Ticaret Alanı Olarak Karaköy'ün Yükselişi

Lonca'dan sonra Galata sur içindeki en önemli ticaret sahası Karaköy ve çevresiydi. Fetihten hemen sonra yapılan 1455 sayımında Karaköy yakınlarında bulunduğu anlaşılan Samona Mahallesi'nde tek bir dükkânın veya mahzenin dahi adı geçmez¹⁶⁷. Bu sayımda Karaköy'e denk gelen mahallelerde tek bir dükkânın bile ismine rastlanmaması fetihten önce burada ticaret yapılmadığı veya hiçbir dükkânın bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Fakat şurası açıktır ki fetihten önce ve hemen sonra Karaköy yöresi ticarî hayatı ile ön plana çıkan bir bölge değildi. Bunu vakfiyelerde özellikle de Fatih ve Ayasofya vakfiyelerinde çok belirgin bir biçimde

¹⁶³ VGMA, nr. 575, s. 98; VGMA, nr. 2114, s. 175 vd.

¹⁶⁴ Gyllius, **İstanbul'un Tarihi Eserleri**, s. 197.

¹⁶⁵ GŞS, nr. 11, s. 229/2, (4 Cemaziyelahir 993/3 Haziran 1585).

¹⁶⁶ GŞS, nr. 17, s. 128/2, (29 Cemaziyelahir 1002/22 Mart 1594).

¹⁶⁷ TSMA, D. 2203, v. 299b-303a. Samona Mahallesi'nin Karaköy yakınlarında bulunduğu 17. yüzyılın ortalarında Kemankuş Mustafa Paşa Camii'ne dönüştürülecek olan Santa Andoni (S. Antonio) Kilisesinin mahalle sınırları içinde gösterilmesinden anlaşılmaktadır (TSMA, D. 2203, v. 300b). Samona Mahallesi'nin Karaköy yakınlarında bulunduğu dair görüşleri için bkz. İnalçık, “Ottoman Galata, 1453-1553”, s. 43. Ayrıca S. Antonio Kilisesi'nin Kemankuş Mustafa Paşa Camii'ne dönüştürülmesi hakkında bkz. Schneider ve Nomidis, **Galata Topographisch-Archaologischer Plan**, s. 22.

görmek mümkündür. Çünkü bu iki vakıf fetihten sonra bölgeyi terk edenlerin mülklerini ellerinde bulunduruyordu. Başka bir deyişle bu vakıflara ait görünen mülklerden bir kısmı fetih öncesinde de mevcuttu. Vakfiyelerde hangi binanın ne zaman yapıldığı belirtilmez. Fakat II. Mehmed'in bilinen ilk vakfiyesindeki (1472 tarihli) mülklerin önemli bir kısmının Bizans'tan/Cenevizlilerden devralınmış olduğunu düşünürsek sonraki vakfiyelerde ilk kez karşılaşılan binaları yeni yapılmış sayabiliriz. Sahip olduğu mülklerin büyük bir kısmının Cenevizlilerden devralındığını düşündüğümüz 1472 tarihli Fatih Vakfiyesi'nde Karaköy'de sadece Kurşunlu Mahzen (*mahzen-i sultani*) ve bunun etrafındaki birkaç dükkândan (*hanut*) bahsedilir. Vakfiye'de Karaköy'de bulunan gayrimenkuller genellikle ev veya oda anlamına gelen *beyt* tabiri ile kaydedilmiştir¹⁶⁸. Genellikle iki katlı olan bu odaların alt katı mahzen, üst katı da hane olarak kullanılıyor olmalıdır. Yeni yapılan binaları da bünyesinde barındıran 1482 tarihli Fatih Vakfiyesi'nde ise Karaköy artık Karaköy Pazarı (*Bazarı*) tabiri ile kaydedilmiştir. Bu tabir kuşkusuz surların içindeki boş arazinin pazar alanı olarak kullanılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu vakfiyede Karaköy Mahallesi'ndeki dükkân ve oda sayısı on sene öncesine göre gözle görülür bir biçimde artmıştır. Bu tarihte 1472 Vakfiyesi'nde görülen Kurşunlu Mahzen ve etrafındaki birkaç dükkâna 8 tane kasap dükkânı (*Dekâkin-i Sultaniye*) eklenmiş, ayrıca kasap dükkânlarının etrafına büyük ihtimalle bu dükkânlarda çalışan kasapların barındığı yeni odalar (*büyük*) inşa edilmiştir¹⁶⁹. Özetle, Fatih vakfiyeleri II. Mehmed'in burada giriştiği imar faaliyetlerini gözler önüne sererken bir şeyi daha ortaya koyar: Karaköy'ün, ne fetih öncesinde ne de sonrasında Lonca kadar ticarî faaliyetleri ile ön plana çıkan bir bölge olmadığını.

Karaköy bölgesinde II. Mehmed'in son on yılında görülen gelişmeler II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde de devam etmiştir. 1519 (926) tarihli *Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri*'ne göre Karaköy'de Ayasofya Vakfı'na ait çoğu kasaplar tarafından kullanılan 13 dükkân, harap durumda kullanılmayan 1 mahzen ve pazaryeri önünde bulunan 5 tezgâh (*pişhun*) vardır. Ayrıca 11 dükkândan müteşekkil bir selhane

¹⁶⁸ VGMA, nr. 575, s. 99; VGMA, nr. 2114, s. 175 vd.

¹⁶⁹ **Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, s. 234-235 Ahmed Akgündüz, Said Öztürk ve Yaşar Baş, **Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya**, İstanbul: OSAV Yayınları, 2005, s. 290-291.

de kayıtlara geçmiştir¹⁷⁰. Bu selhane yukarıda sayılan kasap dükkânlarına ihtiyaç duydukları eti temin ediyor olmalıdır.

Karaköy’de mülk sahibi olan vakıflar sadece Fatih ve Ayasofya vakıflarından ibaret değildi. 15. ve 16. yüzyıl boyunca kurulan irili ufaklı birçok vakıf burada mülk edinmiş veya yaptırmıştır. Yeni kurulan bu vakıflar yaptırdığı dükkân ve mahzenlerle bölgenin ticaret sahası haline gelmesine yardımcı olmuşlardır. 1546 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* bölgede mülk sahibi olan vakıfları göstermektedir¹⁷¹.

Tablo 2
1546 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine Göre Karaköy Mahallesi’nde Mülk Sahibi Olan Vakıflar

Vakfın Adı	H a n e	D ü k k â n	H ü c r e	M a h z e n	G u r f e	A s i y a b
Şeyh Sinan’üş-Şehir Be-Erdebil Sinan		4				
Hüsam Beg B. Abdurrahman		2				
Mescid-i Uzun Şücâ’				1		
Mescid-i Kasım Paşa’l-Cezeri	4			1	1	
Hasan Çelebi ibni Mahmud				2	3	
Merhûm’üs-Sa’id’üş-Şehid Ali Paşa	1					
Sinan Beğ B. Abdullah’ül-Üsküfi	2					
Mustafa Çelebi B. Musa’ş-Şehir Bi-Papasoğlu						2
Merhum Cendereci-Zade				1		
Bali Beğ B. Abdullah	4	2				
Mescid-i Yarhisar-zade		2		1		
Ali Beğ B. Abdülkerim Reisü’l-Mimarın	2					
İskender Ağa B. Abdülkerim		1	3			1
Mescid-i Kasım Beğ B. Abdullah	2					
Cami-i Yunus Beğ B. Abdurrahman’üt-Terceman’üs-Sultani		2				
Merhûm’ül-Mağfûrûn-Leh Mevlânâ Pîr Mehemed Paşa	4	3				
TOPLAM	19	16	3	6	4	3

Kaynak: Barkan ve Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, muhtelif sayfalar.

1546 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*’nde Karaköy’de mülk sahibi olduğu görülen 16 vakıftan sadece 11’inin kuruluş tarihi bulunmaktadır. Bu vakıflardan birer tanesi II. Bayezid ve I. Selim (Yavuz), iki tanesi II. Mehmed (Fatih), yedi tanesi de I.

¹⁷⁰ Baş, *Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri*, s. 240-242.

¹⁷¹ Bkz. Tablo 2.

Süleyman (Kanuni) döneminde kurulmuştu. Rakamlar Kanuni döneminde Karaköy'de mülk sahibi olan vakıflarda büyük bir artışa işaret etmektedir.

İstanbul'da kurulan ve Karaköy'de mülk sahibi olan bu 16 vakfın toplamda 16 dükkâna sahip olduğu görülmektedir ki bu da vakıf başına ortalama bir dükkân düşüyor demektir. Bu rakam İstanbul vakıflarının Lonca Mahallesi'nde sahip olduğu dükkân sayısı ile (78 dükkân) kıyaslandığında gerçekten çok geride kalmaktadır. Diğer taraftan Karaköy'de evlerin daha fazla olduğu buna mahzen ve hücrelerin eklenmesi ile birlikte dükkânların oranın iyice azaldığı görülmektedir. Bu durum 16. yüzyılın ilk yarısında Karaköy'ün Lonca Mahallesi'nin hâlâ çok gerisinde olduğunu ve bölgenin daha çok depo olarak kullanıldığını ispatlamaktadır.

Tahrir defterinde vakıfların sahip olduğu mülkler, etraflarında bulunan şahıslara veya diğer vakıflara ait mülklerle, kale duvarı veya yol gibi ayırt edici özelliği olan unsurlarla birlikte kayda geçirilmiştir. Bu sayede vakıf mülklerin konumları ve etrafında bulunan yapılar ile sahipleri hakkında bilgi edinilebilmektedir. İstanbul vakıflarının sahip olduğu dükkânlar genellikle kale duvarına (*cidar-ı kal'a*) bitişik yapılmıştı. Mesela Hüsam Beg b. Abdurrahman Vakfi'nin Karaköy'de sahip olduğu dükkânların ikisi de kale duvarına bitişikti. Defterdeki verilere göre farklı yerlerde bulunan bu dükkânlar tek sıra halinde konumlanmıştı. Bu dükkânlardan birinin sınırlarını kale duvarından (*cidar-ı kal'a*) başka Ali ve Mustafa isimli iki Müslümanın mülkleri ile çıkmaz sokak (*tarik-i has*) oluşturuyordu. Herhalde bu sokak kale duvarı nedeni ile çıkmaz hale gelmişti. Hüsam Beg b. Abdurrahman Vakfi'nin Karaköy'de kale duvarına bitişik durumda bulunan diğer dükkânı daha iyi bir konumdaydı. Dükkânın sınırlarını kale duvarından başka (*cidar-ı kal'a*), Kurşunlu Mahzen (*mahzen-i miri*), umumî yol (*tarik-i am*) ve çıkmaz sokak (*tarik-i has*) oluşturuyordu. Vakfın yukarıda bahsedilen diğer dükkânına benzer şekilde bu dükkânın da bir tarafı çıkmaz sokağa bakıyor, fakat diğerinden farklı olarak önünde halkın yoğun bir biçimde kullandığı umumî yol bulunuyordu. İki tarafından da geçen yol, bu dükkânın diğerine göre daha elverişli bir konumda bulunduğunu düşündürmektedir. Ayrıca hemen yanı başında bulunan Kurşunlu Mahzen, kuşkusuz bu dükkânın değerini ve önemini daha da arttırıyordu¹⁷².

¹⁷² Barkan ve Ayverdi, **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, s. 12.

Yukarıda bahsedilen Karaköy'deki dükkânların genellikle kale duvarına bitişik ve tek sıra halinde konumlandığını gösteren bir diğer örnek Bali Beğ b. Abdullah Vakfı'na ait dükkânlardır. İki yanında Müslüman veya gayrimüslim mülkleri bulunan bu dükkânların sırtı kale duvarına dayanırken önünden umumî yol geçiyordu¹⁷³.

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ndeki vakıf mülkleri tarif eden ve yukarıda bazı örnekleri verilen bu tanımlamalar, Karaköy'de mülk sahibi olan vakıfların dükkân, mahzen ve ev gibi diğer gayrimenkullerin belirli bir plan çerçevesinde inşa edildiğini düşündürmektedir. Bu plan çerçevesinde binalar tek sıra halinde ve surlara bitişik veya paralel bir biçimde inşa ediliyor ve tek sıra halindeki bina gruplarının diğerleri ile aralarında muhakkak bir yol bulunuyordu. Bu tür bir yapılanma, bina sıraları arasındaki yolları doğal birer çarşı haline getiriyordu.

Surlara bitişik inşa edilen ilk sıra dükkân grubunun hemen kuzeyinde yeni bir sıra dükkân grubunun inşa edilmesi elbette hemen gerçekleşmiyordu. Şer'iyeye sicilleri bu gelişmenin 16. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiğini göstermektedir. Bu tarihlerde Karaköy ve çevresi iyice gelişmeye başlamış, Fatih vakfiyelerinde görülen Karaköy Pazarı artık Karaköy Çarşısı haline gelmiştir. Karaköy'deki pazarın çarşıya dönüşümünde vakıflar yine önemli rol oynamışlardır. Galata şer'iyeye sicillerinde Karaköy Çarşısı'nda dükkân sahibi olan irili ufaklı birçok vakfa ait izler bulmak mümkündür¹⁷⁴. Çarşıda bazı dükkânlar yukarıda değindiğimiz *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde geçen vakıf mülkleri gibi kale duvarına bitişiktir. Mesela Mustafa bin Abdullah'ın Merhum Sefer Kethüda Vakfı'na istiglal yolu ile sattığı dükkânın bir tarafında Ayasofya bir tarafında da Mustafa Ağa Vakfı'na ait dükkânlar bulunurken, arkası kale duvarına, önü de umumî yola (*tarîk-i am*) bakıyordu¹⁷⁵. Bazı dükkânların ise iki veya üç tarafı umumî yola bakıyor; sağında, solunda veya her iki yanında da başka bir dükkân bulunuyordu. Örneğin Ayasofya Vakfı'na ait Karaköy Çarşısı'ndaki bir dükkânın üç tarafında umumî yol, diğer tarafında ise yine Ayasofya Vakfı'na ait başka bir dükkân bulunuyordu¹⁷⁶. Karaköy Çarşısı'nda bulunan bu dükkânların dikkat çeken

¹⁷³ Barkan ve Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihi*, s. 227.

¹⁷⁴ Karaköy Çarşısı'nda dükkân sahibi olan vakıfları tek tek saymak yerine hepsi de 1585 (993) tarihli Galata şer'iyeye sicilinden elde edilen birkaç örnek vermekle yetinelim: Ayasofya (GŞS, nr. 11: 65/4) Tophane kâtibi Mahmud Çelebi (GŞS, nr. 11, s. 72/3), Mustafa Ağa (GŞS, nr. 11, s. 79/1). Bu örnekleri diğer sicillerde geçen vakıflarla arttırmak mümkündür.

¹⁷⁵ GŞS, nr. 11, s. 79/1, (8 Rebiülahir 993/9 Nisan 1585).

¹⁷⁶ GŞS, nr. 11, s. 65/4, (18 Rebiülevvel 993/20 Mart 1585).

yönü kale duvarına bitişik olmaması ve en az iki tarafından yol geçmesidir. Bu özellikler kale duvarına bitişik tek sıra halinde yapılan dükkânların hemen kuzeyinde bulunan yeni bir sıra dükkân grubuna işaret etmektedir. Bölgenin gelişmesiyle birlikte pazar, çarşı halini almış ve çarşıya eski dükkân grubuna paralel yeni bir dükkân grubu eklenmiştir.

Bu bölgedeki dükkânlar sadece Karaköy Çarşısı'nda bulunanlardan ibaret değildi. Siciller, Karaköy Çarşısı haricindeki dükkânların varlığını ispatlarken bunların özellikle 16. yüzyılın sonlarında arttığını gösteriyor. Şah Huban Hatun Vakfı'nın Karaköy Kapısı'nda, kemer altında bulunan ve kale duvarı ile çevrili olan şerbetçi dükkânını¹⁷⁷ saymazsak bunların büyük bir çoğunluğu surlara bitişik değildi. Surlardan biraz daha içeride bulunan bu dükkânlar, yanlarında bulunan birkaç dükkânla birlikte kaydedilmişlerdi. Yanlarında bulunan diğer dükkânlara rağmen Karaköy Çarşısı'ndaki gibi büyük gruplar oluşturmuyorlardı. Eğer böyle büyük bir gruplaşma olsaydı herhalde bunlar da başka bir isimle çarşı olarak anılırlardı. Bu dükkânlar vakıfların bölgede kendilerine ait arazi üzerinde inşa ettirdikleri müstakil ve gelirleri bakımında da mütevazı yapılar gibi durmaktadır. Mesela Merhum Bektaş Vakfı'na ait birkaç dükkân yine aynı vakfa ait olan ve Karaköy'de bulunan hamama gelir temin ediyordu¹⁷⁸. Başka bir belgeye göre Merhum Bektaş Vakfı'na ait dükkânların etrafında şahıslara ait dükkânlarla birlikte vakfa ait hamamın dolabı bulunuyordu¹⁷⁹. Karaköy'ün iç kısımlarında kalan dikkat çekici dükkânlardan bir diğerti de Bali Efendi vakfına aitti. Bu dükkân Akşehir'de Bali Efendi'nin yaptırdığı muallimhaneye gelir temin ediyordu. Aynen Merhum Bektaş Vakfı'na ait dükkânlarda olduğu gibi Bali Efendi Vakfı'na ait dükkânın etrafında başka vakıflara ait dükkânlar bulunuyor, fakat bunlar çarşı oluşturacak kadar kalabalık görünmüyorlardı¹⁸⁰. Muhtemelen bu dükkânlar ticarî alanın biraz dışında kalıyor ve daha çok mahalle halkının günlük ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Büyük bir ihtimalle bu dükkânlar ileride gelişecek olan yeni ticarî alanların veya çarşıların nüvesini oluşturuyorlardı.

Karaköy'ün 16. yüzyılın ikinci yarısındaki durumunu izah etmek için kullanılan şer'iyeye sicilleri –15. yüzyılın ikinci ve 16. yüzyılın ilk yarısı hakkında bilgi edinmek

¹⁷⁷ GŞS, nr. 17, s. 153/3, (11 Şaban 1002/2 Mayıs 1594).

¹⁷⁸ GŞS, nr. 21, s. 3/1, (Evahir-i Muharrem 1007/24 Ağustos – 2 Eylül 1598).

¹⁷⁹ GŞS, nr. 21, s. 106/4, (Evahir-i Cemaziyelevvel 1007/20-29 Aralık 1598).

¹⁸⁰ GŞS, nr. 21, s. 47/4, (Evahir-i Rebiülahir 1007/21-29 Kasım 1598).

için kullanılan vakfiyelere zıt olarak– istatistikî veriler sağlamamakla birlikte¹⁸¹ eldeki verilerden edinilen izlenim bütün 16. yüzyıl boyunca Karaköy'ün gelişmeye devam ettiği ancak Lonca'nın hala gerisinde bulunduğu yönündedir. Karaköy, ancak ilerleyen yüzyıllarda Lonca'yı geride bırakacak ve Galata'daki ticaretin ana arteri haline gelecektir. Ne zaman sorusunu bir kenara bırakıp asıl can alıcı soruya gelirsek: Ne oldu da Karaköy bu derece gelişti ve ön plana çıktı?

Karaköy, Yağkapanı'nın da içinde bulunduğu Lonca sahasının 17. yüzyılın ortalarında meydana gelen bir yangında büyük hasar görmesi üzerine ön plana çıkmış gibi gözüküyor. Yangından sonra Veziriazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Karaköy'den Kurşunlu Mahzen'e kadar olan sahada çeşitli odalar, dükkânlar ve hanlar yaptırmış, Yağkapanı'nı ve gümrüğü bu bölgeye naklettirmişti¹⁸². Merzifonlu'nun giriştiği bu imar faaliyetlerinden sonra Galata'daki ticaretin kalbi burada, Karaköy'de atmaya başladı. Karaköy'ün gelişmesinde az önce bahsedilen yangının ve akabinde gerçekleşen imar faaliyetlerinin katkısı büyük olmakla birlikte bu gelişimin arkasında yer alan asıl nedenler gözden kaçırılmamalıdır. Öncelikle Lonca, doğal sınırlarına ulaşmıştı ve artan ticarî işlemlerin gerçekleştirilebileceği yeni ve uygun alanlara ihtiyaç duyuluyordu. Yangın sadece bu ihtiyacı karşılayacak yeni alanların oluşturulmasında Osmanlı yöneticilerine uygun zemini hazırlama görevi görmüştür. Ayrıca Lonca'ya nazaran daha seyrek yerleşimli olan Karaköy, Galata'da ihtiyaçlara cevap verebilecek ticarî bir saha için Osmanlı yöneticilerine daha cazip gelmiş olabilir. Burada anlatılmak istenen Karaköy'ün sadece bir yangın ve ardından girişilen imar faaliyetleri neticesinde bir anda gelişmediği, doğal bir sürecin sonucunda ve ihtiyaçlar doğrultusunda geliştiğidir.

2.3.5. Galata'daki Diğer Ticaret Alanları: Çarşılar, Dükkânlar ve Mahzenler

Galata'da ticaretin kalbi Lonca ve daha sonra da Karaköy'de atıyordu. Ancak Galata'daki çarşı ve dükkân gruplarının sadece burada bulunanlardan ibaret olduğu düşünülmemelidir. Az da olsa değişik semtlerde veya Lonca ve Karaköy'ün etrafındaki mahallelerde ticaret yapılan alanlara rastlanmaktadır.

¹⁸¹ Çünkü vakıfların ne kadarının sicillere yansıdığını ve sicillere yansıyan bu vakıfların mevcut gayrimenkullerinin ne kadarının kayda geçirildiğini bilmiyoruz.

¹⁸² Kömürciyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 35; Hovhannesyan, **Payitaht İstanbul'un Tarihiçesi**, s. 44.

Galata'da faaliyet gösteren çarşılardan belgelerde en sık rastlanana *Arab Çarşısı*dır. 16. yüzyıla ait şer'iyeye sicillerinde bu çarşının Galata dâhilinde olduğu belirtilmiş,¹⁸³ ancak yerini tam olarak tespit etmeye yarayacak herhangi bir ayrıntı verilmemiştir. 17. yüzyılın başlarına ait bir sicil kaydından bu çarşının daha sonraları Arap Camii olarak adlandırılacak Cami-i Kebir'in yakınında bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁸⁴. Burada bulunan dükkânlar çoğunlukla bir vakfa aittir¹⁸⁵. Belgelerde genellikle bunları tutanların hangi iş kollarında çalıştığı belirtilmemiş, sadece kira süresi ve bedelleri verilmiştir¹⁸⁶. Dükkânların iş kollarını gösteren az sayıdaki belgeden bunların çok farklı alanlarda faaliyet gösterenler tarafından tutulduğu anlaşılmaktadır. Mesela bunlardan biri Nureddin bin Ali'nin şerbetçi dükkânı idi. Nureddin vefat edince şerbetçi dükkânı çocuklarına vasi olan Ebusuud bin Ali tarafından el-hac Yusuf bin Ahmed'e bir yıllığına 2000 akçeye kiraya verilmişti¹⁸⁷. Arab Çarşısı'nda tespit edebildiğimiz bir diğer dükkân, çeşitli ürünlerin satıldığı bir bakkal dükkânıydı¹⁸⁸. Mahkeme kayıtlarında dükkânların genellikle hangi alanda faaliyet gösterdiğinin kaydedilmediğinden bahsetmiştik. Ancak bu tür dava kayıtlarında ilgili dükkân tarif edilirken kullanılan kimi tanımlamalardan çarşıda faaliyet gösteren diğer dükkânların çalışma sahalarını öğrenebiliyoruz. Mesela Sinan Çavuş Evkafı'na ait bir dükkânın kira sözleşmesi yapılırken kayıtlara geçilen tariftten çevredeki dükkânlardan birinin bir kahvehane olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıtta kahvehanenin Arab Ahmed kahvehanesi olduğu belirtilmiştir¹⁸⁹. Yine buna benzer bir belgeden çarşıdaki dükkânlardan birinin kasap

¹⁸³ “*Dâhil-i Galata'da sük-ı Arab kurbunda...*” GŞS, nr. 19, s. 153/1, (Evahir-i Rebiülevvel 1004/24 Kasım – 3 Aralık 1595); “*Mahmiye-i mezbûre dâhilinde Arab Çarşısında...*” GŞS, nr. 19, s. 42/3, (Evahir-i Zilkade 1003/28 Temmuz – 6 Ağustos 1595).

¹⁸⁴ “*Mahmiye-i mezbûr dâhilinde Câmî-i Kebîr kurbünde Arab Çarşu'sunda ...*” 1605 tarihli bu belge için bkz. Timur Kuran, **Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam**, C. V, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 218.

¹⁸⁵ Bu vakıflardan bazıları şunlardır: Merhum El-hac İlyas (GŞS, nr. 11, s. 77/2), Merhume Tur(?) Paşa Hatun (GŞS, nr. 11, s. 207/3), Nurbaşa(?) Hatun (GŞS, nr. 17, s. 165/5), Merhum Sinan Çavuş (GŞS, nr. 19, s. 123/5), Rüstem Paşa (GŞS, nr. 21, s. 114/1), Merhume Müslime Hatun (GŞS, nr. 21, s. 233/6), Hacı Memi (GŞS, nr. 21, s. 254/6).

¹⁸⁶ GŞS, nr. 11, s. 77/2, (7 Rebiülahir 993/8 Nisan 1585); GŞS, nr. 11, s. 207/3, (9 Cemaziyellevvel 993/9 Mayıs 1585); GŞS, nr. 11, s. 249/3, (27 Cemaziyelahir 993/26 Haziran 1585); GŞS, nr. 17, s. 128/3, (29 Cemaziyelahir 1002/22 Mart 1594); GŞS, nr. 17, s. 165/5, (10 Ramazan 1002/30 Mayıs 1594); GŞS, nr. 21, s. 130/3, (Evahir-i Cemaziyelahir 1007/19-27 Ocak 1599); GŞS, nr. 21, s. 233/6, (Evail-i Zilkade 1007/26 Mayıs – 4 Haziran 1599); GŞS, nr. 21, s. 254/6, (Evahir-i Zilkade 1007/15-24 Haziran 1599).

¹⁸⁷ GŞS, nr. 17, s. 106/2, 106/4, (10 Cemaziyelahir 1002/3 Mart 1594).

¹⁸⁸ GŞS, nr. 19, s. 42/3, (Evahir-i Zilkade 1003/28 Temmuz – 6 Ağustos 1595).

¹⁸⁹ GŞS, nr. 19, s. 123/5, (Evahir-i Safer 1004/26 Ekim – 3 Kasım 1595).

dükkânı olduğu anlaşılmaktadır¹⁹⁰. Ayrıca 17. yüzyılın başlarına ait bir sicilde çarşıda bir helvacı dükkânı bulunduğu kaydedilmiştir¹⁹¹.

Arab Çarşısı'nda vakıflar tarafından kiraya verilen gayrimenkuller sadece dükkânlardan ibaret değildi. Burada Rüstem Paşa¹⁹² ve El-hac İlyas¹⁹³ Vakfı'na ait çeşitli sayıda oda bulunuyordu. Anlaşıldığı kadarı ile bunlar, dükkânların üzerinde yer alıyor ve ayrıca kiraya veriliyordu.

Galata'da bulunan bir diğer çarşı *Kürkçüler Çarşısı*ydı. Maalesef bu çarşının tam olarak yerini tespit edemiyoruz. Ancak belgelerdeki ifadelerden sur içinde, muhtemelen de aynı isimle anılan Kürkçü Kapı'nın ardında bulunduğunu tahmin ediyoruz¹⁹⁴. Çarşıdaki dükkânlar her zaman olduğu gibi çoğunlukla bir vakfa aitti ve hangi alanda çalıştığı bir iki istisna dışında belirtilmemişti¹⁹⁵. Bu istisnalardan ilkinde Cafer Çelebi Vakfı'na ait bir dükkânın makaracı dükkânı¹⁹⁶ ikincisinde ise çarşının adına uygun olarak kürkçü dükkânı olduğunu öğreniyoruz¹⁹⁷.

Sicil kayıtlarından Galata sur içinde bulunduğunu tespit ettiğimiz diğer çarşılar *Simidciler*¹⁹⁸ ve *Yaycılar*¹⁹⁹ çarşılarıydı. Bu çarşılardaki dükkânların çoğu kendi isimleri ile anılan esnafa hizmet ediyor olmalıdır. Ancak her zaman olduğu gibi çarşıya ismini veren iş kolunun dışından esnaflarda bu çarşılarda yer almışlardır. Mesela Simidciler Çarşısı'ndaki dükkânlardan biri bezirci dükkânıydı²⁰⁰. Herhalde bu türden dükkânlar

¹⁹⁰ GŞS, nr. 11, s. 249/3, (27 Cemaziyelahir 993/26 Haziran 1585). Arab Çarşısı'nda faaliyet gösteren kasap dükkânına 17. yüzyılın başlarına ait bir sicilde de rastlanmaktadır. Bkz. Kuran, **Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam**, C. V, s. 218.

¹⁹¹ Kuran, **Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam**, C. V, s. 69.

¹⁹² GŞS, nr. 21, s. 114/1, (Evahir-i Cemaziyelevvel 1007/20-29 Aralık 1598).

¹⁹³ GŞS, nr. 21, s. 232/2, (Evail-i Zilkade 1007/26 Mayıs – 4 Haziran 1599).

¹⁹⁴ Kürkçü Çarşısı için belgelerde sur içinde yer aldığını belirten “*dâhil-i Galata*” veya “*Galata dâhilinde*” gibi ifadeler kullanılmamıştır. Ancak “*Mahmiye-i Galata'da Kürkçüler Çarşısı'dan*”, “*Medine-i Galata Kürkçüler sükunda*” ve “*Mahmiye-i mezbûre esvâkından*” gibi ibareler kullanılması bu çarşının sur içinde bulunduğunu düşündürmektedir. Belgelerde sur dışında yer alan mahalle, menzil ve mevkiiler ile dükkân, ev ve çarşı gibi gayrimenkulleri belirten “*Haric-i Galata*” veya “*Galata haricinde*” gibi ifadelerin bu çarşı ile birlikte kullanılmaması bu görüşü güçlendirmektedir.

¹⁹⁵ Mesela bunlara Merhum El-hac Mehmed Vakfı'na (GŞS, nr. 11, s. 249/3, 1 Receb 993/29 Haziran 1585) ve Mehmed Paşa Vakfı'na ait olan dükkânlar örnek olarak gösterilebilir (**İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1005-1007 / M. 1596-1599)**, Mehmet Akman ve Fethi Gedikli (haz.), İstanbul: İSAM Yayınları, 2012, s. 265).

¹⁹⁶ GŞS, nr. 17, s. 86/7, (26 Cemaziyelevvel 1002/17 Şubat 1594).

¹⁹⁷ GŞS, nr. 21, s. 16/2, (Evasıt-ı Safer 1007/13-22 Eylül 1598).

¹⁹⁸ GŞS, nr. 17, s. 179/3, (Selh-i Ramazan 1002/19 Haziran 1594).

¹⁹⁹ GŞS, nr. 17, s. 182/3, (10 Şevval 1002/29 Haziran 1594).

²⁰⁰ GŞS, nr. 11, s. 107/3, (Evail-i Cemaziyelahir 992/10-19 Haziran 1584).

sınırlı sayıdaydı ve çoğunlukla asıl esnaf grubu ile ilişkili bir alanda faaliyet gösteriyorlardı.

Galata sur içinde değişik mahallelerde herhangi bir çarşının içinde yer almayan dükkânlar da vardı. Mesela Cami-i Kebir Mahallesi'nde Merhume Müslime Hatun Vakfı'na ait iki odanın içinde bir börekçi dükkânı açılmıştı²⁰¹. Yine aynı cami yakınlarında Kara Emin Vakfı'nın hangi alanda çalıştığı belirtilmeyen bir dükkânı bulunuyordu²⁰². Sultan Bayezid Mahallesi'nde Belkıs Hatun Vakfı'ndan bir bıçkıcı²⁰³, Hınzır Kapısı yakınlarında ise Ayasofya Vakfı'ndan niteliği belirtilmeyen bir dükkân yer alıyordu²⁰⁴. Hüseyin Çelebi bin Mehmed ise Yolcuoğlu Mahallesi'ndeki kendine ait bir ekmekçi fırını Yani veledi Dimo'ya kiralamıştı²⁰⁵. Ayrıca Galata San Françoisko Kilisesi etrafında çeşitli vakıflara ait değişik sayıda dükkân bulunuyordu²⁰⁶.

Galata sur içinde dükkân ve çarşıların yanında tüccarların mallarını depoladıkları birçok mahzen ve ambar bulunuyordu. Bunların bir kısmı Galata'nın en işlek ticaret noktalarında yer alıyordu. Galata'da Lonca ve Karaköy dışında bulunan mahzenler genellikle küçük vakıflara ait gözükmetedir. Mesela bunlardan biri Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki Kutbeddin Vakfı'na aitti²⁰⁷. Bununla birlikte çoğunlukla bu tür mütevazı vakıflara ait mahzenlerin, bulunduğu mevkii gösterecek bir tanımlama kullanılmadan kaydedildiğini belirtelim.

Ayrıca Galata'da bulunan kulelerin bir kısmı devlet tarafından mahzen olarak kullanılıyordu. Bunların bir kısmında miri esirler²⁰⁸ tutulurken bir kısmında Tophane²⁰⁹ ve Tersanenin ihtiyaç duyduğu malzemeler depolanıyordu.

²⁰¹ GSS, nr. 11, s. 35/2, (18 Cemaziyelevvel 992/28 Mayıs 1584).

²⁰² GSS, nr. 21, s. 131/3, (Evahir-i Cemaziyelahir 1007/19-27 Ocak 1599).

²⁰³ GSS, nr. 19, s. 13/2, (11 Şevval 1003/19 Haziran 1595).

²⁰⁴ GSS, nr. 19, s. 12/2, (7 Şevval 1003/15 Haziran 1595).

²⁰⁵ GSS, nr. 21, s. 68/4, (Evasıt-ı Receb 1007/7 Şubat 1599).

²⁰⁶ GSS, nr. 21, s. 17/4, 46/1, 60/2, 86/1, 263/1.

²⁰⁷ GSS, nr. 19, s. 158/4, (Evahir-i Rebiülevvel 1004/24 Kasım – 3 Aralık 1595).

²⁰⁸ “Ulu-Türk [Padişah], kendi payına düşen, tutsakların beşte birini seçtikten sonra, hepsi Galata'daki kulelere gönderildi; Ulu-Türk'ünkiler, kendi kulesine, öbürleri de, başka kulelere yerleştirildi. Pera denilen ve üç bin hanelik bir yer olan Galata'nın surları arasında, bir sürü kule vardır. Artık benim efendim olan, Sinan Paşa'nın kulesinde, yedi yüz tutsak vardı; hepimiz, onun kölesiydik.” **Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati**, s. 23.

²⁰⁹ Tophane tarafından kullanılan mahzenler için bkz. Aydın, **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, s. 107-110.

Galata'da ticaret amacı ile kullanılan en önemli mahzenlerden biri de Karaköy'ün hemen doğusunda yer alan Kurşunlu Mahzeni. Karaköy ile Kurşunlu Mahzen arası özellikle 17. yüzyılda büyük gelişim gösterecek ve bölgeye dükkân, oda ve mağazalar yapılacaktır²¹⁰.

Çoğunlukla Cenevizlilerden kalan yapıları mahzen/ambar/depo olarak kullanan merkez, 1556'da başka bir ambarın, *anbar-ı amirenin* inşasına girişmiştir²¹¹. Bazı araştırmacılar burayı Tophane ve daha çok Tersane mühimmatının saklandığı *mahzen-i amire* ile karıştırmışlardır²¹². Ancak anbar-ı amirenin inşası ile ilgili belgelerden birinde buranın buğday ambarı olduğunu kanıtlayacak “*anbar-ı gendüm-i hassa*” ifadesi bulunmaktadır²¹³. “*Galata anbarı*”²¹⁴ veya “*Galata'da olan anbar-ı amire*”²¹⁵ şeklinde tanımlanan bu yer, bazı belgelerde daha açık bir şekilde “*buğday anbarı*” olarak kaydedilmiştir²¹⁶. Ambar-ı amireye her ne kadar “*buğday anbarı*” dense de burada sadece buğday değil her türlü tahıl ürünleri depolanıyordu. Anlaşıldığı kadarı ile bu ambar, merkezin ve İstanbul'un zahire sıkıntısı çekmesini önlemek ve bu yöndeki ihtiyaçları karşılamak için inşa edilmişti²¹⁷. Mesela 1584'te Galata buğday ambarı emininen Tersane-i amire gemileri için lazım olan peksimetin yapımında kullanılmak üzere 4000 kantar buğdayı hassa reislerinden Hacı Mahmud'a teslim etmesi isteniyordu²¹⁸. Herhalde Galata buğday ambarında depolanan tahıl ürünleri mahsulün bol, sıkıntı riskinin az olduğu dönemlerde piyasaya satılıyordu. 29 Aralık 1576'da Galata²¹⁹, 4 Ocak 1577'de ise İstanbul²²⁰ kadılarına yazılan fermanlarda Galata'daki ambar-ı amirede olan ve geçen seneden kalan buğdayın “*ber-vech-i ta'cıl değer bahâsıyla*” unculara ve ekmekçilere satılması isteniyordu. Yaklaşık bir ay sonra İstanbul, Galata ve Üsküdar kadılarına benzer içerikli başka bir ferman daha yazıldı.

²¹⁰ Kömürçüyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 35.

²¹¹ BOA, **MAD**, nr. 55, v. 185b-186a. Bu ambarın inşası için Trabzon, Varna, Süzebolu ve Ahyolu gibi yerlerden kereste, tahta ve direk getirtilmiştir.

²¹² Aydıöz, **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, s. 100.

²¹³ BOA, **MAD**, nr. 55, v. 205b, (1 Ramazan 963/9 Temmuz 1556).

²¹⁴ BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 443, (25 Rebiülevvel 984/22 Haziran 1576).

²¹⁵ BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 1554, (21 Zilkade 984/9 Şubat 1577).

²¹⁶ BOA, **KK**, nr. 67, s. 170, (22 Safer 980/4 Temmuz 1572); BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 301, (15 Safer 984/14 Mayıs 1576); **GSS**, nr. 11, s. 176/2, (Evasıt-ı Şevval 992/26 Ekim – 3 Kasım 1584). İlk iki belgede Galata'daki bu ambar için “*buğday mahzeni*” denmektedir.

²¹⁷ Bir belgede Galata mahzeninde depolanana tahılın İstanbul zahiresi için çevrede olan haslardan gönderildiği ifade edilmiştir. BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 411, (13 Rebiülevvel 984/10 Haziran 1576).

²¹⁸ **GSS**, nr. 11, s. 176/2, (Evasıt-ı Şevval 992/16-25 Ekim 1584).

²¹⁹ BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 1412, (8 Şevval 984/29 Aralık 1576).

²²⁰ BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 1554, (14 Şevval 984/4 Ocak 1577).

Burada Galata'daki “*anbar-ı amirede*” olan mirî buğdayın ekmekçi, uncu ve peksimetçilere satılması emri tekrar ediliyordu²²¹. Merkezin çevre kadılıklara üst üste fermanlar göndererek ambar-ı amiredeki buğdayın satışını isteme sebebini tahmin etmek güçtür. Bunun sebebi şehirde artan tahıl ihtiyacı yanında merkezin nakit gereksinimi olabilir. Ambar-ı amireden satışa sunulan tahıl sadece buğdaydan ibaret değildi. Buğdayın yanında arpa ve darı da piyasaya sunuluyordu²²². Merkez, İstanbul, Galata ve Üsküdar gibi çevredeki yerel kadılıklara yolladığı bu fermanlarda kime ne kadar ürün satıldığının ve kilesinin kaç akçeye verildiğinin ayrıntısıyla yazılarak gönderilmesini istiyordu²²³.

Belgelerde Galata buğday ambarının (*anbar-ı amire*) bulunduğu yeri tespit etmeye yarayacak bir bilgi verilmemiştir. Ancak bu tür depoların nakliyenin kolayca yapılabileceği kıyıda çok uzak olmayan yerlerde kurulduğu düşünüldüğünde Galata surları önünde olduğu iddia edilebilir. Anlaşıldığı kadarı ile mahzenin etrafı boştu ve bazı madrabazlar burada Galata İskelesine satılmak üzere getirilen, ancak limana yanaşmadan bir yerlerde gizlice aldıkları gemi direklerini depoluyor ve satıyorlardı²²⁴.

Galata'daki mahzen ve depoları kullananların bir kısmı yabancı tüccarlardı. Bunlar arasında ticarî faaliyetleri ile de dikkat çeken Venedikliler ilk sırada gelmekteydi. 31 Ağustos 1537 tarihinde yapılan bir sayım balyos da dâhil olmak üzere Venedik tacirlerinin mahzenlerde sakladıkları malları gözler önüne sermektedir²²⁵. Korfu kuşatmasının devam ettiği sırada yapılan bu sayım ve teftişlerin benzerleri kaçak yollarla yapılan ticaretin arttığı sırada veya savaş zamanlarında tekrar ediyordu. 1579'da İstanbul gümrük emini Ali Çavuş'un yabancı tüccarların başka memleketlere götürmek için aldıkları malları, Galata'da mahzenlere koydukları daha sonra bunları gizlice gemiye yükleyerek vergisini ödemediği gittiklerini merkeze bildirmesi üzerine, İstanbul ve Galata kadılarına, yabancı tüccarların mahzenlerdeki mallarının kaydedilmesi

²²¹ BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 1554, (21 Zilkade 984/9 Şubat 1577).

²²² BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 411, (13 Rebiülevvel 984/10 Haziran 1576); BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 480, (25 Rebiülevvel 984/22 Haziran 1576).

²²³ Merkez mahzene ne kadar zahire geldiği, bunun ne kadarının satıldığı ve ne kadarının kaldığı konusuna özel bir önem atfediyor ve ayrıntısıyla bildirilmesini istiyordu. BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 443, (25 Rebiülevvel 984/22 Haziran 1576).

²²⁴ BOA, **KK**, nr. 67, s. 170, (22 Safer 980/4 Temmuz 1572); BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 301, (15 Safer 984/14 Mayıs 1576).

²²⁵ TSMA, D. 9617, v. 1b-20a, (24 Rebiülevvel 944). Bu sayım Korfu kuşatmasının devam ettiği sırada yapılmıştı. Korfu kuşatması hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ankara: TTK Yayınları, 1994, s. 374.

emredilmişti²²⁶. Galata ve Kasımpaşa kasaplarının kestikleri hayvanların derilerini *dâriü'l-harbe* giden gemilere vermeleri nedeniyle işleyecek hammadde sıkıntısı çeken Kasımpaşa debbağları durumu merkeze iletmış, bunun üzerine Venediklilerin mahzenleri açılmış ve bulunan derilere el konmuştu²²⁷. 1580'de ise yabancıların mahzenlerinde silah sakladıklarına dair alınan duyumdan sonra yeniçeri ağasının konuyu teftiş etmesi, mahzenleri yoklaması ve bulduğu silahlara el koyması istenmişti²²⁸.

2.3.6. Galata'da Dükkân Sahibi Olmak

Galata'daki ticaret alanları anlatılırken genellikle bir vakfın mülkiyetinde olan dükkânlardan bahsedilmiş, herhangi bir şahsın mülkiyetinde olan dükkânlara pek değinilmemiştir. Bu durum ticaret alanlarındaki dükkânların sadece vakıflara ait olduğu, burada özel mülkiyetin bulunmadığı gibi bir yanlış anlamaya neden olabilir. Aslında böyle bir tablonun ortaya çıkmasının sebebi, ticaret alanları anlatılırken genellikle vakfiyeler ve vakıf tahrir defterlerinin kullanılmasıdır. Ayrıca sicillere yansıyan davaların büyük çoğunluğunun vakıflarla ilgili olması da bunda önemli bir etken olmuştur.

Gerçekte daha fetihden itibaren burada vakıflara ve devlete ait mülkler yanında özel mülklere de rastlanmaktadır. Fetihden hemen sonra 1455'te yapılan sayım Galata'daki mülklerin kimlere ait olduğunu ve kimler tarafından kullanıldığını tüm çıplaklığı ile gözler önüne serer:

1455 sayımına göre Galata'da 33 dükkân bulunmaktaydı ve bunların 18'i devlete aitti²²⁹. Fetih sırasında kaçan ve geri dönmeyenlerin malları kamulaştırılarak devlet hazinesine aktarılmıştı²³⁰. Bunlar arasında dükkânlar ve evler gibi gayrimenkuller de bulunuyordu. 1455 sayımında devlete ait gözüken 18 dükkândan 9'u bu tür kamulaştırmalar sonucunda devlet hazinesine aktarılmış olmalıdır. Devlete ait diğer 9'u dükkân ise Cenevizliler döneminde şehrin yöneticisi olan *podestalar*a aitti. Ancak

²²⁶ BOA, MD, nr. 41, s. 36/75, (15 Şaban 987/7 Ekim 1579).

²²⁷ BOA, MD, nr. 43, s. 16/30, (18 Rebiülevvel 988/3 Mayıs 1580).

²²⁸ BOA, MD, nr. 39, s. 166/361, (27 Zilhicce 987/14 Şubat 1580).

²²⁹ TSMA, D. 2203, v. 298b-299a.

²³⁰ Doukas, Fetihden sonra Galata'dan kaçan ahalinin dönmesini temin etmek için üç ay içinde gelenlerin mallarının iade edileceği, dönmeyenlerinkinin ise hazineye aktarılacağı ilan edildiğinden bahseder. Bkz. Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 278. Ayrıca Bkz. Bölüm 1.

bölgede Osmanlı hâkimiyeti kurulduktan sonra podestaların görevine son verilmiş ve cemaat işlerine bakmak üzere kendi aralarından bir kethüda seçmelerine izin verilmişti²³¹. Eski podesta Angelo Giovanni Lomellino'nun, 23 Haziran 1453'te kardeşine yazdığı mektuptan cemaatin isteği üzerine buradan ayrılana kadar kethüdalık vazifesini yürüttüğü anlaşılmaktadır²³². Fakat Lomellino burada fazla kalmamış birkaç ay sonra Sakız'a oradan da Cenova'ya gitmiştir²³³. Herhalde eski podesta Lomellino'nun şehri terk etmesinden sonra podestalara ait olan bu dükkânlar da kamulaştırılmıştı. Sayımda devlete ait bu 18 dükkândan 15'inin kirada, 3'ünün de boş (*hali*) olduğu belirtilmiştir.

1455 sayımı devlete ait dükkânları, Domenico Lansovic, Zani di Milo, Nikeroz Ateviyane, Martini Prevazi ve Karlo Konferoti gibi şehrin eski sakinleri olduğu izlenimini uyandıran Cenevizlilerin kiraladığını göstermektedir²³⁴. Bunlardan bir kısmına ticarî aktivitelerinin yoğunluğu nedeniyle Ceneviz noter belgelerinde de rastlanılmaktadır. Örneğin 1455 sayımında aylığı 5 ve 9 akçeden olmak üzere 3 dükkân kiraladığı görülen Karlo Konferoti (*Carlo Confortino*) 21 Temmuz 1453'te Galata'daki Ceneviz noterine başvurarak Benedetto Salvago'ya 1000 perperlik * bir borcu olduğunu iki şahit önünde itiraf etmiştir. Ayrıca bu kayıttan ikilinin kârı yarı yarıya paylaşılmak üzere Confortino'nun dükkânına 200 perperlik bir yatırım yaptığı da anlaşılmaktadır²³⁵. Acaba Confortino ve Salvago'nun 200 perperlik yatırım yaptığı dükkân, 1455 sayımında Karlo Konferoti'nin kiraladığı belirtilen dükkânlardan biri miydi? Eğer öyleyse Carlo Confortino'nun fetihten önce de bu dükkânlarda ticarî aktivitelerini (belki yine kiracı olarak) yürüttüğü iddia edilebilir.

²³¹ GSS, nr. 17, s. 190/1, (Evahir-i Cemaziyelevvel 857/30 Mayıs – 8 Haziran 1453). Galata ahalisinin cemaat işleri için kendi aralarından bir kethüda seçebilecekleri 1453 tarihli ahidnâmede açık bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca bkz. Bölüm 1.

²³² Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 127. “Yapılan antlaşma gereğince vatandaşlarımız kendi aralarında hükmetmek üzere bir kıdemli memur atayabileceklerdi. Bu antlaşma yapıldığında, resmî ikametgâhı terk ederek kendime yeni bir ev bulmayı planladım. Fakat vatandaşlarımız ikametgâhta kalarak ayrılmamın mümkün olduğu zaman kadar onları yönetmeye devam etmemi istediler.” Bkz. Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 160.

²³³ Lomellino'nun Galata'dan ayrılış tarihi belli değildir. Ancak 27 Eylül 1453'te Sakız adasından Cenova devlet başkanı Pietro di Campofregoso'ya bir mektup gönderen Franco Giustiniani, Lomellino'nun 22 Eylül günü Sakız adasından Cenova'ya hareket ettiğini söylemektedir. Buna göre Lomellino en geç Eylül ayı içinde Galata'dan ayrılmış olmalıdır. Bkz. Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, s. 48, 51.

²³⁴ TSMA, D. 2203, v. 298b-299a.

* Bizans para birimi (hyperpre=hyperpyra).

²³⁵ Pistarino, “The Genoese in Pera – Turkish Galata”, s. 68

1455'te devlete ait dükkânları kiralayanlar sadece bölgenin eski sakini Cenevizliler değildi. Bazı Ermeni ve Müslümanların da burada dükkân kiraladığı görülmektedir. Örneğin Ermeni Agusti ve Müslüman Araboğlu Hacı devlete ait dükkânlardan birer tanesini 15'er akçeye kiralamışlardı²³⁶.

Devlete ait bu dükkânların kirası genellikle 5 ile 15 akçe arasında değişiyordu²³⁷. Bununla birlikte Nikeroz Ateviyane'nin kiraladığı bir dükkân diğerlerine nazaran oldukça yüksek bir fiyattan 30 akçeden kiralanmıştı. Bu dükkân konumu nedeniyle böyle yüksek bir fiyattan kiraya verilmiş olmalıdır. Zira sayımda dükkânın kapan yakınında (*Der karib-i kabban*) olduğu özellikle belirtilmiştir²³⁸. Kapanın yanında Galata gümrüğünün bulunduğu, ayrıca Galata'ya gelen malların buradan piyasaya sürüldüğü düşünülürse bu dükkânın fiyatının neden bu kadar yüksek olduğu daha iyi anlaşılır.

1455 sayımına göre Galata'da kiraya verilen dükkânlar sadece devlete ait olanlardan ibaret değildi. Bazı kilise vakıflarının da dükkân sahibi olduğu ve bunları kiraya verdikleri görülmektedir. Örneğin San Francesco Kilisesi'ne ait bir dükkân Ermeni Yagob'un tasarrufundaydı²³⁹. Yine bir başka kilise vakfı (San Zani Kilisesi) Galata surları dışında, üzerinde bazı dükkânlar bulunan bir araziye sahipti. Anlaşılan kilise vakfı buradaki dükkânlardan değil ama dükkânların üzerinde bulunduğu araziden bir miktar kira (*Mukataa-ı arz*) alıyordu²⁴⁰. Kilise vakıflarına ait bu dükkân ve arazilerin kirası, devlet hazinesine girmediğinden olsa gerek ne kadar olduğu belirtilmemiştir.

1455 sayımı Galata Lonca Mahallesi'nde devlete ve kilise vakıflarına ait dükkânlar yanında şahıslara ait dükkânların varlığını da gözler önüne sermektedir. Dükkân sahipleri genellikle (*Mihal, Vasil Zaharta ve Toma gibi*), isimleri ile kaydedilirken bazıları yaptığı iş (*Bozacı Borlok ve Bozacı Aleksi gibi*), bazıları da aidiyeti ile (*Bozacı Borlok Kefeli ve Vasil Rumi gibi*) birlikte kaydedilmiştir. Bunların yanında Frangola ve Mariya isimli iki dul (*bive*) kadının da burada dükkân sahibi olduğu görülmektedir²⁴¹.

²³⁶ TSMA, D. 2203, v. 299a.

²³⁷ Aylık kirası 5 ile 15 akçe arasında değişen bu dükkânlar 5, 6, 8, 9, 11 ve 15 akçe gibi değişik fiyatlarla kiralanmıştı.

²³⁸ TSMA, D. 2203, v. 298b

²³⁹ TSMA, D. 2203, v. 299a.

²⁴⁰ TSMA, D. 2203, v. 298b.

²⁴¹ TSMA, D. 2203, v. 298b.

Bu kadınlar ya fetih sonrasında şehirden kaçan ya da kuşatma sırasında Bizanslılara yardım ederken ölen Cenevizlilerin eşleriydi. İnalçık, 1455 sayımında gayrimenkul sahibi olarak görülen kadınların şehirden kaçarken kamulaştırmadan kaçınmak isteyen Cenevizlilerin, mülkleri üzerinde bıraktığı eşleri veya köleleri olabileceği üzerinde durmuştur²⁴².

Fetihten veya daha doğru bir ifadeyle 1455 sayımından sonra ticaret alanlarındaki mülklerin sahipliğinde ne gibi değişimler yaşanmıştır? Bu soruya yanıt verebilecek ilk kaynak olarak akla gelen vakfiyeler, 1455 sayımının aksine, vakıf dükkânların kimlerin elinde bulunduğu ve nasıl işletildiği konusunda çok fazla bilgi sağlamamaktadır. Bunların arasında sadece 1472 tarihli Fatih Vakfiyesi'nden bu dükkânların kimlerin tasarrufunda olduğu ve etrafındaki mülklerin kimlere ait olduğu öğrenilebilmekte, nasıl işletildikleri konusu karanlıkta kalmaktadır. Örneğin vakfiyede Lonca Mahallesi'nde Makaracı Yorgi'nin tasarrufunda olan vakıf dükkânın etrafında Ankaralı Hacı ve Efrenc Zani'nin mülkü olduğu belirtilmiş ve hemen ardından vakfa ait diğer bir mülkün tarifine geçilmiştir. Burada dükkânın tasarrufçusu ile birlikte vakfın etrafındaki mülklerin özel mi yoksa vakıf mı olduğu da öğrenilebilmektedir. Fakat Makaracı Yorgi'nin bu dükkânı nasıl tasarruf ettiği, vakfa ne kadar vergi ödediği ve dükkânı vakıf mütevellisinden mi yoksa daha önceki kiracısından mı devraldığı soruları cevapsız kalmaktadır²⁴³.

Dükkânların nasıl işletildiği konusunda en aydınlatıcı kaynak şeri'yye sicilleridir. Sicillerde daha çok vakıf dükkânlara ait davalara rastlanmakla birlikte az da olsa şahıs mülkleri ile ilgili davalar da bulunmaktadır. Örneğin Mayıs 1599 tarihli bir dava kaydı, Mamniye isimli gayrimüslim bir kadının Lonca Çarşısı'ndaki babasından kendisine intikal eden şekerçi dükkânının sahibi olduğunu göstermektedir. Şahıs mülklerine ait davaların azlığı veya vakıf mülklere ait davaların çokluğu değişik nedenlere bağlanabilir. Fakat bunun nedenleri şahıs mülklerin sahipleri ve kiracılarının anlaşma veya anlaşmazlıklarını kendi aralarında halletmelerinde; bunda başarılı olamadıkları durumlarda mahkemenin yolunu tutmalarında aranmalıdır. Vakıf mülklerde ise şahıs mülklerinin tersine birçok muamelenin mahkeme nezaretinde veya mahkemedan izin alınarak yapılması zorunluluğu vardır. Bu nedenle vakıf mülkler sicillere şahıs mülklerden daha çok yansımıştır. Bunlar iki taraf arasında yapılan kira anlaşmaları,

²⁴² İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 37.

²⁴³ VGMA, nr. 575, s. 98; VGMA, nr. 2114, s. 175 vd.

vakıflar arasındaki sınır anlaşmazlıkları veya kiracının kullandığı binayı tamir etmek için izin istemesi gibi çok değişik nedenlerle sicillere kaydedilmiştir. Vakıf mülklerin işletilmesi hakkında en çok bilgiyi sağlayan veriler ise kira sözleşmelerinde bulunmaktadır.

Vakıf mülkler nasıl kiralanıyordu ve bunlar sicillere nasıl yansımıştır? Teoride vakıflara ait gayrimenkuller üç biçimde kiralanmaktaydı: *İcâre-i sahiha*, *Mukataa* ve *İcâreteyn*. Örneğine çok az rastlanılan *İcâre-i sahiha* sınırlı bir kiralama süresini ifade ediyordu. Osmanlılarda uygulanan Hanefî hukukuna göre topraklar üç, diğer gayr-ı menkuller ise bir yıllığına kiraya veriliyordu²⁴⁴.

Mukataa usulü, “Kesilmiş yıllık bir ücretle, vakıf bir toprağın idâresinin, –bu toprak üzerine, şahsî mülk olmak üzere binâlar inşâ edebilme ve hattâ onu ağaçlandırabilme hakkıyla birlikte– devr edildiği bir kira sözleşmesi” idi. *Mukataa* usulünde kiracı, toprağı vârislerine miras bırakabildiği gibi kiraladığı toprak üzerinde inşa ettiği binaların ve yetiştirdiği ağaçların üzerinde sınırsız mülkiyet hakkına sahip oluyordu²⁴⁵.

İcareteyn (çift kira) usulünde ise kiracı, sözleşmenin yapıldığı sırada vakıf mütevellisine bir defalığına “*icâre-i muaccele (peşin kira) denilen ve umûmiyetle vakıf emlâkin gerçek değerinin yarısına eşit olup, bunların tamirine harcanması gereken sâbit bir meblağ ile icâre-i müeccele (tecil edilmiş, ertelenmiş kira) denilen ve aslında normal kira bedelinden çok düşük olup, değiştirilmesi mümkün olmayan yıllık bir ücret ödüyordu*”²⁴⁶. Kiracılar *icareteyn* usulü ile kiraladıkları taşınmazın (*gayr-i menkul*) üzerinde tam bir mülkiyet hakkına sahip olmamakla birlikte, bu taşınmazdan istedikleri gibi yararlanma, onlar üzerindeki haklarını çocuklarına miras bırakma ve müteveli izniyle onları satma imkânlarına sahip oluyorlardı²⁴⁷.

Yediyıldız’ın bu üç kiralama biçiminden 18. yüzyılda en çok kullanıldığını söylediği *icareteyn (çift kira) usulü*²⁴⁸, Galata şer‘iyye sicillerinden anlaşıldığı kadarı ile 16. yüzyılda da oldukça yaygındı. Sicillerde kiralamanın *icareteyn* usulüne göre yapıldığı

²⁴⁴ Bahaeddin Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu”, **Vakıflar Dergisi**, S. 18, Ankara, 1984, s. 20.

²⁴⁵ Yediyıldız, s. 21.

²⁴⁶ Yediyıldız, s. 21.

²⁴⁷ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. XIII, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 159.

²⁴⁸ Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu”, s. 21.

açık açık yazılmamakta, fakat kiracıdan alınan çift kira (*icâre-i muaccele ve icâre-i müeccele*) kiralamanın icareteyn usulü ile yapıldığını göstermektedir. Kiralama, vakıf mütevellisi ve kiracının –bazen de vekillerinin– mahkemeye gelerek vakıf dükkânın bulunduğu mahalle ile etrafındaki yapıları tanımlamaları ve kiralarını (icâre-i muaccele ile icâre-i müeccele) sicil defterine kaydettirmeleri ile resmiyet kazanıyordu. Örneğin Mahmud Çelebi Vakfı'nın mütevellisi El-hac Hasan Çelebi bin Yusuf, 4 Nisan 1585'te (3 Rebiülahir 993) mahkemeye bizzat gelerek vakfa ait Karaköy Çarşısı'ndaki bir arakiyecî dükkânını 300 akçe icâre-i muaccele ve her ay 20 akçe icâre-i müeccele ile Arakiyecî Dimo veledi Nikola'ya kiralamıştı²⁴⁹. Bazen de kiralama işlemi vakıf mütevellisi ile kiracının kendi aralarında anlaşılıp, mütevellinin kiralanacak dükkânın yerini ve kiralarını belirten bir tezkireyi kiracıya vermesiyle gerçekleşiyordu. Bu durumda kiracı, elindeki tezkire ile mahkemeye başvurarak mahkemeden temessük almak zorundaydı. Aksi halde sözleşme resmiyet kazanmaz ve kiracı bir anlaşmazlık durumunda hiçbir hak iddia edemezdi. Kosta veledi Mihail ve Nikola veledi İstimad isimli iki zimmî 8 Mayıs 1585'te (8 Cemaziyelevvel 993) böyle bir durumla karşılaşmamak için olsa gerek mahkemeye başvurdu. İkili Hamdi Efendi Vakfı'ndan Galata Balıkpazarı Kapısı yakınlarındaki iki dükkânı ayda 140 akçe icâre-i müeccele ve 8000 akçe icâre-i muaccele kiraladıklarına dair vakıf mütevellisi Mehmed Çelebi'den aldıkları tezkireyi mahkemede göstererek temessük talep ettiler²⁵⁰. Belge, Kosta ve Nikola'ya temessük verilip verilmediği netliğe kavuşturulmadan burada bitiyor. Fakat bu tür kesin yargı içermeyen belgelerin özellikle erken dönem sicillerinin genel bir özelliği olduğu bilindiğinden, ikiliye istedikleri temessükün verildiğini ve kiralamanın resmiyet kazandığını tahmin ediyoruz.

Dikkatlice bakıldığında “gerçekte ne oldu” sorusunun çok küçük bir kısmına cevap veren bu belgeler kiralamanın mahkeme boyutunu yansıtır. Mahkeme safhasından önce vakıf yetkilileri ile kiracılar arasında ne tür görüşmeler olduğu ve kiralamanın nasıl bir süreçten geçerek mahkemeye geldiği soruları yanıtız kalır. Buna rağmen belgelerin satır aralarındaki bilgi kırıntıları sürece dair çok az da olsa ipucu verebilir. Belgelerde kiracılar sık sık kiralanacak dükkânın talipleri olarak karşımıza çıkar. Örneğin Kasım 1598'de (Rebiülahir 1007) Galata mahkemesine gelen Bali Efendi Vakfı'nın mütevellisi

²⁴⁹ GŞS, nr. 11, s. 72/3.

²⁵⁰ GŞS, nr. 11, s. 205/2.

Abdullatif bin Mehmed, Karaköy'deki dükkânın tasarrufuna Yorgi'nin talip olduğunu söylemiştir²⁵¹. Acaba Bali Efendi Vakfı'na ait bu dükkânın tek talibi Yorgi miydi? Başka talipler var mıydı? Ağustos 1598 (Muharrem 1007) tarihli bir belge bu konuda daha açıktır. Belgeye göre Merhum Bektaş Efendi Vakfı'nın mütevellisi Hüseyin Çelebi, vakfa ait Karaköy'deki bir dükkânı en yüksek ücreti veren Alem Hatun isimli bir kadına kiralamıştı²⁵². Anlaşılan sicillerde vakıf dükkânları icareteyn usulü ile kiralayan bu kişiler dükkânların tek talibi değillerdi ve dükkânları rakiplerinden daha çok ücret teklif etmeleri sayesinde kiralayabılmışlerdi. Peki bu işlem nasıl gerçekleşiyordu? 17 Kasım 1598 (17 Rebiülahir 1007) tarihli bir belge bunun nasıl gerçekleştiğini açıklığa kavuşturmaktadır. Belgeye göre, Merhum Çakır Ağa Vakfı'nın mütevellisi Mustafa bin Ali, vakfa ait Lonca Çarşısı'ndaki bir dükkânı Ahmed bin Süleyman isimli racile, yapılan mezdad sonrasında kiraya vermişti²⁵³. Dükkânı kiralayan Ahmed bin Süleyman'ın en yüksek fiyatı veren kişi olduğunu söylemeye sanırım gerek yoktur. Osmanlı belgelerinde çok sık rastlanan mezdad, bir malın bütün talipler huzurunda açık arttırma usulü ile satılmasıdır. Burada beklenen, mezada konu olan malın satılabilecek en yüksek fiyattan satılmasını sağlamaktır. Yukarıdaki belge mezadın vakıf dükkânlarının kiralanmasında da uygulandığını göstermektedir. Mezadın her kiralamada uygulanıp uygulanmadığını tahmin etmek zor olsa da icareteyn usulü ile yapılan bazı kiralamalarda bu usulün yaygın bir kullanıma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Pratikte vakıf mülkün icareteyn usulü ile kiraya verilebilmesi için ya ilk kez inşa edilmiş olması ya da bir nedenle boş kalmış olması gerekir. Fakat icareteyn usulü ile kiraya verilen ticarethanelerin kiralama nedenleri çoğunlukla sicillere kaydedilmemiştir. Bu tür belgelerin vakıf mülkün ilk kiralanmasına işaret ettiği düşünülebilir. Fakat şimdilik ne bunu ne de aksini ispatlayacak bilgilere sahip değiliz.

Diğer taraftan kiralama nedeninin belirtildiği belgeler sayıca az olsa da hem icareteyn usulü kiralama hem de ticarethanelerin işletilmesi hakkında oldukça fazla bilgi içermektedir. Sicillerde en sık karşılaşılan kiralama nedeni, ölen kiracıların tasarruflarındaki mülklerin vakıf mütevellileri tarafından yeniden kiraya verilmesidir. İcareteyn usulü ile yapılan kiralamalarda kiracı, kiraladığı mülkü çocuklarına miras

²⁵¹ GŞS, nr. 21, s. 47/4.

²⁵² GŞS, nr. 21, s. 3/1.

²⁵³ GŞS, nr. 21, s. 86/2.

bırakabiliyordu. Diğer bir deyişle vakıf mülkü kiralayan kişi öldüğünde kiraladığı mülkün tasarruf hakkı çocuklarına geçiyordu. Ölen kiracının çocukları yok ise mülk vakıf tarafından yeniden kiraya veriliyordu. Örneğin Ağustos 1598'de (Muharrem 1007) Merhum Bektaş vakfının Karaköy'deki bir dükkânı eski kiracısı Mehmed bin Sefer'in ölümü üzerine 10 akçe icâre-i müeccele ve 2500 akçe icâre-i muaccele ile Alem Hatun'a kiralanmıştı²⁵⁴. Aynı şekilde 17 Kasım 1598'de (17 Rebiülahir 1007) Merhum Çakır Ağa Vakfı'nın Lonca Çarşısı'ndaki bir terzi dükkânı eski kiracısı Ahmed'in ölümü üzerine Ahmed bin Süleyman isimli racile 8 akçe icâre-i müeccele ve 5000 akçe icâre-i muaccele ile kiralanmıştı²⁵⁵. Bu iki örnekte de ölen eski kiracıların çocuklarının olmadığına dair herhangi bir ibareye rastlanmamaktadır. Fakat icareteyn usulü ile yapılan kiralamalarda ölen kiracının çocukları varken vakfın yeniden bir kiralama yapmasının mümkün olamayacağı bilindiğinden burada başka bir ihtimal akla gelmemektedir. Belki de mahkeme kâtipleri bu nedenle ölen eski kiracının çocukları olmadığını belirtme ihtiyacı duymamışlardır. Bununla birlikte ölen eski kiracının çocuklarının olmadığını belirten örnekler de yok değildir. Aralık 1598'de (Cemaziyelevvel 1007) Merhum Bali Efendi Vakfı'nın bir dükkânı eski kiracısı Tomay bint-i Avragob isimli kadının ölümü ve evladından kimsenin olmaması nedeni ile Yorgi veledi Dimo ve Solne bint-i Kosta isimli iki zimmîye kiralanmıştı²⁵⁶.

Vakıftan icareteyn yolu ile dükkân kiralayan kişi, bu dükkânı kendisi işletebildiği gibi başkasına da kiralayabilirdi. Bu durumda yeni kiracı, dükkânı vakıftan kiralayan kişiye yıllık belirli bir ücret öder ve aynı zamanda vakfa ödenmesi gereken icâre-i müecceleli üstüne alırdı. Örneğin Mayıs 1585'te (Cemaziyelevvel 993) Ayasofya Vakfı'na ait Azap Kapı önünde yer alan bir dükkân, Misket oğlu Manol tarafından Nikola ve Yani isimli iki zimmîye kiralanmıştı. Manol dükkânı yeni kiracılara yıllık 3300 akçeye kiraya vermiş ve ayrıca vakfa her ay ödemek zorunda olduğu icâre-i müeccelenin ödemesini de şart koşmuştu²⁵⁷. Bu belge vakıflardan icareteyn usulü ile taşınmaz kiralayanların bunları başkalarına kiralayabildiklerini göstermekle birlikte bazı soruları yanıtızsız bırakmaktadır: Manol'un Nikola ve Yani'den aldığı yıllık 3300 akçelik kira bedeli neye

²⁵⁴ GŞS, nr. 21, s. 3/1.

²⁵⁵ GŞS, nr. 21, s. 86/2.

²⁵⁶ GŞS, nr. 21, s. 52/2.

²⁵⁷ GŞS, nr. 11, s. 213/2.

tekabül ediyordu? Acaba bu para Manol'un vakfa ödediği icare-i muacceleyle denk miydi, yoksa daha düşük veya daha yüksek miydi?

Şubat 1599 tarihli (Receb 1007) bir belge Misket oğlu Manol'un Nikola ve Yani ile yaptığı sözleşmeye benzer bir durumu yansıtmaktadır. Bu sözleşmeye göre Yakomi, Dimitri ve Aleksandra isimli kardeşler Ayasofya Vakfı'ndan Galata Kürkçü Kapısı önünde yer alan ve kendi tasarruflarında olan ekmekçi fırınına Yorgi'ye 9120 akçeye bir yıllığına kiralamışlardı. Sözleşmede bu paranın 1620 akçesinin Yakomi, Dimitri ve Aleksandra kardeşlerin vakfa ödemek zorunda oldukları günlük 4,5 akçelik icâre-i müecceleyle sarf olunacağı, geriye kalan 7500 akçesinin ise sene sonunda kendilerine verileceği belirtiliyordu²⁵⁸.

Bu iki sözleşme kiracılardan alınan bir yıllık kira bedelinin neye tekabül ettiği sorusuna cevap vermemektedir. Fakat ikisinde de görülen ortak özellik yeni kiracının vakfa ödenmesi gereken icâre-i müecceleyle ödemekle yükümlü tutulması ve kira süresinin bir yıl ile sınırlı tutulmasıdır. Kira süresine konan bir yıllık sınırlama icareteynli vakıfların kiracıları tarafından *icâre-i sahiha* ile yeniden kiralandığını akla getirmektedir²⁵⁹. Her halükarda emlaki vakıftan icareteyn usulü ile kiralayıp daha sonra bunu 3. bir şahsa bir yıllığına (belki icâre-i sahiha ile) kiraya veren kişi çok avantajlıydı. Bu kişi hem icâre-i müeccele gibi bir yükten kurtuluyor hem de sene sonunda dükkânı yeniden kiraya vererek yüklü bir gelir elde etmeye devam ediyordu.

Bazı durumlarda da dükkânı vakıftan kiralayan kişi eğer işletmeyi kendisi yapamayacaksa dükkânı üçüncü bir kişiye ameli karşılığında kiralıyordu. Bu durumda dükkânı vakıftan kiralayan kişi işletmede kullanılacak araç gereçleri sağlıyor, yeni kiracı ise emeğini ortaya koyuyordu. Yeni kiracı sene başında kararlaştırdıkları kirayı sene sonunda asıl kiracıya ödüyordu. Aralık 1598'de (Cemeziyelevvel 1007) Atabe-ı ulya bevvablarından Ahmed Çelebi bin Abdurrahman, Merhum Hüseyin Ağa Camii Vakfı'na ait Lonca Çarşısı'nda icareteyn usulü ile kiraladığı şekerçi dükkânını içindeki kapkacak ve eşyalarla birlikte bir yıllığına Yani veledi İstefani isimli şekerçiye kiralamıştı. Yani, bu bir yıl için Ahmed Çelebi'ye 8000 akçe verecekti. Belgede Ahmed Çelebi'nin vakfa ödediği icâre-i muaccelenin ne kadar olduğu belirtilmemiş, sadece

²⁵⁸ GSS, nr. 21, s. 138/1.

²⁵⁹ Vakıf dükkânları kiralamanın bir diğer yolu olan *icare-i sahiha*da kira müddeti topraklarda en fazla üç yıl, diğer gayr-i menkullerde bir yıl ile sınırlandırılmıştı (Yedi yıldız, "Vakıf", s. 158).

icâre-i müeccelesinin aylık 125 akçe olduğu kaydedilmiştir²⁶⁰. Basit bir dört işlemle bu kiralamadan Ahmed Çelebi'nin 6500 akçe kâr ettiği öğrenilebilir²⁶¹. Eğer icâre-i muaccele fiyatı da olsaydı Ahmed Çelebi'nin bu dükkânı kiralamak için yaptığı masrafı kaç senede çıkarabileceğini yaklaşık olarak tahmin etmek mümkün olabilirdi. Çünkü belgeden anlaşıldığı kadarı ile Ahmed Çelebi ile Yani daha önceki sene de bir kiralama işlemi gerçekleştirmişlerdi. Bu kira işleminden Ahmed Çelebi'nin ne kadar kâr elde ettiğini ve bunun daha öncesinin olup olmadığını bilmiyoruz.

İcareteynli vakıf dükkânları kiralayanlar bunları başkalarına kiralayabildikleri gibi satma hakkına da sahiplerdi. Burada satış ile kastedilen vakıf emlakın kullanım hakkının bir başkasına devredilmesidir. Yoksa vakıf toprağın veya üzerindeki gayri menkulün satışı söz konusu değildir. Belgelerde genellikle *tefviz* olarak geçen bu devir işlemi (veya satış) vakıf mütevellisinin izni ve mahkemenin onayı ile gerçekleşiyordu. İcareteyn yolu ile vakıf mülkü ilk kiralayandan tefviz yolu ile devralan kişi, artık gayrimenkulü vakıftan kiralayan ilk kişi yerine geçiyordu. Dolayısıyla dükkânı istediği gibi kullanabilir, kiraya verebilir, kullanım hakkını bir başkasına devredebilir veya çocuklarına miras bırakabilirdi²⁶². Örneğin Nikola veledi Anton, Haziran 1595'te (Şevval 1003) Piyale Paşa Vakfı'ndan olan Kürkçü Kapı önündeki bir köşe dükkânı mütevellisi izni ile Mustafa bin Abdulla'a 8000 akçeye devretmişti. Mustafa, dükkânı artık istediği gibi kullanabilecek, buna karşılık Nikola'nın daha önce vakfa ödemekte olduğu günlük 1 akçelik icâre-i müecceleyi üzerine alacaktı²⁶³.

Kıracı, vakıftan icareteyn usulü ile emlakın belirli bir hissesini kiraladı ise ancak kiraladığı o hisseyi tefviz edebilirdi. Dimitri veledi Kosta, Mart 1594'de (Cemaziyelahir 1002) Piyale Paşa Vakfı'ndan kiraladığı dükkân, mahzen ve odanın kendine ait olan 1/3'lük hissesini Engeli veledi Dimitri'ye tefviz etmişti²⁶⁴. Bu belge geriye kalan 2/3'lük kısmın kime ait olduğu, diğer hisse sahiplerinin adı geçen emlakleri farklı zamanlarda ayrı ayrı mı yoksa aynı anda birlikte mi kiraladıkları gibi sorulara cevap

²⁶⁰ GSS, nr. 21, s. 53/3.

²⁶¹ Ahmed Çelebi'nin vakfa ödediği bir yıllık icâre-i müeccele miktarını (125x12=1500), Yani'nin Ahmed Çelebi'ye ödeyeceği bir yıllık kira bedeli olan 8000 akçeden çıkardığımızda Ahmed Çelebi'nin kârını bulabiliriz (8000-1500=6500).

²⁶² Teoride karmaşık görülen bu uygulamanın pratikte çok yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu uygulamanın çeşitli suiistimallere açık olduğu ve ilerleyen yüzyıllarda (17 ve 18. yüzyıllar) vakıf mülklerin, şahıs mülklerine dönüşmesinin önünü açtığı da bilinmektedir.

²⁶³ GSS, nr. 19, s. 23/1.

²⁶⁴ GSS, nr. 17, s. 108/5.

vermiyor? Eylül 1598 (Safer 1007) tarihli bir belgedeki örnek daha açıktır. Dimitri veledi Andiriye daha önce birlikte iş yaptığı Dimitri veledi Yani'ye –aralarında çıkan bir anlaşmazlık nedeni ile– Çakır Ağa Vakfı'ndan Lonca Çarşısı'nda ortaklaşa kiraladıkları mülklerin kendisine ait yarısını ödedikleri icâre-i muaccelenin yarısı karşılığında tefviz etmişti²⁶⁵. Anlaşılan tüccarlar Lonca veya Karaköy gibi Galata'nın en işlek ticaret alanlarında dükkân, mahzen veya depo gibi bir mülk kiralamak için birlikte hareket ediyorlardı. Bu birliktelik Dimitri veledi Andiriye örneğinde olduğu gibi ya mevcut bir ortaklık sonucunda ya da Piyale Paşa Vakfı'ndan 1/3 hisse ile mülk kiralayan Dimitri veledi Kosta'da olduğu gibi hiçbir ortaklık olmadan iki veya daha fazla kişi arasında kuruluyordu.

Herhangi bir vakıftan icareteyn usulü ile dükkân kiralayan kişinin bunu başkasına tefviz etme nedeni ne olabilir? Yukarıdaki Dimitri veledi Andiriye örneğinin aksine belgelerde çoğunlukla tefvizin nedeni belirtilmemektedir. Fakat en önemli neden herhalde ekonomik olmalıdır. Mesela Çakır Ağa Vakfı'ndan Lonca Çarşısı'nda bir dükkân kiralayan El-hac Memi bin Abdullah'ın çocukları Ağustos 1599'da (Muharrem 1008), babalarının ölümünden sonra, onun borçlarını kapatabilmek için dükkânı Sefer Kethüda bin Abdullah'a tefviz etmişlerdi²⁶⁶.

İcareteyn usulü ile kiralanan vakıf dükkânların bir başkasına tefviz edilmesi sırasında ödenen meblağların neye tekabül ettiğini tespit etmek önemlidir. Haziran 1595 (Şeval 1003) tarihli bir belge bu konuda bazı fikirler vermektedir. Nikola veledi Anton, Kürkçü Kapı dışında Piyale Paşa Vakfı'ndan 1600 akçe icâre-i muaccel ve günde 1 akçe icâre-i müecele ile kiraladığı bir dükkânı Mustafa bin Abdullah'a 8000 akçeye tefviz etmişti²⁶⁷. Yani Nikola, vakfa ödediği icare-i muaccelenin 5 katını devir işlemi sırasında Mustafa'dan almıştı. Belgenin verdiği bu kısıtlı bilgilerle bu oranın bütün tefviz işlemlerinde geçerli olup olmadığını, fiyatın veya oranın piyasa şartlarının altında mı yoksa üstünde mi olduğunu tahmin etmek oldukça güç. Fakat Nikola'nın en az birkaç yıl bu dükkânı işlettiği ve daha sonra bunu kendisinin vakfa ödediği ücretin 5 katı bir fiyatla başkasına devrettiği düşünüldüğünde gerçekten karlı bir iş yaptığı anlaşılmaktadır.

²⁶⁵ GSS, nr. 21, s. 19/2.

²⁶⁶ GSS, nr. 21, s. 208/4.

²⁶⁷ GSS, nr. 19, s. 23/1.

2.4. Yaşam Alanları: Mahalleler

Osmanlı şehirlerinde temel yönetim birimi olan mahalle “birbirlerini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yer” olarak tanımlanmıştır²⁶⁸. Bu topluluk genellikle bir cami veya mescid etrafında toplanmak suretiyle mahalleyi oluştururdu.

Osmanlı şehirlerindeki mahalleler için idealize edilen bu tanımlama Galata gibi sonradan ele geçirilen ve ele geçirildiği sırada nüfusunun tamamı gayrimüslim olan bir şehre nasıl uyarlanabilir? Bu tür şehirlerdeki mahalleler nasıl oluşmuştur ve bunlar nasıl tanımlanabilir?

Osmanlılar, nüfusu gayrimüslimlerden oluşan bir şehri fethettiklerinde buradaki gayrimüslim unsurları imparatorluğun başka bölgelerine sürgün ediyor ve yerlerine de Müslüman nüfusu yerleştiriyorlardı. Müslüman nüfus çoğunlukla bir devlet görevlisinin veya zengin bir tüccarın yaptırdığı cami veya mescid etrafında toplanarak şehirdeki Müslüman mahalleleri oluşturuyordu²⁶⁹. Bunun yanında yeni fethedilen şehirde kurulan vakıflar aracılığı ile de mahalle halkının temel gereksinimleri giderilmeye çalışılıyordu. Buradaki temel prensip Müslüman topluma dinin gereklerini rahatça yerine getirebilecekleri bir ortam sunmaktı²⁷⁰.

İstanbul’un fethi ve ardından Müslüman mahallelerinin kurulması, yukarıdaki genel anlatıma kısmen uymaktadır. İstanbul örneğinin farklılığı burada yaşayan yerli gayrimüslim nüfusun başka bölgelere sürgün edilmemesinden kaynaklanır.

İstanbul’un fethinden sonra II. Mehmed şehrin imarını ve iskânını emretmiş ve bunun için çeşitli vakıflar kurmuştur. Ayasofya Camii için kurulan vakıflar şehrin ilk ekonomik ve sosyal kurumları olur ve bu durum Ayasofya’yı yeni fethedilen şehrin ilk mahallesi haline getirir. II. Mehmed’in teşvikiyle vezirleri ve devletin diğer ileri gelenleri kendisi gibi vakıflar kurmuş ve yeni mahallelerin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Yeni kurulan bu mahallelere de vakfın kurucusu olan vezir ve devlet adamlarının adları verilmiştir. Daha küçük diğer mahalleler ise orada oturan ve

²⁶⁸ Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, s. 104.

²⁶⁹ Bu duruma güzel bir örnek Kefe şehridir. Bkz. Yücel Öztürk, **Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 204.

²⁷⁰ İnalçık, “İstanbul (Türk Devri)”, s. 222.

resmi/dini kimliği olan biri tarafından yaptırılan küçük mescidler etrafında gelişmiş ve mahalleler de o mescidin ismi ile anılır olmuştur²⁷¹.

Yukarıda Osmanlı geneli ve İstanbul özelinde anlatılan Müslüman mahallelerinin oluşumu Galata için ne derece geçerlidir?

Galata'da Müslüman mahallelerinin oluşumu Osmanlı genelinden ziyade İstanbul örneğine daha çok benzer. Galata'daki yerli nüfus fetihten sonra İstanbul'da olduğu gibi sürgüne tabi tutulmamıştır. Fakat Galata'nın farklılığı diğer şehirlere ve hemen karşısında yer alan İstanbul'a nazaran Müslüman mahallelerinin oluşumunun daha yavaş ve kısmî olmasından kaynaklanmaktadır. Bunu Fatih vakfiyelerinde açıkça görebiliyoruz. Elde bulunan ilk vakfiyeye göre İstanbul ve Galata'da fetihten sonra kurulan ilk mahalleler bir cami veya mescid temeline dayanmayan şahsî mülkler etrafında oluşan mahallelerdir. Şahıs ismi ile anılan bu mahalleler İstanbul'da mescidler yapıldıkça azalmış ve II. Mehmed dönemi sonlarına gelindiğinde hemen hemen yok denecek sayıya inmiştir. Galata'da ise daha uzun bir süre şahıs isimli mahalleler varlığını koruyacak, ancak II. Mehmed dönemi sonları ile II. Bayezid dönemi başlarında cami ve mescid isimli mahallelerin kurulduğu görülecektir²⁷². Şahıs isimli mahallelerin yok denecek sayıya inmesi İstanbul'da II. Mehmed dönemi sonlarında Galata'da ise I. Süleyman (Kanuni) döneminde gerçekleşecektir. Aşağıda Galata mahallelerinde yavaş yavaş meydana gelen bu dönüşümün detayları anlatılmıştır.

2.4.1. Geçiş Döneminde Galata Mahalleleri

Galata mahallerinde görülen dönüşümü tam olarak anlayabilmek için Ceneviz kolonisi olduğu döneme, özellikle de fetihten önceki yıllara, (15. yüzyılın ilk yarısı) bakmak gerekir.

Bizans dönemi Galata şehrinin fiziksel ve mekânsal yapısı hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Bizans kronikleri dikkatlerini imparatorluk ve Galatalı Cenevizliler arasındaki siyasî ve askerî mücadelelere yoğunlaştırırken, Galata'yı ziyaret eden seyyahlar şehir hakkında yüzeysel bilgiler vermekle yetinmişlerdir. Bölgeye 14. yüzyılın başlarında

²⁷¹ İnalçık, "İstanbul (Türk Devri)", s. 222.

²⁷² Meselenin Galata boyutu aşağıda incelenecektir. İstanbul için Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu**, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958, s. 6.

gelen İbn Battûta ile 15. yüzyılın başlarında gelen Schiltberger Galata'yı Konstantinopolis şehrinin karşısındaki yerleşim yeri olarak tanımlamışlardır²⁷³. Schiltberger ile aynı yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Broquière limanın güzelliklerinden gözlerini alamamış fakat daha fazla ayrıntıya da girmemiştir²⁷⁴. Bizans başkenti Konstantinopolis'e 1403'te gelen Clavijo ile 1437'de gelen Pero Tafur, 15. yüzyılın ilk yarısında Galata hakkında en çok bilgi veren iki seyyahdır. Fakat enteresan bir biçimde ikisi de aynı şeylere vurgu yapar: Kuvvetli surlar, dikkat çekici evler ve mükemmel kiliseler. İkisi de daha fazla detaya girmeden anlatımlarını bunlarla sınırlandırmışlardır²⁷⁵.

Kroniklerin ve seyyahların Galata şehrinin fiziksel ve mekânsal yapısı hakkındaki suskunluğuna karşın 1455'te yapılan bir tahrir, fetihten önceki Galata hakkında kısmen de olsa bilgi edinmemizi sağlamaktadır²⁷⁶. Fetihden yaklaşık 2-2,5 yıl sonra düzenlenen bu tahrire göre Galata şehri ve mahallelerinde Ceneviz izleri belirgin bir şekilde görülmekte, herhangi bir Müslümanlaşma/Türkleşmenin izlerine henüz rastlanmamakta ve eski düzen belirli ölçülerde devam etmektedir.

Osmanlı şehirlerinde mahallenin temel yönetim birimi olduğuna daha önce değinilmişti. Vergi yükümlüsü halk tahrir defterlerine buldukları mahallelere göre isim isim yazılır, sahip oldukları veya yaşadıkları binaların hangi mahallenin sınırları dâhilinde olduğu özellikle belirtilirdi²⁷⁷. 1455 tahririni yaparken Osmanlı yazıcılarının bu genel kurala uydukları görülmektedir. Vergi veren halk, yaşadıkları mahallelere göre tek tek kaydedilmiştir. Fakat tahrirde geçen mahalle isimlerinin Ceneviz döneminden kalma isimler mi, yoksa yazıcıların sayım esnasında verdikleri yeni isimler mi olduğu belli değildir. Buna karşılık mahalle isimlerinde görülen ortak özellik, genellikle o mahallede bir zamanlar yaşayan veya hâlâ yaşamakta olan bir kişinin ismini taşıyor olmasıdır. 1455 tahririnde geçen 24 mahalle isminden 18'i aynı zamanda bir şahıs ismidir²⁷⁸.

²⁷³ İbn Battûta Tancî, s. 336; Johannes Schiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)**, Turgut Akpınar (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 175.

²⁷⁴ De La Broquière, s. 207.

²⁷⁵ Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semarkand'a Seyahat**, s. 49; Pero Tafur, **Travels and Adventures 1435-1439**, s. 149.

²⁷⁶ TSMA, D. 2203.

²⁷⁷ Özer Ergenç, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, Ankara: TTK Yayınları, 2006, s. 41.

²⁷⁸ Bkz.. Tablo 3. Şahıs isimleri ile kaydedilen mahalleler şunlardır: Zani Drapoza, Zani Dabdan, Nikoroz Sikay, Nikoroz Bonazita, Anton di Garzan, Nurbeg Kosta İskeneplik, Draperyo, Gargancı, Zani di

Tahriri yapan yazıcıların mahalleye neden o kişinin ismini verdikleri sorusunu cevaplayabilecek bilgidен şimdilik yoksunuz. Bununla birlikte İnalçık, bu kişilerin mahalle temsilcileri olabileceğini öne sürer²⁷⁹.

Tablo 3
1455 Tahririne Göre Galata Mahalleri

1	Zani Drapoza	13	[Dükkânlar]
2	Zani Dabdan	14	Samona
3	Nikoroz Sikay	15	İskenoplok
4	Nikoroz Bonazita	16	Fabya
5	Anton di Garzan	17	Pero di Lankaşko
6	Yahudiyân	18	Yorgi Argencelo
7	Nurbeg Kosta İskeneplok	19	Yani Mavroyani
8	Draperyo	20	Vartoma Hristo
9	Gargancı	21	Kosta Lupaci
10	Papa Yani	22	Ayod Kimo Monderino
11	Asudar Ermeniyan	23	Yani Vasilikoz
12	Zani di Pagani	24	San Neferzo (Tamamlanmamış)

Kaynak: TSMa, D. 2203.

Mahallelere isimlerini veren kişilerden bazıları deftere ekonomik durumlarını belirten fakir, evsat ve gani gibi ibareler ile kaydedilmişlerdir. Zani Dabdan, Anton di Garzan, Ermeni Nurbeg, Gargancı, Zani di Pagani fakir; Nikoroz Sikay, Kosta İskeneplok evsat; Zani Drapoza, Nikoroz Bonazita (Bonazota), Pero di Lankaşko, Ayod Kimo Monderino (Manderina), Yani Vasilikoz (Vasilikos) gani idi. Draperyo, Samona, Yani Mavroyani, Kosta Lupaci, San Neferzo ise ekonomik durumlarını belirten herhangi bir ifade kullanılmadan kaydedilmiştir. Yorgi Argencelo Mahallesi'ne ismini veren Yorgi Argenzele ise defterdeki kayda göre fetihten sonra şehri terk etmiştir.

Şahıs ismi taşıyanların dışında kalan diğer birkaç mahalle ise orada yaşayan etnik-dinî grubun ya da orada bulunan büyük bir kilisenin ismi ile kaydedilmiştir. Etnik-dinî bir grubun adını taşıyan mahalleler *Yahudiyân* ve *Asudar Ermeniyan* mahalleleridir. Bu isimler her ne kadar Yahudilerin veya Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı mahalleler gibi bir izlenim bırakıyorsa da defterdeki kayıtlara göre ikisinde de Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler hep birlikte yaşıyordu. Bu mahallelerde ne Yahudilerin ne de Ermenilerin daha ağırlıklı bir nüfus yapısına sahip olduğuna dair bir ize rastlanmamaktadır. Belki de

Pagani, Samona, İskenoplok, Pero di Lankaşko, Yorgi Argencelo, Yani Mavroyani, Kosta Lupaci, Ayod Kimo Monderino, Yani Vasilikoz, San Neferzo.

²⁷⁹ İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 35.

Ceneviz hakimiyeti altında iken mahalleye ismini veren nüfus grupları diğerlerine nazaran daha ön plandaydı. Maalesef bu konuda son sözü söyleyecek bilgiden mahrumuz. Diğer taraftan *Papa Yani*, *Fabya* ve *Vartoma Hristo* mahalleleri isimlerini orada bulunan kiliselerden almışlardır. Fakat Galata'da San Domeniko, San Françoisko ve San Benoit gibi daha önemli ve daha büyük kiliseler varken nispeten daha küçük olan bu üç kilisenin mahalle ismi olarak kullanılması ilgi çekicidir. Bu kiliselerin mahalle ismi olarak kullanılmasında rol oynayan faktörlerin neler olabileceğini tahmin etmek oldukça güçtür.

1455 tahririnde ismi geçen bu mahalleler sayılarından da anlaşılacağı gibi çok küçük bir bölgeyi kaplıyor olmalı. Bunlar muhtemelen birkaç ev grubundan ibaretti. Galata'nın sokak yapısının birbirini dik kesen ve satranç tahtası adı verilen bir düzenle şekillendiği düşünülürse belki de bu mahallelerden her biri bir sokağı kapsıyordu. Bu nedenle Galata mahallelerinin bırakın sınırlarını, yerlerini bile belirlemek oldukça güçtür.

İnalcık, İtalyanların çoğunlukla yaşadığı mahallelerin (*Zani Drapoza*, *Zani Dabdan*, *Nikoroz Sikay (Sykai)*, *Nikoroz Bonazita*, *Anton di Garzan*, *Zani di Pagani*, *İskenoplok*, *Fabya* ve *Pero di Lankaşko*) Azap Kapı ile Karaköy Kapı arasında yer alan ilk Ceneviz surları içinde bulunduğunu söyler, fakat bunların yerleri konusunda herhangi bir tahminde bulunmaz²⁸⁰.

1455 tahririnde mahalleler, içinde bulunan kiliseler ile birlikte kaydedilmiştir. Bu kiliselerden kimi bugüne kadar bazı değişikliklerle varlığını korumuş, kimi camiye çevrilmiş kimi de ortadan tamamen kaybolmuştur. Bu kiliselerden yerleri tespit edilebilenler, içinde bulunduğu mahallenin konumu hakkında yaklaşık olarak fikir verebilir. Buna göre, *Anton di Garzan Mahallesi Arap Camii*²⁸¹; *Papa Yani Mahallesi Necati Bey Caddesi ile Vekil Harç Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunan Rum Aya Ioannis Kilisesi*²⁸²; *Yani Vasilikoz Mahallesi Hoca Tahsin Sokağı ile Mumhane*

²⁸⁰ İnalcık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 35.

²⁸¹ 1455 tahririnde *Anton di Garzan Mahallesi*'nde bir *San Domenigo* kilisesinden bahsedilir. Bunun fetihten sonra Fatih tarafından camiye çevrilen, önceleri *Cami-i Kebir* sonraları *Arap Camii* olarak adlandırılan ve Galata'nın en büyük camisi haline getirilen *San Paolo e Domenico* kilisesi olduğuna şüphe yoktur. Bu bulgulara dayanarak *Anton di Garzan Mahallesi*'nin bugünkü *Arap Camii* civarında bulunduğu söylenebilir.

²⁸² 1455 tahririnde *Papa Yani Mahallesi*'nde *Aya Yani* kilisesinin bulunduğu kayıtlıdır. Bu kilise bugün *Necati Bey Caddesi ile Vekil Harç Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunan Rum Aya Ioannis Kilisesi* olmalıdır.

Caddesi arasında yer alan Aya Nikola Kilisesi²⁸³; Pero di Lankaşko Mahallesi Yeni Camii²⁸⁴; Samona Mahallesi Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii civarında olmalıdır²⁸⁵.

Ancak tahrirdeki kayıtlar her zaman mahallelerin yerlerini doğru olarak tespit etmeye yaramamaktadır. Hatta buradaki bilgilerin yanlış yorumlanması bazı mahallelerin farklı bir yerde zannedilmesine yol açmıştır. Mesela 1455 tahririnde Yahudiyan Mahallesi'nin kaydedildiği sayfalar arasında yer alan Kenisa-yı Aya Gorgoro ve Kenisa-yı San Benita²⁸⁶ isimli iki kilise nedeniyle Yahudiyan Mahallesi'nin bu kiliseler civarında olduğu düşünülmüştür²⁸⁷. Ancak gerçekte bu iki kilise, defterde geçtiği şekilde Yahudiyan Mahallesi'nde değil ismini bilmediğimiz başka bir mahallede yer alıyordu. Bu karışıklık 1455 tahririndeki bazı varakların kaybolması bazılarının ise yanlış yerde ciltlenmesinden kaynaklanmıştır. Mesela Yahudiyan Mahallesi'nin bazı sayfaları Fabya Mahallesi arasına karışmış, bu nedenle de Yahudiyan Mahallesi'nde Yahudilerin azınlıkta bulunduğu yorumuna yol açmıştır²⁸⁸. 1455 tahririnde Yahudiyan Mahallesi'nin yerini tespit etmeye yarayabilecek tek iz Ankaralı Hacı Mehmed'in, Frenk Can Drapozo'dan satın aldığı bir hamamdır²⁸⁹. Eğer bu hamam 1472 tarihli Fatih Vakfiyesi'nde bahsedilen Karaköy'de bulunan hamamsa Yahudiyan Mahallesi burada, Karaköy civarında olmalıdır²⁹⁰.

²⁸³ Yani Vasilikoz Mahallesi'nde yer alan Ayos Nikolos Kilisesi (Ayios Nikolaos) bugün Hoca Tahsin Sokağı ile Mumhane Caddesi arasındadır (Reşat Ekrem Koçu, "Ayios Nikolaos Rum Ortodoks Kilisesi", **İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1960, s. 1583).

²⁸⁴ İnalçık, 1455 tahririnde bu yönde bir bilgi olmamasına rağmen San Françesko ve Santa Anna Kiliselerinin Pero di Lankaşko Mahallesi'nde bulunduğunu belirtmiştir (İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 115). Bu bilgiyi doğru kabul edersek 1697'de camiye çevrilen (Yeni Camii) San Francesco ve Santa Anna kiliselerinin bulunduğu bölge Pero di Lankaşko Mahallesi'dir.

²⁸⁵ 1455 tahririnde bu mahallede bir Santa Andoni Kilisesi'nden bahsedilir. Bu kilise 1641-42'de Kemankeş Karamustafa Paşa tarafından camiye çevrilen Santa Antoine Kilisesidir. Buna göre Samona Mahallesi, Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii'nin etrafındaki bölge olmalıdır.

²⁸⁶ Bu kiliseler bugün ikisi de Kemeraltı Caddesi'nde bulunan Saint Gregory (Surp Lusavoriç) ve Saint Benoit kiliseleri olmalıdır.

²⁸⁷ İnalçık, Aya Gorgoro ve San Benita kiliseleri etrafında toplanan mahalleler arasında "Asudar Ermeniyan, Nurbeg-Kosta, İskinoplok, Papa Yani" ile birlikte Yahudiyan Mahallesi'nin de bulunduğunu belirtir. Bkz. İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 42.

²⁸⁸ Bu karışıklıkla ilgili detaylı açıklamalar nüfus bahsinin anlatıldığı 3. bölümde yapılacaktır.

²⁸⁹ TSMA, D. 2203, v. 309a. Defterde bu bilgi aslında Fabya Mahallesi'nin kaydedildiği sayfalar arasında yer almaktadır. Ancak bu sayfalar (308a-309b) Yahudiyan Mahallesi'ne ait olmalıdır. Detaylı açıklamalar için bkz. Bölüm 3.

²⁹⁰ VGMA, nr. 575, s. 83; VGMA, nr. 2114, s. 175 vd.

2.4.2. Türkleşme Dönemi ve Müslüman Mahallelerinin Oluşumu

Galata'da Müslüman mahallelerinin ağırlığını hissettirmesi için 16. yüzyılı beklemek gerekecektir. Fakat II. Mehmed döneminde ilk Müslüman mahallelerinin oluşmaya başladığı görülür.

II. Mehmed, fetihten hemen sonra Ayasofya'yı İstanbul'un Cami-i Kebiri yapmış ve fetihten yaklaşık 4 yıl sonra, 1457'de (861), şehirdeki Bizans'tan kalan binaları Ayasofya Camii'ne vakfetmiştir²⁹¹. Ayrıca 1470'de tamamlanan Fatih Camii ve İmaretini için de yeni bir vakfetme işine girişmiştir²⁹². Bu vakfetme işlemlerinden Galata'daki Ceneviz döneminden kalan bazı binalar da nasibini almıştır²⁹³. Bu binaları ve bunların buldukları mahalleleri 1472 tarihli Fatih Vakfiyesi'nde görmek mümkündür²⁹⁴.

Tablo 4
1472 Vakfiyesi'ne Göre Galata Mahalleri

1	El-hac Hamza	12	Hammal Pandazi
2	Lonca	13	Kalafatçıbaşı
3	Esbihar	14	Kiryazi
4	Usta Sinan	15	Yani Gonarova
5	Mahalle-i Limon	16	Toroz (veya Toron),
6	Karaköy	17	Şemsüddin el-müslim
7	Angela Bagomeno (Pagomeno)	18	Zano Begano
8	Yani Gonaro	19	Rafora Garfira (veya Rafo di Agirfira)
9	Luviz Laperde	20	Bağçe-i Marko
10	Bab-ı-Limon	21	Azebler
11	Manol el-Hammar (Şarapçı)		

Kaynak: VGMA, nr. 575, s. 82-106; VGMA, nr. 2114, s. 175 vd.

1472 Vakfiyesi Galata'nın 21 mahallesi hakkında önemli bilgiler vermektedir²⁹⁵. Mahalle isimleri incelendiğinde bu dönemde henüz cami veya mescid temeline dayanan bir Müslüman mahallesinin bulunmadığı görülür. Mahalle isimleri 1472'de de 1455'te olduğu gibi genellikle o mahallede yaşayan bir kişinin ismini taşımaktadır. Bu durum

²⁹¹ İnalçık, "İstanbul (Türk Devri)", s. 221.

²⁹² İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 44.

²⁹³ Her ne kadar vakfiyelerde sadece vakfedilen arazinin veya gayrimenkulün bulunduğu mahalleler kaydedilse de bunlardan Osmanlı İstanbul'unun ve Galatası'nın gelişimi hakkında göz ardı edilemeyecek derecede önemli veriler edinmek mümkündür.

²⁹⁴ Bkz. Tablo 4.

²⁹⁵ VGMA, nr. 575, s. 82-106. 1472 tarihli vakfiyede bu 21 mahalle ismine ek olarak iki mahalle ismi daha bulunmaktadır: Laviza Laperde ve Zano el-mezbûr el-marûf Bedaberak. Laviza Laperde Mahallesi Luviz Laperde Mahallesi ile Zano el-mezbûr el-marûf Bedaberak Mahallesi ise kendisinden hemen önce kaydedilen Zano Begano Mahallesi ile aynı olmalıdır. 1472 Vakfiyesi'nde 23 mahalle ismi kayıtlıken iki kez yazılan bu iki mahalle nedeni ile asıl sayının 21 olduğu anlaşılmaktadır.

mahallelere ismi verme geleneğinin henüz değişmediğini gösterir²⁹⁶. 1455 tahririnde Müslüman ismi taşıyan herhangi bir mahalle yoktur. Fakat 1472'ye gelindiğinde üç mahalle Müslüman ismi taşımaktadır: Elhac Hamza, Usta Sinan ve Şemsüddin el-müslim. Bunlar II. Mehmed döneminde Müslüman mahallelerinin oluşmaya başladığını göstermesi açısından önemlidir. Şahıs isimli mahalleler arasında dikkat çeken bir diğer mahalle Kalafatçıbaşı Mahallesi'dir. Bu mahalle ya Kalafatçıbaşı unvanlı resmi bir görevlinin evini ya da kalafatçılık mesleğini icra eden grubun yerleştiği bölgeyi işaret etmektedir. Burada ikinci ihtimal daha mantıklı gözükmektedir. Çünkü 16. yüzyıl Galata şer'iyeye sicillerinde gemilerin kalafat edildiği bir "Kalafat Yeri"nden bahsedilmektedir²⁹⁷. Azap Kapı önünde bulunan bu kalafat yeri²⁹⁸ 1472 Vakfıyesi'nde geçen Kalafatçıbaşı Mahallesi ile aynı yeri ifade ediyor olmalıdır.

Diğer taraftan 1472 Vakfıyesi'nde 1455'te olduğu gibi etnik-dinî bir grubun veya büyük bir kilisenin adını taşıyan mahalle isimlerine rastlanmamaktadır. Bununla birlikte 1455'ten farklı olarak önemli bazı yer isimleri mahalle ismi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehrin en önemli ticaret sahaları olan Lonca ve Karaköy mahallelerini bir kenara bırakılırsa, Mahalle-i Limon, Bab-ı-Limon, Bağçe-i Marko ve Azebleri bu kategoride değerlendirilebilir.

1472 Vakfıyesi'nde geçen mahalle isimleri ile 1455 tahririndeki mahalle isimleri arasında biri hariç²⁹⁹, hiçbir örtüşmenin olmaması çok ilginçtir. 1455 ve 1472 yılları arasındaki 17 yıllık süreçte mahalle isimleri neden ve nasıl böyle köklü bir değişim geçirmiş olabilir?

Bu neden ve nasıl sorusunun cevabı dönemin İstanbul ve Galatası'nda mahallelere isim verme geleneğinde aranmalıdır. 1455 tahriri ve Fatih dönemine ait eldeki ilk vakfiyede (1472 Vakfıyesi) mahalle isimlerinin çoğu şahıs isimlerini taşımaktadır. Bu durum bir

²⁹⁶ Şahıs ismi taşıyan mahalleler şunlardır: Elhac Hamza, Usta Sinan, Angela Bagomeno, Yani Gonaro, Luviz Laperde, Manol el-Hammar (Şarapçı), Hammal Pandazi, Kalafatçıbaşı, Kiryazi, Yani Gonarova, Toroz (veya Toron), Şemsüddin el-müslim, Zano Begano, Rafora Garfira (veya Rafo di Agirfira).

²⁹⁷ GSS, nr. 21, s. 223/1, (22 Şaban 1007/20 Mart 1599).

²⁹⁸ Kömürçüyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 35.

²⁹⁹ Bu mahalle 1455 tahririnde Zani di Pagani; 1472 Vakfıyesi'nde de Zano Begano olarak geçer. Bundan başka İnalçık, Ayverdi'nin düzenlediği tabloya göre hem 1472 Vakfıyesi'nde hem de 1455 tahririnde Vasiliko Mahallesi'nin geçtiğini söyler. Fakat bu mahalle 1472 Vakfıyesi'nde bulunmadığı gibi Ayverdi'nin düzenlediği tabloda da (1472 Vakfıyesi-I. Vakfiye) zikredilmez (İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 48; Ayverdi, **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskâmı ve Nüfusu**, s. 67-69).

mescid veya cami etrafında toplanan nüfusun oluşturduğu mahallelerin henüz bu tarihlerde ortaya çıkmamasından kaynaklanmaktadır. Şahıs isimli mahalleleri o kişinin evinin etrafındaki binalar grubu olarak düşünebiliriz. O halde zaman içinde çeşitli sebeplerle (ölüm, göç vb.) mahalleye ismini veren şahsın değişmesi mahalle isimlerinin de bu ilk dönemlerde sık sık değişmesine sebep olmuştur. Bir mescid veya cami etrafında oluşan mahalle sayılarının artması ile birlikte mahalle isimleri artık değişmeyecek bu isimler kalıcı olacaktır.

Tablo 5
1481 Vakfiyesi'ne Göre Galata Mahalleri

1	Elhaç Hamza (Hacı Hamza)	31	Frenk Paris (Pars)
2	Lonca	32	Frenk Agabi
3	Karaköy Bâzarı	33	Kemal Reis
4	Kalafatçıbaşı Deli Mihal	34	Ermeni-Nasranî Manol Verdi
5	Alaperde	35	Frenk Yekçeşm Yakub
6	Ermeni Pagomeno	36	Nasranî Kostakoperya (Kosta Koparya)
7	Cami	37	Sabuncu Frenk Batisto
8	San Benito	38	Kapudan Atik İbrahim
9	Yekçeşm Hacı Mescidi	39	Gömüler
10	Süleyman Nehhas (Bakırcı)	40	Ermeni Etmekçi Anderya
11	Ermeniyan (Ermeni)	41	Midillili Zozi
12	Bali Reis	42	Kalafatçı Nasranî Psanle
13	Ankaralı Abdi Fakih	43	İskender Kethüda
14	Urgancılar	44	Kalafatçılar Reisi Kestine (veya Kastino)
15	Tanrıvermiş Ağa	45	Berber Nasranî Mihal
16	Kulle-i Cedide (Yeni Kule)	46	Sepetçi Nasranî Yorgi
17	Merhum Başçı Ahi	47	Manol Devarenco (Devaranco)
18	Ertebilmez	48	Nasranî Anton Öknale
19	Ermeni Fenaveç	49	Hamamcı Hacı Mübarek
20	Frenk Anton Mensor	50	Melek Hâtûn
21	Makramacı	51	Kürkçü Hızır
22	Frenk Köse Anton	52	Ermeni Haceger
23	Nasranî Vasiliko	53	Papas Oğlu (Papazoğlu)
24	Nasranî Petro Froş	54	Ermeni Şadi Bey
25	Frenk Kuyumcu Domenko	55	Kapıcı İlyas
26	Nasranî Korna	56	Nev-Müslim Ases Mehmed
27	Frenk Karlo	57	Silahî Hamal oğlu Mahmut
28	Frenk Ağrifo	58	Abacı (Abaî) Hacı İlyas
29	Eski Lonca		
30	Frenk Kapanî Fikron		

Kaynak: Fatih Mehmet II Vakfiyeleri; Akgündüz, Öztürk ve Baş, Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya.

II. Mehmed'in saltanatının son yıllarında düzenlenen başka bir vakfiyede, (1481 Vakfiyesi) Galata'da 58 mahallenin ismine rastlanmaktadır³⁰⁰. Bu mahallelerden iki tanesi (Ermeniyan ve Vasiliko) 1455 tahririnde³⁰¹, altı tanesi de (Elhaç Hamza, Lonca, Karaköy Bazarı, Kalafatçıbaşı Deli Mihal, Alaperde, Ermeni Pagomeno) 1472 Vakfiyesi'nde³⁰² geçmektedir.

1481 Vakfiyesi'nden bu dönemde de mahallelere³⁰³ isim verme geleneğinde çok fazla bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Gayrimüslim³⁰⁴ ve Müslüman³⁰⁵ şahıs isimleri mahalle ismi olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Mahallelere isimlerini veren Müslüman şahısların önemli bir kısmı kapudan, reis, kethüda, kapıcı, ases, silahî, gibi devlet görevlisi oldukları izlenimini veren unvanlar taşıırken, diğer bir kısmı da kürkçü, hamamcı, abacı, nehhas gibi meslek unvanları taşıyordu. Gayrimüslim mahalle isimleri arasında devlet görevlisi olduğunu düşündüren sadece kalafatçıbaşı unvanı vardır. Diğer isimler ya Sabuncu, Kapanî (Kapancı), Berber, Etmekçi (Ekmekçi), Kalafatçı, Sepetçi, gibi meslek unvanları veya Ermeni, Frenk, Nasranî gibi etnik-dinî bir topluluğa aidiyeti gösteren ifadeleri taşıyordu. Bunların yanında mahalle isimleri arasında Midillili olduğu anlaşılan bir şahıs ismine de rastlanmaktadır.

³⁰⁰ Bkz. Tablo 5.

³⁰¹ Bu mahalleler 1455 tahririne *Asudar Ermeniyan* ve *Yani Vasilikoz* şeklinde kaydedilmiştir (T SMA, D. 2203, v. 295b; 318b). İnalçık, 1481 Vakfiyesi'nde 1455 tahririnden ismini koruyan mahalle sayısını bir (Vasiliko) olarak gösterir (İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 48).

³⁰² 1481 Vakfiyesi'ndeki bu mahalle isimleri 1472 Vakfiyesi'nde *Elhaç Hamza, Lonca, Karaköy, Kalafatçıbaşı, Luviz Laperde, Angela Pagomeno* olarak geçer (VGMA, nr. 575, s. 82-106, sr. 46). İnalçık, 1481 Vakfiyesi'nde 1472 Vakfiyesi'nden beş mahallenin ismini koruduğunu söyler. (İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 48.)

³⁰³ Bu mahalle isimleri için Bkz. **Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, s. 202, 228-239: Akgündüz, Öztürk ve Baş, **Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya**, s. 259, 283-294. Parantez içindeki ifadeler Akgündüz'ün eserinden alınmıştır.

³⁰⁴ 1481 Vakfiyesi'nde geçen gayrimüslim isimli mahalleler şunlardır: Sabuncu Frenk Batisto, Ermeni Fenaveç, Frenk Anton Mensor, Frenk Köse Anton, Frenk Yekçeşm Yakub, Nasranî Petro Froş, Frenk Kuyumcu Domenko, Nasranî Korna, Frenk Karlo, Frenk Ağrifö, Frenk Kapanî (Kapancı) Fikron, Frenk Paris (Pars), Frenk Agabi, Ermeni-Nasranî Manol Verdi, Nasranî Vasiliko, Nasranî Kostakoperya (Kosta Koparya), Alaperde, Nasranî (Hiristiyan) Deli Mihal, Ermeni Pagomeno, Kalafatçıbaşı Deli Mihal, Ermeni Etmekçi Anderya, Midillili Zozi, Kalafatçı Nasranî Psanle, Kalafatçılar Reisi Kestine (veya Kastino), Berber Nasranî Mihal, Sepetçi Nasranî Yorgi, Manol Devarenco (Devaranco), Nasranî Anton Öknale, Ermeni Haceger, Papas Oğlu (Papazoğlu), Ermeni Şadi Bey (Beğ).

³⁰⁵ 1481 Vakfiyesi'nde geçen Müslüman isimli mahalleler şunlardır: Elhaç Hamza, Kapudan Atık İbrahim, Kemal Reis, Kürkçü Hızır, Melek Hâtûn, Bali Reis, Ankaralı Abdi Fakih, Tanrıvermiş Ağa, Merhum Başçı Ahi, Ertebilmez, İskender Kethüda, Hamamcı Hacı Mübarek, Kapıcı İlyas, Nev-Müslim Ases Mehmed, Silahî Hamal oğlu Mahmut, Abacı Hacı İlyas (Abayî İlyas), Süleyman Nehhas (Bakırcı).

1472 Vakfiyesi'nde belirtilmese de 1455 tahririnde ve 1481 Vakfiyesi'nde kaydedilen Ermeniyen (Ermeni) Mahallesi, fetihten bu yana burada bir Ermeni Mahallesi'nin bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Diğer taraftan 1481 Vakfiyesi'ndeki mahalle isimlerinden bir kısmı bölgenin ekonomik faaliyetlerini yansıtmaktadır. Lonca, Eski Lonca, Karaköy Bâzaru (Çarşısı) gibi ticarî alanların dışında özellikle gemicilerin ihtiyaç duyduğu malzemeleri üreten veya satan Urgancılar, Makramacı gibi iş kollarının mahalleler şeklinde organize oldukları görülmektedir. Bu iş kollarına 1481 gibi erken bir tarihte rastlanılması önemlidir.

1481 Vakfiyesi'nde geçen bazı mahalleler ise *Yekçeşm Hacı Mescidi*, *Cami*, *San Benito* gibi Galata'daki önemli bir ibadethanenin veya *Kulle-i Cedide* (Yeni Kule) gibi dikkat çekici bir yapının ismini taşıyordu. Bunlardan *Cami* ve *Yekçeşm Hacı Mescidi*, cami ve mescid temelli mahallelerin ilk kez II. Mehmed dönemi sonlarında kurulduğunu göstermektedir. Bundan sonra cami ve mescid temelli mahallelerin sayısı yavaş yavaş artacaktır.

Tablo 6
16. Yüzyıl Şer'iyeye Sicillerine Göre Galata Mahalleri

1	Okçu Musa	17	Sivasi
2	Lonca	18	Şehsuvar
3	Karaköy	19	Alaca Mescid
4	Sultan Bayezid	20	Ali Çelebi
5	Emekyemez (Ekmekyemez)	21	Frenk Kenisesi
6	Santa Marka	22	Hüsam Bey
7	Cami-i Kebir	23	Penayo(?)
8	San Basti (veya Baste)	24	Hızır İlyas
9	Elhac A'mâ	25	Abdüselam
10	Sinan Reis	26	Lifonsa(?)
11	San Françesko	27	Alagosta (veya Alagosa)
12	Yolcuzade	28	Kastiliyutsa
13	Hristo (Hristos)	29	Ermeni
14	Aya Yorgi	30	Aya Dimitri
15	Bereketzade	31	Bezirhane
16	Aya Petro (San Petro)	32	Kalafatçioğlu

Kaynak: GŞS, nr. 5, 7, 10, 11, 15, 17, 19, 20, 21³⁰⁶.

Fatih dönemi ve 15. yüzyılın sonlarında başlayan bu gelişmelerin izlerini 16. yüzyıla ait Galata şer'iyeye sicillerinden de takip edebilmekteyiz³⁰⁷. 16. yüzyılın değişik tarihlerine

³⁰⁶ 5, 7, 15 ve 20 numaralı Galata sicilleri İSAM'ın yaptığı sicil neşirlerinden faydalanılarak kullanılmıştır. Bkz. Kaynakça.

ait Galata şer'iyeye sicillerinde yapılan taramalar sonucunda Galata sur içinde 32 mahalle ismi tespit edilmiştir. Bu mahallelerden iki tanesi, *Lonca* ve *Karaköy*, hem 1472 hem de 1481 vakfiyelerinde; üç tanesi, *Cami-i Kebir*, *San Basti (Baste)* ve *Elhac A'mâ*, sadece 1481 Vakfiyesi'nde görülmektedir. Başka bir ifade ile 15. yüzyıldan 16. yüzyıla 5 mahalle ismi miras kalmış, diğer mahallelerin tümü bu yüzyılda oluşmuş benzemektedir. 15. yüzyıldan farklı olarak bu yüzyılda şahıs isimli mahalle sayısında da bariz bir düşüş görülmektedir. Bunların yerini bir cami veya mescid ismi ile anılan mahalleler almıştır. Şahıs isimli gibi görünen mahallelerin büyük bir kısmı artık bir cami veya mescid etrafında oluşan mahallelerdir. Cami ve mescidlere banilerinin isimleri, bunların bulunduğu mahallelere de cami ve mescidlerin isimleri verilmiştir. Banilerin isimleri inşa ettirdikleri mescidlerde yaşarken herhalde insanlar bunların kimlikleri hakkında kesin bilgilere sahip değildi. Halk nazarında bu isimler artık bir şahsı değil, hergün ibadet ettikleri mescid veya camiye ifade ediyordu. *Okçu Musa*, *Sultan Bayezid*, *Cami-i Kebir*, *Elhac A'mâ*, *Alaca Mescid*, *Yolcuzade*, *Bereketzade*, *Şehsuvar*, *Emekyemez (Ekmekyemez)* bu türden mahallelerdir. Bunların yanında az da olsa bir cami veya mescidin banisi olmayan şahıs isimli mahallelere de rastlanmaktadır. *Sinan Reis*, *Sivasi*, *Ali Çelebi*, *Hüsam Bey*, *Hızır İlyas*, *Abdüselam* ve *Yüncüzade* mahalleleri bu türdendir.

15. yüzyılda sık sık karşılaşılan gayrimüslim şahıs isimli mahalleler 16. yüzyıla gelindiğinde iyice azalmıştır. Artık gayrimüslim mahallelerinin çoğu *Santa Marka*, *San Basti* (veya *Baste*), *San Françesko*, *Hristo (Hristos)*, *Aya Yorgi*, *Aya Petro (San Petro)*, *Frenk*, *Kastilyutsa Lifonsa(?)* ve *Alagosta* (veya *Alagosa*) gibi kilise adları ile anılmaktadır. 16. yüzyıl sicillerinde bir iki tane kilise ismine dayanmayan şahıs isimli mahallelere rastlanmaktadır. Fakat bunların da adlarını ve yerlerini tam olarak bilmediğimiz küçük çaplı gayrimüslim ibadethaneleri olma ihtimali bulunmaktadır.

³⁰⁷ Bkz. Tablo 6.

BÖLÜM 3: NÜFUS YAPISI

Modern dönem öncesi Osmanlı Galatası'na değinen bazı araştırmalar nüfusun büyük çoğunluğunun gayrimüslimlerden oluştuğunu ve bundan dolayı Galata'nın bir "Avrupalı" kenti olmaktan çok bir "kâfir" kenti görünümü arz ettiğini, altını özellikle çizerek vurgularlar¹. Bunlar Galata'nın "kâfir" kent olma durumunu genellikle seyahatnamelerden derledikleri bilgilere dayandırırılar².

Bu seyyahlar Galata'nın nüfusu hakkında ne gibi bilgiler vermişlerdir? Osmanlı hâkimiyetinden önce bölgeye gelen seyyahlar Galata'yı Frenkler ve Rumlarla dolu bir kent olarak anlatmışlardır. Fakat aktardıkları bilgiler gördükleri veya duydukları ile sınırlı olan bu seyyahlar arasında da tam bir tutarlılık görülmez. Mesela bölgeye 14. yüzyılın ilk yarısında gelen İbn Battûta, Galata'da hepsi de tüccar Cenovalı, Venedikli, Romalı ve Fransızlardan oluşan Frenk nüfusunun yaşadığını söyler³. 15. yüzyıl seyyahlarında ise devreye başka nüfus grupları da girer: Clavijo, Cenevizlilerle birlikte Rumların⁴; De La Broquière ise, hâkim unsur Cenevizliler ile birlikte Rum ve Yahudilerin⁵ Galata'da yaşadığından bahseder. Clavijo ve De La Broquière göre Galata'da yaşayan nüfus gruplarında çoğunluk Cenevizlilerdedir. Fakat bir diğer 15. yüzyıl yazarı Pero Tafur, öncekilerden ayrılarak çoğunluğun Rumlarda olduğunu, bunların Cenevizliler tarafından yönetildiğini söyler⁶. Bunlardan hangisine inanmalıyız, İbn Battûta'ya mı, Clavijo'ya mı, De La Broquière mi yoksa Pero Tafur'a mı?

1453'ten sonraki Osmanlı dönemi yazarları öncüllerinden çok farklı bir tablo çizmez. Bunlara göre Galata'da nüfus yoğunluğu Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte Cenevizlilerden, Hristiyan Rum ve Ermenilere geçmiştir. 15. yüzyılda yazan Fatih'in tarihçisi Tursun Bey ile 16. yüzyılın ünlü tezkirecisi Lâtîfî, Rum ve Ermeni ayrımı

¹ Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C. I, Ankara: TTK Yayınları, 1990, s. 40.

² Mantran İstanbul hakkında çok değerli bilgiler vermekle birlikte özellikle seyahatnamelerden aktardığı bilgileri sorgulamadan ve diğer kaynaklarla desteklemeden kullanması nedeni ile birçok konuda hataya düşmüştür. Ayrıca Osmanlı İstanbul'u hakkındaki birçok yanlış bilginin çıkış noktası Mantran'ın bu eseridir.

³ İbn Battûta Tancî, **İbn Battûta Seyahatnâmesi**, s. 336.

⁴ Clavijo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semarkand'a Seyahat**, s. 49.

⁵ De La Broquière, **Bertrandon De La Broquière'in Deniz Aşırı Seyhati**, s. 207.

⁶ Pero Tafur, **Travels and Adventures 1435-1439**, s. 149.

yapmadan Galata'nın Hristiyan nüfus ile dolu olduğuna vurgu yaparlar⁷. 16. yüzyılın Avrupalı seyyahlarından Schweigger⁸, “*Hem şehirde hem de dış mahallesinde çoğunlukla Rumlar yaşar*” diyerek Rum nüfusu ön plana çıkarır; Pedro⁹ ise “*Rum ve Ermeni çoktur*” diyerek Rumlarla birlikte Ermenileri de işin içine katar. Cenevizliler eski etkilerini kaybetmişlerdir ama burada hatırı sayılır bir Frenk¹⁰ nüfusu vardır. Bunu Gerlach'ın¹¹ Latin kökenli halka, Wratislaw'ın¹² Galata'da yaşayan İtalyanlara ve İncicyan'ın¹³ Avrupalılara yaptığı vurgudan anlamak mümkündür. Tüm bu yazarlara göre Galata'da Türkler ya hiç yoktur ya da çok azdır.

Osmanlı döneminde yazılan bu eserler Galata'yı Türklerden/Müslümanlardan arındırılmış, yabancıların yaşadığı bir bölge olarak resmetmektedir. Bu resim günümüzde yazılan bazı eserlere de sirayet etmiş ve Galata'nın Türklerin/Müslümanların azınlıkta olduğu gayrimüslimlerinse çoğunluğu oluşturduğu bir kent olarak algılanmasına sebep olmuştur. Gerek Osmanlı döneminde yazılan eserlerde geçen bilgiler, gerekse bunlardan yararlanılarak günümüzde yazılan eserlere sirayet eden bu algı ne derece doğrudur? Acaba Galata, gerçekten de “*kâfir*” kent sıfatını hak edecek kadar gayrimüslim nüfus ile dolu bir kent midir?

Bu bölüm fethin Galata nüfusu üzerindeki etkisi, fetihten sonra Galata'nın iskânı, nüfusu ve nüfus grupları konularını irdeleyerek yukarıdaki soruları cevaplamayı amaçlamaktadır.

⁷ İki de bunun için benzer ifadeler kullanır: Tursun Bey “*içi tolu millet-i Mesih*” (Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l-Feth**, s. 42); Lâtîfî ise “*Ekser halkı ümmet-i 'İsâ ve millet-i Mesihâ*” der (Lâtîfî, **Evsâf-ı İstanbul**, Nermin Suner Pekin (haz.), İstanbul: İFC Yayınları, 1977, s. 58).

⁸ Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)**, s. 149.

⁹ **Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati**, s. 185.

¹⁰ Erken dönemlerde Latin kökenli İtalyanları ve Fransızları ifade eden Frenk tabiri zaman içinde tüm Batı Avrupalıları ifade eder hale gelecektir. Bu kelimenin zaman içindeki kullanımları hakkında bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, “Frenk”, **DİA**, C. XIII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 197-199.

¹¹ Stephan Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, C. I, Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s. 79.

¹² Baron W. Wratislaw, **Baron W. Wratislaw'ın Amları**, M. Süreyya Dilmen (çev.), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996, s. 68.

¹³ İncicyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 101.

3.1. İstanbul'un Fethinin Galata Nüfusuna Etkileri: Galata'nın Tenhalaşması

II. Mehmed'in 1453'te gerçekleştirdiği fetih hareketinin sonuçları, İstanbul için her açıdan korkunç olmuş, şehir yağma¹⁴, halkı da esir edilmişti¹⁵. Gerçi İstanbul, Latin istilasından bu yana kendini bir daha toparlayamamış, eski ihtişamından eser kalmamıştı¹⁶. Bu nedenle 1453'te İstanbul'un gerek maddî gerekse insan kaybı daha önceki istilalara nazaran daha az oldu¹⁷. Türk fethinde halk, 1204'te Latinlerin yaptığı gibi katledilmedi, esir edilmekle yetinildi ve bunlardan fidyelerini ödeyenler veya belirli bir süre içinde ödemeyi taahhüt edenler serbest bırakıldı. Serbest bırakılan esirler ev verilmek ve vergiden muaf tutulmak sureti ile şehre yerleştirildi, ayrıca çeşitli işlerde çalışmaları sağlanarak fidyelerini ödemelerine imkân tanındı¹⁸. 1453'ten sonra nüfus durumu Galata'da nasıldı?

Görünürde Galata, İstanbul'dan daha avantajlı bir konumdaydı: Galata aman yolu ile teslim olmuş, bu nedenle İstanbul'un başına gelen felaketlerin hiçbirini yaşamamış, şehir yağmanın yıkıcı etkilerinden, halkı da esaretin pençesinden kurtulmuştu. Fakat durum gerçekte İstanbul'dan daha az kötü değildi. Galata halkı esir edilmemişti, fakat İstanbul'un başına gelenlerden korkan halkın bir kısmı şehri terk etmişti. Şehri terk

¹⁴ İslamî fetih kurallarına göre, kılıç zoru ile alınan şehirlerde askerin 3 gün boyunca yağma hakkı vardı. İnalçık, görgü şahitlerinin yağmanın 3 gün sürdüğü hakkında aktardığı bilgilere rağmen yağmanın 3 gün sürmediğini 30 Mayıs'tan sonra durduğunu iddia etmektedir. Bkz. İnalçık, "İstanbul (Türk Devri)", s. 220.

¹⁵ Kritovulos (İstanbul'un Fethi, s. 101), İstanbul'un fethinde elde edilen esir sayısının 50.000'i geçtiğini söylerken, olayın görgü şahitlerinden Midilli başpiskoposu Sakızlı Leonardo esir sayısı için 60.000 rakamını vermektedir (Pertusi, İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı, s. 174).

¹⁶ İstanbul'un IV. Haçlı Seferi sırasında (1204) zenginliklerinin, sanat eserlerinin, kilise, saray ve kütüphanelerinin yağma edildiği, halkın tecavüz ve katliama uğradığı ve yaşanan bütün bu gelişmeler sonunda eski ihtişamını kaybettiği konunun uzmanları tarafından tartışmasız kabul edilmektedir (Işın Demirkent, "İstanbul (Tarih Kuruluşundan Fethi Kadar)", DİA, C. XXIII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 211). Schneider, 1261'de Latinlerin kovulması ve Rumların tekrar şehri ele geçirmesinden sonra bile şehrin toparlanamadığını, büyük mahallelerin küçülerek yerlerini bağ ve bahçeler ile büyük manastırlara bıraktığını, halkın dağıldığını ve belirli bölgelerde toplandığını Bizans kaynaklarından elde ettiği bilgilerle ortaya koymaktadır. Bkz. Alfons Maria Schneider, "XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu", Belleten, S. 61, Ankara, 1952, s. 35-38.

¹⁷ İstanbul'un 1204 Latin istilasında yaşadığı vahşeti şu satırlar özetlemektedir:

"Olayın görgü tanığı Batılı yazarlar bile Haçlılar'ın vahşet ve çılgınlığından dehşete düşmüşler, bu vahşet yüzünden duydukları utancı kaleme aldıkları eserlerinde belli etmişlerdir. 900 yıl boyunca hıristiyan dünyasının merkezi olan İstanbul bu yağma sonunda bütün ihtişamını, zenginliğini, sanat eserlerini, bir daha yerine gelmeyecek şekilde kaybetti. Bütün kiliseler, manastırlar, saraylar ve kütüphaneler yağma edildi. Venedikliler, İstanbul'un kültür ve sanat eserlerini toplayıp kendi şehirlerini süslemek üzere alıp götürürken Haçlılar taşıyabilecekleri eşya dışında her şeyi tahrip ettiler. Batılılar sadece yağma ve tahrip de yetinmediler: erkek kadın, yaşlı çocuk demeden katliamlar yaptılar. Bu yağma, tecavüz ve katliam sonunda "şehirler kraliçesi" İstanbul Avrupalı barbarların ayakları altında mahvolup gitti." Demirkent, "İstanbul (Tarih Kuruluşundan Fethi Kadar)", s. 211.

¹⁸ İnalçık, "İstanbul (Türk Devri)", s. 221.

edenlerin çoğu zengin İtalyan tüccarlardı. Bu tüccarlar ve ataları, İstanbul 1204'teki Latin istilasının yaralarını sarmaya çalışırken, Galata'daki Ceneviz yönetiminin ticareti teşvik edici uygulamaları ile burayı önemli bir cazibe merkezi haline getirmişlerdi. Fetihden yaklaşık yüz yıl önce, 1348'de, bu tüccarların ticarî aktiviteleri sayesinde Galata gümrük gelirleri Bizans İstanbul'unun gümrük gelirlerini 7'ye katlamıştı¹⁹. 1453'teki fetih olayı bir müddetliğine de olsa Galata'daki bu düzeni bozdu ve İtalyan tüccarların ya memleketlerine ya da Sakız gibi o yıllarda Venedik veya Cenevizlilerin elinde bulunan adalara göç etmelerine neden oldu. Fetihden sonra Galata, İstanbul gibi enkaza dönüşmedi, fakat halkın bir bölümünün kaçması ile sessizliğe gömüldü.

Galata halkının fetih sırasında kaçışını gerek Doukas gerekse Midilli Başpiskoposu Sakızlı Leonardo canlı bir biçimde resmetmiştir²⁰. Arşiv belgeleri ise bu resmi daha da detaylandırmakta, kroniklerde ve görgü şahitlerinin anlatımlarında olmayan ayrıntıları vermektedir: 1455 tahririnde gidenler isim isim gösterilmiş, bunlar gittikleri zamana göre fetihden önce, fetih günü veya fetihden sonra diye sınıflandırılmış, geri dönenler olmuşsa bunlar da ayrıca belirtilmiştir²¹.

1455 tahririne “*kable'l-feth*” ifadesi ile kaydedilen, şehri fetihden önce terk edenlerin sayıları diğerlerine nazaran daha azdır (6 kişi). Bunların fetih öncesindeki savaş ortamından korktukları için mi yoksa başka bir sebeple mi şehirden ayrıldıkları belli değildir. Fakat en azından önemli bir kısmının ticaret amacı ile şehirden ayrılmış olduklarını düşündürecek izler vardır. Bunlar genellikle giderken arkalarında eşlerini bırakmış, fetihden sonra bazıları eşleri aracılığı ile cizyelerini ödemiş ve zimmî statüsü edinmiş, bazıları da geride bıraktığı eşlerini yanlarına aldırarak Galata ile tüm bağlarını koparmıştır. Eğer bunlar savaş ortamından korktukları için şehri terk etmiş olsalardı henüz herhangi bir kaos yaşanmadığı ve ortam ayrılmaya daha müsait olduğu için giderken eşlerini de yanlarına almaları beklenirdi. Anlaşılan, ticaret amacı ile Galata dışında buldukları sırada, ummadıkları bir durumla, şehrin Türkler tarafından fethi ile karşı karşıya kalmışlar ve yeni duruma göre konumlarını almışlardır. Mesela fetihden

¹⁹ “Galata'nın 1348'de gümrük vergilerinden sağlanan geliri 200.000 hyperpyra olarak hesaplanmıştı, buna karşılık Konstantinopolis'in geliri 30.000 hyperpyra idi.” Nicol, **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261–1453)**, s. 236.

²⁰ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 262-263; Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 156.

²¹ TSMA, D. 2203.

önce gidenlerden Pero Spenon defterdeki bilgilere göre, zengin bir zimmî idi ve karısı onun adına cizyesini ödüyordu²². Karısını arkasında bırakarak gitmesi Pero'nun iş nedeni ile şehirden ayrıldığını düşündürmektedir. Pero, karısı aracılığıyla ödediği cizye ve elde ettiği zimmî statüsü ile muhtemelen buradaki mülklerini ve ayrıcalıklarını kaybetmek istememiş, belki de ileride tekrar dönerek işlerine kaldığı yerden devam etmeyi planlamıştı. Galata'yı fetihten önce terk edenlerden bir diğeri de Galatalı zengin tüccar Kristofa Peravazi'nin damadı (*güveyisi*) Anton Seba idi²³. Anton Seba, muhtemelen Kristofa Peravazi'nin sadece damadı değil, aynı zamanda ticarî işlerini de yürüten aracısıydı. Anton Seba'nın fetihten önce şehirden ayrılması onun bu özelliğine, yani kayınpederi Kristofa Peravazi adına yürüttüğü ticarî faaliyetlere işaret ediyor olmalıdır. Fetihten önce gidenlerden Pertor Meroviko diğerlerinden farklı olarak Galata'ya geri dönmeyi düşünmemiş, bir müddet sonra tüm mülklerini²⁴ geride bırakma pahasına eşini de yanına aldırılmıştır²⁵. Fetihten sonra Galata'ya dönmeyen Lorenc İzmirî(?) ise eşinin fetih sırasında şehri terk edenlere katılması ile birlikte buradaki tüm mülkünü kaybetmiştir²⁶.

1455 tahriri Galata'yı fetih günü terk eden 78 isme işaret etmektedir. Bunlar görgü şahitleri ve Bizans kroniklerinin anlattığı İstanbul'un fethi üzerine korku içinde limana koşarak buldukları ilk gemiye kendilerini atan halk olmalıdır. Deftere “*yevmü'l-feth gitmiş*” ibaresi ile kaydedilen hane reislerinin önemli bir kısmı ya tek başlarına şehri tek edip eşlerini arkada bırakmış, ya da eşlerini –muhtemelen çocukları ile birlikte– göndererek kendileri kalmayı tercih etmiştir. Şehri terk eden eşler (kadınlar) hiç de az değildir. Hatta eşlerin, hane reisleri tarafından belirli bir plan doğrultusunda kaçırıldığını düşündürecek izler de vardır. Mesela Perdora Poso, fetih sırasında eşini kaçırmış kendisine de haraç (cizye) yüklenmiştir²⁷. Perdora Poso örneğinde olduğu gibi kalan hane reisleri veya eşler, haraçlarını (cizyelerini) vererek zimmî statüsü edinmiş, böylece mülklerinin devletleştirilmesini önlemişlerdir. Şehri tek başına terk eden hane reisleri veya eşlerin yanında tüm aile ve akrabası ile birlikte gidenlere de

²² TSMA, D. 2203, v. 306a.

²³ TSMA, D. 2203, v. 277b.

²⁴ Şehri terk edenlerin taşınmazları devlet hazinesine aktarılıyor ve bunlar ihtiyaç sahiplerine ücretli-ücretsiz oturmaları için veriliyordu.

²⁵ TSMA, D. 2203, v. 280b.

²⁶ TSMA, D. 2203, v. 282a.

²⁷ “*Hin-i fethde avretin kaçırılmış, kendüya harac vaz' olmuş*” (TSMA, D. 2203: 291b).

rastlanmaktadır. Mesela Andiriya Zekameyo Forizo²⁸, Andiriya de Koro²⁹ ve Antono Morna³⁰ ailesi ile birlikte (*taallukıyla*) giderken Manol Bapuş³¹, Hoçpero³² ve Yani Goto³³ aileden daha geniş bir toplulukla (*cemaatiyle*) –muhtemelen çalışanları veya köleleri ile birlikte– şehri terk etmiştir.

Fetihten sonra gidenler (*bade'l-feth*) Galata'yı terk edenler arasında sayıca ikinci sırada yer almaktadır (*14 kişi*). Deftere "*bade'l-feth gitmiş*" ibaresi ile kaydedilenlerden bir kısmının fetihten önce veya fetih sırasında şehri terk edenlerin geride kalan aile fertleri olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Galata'nın tanınmış tüccar ailesi Langasco'lara³⁴ mensup Dimitri di Lankaşko, fetih sırasında tüm aile fertlerini göndermiş, bir müddet sonra kendisi de şehirden ayrılmıştı³⁵. Yine Galata'nın zengin tüccarlarından Zani Zefakali(?) fetih günü eşini göndermiş, 1455 tahririnin düzenlenmesinden bir müddet önce kendisi de eşini takip ederek şehri terk etmişti. Fakat defterdeki bilgilere göre Zani, şehri terk etmeden önce cizyesini ödeyerek Osmanlı tebaası olmuş ve kayıtlara "*zimmî*" olarak geçmişti³⁶. Defterde Dimitri için böyle bir ibare olmamasına rağmen, geride bıraktığı mülklerin kamulaştırılmaması nedeni ile onun da Osmanlı tebaası olduğu söylenebilir. Anlaşılan işler Dimitri ve Zani'nin beklediği gibi gitmemiş, Osmanlı tebaası olmalarına rağmen hem Galata'yı hem de ülkeyi terk etmişlerdir. Burada Osmanlı idaresi tarafından kurulan yeni düzenin Galata'da kalmayı tercih edenlerin beklentilerini karşılamamış olduğu akla geliyor. Galata'yı fetihten sonra terk edenler, sadece geride kalan aile fertleri değildi. Fetih öncesinde ve sırasında ayrılmayıp, kalmayı tercih eden bazı ailelerin fetihten sonra hep beraber gittikleri de görülmektedir. Mesela Zani di Misivri fetihten sonra tüm ailesi ile birlikte (*taallukatıyla*) şehri terk etmişti³⁷. Aile reisi Zani, cizye ödememiş olacak ki, şehri terk ettikten sonra mülkleri kamulaştırılmış ve ihtiyaç sahiplerine oturmaları için verilmiştir.

²⁸ TSMA, D. 2203, v. 281a.

²⁹ TSMA, D. 2203, v. 283a.

³⁰ TSMA, D. 2203, v. 306b.

³¹ TSMA, D. 2203, v. 280b.

³² TSMA, D. 2203, v. 282a.

³³ TSMA, D. 2203: v. 317b.

³⁴ Langasco'ların daha önceki yıllara ait ticarî faaliyetleri ve 1455'lerde Osmanlılar tarafından iyi tanındıklarına dair daha detaylı bilgi için bkz. İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 34 (özellikle dipnot 59).

³⁵ TSMA, D. 2203, v. 297a.

³⁶ TSMA, D. 2203, v. 284a.

³⁷ TSMA, D. 2203, v. 284b.

Gerek fetihten önce gerekse fetih sırasında ve sonrasında Galata'yı terk edenler, 1455 tahririnde kayıtlı halkın yaklaşık % 9'luk bir kısmına tekabül eder. Bununla birlikte defterde bazı sayfaların kayıp olduğu, giden/kaçan halkın bir kısmının kaydedilmemiş olabileceği unutulmamalıdır. Ayrıca 1453'ten tahririn yapıldığı 1455'e kadar geçen iki yılda, şehre bazı yeni sürgünlerin yerleştirilmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Bu durumda 1455 tahriri Ceneviz Galatası'nın nüfusunu yansıtmaktan biraz daha uzaklaşacaktır. Sağlıklı bir sayısal analizi imkânsız kılan tüm bu olumsuzluklara rağmen 1455 tahririne göre fetih sırasında ve sonrasında şehri terk edenlerin nüfusun küçük bir bölümünü oluşturduğu söylenebilir. Bununla birlikte gidenlerin kimliklerine odaklanıldığında bunların büyük bir kısmının, tanınmış ailelere mensup zengin tüccarlar ve zanaatkârlar olduğu görülür. Bu nedenle Galata'nın nüfus bakımından kaybı niceliksel değil niteliksel olmuştur.

3.2. Galata'nın Yeniden İskânı

Osmanlı kronikleri fetihten sonra İstanbul'un sur içi ve çevresinin iskânına dair önemli bilgiler verirken Galata'dan ya hiç bahsetmezler ya da bir iki cümleyle konuyu geçiştirirler. Bu durum biraz da Osmanlı yönetiminin iskân meselesinde önceliği İstanbul'a tanınmasından kaynaklanmıştır. Fakat asıl neden kroniklerin dikkatlerini başkent İstanbul üzerinde yoğunlaştırmalarıdır. Arşiv belgeleri, kroniklerin sadece İstanbul'un ismini zikrederek bahsettikleri iskân girişimlerinin, her zaman olmasa bile çoğunlukla, bir ayağını da Galata'nın oluşturduğunu göstermektedir. Kroniklerin ve arşiv belgelerinin karşılıklı olarak okunması konunun önemli bir boyutuna, Galata'nın iskânında da aynen imarında olduğu gibi İstanbul ile paralel bir seyir izlendiğine, İstanbul'da uygulanan iskân planının daha küçük çaplısının Galata'da uygulandığına, işaret etmektedir.

İstanbul ve dolayısı ile Galata'nın iskânı hakkında bilgi veren kaynaklar izlenen bu planı gözler önüne sererken, iskânın uzun bir döneme yayıldığını ve değişik yöntemlerin kullanıldığını göstermektedir.

Bu yöntemlerden ilki daha önce İstanbul'da oturmakta iken fetihten önce ve sonra şehri terk edenlerin tekrar dönmesini sağlama çabalarıdır. Fatih bunun için aman ilan etmiş ve

kaçan halkın geri dönmesi durumunda kendi evlerinde oturabileceğini duyurmuştur³⁸. Kritovulos'un kafa karıştırıcı bir biçimde ve iki farklı zamanda gerçekleşen olayları tek bir olaymış gibi anlattığı bu af, fetihten hemen sonra aynı zamanda Galata halkına da uygulanmıştır³⁹. Galata halkına uygulanan af konusunda Doukas'ın yazdıkları meseleyi tüm çıplaklığı ile ortaya koyar: Galata aman yolu ile teslim olduktan sonra, şehre girilmiş, şehri terk eden halkın evleri ve ambarları açılarak içindeki malların listeleri çıkartılmış, üç ay içinde dönenlere malları ile birlikte mülklerinin geri verileceği aksi takdirde bunların devlet hazinesine aktarılacağı ilan edilmiştir⁴⁰. Galata'nın son podestası Angelo Giovanni Lomellino, kardeşine yazdığı mektupta, biraz da kendini savunmak amacı ile padişahın affından sonra Galata halkının geri dönmesini sağlamak için gösterdiği çabayı uzun uzun anlatır⁴¹. II. Mehmed'in tüm bu gayreti çoğunluğu tüccar olan Galata halkının ticarî faaliyetlerini eskiden olduğu gibi yine buradan, Galata'dan, yürütmelerini temin etmeye yöneliktir. Fakat 1455 tahririndeki bilgiler, kaçan Galata halkının geri dönmesi için gösterilen çabaların istenilen sonucu vermediğini göstermektedir. Fetih günü gittiği görülen 78 kişiden sadece 7'si (% 9'u) geri dönmüş, üstelik bu 7 kişiden de 4'ü burada kalıcı olmuş, diğerleri çeşitli nedenlerle ikinci kez ayrılmayı seçmiştir. Bunların ikinci kez ayrılmalarında özellikle haraç (cizye) tahsili etkili olmuşa benzemektedir. Mesela fetih günü kaçıp daha sonra gelen Andriya de Koro haraç tahsili sırasında, Dorya İspanora ise haracını ödedikten sonra gitmiş; Zenanto ise haraç yükümlülüğünden kurtulmak için olsa gerek İslam'ı kabul etmiş, fakat bir müddet sonra bilmediğimiz bir sebepten dolayı o da ortadan kaybolmuştur (*mefkud olmuş*)⁴².

Biraz da ilan edilen affın istenilen sonuçları vermeyeceğinin anlaşılması üzerine ilk yöntemin devamı olarak, tüm vilayetlere duyurular yapılmış ve İstanbul'a gelmek isteyenlere mülk olarak ev, bağ ve bahçeler verileceği vaat edilmiştir⁴³. Bu çağrı üzerine zengin ve fakir birçok aile İstanbul'a akın etmiş ve bunlar eski sahiplerinin terk ettiği

³⁸ Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, s. 165.

³⁹ Aslında Kritovulos'un anlatımı birbirinden farklı zamanlarda gerçekleşmiş iki farklı af olayını içermektedir. İlki fetihten hemen sonra ilan edilen amandır ve kaçan yerli halkın geri dönmesini sağlamaya yöneliktir. İkincisi ise İstanbul'a fetihten sonra yerleştirilen halkın özellikle Edirne, Filibe, Gelibolu ve Bursa gibi şehirlere kaçması üzerine bunları tekrar İstanbul'a çekebilme çabasıdır.

⁴⁰ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 278.

⁴¹ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 126; Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 159.

⁴² TSMA, D. 2203, v. 283a, 296b, 297b.

⁴³ Aşıkpaşaoğlu, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, s. 193.

boş evlere yerleştirilmişlerdir. Fakat asıl istenilen grubun, zengin tüccarların, mevcut düzenlerini bozarak yeni bir hayat kurmaktan çekinmeleri nedeni ile İstanbul'a gelmeleri sağlanamamıştır⁴⁴.

Bunun üzerine çok eski dönemlerden beri, çeşitli amaçlarla kullanılan *sürgün*⁴⁵, başkentin iskân sorununu çözebilmek için ikinci yöntem olarak uygulamaya konmuştur. Sürgünün öncelikli amacı İstanbul'a gelmek istemeyen zengin tüccarların Osmanlı vilayetlerinden birer ikişer getirilmesini sağlamaktır⁴⁶. Tursun Bey'in zengin tüccarlar vurgusuna bakarak sürgüne tabi tutulanların sadece bunlardan ibaret olduğu düşünülmemelidir. Âşıkpaşaoğlu, sürülenlerin sadece zengin tüccarlar olmadığını "*ganîden ve fakîrden evler*" sürüldü diyerek belirtir⁴⁷. Padişah II. Mehmed'in verdiği emir üzerine Osmanlı'nın Rumeli ve Anadolu'daki topraklarından İstanbul'a Hristiyan, Türk ve Yahudi birçok aile nakledilmiş⁴⁸ ve bunlar daha önce gelenler gibi boş evlere yerleştirilmiştir⁴⁹. Kritovulos, bu ailelerin belirli bir plan dâhilinde İstanbul'a sürgün edildiğini anlatmaktadır: İlim, fen ve servet sahipleri ile ticaretle uğraşanlar İstanbul'un içine; diğer halk ise tarım yapmak, şehrin ihtiyaç duyduğu malzemeleri üretmek ve bölgenin asayişini sağlamak amacı ile İstanbul'un çevresindeki boş arazilere yerleştirilmiştir⁵⁰.

Başlangıçta başarıyla uygulanan ve şehri kısa sürede "*mamur*" eden bu sürgün işleminin olumlu etkisi fazla uzun sürmez. Devletin şehrin yeni sakinlerine mülk olarak verdiği evlerden kira (*mukataa*) talep etmesi üzerine süreç tersine döner. Memleketlerinden koparılp getirilen halk "*Bizi mülkümüzden sürdünüz, getürdünüz. Bu kâfir evlerine kira vermek için mi getürdünüz?*" diye hoşnutsuzluğunu açıkça ifade eder. Bunların bir

⁴⁴ Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l-Feth**, s. 67.

⁴⁵ Sürgün, en basit tanımıyla, devletin sınırları içinde yaşayan halkın belirli bir plan çerçevesinde kendileri ve devlet için en verimli yerlere ve yeni fethedilen bölgelere sürgün edilmesi işlemidir (Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XI, No:1-4, İstanbul, 1949-1950, s. 545). Sürgün konusunda Barkan'ın çalışmasını tamamlayıcı olarak İnalçık'ın "Osmanlı Fetih Yöntemleri" isimli makalesindeki "Yeniden Tanzim Araçları Olarak Sürgün ve Zorunlu Göç" bölümüne bakılabilir (Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", Hamdi Can Tuncer (çev), **Cogito**, S. 19, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 127-135).

⁴⁶ Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l-Feth**, s. 67. Aşıkpaşaoğlu sürgün edilen halkın arasında hem zengin hem de fakirlerin bulunduğunu ifade eder (Âşıkpaşaoğlu, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, s. 193).

⁴⁷ Âşıkpaşaoğlu, s. 193.

⁴⁸ Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, s. 119, 129.

⁴⁹ Âşıkpaşaoğlu, s. 193.

⁵⁰ Kritovulos, s. 139, 157.

kısmı hoşnutsuzluklarını sadece sözle ifade etmekle kalmaz, bunu fiiliyata da döker ve geride eşleri ile çocuklarını bırakarak şehri terk eder⁵¹.

Osmanlı vilayetlerinden İstanbul'a gelenlere karşılıksız olarak evler ve bahçeler verileceği vaat edilmişken neden kira konduğunu bir diğer Osmanlı tarihçisi Tursun Bey eserinde anlatmaktadır. Aynı zamanda 1455 tahririnin kâtibi de olan Fatih'in tarihçisi Tursun Bey'in bu konuda anlattıkları içerden birisinin gözlemleri olarak bizim için oldukça önemlidir. Buna rağmen Tursun Bey'in anlatımı tuzaklarla doludur ve dikkatli bir okumaya tabi tutulmalıdır⁵². Tursun Bey İstanbul'un imarını anlatırken, kira (mukataa) konma sebebini iki farklı şekilde açıklar. Bunlardan ilkinin İstanbul ve Galata'nın sayımı (1455 tahriri) ile görevlendirilen amcası Cebe Ali Bey'in yanında yazım işinde görevli iken kendilerine verilen hükmün içeriğinden bahsederken zikreder. Tursun Bey'in aktardığına göre sayım emrini içeren hükümde evlerin yazılarak, değerlerine göre mukataa konması isteniyor, ayrıca temlik (mülk) olarak verilen şeyin bina olduğu, bina yerlerinin vakıf olması nedeni ile mukataa konması gerektiği, vakıf arazilerin mukataasız olamayacağı açıklaması yapıyordu. Tursun Bey'in, "*Hezâr ta'ablar çekilüp, hâne-be-hâne, hücre-be-hücre, ulviyyât ü süfliyyât, bağçe vü bâğât yazılup, mukâta'a sebebî ile çok tebeddülât vâkı' oldı... Defter ki tamâm olup...takrîben iki bin fuçı –ki her biri elli bindür⁵³– mâl-ı senevi göründi.*" diyerek anlattığı sayım süreci tarihsel verilerle de uyum içerisindedir⁵⁴. 1455 tahriri sadece İstanbul'da değil, Galata'da da devlete ait birçok evin kiraya verilmiş olduğunu göstermektedir. Tahrirde Tursun Bey'in iddia ettiği gibi kiraların vakıf için alındığını ispatlayacak herhangi bir ize rastlanmamış, sadece devlete ait olduğunu ifade eden (*emiriye*) ibareler kullanılmıştır⁵⁵. II. Mehmed Bizans'tan kalan binaları 1455 tahririnden iki yıl sonra, 1457'de (861) Ayasofya Vakfı'na devredecektir⁵⁶. Eğer Tursun Bey'in kendilerine verilen tahrir emrinin amacını açıklarken değindiği vakıf vurgusunu –1455 tahririnde bunu ispatlayacak herhangi bir bulguya rastlanmamasına rağmen– doğru kabul edecek

⁵¹ Âşıkpaşaoğlu, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 193.

⁵² Özellikle ilk dönem Osmanlı tarihlerinin nasıl okunması gerektiği ve modern tarihçilerin bu eserlerde ne tür tuzaklarla karşı karşıya kalabilecekleri konusunda ders niteliğindeki değerlendirmeler için bkz. Halil İncılık, "Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Oktay Özel ve Mehmet Öz (der.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000, s. 119-145.

⁵³ Bu meblağ yılda yüz milyon akçe yapar. (2000x50.000=100.000.000)

⁵⁴ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, s. 68.

⁵⁵ TSMA, D. 2203.

⁵⁶ İncılık, "İstanbul (Türk Devri)", s. 221.

olursak, 1455 tahririnde gördüğümüz Bizans'tan kalan mülklerin kamulaştırılması işlemini, bunların Ayasofya Vakfı'na bağışlanmasının ön hazırlığı olarak değerlendirebiliriz. Ya öyle değilse? O zaman Tursun Bey kendilerine verilen tahrir emrini, kira (mukataa) konmasını meşrulaştırmak için olaya bir vakıf motifi eklemek sureti ile tahrif etmiş demektir. Tursun Bey'in tahrir emrine eklediği vakıf motifi hariç tutulacak olursa, burada anlattıkları arşiv belgeleri ile de teyit edilebilmekte, bu nedenle doğru sayılmakta bir mahzur bulunmamaktadır.

Tursun Bey, mülk olarak verilen evlere kira konma sebebine, ikinci olarak padişah ile nedimlerinden birisi arasında geçen bir sohbetten bahsederken değinir. Nedimi sohbetin uygun bir anında padişaha, faydasız olduğu ortada iken neden mukataa koyma işine giriştiğini ve evlerin mülk (temlik) olarak verileceği sözünden vazgeçtiğini sorar. Padişah, bundaki asıl amacının gelir elde etmek olmadığını, düşük gelirli bir kimsenin elinde bulundurduğu büyük bir evin gerekli tamiratlarını yaptıramayacağından dolayı harap olacağını ve bu yüzden herkesin kirasını ödeyebileceği bir ev tutmasını amaçladığını söyler⁵⁷. Tursun Bey'in padişah ile nedimi arasında geçtiğini iddia ettiği bu sohbet, II. Mehmed'in koyduğu kira (mukataa) uygulamasını aklamak için kurgulanmış izlenimi vermektedir. Bu sohbette özellikle üzerinde durulan ve birkaç kez tekrarlanan iki husus vardır: Birincisi padişahın tek amacının İstanbul'un imarı olduğu, ikincisi ise evlere kira konarak gelir elde etmenin amaçlanmadığıdır. İstanbul'un önce fethi sonra da imarı için harcanan meblağların, doğuda ve batıda girişilen seferlerin, maliyeye önemli bir yük getirdiği ve Fatih'in bunların masraflarını karşılamak için çeşitli tedbirler aldığı iyi bilinmektedir⁵⁸. Tursun Bey, kurgulanmış gibi duran bu sohbetle her ne kadar padişaha "*murâdum mâl değil idi*" dedirtse de, tahrir sonucunda toplandığını söylediği yüz milyon akçenin maliyeye ilaç gibi geldiği şüphe götürmez bir gerçektir.

Tursun Bey'in nedenini uzun uzun açıklama ihtiyacı hissettiği kira uygulamasından İstanbul'un iskânını olumsuz yönde etkilediğinin ve gelenlerin bir fırsatını bularak kaçtıklarının anlaşılması üzerine vazgeçilmiştir. Âşıkpaşaoğlu eserinin İstanbul'un imar ve iskânına ayırdığı bölümünde bu olayı şöyle nakleder: Padişahın atası ve dedesi

⁵⁷ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, s. 68-69.

⁵⁸ Halil İnalçık, "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 532.

zamanında da yaşamış ve vezirlik yapmış Kula Şahin ismindeki kulu, kendisine “*Hay devletli Sultanum! Atan, deden bunca memleketler feth etdiler. Hiç birinde mukataa vaz’ etmediler. Sultanuma dahi lâyük budur kim etmeye*” der. Kula Şahin’in tavsiyelerini uygun bulan padişah, evlere konan mukataayı kaldırır ve bundan sonra verilen evlerin mülklüğe verilmesini emreder⁵⁹.

Bu emirden sonra şehir tekrar mamur olmaya ve nüfusu kalabalıklaşmaya başlar⁶⁰. Fakat 1471-1472’de Rum Mehmed Paşa’nın veziriazamlığı sırasında kira uygulamasına geri dönmüştür⁶¹. Âşıkpaşaoğlu temlik olarak verilen mülklere ikinci kez kira konmasından Rum Mehmed Paşa’yı sorumlu tutar ve onu eserinde şiddetle eleştirir:

“Sonra padişaha bir vezir geldi kim ol bir kâfirün oğlyidi. Padişaha gayetde mukarrib oldı. Ve bu İstanbulun eski kâfirleri bu vezirün atası dostlarıyidi. Yanına girdiler kim: ‘Hay! Neylersin’ dediler. ‘Bu Türkler gene bu şehri ma’mur etdiler. Senün gayratun kanı? Atan yurdını ve bizüm yurdumuzu aldılar. Gözümüze karşı tasarruf ederler. İmdi, sen hod padişahun mukarribisin’ dediler. ‘İmdi cehd eyle kim bu halk bu şehirün ‘imâretinden el çekeler. Ve gerü evvelki gibi bu şehir bizüm elümüzde kala’ dediler. Vezir dahi eyidür: ‘Bu şol mukata’a kim evvel komışlar idi, anı gerü koduralum. Bu halk dahi mülkler yapmaktan çekileler. Bu şehir ol nesneyile gene haraba yüz duta. Âhır gene bizüm tayfamuz elinde kala’ dedi. Bir gün bu vezir padişahun kalbine bir münâsebetle ilka etdi. Gene mukata’a ihdas etdüdi...

Sual: Ol vezir kimdür?

Cevap: Rum Mehmed Paşadır kim anı sonra it gibi boğdurdı⁶²,

İnalcık, Âşıkpaşaoğlu’nun Rum Mehmed Paşa’ya olan hıncını Fatih’in merkeziyetçi mutlak hâkimiyetini kurmak için devlet politikasında giriştiği radikal değişikliklerden etkilenmesine bağlıyor. Fatih, devlette etkin olan grupları özellikle eski aristokrat aileleri ve ulemayı devre dışı bırakarak yerlerine sarayda yetişmiş kullarını ve Bizans’ın

⁵⁹ Âşıkpaşaoğlu, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, s. 193.

⁶⁰ Âşıkpaşaoğlu, bunu şöyle hikâye eder: “...şehir dahi ma’mur olmağa yüz dutdı. Mescidler yapmağa başladılar. Kimi zaviye, kimi mülkler yapıdılar. Ve bu şehirün halı gerü eylüğe döndi.” (s. 193).

⁶¹ İnalcık, “Mehmed II”, s. 531.

⁶² Âşıkpaşaoğlu, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, s. 193. Metnin cevap kısmı, Âşıkpaşaoğlu Tarihi’nin burada kullandığımız Atsız neşrinde bulunmaması nedeniyle hicri 1332’de basılan Ali neşrinden tamamlanmıştır (Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, Ali (yay.), İstanbul: Matba’a-i Âmire, 1332, s. 143).

eski aristokrat ailelerini atamıştı⁶³. Ayrıca saltanatının son yıllarında, imparatorluğun dört bir yanında, eski Türk ailelerine ve dinî gruplara ait mülk ve vakıf topraklarını yeniden düzenleyerek bunları hazineye aktardı⁶⁴. Bu ailelerden birine ve eserinde Osmanlı'nın kuruluşunda önemli rol oynadığını iddia ettiği Vefâî tarikatına mensup olan Âşıkpaşaoğlu'nun Fatih'in bu düzenlemelerinden etkilenmemesi imkânsızdır. Kaldı ki, İnalçık, vakıf defterlerinden faydalanarak Âşıkpaşaoğlu'nun İstanbul ve Galata'da bazıları Bizans yapısı olan birçok ev ve dükkâna sahip olduğunu ve bunlar için hazineye önemli miktarlarda kira (*mukataa*) ödediğini ispatlamıştır⁶⁵. Anlaşılan Âşıkpaşaoğlu, uğradığı zararlardan devşirmeleri, özellikle dönemin sadrazamı olan Rum Mehmed Paşa'yı sorumlu tutuyordu. Belki de o, padişaha yönelmediği eleştirilerini Rum Mehmed Paşa'yı hedef alarak dillendirebilmişti. Eski Türk aileleri, ulema ve tarikat mensuplarının çıkarlarını zedeleyen ve halk arasında büyük hoşnutsuzluk yaratan mukataa uygulaması, Âşıkpaşaoğlu'na bakılırsa İstanbul'un iskanı için olumlu sonuçlara yol açmadı⁶⁶.

II. Bayezid, kendinden önce, babası Fatih zamanında, evlere konan kiralardan büyük bir kısmını, yaptırdığı teftişlerden sonra kaldırdı. II. Bayezid'in yaptırdığı teftişlerin sonuçlarını içeren 1490 tarihli bir defter, aynı zamanda II. Mehmed'in bu konudaki uygulamalarına da ışık tutuyor. II. Mehmed'in fetihten sonra –Ayasofya Vakfı'nın kurulmasından önce (1457)– bağışladığı evlere (2 kez) koyduğu ve daha sonra (1 kez) kaldırdığı kira, burada yer alan bir hükümde açıkça görülebiliyor. Hatta ilk kira uygulamasının (muhtemelen halkın şikâyeti üzerine) İstanbul ve Galata kadılarının yaptığı teftiş sonunda şer'e aykırı (*hilaf-ı şer'*) olduğunun tespit edilmesi üzerine, padişah emri ile kaldırıldığı, fakat bir müddet sonra yine padişah emri ile geri konduğu anlaşılmaktadır. Bu önemli defterin ortaya koyduğu bir diğer gerçek de İstanbul ve Galata'da devletin uyguladığı iskân politikası çerçevesinde, halkla birlikte kul taifesine de evler verildiğidir. Ayasofya Vakfı'na ait olan bu evlerde oturan kullar, II. Mehmed'in verdiği emir doğrultusunda diğerleri gibi kira ödemek durumunda kalmışlardır. Fatih'ten sonra tahta geçen II. Bayezid, tüm bu evlerden alınan kiralardan

⁶³ İnalçık, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, s. 128.

⁶⁴ İnalçık, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, s. 130.

⁶⁵ İnalçık, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, s. 123.

⁶⁶ “*Bu mukata'a sebebinden halk İstanbulun imâretinden kaçmağa başladılar*” (Âşıkpaşaoğlu, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, s. 194).

kaldırılmasını emretmiş ve bunun şartını şöyle açıklamıştır: *Amma kul olub ulufe tasarruf eylemeyenler ki kul karındaşı veya kul hısımı olalar anlardan oturu durdukları mukataalu vakf evlerin ve yirlerin mukataası taleb oluna*⁶⁷. Gerek halkın gerekse kul taifesinin tuttuğu evlere konan kira uygulamasının Âşıkpaşaoğlu ve Tursun Bey gibi çağdaş tarihçilerin anlattıkları ile uyum içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda İstanbul'un iskânının belirli bir plan çerçevesinde gerçekleştirildiğine dair Kritovulos'un çizdiği genel panoramadan bahsetmiştik. 17. yüzyılın ünlü seyyahı Evliyâ Çelebi ise, bize bu panoramanın detaylarını verir ve İstanbul'un çeşitli mahallelerine sürülen halkın tek tek nerelerden getirildiğini yazar. Özellikle sürgün emrinden bahsederken kullandığı ifadelerden onun, olayın detaylarına vakıf olduğu anlaşılmaktadır⁶⁸. Evliyâ Çelebi'nin sürülen halkın geldikleri yerler ile İstanbul'da yerleştirildikleri mahalle isimleri arasında yaptığı eşleştirmeler, bazıları sorunlu gözükse de geriye kalan önemli bir kısmı tarihsel verilerle uyum içerisindedir⁶⁹. Ünlü seyyah, İstanbul'da kimin nereye yerleştirildiğini saydıktan sonra sıra Galata ve çevresine geldiğinde şu bilgileri vermektedir: “*Gelibolu kavmin Tershâne'ye ve İzmir kavmin Büyük Galata'ya ve Freng kavmin Küçük Galata'ya*⁷⁰ ve *Sinop ve Samsun kavmin Tophâne'ye...*”⁷¹. Bu satırlar, Kritovulos'un eserinde üstü örtülü olarak bahsettiği iskân planının, Evliyâ Çelebi tarafından farklı cümlelerle ifade edilmesi olarak da okunabilir. Burada Evliyâ Çelebi'nin iskân ile ilgi yazdıklarında Kritovulos'tan faydalandığını iddia etmiyoruz. Tam tersine, birbirlerinde farklı yüzyıllarda yaşamış iki yazarın yine birbirlerinden habersiz olarak farklı cümlelerle de olsa İstanbul'un iskânı hakkında aynı şeyleri, yani iskânın belirli bir plan dâhilinde gerçekleştirildiğini, söylediklerini ifade etmeye çalışıyoruz. Yoksa ticarete yatkın olan Frenk ve İzmir kavminin Galata'ya, denizciliğe yatkın olan Gelibolu, Sinop ve Samsun halkının ise denizcilik faaliyetleri ile

⁶⁷ BOA, MAD, nr. 19, v. 53a-59b. Ayrıca bu deftere dayalı olarak İnalçık'ın yaptığı önemli yorumlar için bkz. Halil İnalçık, “The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City”, *Dumbarton Oaks Papers*, C. XXIII, 1969-1970, s. 243-244.

⁶⁸ “*Andan Anadolu'da ve Rûmeli'nde cemâ'i eyâlet sâhibi vüzerâlara emr-i şerifler pârekende ve perîşân olup vilâyet vilâyet İslâmbol'a benî âdem sürdüler*” Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, s. 51.

⁶⁹ Mesela Evliyâ Çelebi'nin Sofya halkının Ayasofya'ya sürüldüğüne dair verdiği bilgi kuşkuyla görünmektedir.

⁷⁰ Ayverdi, Büyük Galata'nın şehrin batı kısmı, Küçük Galata'nın ise şehrin doğu kısmı olduğunu söylemektedir (Ayverdi *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, s. 78-79). Buna göre, “Büyük Galata” Cenevizlilerin ilk imtiyaz bölgesi olan Azap Kapı ile Karaköy arasındaki, “Küçük Galata” ise Karaköy ile Tophane Kapısı arasındaki alan olmalıdır.

⁷¹ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, s. 51.

öne çıkan Kasımpaşa ve Tophane'ye yerleştirilmesini başka neyle izah edebiliriz. Anlaşılan Osmanlı yöneticileri Galata'nın bir ticaret ve denizcilik merkezi olarak varlığını sürdürmesini istiyor, bunun için de bu faaliyetlere yatkın halkı bu bölgeye sürüyorlardı.

İstanbul'un iskânında uygulanan üçüncü yöntem, Osmanlı sınırları içinden yapılan sürgünlerin yeterli gelmemesi üzerine girişilen başka bir sürgün türüdür. Bu sürgün ile yeni fethedilen yerlerin özellikle zengin, tüccar, sanatkâr ve ilim sahibi halkı iskân için İstanbul'a gönderilmiştir. Ayrıca ele geçirilen savaş esirlerinin sultanın köylü köleleri olarak İstanbul civarındaki köylere yerleştirildiği de bilinmektedir⁷². Kritovulos, II. Mehmed döneminde gerçekleştirilen Sırbistan, Mora, Yeni Foça, Amastra, Midilli, Taşoz ve Semadirek fetihlerinden sonra bura halkının İstanbul'a nasıl sürgün edildiğini detayları ile anlatır⁷³. Ayrıca Kritovulos'un bahsetmediği II. Mehmed'in ünlü kumandanı Gedik Ahmed Paşa tarafından 1475'te fethedilen Kefe'den de İstanbul'a önemli miktarda nüfus sürgün edilmiştir⁷⁴. Tüm bu yeni fethedilen yerlerden İstanbul'a yapılan sürgünler, daha önce bahsedilen Osmanlı sınırları içinden yapılan sürgünlere nazaran daha başarılı olmuşa benzemektedir.

Çoğunlukla kroniklerden faydalanarak anlattığımız İstanbul ve Galata'nın iskânın yansımalarına çeşitli arşiv belgelerinde de rastlıyoruz. Bu belgeler, gerçekte başka amaçlarla düzenlenmiş olduklarından İstanbul ve Galata'da izlenen iskânı net bir şekilde resmetmeye izin vermiyorlar. Fakat kroniklerden derlediğimiz anlatıları teyit edebilmek için vazgeçilmez veriler sunuyorlar.

Bu belgelerin en önemli ikisini Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde yaklaşık beş yıl arayla düzenlenmiş olan iki tahrir defteri oluşturuyor⁷⁵. Bu defterlerin

⁷² İncalcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", s. 128.

⁷³ Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, s. 129, 139, 153, 157, 166, 172, 197, 210. Ekrem Hakkı Ayverdi, Kritovulos'a dayanarak Fatih döneminde İstanbul'a sürgünler yolu ile gönderilen nüfus hakkında şu bilgileri verir:

"Ona [Kritovulos'a] nazaran 859 (1455) de Sırbistanlılar şehre, 860 (1456) da Sırb ve Macar ve Bulgar hıttalarından olanlar civâra, 861-62 (1457-58) de Mora ve Korent ahâlisi İstanbul yakınlarına, 863 (1459) da Moralılar, Amasralılar ve Ermenilerden sâhib-i san'at olanlar şehre, diğerleri etrafa, 864 (1460) da İstanbul'dan evvelce hicret edenler ve Taşoz, Semadrek, Foça ahalisi şehre, 867 (1463) de Midillililer İstanbul içine, 868 (1464) de Argoslular Samatya civarına nakil ve iskân edildiler." (Ayverdi, **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu**, s. 73-74)

⁷⁴ Öztürk, **Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600**, s. 200-201.

⁷⁵ İlki 1540 (BOA, **TT**, nr. 210), ikincisi ise 1545 (BOA, **TT**, nr. 240) tarihli olan bu defterlerin ikisi de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "Tapu Tahrir Defterleri" (**TT**) tasnifi içinde bulunmaktadır. Her ne

iskân meselesi için önemi, gayrimüslim nüfusu geldikleri yerler ile birlikte şu anda oturdukları mahallelere göre kaydetmesinden kaynaklanmaktadır. Bunlar sayesinde Anadolu'dan, Rumeli'den veya yeni fethedilen yerlerden sürgün edilen nüfusun izlerini kısmen de olsa takip edebiliyoruz.

Gerçekten de bu defterler kroniklerin verdiği bilgileri doğrulamakta, Anadolu'dan ve Rumeli'den sürülen Rum ve Ermeni nüfusu göstermektedir. Anadolu'dan Trabzon, Foça, Larende; Rumeli'den Ohri, Niğbolu ve deniz aşırı bölgelerden de Kefe, Midilli ve Eğriboz gibi yerlerden sürülerek İstanbul'a yerleştirilen nüfus hemen dikkati çekmektedir⁷⁶.

Yukarıda Kritovulos'un yeni fethedilen yerlerden sürülen halkın İstanbul'a nasıl yerleştirildiğini anlattığından bahsetmiştik. Kritovulos burada genel ifadelerle İstanbul'a yapılan sürgünleri anlatıyor, fakat Galata'ya hiç değinmiyordu. İşte bu defterler İstanbul'a sürüldüğü söylenen nüfusun bir kısmının belirli bir plan dâhilde Galata'ya yerleştirildiğini de kanıtlamaktadır. 1540 tarihli defterde Karaca Foça, Midilli ve Eğriboz cemaatlerine mensup toplam 44⁷⁷ hane Galatalı olarak kaydedilmiştir⁷⁸. 1545 tarihli defterde ise bunlara ek olarak 5 hanelik bir Kefe cemaati eklenmiş, fakat Eğriboz cemaati anlaşılabilir bir biçimde ortadan kaybolmuştur. 1545'teki hane sayısı ise eklenenler ve ayrılanlarla birlikte 35'e⁷⁹ düşmüştür⁸⁰. Bu eksilme ve artmalar, doğum veya ölümlerle ilgili olabileceği gibi, cemaatlere belirli bir alanda yerine getirdikleri hizmetler karşılığında tanınan vergi (*cizye*) muafiyetleri ile ilgili de olabilir. Ayrıca Galata'ya yerleştirilen bu cemaatlerin, aradan geçen uzun zaman dilimi (en az 60 yıl) göz önünde bulundurularak, Fatih döneminde buraya sürgün edilen ilk nüfus gruplarının çocukları veya torunları olduğu unutulmamalıdır. Bunların ilk sürgün edildiklerinde kaç hane olduklarını eldeki verilerle tahmin etmek oldukça güçtür.

kadar tahrir defterleri tasnifi içinde yer alsın da bu defterler, klasik tahrir defterlerine ait özellikleri taşımazlar. Bunlar Fatih Sultan Mehmed Vakfı'na cizye veren gayrimüslim ahalinin sayım defterleridir.

⁷⁶ BOA, TT, nr. 210; BOA, TT, nr. 240.

⁷⁷ Karaca Foça cemaatinden 16, Midilli cemaatinden 11 ve Eğriboz cemaatinden de 17 hane.

⁷⁸ BOA, TT, nr. 210, s. 7, 10-11, 77-78. Ancak sayımın yapıldığı sırada Karaca Foça ve Midilli cemaatleri İstanbul gayrimüslimleri arasında sayılmıştır. Herhalde bunlar daha önce yapılan başka bir sürgünle İstanbul'a nakledilmişlerdi.

⁷⁹ Karaca Foça cemaatinden 19, Midilli cemaatinden 11 ve Kefe cemaatinden de 5 hane.

⁸⁰ BOA, TT, nr. 240, s. 62, 67, 84.

Galata'da nüfusu arttıran bu tür sürgünler, sadece II. Mehmed tarafından değil, onun ardıllarınca da başarıyla uygulanmıştır. II. Bayezid'in Boğdan, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran ve Mısır, Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad, Mohaç ve Budin seferlerinden sonra bazı nüfus grupları, özellikle de zanaatkarlar, İstanbul'a sürgün edilmiştir⁸¹. İstanbul'a gönderilen bu nüfus gruplarının bir kısmı Galata'ya yerleştirilmiş olmalıdır.

Kanuni Sultan Süleyman iktidarının sonlarında, 1566'da, gerçekleştirilen Sakız'ın fethinden sonra İstanbul'a sürgün edilen nüfusun bir kısmının Galata'ya yerleştirildiğini biliyoruz. Sakız seferine memur edilen Kaptan-ı Derya Piyale Paşa, Çeşme'ye geldiğinde kendisini ziyaret eden "*Sakız Beylerini*" tutuklatarak İstanbul'a göndermişti⁸². Sakız Beyleri buradan eski bir Ceneviz kolonisi olan Kefe'ye yollanmış ve orada müsait yerlerde oturtularak ticaret yapmaları için uygun zemin hazırlanmıştı⁸³. Ancak bundan yaklaşık bir yıl sonra, 1567 sonlarında, Fransa'nın da aracılık yapması ile Kefe'de sürgün bulunan "*Sakız Keferesi*" Galata'ya yerleştirildi⁸⁴. Herhalde Galata, Akdeniz ticaretinin önemli bir merkezi olduğu için Sakızlılar tarafından tercih edilmişti. 1568'e gelindiğinde ise bazı Sakızlıların Fransa aracılığı ile yerleşme izni aldıkları Galata'da da kalmadıklarını ve Sakıza geri döndüklerini görüyoruz. Merkez bunları yeniden Galata'ya yerleştirmek için uzun uğraşlar verecek ve Sakız Sancak Beyi'ne hitaben defalarca emirler göndermek zorunda kalacaktır⁸⁵.

16. yüzyılın sonlarında İspanya'dan sürülen Endülüs Müslümanlarının Osmanlı topraklarına yerleştirildikleri bilinmektedir. 1492'de Granada'nın İspanyollar tarafından ele geçirilmesi üzerine burada yaşayan Endülüs Müslümanları türlü baskı ve eziyetlere maruz kalmışlardı⁸⁶. Müslümanlar bu tarihten sonra İspanya'da kendilerine uygulanan zulümlere Osmanlı sultanlarının dikkatlerini çekebilmek için birkaç defa başvuruda bulundular. Bu başvurular, muhtemelen gönderilecek donanmanın bölgede mücadele

⁸¹ Zeki Arıkan, "Şeyhülislam Zekeriyya Efendi'nin İstanbul Sayımı (985/1577-1578)", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri: Bildiriler**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1988, s. 41-42.

⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III/1, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s. 7; Kâtip Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr**, Orhan Şaik Gökyay (haz.), İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2007, s. 103-104.

⁸³ BOA, MD, nr. 5, s. 559/1039.

⁸⁴ **7 Numaralı Mühimme Defteri**, Özet-Transkripsiyon-İndeks I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1998, s. 184-185/142; s. 194/386.

⁸⁵ **7 Numaralı Mühimme Defteri**, Özet-Transkripsiyon-İndeks III, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1999, s. 114/2203; s. 340/2639

⁸⁶ Andrew Hess, **Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdenizi'nde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi**, Özgür Kolçak (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2010, s. 189-225.

edebilecek güçte olmaması nedeni ile ancak I. Selim zamanında etkisini göstermeye başladı. I. Selim'in ölümüyle ardılı Kanuni Sultan Süleyman, zaten İspanya sahillerinde faaliyet gösteren Barbaros Hayreddin'i donanmasının başına getirerek mesele ile daha yakından ilgilenmeye başladı. Barbaros, 1529'da İspanya'dan 70.000 Müslümanı, 6 farklı seferde tahliye etti. Donanmanın düzenlediği seferlerde tahliye edilen veya artan baskılara dayanamayarak topraklarını terk eden Müslümanların bir kısmı, Galata ve İstanbul'a getirilerek yerleştirildi. 1571 İnebahtı Savaşı'ndan sonraki dönemde Osmanlı topraklarına gerçekleşen Müslüman göçü toplu bir hal almaya başladı. Ayrıca Arapların zaman zaman İspanya'da çıkardıkları ayaklanmalar sürgünlere ve mallarının müsaderesine yol açıyordu. 1570'lerde başlayan bu toplu göç ve sürgün dönemi 1610'lara kadar sürdü. Bu dönemde Osmanlı topraklarına gelen çoğu Arap, Galata'ya, özellikle de şehrin batı kesiminde yer alan Cami-i Kebir etrafına, yerleştirildi⁸⁷. Bunun bir yansıması olarak, 15 ve 16. yüzyıl kaynaklarında Cami-i Kebir veya Galata Cami olarak geçen mabedin adı, Arapların bölgedeki nüfuzlarını arttırmaya başladığı 17. yüzyılda Arap Camii'ne dönüştü. İncalcık, iki batılı yazarın (Belin ve Hascluk) San Domenico Kilisesi'nin, Arapların bölgeye olan yoğun göçlerinden sonra camiye çevrildiğine inandıklarını aktarır ve bunu, çevirme işlemi daha II. Mehmed döneminde yapıldığı için eleştirir⁸⁸. Ancak Belin ve Hascluk, burada başka bir şeyi ifade etmek istemiş ya da edindikleri bir bilgiyi yanlış yorumlamış olmalıdır. Bu, San Domenico Kilisesi'nden camiye çevrilen yapının Arapların bölgedeki nüfusunun göçlerle artması sonucunda onların isimleri ile Arap Camii olarak adlandırılması olabilir.

3.3. Galata'nın Nüfusu ve Nüfus Grupları

Osmanlı şehir tarihi araştırmalarında nüfus tahminleri yapmak için kullanılan en önemli kaynak tahrir defterleridir. Gerçi tahrir defterlerinin bir takım eksikliklerinin bulunduğu, bunlarla sağlıklı nüfus tahminleri yapılamayacağı ve nüfusu hesap etmede kullanılan katsayıların tartışmalı olduğu bazı araştırmalarda ifade edilmiştir⁸⁹. Bununla birlikte, tüm eksikliklerine rağmen 19. yüzyıl öncesi Osmanlı nüfusu hakkında fikir

⁸⁷ İncalcık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 68-69. Endülüs Müslümanlarının Galata'ya yerleştirildikleri bilinmektedir. Ancak arşiv belgelerinde bunu detaylandırarak bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁸⁸ İncalcık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 69.

⁸⁹ Tahrir defterlerindeki sayısal verilerin Osmanlı Tarihi araştırmalarında kullanılması hakkında genel değerlendirmeler için bkz. Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, Halil İncalcık ve Şevket Pamuk (der.), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 15-32.

edinilebilecek yegâne kaynak tahrir defterleridir. Maalesef İstanbul ve çevresindeki kazalar (Galata, Eyüp, Üsküdar, ...), bir takım eksiklikleri olduğu dile getirilen bu kaynaktan tamamen mahrumdur. İstanbul'un neden diğer Osmanlı eyalet ve sancakları gibi klasik tahrir defterlerine sahip olmadığı, başlı başına bir araştırma konusu olacak kadar detaylıdır. Fakat kısaca ifade etmek gerekirse, bu durum İstanbul ve çevresindeki kazaların mirî toprak rejimi sınırları içinde yer almamasından ve buradaki arazi ile emlakın çoğunlukla vakıf, mülk veya has olarak tahsis edilmesinden kaynaklanmaktadır.

İstanbul'un klasik anlamda bir tahrir defteri bulunmamakla birlikte durum o kadar da karamsar değildir. Zira bu kaynağın yokluğunun yarattığı boşluğu diğer kaynaklarla kısmen de olsa tamamlayabiliyoruz. Fetihten hemen sonra 1455'te düzenlenen ve sur içi İstanbul ile Galata'da yaşayan halkın kaydedildiği bir sayım defteri bu kaynaklar arasında ilk sırada sayılabilir⁹⁰. Bu defter gayrimenkullerin durumu ile cizye veren ve cizyeden muaf olan nüfusu tespit amacıyla düzenlendiği için klasik tahrirlerden birçok yönde farklılık göstermektedir. Ne var ki içerdiği veriler Osmanlı Galatası'nın erken dönem nüfusu için göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir.

Diğer taraftan vakıf tahrirleri ve muhasebeleri ile kimi cizye defterlerinde İstanbul'un nüfusuna dair dağınık ve oldukça eksik de olsa bazı bilgiler bulabilmek mümkündür. Bu defterlerde Galata'nın nüfusu, bazen sur içi İstanbul ile birlikte, bazen de ayrı olarak verilmiştir. Ayrıca şer'iyeye sicillerine yansıyan bazı belgelerden Galata'daki nüfus hareketlerine dair kimi izlenimler edinilebilmektedir. Tüm bu verilerle Galata'nın nüfusu ve burada yaşayan nüfus grupları hakkında kimi değişimler izlenip, bazı çıkarımlar yapılabilir.

3.3.1. Frenkler (İtalyanlar)

Bizans imparatorlarından çeşitli imtiyazlar kopararak 13. yüzyılın sonlarında Galata'da ticarî bir koloni kuran Cenevizliler ve diğer İtalyan unsurlar, 1453'ten sonra şehrin eskisi gibi otonom bir idareye sahip olamayacağını anlayarak şehri ya terk ettiler ya da mevcut durumu kabullenerek Osmanlı tabiiyetine geçtiler. Osmanlı tabiiyetine geçen ve zimmî statüsü kazanan bu İtalyanlar, artık merkezî yönetim tarafından Cenevizli ve

⁹⁰ TSMA, D. 2203.

Venedikli gibi bağılı oldukları İtalyan şehir devletlerinin isimleri ile değil ya *zimmî* ya da *Frenk* veya *Efrenç*⁹¹ üst kimliği ile anıldılar. II. Mehmed, Galata'daki ticarî faaliyetlerin devamını sağlayabilmek için Osmanlı tabiiyetine geçen bu Frenklere, 1453 ahidnâmesi ile mevcut kiliselerinde dinlerini serbestçe yaşayabilme, köleler ve cariyeleri de dâhil olmak üzere her türlü menkul ve gayrimenkul mallarını ellerinde tutabilme, mutat vergileri ödemek kaydıyla serbestçe ticaret yapabilme ve zorunlu hizmetlerden muaf olma gibi geniş haklar tanıdı⁹². Galata Frenklerine tanınan bu hakların çoğu Osmanlıların fethettiği diğer bölgelerdeki gayrimüslimlere tanınan haklarla aynıydı. Ancak zorunlu hizmetlerden muafiyet, yerine getirdikleri bir hizmet karşılığında sınırlı sayıdaki gayrimüslim unsura veriliyordu⁹³. Galata Frenkleri hiçbir hizmeti yerine getirmedikleri halde bu fermanla angaryadan muaf olma hakkını elde ettiler ve “*imtiyazlı zimmî*” statüsü kazandılar⁹⁴. II. Mehmed Galata halkına verdiği bu imtiyazla onların burada yaşamlarına ve ticaretlerine kaldıkları yerden devam etmelerini sağlamayı amaçlamıştır.

Galata nüfusu hakkında ilk bilgileri edindiğimiz 1455 tahririnde Osmanlı tabiiyetine geçen Galata'nın eski sakinleri sadece “*zimmî*” ifadesi ile kaydedilmişlerdir⁹⁵. İtalyanları diğer nüfus gruplarından taşıdıkları Anton, Mariya, Françesko ve Badista gibi karakteristik İtalyan isimleri ile ayırt edebiliyoruz. Yazıcılar bunların Osmanlı hâkimiyeti öncesi dönemde tabi oldukları devleti tahmin etmemize yarayacak hiçbir iz bırakmamışlardır⁹⁶. Ne var ki Galata'nın eski bir Ceneviz kolonisi olduğu düşünüldüğünde burada bulunan Cenevizlilerin diğer İtalyan devletlerinin tebaalarından daha fazla olduğu iddia edilebilir. Herhalde Cenevizlilerden sonra Venedikliler ve onlardan sonra da diğer İtalyan devletlerin uyrukları geliyordu.

⁹¹ Frenk veya Efrenç tabiri, önce Fransızların sonra da İngilizlerin Osmanlı Devleti'nde etkinliklerini arttırdıkları 16. yüzyılın sonlarına kadar Latin kökenli İtalyanları ifade etmek için kullanılacaktır (Şakiroğlu, “Frenk”, s. 197-199).

⁹² GSS, nr. 17, 190/1, (Evahir-i Cemaziyelevvel 857/30 Mayıs – 8 Haziran 1453).

⁹³ Devletin olağanüstü hallerde halktan talep ettiği her türlü hizmet ve yardıma “*avârız-ı divâniyye ve tekâlîf-i örfiyye*” deniliyordu. Vergi şekline sokulan bu hizmet ve yardımlar halktan bazen nakit bazen de hizmet olarak talep ediliyordu. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Avârız”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. II, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 13-19.

⁹⁴ Bulunur, “II. Mehmed Tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnâmesi ve Buna Yapılan Eklèmeler Hakkında Yeni Bilgiler”, s. 69.

⁹⁵ 1455 tahririnde Frenk veya Efrenç tabirleri müste'men statüsünde bulunan İtalyanları ifade etmek için kullanılmıştır (Bkz. aşağıya).

⁹⁶ TSMA, D. 2203.

1455 tahririnden bu dönemde Galata'da yaşıyan Osmanlı tebaası İtalyanların sayısını tespit etmek, defterin kendine has özellikleri nedeni ile mümkün gözüküyor. Fakat hane reislerinin isimlerine bakarak bu tarihte nüfusun büyük çoğunluğunun İtalyanlardan oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İtalyanları Galata'nın hemen hemen bütün mahallelerinde görüyoruz. Fakat yoğun olarak, ilk Ceneviz surları içinde kalan mahallelerde (*Zani Drapoza, Zani Dabdan, Nikoroz Sikay, Nikoroz Bonazita, Anton di Garzan, Zani di Pagani, İskenoplok, Fabya ve Pero di Lankaşko*) yaşıyorlardı⁹⁷.

Fetihten sonra şehri terk eden İtalyanların bir kısmı hem arkalarında bıraktıkları mallarını ve mülklerini yeniden elde etmek hem de II. Mehmed'in verdiği imtiyazlardan yararlanarak işlerine kaldıkları yerden devam etmek için geri döndüler. Buna rağmen Galata'daki eski etkinliklerine bir daha kavuşamadılar ve sürekli nüfus kaybına uğradılar. İyice azalan Frenk nüfusunun oturduğu bölgeler zamanla küçülecek, önce San Domenico ve San Michel gibi Frenk kiliselerinin etrafına toplanacak, bu kiliselerden ilkinin Arap Camii'ne ikincisinininse Rüstem Paşa Kervansarayı'na dönüştürülmesinden sonra, 16. yüzyılın sonlarından itibaren şehrin kuzeyine, Galata kulesi ve çevresindeki mahallelere çekileceklerdir⁹⁸.

1478'de (882) İstanbul kadısı Mevlana Muhyiddin, İstanbul ve Galata'daki hane ve dükkân sayılarını gösteren gayet özet bir sayım defteri hazırladı⁹⁹. Bu sayıma göre Galata'da 332 Frenk hanesi bulunuyordu ve bunlar, toplam nüfusun yaklaşık % 22'lik bir kısmını oluşturuyorlardı¹⁰⁰. Herhalde fetihten önce Galata'da oturan İtalyanların sayısı bundan çok daha fazlaydı. Kadı Muhyiddin'in sayımındaki 332 hane sayısına büyük olasılıkla bölgeye sonradan gelen Frenkler de dâhildi. Ayrıca bu 332 hanenin ne kadarının zimmî ne kadarının müse'men statüsünde bulunduğu belirtilmemiştir. Tüm bu

⁹⁷ TSMA, D. 2203; İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 35.

⁹⁸ Edhem Eldem, "Nostaljiden Arındırılmış Bir Bakış: Galata'nın Etnik Yapısı", *İstanbul*, S. 1, 1992, s. 59. Kasım 1583'te (Şevval 991) kaptan paşaya gönderilen bir ferman Galata kulesi ve çevresinin daha önce seyrek nüfuslu olduğunu ama bu tarihe gelindiğinde mahalle içinde kaldığını gösteriyor. Merkez, mahalle içinde kalan bu alanda artık ordu için ateşle iş yapan (*kumbara yapan ve fitil otu işleyen*) esnafın sahilde kimsenin mülkü olmayan yerlere yönlendirilmesini ve işliklerinin (*kârhane*) burada inşa edilmesini emrediyordu (BOA, **MD**, nr. 52, s. 112/278).

⁹⁹ İnalçık, bu nüfus sayımının vergilendirme amacı ile yapılmadığını, Venediklilere karşı Arnavutluk seferi öncesi sultan II. Mehmed'i bilgilendirmek amacı ile hazırlanmış olabileceğini öne sürmektedir (İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 98).

¹⁰⁰ TSMA, D. 9524, s. 2.

belirsizliklere rağmen mevcut tablo, Galata Frenklerinin eski etkinliklerini kaybettiklerini göstermektedir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 1540'ta hazırlanan ve Fatih Vakfi'na kayıtlı gayrimüslimleri gösteren bir defter bu konuda daha aydınlatıcıdır¹⁰¹. Buna göre Galata Frenkleri 3 cemaatten (*Cemaat-i Santo Marya*, *Cemaat-i Kudemâ-yı Galata*, *Cemaat-i Aleksandro de Mavçe Zerko*) ve 94 haneden oluşuyordu. Bu cemaatlerden bir tanesi eski Galata Cemaati (*Cemaat-i Kudemâ-yı Galata*) idi ve 21 hanelik nüfusa sahipti¹⁰². Bundan 5 yıl sonra, 1545'te güncellenen sayımda, Galata'daki Frenk nüfusu 79, eski Galata halkı ise (*Kudemâ-yı Galata*) 18 haneye düştü¹⁰³. Kanuni dönemindeki bu iki sayım ile Mevlana Muhyiddin'in 1478'deki sayımı arasında derin bir uçurum bulunduğu hemen fark ediliyor. Bu uçurum, Kanuni döneminde hazırlanan iki defterin Fatih Vakfi'na cizye ödeyen Frenkleri gösteriyor olmasından kaynaklanıyor olabilir. Muhtemelen Galata'da cizyelerini başka yerlere ödeyen Frenkler de vardı. Rakamlarının eksikliğine rağmen bu defterler, fetihten önce bölgede yaşayan Frenklerin diğerlerinden ayrı tutulduğunu ve az da olsa (3 hane) belirli bir nüfus kaybına uğradıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 7
Galata'daki Frenk Nüfusu

Tarih	Tanımlama	Hane	Kaynak
882/1478	Hânehâ-yı Efrenciyân-ı Galata	332	TSMA, D. 9524: 2.
947/1540	Cemaat-i Efrenciyân	94 ¹⁰⁴	TT, 210: 73-75.
952/1545	Cemaat-i Efrenciyân	79 ¹⁰⁵	TT, 240: 89-90.

Gerek Mevlana Muhyiddin'in sayımındaki, gerekse Kanuni döneminde hazırlanan defterlerdeki bilgiler ile batılı yazarların Galata Frenk nüfusu hakkında aktardıkları arasında bazı farklılıklar bulunuyor. Mesela 1580-1581 yılları arasında İstanbul'da

¹⁰¹ Bkz. Tablo 7.

¹⁰² BOA, TT, nr. 210, s. 73.

¹⁰³ BOA, TT, nr. 240, s. 89.

¹⁰⁴ İnalçık, Frenk cemaatinin nüfusunu 70 hane olarak vermiştir. Bu farklılık Frenk nüfusunu oluşturan Santo Marya cemaatinin cizyeye tabi 9 hanelik nüfusunun 3; Aleksandro de Mavçe Zerko cemaatinin cizyeye tabi 64 hanelik nüfusunun ise 46 hane okumasından kaynaklanmaktadır. Bu cemaatlerdeki hane reisleri tek tek elle sayıldığında da 9 ve 64 rakamlarına ulaşılmaktadır. Anlaşılan siyakat rakamları ile yazılışları çok benzeyen 3 ile 9, 46 ile de 64 birbirlerine karıştırılmıştır. Bkz. İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 99-100.

¹⁰⁵ İnalçık'ta 75 hane olarak verilmiştir. Farklılık "Kudemâ-yı Galata"nın 18 hane yerine 13 hane olarak okunmasından kaynaklanmaktadır. Hane reisleri elle sayıldığında da 18 rakamına ulaşılmaktadır. Bkz. İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 101-102.

bulunan Hvar Piskoposu Pietro Cedulini'ye¹⁰⁶ göre Galata'daki Frenkler, 500 Osmanlı tebaası ve 500 azatlı köleden oluşuyordu¹⁰⁷. Gerçi bu rakamın toplam nüfusu mu, yoksa hane sayısını mı ifade ettiği tam olarak anlaşılamıyor. Fakat seyyahların bu dönemde nüfustan bahsederken genellikle hane sayısını kullanmalarından yola çıkılarak 500 rakamının hane sayısı olduğu iddia edilebilir. Fetihten sonra kısmî bir toparlanmanın yaşandığı II. Mehmed iktidarının son yıllarındaki durumu yansıtan Mevlana Muhyiddin'in sayımında bile 332 Frenk hanesinden bahsedilirken Cedulini'nin 1580'lerde 500 rakamını vermesi çok abartılıdır¹⁰⁸. Ayrıca Cedulini, Osmanlı başkentinde bulunan Frenk (Katolik) nüfusuna Katolik Batı ülkelerinden geçici olarak gelen 600 tüccarı, Fransız ve İtalyan elçiliklerinde çalışan 100 görevliyi ve deniz korsanlarının çeşitli ülkelerden ele geçirdiği 2000 kişiyi de ekler¹⁰⁹. Bu ikinci grup her ne kadar Osmanlı başkentinde bulunuyor diye tarif edilse de herhalde çoğunlukla Galata'da oturuyordu. Piskopos'un bu anlatımıyla birlikte Galata hiç olmadığı şekilde bir Frenk kenti hüviyetine kavuşmaktadır. Herhalde o, ne gördüğünü değil ne görmek istediğini yazıyordu.

16. yüzyılın sonlarına doğru İtalyanlar, doğudaki ticarî etkinliklerini bu alanda iyice serpiyen Rum, Yahudi, Ermeni veya Müslüman Osmanlı tebaası tüccarlara kaptırdılar. Zannedildiğinin aksine Müslüman tüccarlar bunların arasında önemli bir orana sahiptir. İtalyanlar, doğudaki faaliyet alanlarını henüz palazlanan bu aktörlere kaptırınca iş yapamamaya ve eskisi gibi servet elde edememeye başladılar. Ayrıca ibrenin Atlantik'e dönmesi onların yavaş yavaş Galata'yı terk etmelerine ve başka alanlara yönelmelerine yol açtı¹¹⁰.

¹⁰⁶ Papa XIII. Gregorius, yeni takvim projesine İstanbul patriği II. Jeremias Tranos'u da katılmaya teşvik etmek için Dalmaçya kıyılarındaki Hvar adası piskoposu Pietro Cedulini'yi İstanbul'a göndermişti. Cedulini bu seyahat çerçevesinde patrik Jeremias'la takvim konusunu görüşecek ve Anadolu ile Balkanlardaki tüm Latin kiliselerini ziyaret edecekti. Zorlu bir yolculuk sonunda İstanbul'a gelen Cedulini, Ocak 1580-Nisan 1581 arasında burada kaldı (Charles A. Frazee, **Katolikler ve Sultanlar**, Cemile Erdek (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s. 84).

¹⁰⁷ Frazee, **Katolikler ve Sultanlar**, s. 85.

¹⁰⁸ Piskopos Cedulini'nin rakamlarının abartılı olduğu konusunda bkz. İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 103.

¹⁰⁹ Frazee, s. 85.

¹¹⁰ Frazee, s. 85.

3.3.2. Rumlar

Galata, bir Ceneviz kolonisi olarak ünlendiği için burada yaşayan halkın tamamının ya Cenevizli ya da İtalyan olduğu düşünülmüştür. Ancak Osmanlı hâkimiyeti öncesinde bile Cenevizlilerin burada yalnız olmadığı önemli bir Rum nüfusunun İtalyanlarla birlikte yaşadığı bilinmektedir. 15. yüzyılın ilk yarısında bölgeyi ziyaret eden bazı seyyahlar Galata'da İtalyanların yanında başka nüfus gruplarının bulunduğu işaret etmişlerdir. Clavijo¹¹¹, Galata'da Cenevizlilerle birlikte Rumların yaşadığından bahsederken; Pero Tafur¹¹² biraz daha ayrıntıya girmekte ve halkın büyük çoğunluğunun Rumlardan oluştuğunu, bunların Cenevizliler tarafından yönetildiğini söylemektedir. 1453 öncesi dönemde nüfus gruplarının istatistikî durumlarını gösterecek ve Pero Tafur'un bahsettiği durumu ispatlayacak veya çürütecek verilerden mahrumuz. Ne var ki, yararlandığımız bu iki seyyah, fetihten önce Galata'da hatırı sayılır bir Rum nüfusunun varlığını kesin bir şekilde ispatlamaktadır. 1453'ten sonra durum nasıldı ve Rum nüfusu ne gibi değişimler geçirmişti?

Galata'da yaşayan Rum nüfusunun fetihten sonraki durumunu ilk olarak 1455 tahririnden izleyebiliyoruz. Rum, rumî ve rumiye tanımlamaları ile kaydedilen Rumlardan 11 tanesine daha çok Ermenilerin yaşadığı, içinde Aya Gorgoro (Aya Gregory=Surp Kirkor Lusavoriç) ve San Benita (Saint Benoit) kiliselerinin bulunduğu ismi meçhul bir mahallede rastlıyoruz. Ayrıca Nurbeg Kosta İskeneplik Mahallesi'nde 7 ve Fabya Mahallesi'nde de 1 Rum görüyoruz¹¹³. Fakat Galata'daki bütün Rum nüfusunun bunlardan ibaret olduğu düşünülmemelidir. Tanınmış Rum kiliselerinin bulunduğu ve çoğunlukla onların isimleri ile anılan mahallelerde de hatırı sayılır miktarda Rum nüfusu oturuyordu. Bu mahallelerde yaşayan Rumlar herhangi bir tanımlama ifadesi kullanılmadan deftere kaydedilmişlerdir. Klasik Rum isimleri kullanan bu hane reislerinin neden diğerleri gibi Rum, rumî veya rumiye ifadeleri ile kaydedilmediği cevaplanamayan bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Belki de yazıcılar, Rum Mahallesi olarak bilinen yerlerdeki nüfusu kaydederken ek bir tanımlama kullanmaya ihtiyaç duymamışlardı. Ya da Yahudiyan, Nurbeg Kosta İskeneplik ve Fabya mahalleri başka nüfus gruplarına ait olduğu için buradaki Rumlar

¹¹¹ Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semarkand'a Seyahat*, s. 49.

¹¹² Pero Tafur, *Travels and Adventures 1435-1439*, s. 149.

¹¹³ TSMA, D. 2203.

özel olarak belirtilmek istenmişti. İnalçık, Rumların oturduğu yerler arasında hane reislerinin Rum, rumî ve rumiye ifadeleri ile kaydedildiği Nurbeg Kosta İskeneplik, Fabya ve ismi meçhul mahalleden hiçbir şekilde bahsetmez. Ona göre Rumlar, ilk Ceneviz surları etrafındaki Draperyo, Gargancı, Papa Yani, Pero di Lankaşko, Vartoma Hristo, Kosta Lupaci, Ayod Kimo Monderino, Yani Vasilikoz mahalleleri ile Galata'nın doğusunda, Karaköy ile Tophane Kapı arasında bulunan Kasteliyutsa, Ayos Nikolos ve Papa Yani kiliseleri etrafındaki mahallelerde oturuyordu¹¹⁴. İnalçık'ın burada Rumların yoğun olarak yaşadığı mahallelere odaklandığı çok açıktır. Gerçekten de bu mahallelerde oturanların isimleri incelendiğinde geleneksel Rum isimlerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi kendine has özellikleri nedeniyle bu defterden nüfus grupları konusunda istatistikî veriler elde etmek imkânsızdır. Fakat özellikle Rum kiliselerinin bulunduğu mahallelerde oturanlarla birlikte Rumların, bu tarihte, İtalyanlardan sonra Galata'daki ikinci büyük nüfus grubu olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Tablo 8
Galata'daki Rum Nüfusu

Tarih	Tanımlama	Hane	Kaynak
882/1478	Hânehâ-yı Nasrâniyân-ı Galata	592	TSMA, D. 9524, s. 2.
947/1540	Cemaat-i Rumîyân-ı Galata	131 ¹¹⁵	BOA, TT , nr. 210, s. 75-78.
952/1545	Cemaat-i Rumîyân-ı Galata	77	BOA, TT , nr. 240, s. 90-92.

Fatih'in iktidarı boyunca İstanbul ve Galata'nın iskânına özel bir önem atfettiğini, bunun için sürgünler yaptırdığını ve sürülen bu halkın içinde Rumların da bulunduğunu daha önce görmüştük. Özellikle Ege adalarından sürülen ve bir kısmı da Galata'ya yerleştirilen Rumlar, buradaki Rum nüfusunda önemli bir artışa neden olmuşlardır. Bu iskân hareketlerinin sonuçlarını 1478'de İstanbul kadısı Mevlana Muhyiddin tarafından yapılan sayımda görebiliyoruz. Sayıma göre 592 haneye sahip olan Rumlar, yapılan sürgünlerle artık Galata'daki en kalabalık nüfus grubu haline gelmişlerdir¹¹⁶.

¹¹⁴ İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 41.

¹¹⁵ İnalçık, bu tarihteki Rum nüfusu için 125 rakamını vermektedir. Farklılık 9 hane olan Mahalle-i Mihâl Mirço'nun 3 hane olarak okunmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 99-100.

¹¹⁶ TSMA, D. 9524, s. 2.

Rum nüfusu, Kanuni döneminde düzenlenen ve Fatih Vakfı'na cizye ödeyen gayrimüslimleri gösteren 1540 (947) tarihli defterde ise 131 haneye düşmüştür¹¹⁷. Mevlana Muhyiddin'in 1478 sayımı ile Kanuni dönemine ait veriler arasındaki derin uçurum, daha önce de açıkladığımız üzere, vakıf cizye defterlerindeki rakamların bahsi geçen nüfus grubunun tamamını içermemesinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle gerçek Rum nüfusunun 131 haneden daha fazla olduğu rahatlıkla söylenebilir. 1540 tarihli defterde diğerlerinden farklı olan 17 hanelik bir Eğribozlu (*Ağribozluyan*) Rum nüfusu hemen göze çarpıyor. Bunların Eğriboz'un fethi üzerine İstanbul'a sürülen ve bir kısmı Galata'ya yerleştirilen Eğribozluların soyundan geldikleri şüphe götürmez bir gerçektir. Eğribozluları ve Karaköy'de oturanları saymazsak diğerleri Osmanlı yazıcıları tarafından muhtemelen cemaat önderlerinin isimleri ile kaydedilmişlerdir.

Tablo 9
Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Fatih Vakfı'na Cizye Veren Rum Nüfusu

Cemaat-i Rumiyân-ı Galata 947/1540 (BOA, TT, nr. 210, s. 75-78)		Cemaat-i Rumiyân-ı Galata 952/1545 (BOA, TT, nr. 240, s. 90-92)	
Mahalle-i Anton Goniçe (?)	8	Mahalle-i Kilisa-yı Kastilyot(?)	19
Mahalle-i Mihal Magula	13	Mahalle-i Kilise-i Alagosta	12
Mahalle-i Nikola Lenoz (?)	17	Mahalle-i Kilise-i Ayo Yani	8
Mahalle-i Mihal Mirço	9	Mahalle-i Kilise-i Ayo Nikola	16
Mahalle-i Yani Kondrati	13	Mahalle-i Kilise-i Hrisopi(?)	10
Mahalle-i Yorgi Golyarmo	32	Mahalle-i Kilise-i Ayo Yorgi	12
Mahalle-i Yorgi Gozçile	15		
Mahalle-i Ağribozluyân-ı Galata	17		
Mahalle-i Karaköy	7		
TOPLAM (Hane Sayısı)	131	TOPLAM (Hane Sayısı)	77

Kanuni dönemine ait 1545 tarihli diğer defter incelendiğinde Rum nüfusunun, beş yıl öncesine göre neredeyse yarı yarıya azaldığı ve 77 haneye düştüğü görülür. Bu düşüşün sebepleri hakkında hiçbir bilgimiz yok. Fakat fetihler sonucunda Galata'ya sürülen Rumların buradan İstanbul'un başka semtlerine yerleştirilmiş veya bir yolunu bularak memleketlerine kaçmış olma ihtimalleri ilk olarak akla geliyor. Rumlar beş yıl önce, muhtemelen cemaat önderi olan kişilerin isimleri altında kaydedilmişlerken, 1545'te artık şehirdeki önemli Rum kiliselerinin isimleri altında yazılmışlardır. Bu uygulama Galata Rum nüfusunun cemaatleşmesinin ilk işaretleri olarak da yorumlanabilir.

¹¹⁷ Bkz. Tablo 8.

Galata'daki Rumlar, 16. yüzyılda özellikle Galata'nın Karaköy ve Tophane arasında kalan doğu kısmında toplanacaktır. 1580 ortalarında İstanbul'u ziyaret eden Heberer, şehrin bu bölümüne Galata Ambar denildiğini, burada Rumların oturduğunu ve bunların çoğunlukla ya dükkân sahibi ya da lokanta işletmecisi olduklarını yazmaktadır¹¹⁸.

3.3.3. Ermeniler

Ermenilerin Cenevizliler zamanından beri Galata'da oturdukları ve burada bir kiliseye sahip oldukları bilinmektedir. Buradaki Ermenilerin çoğunu diğer bir Ceneviz kolonisi olan Kefe'den gelen tüccarlar oluşturuyordu. Hatta Galata'daki ilk Ermeni kilisesi Surp Kirkor Lusavoriç'i (*inşa tarihi: 1436*) 1391'de Kefe'den gelerek Galata'ya yerleşen bir Ermeni tüccar inşa ettirmişti¹¹⁹. Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bu bölge, başlangıçta Ceneviz surlarının dışında kalıyordu. Ancak 15. yüzyılın başlarında yapılan eklemelerle bu alan surların içine dâhil edildi¹²⁰.

Galata'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Ermeniler, aynı yerlerde oturmaya devam etti. 1455 tahririne göre Ermeniler, çoğunlukla Aya Gorgoro (Aya Gregory=Surp Kirkor Lusavoriç) ve San Benita (Saint Benoit) kiliselerinin de içinde bulunduğu ismi meçhul bir mahallede yaşıyordu¹²¹. Nurbeg Kosta İskeneplok, Asudar Ermeniyan ve İskenoplok mahalleleri, Ermenilerin en yoğun yaşadığı diğer yerlerdi¹²². Buradaki birkaç Yahudi, Rum ve Frenk'i saymazsak geriye kalan halkın neredeyse tamamı Ermeniydi. Diğer yandan bu bölgenin hemen güneyinde yer alan tipik Rum Mahallesi Papa Yani ile yerleri tam olarak tespit edilemeyen Draperyo ve Yorgi Argencelo mahallelerinde de hatırı sayılır bir Ermeni nüfusu yaşıyordu. Burada ilginç olan şehrin tek tipik Ermeni Mahallesi Asudar Ermeniyan'da sadece bir Ermeni'ye rastlanmasıdır. Bu durum defterde bazı sayfaların kaybolmuş olması ile açıklanabilir. Yine şehrin

¹¹⁸ Heberer, *Osmanlıda Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, s. 289.

¹¹⁹ Kömürciyan, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, s. 35; İnciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, s. 102.

¹²⁰ Schneider ve Nomidis, *Galata Topographisch-Archaologischer Plan*, s. 6.

¹²¹ 1455 tahririne göre Aya Gorgoro ve San Benita kiliseleri Yahudiyan Mahallesi'nde gözükmüyor. Ancak aşağıda detayları ile açıkladığımız üzere defterin varakları arasında muhtemelen ciltleme esnasında bir karışıklık meydana gelmiş ve bu iki kilisenin bulunduğu mahalleye ait sayfalar Yahudiyan Mahallesi'nin baş tarafı ile birlikte ciltlenmiştir. Kiliselerin bulunduğu mahallenin baş tarafı kaybolduğu veya başka bir yere karıştığı için mahallenin ismi tespit edilememektedir (TSMA, D. 2203).

¹²² İnalçık, tahrir defterinin varaklarında oluşan karışıklığı fark edemediği için Yahudiyan mahallesini Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerler arasında saymıştır. Bkz. İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 42. Ancak Yahudiyan Mahallesi surların kuzey doğusunda, Aya Gorgoro ve San Benita kiliselerinin bulunduğu yerde değil, Karaköy'de Kurşunlu Mahzen arkasında, bugünkü Mumhane Caddesi üzerinde olmalıdır (bkz. aşağıya).

doğusunda yer alan Samona ile buna komşu olması muhtemel Gargancı, Kosta Lupaci ve Ayod Kimo Monderino mahallelerinde birkaç Ermeni bulunuyordu¹²³. İnalçık, Ermenilerin şehrin çekirdeğinden uzak mahallelerde oturmalarını onların buraya sonradan gelmelerinin işareti olarak kabul ediyor¹²⁴. Gerçekten de ilk Ceneviz surları içinde kalan Pero di Lankaşko, Anton di Garzan, Zani di Pagani, Zani Drapoza, Zani Dabdan, Nikoroz Sikay ve Nikoroz Bonazita mahallelerinde hiçbir Ermeni'ye rastlayamıyoruz. Ermeniler ilk Ceneviz surlarının doğusunda kalan mahallelerde toplanmıştı.

1455 tahririnde ismi meçhul ve Nurbeg Kosta İskeneplik mahallelerinde oturan bazı Ermeni erkeklerin Hızır, Yunus, İvaz, Şadibeg, Yolbeg, Yahya, Paşacık, Orhan, Çolpan ve Zekeriya; kadınlarınsa Melek Hatun, Sürme Hatun, Çomar Hatun, İne Hatun ve Safer Melek gibi Türkçe isimler taşıdığı görülmektedir. İnalçık, Karadeniz'in Kıpçak-Kuman bölgesinde yaşayan bazı Ermenilerin Türkçe isimler taşıdığından yola çıkarak, Galata Ermenilerinde görülen Türkçe isimlerin onların Kefe orijinliliğini kanıtladığını belirtir¹²⁵. Bununla birlikte Galata Ermenilerinin sadece Ceneviz döneminde Kefe'den gelenlerden oluştuğu düşünülmemelidir. Fatih'in iskân politikası çerçevesinde ülkenin değişik bölgelerinden İstanbul'a sürülen Ermenilerin bir kısmı Galata'ya yerleştirilmiştir¹²⁶.

Tablo 10
Galata'daki Ermeni Nüfusu

Tarih	Tanımlama	Hane	Kaynak
882/1478	Hânehâ-yı Ermeniyân-ı Galata	62	TSMA, D. 9524, s. 2.
947/1540	Cemaat-i Ermeniyân-ı Galata	32	BOA, TT, nr. 210, s. 78.
952/1545	Cemaat-i Ermeniyân-ı Galata	89	BOA, TT, nr. 240, s. 92-94.

1455'te Frenklerden ve Rumlardan sonra Galata'daki üçüncü büyük nüfus grubunu Ermeniler oluşturuyordu. 1478'e gelindiğinde bu durumun değiştiği ve Ermenilerin 62 haneye düştüğü görülecektir. 16. yüzyılın ilk yarısında ise durum biraz daha karışıktır. 1540'ta nüfus kaybı yaşanmış ve Ermeniler 32 haneye düşmüş; 1545'te ise anlaşılabilir bir biçimde nüfus beş yıl öncesine göre neredeyse 3 kat artarak 89 haneye çıkmıştır¹²⁷.

¹²³ TSMA, D. 2203.

¹²⁴ İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 42.

¹²⁵ İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 42.

¹²⁶ Kömürciyan, *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*, s. 73; İnciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, s. 19.

¹²⁷ Bkz. Tablo 10.

16. yüzyılın başlarındaki ilk defterde görülen nüfus kaybı daha önce de değinildiği gibi bu bilgilerin sağlandığı defterlerin vakıf defteri olmasından; 5 yıl sonraki anlaşılabilir nüfus artışı ise bir önceki sayıma (1540 sayımı) dâhil edilmeyen grupların bu deftere dâhil edilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. 1540'ta nüfus sadece 32 hanelik *Cemaat-i Ermeniyân-ı Galata*'dan oluşurken; 1545'te buna, *Mahalle-i Kilise-i Hristos*, *Mahalle-i Kilise-i Hristos-ı diğer*, *Mahalle-i Kilise-i Ayo Dimitri* ve *Mahalle-i Kilise-i Panaya(?)* da eklenmiştir.

Tablo 11
1545 Tarihli Deftere Göre Galata'daki Ermeni Nüfus Grupları

Tarih	Tanımlama	Hane
952/1545	Cemaat-i Ermeniyân-ı Galata	30
952/1545	Mahalle-i Kilise-i Hristos	14
952/1545	Mahalle-i Kilise-i Hristos-ı diğer	21
952/1545	Mahalle-i Kilise-i Ayo Dimitri	9
952/1545	Mahalle-i Kilise Panaya (?)	15
TOPLAM		89

Kaynak: BOA, TT, nr. 240, s. 92-94.

1545'te ana Ermeni topluluğu Cemaat-i Ermeniyân-ı Galata'nın nüfusu 5 yıl önceye göre 32 haneden 30 haneye düşmüşse de, yukarıda sayılan 4 Ermeni grubunun 50 hanelik nüfusunun eklenmesi ile 89'a çıkmıştır¹²⁸.

3.3.4. Yahudiler

Yahudilerin Galata'daki varlığı 10. yüzyıla kadar geriye götürülebilmektedir¹²⁹. Konstantinopolis'te etkinlikleri artan Yahudiler önce baskıya maruz kaldılar, ardından da şehirden kovuldular. Önce Ege adalarına¹³⁰ ardından da şehrin varoşu olan Haliç'in karşı kıyısına, Pera veya Stenon olarak bilinen bölgeye yerleştirildiler¹³¹. 12. yüzyılın ikinci yarısında (1176'da) bölgeyi ziyaret eden Yahudi Seyyah Tudela'lı Benjamin'in anlattıkları şehir (Konstantinopolis) merkezinde hiçbir Yahudi'nin yaşamadığını ve onların Pera'ya (Galata) yerleştirildiklerini doğruluyor. Benjamin'e göre burada (Pera'da) 2000 Rabbani ve 500 Karay yaşıyordu ve ancak bir işleri olduğunda İstanbul'a (Konstantinopolis) gidebiliyorlardı. İçlerinde pek çok âlim, zanaatkâr ve

¹²⁸ Bkz. Tablo 11.

¹²⁹ Joshua Starr, **The Jews in the Byzantine Empire 641-1204**, New York: Burt Franklin, 1970, s. 43

¹³⁰ A. Decei, "İstanbul (Şehrin Tarihi)", **İslâm Ansiklopedisi**, C. V/2, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, s. 1160.

¹³¹ Joshua Starr, **Romania: The Jewries of the Levant After the Fourt Crusade**, Paris: Éditions du Centre, 1949, s. 25.

zengin tüccar olduğu gibi daha alt seviyeden insanlar da bulunuyordu. Benjamin, Yahudilere karşı yerli Rumların duyduğu öfke ve nefreti biraz da bu alt seviyeden saydığı insanların davranışlarına bağlıyor. Deri tabakçıları, atık sularını evlerinin kapısından sokaklara dökerek Yahudi Mahallesi'ni kirletiyorlar ve bunun sonucunda da Rumların, iyi (*alim, zanaatkar ve zengin Yahudiler*) ve kötü (*deri tabakçıları*) ayrımı yapmaksızın bütün Yahudilerden nefretine neden oluyorlardı. Buna rağmen zengin, iyi, hayırsever ve dindar Yahudiler, şartların zorluğuna rağmen burada yaşamaya devam ediyorlardı¹³².

Benjamin'in Pera olarak tasvir ettiği Yahudi Mahallesi tam olarak neresidir? 1147'de gerçekleşen İkinci Haçlı seferinden söz eden bir tasvir Hasköy ve Kasımpaşa'ya denk gelen Picridion'da bir Yahudi Mahallesi'nin varlığından söz etmektedir¹³³. 13. yüzyıla gelindiğinde Villehardouin, 1203'te Bizans başkentine gelen Haçlı birliklerinin Yahudilerle meskûn Galata bölgesinde kaldığını¹³⁴; Rus seyyah Novgorod'lu Antony ise Galata'daki St. Irene'nin batısında bulunan ve içinde birkaç kiliseyi barındıran varoş bölgesinin çoğunlukla Yahudilerle meskûn olduğundan bahsetmektedir¹³⁵. Bu bilgilerden seyyahların, Haliç'in kuzey veya şehrin karşı kıyısı olarak tarif ettikleri ve zaman zaman da Pera (Galata) olarak adlandırdıkları bölgeyle her zaman sur içi Galatası'na denk gelen alanı ya da onun varoşu olan Pera'yı (bugünkü Beyoğlu) kastetmedikleri anlaşılmaktadır. Villehardoin'in bahsettiği bölge kıyıda yer alan ve yaklaşık yüzyıl sonra surlar içinde kalacak olan Galata kalesinin arka tarafları olmalıdır. Rus seyyah Antony'nin ise daha farklı bir bölgeye işaret ettiği kesin gibidir. Starr, Rus seyyahın bahsettiği bölgenin bugünkü Kasımpaşa yakınlarında olduğunu ve daha erken

¹³² Marcus N. Adler, "The Itinerary of Benjamin of Tudela", *The Jewish Quarterly Review*, 16/4, 1904, s. 729-730; Starr, *The Jews in the Byzantine Empire 641-1204*, s. 231. Burada Tudela'lı Benjamin Seyahatnamesi'nin iki farklı İngilizce çevirisinden faydalanılmıştır. Seyahatnamenin İbrance'den İngilizceye tam bir çevirisini yapan Adler, bazı yerlerde anlaşılması zor ifadeler kullanmış; Starr ise seyahatnamenin Pera ile ilgili bölümünden yaptığı çeviride daha açık bir metin ortaya koymuştur. İki çeviri karşılaştırıldığında bazı cümlelerde büyük anlam farklılıklarının olduğu görülecektir. Bu nedenle iki çeviriden de faydalanılmıştır. Diğer taraftan Benjamin Seyahatnamesi'nin Adler'in İngilizce çevirisine dayanan bir Türkçe tercümesi, yakınlarda yayınlanmıştır. Fakat bu Türkçe tercüme, herhalde Adler'in anlaşılması zor İngilizce çevirisine dayandığı için başarısız bulunmuş ve kullanılmamıştır. Türkçe çeviri için bkz. Nuh Arslantaş (çev.), *Ortaçağ'da (12. yy.) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001, s. 43.

¹³³ Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi, Oluşum Yılları (1453-1566)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 6.

¹³⁴ Geoffroi de Villehardouin ve Henri de Valenciennes, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, Ali Berktaş (çev), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 71.

¹³⁵ Alexander van Millingen, *Byzantine Constantinople: The Walls of the City and Adjoining Historical Sites*, London: William Clowers and Sons, 1899, s. 210.

tarihli bir kayda göre yine bu civarda bir Yahudi Mezarlığı bulunduğunu söylemektedir¹³⁶. Rozen ise Benjamin'in Yahudi Mahallesi olarak Haliç'in tüm kuzey kıyılarını kastettiği görüşündedir¹³⁷. Seyyahların Yahudilerin yaşam alanları olarak tarif ettikleri yerlerin farklılık göstermesi herhalde onların, Bizans döneminde, Haliç'in bütün kuzey kıyılarına özellikle Galata-Hasköy arasındaki araziye dağılmış olmalarından kaynaklanıyordu. Yabancı seyyahların Galata, Kasımpaşa ve Hasköy'ü karıştırarak, hepsine birden Pera (Galata) dedikleri de oluyordu¹³⁸. Ancak Starr'ın Rus seyyah Antony'den ve Rozen'in İkinci Haçlı Seferi ile ilgili bir tasvirde yaptığı alıntılardan tüm bu yerleşimler arasında Kasımpaşa'nın, diğerlerine göre daha yoğun bir Yahudi nüfusa ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır.

Ancak bu, Ceneviz Galatası'nda belirgin bir Yahudi yerleşimi olmadığı anlamına gelmemektedir. Yahudiler Ceneviz hâkimiyetinde yükselen Galata'nın önemli bir ögesini oluşturuyorlardı. Bu dönemde İtalya'dan gelenlerle, Aşkenazi kökenli Yahudiler, hep birlikte İtalyan tüccar topluluğunun koruması altında Galata'da yaşıyordu¹³⁹. Herhalde De La Broquière¹⁴⁰, Galata'da yaşayan Yahudilerden bahsederken bunları kastediyordu. Galata'da oturan Yahudiler, Cenovalı ve Venedikli İtalyanlar gibi ticaretle yoğun bir şekilde meşgul oluyorlardı¹⁴¹. Fetihten önce Galata'da yaşayan Yahudi grupları elbette sadece bunlardan ibaret değildi. Bunu 1455 tahririnden açık bir şekilde görebiliyoruz. Yahudiler, aynen Ermeniler gibi çoğunlukla Galata'nın doğusunda, Karaköy civarındaki mahallelerde yaşıyorlardı. Hatta burada kendi isimlerini taşıyan (*Mahalle-i Yahudiyan*) bir mahalleleri bile vardı. Ne var ki bu mahallede kayıtlı olan Yahudilerin sayısı defterdeki bilgilere göre birkaç aileden ibarettir. Mali durumları gayet iyi olduğu anlaşılan (*gani*) ve kendilerine ait evlerde oturan Hekim İstavri (ayrıca üç oğlu) ve İbrahim bin Aslan (ayrıca iki oğlu) ile başkalarına ait evlerde oturan ve muhtemelen fakir oldukları için cizyeden muaf tutulan İlyas ve İsmail bu mahallenin az sayıdaki Yahudi sakinleriydi¹⁴². Mahallenin geri kalanı

¹³⁶ Starr, *The Jews in the Byzantine Empire 641-1204*, s. 43.

¹³⁷ Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi, Oluşum Yılları (1453-1566)*, s. 5.

¹³⁸ Zvi Ankori, *Karaites in Byzantium: The Formative Years, 970-1100*, s. 146.

¹³⁹ Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg: Klaus Schwarz, 1980, s. 19.

¹⁴⁰ De La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Deniz Aşırı Seyhâti*, s. 207.

¹⁴¹ Mehmet Aydın, "İstanbul'un Fethinden Önce ve Sonra İstanbul'daki Yahûdi Cemaatleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, 2002, s. 20.

¹⁴² TSMA, D. 2203, v. 287b.

çoğunlukla ya Ermeni ya da Rumdu¹⁴³. Ne oldu da Galata'nın bu tipik Yahudi mahallesinde Ermeni ve Rumlar sayısal üstünlüğü ele geçirdi? Gerçekte hiçbir şey olmadı; Yahudiler kendilerine ait mahallede yine çoğunluğu oluşturuyorlardı. Yahudiyan Mahallesi'nde Ermeni ve Rumların çoğunluğu, Yahudilerin ise azınlığı oluşturuyor gibi bir algı oluşması¹⁴⁴, defterdeki bazı varaklarının yanlış yerde ciltlenmesinden kaynaklanmıştır. Varaklardaki bu karışıklık, sadece Yahudilerin kendilerine ait mahallede azınlık gibi görünmesine değil ayrıca Fabya'nın Galata'nın en kalabalık Yahudi nüfusunu barındıran mahallesi olduğu yanlış algısına da yol açmıştır. Fabya Mahallesi'nde kayıtlı gözüken Yahudiler, aslında Yahudiyan Mahallesi'nde oturuyorlardı ve orada kaydedilmişlerdi¹⁴⁵.

1455 tahririne göre *Yahudiyan*'dan sonra Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı bir diğer mahalle, yine Karaköy'de Kurşunlu Mahzen civarında yer alan Samona Mahallesi'dir. Kayıtlardan dört veya beş Yahudinin oturduğu anlaşılan Samona Mahallesi'nde bir de sinagog (*Kenisa-yı Yahudiyan*) bulunuyordu. Sameriyya, burada biri boş, biri harap, biri de sur dışında olmak üzere üç eve sahipti. Yagob veledi Hocbeg ve İlyas, evleri

¹⁴³ İncalcık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 43.

¹⁴⁴ Bu algı İncalcık'ın makalesi kanalıyla diğer araştırmacıların eserlerine de sirayet etmiştir (İncalcık, "Ottoman Galata, 1453-1553"). Mesela Rozen, İncalcık'ın bu makalesinden faydalanarak Yahudilerin Galata'nın Fabya ve Samona mahallelerinde toplandığından, Yahudi isimli bir mahalle olmasına rağmen bu mahallede bir avuç Yahudi yaşadığından bahseder (Rozen, s. 15). İncalcık, makalesi daha yayınlamadan bulgularını Bowman ile paylaşmış ve aynı görüşleri onun da tekrarlamasına neden olmuştur (Steven B. Bowman, **The Jews of Byzantium (1204-1453)**, Alabama: University of Alabama Press, 1985, s. 371).

¹⁴⁵ Bu durum ancak defter üzerinde yapılan detaylı bir incelemeyle anlaşılabilir. *Fabya* mahallesi defterde 306b'nin ortalarından başlamakta ve 309b'de son bulmaktadır. Ancak 308a'dan itibaren hane reislerinin isimlerinde keskin bir değişim görülmektedir. Bu sayfaya kadar Frenk isimli hane reisleri çoğunlukta iken 308'a ile birlikte Yahudi isimleri öne çıkmıştır. Ayrıca 308a'da "*Defa' Hane-i mezkur hekim*" kaydı altında bir hekime ait üç evin kimler tarafından tasarruf edildi belirtilmiştir. Ancak *Fabya* mahallesinin önceki sayfalarında (306b-307b varaklar arası) bu hekim olabilecek herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. 308a'da bahsedilen "*mezkur hekim*" daha önce *Yahudiyan* mahallesinde gördüğümüz Hekim İstavri olmalıdır. 308a ve ardından gelen varaklar *Yahudiyan* mahallesinde Hekim İstavri'nin bulunduğu ilk varığın (287b) arkasına yerleştirildiğinde "*mezkur hekim*"in İstavri'den başkası olamayacağı görülecektir. Bundan başka, defterdeki kayıtlara göre hareket edilir ve mahalle sonlarında verilen sayılara bakılırsa, *Fabya* mahallesinde 38 hane vardır. Ancak elle yapılan bir sayım sonucunda *Fabya* mahallesindeki hane sayısının 60'dan fazla olduğu görülecektir. Bu durum 38 hane sayısının başka bir mahalleye ait olduğunu ispatlamaktadır. Buna ek olarak mahalle sonlarında hane sayıları ile birlikte verilen kilise sayısı, *Fabya* mahallesinde –mahalleye adını veren (*Kenisa-yı San Fabyan*)– bir kilise bulunmasına rağmen belirtilmemiştir. Gerek hane sayısındaki tutarsızlıklar gerekse mahallede bir kilise bulunmasına rağmen bunun belirtilmemiş olması bu kayıtların *Fabya*'ya ait olamayacağını kesin bir biçimde kanıtlamaktadır (TSMA, D. 2203).

muhtemelen fetihten sonra kamulaştırılan arazi üzerinde bulunduğu için her ikisi de devlete yılda 16'şar akçe kira ödüyordu¹⁴⁶.

Bu tarihte Azapkapı-Karaköy arasında yer alan ilk Ceneviz surları içindeki birkaç mahallede (*Nikoroz Bonazita ve Anton di Garzan*) az sayıda Yahudi'ye rastlanmaktadır. Kayıtlara göre bunların tamamı Galata'yı terk eden İtalyanların evlerinde kiracı olarak oturuyordu¹⁴⁷. Anlaşılan devlet iskân için getirilen Yahudilerin bir kısmını buraya, İtalyanların ağırlıklı olarak yaşadığı mahallelere, onların terk ettiği evlere yerleştirmişti.

Galata'da özellikle *Yahudiyan* ve *Samona* mahallelerinde oturan Yahudiler, tipik Yahudi isimlerinin yanında, çoğunlukla Aslan ve Hocbeg gibi Türkçe isimler veya Süleyman, Musa, İbrahim ve İsmail gibi Yahudi isimlerinin Türkçe versiyonlarını taşıyorlardı. Bu durum onların, aynen Ermeniler gibi, Kıpçak-Tatar kökenli olma ihtimallerini kuvvetlendiriyor. Ayrıca Yahudiyan Mahallesi'nde, az sayıdaki Frenk ev sahibinden Luviz Drapova'nın¹⁴⁸ evinde oturan İsmail, kayıtlara göre Kefeli idi ve daha da ilginç Edirne cemaatine mensuptu¹⁴⁹. "*Edirne Cemaati*" İstanbul'da yaşayan ve Edirne'den sürülen Karayları ifade etmek için kullanılan genel bir tabirdi¹⁵⁰. Bunlar Fatih Sultan Mehmed tarafından iskân için Edirne'den İstanbul'a sürülmüş ve çoğunlukla da Eminönü civarına yerleştirilmişlerdi¹⁵¹. İsmail'in "*Edirne Cemaati*"ne mensup olması Edirne'den sürülen Karay Yahudilerinin sadece Eminönü'ne değil, Galata'ya da sürgün edildiğini göstermektedir.

Gerçi, Galata'da yaşayan Karayların varlığı Edirne cemaatinin İstanbul'a sürgününden çok daha öncelere dayandırılmaktadır. Hatta Karaköy'ün burada yaşayan Karay Yahudilerinden dolayı bu isimle anıldığına ve bunun aslının "Karay Köy" olduğuna dair yaygın bir kanaat vardır. Ancak bu görüşü savunanlar ya iddialarını destekleyecek sağlam deliller ortaya koyamamışlar ya da sağlam zannettikleri deliller kendilerinden sonra yapılan araştırmalarda çürütülmüştür. Mesela Karaylar üzerine yazan bazı

¹⁴⁶ TSMA, D. 2203, v. 299b-300a.

¹⁴⁷ TSMA, D. 2203.

¹⁴⁸ Metinde bu isim Luviz Darpova şeklinde yazılmıştır (TSMA, D. 2203, v 308b).

¹⁴⁹ TSMA, D. 2203, v. 308b.

¹⁵⁰ S. Şişman, "İstanbul Karayları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, S. 3, 1957, s. 99.

¹⁵¹ Vesile Tanınmış, *Osmanlı Hakimiyetinde Karai Cemaati*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), s. 41. Tanınmış'ın verdiği bilgilere göre 16. yüzyıla ait tahrir ve cizye defterlerine "*Cemaat-i Edirne nam-ı diğer Karay*" şeklinde kaydedilen Edirne Cemaatinin tamamı Karaylardan oluşuyordu. 1455 tahririnde ise Edirne Cemaati farklı bir biçimde, "*ez-zimmîyân-ı Edirne*" şeklinde ifade edilmiştir (TSMA, D. 2203, v. 308b).

araştırmacılar bu görüşlerini Tudela'lı Benjamin'in verdiği Galata'da Karayların yaşadığı bilgisine veya Abraham Galanté'nin İstanbul Yahudileri üzerine yazdıklarına dayandırmışlardır¹⁵². Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Benjamin'in Yahudilerin yaşadığı yer olarak bahsettiği Pera'nın (Galata) tam olarak neresi olduğu konunun uzmanları tarafından dahi belirlenememektedir. Diğer taraftan Abraham Galanté'nin "Karaköy" isminin menşei hakkında öne sürdüğü tezlerin tutarsızlığı, onun görüşlerinin Bizans tarihi uzmanları tarafından tereddütsüz kabul edilmesine ve "Karaköy"="Karay Köy" bağlantısı hakkında kesin ifadeler kullanmalarına engel olmuştur¹⁵³. Tespit edebildiğimiz kadarı ile Karaköy isminin Karay Yahudilerinden geldiğini ilk kez İncicyan dile getirmiştir. İncicyan, *XVIII. Asırda İstanbul* isimli eserinde, Karay Yahudilerinin İstanbul ve Galata'nın iki yakasındaki [Haliç'in] karşılıklı sahillerde oturdukları için aynı yerlere Karaköy dendiği bilgisini vermektedir¹⁵⁴. İncicyan'ın aktardığı bilgiler, yanlışlıklarını bir kenara bırakacak olursak, çok genel ve müphemdir. Onun buradaki ifadelerine bakan biri, Haliç sahilini avuç içi kadar bir yer zanneder. Oysaki Haliç'in, Galata'nın da içinde bulunduğu kuzey sahili, kabaca Tophane'den başlayıp Söğütözü'ne; güney sahili ise Sarayburnu'ndan başlayıp Eyüp'e kadar devam eder ve buralarda iri ufaklı birçok kasaba bulunur. Karaylar, Haliç'in bu iki yakasında Karaköy adı verilen hangi kasaba veya kasabalarda karşılıklı oturmaktadır? Kuzey sahilindeki Karaköy'ün Galata'da olduğunu biliyoruz, peki ya güneydeki Karaköy nerededir? Bunu yine kendisi, Eminönü'ndeki Yahudilerin yerlerinden çıkartılarak buraya yapılan Valide Camii'nden bahsederken "Yenicami sahilini, onların adı ile bugüne kadar Karaköy ismini taşır" diyerek cevaplar¹⁵⁵. İncicyan, sadece Galata sahiline değil, aynı zamanda Eminönü sahiline de, burada yaşayan Karay Yahudilerinden dolayı, Karaköy dendiğini iddia etmektedir. Eminönü'nün, en azından 1660'daki yangına kadar, sadece Karayların değil, bütün Yahudilerin önemli bir yerleşim bölgesi olduğu

¹⁵² Şişman, "İstanbul Karayları", s. 99; Ankori, **Karaites in Byzantium: The Formative Years, 970-1100**, s. 144; Starr, **Romania: The Jewries of the Levant After the Fourth Crusade**, s. 26.

¹⁵³ Ankori, s. 144. Ankori burada, Galanté'nin *Les Juifs de Constantinople sous Byzance* isimli eserinin 59. ve *Historie des Juifs d'Istanbul* isimli eserinin 2. cildinin 176. sayfasında Karaköy isminin "Karay Köy"den; *Historie des Juifs d'Istanbul* isimli eserinin 1. cildinde ise 16. yüzyılda yaşayan ünlü Yahudi kadını Ester Kira'dan (Esther Kyra) gelmiş olabileceğini söylediğini yazar.

¹⁵⁴ İncicyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 23.

¹⁵⁵ İncicyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 50.

bilinmektedir¹⁵⁶. Fakat Eminönü'ne Karaköy dendiğini ondan başka hiçbir kaynak zikretmez. İncicyan, büyük olasılıkla Eminönü'ndeki Yeni Cami ile Galata'daki, 17. yüzyıl sonlarında San Fransesko Kilisesi'nin yerine yapılan, Yeni Cami'yi birbirine karıştırmaktadır.

Karaköy'ün burada yaşayan Karaylardan geldiğini iddia edenlerin bir kısmı da etimolojik tahlillere girişmişler ve "Karaköy"deki Kara kelimesinin siyah anlamındaki "Kara" ile hiçbir ilişkisinin bulunmadığını, bunun aslının "Karay" olduğunu öne sürmüşlerdir¹⁵⁷. Karaköy tabirinin geçtiği elimizdeki ilk belge 1455 tarihlidir¹⁵⁸. Yine II. Mehmed dönemine ait 1472 tarihli bir vakfiyede Karaköy yerine "*Karye-i Sevda*" tamlaması kullanılmıştır¹⁵⁹. Bu tamlamadaki *Sevda* kelimesinin Arapça siyah anlamına geldiğini biliyoruz. Siyah anlamındaki kara kelimesinin erken tarihli iki belgede de görülmesi bu son görüşünde geçersizliğini gösterir.

Yukarıda Karaköy isminin Karaylardan geldiğini öne sürenlerin iddialarını dayandırdıkları argümanların temelsizliğini ortaya koymaya çalıştık. Yoksa Galata'da veya Karaköy'de Karayların yaşamadığını iddia etmiyoruz. 1455 tahririnden elde edilen bulgular, Galata'daki Yahudilerin önemli bir kısmının Karay olabileceğine işaret ediyor. Ancak Karaköy isminin Karaylardan gelmiş olabileceğini iddia edenlerin delillerinin temelsiz ve yetersiz olduğunu öne sürüyoruz.

1455 tahririnde Galata'da oturduğunu gördüğümüz Yahudiler bu tarihten bir müddet sonra, anlaşılabilir bir biçimde, ortadan kaybolmuştur. Ne Mevlana Muhyiddin'in 1478 tarihli sayımında¹⁶⁰ ne de Kanuni dönemine ait, 1540 ve 1545 tarihli, iki sayım defterinde Galata'da Yahudilerin oturduğuna dair hiçbir kayda rastlanmaz¹⁶¹. İki 16. yüzyıl seyyahının, Galata'da hiçbir Yahudi'nin oturmadığına burada sadece işyerlerinin

¹⁵⁶ Bu yangın ve ardından gelen bölgenin Müslümanlaştırılması girişimi için bkz. Marc David Baer, "17. yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Nüfuz ve Mevkilerini Yitirmeleri", **Toplum ve Bilim**, S. 83, İstanbul, 2000, s. 211-216.

¹⁵⁷ İlber Ortaylı, "Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Açılış Töreni Konuşması", **Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri (5-8 Nisan 2010)**, Bilecik: Bilecik Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 9.

¹⁵⁸ TSMA, D. 2203, v. 258a, 276a.

¹⁵⁹ VGMA, nr. 575, s. 99-100; VGMA, nr. 2114, s. 175 vd.

¹⁶⁰ TSMA, D. 9524, s. 2.

¹⁶¹ BOA, **TT**, nr. 210; BOA, **TT**, nr. 240.

bulduğuna ve akşamları da dükkânlarını kapatarak evlerine, İstanbul'a, döndüklerine dair verdikleri bilgiler, Osmanlı kayıtlarını doğrular niteliktedir¹⁶².

Ancak, Eylül 1584 (Ramazan 992) tarihinde Galata mahkemesine cizye anlaşmazlığı nedeni ile gönderilen bir hüküm, Kırım'dan sürgün edilen Yahudilerin bir kısmının Kasımpaşa'ya bir kısmının da Galata'nın içine (*nefs-i Galata*) yerleştirildiğini göstermektedir¹⁶³. Galata sur içine yerleştirilen ve kaç kişi olduklarını bilemediğimiz bu Yahudilerin çok kalabalık olmadığını tahmin ediyoruz. Peki, yukarıdaki kaynaklar, Kırım'dan sürgün edilen bu Yahudiler konusunda neden hiçbir veri içermemektedir. Kefe'nin, Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki ordular tarafından 1475'te fethedildiğini biliyoruz¹⁶⁴. Ancak sürgünün hangi tarihte gerçekleştiğine dair elimizde hiç bir veri bulunmuyor. Muhtemelen sürgün, 1478'deki sayımdan sonra gerçekleştirildi ve bu yüzden de Kırım Yahudileri bu sayıma yansımada. Kanuni dönemindeki tahrir defterleri ise Fatih Vakfı'na cizyelerini ödeyen gayrimüslimleri içeriyordu. 1584 tarihli belgede Kırım Yahudilerinin cizyelerini Fatih Vakfı'na ödediklerine ve cizyelerini toplamakla görevlendirilen kişinin bir vakıf görevlisi olduğuna dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Muhtemelen bunlar cizyelerini hazineye ödedikleri için Kanuni dönemindeki tahrir defterlerine kaydedilmediler. Seyyahlara gelince, daha çok kendileri ile aynı etnik ve dini gruplarla iç içe olan seyyahların az sayıda olduklarını düşündüğümüz Kırımlı Yahudileri fark etmemiş olmaları şaşırtıcı değildir.

Kırım Yahudilerinin Galata'daki varlığı, burada 1455 tahririnde gördüğümüz Yahudilerin bir müddet sonra ortadan kaybolduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Kırım Yahudileri yukarıda sayılan sebeplerden dolayı 1478, 1540 ve 1545 tarihli sayımlara girmemiş olabilirler. Ancak 1455'te burada yaşayan Yahudilerin en azından bir kısmı bu sayımlara yansımalıydı. 1455'ten sonra ne oldu da, Karaköy'de kendilerine ait bir mahalleye sahip olan Yahudiler birden bire ortadan kayboldu ve bu durum bütün 16. yüzyıl boyunca sürdü. İnalçık, bunun 1455-1478 yılları arasında yapılmış bir sürgünle bağlantılı olabileceğini söylüyor. Fatih, İstanbul'u eski canlılığına yeniden kavuşturabilmek için Rumeli Yahudilerinin buraya sürgününü emretmişti¹⁶⁵. 1540 ve

¹⁶² Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati, s. 186; Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)**, s. 150.

¹⁶³ GŞS, nr. 11, s. 174/5.

¹⁶⁴ Öztürk, **Osmanlı Hakimiyyetinde Kefe 1475-1600**.

¹⁶⁵ İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 102-103.

1545 tarihli iki vakıf cizye defterinde İstanbul Yahudi nüfusunu oluşturan cemaatlerin buraya hangi şehirlerden getirildiğini öğreniyoruz¹⁶⁶. Bu defterlerde İstanbul Yahudi nüfusu içinde “*Cemaat-i Yahudiyân-ı Galata*” başlığıyla 1540’ta 22; 1545’te de 19 hanelik bir nüfus dikkati çekmektedir¹⁶⁷. Bunlar, büyük olasılıkla, 1455’te Galata’da gördüğümüz Yahudilerin torunlarıydı ve anlaşılan 1455-1478 yılları arasında yapılan sürgün bunları da yerlerinden etmişti.

Defterdeki kayıtlardan “*Galata Cemaatinin*” İstanbul’un hangi semtinde oturduğunu tespit edemiyoruz. Ancak, daha önce Edirne Yahudilerinin (Karayların) de sürüldüğü Eminönü civarına yerleştirilmiş olma ihtimalleri bulunuyor¹⁶⁸. Bununla birlikte Galata Yahudilerinin, Osmanlı hâkimiyeti öncesinde bir Yahudi Mahallesi’ne ve mezarlığına ev sahipliği yapan Kasımpaşa’ya sürülmüş veya gönüllü olarak göç etmiş olma ihtimalleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Kaldı ki, yukarıda 1478’den sonraki bir tarihte Kırım Yahudilerinin bir kısmının Kasımpaşa’ya sürgün edildiğini göstermiştik. 16. yüzyılın ikinci yarısında, Mayıs 1583’te, Osmanlı merkezi yönetiminin Müslümanların Kasımpaşa’daki Yahudi mezarlığına tecavüzlerinin önlenmesi için kaptan paşaya ve Galata kadısına gönderdiği emirlerden bu mezarlığın halen aktif olarak kullanıldığını öğreniyoruz¹⁶⁹. Tüm bunlar Galata Yahudilerinin, 1455’ten sonra, şehrin varoşu konumunda bulunan Kasımpaşa’ya göçüne veya sürgününe kanıt olarak da sunulabilir. Yukarıda bahsedilen anlaşmazlığın su yüzüne çıkmasından önce, 1582’de, Yahudilere ölümlerini defnetmeleri için Hasköy taraflarında Sultan Bayezid Vakfı sınırları içinde kalan başka bir arazi tahsis edilmiş, buna karşılık Kasımpaşa’daki mezarlıklarını genişletmemeleri istenmişti¹⁷⁰. Ancak Müslümanlar Yahudi Mezarlığı’nın arazisini evlerinin avlularına dâhil edip; mezar taşlarını da evlerinde yapı malzemesi olarak kullanınca Yahudiler tarafından dava edilmişlerdi. Yahudiler

¹⁶⁶ 1540 ve 1545 tarihli defterlere (BOA, **TT**, nr. 210; BOA, **TT**, nr. 240) göre, İstanbul’a sürülen Yahudilerin hangi şehirlerden getirildiğini gösteren toplu bir liste için bkz. Epstein, **The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries**, s. 178-180. Bu liste İstanbul’a sürülen Yahudilerin neredeyse tamamının Balkan şehirlerinden getirildiğini göstermektedir.

¹⁶⁷ BOA, **TT**, nr. 210, s. 46-47; BOA, **TT**, nr. 240, s. 11.

¹⁶⁸ Rozen, **İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi, Oluşum Yılları (1453-1566)**, s. 58.

¹⁶⁹ BOA, **MD**, nr. 49, s. 31/111, (8 Rebiülahir 991/1 Mayıs 1583); Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (961-1000)**, s. 76-77.

¹⁷⁰ BOA, **MD**, nr. 48, s. 114/305, (10 Ramazan 990/28 Eylül 1582); Ahmed Refik, s. 76. Kasımpaşa’daki Yahudi mezarlığı, Yahudi halk ile Müslüman ahali arasında uzun süren bir anlaşmazlığa neden olmuş ve iki taraf da haklılığını ispatlamak için sık sık merkezin kapısını çalmıştır. Mühimme Defterleri serisi içinde bu mesele ile ilgili birçok kayıt bulunmaktadır. Bununla ilgili bir örnek için bkz. BOA, **MD**, nr. 39, s. 123/294, (7 Zilhicce 987/25 Ocak 1580).

davalarında, Kasımpaşa'daki mezarlıklarının Sultan Mehmed tarafından kendilerine tahsis edildiğini, bu araziye fetihten bu yana (*feth-i hâkâniden berû*) mezarlık olarak kullandıklarını, yakın zamana kadar etrafı boş olan mezarlıklarının Müslüman evleri ile çevrildiğini ve sınırlarına tecavüz edildiğini bildirmişlerdir. Müslümanlar, Yahudi iddialarına geçerli bir cevap veremedikleri gibi mezarlığa tecavüzleri de mahkemece yerinde görülerek tescil edilmişti. Bunun üzerine karşı dava açan Müslümanlar, mezar taşlarının arkasına geceleyin hırsızların saklandığını, bu yüzden mezarlık önünden geçmelerinin mümkün olmadığını ve bundan büyük zarar gördüklerini söyleyerek zararlarının giderilmesi için mezarlıktaki taşların ya tamamen kaldırılmasını ya da toprağa gömülmesini istemişlerdi¹⁷¹. Müslümanların mesnetsiz ve mevzunun etrafını dolaşan savunma ve karşı davalarına takılmadan dikkatlerimizi Yahudilerin açıklamalarına yoğunlaştırdığımızda, o ana kadar boş olan arazilerin (örneğin mezarlığın etrafındaki araziler) artık tamamen Müslüman nüfus ile dolmuş olduğu gerçeği ile karşılaşırız. Sorun, ne taşların büyüklüğü ve arkasına saklanan hırsızların etrafa korku salması, ne de Yahudilerin mezarlıkta yaptığı ayinlerdir; sorun, 16. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen nüfus artışı ve bunun sonucunda bölgenin demografik yapısının Müslümanlar lehine, diğer nüfus grupları aleyhine değişmesinden kaynaklanmaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısında Galata'nın varoşu sayılabilecek Kasımpaşa'da gerçekleşen bu demografik olgunun çok daha önceleri, Fatih döneminden itibaren, sur içinde gerçekleştiğini ve Müslüman nüfusun nasıl büyük bir artış gösterdiğini aşağıda göreceğiz. İşte Yahudilerin Galata'dan göç veya sürgününe sur içinde meydana gelen bu Müslüman nüfus artışı da neden olmuş olabilir.

3.3.5. Yabancılar

İstanbul ve Galata, yabancıların belki de en sık ziyaret ettiği Osmanlı şehirleriydi. Bu şehirlerin ziyaretçileri arasında elçiler ve onların maiyetindekiler ile birlikte tüccarlar başı çekmekteydi. Birkaçı hariç çoğu, Bizans döneminden beri başkent İstanbul'a geldiklerinde Galata'da kalmayı tercih ediyordu. İspanya elçisi olarak Semerkand'a giderken 1403'te İstanbul'a uğrayan Clavijo, Galata'da kalmıştı¹⁷². 1437'de İstanbul'a

¹⁷¹ BOA, MD, nr. 55, s. 34/66, (19 Zilkade 992/22 Kasım 1584); Ahmed Refik, s. 93-94.

¹⁷² Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semarkand'a Seyahat*, s. 31.

gelen Pero Tafur ise dostları aracılığı ile Galata'da kendine güzel bir oda tutmuş ve Galata podestasi tarafından çok iyi ağırlanmıştı¹⁷³.

Fetihten sonra Galata'da yaşayan İtalyanların tamamı Osmanlı tebaası değildi. 1453 ahidnâmesi ile Osmanlı tebaası olan İtalyanlara geniş haklar tanınırken, Osmanlı tabiiyetine geçmeyenlere müste'men statüsü verilmişti. Bunlar gümrük vergilerini ödemek koşulu ile cizyeden muaf olarak serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Bu durum ahidnâmede “*Ve Ceneviz bâzirgânları deryâdan ve kurudan rençberlik idüp geleler ve gideler, gümrüklerin âdet üzre vireler. Anlara kimesne te'addî itmeye*” şeklinde formüle edilmiştir¹⁷⁴. Galata'daki müste'men İtalyan tüccarlar, 1455 tahririne ya *frenk* ve *efrenç* gibi genel ya da Ceneviz (*Cenovi/Ceneviz*) ve Venedik (*Venetik*) gibi tabiiyeti ifade eden özel tanımlamalarla kaydedilmiştir. Galata'nın sayımdan iki yıl öncesine kadar bir Ceneviz kolonisi olduğu düşünüldüğünde *frenk* ve *efrenç* ifadeleriyle kaydedilenlerin büyük çoğunluğunun Cenevizli olduğu iddia edilebilir. Defterdeki verilere göre bu tüccarların kimi tek başına bir evi elinde bulunduruyor, kimi de daha büyükçe bir ev veya konakta çoğunlukla aynı memleketten olan diğer tüccarlarla birlikte kalıyordu. Mesele zengin Cenevizli tüccar Viçenso, Zani Dabdan Mahallesi'nde kendisine ait bir evde, hemşerisi Pero ile birlikte oturuyordu. Defterdeki kayıtlardan Pero'nun Viçenso'ya göre daha mütevazı bir geliri olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁵. Aynı mahallede fetihten sonra cizyesini ödeyen ama şehri yine de terk eden Anton de Festocon'un evinde hepsi de zengin ve cizyeden muaf olan üç Ceneviz tüccarı (*Agustin Lirka, Corama Masora ve Corco di Frenk*) birlikte kalıyordu. Festocon'un evinde bunlara ek olarak tabiiyetleri belirtilmeyen fakat orta halli (*mutavassıt*) ve cizyeden muaf oldukları özellikle vurgulanan iki tüccar (*Yani Kanori ve Domenico*) daha oturuyordu¹⁷⁶. Büyük olasılıkla bu iki tüccar da diğerleri gibi Cenevizliydi. Anton di Garzan Mahallesi'nde o sırada Ceneviz'de ikamet etmekte olan Toma Milso'nun devlet mülkiyetine geçen evini ise Cenevizli zengin tüccar Anton di Ritori¹⁷⁷ senede 150 akçeye kiralamıştı¹⁷⁸. Zani di

¹⁷³ Pero Tafur, **Travels and Adventures 1435-1439**, s. 115.

¹⁷⁴ GSS, nr. 17, s. 190/1, (Evahir-i Cemaziyelevvel 857/30 Mayıs – 8 Haziran 1453).

¹⁷⁵ TSMA, D. 2203, v. 277b.

¹⁷⁶ TSMA, D. 2203, v. 278a.

¹⁷⁷ İncalcık, defterdeki bu bilgiyi şöyle yorumlar: “*Aynı mahallede oturan hepsi cizyeden muaf zengin Cenevizli Anton di Rotori (Retori), Zano Bisuda ve Anton Drizide sayım yapılırken Cenova'da yaşayan Toma Miso'nun eskiden sahip olduğu bir ev ve üç dükkânı 200 akça karşılığında (yaklaşık 5 Venedik dukası) bir yıllığına kiradılar.*” (İncalcık, “Ottoman Galata, 1453-1553”, s. 39-40). Fakat defterde Anton di Ritori'den (İncalcık'ta Rotori) başka cizyeden muaf, zengin ve Cenevizli olduğu açıkça belirtilen

Pagani Mahallesi'nde, Nikoroz di Kaza'nın evinde Luviz di Vilco; Anton Konforti'nin evinde ise Uperto Penlo zengin birer Cenevizli tüccar olarak yaşıyorlardı¹⁷⁹.

Galata'daki Venedikli tüccarların durumu Cenevizlilere nazaran daha belirsizdir. Defterden Nikoroz Sikay Mahallesi'nde Osmanlı tabiiyetine geçen Anton di Karman'ın evinde onunla birlikte bazı Venedik tüccarlarının oturduğunu öğreniyoruz. Ama defter bunların kimler ve kaç kişi oldukları ile cizyeden muaf olup olmadıkları konusunda sessiz kalmaktadır¹⁸⁰. Aynı şekilde Nikoroz Bonazita Mahallesi'nde oğluyla birlikte oturan dul zimmîye Ezmiye'nin(?) evinde görülen Venedik taciri Zorzo'nun cizyeden muaf olup olmadığı açıkça belirtilmemiştir¹⁸¹. Ancak “*Venedik tacirleri*” ifadesinden bunların müste'men statüsünde tüccarlar olduğu bu nedenle de cizyeden muaf tutuldukları iddia edilebilir. Diğer taraftan Venediklilerin cizyeden muaf olduklarının açıkça ifade edildiği örneklerde başka bir belirsizlikle, bunların tüccar olup olmadığı sorunuyla karşılaşılmaktadır. Draperyo Mahallesi'nde Amil Françesko'nun evinde amilin adamları ile birlikte kalan Dimitri ile¹⁸² Pero di Lankaşko Mahallesi'nde kayınvalidesi dul zimmîye Basarina'nın evinde onunla birlikte kalan Mari, cizyeden muaf olan Venediklilerdir¹⁸³. Fakat kayıtlardan bunlara cizye muafiyetinin müste'men statüsünde bir tüccar olmalarından mı yoksa başka bir sebepten mi verildiği anlaşılamamaktadır. Fakat cizyeden muaf tutulmaları ve Venedikli olarak kaydedilmeleri bunların müste'men statüsündeki tüccarlar olmaları ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Ceneviz ve Venedik tüccarları çoğunlukla hemşerileri ile birlikte aynı evlerde kalıyorlardı. Bunun tek istisnası Anton di Garzan Mahallesi'nde Anton Karnita'nın

kimse bulunmamaktadır. Diğer ikisinin sadece Toma Milso'nun (İnalcık'ta Miso) devlet mülkiyetine geçen üç dükkânından birer tanesini kiraladığı belirtilmiştir. Bunlar ne cizyeden muaftır ne zengin ne de Cenevizli. Üstelik İnalcık'ın yansıttığı gibi birlikte de hareket etmemişler, sadece bahsedilen dükkânları kendi hesaplarına devletten kiralamışlardır. Devlete ödenen toplam kira bedeli ise İnalcık'ın bahsettiği gibi 200 akçe değil 250 akçedir. Anton di Ritori bir ev ve dükkân için 150, diğer ikisi ise kiraladıkları birer dükkân için 50'şer akçeden toplam 100 akçe ödemişlerdir. İnalcık'ın metninde dükkânları kiralayan ikilinin isimleri de sorunlu gözükmektedir. İnalcık'ın “Zano Bisuda” olarak verdiği isim “Zano Biso”, Anton Drizide olarak verdiği isim ise “Anton derzi” olarak okunmalıdır. Zira defterde ilk isim “Zano Biso'da bir dükkân icarda”; ikinci isim ise “Anton derzide bir dükkân icarda” şeklinde geçmektedir.

¹⁷⁸ TSMA, D. 2203, v. 286b.

¹⁷⁹ TSMA, D. 2203, v. 297a.

¹⁸⁰ TSMA, D. 2203, v. 280b.

¹⁸¹ TSMA, D. 2203, v. 282a.

¹⁸² TSMA, D. 2203, v. 291b.

¹⁸³ TSMA, D. 2203, v. 311b.

devlet mülkiyetine geçen evinde kalan Cenevizli Doka Kanata ile Venedikli Manakata, isminde cizyeden muaf olan iki tüccardı¹⁸⁴. Tüccarlar bu ev için devlete ayrı ayrı yüklü miktarda kira ödüyorlardı. Doka Kanata ve Manakata her ne kadar aynı evi paylaşıyor gibi görünse de kayıtlardan ortak hareket etmedikleri anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu ev, genellikle Cenevizli tüccarların birlikte kaldığı Anton de Festocon'un evi gibi büyük bir evdi.

16. yüzyılda da yabancı tüccarlar, aynen 1455'te olduğu gibi, Galata'da evlere, dükkânlara ve depolara sahipti. Bunlar arasında özellikle Venedikli tüccarlar başı çekiyordu¹⁸⁵. Venedikli tacirlerin evleri bütün Galata'ya yayılmışken dükkânları ve depoları ticaretin en yoğun olduğu yerlerde, bedesten ve kervansarayda yer alıyordu¹⁸⁶. Yabancılar, Galata'da ev sahibi olabilirken dükkân ve depoları genellikle kira ile tutuyorlardı. Muhtemelen bunun sebebi ticarî alanlarda yer alan gayrimenkullerin çoğunlukla vakıflara ait olması idi. Devlet zaman zaman yabancı tüccarlara ait bu dükkân, depo ve mahzenlerin teftişini emredebiliyordu. Bu, her zaman görülen bir durum değildi ve daha çok güvenlik kaygıları ile yapılıyordu¹⁸⁷. Galata'da evlere, dükkânlara ve depolara sahip olan görece zengin tüccarlar yanında geçici olarak burada bulunan tüccarlara da rastlanıyordu. Ama bunların Galata'daki kalma süreleri öncekilere nazaran daha kısaydı. Bu yüzden çoğunlukla ticarî alanlarda veya yakınlarında bulunan han, kervansaray veya bekâr odalarında kalmayı tercih ediyorlardı. Ayrıca bazı Venedikli tüccarlar alışılmışın dışına çıkarak surların ardında, Beyoğlu'nda, tuttıkları veya satın aldıkları evlerde ikamet ediyorlardı¹⁸⁸. Burası Galata'nın ticaret merkezlerine uzak olmasına karşın serbest bir yaşam sürmelerine imkân verdiği için zengin tüccarlar tarafından özellikle tercih edilmiş olmalıdır.

¹⁸⁴ TSMA, D. 2203, v. 284a.

¹⁸⁵ Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)**, s. 149.

¹⁸⁶ Eric R. Dursteler, **İstanbul'daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş**, Taciser Ulaş Belge (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 41.

¹⁸⁷ Mesela 1580'de yabancı tüccarların Galata'daki mahzenlerinde silah sakladıklarına dair bir duyum alındığında yeniçeri ağası ve kaptan paşa bu mahzenlerin teftişi ile görevlendirilmişti. Bkz. BOA, MD, nr. 39, s. 166/361-362, (27 Zilhicce 987/14 Şubat 1580).

¹⁸⁸ Dursteler, **İstanbul'daki Venedikliler**, s. 41.

Galata şer'iyeye sicillerinde en sık karşılaşılan yabancı tüccarlar Venediklilerdir¹⁸⁹. Bunların yanında Fransa¹⁹⁰, İngiltere¹⁹¹, Dubrovnik¹⁹², İspanya¹⁹³, Acem¹⁹⁴, Hint¹⁹⁵, Girit¹⁹⁶ ve Sakız'dan¹⁹⁷ gelen tüccarlara da çeşitli kayıtlarda rastlanmaktadır. Bununla birlikte Galata'da iş yapan yabancı tüccarların sadece bunlardan ibaret olduğu düşünülmemelidir. Mesela Floransalı tüccarların 16. yüzyılda Galata ve İstanbul'da ticaret yaptıklarını, burada bir elçi bulundurduklarını ve devlet başkanları (düka) aracılığı ile Osmanlı Devleti'nden çeşitli imtiyazlar koparmaya çalıştıklarını biliyoruz¹⁹⁸. Floransalıların başka Cenevizli tüccarlar da buraya gelerek ticaret yapıyorlardı. Seyahatnamelerde sık sık Galata'da yaşayan Cenevizli tüccarlardan bahsedilir¹⁹⁹. Muhakkak bunların büyük kısmı Osmanlı tebaasıydı. Ancak aralarında hâlâ Cenova tebaası olan ve anavatandan gidip gelen tüccarlar da bulunuyordu.

Bu tüccarlar değişik nedenlerle sicillere yansımamış olmalıdır. Ticarî işlemlerinde kendi elçilik makamlarını kullanmış olmaları ilk etapta akla gelmektedir. Ancak Osmanlı belgelerinde yabancı tüccarların bazen bir millet ifadesi kullanılmadan *frenk/efrenç* tabiri ile kaydedilmiş olması daha kuvvetli bir ihtimal gibi duruyor²⁰⁰. Bununla birlikte Osmanlı belgelerinde genellikle yabancı bir devletin tebaası olanları ifade etmek için kullanılan bu kelime, başka sorunları da bünyesinde barındırmaktadır. Bir belgede zimmî olarak kaydedilen Françesko veledi Mateyos²⁰¹, aynı sayfadaki diğer belgede

¹⁸⁹ GSS, nr. 11, s. 10/5, (21 Rebiülahir 992/2 Mayıs 1584); GSS, nr. 11, s. 112/5, (19 Cemaziyelahir 992/28 Haziran 1584).

¹⁹⁰ GSS, nr. 11, s. 179/4, (Evail-i Ramazan 992/6-15 Eylül 1584); GSS, nr. 19, s. 112/3, (Evasıt-ı Safer 1004/16-25 Ekim 1595).

¹⁹¹ GSS, nr. 17, s. 67/4, (6 Cemaziyelevvel 1002/28 Ocak 1594); GSS, nr. 17, s. 127/2, (29 Cemaziyelahir 1002/22 Mart 1594).

¹⁹² GSS, nr. 17, s. 19/1, (9 Rebiülevvel 1002/3 Aralık 1593).

¹⁹³ GSS, nr. 10, s. 87/3, 87/4, (Evail-i Şaban 993/29 Temmuz – 7 Ağustos 1585).

¹⁹⁴ GSS, nr. 11, s. 162/5, (Evasıt-ı Şevval 992/16-25 Ekim 1584).

¹⁹⁵ GSS, nr. 21, s. 157/4, (Evahir-i Şaban 1007/19 Mart 1599).

¹⁹⁶ GSS, nr. 17, s. 134/1, (2 Receb 1002/24 Mart 1594).

¹⁹⁷ GSS, nr. 11, s. 10/5, (21 Rebiülahir 992/2 Mayıs 1584). Elimizdeki bu belge, adanın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonraki bir tarihe aittir. Ancak Osmanlı fethinden önce de Sakızlı tüccarlar yoğun olarak Galata ve İstanbul'a ticaret amacı ile geliyorlardı.

¹⁹⁸ **6 Numaralı Mühime Defteri**, Özet-Transkripsiyon ve İndeks I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 153/274; BOA, MD, nr. 23, s. 272/603, (18 Şevval 981/ 10 Şubat 1574).

¹⁹⁹ Reinhold Lubenau, **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589**, C. I, Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, s. 258.

²⁰⁰ Frenk tabiri 15. yüzyılda çoğunlukla Latinler için kullanılırken zamanla anlam genişlemesine uğramış ve tüm Avrupalıları ifade eder olmuştur. Bkz. Şakiroğlu, "Frenk", s. 197-199.

²⁰¹ GSS, nr. 11, s. 53/1, (4 Rebiülevvel 993/6 Mart 1585).

efrenç olarak kaydedilmiştir²⁰². Hangisi doğrudu; Françesko, Osmanlı tebaası bir zimmî mi yoksa tabiiyetini tam olarak bilemediğimiz bir yabancı mı? İkinci belgede verilen bir ayrıntı sadece bu soruya değil Françesko'nun hangi devletin tebaası olduğu konusuna da açıklık getiriyor. Buna göre Françesko, Giridî olarak kaydedilmiştir. Bu bilgi onun Giritli bir Frenk olduğu konusunda kuşkuya yer bırakmamaktadır. Giritli Françesko örneği bize, Osmanlı belgelerinde geçen *frenk*, *efrenç* ve *zimmî* terimlerinin her zaman gerçek durumu yansıtmadığını göstermektedir. Burada belgelerin güvenilir olmadığını iddia etmiyoruz, sadece erken dönem belgelerinde görülen kimlikle ilgili ifadelerin kimi sorunlu yanlarına dikkat çekmek istiyoruz. Mahkeme huzuruna çıkan kişinin kâtip tarafından yanlışlıkla zimmî veya efrenç olarak kaydedilmiş olma ihtimali bulunmakla birlikte sorun, daha çok kişinin kendisini nasıl tanımladığı ile ilgili görünmektedir.

İstanbul'daki Venedik tüccarlarının 16. yüzyılın ikinci yarısından beri çoğunlukla soylu olmayan ve vatandaşlığa sonradan kabul edilen aracılardan oluşması Venedikli kimliğinin kaygan bir zemine oturmasına neden olmuştur²⁰³. Ayrıca bazı Venedik yurttaşları çeşitli kaygılarla (daha çok ekonomik ve siyasî) Fransa ve İngiltere gibi başka ülkelerin tabiiyetine geçebiliyorlardı²⁰⁴. 16. yüzyılda Venedik'e bağlı bir ada olan Girit'ten gelen Françesko, bu değişken yapıdan yararlanmış gibi duruyor. Başlangıçta kendisini zimmî olarak tanıtırken işlerin karışması üzerine Giritli-Venedikli ve efrenç kimliğini ön plana çıkarmış olmalıdır. Ayrıca davanın bir sonraki aşamasında balyos tercümanı (*dragoman*) Batka'nın Françesko'ya kefil olması onun Venedikli kimliğini özellikle öne çıkardığını düşündürmektedir²⁰⁵.

Görece belirgin durumlarda bile Osmanlı belgelerinin yabancı tüccarların kimliklerini her zaman tam olarak yansıtmadığını gösteren bu basit örnek, Galata'da ticaret yapan tüccarların şer'iyeye sicillerinde rastlananlardan daha fazla olduğunu ispatlamaktadır.

²⁰² GŞS, nr. 11, s. 53/3, (4 Rebiülevvel 993/6 Mart 1585).

²⁰³ Dursteler, **İstanbul'daki Venedikliler**, s. 198. Ayrıca Dursteler, yeniçağ başlarında değişken ve kaygan bir yapıya sahip olduğunu söylediği kimlik olgusunu şöyle tanımlar: “*Kimlik bir nesne değil daha çok bir süreçti, sürekli değişen bir etkileşimler demetiydi, bir bölünmez sürekliliğin parçasıydı. Toplumsal olarak kurgulanmıştı, sınırların tanımlanması ve yeniden tanımlanması veya daha doğrusu, hayal edilmesi süreciydi. O zaman da bugün gibi, arzıydı ve ilişkilere bağlıydı.*” (s. 26).

²⁰⁴ Dursteler, **İstanbul'daki Venedikliler**, s. 210-213.

²⁰⁵ GŞS, nr. 11, s. 53/4, (4 Rebiülevvel 993/6 Mart 1585).

Bununla birlikte bu tespit, Galata'da ticaret yapan yabancı tüccarların oranlarını vermekten oldukça uzaktır.

Galata'da uzun süre kalan yabancılar, sadece zengin tüccarlardan ibaret değildi. Avrupalı devletlerin elçileri buraya geldiklerinde bir yıldan az olmayan sürelerle ikamet ediyorlardı. 16. yüzyılda Fransa, Venedik ve İngiltere elçileri Galata'da veya çevre semtlerde (Beyoğlu-Tophane) edindikleri konaklarda oturuyorlardı. Venedik ve Fransa elçileri 16. yüzyılın ikinci yarısında Beyoğlu'ndaki konaklarına taşınmadan önce bir müddet Galata sur içinde kalmışlardı. Venedik balyosu 1453-1499 arasındaki bir tarihte,²⁰⁶ muhtemelen de 1499 civarında Galata sur içinde oturmaya başladı²⁰⁷. Buna karşın 16. yüzyılın ilk yarısında Venedik'ten Osmanlı başkentine gelen bazı *fevkalade elçiler** İstanbul'da Yahudi mahallesinde oturmaya devam ettiler²⁰⁸. Venedik elçileri gibi Fransa elçileri de 16. yüzyıl başlarında Galata sur içinde oturmuş olmalı. 1547-1550 yılları arasında Osmanlı başkentinde bulunan Thevet, Fransa elçilerinin “*Eskiden Galata adı verilen Pera'da*” oturduklarını kaydeder²⁰⁹. Zaralı Luigi Bassano ise devlet ismi vermeden yabancı elçilerin İstanbul'dan ziyade Pera'da kaldıklarını söyler²¹⁰.

Bununla birlikte 16. yüzyılın ilk yarısına ait bazı kayıtlar, Venedik ve Fransa elçilerinin hem Galata sur içinde hem de Pera bağları denen Beyoğlu'nda ikametlerinin bulunduğunu göstermektedir. Venedik elçisinin Beyoğlu'nda oturduğunu gösteren ilk kayıt 1527 tarihlidir. Ayrıca değişik tarihli Venedik belgelerinde balyosların zaman zaman Pera'da (Beyoğlu) kaldıkları görülmektedir²¹¹. Herhalde elçiler burada tutukları evlerde oturuyorlardı. Venedik'in Beyoğlu'ndaki daimi elçilik binası olacak yer, 1545 yılında fevkalade elçi Stefano Tiepolo zamanında tutulmuş ve yapılan eklemelerle

²⁰⁶ Dursteler, **İstanbul'daki Venedikliler**, s. 37.

²⁰⁷ Bertelé, **Venedik ve Kostantiniye: Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri**, s. 49.

* Fevkalade elçiler, daimi elçilerden ayrı olarak “*sulh akdi, tahta yeni cülüs eden padişahu tebrik, büyük bir zafer elde edilmesini kutlamak veya 1530 yılında üç çocuğunu birden sünnet ettiren Kanunî Sultan Süleyman'ın davetine iştirak gibi büyük merasimlere*” katılmak üzere özel bir görevle gönderilirlerdi (Bertelé, s. 48).

²⁰⁸ Bertelé, s. 52-56.

²⁰⁹ Alıntı Bertelé'ye aittir (Bertelé, s. 108).

²¹⁰ Bassano, **Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat**, s. 152. Burada Thevet ve Bassano, Pera ile Galata sur içini kastetmiştir. Seyyahlar ve elçiler önceleri Beyoğlu bölgesi için “*Pera bağları*” ifadesi kullanmışlardır. Ancak zaman zaman Pera ile Galata şehri kastedildiği de oluyordu. Bu karışıklığın sebebi yabancıların bölgeyi iyi tanımamaları ve yer isimlerini karıştırmalarıdır.

²¹¹ Fevkalade elçi ve balyos vekili olan Pietro Zen, Onlar Meclisi'ne yolladığı *dispacciosunda* Pera bağlarından (Vigne di Pera) yazdığını belirtmiştir. Bertelé, **Venedik ve Kostantiniye**, s. 99.

elçilik binası (balyoshane) haline getirilmişti²¹². Bununla birlikte Galata sur içindeki elçilik binası bir müddet daha kullanılmaya devam edildi. Galata'daki konut kışlık Beyoğlu'ndaki ise yazlık olarak kullanılıyordu. Özellikle Venedik elçileri veba salgınlarının arttığı yaz aylarında havası daha temiz olan Beyoğlu'ndaki konakta kalmayı tercih ediyorlardı²¹³. Fransız elçileri de benzer bir biçimde hem Galata'da hem de Beyoğlu'da kalmaya devam ettiler. Onlar Pera bağlarında ikamet etmeye iten ana sebep Venedik balyoslarınınkiyle aynıydı: İstanbul ve Galata'yı kasıp kavuran veba salgını²¹⁴.

Venedik elçileri Kıbrıs savaşı (1570) bir müddet sonra sur içindeki konakta oturmayı tamamen bırakarak Beyoğlu'daki elçilik binasına yerleştiler. Artık kış aylarında Venedik'e gönderilen mektuplarda bile "*Pera bağlarından*" yazıldığı ifade ediliyordu²¹⁵. Venedik elçileri gibi Fransa elçileri de 16. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde artık sadece Beyoğlu'nda oturuyorlardı²¹⁶.

Bu dönemde İstanbul'a gelen seyyahların tamamı elçilerin Galata surları dışında oturduğunu yazmışlardır. Fresne-Canaye (1573), Fransız²¹⁷; Schweigger (1578-81) ise hem Fransız hem de Venedik elçi konutlarının Pera'da (Beyoğlu) bulunduğu söz eder. Schweigger ayrıca, bunların birbirlerinden pek de uzak olmadığı bilgisini verir²¹⁸. Heberer (1585-88) Pera'da bulunun bu iki devletin elçilik ikametlerine ek olarak Tophane'de oturan İngiliz elçisinden bahseder²¹⁹.

Osmanlı arşiv belgeleri İngiltere elçisinin bir müddet Tophane'de kaldığını doğrulamaktadır. Galata şer'iyeye sicillerine yansıyan 1594 tarihli bir belgeden elçinin Tophane'de "*Arab Ahmed evlerinde*" sakin olduğunu öğreniyoruz²²⁰. Ancak bundan yaklaşık 5 ay sonra Tophane halkı merkeze elçi ve elçilik çalışanları hakkında şikâyetle bulunarak bunların Galata'da eskiden oturdukları evlerde oturtulmasını istemiştir. Elçi ve adamlarının her türlü fenalıkta buldukları, evlerinden günahkârların ve fahişelerin

²¹² Bertelé, **Venedik ve Kostantiniyye**, s. 100-102.

²¹³ Bertelé, s. 107-109.

²¹⁴ Bertelé, s. 151-152, dipnot 42.

²¹⁵ Bertelé, s. 113.

²¹⁶ Bertelé, s. 151-152, dipnot 42.

²¹⁷ Fresne-Canaye, **Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573**, s. 49.

²¹⁸ Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)**, s. 150.

²¹⁹ Heberer, **Osmanlıda Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588**, s. 244, 291.

²²⁰ **GŞS**, nr. 17, s. 67/4, (6 Cemaziyelevvel 1002/28 Ocak 1594).

eksik olmadığı, kaçak köleleri saklayıp kaçmalarına yardım ettikleri, namaz vakitlerinde davul, zurna ve çan çaldıkları, Müslüman mezarları üzerine pislik döktükleri ve bunun gibi daha nice fenalıkları şikâyete konu olmuştur. Bunun üzerine merkez, Galata kadısına gönderdiği fermanla İngiltere elçisinin Tophane halkının isteği doğrultusunda Galata'da eskiden kaldığı evde oturtulmasını emretmiştir²²¹.

Yabancı elçiliklerin Galata sur dışına taşınmasında Pera bağlarının (Beyoğlu) temiz havası ve vebadan kaçınmak gibi sihhî sebepler yanında buranın elçilere daha özgür hareket etme olanağı sağlamış olması önemli rol oynamıştır²²². Örneğin Venedik balyosları Galata'nın kapıları gece kapatılırken Pera'da rahatça gezebiliyor, köle ve esirlerin ülkelerine kaçmalarına yardım edebiliyorlardı²²³.

Ayrıca Venedik elçileri en önemli görevlerinden olan diplomatik misyonlarını burada daha rahat bir şekilde yerine getiriyorlardı. Bu misyonun bir parçası olarak Osmanlı padişahına dostluklarını kanıtlayabilmek için Avrupa'daki gelişmeleri iletirken, kendi ülkelerine de Osmanlı başkentindeki gelişmeleri rapor halinde bildiriyorlardı²²⁴. Balyosların haber kaynakları çok çeşitliydi. Elçilik çalışanları, Osmanlı topraklarına yerleşmiş Venedik tebaası olan erkekler, kadınlar, tacirler, diğer devletlerin elçiliklerinde çalışanlar ve bazı Osmanlı bürokratları bunlardan en önemlileri idi²²⁵. Aslında elçilerin köle ve esir kaçırmaları ile ülkelerine gönderdikleri raporlar, çoğunlukla Osmanlı makamları nezdinde sorun yaratmıyordu. Ancak bu faaliyetler bir savaş anına denk geldiğinde elçiler, sıkı gözetim altında tutuluyor hatta zindana bile atılabiliyorlardı²²⁶.

Venedik elçilerinin bir diğer önemli görevi, ülke tüccarlarını korumak, onların Osmanlı topraklarında uğradıkları haksızlıkları gidermek ve birbirleri arasındaki davalara bakmaktı. Venedik elçileri sadece Osmanlı ülkesindeki Venedik yurttaşlarının değil aynı zamanda diğer Avrupalı milletlerin davalarına da bakabiliyorlardı. Bunu sağlayan

²²¹ BOA, MD, nr. 72, s. 173/329, (28 Ramazan 1002/17 Haziran 1594).

²²² Bertelé, *Venedik ve Kostantiniyye*, s. 113.

²²³ Dursteler, *İstanbul'daki Venedikliler*, s. 37.

²²⁴ *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, s. 163-164.

²²⁵ Dursteler, *İstanbul'daki Venedikliler*, s. 44.

²²⁶ Bunun için bkz. Bölüm 4.

Venedik kurumlarının adaleti ve sürekliliği idi. Venedik elçiliğinin bu özelliği onların Osmanlı makamları nazarındaki itibarını arttırıyordu²²⁷.

Arşiv belgeleri Venedik balyoslarının tüccarlarını korumak amacı ile sık sık Osmanlı makamlarına başvurduğunu gösterir. Balyoslar, genellikle ya Venedik tüccarlarından alınan fazla bir verginin iptalini ya da bir malın Venedik tüccarları tarafından satın alınabilme iznini istemek için yetkili makamlara başvurmuşlardır. Mesela Venedik balyosu 1580’de Venedik, Girit ve Venedik’e tabi diğer yerlerden gelen tüccarların yapağı, gön ve sair esbabı serbestçe alıp gidebilmeleri için izin istiyordu. Bu başvuru üzerine merkez, İstanbul ve Galata kadılarına Venedik tüccarlarının savaş aletleri haricindeki diğer malları, ülkede ihtiyaç olmaması durumunda alabilmelerine dair bir ferman yolladı²²⁸. 1599’da ise balyos, Venedik tüccarlarından İsakçı, Tulca, İsmail ve Kili iskelelerinde ahidnâme-i hümayûna muhalif kasap akçesi alındığı için başvurmuştu. İlgili kadılıklara gönderilen fermana iskele eminlerinin Venedik tüccarlarından ahidnâmeye aykırı bir akçe dahi almaması emredilmişti²²⁹.

Galata’da ve İstanbul’da kalan yabancılar 16. yüzyıldan sonra bazı zorluklarla karşılaştılar. Bunlar cizyeden muaf olmalarına rağmen Osmanlı memurları tüm frenk tüccarlardan ve elçilik tercümanlarından zaman zaman cizye talep ediyordu. Cizye yükümlülüğü Galata kadısı, elçilik görevlileri ve merkez arasında gidip gelen uzun yazışmalar ve hararetle görüşmeler sonucunda güçlükle kaldırılıbiliyordu. İtalyan ve diğer Frenk tüccarları 1613’te böyle bir cizye tahsili ile karşı karşıya kalmışlardı²³⁰. 1613’teki badire henüz atlatmışken birkaç yıl sonra, 1616’da başka bir cizye talebi daha gerçekleşti. 1616’daki bu talep İngiltere, Fransa, Venedik ve Hollanda elçilerinin ortak hareket etmeleri ve üst makamlarla yaptıkları görüşmeler sonucunda güçlükle çözülebildi. Diğerlerinden farklı olarak Venedik, bu çözümü 1617’de elde etmeyi başardığı bir kapitülasyonla taçlandırdı²³¹. Aslında bu kapitülasyon (ahidnâme) her ne kadar sadece Venediklilere verilmiş gözükse de İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi cizye

²²⁷ Dursteler, **İstanbul’daki Venedikliler**, s. 46.

²²⁸ BOA, MD, nr. 43, s. 155/279, (19 Cemaziyelahir 988/1 Ağustos 1580).

²²⁹ GŞS, nr. 21, s. 242/2, (Evahir-i Zilkade 1007/15-24 Haziran 1599).

²³⁰ Allen B. Hinds (Ed.), **Calendar of State Papers and Manuscripts**, C. XIII, London: Mackie and Co. Ld., 1907, s. 75, 79, 83, 91.

²³¹ Allen B. Hinds (Ed.), **Calendar of State Papers and Manuscripts**, C. XIV, London: Mackie and Co. Ld., 1908, s. 289, 299-300, 310-312, 462, 463.

(*harac*) tahsilinden muzdarip olan diğer Frenk tüccarlarını da kapsıyordu. Mart 1617 (h. Rebiülevvel 1026) tarihli ahidnâmede bu durum açıkça ifade edilmiştir:

“... astane-i sa‘adetimde olan Fransa ve İngiltere ve Venedik ve Niderlanda elçileri ve balyosları ‘atebe-i ‘ulyama ‘arz-i hal sunub ‘ahd-name-i hümayuna muhalif bazirganlarından ve re‘ayalarından ve hizmetlerinde olan tercümanlarından harac teklif olunmayub ‘uslub-ı sabık üzere himayet ve sıyanet olunmaları babında istid‘a-i ‘inayet eyledileri paye-i serir-i a‘lama ‘arz olundukda min ba‘d ‘ahd-name-i hümayuna muhalif vaz‘ etdirilmeyüb...”²³²

Venedik elçilik raporlarından Avrupalı elçilerin cizye tahsiline bir anlam veremediklerini öğreniyoruz. Onlar, bunun müsebbibi olarak Galata kadısını görüyor ve onu “aşırı” ve “mantıksız” bir iş yapmakla itham ediyorlardı. Venedik elçilik raporlarından cizye tahsilini iptal ettirmek için Avrupalı elçilerin görüştüğü bazı paşaların onlara “arkadaşça” davrandığını ve bu konuda onların argümanlarını “desteklediğini” öğreniyoruz²³³. Eğer raporlarda yazan bu bilgiler doğruysa Osmanlı merkezi yönetiminde önemli mevkilerde bulunan bu paşalar bazı ekonomik çıkarları nedeni ile böyle orta yolcu bir tutum izlemiş olabilirler. Burada kesin olan Avrupalı elçilerin icracı konumda bulunan Galata kadısının uygulamalarını bu paşaların takındığı ılımlı tutum nedeni ile “aşırı” bulmuş olduklarıdır. Hâlbuki bu gibilerden yapılan cizye tahsili –Osmanlı uygulamasında bu yönde açık bir kural bulunmamasına rağmen– hanefi hukukunun bir yıldan fazla bir süre İslam ülkesinde oturan müste‘meni zimmi statüsünde kabul etmesinden kaynaklanıyordu²³⁴. Galata kadısının görevi, burada kendisine verilen emri harfiyen yerine getirmekten daha öteye geçmiyordu.

3.3.6. Müslümanlar

Osmanlı öncesi dönemde, özellikle Suriyeli Müslüman Araplar, Galata, Suriye ve Mısır arasındaki Ceneviz kuzey-güney ticaretine iştirak etmiş ve Akkirman üzerinden Moldavya Yolu’nu kullanarak Lwow’a (Lemberg) kadar gitmişti²³⁵. Osmanlı Türkleri ise boğazın karşı yakasında yer alan Üsküdar’a kadar yayılmışlardı ve durumları

²³² Hans Theunissen, “Ottoman-Venetian Diplomats: The ‘Ahdnames’”, **Electronic Journal of Oriental Studies (EJOS)**, I, no. 2, 1998, s. 180.

²³³ Hinds, **Calendar of State Papers and Manuscripts**, C. XIII, s. 79.

²³⁴ Halil İnalçık, “İmtiyâzât”, **The Encyclopaedia of Islam (New Edition)**, C. III, Leiden: Brill, s. 1181.

²³⁵ İnalçık, “Ottoman Galata, 1453-1553”, s. 67.

Araplardan çok farklı değildi. 1430'larda bölgeyi ziyaret eden, De La Broquière²³⁶, Galata Cenevizlileri ile Osmanlı Türkleri arasındaki iyi ilişkileri anlatmaktadır. Gerek Müslüman Araplardan gerekse Osmanlı Türklerinden kimi tüccarlar, daha fetihten önce buraya yerleşmişti. Herhalde bunların sayısı diğer nüfus gruplarına nazaran oldukça azdı.

1455 tahririnde geçen 24 mahallenin ancak yarısında bir veya birkaç Müslüman ismine rastlıyoruz. Bu durum onların diğer nüfus grupları gibi belirli mahalle veya bölgelerde toplanmadıklarını göstermektedir. Sayıları 20'yi geçmeyen Müslümanlar, çoğunlukla ya devlete ya da başkalarına ait evlerde kalıyordu. Kendisine ait bir evde ailesi ile birlikte oturanların sayısı ise bir elin parmaklarını geçmez. Defterdeki kayıtlara göre bazı Müslümanlar, gayrimüslim kadınlarla evliydi. Mesela Yahudiyan Mahallesi'nde, Frenk Can Drapozo'dan bir hamam satın alan Ankaralı Hacı Mehmed'in karısı Anton di Garzan Mahallesi'nde oturan ve zimmîye olarak kaydedilen Şekere idi. Aynı şekilde Nurbeg Kosta İskeneplik Mahallesi'nde oturan Hayreddin'in Ermeni bir eşi vardı. Bazı Müslümanlar ise yeni ihtida etmiş izlenimi veren isimlerle veya annelerinin gayrimüslim olduğu bilgisiyle kaydedilmişlerdir. Mesela İskeneplik Mahallesi'nde Mariyata Moşi adlı bivenin evinde France isimli bir müslim ve Pero di Lankaşko Mahallesi'nde Anton İspode'nin evinde Marola isimli bir müslime oturuyordu. Draperyo Mahallesi'nde kendi evinde oturan Mustafa'nın annesi ise Südra isimli gayrimüslim bir duldu. Eğer bu sayılanlar gerçekten de gayrimüslim kökenliyse herhalde yeni yönetimin üzerlerine yüklediği, cizye gibi bazı vergilerden muaf olmak için bu yola başvurmuşlardı. Ne var ki, bunun aksi bir durum bile Müslümanların yerleşikler olarak burada sağlam bir geçmişe sahip olmadıkları gerçeğini değiştirmiyor. Fetihden önce burada yaşayan Müslümanların sayısı herhalde çok sınırlıydı. Zani Dabdan Mahallesi'nden, Borazan ismiyle tanınan Zekeriya ile Samona Mahallesi'nden Yusuf, Galata'nın iki önemli ticarî sahasına, Lonca ve Karaköy'e yakın mahallelerde ev sahibi oldukları için bu gruba dâhil edilebilir. Bazı kayıtlar ise kimi Müslümanların, fetihle birlikte ellerine geçen fırsatları iyi değerlendirmiş oldukları izlenimi uyandırmaktadır. Mesela Ankaralı Hacı Mehmed, Can Drapozo'dan bir hamam satın almış ve "*Hamamcı Mehmed*" olarak ünlenmişti. Bir diğer Müslüman, Araboğlu Hacı ise devletten, iş veya yatırım yapmak amacıyla Lonca'da bir dükkân; ikamet içinse,

²³⁶ De La Broquière, **Bertrandon De La Broquière'in Deniz Aşırı Seyhâti**, s. 207.

Galata'nın gözde mahallelerinden Draperyo'da bir ev (Trabzonlu Sava'nın terk ettiği evlerden birini) kiralamıştı. Bu iki girişimci Müslüman, muhtemelen daha önce de Galata'da iş yapmışlardı ve şimdi biraz da eski bağlantıları sayesinde konumlarını sağlamlaştırma fırsatı yakalamışlardı²³⁷.

Müslümanlar, çok fazla varlık sergileyemedikleri 1455'ten yaklaşık 20 yıl sonra, Mevlana Muhyiddin'in 1478'de yaptığı sayıma göre, akıl almaz bir nüfus artışı göstermiş ve 535 hane veya % 35'lik bir nüfus oranıyla Rumlardan sonra ikinci sıraya yerleşmişlerdir²³⁸. Müslüman nüfusun 1478 gibi erken bir tarihte bu denli bir artış göstermesi şaşırtıcı değildir. Zira yukarıda, iskân bahsinde, uygulanan siyasetin II. Mehmed dönemi sonlarından itibaren meyvelerini vermeye başladığını ve Müslüman mahallelerin yine bu dönemden itibaren kurulmaya başladığını görmüştük. 1455 tahririnde karşımıza çıkan bir avuç Müslümanı bir kenara bırakacak olursak, herhalde Galata'ya yerleşen ilk Müslüman nüfus resmi görevliler ve onların kapı halklarından oluşuyordu. Bunlardan birine, Galata'nın ilk subaşı Karaca'ya, daha 1455 tahririnde Pero di Lankaşko Mahallesi'nin sakini olarak rastlıyoruz. Karaca'yı görevli olsun veya olmasın diğer Müslümanların takip ettiğine şüphe bulunmuyor.

1455 tahriri şehrin batı bölgelerini, diğer bir deyişle surların Kasımpaşa'ya bakan kısmını içermez. İncalcık bu bölgenin, Cenevizliler döneminde bile seyrek nüfuslu olduğunu ve bu nedenle tahrirde yer almadığını söyler²³⁹. Gerçekten de Galata'nın ilk Müslüman mahalleleri şehrin seyrek nüfuslu batı bölgelerinde kurulmuştur. Buradaki ilk mahallelerin Okçu Musa, Şehsuvar gibi askerî kimliği ile öne çıkan şahısların inşa ettirdiği camilerin etrafında oluşması, bir bakıma devletin uyguladığı iskân siyasetini yansıtır. Bunları mütevazı gelirleriyle sivil hayırseverlerin inşa ettirdiği dinî yapıların etraflarında toplanan Müslümanların oluşturduğu mahalleler izleyecektir.

Müslüman nüfus daha Fatih dönemindeyken şehrin ticaret merkezine, Lonca'ya doğru kaymaya başlamıştır. Bölgeye yerleşen Müslümanların sayısının artması nedeni ile Lonca'nın hemen batısında bulunan San Domenico Kilisesi²⁴⁰, 1470'lerde²⁴¹ camiye

²³⁷ TSMA, D. 2203, v. 277a-317b.

²³⁸ TSMA, D. 9524, s. 2.

²³⁹ İncalcık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 53.

²⁴⁰ Asıl adı San Paolo e San Domenico olan ve resmi yazılarda sadece San Domenico olarak geçen kilise için bkz. Rinaldo Marmara, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 24-27.

çevrilmiş ve önce Cami-i Kebir, ilerleyen yıllarda ise Arap Camii olarak adlandırılmıştır. Aslında Galata halkına verilen 1453 ahidnâmesinde kiliselerinin kendi tasarruflarında olacağı ve camiye çevrilmeyeceği belirtiliyordu²⁴². Bu tahvil işlemi, Galata’da artan ve şehrin merkezine doğru kayan Müslüman nüfusun ihtiyaçlarını karşılama kaygısı ile olduğu kadar, Osmanlıların yeni fethedilen bir şehirdeki en büyük kiliseyi camiye çevirme usulleri ile de ilgiliydi²⁴³. Bununla birlikte Osmanlılar, sonraki yıllarda bu tahvil işlemini meşrulaştırmak için kilisenin Emevilerin İstanbul kuşatması sırasında yapılan bir caminin temelleri üzerine inşa edildiğini iddia etmişlerdir. Ancak, geçtiğimiz yüzyılda yapılan çeşitli araştırmalar ve arkeolojik kazılar, Arap Camii’nin yerinde 6. yüzyılda Aya İrini (*Hagia Eirene*) kilisesinin bulunduğunu, bu kilisenin kalıntıları üzerine de, 14. yüzyılın başlarında Dominiken tarikatı mensupları tarafından San Domenico Kilisesi’nin yapıldığını kesin bir şekilde göstermiştir²⁴⁴. Osmanlıların Arap Camii’ni Emevilerin İstanbul kuşatması ile ilişkilendirmeleri camiye çevrilmeyeceği sözü verilen bir kilisenin tahvilini meşrulaştırmak için kurguladıkları bir efsaneyle bağlantılıdır²⁴⁵.

Aslında Emevi ve Abbasi ordularının İstanbul seferlerine dair türlü efsaneler, Osmanlılardan çok daha önce Arap yazını tarafından dile getirilmiştir. Ancak, Arapların İstanbul kuşatmalarını ve bunların sonunda üretilen efsaneleri tahlil eden Canard, Türk menkıbelerinin Araplarınkini gölgede bıraktığını söylemektedir²⁴⁶. Evliyâ Çelebi ve Katip Çelebi gibi daha çok 17. yüzyıl yazarlarını kullanan Canard, bunlardan en az 100 yıl önce, II. Bayezid döneminde, eserini kaleme alan Oruç Beğ’in bu menkıbelerin benzerlerini aktardığını gözden geçirir. Oruç Beğ, Arapların İstanbul kuşatması ile ilgili

²⁴¹ 1472 tarihli Fatih Vakfıyesi’nde Galata’da camiye çevrildiğinden ve vakfedildiğinden bahsedilen Samike (veya Mesadomenko) Kilisesi San Domenico’dan başkası olamaz (VGMA, nr. 575, s. 83; VGMA, nr. 2114, s. 175 vd.).

²⁴² 1453 ahidnâmesinde kilise meselesi şöyle geçer: “*Ve kilisaları ellerinde ola, âyînlerince okıyalar, ammâ çan ve nâkûs çalmayalar ve kilisaların alup mescid itmeyem. Bunlar dahî yeni kilisâ yapmayalar.*” **GSS**, nr. 17, s. 190/1, (Evahir-i Cemaziyelevvel 857/30 Mayıs – 8 Haziran 1453).

²⁴³ Semavi Eyice, “Arap Camii”, **DİA**, C. III, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 326

²⁴⁴ Eyice, “Arap Camii”, s. 326. Eyice, başka bir makalesinde P. Benedetto Palazzo’nun Arap Cami’nin tarihini anlatan *L’Arap Djami ou Église Saint-Paul à Galata* isimli eserini detaylı bir incelemeye tabi tutmuş ve Arap Camii’nin eski bir Bizans Kilisesi kalıntıları üzerine kurulan Latin Kilisesi olduğu tezinin bu yazar tarafından da desteklendiğini söylemiştir (Semavi Eyice, “Galata Hakkında İki Kitap ve Bu Münasebetle Bâzı Notlar”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 1, 1949 s. 212-219).

²⁴⁵ İnalçık, Osmanlı-İslam geleneğinde meşrulaştırma girişimlerinin belirginliğine vurgu yapar (İnalçık, “Ottoman Galata, 1453-1553”, s. 68).

²⁴⁶ Marius Canard, “Tarih ve Efsâneye Göre Arapların İstanbul Seferleri”, İsmail Hâmi Danişmend (çev.), **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, S. 2, 1956, s. 234.

çeşitli efsanelerin erken Türk versiyonunu yansıtmaya açısından önemlidir ve bu nedenle üzerinde durulmaya değerdir: Oruç Beğ'e göre Halife Süleyman bin Abdülmelik zamanında, onun kız kardeşinin oğlu Mesleme kumandasında, gerçekleştirilen İstanbul kuşatması başarısızlığa uğramıştır. Süleyman'dan sonra halife olan Ömer bin Abdülaziz ise kuşatmaya bizzat katılmış ve İstanbul'un karşısında Medinetü'l-Kahr adını verdiği Galata'yı inşa ettirmiştir. Kalenin yapımı tamamlandıktan sonra yerine Süleyman bin Abdülmelik'i, o da bir müddet sonra kız kardeşinin oğlu Mesleme'yi bırakmış ve ülkesine dönmüştür. Ömer bin Abdülaziz zamanında düzenlenen bu ikinci kuşatma, biraz da Mesleme yüzünden, başarısızlığa uğramış ve İslam orduları geri çekilmek zorunda kalmıştır²⁴⁷. Oruç Beğ'in anlatımına baktığımızda sadece kişileri ve olayları değil kronolojik sıralamayı da karıştırdığını görürüz. En baştan başlayacak olursak: Kuşatma komutanı Mesleme, Halife Süleyman bin Abdülmelik'in yeğeni değil kardeşidir. Mesleme, 716-717 yılları arasında yaklaşık bir yıl sürdürdüğü kuşatmayı bazı başarısızlıklar ve Halife Süleyman'ın ölümüyle yerine geçen Ömer bin Abdülaziz'in emri üzerine sonlandırmış ve Suriye'ye dönmek zorunda kalmıştır²⁴⁸. Halife Ömer ise Oruç Beğ'in iddia ettiği gibi herhangi bir İstanbul seferi düzenlememiş, dolayısıyla da kuşatma sırasında ne yerine geçtiği müteveffa halife Süleyman bin Abdülmelik'i ne de onun kardeşi Mesleme'yi kumandan tayin etmemiştir. Bu hikayede Halife Süleyman'ın ve Mesleme'nin iki kez geçmesi, düzenlenen seferlerde başarısız olunması, başarısızlıkta Süleyman'ın dolaylı Mesleme'nin ise doğrudan payının bulunduğu şeklinde bir dil kullanılması, dönemin hâkim görüşünü yansıtıyor olabilir. Ömer bin Abdülaziz ise herhalde İslam âlemindeki itibarlı yeri ile uyumlu olarak muzaffer bir portreyle anlatıya dâhil edilmiştir. Ama neden?

Canard'ın iddialarını dayandırdığı 17. yüzyılın ünlü seyyahı Evliyâ Çelebi'nin Arapların İstanbul kuşatması ile ilgili anlatımını incelendiğinde çoğu yerde Oruç Beğ ile aynı çizgide ilerlediği görülür. Evliyâ Çelebi olayları, bazen küçük farklarla, bazen daha detaylı, bazen de Oruç Bey'in hiç bahsetmediği gelişmelere yer vererek anlatır. Mesela Evliyâ, Halife Süleyman bin Abdülmelik devrinde kuşatmanın başında bulunan Mesleme yerine kumandan olarak Ömer bin Abdülaziz'i zikreder. Mesleme ise Süleyman bin Abdülmelik'in ölümünden sonra halife olan Ömer bin Abdülaziz'in

²⁴⁷ Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi**, s. 108.

²⁴⁸ Canard, "Tarih ve Efsâneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", s. 224-226.

kuşatmada görevlendirdiği komutanlardan biri olarak karşımıza çıkar²⁴⁹. Oruç Beğ'in anlatımında bir şehri veya en azından bir kaleyi andıran Medinetü'l-Kahr, Evliyâ'ya göre Ömer bin Abdülaziz zamanında yapılan bir kuledir²⁵⁰. Evliyâ'nın verdiği en önemli ayrıntı, Oruç Beğ'in hiç bahsetmediği Kurşunlu Mahzen ve Arap camilerinin Halife Ömer bin Abdülaziz'in Galata'ya hâkim olduğu dönemde yaptırmış olduğu bilgisidir²⁵¹.

Arap yazınında Emevilerin İstanbul kuşatması sırasında bir cami yaptırdıklarına dair rivayetler çok eskidir. Canard, doğu ve batı kaynakları üzerine yaptığı incelemelerinde bu caminin çoğunlukla Mesleme'ye izafe edildiğini ve Galata'da değil İstanbul'da olduğunu ortaya koymuştur²⁵². Arapların İstanbul kuşatması sırasında Galata'da bir cami yaptırdıkları efsanesi ise Osmanlılar döneminde, anlatıya bilinçli bir şekilde dâhil edilmiştir. Bunu muhtemelen kiliseden camiye tahvil işlemlerini meşrulaştırmak için yapmışlardır. İslam âleminin önünde saygıyla eğildiği bir halifeyi, Ömer bin Abdülaziz'i işin içine katmak suretiyle de bu yöndeki iddialarını kuvvetlendirilmeye çalışmışlardır²⁵³. Oruç Beğ, her ne kadar Galata'da bir caminin varlığından bahsetmiyorsa da Ömer bin Abdülaziz'i Galata'yı kuran halife olarak zikretmesi açısından meşrulaştırma işleminin öncüsü olarak görülebilir. Onun iskeletini oluşturduğu efsane, özellikle Evliyâ Çelebi tarafından Arap Camii'nin tahvil işlemini meşrulaştırmak için kullanılmıştır.

1470'lerde San Domenico Kilisesi'nin camiye dönüştürülmesi, bölgenin Müslümanlaşmasının daha Fatih döneminde iken başladığını göstermesi açısından önemlidir. Fatih'in son on yılında belirginleşen bu olgu, II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde artarak devam etmiştir. Maalesef bahsedilen bu ve bundan sonraki padişahlar döneminde Müslüman nüfusun artışı gösterilecek rakamsal verilerden mahrumuz. Ancak vakıf-cami ve Müslüman nüfus arasındaki ilişki iyi bilindiğinden bu dönemde artan cami ve vakıf sayılarıyla doğru orantılı olarak Müslüman nüfusun da arttığını söyleyebiliriz. Yukarıda, 2. Bölüm'de, önce Ayasofya

²⁴⁹ Mesleme burada, Ömer bin Abdülaziz'in Arabistan'a giderken kendi yerine serdar olarak tayin ettiği Süleyman bin Abdülmelik'in baş veziridir (Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 34).

²⁵⁰ Burada atıf yapılan kule muhtemelen surların en kuzeyinde bulunan Galata kulesi olmalıdır.

²⁵¹ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 34.

²⁵² Canard, "Tarih ve Efsâneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", s. 231-234.

²⁵³ İslam geleneğine göre Müslümanların ibadet ettiği bir yer daima Müslüman toprağı sayılırdı (İnalçık, "Ottoman Galata, 1453-1553", s. 68).

ve Fatih gibi büyük vakıfların, ardından da İbrahim Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa gibi veziriazam ve vezir vakıflarının Galata'da camilere ve bu camilerin giderlerini karşılamak için ev ve dükkânlara sahip olduklarını görmüştük. Daha alt düzeydeki devlet görevlilerinin de bunları takip ettiklerini ve görece mütevazı vakıflar kurduklarını söylemiştik. İşte bu vakıflar ve bunların inşa ettirdiği yapılar, başlangıçta Müslüman ahaliyi çekme vazifesini üstlenmişlerken, ilerleyen yıllarda burada toplanan Müslüman halkın ihtiyaçlarını giderecek kimi binaları inşa ve tamir etme vazifesini üstlenmişlerdir.

İtalyanlar önce ilk Ceneviz surları içindeki belli başlı Latin kiliselerinin etrafındaki mahallelere yerleşmiş, 16. yüzyılın sonlarından itibaren ise Galata Kulesi çevresini kendilerine yerleşme alanı olarak tercih etmişlerdir. Bunun bir sebebi sayıların azalması olduğu gibi önemli bir sebebi de sur içinde Müslüman nüfusun artması olmalıdır. Rumlar ve Ermeniler ise başından beri şehrin doğusunda, Kurşunlu Mahzen ile Tophane arasındaki alana toplanmışlardı²⁵⁴. Sur içindeki Müslüman nüfus baskısı dolayısı ile Gayrimüslim nüfusun bir kısmı sur içinde bahsedilen bölgelere çekilirken, herhalde bir kısmı sur dışındaki semtlere, özellikle de Beyoğlu'na göç etmiş olmalıdır.

Çeşitli kaynaklardan derlenen ve Galata'da cizye veren nüfusu gösteren Tablo 12, 1478-1545 yılları arasındaki 67 yıllık süre içinde gayrimüslim nüfusta bariz bir düşüşe işaret ediyor. Gayrimüslim nüfusta görülen düşüş, ihtida ile olduğu kadar, Müslüman nüfus baskısı sonucunda gerçekleşen tersine göç hadisesi ile de açıklanabilir. Yukarıda, Yahudi nüfusunun anlatıldığı bölümde, Müslüman nüfus baskısı dolayısı ile 16. yüzyılın sonlarında Yahudilerin Kasımpaşa'daki yerleşimlerini ve mezarlıklarını terk etmek zorunda kaldıklarını görmüştük. Bu baskının benzeri, II. Bayezid ve Kanuni döneminden itibaren Galata sur içinde gerçekleşmiş olmalıdır. 1455'te Latinlerin yoğun olarak yaşadığı ilk Ceneviz surları içinde kalan San Domenico Kilisesi'nin Arap Camii'ne, San Michel'in de Rüstem Paşa Kervansarayı'na dönüştürülmesi ve Kanuni devrinde Müslüman hayırseverlerin kurduğu vakıfların artması, bu konuda başka bir ihtimali akla getirmemektedir.

²⁵⁴ Bu durumu Eldem'in 1700'lere ait (metinde 1700'ler, plan başlığında ise 19. Yüzyıl deniyor) Galata'daki ibadethane-nüfus ilişkisini gösteren planında da görmek mümkündür. Bkz. Eldem, "Nostaljiden Arındırılmış Bir Bakış: Galata'nın Etnik Yapısı", s. 59.

Tablo 12
Galata'daki Gayrimüslim Nüfusu (Hane olarak)

	Rumlar	Latinler	Ermeniler	Top.	Kaynak
882/1478	592	332	62	986	TSMA, D. 9524, s. 2
894/1488-89	–	–	–	813 ²⁵⁵	Barkan, s. 17, 39. ²⁵⁶
895/1489-90	–	–	–	782 ²⁵⁷	Barkan, s. 17, 39. ²⁵⁸
947/1540	131	94	32	257	BOA, TT , nr. 210, s. 73-78.
952/1545	77	79	89	245	BOA, TT , nr. 240, s. 89-94.

16. yüzyıl boyunca Akdeniz ülkelerinde genel bir nüfus artışının görüldüğü, hatta bazı yerlerde nüfusun ikiye katlandığı bilinmektedir²⁵⁹. Akdeniz ülkelerinde görülen nüfus artışının bir benzeri 16. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında da gerçekleşmiştir²⁶⁰. Gerek Akdeniz ülkelerinde, gerekse Osmanlı topraklarında şehirlerdeki nüfus artışı kırsal bölgelere nazaran daha fazla olmuştur²⁶¹. Şehirlerdeki bu nüfus artışının nedeni köylerden kentlere doğru olan göçlerdir. Braudel, kentlere doğru olan göçlerin genel nüfus artışının sonucu ve bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebileceği üzerinde durmaktadır²⁶². Ona göre göçler sonucunda şehirlerde artan nüfus, devlet yöneticilerini kıtlık, asayişsizlik, salgın hastalıklar ve göçmenlerin iskânı gibi bazı sorunlarla yüz yüze bırakmıştır²⁶³.

²⁵⁵ Bu sayı 726 hane, 87 biveden oluşmaktadır.

²⁵⁶ Ömer Barkan, “894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Âit Muhasebe Bilânçoları”, **Belgeler**, C. I, S. 1, Ankara, 1964, s. 1-117.

²⁵⁷ Barkan, “894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Âit Muhasebe Bilânçoları”. Bu ise 702 hane, 80 biveden oluşmuştur.

²⁵⁸ 894 yılı cizye muhasebe bilançolarını aynen, 893 ve 895 yılı cizye bilançolarını ise eserine eklediği tablolarda özet olarak yayınlayan Barkan, sayfa 39'daki dipnota göre Galata'ya ait bu rakamları, İstanbul'daki Hıristiyan ve Yahudilerinkiyle birlikte aynı defterde bulunan Fatih İmaret Vakfı'nın muhasebe bilançosundan almıştır. Yani burada Galata'ya dair verdiğimiz rakamlar Fatih Vakfı'na kayıtlı gayrimüslimlerin nüfusunu göstermektedir. Bunun hemen üstünde “Muhasebe-i cizye-i ba'zı gebrân-ı İstanbul ve Galata ma'a yehudiyân gayr-ez gebrân-ı evkaf-ı Cami'-i Cedid der İstanbul” başlığı altında 429 hanelik (Bir sene önce 893'te 447 hane) bir gayrimüslim nüfus kaydedilmiştir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere bu, İstanbul ve Galata'nın Fatih Vakfı haricinde kalan gayrimüslim nüfusunu göstermektedir. Ancak 429 hanelik bu nüfusun ne kadarının İstanbul'da ne kadarının Galata'da oturduğu belirtilmemiştir. Şu kadarını söyleyebiliriz ki, Galata'nın gayrimüslim nüfusu, yukarıdaki tabloda verilen hicri 894 ve 895 yılına ait rakamlar, Fatih Vakfı haricinde kalan gayrimüslim nüfusu içermediğinden, biraz daha yüksek olmalıdır.

²⁵⁹ Fernand Braudel, **II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, C. I, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1983, s. 486.

²⁶⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **Türkiyat Mecmuası**, C. X, İstanbul, 1953, s. 14-20.

²⁶¹ Braudel, **II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, C. I, s. 397; Barkan, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, s. 21.

²⁶² Braudel, **II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, C. I, s. 500.

²⁶³ Braudel, **II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, C. I, s. 396-410.

Braudel'in çoğunlukla batı Akdeniz ülkeleri için söylediği, köylerden kentlere doğru olan göçler sonucunda şehir nüfuslarının arttırması ve bunun şehirlerde kimi sorunlara yol açması, Osmanlı başkenti ve Galatası için ne derece geçerlidir?

Galata şer'iyeye sicillerinde, çeşitli sebeplerle Osmanlı'nın diğer eyaletlerinden buraya göç etmiş bazı kadın ve erkeklere rast ediyoruz. Artık Galata'ya yerleşmiş olan bu insanlar, bir zamanlar (*sabıkan*) Anadolu ve Rumeli'nin hangi şehir, kasaba ve köylerinde oturduklarını açıkça belirten ifadelerle sicillere kaydedilmişlerdir. Kimi alacak-verecek meselesi yüzünden, kimi bir alım-satım sonucunda doğan borcun tescil edilmesi ihtiyacından, kimi de bundan önceki memleketlerinde kalan taşınmazlarının satışı dolayısı ile mahkemenin yolunu tutmuşlardır. Özellikle sonuncuların, memleketleri ile irtibatlarını tamamen ortadan kaldıran bir girişim içinde olmaları gözden kaçırılmamalıdır. Bunlar anlaşıldığı kadarı ile Galata'yı artık yeni memleketleri olarak görüyor ve geri dönmeyi düşünmüyorlardı. Dikkat çeken bir diğer nokta Galata'ya göç eden bu kişilerin, meşru daire içinde hayatlarını sürdüren hali vakti yerinde insanlar olmalarıdır²⁶⁴.

Bu kayıtlar, Braudel ve Barkan'ın, köyden kente göç olarak formüle ettiği olgunun İstanbul ve Galata özelinde, Anadolu ile Rumeli'nin şehir, kasaba ve köylerinden göç olarak revize edilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu göçler sonucunda yukarıdaki örneklerde gördüğümüz gibi sadece işinde gücünde olan insanlar gelmedi. İşsiz güçsüz serseri takımı ile muhtemelen daha iyi yaşam koşulları veya yeni iş imkânları arayan köylüler de (*reaya*) onları takip etti. Köy ve kasabalardan İstanbul ve çevresindeki şehirlere göçler, 16. yüzyılın ortalarından itibaren artmaya başladı. 1567'de (975) Haslar kadısına gönderilen bir fermanda, Anadolu ve Rumeli'deki bazı yerlerden gelerek Haliç'in iki yakasında, Eyüp ve Kasımpaşa kıyılarına yerleşen köylülerin mahalle imamları ve müezzinleri aracılığı ile nasıl adamlar olduklarının teftiş edilip defterlere kaydedilmesi ve bu gibilerin bir daha buralara yerleşmelerine izin verilmemesi isteniyordu. Merkez bunları, eğer toprağa bağlı köylülerse toprakları boş kalacağı ve sipahileri zarar edeceği; kötü ve fena kimselerse (*ehl-i fesâd ve şenâat*) asayışı ve Müslüman ahalinin huzurunu bozacakları için istemiyordu. Daha da önemlisi

²⁶⁴ GSS, nr. 19, s. 76/2, (Evail-i Muharrem 1004/6-15 Eylül 1595); GSS, nr. 19, s. 100/2, (1 Safer 1004/6 Ekim 1595); GSS, nr. 21, s. 155/1, (22 Şaban 1007/20 Mart 1599); GSS, nr. 21, s. 232/1, (Evail-i Zilkade 1007/26 Mayıs – 4 Haziran 1599).

bu gibiler, başkent ve çevresindeki semtlere kafalarına göre yerleşecekleri için iskân problemlerine yol açacak ve yerli halkın temel gıda maddelerine ortak olacakları için olası bir kıtlığa zemin hazırlayacaklardı²⁶⁵.

Diğer Akdeniz ülkeleri, özellikle 16. yüzyılda, kentlerde kıtlık ihtimali baş gösterdiğinde sert tedbirler almaktan çekinmemişlerdir. İlk aşamada kentten buğday çıkışını yasaklar ve bunu kontrol edebilmek için de muhafızları iki katına çıkarırlardı. İkinci aşama olarak tüketici sayısı azaltılmaya çalışılır, şehir kapıları kapatılır ve yabancılar kovulurdu. Venedik ve Floransa gibi kentlerde bu tür önlemlere sık sık başvurulduğu görülmüştür²⁶⁶. Osmanlıların da bu gibi durumlarda en başta tahıl ihracına yasak getirdiğini biliyoruz²⁶⁷. Ancak 1567'deki örnekte, yerli halkın ihtiyaçlarını sekteye uğratma ihtimali bulunan köylülere ne yapıldığı konusunda ferman açık bir hükmü içermiyor, sadece ileride gönderilecek emirlere uyulması isteniyordu²⁶⁸. Muhtemelen merkez, yapılacak tahkikatın sonucunu bekleme kararı almıştı ve nihai kararını teftişten sonra verecekti.

İstanbul ve çevresinde 1550'lerden sonra yoğunlaşan göçler, yüzyılın son çeyreğine geldiğinde sadece İstanbul'daki değil aynı zamanda Galata'daki asayışı de bozuyordu. Bu gibiler, gündüz dağa çıkıp gece köylere ve kasabalara musallat oluyor, yol kesme, adam öldürme, kız veya oğlan kaçırma gibi akla gelebilecek her türlü suçta iştirak ediyor ve yerli halka korku saçıyorlardı. Ehl-i fesad, haramî veya levend olarak tanımlanan bu gruplar ile ilgili merkeze ulaşan şikâyetlerde 1575'ten sonra inanılmaz bir artış yaşanacaktır. Bunlar bazen arkalarında tek bir şahit bile bırakmadan ortadan kaybolabiliyor, bu nedenle de kim oldukları meçhul kalıyordu. Ancak tespit edilen veya yakalananlar arasında gayrimüslimler olduğu gibi Müslümanlar da vardı. Memleketleri ve kökenleri hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız bu haramîler ya Anadolu'nun ve Rumeli'nin farklı bölgelerinden topraklarını bırakarak gelen köylüler ya da büyük şehirlere devlet ricalinden birinin kapı halkı olmayı umarak gelen işsiz güçsüz bekâr gençlerdi. Bunlar giriştikleri yağma ve talan hareketleri ile Celaliliğin öncüsü olarak

²⁶⁵ Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (961-1000)**, s. 196-198.

²⁶⁶ Braudel, **II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, C. I, s. 398-400.

²⁶⁷ Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 279-306.

²⁶⁸ Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (961-1000)**, s. 196-198.

görülmüşlerdir²⁶⁹. Uzun süren savaşlar, iklim değişimlerinin üretim üzerindeki olumsuz etkisi, tarım alanlarının köylerde artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaması ve tımdan iltizama geçiş gibi çok değişik ve birbirini etkileyen etmenler, bu insanların şehre göç etmelerine neden olmuştur²⁷⁰.

Merkez, yüzyılın son çeyreğinde artmaya başlayan haramî faaliyetleri nedeniyle, Anadolu ve Rumeli'den gelerek Eyüp ve Kasımpaşa sahillerine yerleşen ahaliye 1567'de gösterdiği temkinli yaklaşımı, 1575'ten sonra göstermeyecektir. İstanbul ve Galata kadılarıyla silahdarbaşına 1579 Haziranı'nda (Rebiülahir 987) gönderilen hükümde, İstanbul'da geceleyin ev basıp, adam öldüren ve hırsızlık yapanların tespit edilemediği, bu nedenle de İstanbul halkının birbirlerine kefil vermesi ve 5 yıldır İstanbul'da oturan Anadolu ve Rumeli ahalisinin geri yerlerine gönderilmesi emrediliyordu²⁷¹. Fakat bu tedbirlerin soruna çözüm üretmediği anlaşılıyor. Ertesi sene (Cemaziyelevvel 988) Galata halkı mahkemeye gelerek fesadı görülen zimmî levend taifesini şikâyet ediyor ve yakalanabilmeleri için kefillerinin alınmasını istiyordu²⁷². 1591 Martı'nda (Cemaziyelevvel 999) ise Galata'da her gece evlere ve dükkânlara girildiği yönünde merkeze haberler geliyordu. Bu tür hırsızlıklardan Galata'yı mesken tutan levend ve azeb taifesinin sorumlu tutulduğu anlaşılmaktadır²⁷³. Merkez, kendisine iletilen bu hadiselerle karşı Galata kadısına bu gibilerin kefillerinin alınmasını isteyen emirler gönderiyordu²⁷⁴. Fakat 16. yüzyıl boyunca bekârların kefillerinin alınmasını

²⁶⁹ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyânları**, Ankara: Barış Kitap Basım Yayın, 1999, s. 70. Akdağ, 1515'de Karesi Sancak Bey'ine gönderilen bir hüküm-i hümayuna nazaran hırsız ve haramilerin (yani ehl-i fesad taifesinin) 16. yüzyıl başlarından itibaren tüm Anadolu'nun iç düzenini bozduğunu söylemektedir (s. 98). Ancak bu, kanımca ya bölgesel, ya da dönemsel bir hadisedir. 16. yüzyılın ilk yarısına ait İstanbul ve Galata'nın şer'iyeye sicilleri ile Divan-ı Hümayun'da tutulan mühimme defterlerinin elde bulunmaması, bu konuda kesin konuşmayı engelliyor. Ancak 16. yüzyılın ikinci yarısının ilk yirmi beş yılına ait sicil ve mühimme defterlerinde bir dizi halinde birbirini izleyen bu tür hadiselerle rastlanmaması, 16. yüzyılın tamamı için bir genelleme yapmanın doğru olmadığını düşündürüyor. Bu konuda Galata ve çevresinde görülen ehl-i fesad taifesinden bahseden ilk hüküm, 30 Mart 1576 (Selh-i Zilhicce 983) tarihlidir (BOA, **MZD**, nr. 3, s. 13/53). Bu tarihten sonra tüm 16. yüzyıl boyunca Galata ve çevresindeki yerleşimlerde görülen ehl-i fesad, haramî ve levendlerle ilgili sadece mühimme defterlerinde 30 civarında hüküm tespit edilmiştir.

²⁷⁰ William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyân (1591-1611)**, Ülkün Tansel (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

²⁷¹ BOA, **MD**, nr. 36, s. 301/795, (9 Rebiülahir 987/5 Haziran 1579).

²⁷² BOA, **MD**, nr. 43, s. 81/165, (5 Cemaziyelevvel 988/18 Haziran 1580).

²⁷³ BOA, **MD**, nr. 67, s. 101/270, (15 Cemaziyelevvel 999/11 Mart 1591).

²⁷⁴ BOA, **MD**, nr. 67, s. 97/259, (15 Cemaziyelevvel 999/11 Mart 1591); BOA, **MD**, nr. 67, s. 101/270, (15 Cemaziyelevvel 999/11 Mart 1591).

isteyen türden emirlerin arka arkaya çıkartılması alınan tedbirlerin yeterli olmadığını ve soruna çözüm üretmekten uzak kaldığını göstermektedir²⁷⁵.

Yüzyılın ortalarında İstanbul ve Galata'nın etrafındaki semtlere (Eyüp, Kasımpaşa gibi) yerleşen, fakat umduklarını buralarda da bulamayan bu nüfus grupları, oturdukları bölgelerde 1575'lerde başlattıkları haramilik faaliyetlerini, yüz yılın sonlarına doğru şehrin içine (İstanbul ve Galata) kadar genişletmişlerdi. Bu durum sadece merkezdeki nüfus baskısının ne kadar büyük olduğuna değil, aynı zamanda Braudel'in Batı Akdeniz kentleri için söylediği nüfus artışının göçlere, göçlerin ise şehirlerde bazı sorunlara yol açtığı olgusunun Osmanlı için de aynen geçerli olduğuna işaret eder.

Buraya göç edenlerin ne tam bir sayımına ne de etnik-dinî aidiyetlerini gösteren toplu bir dökümüne sahibiz. Ancak parçalar birleştirildikçe elimizdeki yapboz, göçle gelenlerin arasında Müslümanların daha fazla olduğunu düşündürüyor. Yüzyılın başlarında küçük birer köy görünümünde olan Kasımpaşa ve Tophane, yüzyılın sonlarına gelindiğinde çoğu Anadolu şehrinden kalabalık ve büyük birer kasaba halini almıştı. Yüzyılın ortalarında Galata'da mülk edinmeye gücü yetmeyen Müslüman nüfus, çoğunlukla buraları tercih ediyordu. Bu durum bu iki semtin kalabalıklaşmasına olduğu kadar Türkleşme ve Müslümanlaşmasına da büyük katkıda bulundu. Hatta buralardaki Müslüman baskısı o derece arttı ki, bazı gayrimüslim grupları devlet eliyle başka semtlere yerleştirildi. Mevcut veya yeni gelen hali vakti yerinde gayrimüslimler ise çoğunlukla sur içinde belirli bölgelere veya kule kapısının hemen kuzeyinde bulunan ve yeni yeni gelişmeye başlayan Beyoğlu semtine yerleşmeyi tercih etti.

Ne var ki, Müslümanların Galata'daki nüfus yoğunluğunun rakamsal karşılığının ne olduğu sorusuna, hala net bir cevap veremiyoruz. Eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle de herhalde bunu hiçbir zaman yapamayacağız. Ancak, Müslümanların fetihden sonraki 20 yıl içinde, 1478'de, tüm Galata'nın % 35'ini oluşturan bir nüfus yoğunluğuna ulaştığı ve Müslüman nüfus artışının 15. yüzyılın sonlarıyla 16. yüzyıl boyunca devam ettiği bilgisine dayanarak en azından % 50'lik bir nüfusa ulaşmış olduklarını, spekülatif bir biçimde, tahmin ettiğimizi söyleyebiliriz.

²⁷⁵ BOA, **MD**, nr. 73, s. 438/966, (23 Şevval 1003/1 Temmuz 1595); BOA, **MD**, nr. 74, s. 128/421, (3 Muharrem 1005/27 Ağustos 1596).

Galata ve çevresinde Müslüman nüfus bu denli çoksa veya en azından % 50'lik bir orana sahipse, bu bölümün başında üzerinde durduğumuz Osmanlı dönemi yerli ve yabancı yazarları neden Galata'yı çoğunlukla gayrimüslimlerin yaşadığı bir kent olarak tarif etmiş ve burada yaşayan Müslümanları görmezden gelmişlerdir?

Eldem bunu, batılı yazarların Müslüman mahallelerini görmemiş olmalarıyla, Müslüman yazarlarınsa (Evliyâ Çelebi'yi baz alıyor) biraz da hayret ve nefretle kendilerine çarpıcı gelmiş bir manzarayı öne çıkarmalarıyla açıklıyor²⁷⁶. Eldem'in burada öne sürdüğü görüşler, konuyu tam anlamıyla netliğe kavuşturuyor.

Yukarıda burada yaşayan gayrimüslimlerden başka tüccarların, elçilerin, gemicilerin ve daha birçok yabancıların Osmanlı başkentine geldiğinde çoğunlukla Galata'da kaldıklarını görmüştük. Çoğunlukla ekonomik ve sosyal hareketliliğin yoğun olduğu kıyı şeridinde faaliyet gösteren bu yabancılar, Galata'da zaten zengin olan kültürel çeşitliliği daha da arttırıyorlardı. Diğer yabancılar gibi Galata'yı yeterince tanımayan seyyahlar, buraya adımlarını attıkları ilk andan itibaren bu çok kültürlü ortamla karşı karşıya kalıyorlardı. Kendi dindaş veya ırkdaşları ile aynı ortamlarda bulunan seyyahlar, istatistikî verilerden yoksun oldukları gibi kendilerine anlatılanlarla da yetinmek zorundaydılar.

Seyyahların kendi elçiliklerini sık sık ziyaret ettiklerini biliyoruz. Kaldı ki bazı seyyahlar dönemin politik koşulları gereği başka devletlere ait elçiliklerin kapısını da zaman zaman çalabiliyorlardı. Heberer Pera'ya yerleşen Venedik, İngiltere ve Fransa elçilerinin ve elçilik çalışanlarının özgürlüklerinden bahseder²⁷⁷. Seyyahlar, elçi konaklarında gördükleri bu özgürlük ortamını kendilerince tüm Galata'ya mal etmiş olabilirler.

İstanbul'a gelen seyyahların burada serbestçe dolaşmalarına her zaman izin verilmiyordu. Bunlar muhtemelen sınırları önceden çizilmiş belirli bir alanda gidip geliyorlardı. Gayrimüslim nüfusun yaşadığı yerler ile kilise ve manastırlar bunların başında geliyor olmalıdır. Mesela 1591'de Avusturya-Macaristan elçilik heyeti ile İstanbul'a gelen Baron W. Wratislaw İstanbul'u gezdikten sonra Galata'ya ancak bir izinle geçebildiklerini, burada da Alman Hans Long'un evinde misafir olduklarını

²⁷⁶ Eldem, "Nostaljidən Arındırılmış Bir Bakış: Galata'nın Etnik Yapısı", s. 58-59.

²⁷⁷ Heberer, **Osmanlıda Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588**, s. 291.

anlatır²⁷⁸. Ayrıca bu seyyahlar, Galata'da gördükleri Hıristiyanların görece rahat bir hayat sürmesi nedeni ile kültür şoku yaşamış olmalıdır. Unutulmamalıdır ki 16. yüzyıl, Avrupa'da Müslümanların ve Yahudilerin baskıya uğradığı, dinlerini değiştirmek zorunda bırakıldığı ve sınır dışı edildiği meşûm bir çağdı. Böyle bir Avrupa'dan gelen seyyahlar, bu manzara karşısında şaşkınlığa uğrayarak durumu gayrimüslimlerin kenti olgusu ile açıklama kolaycılığına gitmiş olabilirler.

Müslüman seyyahların durumu ise bunun tam tersiydi. Gayrimüslimlerin serbest bir hayat sürdüğü kent, Müslümanların yaşadığı bir yer olamazdı, burası ancak gayrimüslim yerleşimi olabilirdi. Zira Müslüman bir kentte bu tür "*fenalıklara*" kimse izin vermezdi.

²⁷⁸ Wratislaw, **Baron W. Wratislaw'ın Anıları**, s. 68.

BÖLÜM 4: GALATA'DA YÖNETİM: YÖNETİM KURUMLARI VE YÖNETİCİLER

4.1. Osmanlı Öncesi Duruma Bir Bakış: Podestadan Kethüdaya

12. yüzyılda, Bizans başkenti Konstantinopolis'te, Ceneviz topluluğunu temsilen konsolos veya vikonttan pek de farkı olmayan podesta adı verilen bir yönetici bulunuyordu¹. Bu görevlinin gücü ve etkinliği 13. yüzyılda özellikle de 1267'de Galata'nın bir Ceneviz kolonisi haline gelmesinden sonra arttı. Bu dönemin başlarında Galata podestasının Kefe hariç, Bizans topraklarında bulunan tüm Ceneviz vatandaşları üzerinde otoritesi bulunuyordu. Bu yüzden ki podestalara bazen “*Roma İmparatorluğundaki Ceneviz temsilcisi*”² gibi kapsayıcı bir unvan veriliyordu³. Ancak 14. yüzyılda zamanla bu unvan terk edilmeye ve kullanılmamaya başlandı. Podesta terimi artık sadece Galata'da oturan ve yetki alanı İstanbul ve çevresi ile sınırlandırılmış bulunan görevliyi ifade etmek için kullanılır oldu. Çünkü Bizans İmparatorluğu küçülmüş ve Konstantinopolis ile etrafındaki araziye hapsedilmişti. Aynı zamanda yeni Ceneviz kolonileri Bizans İmparatorluğu'nun sınırları dışında kurulmuş, öyle ya da böyle Galata podestasının yetki alanının dışında kalmışlardı. 14. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Sinop konsolosu hala Galata podestasının yönetimine bağlıyken, Amasra ile Samsun, Kefe konsolosunun otoritesi altına girmişti⁴.

Podesta, imparatorluk başkentinde yaşayan diğer Latin ulusların temsilcileri arasında en ayrıcalıklısıydı. Yeni atanan podesta imparatorun huzuruna kabul edildiğinde dizini iki kez kırması ve onun elini ve ayağını öperek itaatini göstermesi gerekiyordu. Ayrıca her pazar günü başkent in ileri gelen Latin sakinleri ile birlikte saygılarını sunmak için

¹ İstanbul'da Pisa kolonisinin başında bulunan kişiye konsolos (consul), Venedik kolonisinin başındaki kişiye de balyos (bailo) adı veriliyordu (Louis Mitler, “The Genoese in Galata: 1453-1682”, **International Journal of Middle East Studies**, C. I, S. 1, 1979, s. 75).

² Galata podestalarının bir listesi ile kullandıkları unvanlar için bkz. E. Dalleggio D'Alessio, “Listes des Podestats de la Colonie Génoise de Péra (Galata), des Prieurs et Sous-Prieurs de la Magnificia Communita”, **Revue des Études Byzantines**, C. XXVII, 1969, s. 153-155.

³ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 512; Balard, **La Romanie Génoise**, C. I, s. 359.

⁴ Balard, **La Romanie Génoise**, C. I, s. 360.

sarayı ziyaret ettiğinde imparatorun sofrasına oturma imtiyazına sahipti⁵. Protokol kuralları gereğince bu gibi ziyaretlerde büyük amiralden sonra yer alırdı⁶.

Podesta anavatan Cenova'da yürürlükte olan yasaları kolonide uygulamak ve Bizans'la yapılan antlaşma şartlarına uymakla yükümlüydü. Ayrıca Cenova'dan özel olarak koloni için gönderilen emirnameleri kolonide hayata geçiriyordu, fakat anavatana sormak için vaktin kısıtlı olduğu çoğu durumda bağımsız karar alma yetkisine de sahipti⁷. Koloninin devamlılığını sağlamaya yönelik olarak anavatan tarafından podestalara tanınan bu görece özgür karar alma yetkisi, çeşitli danışma meclisleri ile denetlenmeye çalışılmıştır. Bu meclislerden küçük olanı yarısı soylulardan, yarısı da halktan seçilen 6 üyeden oluşuyordu. 24 üyeye sahip olan büyük meclis ise çoğunlukla soylulardan seçiliyordu⁸. Podesta 6 kişilik küçük meclisi atıyor, bunlar da soylulardan oluşan 24 kişilik büyük meclisi seçiyordu. Bu usul 1317'de yapılan bir düzenlemeyle değiştirildi ve küçük meclisin atanması büyük meclisin uhdesine bırakıldı. Bununla podestanın danışma meclislerinin teşkilindeki rolü de tırpanlanmış oldu⁹.

Topluluğun gelirlerini yöneten iki hazinedar gibi alt düzey idarecileri podesta, küçük meclis ile birlikte atardı. Meclis üyeleri ayrıca, podestaya gelirler ve giderlerin düzenlenmesi, diplomatik faaliyetlerin yürütülmesi gibi birçok konuda yardım ederdi. Meclis üyelerinin üçte iki çoğunlukla aldığı kararlara podestanın itiraz hakkı bulunmuyordu¹⁰.

Podestaya yönetim işlerinde yardımcı olan bu iki meclisin yanında ayrıca malî, adlî ve diplomatik işlerde yardımcı olan birçok büro vardı¹¹.

Podesta yargı yetkisini ya bizzat ya da yerine atadığı bir naib aracılığı ile yönetim sarayında yerine getirirdi. Podestanın yetki dairesine giren tüm Cenevizliler adlî işlerini bu mahkemede halletmek zorundaydılar. Bir Cenevizli ancak karşı tarafın davalı veya

⁵ Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, s. 277.

⁶ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 512.

⁷ Heyd, s. 512.

⁸ Heyd, s. 513; Balard, **La Romanie Génoise**, C. I, s. 361.

⁹ Balard, s. 361.

¹⁰ Balard, s. 362.

¹¹ Balard, s. 362.

davacı olarak Bizans uyruklu olması durumunda imparatorluk mahkemelerinde yargılanabilirdi. Bu durumda podesta kararı taraflı bulursa itiraz etme hakkına sahipti¹².

Podestanın idarî ve adlî sorumluluğunun büyük bölümünü ticarî işlemler oluşturuyordu. Bu işlerde kendisine yardımcı olan bir ticaret bürosu vardı. Çok yoğun bir iş temposuna sahip olan bu büro, tüccarların her türlü sorunları ile ilgileniyor ve yürürlükteki ticarî kanunların uygulanmasını sağlıyordu. İmparator ile var olan iyi ilişkileri bozmamak adına ihracı yasak malların ticaretini yapan ya da yabancı tüccarların mallarını kendi malları imiş gibi göstererek gümrük vergilerinden muaf tutulmalarını sağlayan Ceneviz tüccarlarını bu büro denetliyor ve cezalandırıyordu¹³.

Podestanın zaman zaman anakara Cenova tarafından kısıtlanmaya çalışılan bu geniş yetki ve sorumlulukları, İstanbul'un Osmanlıların eline geçmesinden sonra son buldu. Galatalı Cenevizliler fethin ardından şehrin anahtarını Fatih'e sundular ve kendilerine kimi imtiyazlar bahşeden bir ahidnâme elde etmeyi başardılar. Cenevizliler bununla Osmanlı topraklarındaki en ayrıcalıklı Latin topluluğu olma özelliğini kazanırlarken kolonilerinin yöneticisi olan podestayı kaybettiler. 1453 ahidnâmesi podesta yerine Galata'da yaşayan Cenevizlilere bir kethüda seçme hakkı tanıyordu¹⁴. Son podesta Angelo Giovanni Lomellino, kardeşine yazdığı mektupta topluluk üyelerinin bu görevliyi kendilerinin özgür iradeleri ile seçebileceğini belirtmektedir¹⁵. Fetih anında Sakız adasında bulunan Franco Giustiniani ise 27 Eylül 1453'te Cenova devlet başkanına (doçuna) hitaben kaleme aldığı mektubunda, Galata podestasının yetkilerinin elinden alındığını ve yerine Türkler tarafından halk arasında *protogerum* (kethüda) adı verilen bir görevlinin atandığını yazmaktadır¹⁶. Ancak mektubunda daha çok Galata'dan Sakız adasına gelenlerin getirdiği bilgileri aktaran ve ada halkının görüşlerini yansıtan Franco Giustiniani'nin yazdıkları gerçeği yansıtmamaktadır. Gerek ahidnâmede gerekse podestanın mektubunda, kethüdanın Galata halkının seçimiyle iş başına geleceği açıkça belirtilmiştir. Galata kadısına gönderilen 1528 (934) tarihli bir ferman, kethüdanın 16.

¹² Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 514.

¹³ Heyd, s. 514-515.

¹⁴ “*Ve kendüleri aralarında kimi ihtiyâr iderlerse maslahatlarıçün kethüdâ nasb ideler*” (GSS, nr. 17, s. 190/1; Bulunur, “II. Mehmed Tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnâmesi ve Buna Yapılan Eklmeler Hakkında Yeni Bilgiler”, s. 76).

¹⁵ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 127; Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 160.

¹⁶ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, s. 49.

yüzyılda da bulunduğunu ve Galata halkının reyıyla iş başına geldiğini göstermektedir. Aslında ferman, Galata'nın "kadim" halkının II. Mehmed zamanında elde ettikleri imtiyazlarını kaybetmelerine neden olan bir dizi gelişmeyi merkeze şikâyet etmeleri üzerine kaleme alınmıştır. Bu gelişmelerden biri de evvelden beri kendi özgür iradeleri ile seçtikleri kethüdalarının ölmesi ve bunun ayrıcalıklı durumlarını kaybetmelerine neden olan olaylar zincirinin başlangıcı olmasıdır. Merkez durumun araştırılması için Galata kadısını görevlendirmiş, kadı da teftiş işini *ehl-i vukuf* aracılığı ile gerçekleştirmiştir. Ehl-i vukuf, yaptığı teftiş sonucunda durumun Galata halkının arz ettiği şekilde olduğunu tespit etmiş; bunun üzerine merkez, Galata kadısına, halkın elindeki ahidnâme hükümlerine göre muamele edilmesini ve kethüda hususunun evvelden olduğu gibi işlerlik kazandırılmasını emretmiştir¹⁷. Fermanın tarihi her ne kadar Kanuni Sultan Süleyman döneminin ilk yıllarına denk gelse de kayıtlı bulunduğu defter (GŞS, nr. 17) genellikle 1593/1594 (1002) yıllarına ait davaların kaydedildiği bir şer'iyeye sicilidir. Bu fermanın 16. yüzyılın sonlarına ait bir deftere kaydedilmesinin nedeni muhtemelen fermanda bahsi geçen hususların bu tarihte de bir anlaşmazlığa konu olmasıdır.

Kethüdanın görev ve sorumluluklarına bakıldığında podestadan oldukça geride olduğu görülür. Podestanın sahip olduğu idarî yetkiler, kethüdanın elinde yoktur, ancak gerek eski podesta Angelo Giovanni Lomellino'nun, gerekse Franco Giustiniani'nin yazdığı mektuplarından anlaşıldığı kadarı ile cemaat arası bazı yargı işlerinden kethüda sorumludur¹⁸. Yukarıda bahsedilen 1528 tarihli ferman, kethüdanın adlî sorumluluklarına ek olarak bazı malî sorumluluklarının bulunduğunu da gösteriyor. Bu görev daha çok haraç gibi devlete ödenmesi gereken vergilerin cemaat üyeleri arasından toplanarak teslim edilmesi ile ilgilidir¹⁹. Podestanın malî yetkileri ile kıyaslandığında, bunlar çok hafif kalmaktadır. Kethüda bu yönü ile değerlendirildiğinde topluluğun devlet nezdindeki temsilcisi gibi görünmektedir.

¹⁷ GŞS, nr. 17, s. 190/3; Bulunur, "II. Mehmed Tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnâmesi ve Buna Yapılan Eklemeler Hakkında Yeni Bilgiler", s. 80.

¹⁸ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 127; Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, s. 49.

¹⁹ GŞS, nr. 17, s. 190/3; Bulunur, s. 80.

4.2. Galata Kazası ve Kadısı

Osmanlılarda temel yönetim biriminin sancak, bunun en üst düzey yöneticisinin de sancakbeyi olduğu kabul edilmiştir²⁰. Ancak Akdağ, Osmanlı [taşra] yönetim sisteminin vilayet-sancak-kaza üçlemesi ile anlatılmasına karşı çıkmakta ve merkezî hükümet denetiminde olan yönetim biriminin kaza olduğunu öne sürmektedir²¹.

Akdağ, Osmanlıların ülkeyi yüzlerce kazaya bölerek buraları kurdukları idarî-kazaî örgütler yardımıyla yönettiklerinden bahsetmektedir. Ona göre kazalar “*bir taraftan ticarî ve diğer taraftan kültürel üstünlüğü ile, yani çevresinin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile, böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idarî bir birliği ifade etmekte idi.*”²²

Kazanın Osmanlılara has bir idarî birim olduğu, Osmanlılardan önce Selçuklular döneminde, böyle bir örgütlenmenin bulunmadığı bilinmektedir²³. Bu durum kazaların yönetiminden sorumlu olan kadıların görev ve yetkilerinin Osmanlılar döneminde genişlemesi ile ilgilidir. Kadıların aslî vazifesi, halk arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaktır. İslamiyet’in ilk yıllarında bu görevi Hz. Muhammed ve ilk halifeler bizzat yürütmüş, fakat devlet büyüyüp işler çoğalınca hariçteki davaları görmek için yerlerine vekil tayin etmişlerdir. Osmanlılar döneminde kadıların yargı görevlerine idarî, mülkî ve beledî görevler de eklenmiş, böylece görev yaptıkları bölgede merkezî idarenin en önemli temsilcisi durumuna gelmişlerdir²⁴.

²⁰ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Ruşen Sezer (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Ya.yınları, 2003, s. 122; İ. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 25.

²¹ “*Gerçekler araştırılmadan kabul edilen bu vilâyet-sancak-kaza suretindeki düzen ayrımı, tamamiyle askerî (ve biraz da asâyiş düzeni ile ilgili) bir anlam ifade edip, sivil hükümet idaresi ise, başşehir bağı tek bir bölüm olmak üzere, kazalardan ibaret bulunmaktadır. Böylece, Osmanlı hükümetinin geniş Türkiye topraklarını idare etme şekli, memleketi yüzlerce kazalara bölerek, buralara mahsus belirli idarî-kazaî örgütler kurmuş ve hükümet yönetimini halk tabakalarının derinliklerine böyle iletmiş olmaktan ibaret bulunmuştur.*” Bkz. Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, C. II, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 59.

²² Akdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, C. II, s. 60. Bu tarife uymayan, yani herhangi bir kasaba veya şehir merkezi olmayan, sadece köylerden müteşekkil kazalar da bulunmaktaydı. Bu durum genellikle Türkmen aşiretlerinin yaşadığı ve göçebe hayatın hâkim olduğu bölgeler için geçerliydi. Bunun için bkz. Akdağ, s. 60.

²³ Tuncer Baykara, “Kaza”, **DİA**, C. XXV, Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 119.

²⁴ Ebül’ulâ Mardin, “Kadı”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. VI, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 44. Aslında Osmanlı kadısının görev alanlarını bunlarla sınırlı tutmak mümkün değildir. Kadı, yargı ve merkezî idareyi ilgilendiren yönetim görevlerinden başka, şehir hayatının birçok dalında faaliyet gösteriyordu. Esnaf ve lonca örgütlerinin denetimi, narh tespiti, alt yapı tesislerinin yapım ve onarımı, şehirdeki din görevlilerinin atanması, vakıflar ile ilgili işlerin görülmesi kadıların görev yaptığı alanlardan

Akdağ'ın kazaları doğrudan merkezî hükümetin denetiminde olan temel yönetim birimi olarak görmesinin sebebi kadıların genişleyen bu yetki ve sorumluluklarıdır. Gerçekten de kadı yürütmeyi ilgilendiren birçok alanda sancakbeyi ile birlikte görev alıyordu²⁵. Hatta bazen sancak dâhilindeki çeşitli meseleler doğrudan kadılara havale ediliyordu²⁶.

Osmanlılar bir bölgeyi fethettiklerinde ilk olarak yargı ve yönetimden sorumlu bir kadı ile asayiş ve icradan sorumlu bir bey atıyorlardı. Bey, kadının hükmü ve izni olmaksızın harekete geçemez, kimseyi cezalandıramazdı. Kadı, emirleri doğrudan merkezden alır ve bunu kaza bölgesinde bulunan ilgili *ehl-i örf** mensuplarına bildirirdi. Osmanlılar, sınırları önceden çizilmiş bu idare sistemi ile adil bir yönetim sergilemeyi amaçlamışlardır²⁷.

İstanbul merkezde yer aldığı için buraya bir sancakbeyi veya beylerbeyi değil ehl-i örf mensup bir subaşı ile ulemadan kadı atanmıştır. II. Mehmed, fetihten hemen sonra İstanbul'a Hızır Bey'i kadı olarak tayin etmiş; onun ölümünden sonra İstanbul kadılığı, Galata ve Üsküdar kadılıkları ile birleştirilerek Molla Hüsrev'e verilmiştir²⁸. Ancak Galata'ya atanan ilk kadının kimliği ve atanma zamanı konusunda herhangi bir bilgi sahibi değiliz. Herhalde Galata'nın da, İstanbul kadılığı ile birleştirilmeden önce Hızır Bey ile aynı zamanda atanmış müstakil bir kadısı bulunuyordu. İstanbul çevresindeki kazaların birleştirilerek tek bir kadılık haline getirilmesi 16. yüzyılda da görülen bir durumdu. Eyüp, 1552 (959) ve 1574'te (982) Galata ile birleştirilerek mevleviyet yapılmıştı²⁹. Fakat iki tarihte de bu durum fazla uzun sürmemiş ve bir müddet sonra bu kazalara farklı kadılar atanmıştır. Kazaların birleştirilmesi muhtemelen bu göreve atanan kadının kimliği ve derecesi ile ilgiliydi. Mesela 1552'de Eyüp mülhakatıyla

sadece birkaçıdır. Osmanlı kadısının görev alanlarının genel ve teorik bir anlatımı için bkz. İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1994, s. 25-48. Kadıların şehir yönetimindeki rolünü Ankara ve Konya şer'iyeye sicillerine dayalı olarak anlatan bir çalışma için bkz. Özer Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995, s. 80-88.

²⁵ Öztürk, **Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600**, s. 133.

²⁶ Öztürk, s. 135-136.

* Ehl-i örf, ulema dışında kalan ve sultanın icra otoritesini yerine getiren memurların tümüne verilen genel bir addir. Padişahların hazırlattığı örfî kanunları, şer'î hükümler ile birlikte uygulama yetkisi kadılara verilmiştir. Fakat kadıların verdiği hükümlerin icrası ehl-i örfün görevidir (Halil İnalçık, "Örf", **İslâm Ansiklopedisi**, C. IX, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 480).

²⁷ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, s. 108.

²⁸ Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, C. V, İsmet Parmaksızoğlu (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 103.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara: TTK Yayınları, 1988, s. 96-97.

birlikte Galata kadılığı buyrulan Abdullah bin Abdulkadir, bundan önce üç yüz akçe ile Selanik, Sidrekapısı ve Galata kadısı olmuş, bu görevdeyken Mısır Evkafı'nın teftişine memur edilmişti. Mısır'daki vazifesinin ardından Eyüp ile birlikte Galata kadısı olan Abdullah bin Abdulkadir, ayrıca Sadrazam Rüstem Paşa'nın iltifatına da mazhar olmuştu³⁰. Herhalde verilen görevlerde gösterdiği başarılar Molla Abdullah'ın iki kadılıkla birlikte taltif edilmesinin temel nedeniydi. 1574'te ise Şeyh Bahaeddin zade Abdullah bin Lütfullah, Süleymaniye Medresesi müderrisliğinden sonra Eyüp ile birleştirilen Galata kadılığına atanmıştı. Abdullah bin Lütfullah, 1579'da Eyüp kadılığı Galata'dan ayrılana kadar bu görevde kalmıştı³¹. İki kadılığın birleştirilmesi Abdullah bin Abdulkadir'in derecesi, Abdullah bin Lütfullah'ın ise kimliği ile ilgili görünmektedir³². Eyüp sadece Galata ile değil, başka kazalarla da birleştiriliyordu. 1583/84'te (991) Eyüp kazası Silivri, Çatalca ve Ereğli kazaları ile birleştirilerek mevleviyet yapılmış ve Molla Piri'ye verilmişti³³. Kadılıkların birleştirilmesi, Galata'dan ziyade Eyüp ile daha doğrusu Eyüp'ün mevleviyet yapılmak istenmesi ile ilgili olmalıdır.

Galata, en azından 16. yüzyılın ikinci yarısından beri, mevleviyet adı verilen büyük kadılıklardandı³⁴. Bu tür kadılıkların tayinleri 16. yüzyılın ortalarına kadar kazaskerlerin yetkisi dâhilinde iken bu tarihten itibaren şeyhülislamlara bırakılmıştır³⁵. Mevleviyet

³⁰ Nev'izâde Atâullah Atâi, **Zeyl-i Şakâyık**, İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1268, s. 132-133.

³¹ Nev'izâde, **Zeyl-i Şakâyık**, s. 305.

³² Sadece İstanbul ve çevresinde değil, Anadolu'da da bazı kadılık bölgeleri zaman zaman birleştiriliyor veya bölünüyordu. Mesela 16. yüzyılda Murtazabad, müstakil bir kadılık iken sonraları Ankara kazasının bir nahiyesi haline getirilmişti (Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, s. 63). Repp, 16. yüzyılın ikinci yarısında bazı kasaba kadılıklarının birleştirilerek yüksek dereceli mevleviyet kadılıkları haline dönüştürülmesinin bir çeşit rüşvet ve adam kayırma aracı olduğunu öne sürüyor. 1552'de Eyüp ile birleştirilen Galata kadılığına atanan Abdullah bin Abdulkadir'in Sadrazam Rüstem Paşa; 1562/3'te Kütahya kadılığı ile birlikte aynı şehirdeki Germiyanolu Medresesi müderrisliğine getirilen Muhammed bin Abdullah'ın da şehzade Selim (daha sonra Sultan II. Selim) ile irtibatına dikkat çekiyor (R. C. Repp, **The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy**, London: Ithaca Press, 1986, s. 48).

³³ Nev'izâde, **Zeyl-i Şakâyık**, s. 302.

³⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, s. 98. Uzunçarşılı burada Galata'yı 17. yüzyıldaki mevleviyet kadılıkları arasında saymaktadır. Ancak Galata en azından 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mevleviyet statüsünde idi. Aydın ve Günalan'ın yüksek dereceli kadıların tayin ve azil işlemlerinin kaydedildiği ruus defterleri üzerine yaptığı incelemeler bunu doğrulamaktadır (Bilgin Aydın ve Rifat Günalan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadıları", **Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı**, İstanbul: Etkin Kitaplar, 2011, s. 21).

³⁵ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, s. 95-96. Bu tarihe kadar tayinler kazaskerinin sadrazama inhası, onun da padişaha arzı ile olurken; bu tarihten sonra şeyhülislamın sadrazam aracılığı ile yaptığı arzlar sonucunda gerçekleşmiştir. Atama listesi padişaha sunulmadan önce sadrazam ve şeyhülislamın görüşerek bir mutabakat sağladıkları anlaşılmaktadır. Ancak bazı durumlarda (sadrizam ve şeyhülislamın aralarının açık olduğu gibi) sadrazamın bu yetkiyi gasp ederek şeyhülislam ile görüşmeden

kadıları sancak ve kaza kadılarından farklı bir hiyerarşiye sahipti ve bunlar Süleymaniye, Sahn-ı Seman ve muadili medreselerin müderrisleri arasından tayin ediliyorlardı³⁶. Ancak bazı durumlarda 500 akçe yevmiyeli, taht kadılığı adı verilen büyük kadılıklara, daha alt derecedeki mevleviyet kadılıklarından da tayinler yapılabiliyordu³⁷. Uygulamaya bakıldığında yüksek dereceli bir medreseden çıkan müderrisin önce orta dereceli bir mevleviyete, ardında da Bursa, Edirne ve İstanbul gibi taht merkezliği yapmış yüksek dereceli bir mevleviyete atandığı görülmektedir. Galata kadılığına atanan bir ilmiye mensubu ise bazen bir medreseden, bazen de başka bir mevleviyet kadılığından bu göreve geliyordu. Nev'izâde'nin ulema biyografisinden, 16. yüzyılın ikinci yarısında Galata'da görev yaptığını tespit edebildiğimiz 15 kadıdan sadece 5'i (1/3'ü) müderrislikten bu göreve atanmıştı. Geriye kalan 10'u (2/3'ü) ise diğer mevleviyet kadılıklarından buraya gelmişti. Aralarında nadir de olsa bir önceki görev yeri Bursa ve Edirne gibi taht merkezliği yapmış şehirler olan kadılar da bulunuyordu³⁸. Aydın ve Günalan'ın mevleviyet kadılarının atama kayıtlarının tutulduğu ruus defterleri üzerine yaptığı araştırmalar, Nev'izâde'nin biyografisindeki bilgileri doğrulamaktadır. 16. yüzyılın sonlarına ait ruus defterlerinde tespit edilen, Galata'ya atanmış 5 kadıdan sadece biri Süleymaniye Medresesi'nden, 4'ü ise Selanik (2), Bursa ve Eyüp gibi diğer mevleviyet kadılıklarından bu göreve gelmişti³⁹. Gerek Nev'izâde'nin biyografisi gerekse ruus kayıtları, 16. yüzyılın ikinci yarısında büyük kadılıklara yapılan atamalarda, Uzunçarşılı'nın bahsettiği gibi bir terfi sırasının takip edilmediğini göstermektedir. Uzunçarşılı, Galata'ya Manisa, Bağdad ve Filibe'den mazul kadıların atandığı bilgisini vermektedir⁴⁰. Ancak yukarıda bahsedilen kaynaklarda bu kazalarda görev yapan herhangi bir kadının Galata'ya atandığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Herhalde bu sıralama daha çok 17. yüzyıl için geçerliydi.

atama listesini doğrudan padişaha sunduğu da oluyordu (Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, s. 179-180).

³⁶ Aydın ve Günalan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadıları", s. 21.

³⁷ Aydın ve Günalan, s. 24.

³⁸ Mesela Molla Bekayî Abdülbaki, 1580'lerde müderrislikten Selanik, oradan da Galata kadılığına atanmıştı (Nev'izâde, **Zeyl-i Şakâyık**, s. 331). 1592'de Abdülkerim zade Abdullah'ın müderrislikten sonra ilk atandığı kadılık, Galata kadılığı olmuştu (Nev'izâde, s. 391). Ünlü şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin oğlu Molla Mustafa da Sahn ve Edirne Selimiye müderrisliklerinden sonra 1584'te Selanik, 1587'de de Galata kadılığına getirilmişti. Molla Mustafa bununla da kalmamış, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılığından sonra kazaskerlik makamına kadar yükselmişti (Nev'izâde, s. 428). Mevleviyet kadılıkları arasında genellikle bir yatay hareketlilik hâkimken, Molla Mustafa gibi mesleğin en üst mertebelerine çıkabilmek için herhalde ya iyi bir aileye mensup ya da güçlü bir hamiye sahip olmak gerekiyordu.

³⁹ Aydın ve Günalan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadıları", s. 28

⁴⁰ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, s. 98, 274.

Bununla birlikte gerek Nev‘izâde’de gerekse ruus kayıtlarında Selanik kazası, Galata’ya atanan kadıların önceki görev yeri olarak öne çıkmaktadır⁴¹.

Evliyâ Çelebi, Galata’yı 500 akçeli mevleviyetler arasında saymaktadır⁴². Ancak bu durum daha ziyade Evliyâ Çelebi’nin yaşadığı devirde geçerli olmalıdır. Zira ulema biyografilerinde Galata kadılarının yevmiyeleri 250 ve 300 akçe olarak zikredilmiştir⁴³.

16. yüzyılda, 250 veya 300 akçe yevmiyeli Galata kadılarının yargı dairesine boğazın Rumeli yakası ile güney Marmara’daki bazı yerleşimler giriyordu. Başka bir deyişle kabaca tarif edilen bu alan, Galata kazasını sınırlarını oluşturuyordu. Kasımpaşa, Tophane, Beşiktaş, Yeniköy, Kapıdağ (Kapudağ) yarımadası ile Marmara ve İmralı (Mîr Ali) adaları, Galata kazasına bağlı belli başlı yerleşimlerdi⁴⁴. Bazen kasaba veya nahiye şeklinde kayıtlara yansıyan bu yerleşim yerlerinde Galata kadısına bağlı birer naib bulunuyordu⁴⁵.

Kadı, kaza (yargı) dairesi içindeki bir bölgeye kendi vazifelerini yerine getirmesi için naib tayin ederdi. Ancak her istediği yere daimi naib gönderemezdi. Buna o bölgenin nüfusu ve diğer semtlere uzaklığı göz önünde bulundurularak merkez tarafından karar verilirdi⁴⁶. Galata kadısına bağlı naiblerin görev yaptığını tespit ettiğimiz yukarıdaki yerleşimlerin çoğu kasaba statüsünde ve belirli bir nüfus yoğunluğuna sahip yerlerdir. Ancak sicillerde zaman zaman “*Karye-i cedîd*” olarak geçen Yeniköy, ilk bakışta diğerlerinden farklı görünmektedir. Burasının köy olarak adlandırılması, ne bir kasaba

⁴¹ Nev‘izâde’de tespit edebildiğim, Galata’da görev yapmış 15 kadıdan 4’ünün önceki görev yeri Selanik idi (Nev‘izâde, **Zeyl-i Şakâyık**). Aydın ve Günalan’ın ruus defterlerinde tespit ettikleri 5 Galata kadısından 2’si daha önce Selanik’te görev yapmıştı. Selanik’in öne çıkması planlı bir terfi sıralamasının ilk işaretleri sayılabileceği gibi rastlantı sonucu da olabilir. Kesin bir kaniya varmak için daha çok araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır (Aydın ve Günalan, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Mevleviyet Kadıları”, s. 24).

⁴² Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 212.

⁴³ Nev‘izâde, **Zeyl-i Şakâyık**, s. 16, 132.

⁴⁴ “Galata’ya tâbi‘ kasaba-i Kasımpaşa’da...” (GSS, nr. 21, s. 166/4), “Galata’ya tâbi‘ Tophane’de...” (GSS, nr. 17, s. 27/5), “Galata’ya tâbi‘ kasaba-i Beşiktaş’da...” (GSS, nr. 17, s. 85/1), “Galata’ya tâbi‘ Yeniköy’den...” (GSS, nr. 11, s. 24/3), “Galata’ya tâbi‘ Kapudağ nâhiyesinde...” (GSS, nr. 17, s. 152/3), “Galata muzâfâtından cezîre-i Marmara’da...” (GSS, nr. 19, s. 41/2), “Galata nevâhîsinden cezîre-i Mîr Ali...” (GSS, nr. 21, s. 17/3).

⁴⁵ Galata ile birlikte Kasımpaşa, Tophane, Beşiktaş ve Yeniköy kadılıklarına ait siciller günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kadılıklara ait sicil katalogları için bkz. Ahmet Akgündüz, **Şer‘iye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, C. I, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988, s. 92, 131, 148, 158, 160. Ayrıca Galata sicillerinde Tophane (GSS, nr. 13, s. 19/3), Beşiktaş (GSS, nr. 21, s. 18/2) ve Yeniköy (GSS, nr. 17, s. 158/2) ile birlikte Kapudağ (GSS, nr. 11, s. 175/1), Cezîre-i Marmara (GSS, nr. 21, s. 244/1) ve Mîr Ali (GSS, nr. 21, s. 17/3) naiblerine dair kayıtlara da rastlanmıştır.

⁴⁶ Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, s. 30.

ne de nüfus yoğunluğu olan bir yerleşim izlenimi vermesi, naibliklerin kuruluşu ile ilgili bildiklerimizle çelişmektedir. Üstelik Yeniköy, bazen sicillere İstinye nahiyesine⁴⁷ bağlı olarak kaydedilmiştir⁴⁸. Bu bilgi, köy olarak görünen bir yerleşimde naib bulunmasını açıklayamamışken, başka bir soruyu gündeme getirmektedir. Neden bağlı olduğu İstinye nahiyesinde değil de Yeniköy’de bir naib bulunuyordu? Aslında İstinye nahiyesine sadece Yeniköy değil, Tarabya da bağlıydı⁴⁹. Bununla birlikte İstinye’nin her zaman nahiye olarak geçmediğini, hiç de az olmayan bazı kayıtlarda köy olarak görüldüğünü belirtelim⁵⁰.

Sorun biraz da Osmanlı belgelerinde geçen terimlerin bugünden farklı anlamlarda kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlılar nahiye terimini, bazen mülkî taksimatın en küçük idarî birimini, bazen de küçük ya da büyük coğrafi bir bölgeyi ifade etmek için kullanıyorlardı⁵¹. “*İstinye nâhiyesi*” terimi ile muhtemelen idarî bir bölgeden ziyade coğrafi bir bölge kastedilmiştir. İstinye, Yeniköy ve Tarabya köylerinin içinde yer aldığı coğrafi bölge, İstinye nahiyesi olarak adlandırılmış olmalıdır. Bu nedenle sicillerde İstinye’yi hem nahiye, hem de köy olarak görüyoruz. Yani İstinye, birbirinde farklı anlamlarda olarak hem bir köyü, hem de birkaç köyü içine alan geniş bir coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılıyordu. Belgelerde Yeniköy’ün bağlı görüldüğü İstinye, bölge anlamında kullanılan İstinye’dir. Bu karışıklık bölgeye ait bir tahrir defteri ile giderilebilirdi. Fakat daha önceki bölümlerde İstanbul ve çevresi için bu kaynaktan yoksun olduğumuzu sebepleri ile açıklamıştık. Burada tahrir defterinden İstinye’nin mi yoksa Yeniköy’ün mü daha büyük bir yerleşim olduğunu görebilirdik. Fakat bu eksikliği, 16. yüzyıl sonrasına ait bazı seyahatnamelerle kısmen de olsa giderebiliyoruz.

Evliyâ Çelebi İstinye’nin Müslüman ve gayrimüslim karışık halde, bin hanelik bir nüfusu olduğunu söyler. Burada han, medrese ve imaret yoktur, fakat yedi mescid, bir hamam ve 20 dükkân vardır⁵². Yeniköy’de ise üç cami, bekâr odaları, 200 dükkân, 1’er

⁴⁷ “*Galata muzâfâtından nâhiye-i İstinye...*” (GŞS, nr. 11, s. 96/2).

⁴⁸ “*Nâhiye-i İstinye muzâfâtından Karye-i Cedîd...*” (GŞS, nr. 19, s. 87/1).

⁴⁹ “*Galata’ya tâbi’ İstinye muzâfâtından karye-i Tarabya’da...*” (GŞS, nr. 19, s. 109/4).

⁵⁰ “*Galata muzâfâtından İstinye nâm karyede...*” (GŞS, nr. 17, s. 64/2); “*Kazâ-yı mezbûra tâbi’ İstinye ve Yeniköy ve Tatavla nâm karyeler...*” (GŞS, nr. 21, s. 221/1).

⁵¹ M. Tayyib Gökbilgin, “Nâhiye”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. IX, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 37.

⁵² Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 226.

han ve hamam bulunur ve bünyesinde üç bin hanelik bir nüfusu barındırır⁵³. Evliyâ Çelebi'nin bu yerleşimlerin nüfusu için verdiği rakamlar (İstinye nüfusu için bin, Yeniköy nüfusu için ise üç bin hane) belki gerçeği tam anlamıyla yansıtmıyordu. Ancak iki yerleşimin nüfus oranlarını göstermesi açısından önemlidir. Onun çizdiği tabloya göre Yeniköy, İstinye'den üç katı fazla bir nüfusa sahip, sosyal ve ekonomik tesisler açısından daha zengin bir yerleşimdi. Boğazi anlatan diğer seyyah ve yazarlar da Evliyâ'nın verdiği bu bilgileri doğruluyor. Eremya Çelebi, İstinye'yi "*küçük bir köy*" olarak tarif ederken⁵⁴; İnciciyan Yeniköy'e köy denmesine rağmen aslında buranın bir kent olduğunu söylüyor. Ona göre Yeniköy'ün adındaki yeni kelimesine bakılmamalıdır, burası çok eski bir yerleşimdir⁵⁵.

İstinye'ye zaman zaman nahiye denmesine rağmen bununla idarî bir birimin kastedilmediğini yukarıda açıklamıştık. Seyyahların verdiği bilgiler sayesinde buranın daha çok köy olarak adlandırılabilir küçük bir yerleşim olduğunu anlıyoruz. Daha da önemlisi, seyyahların verdiği bilgiler sayesinde, Yeniköy'ün Tophane ve Kasımpaşa ayarında olmasa da en azından Beşiktaş gibi çevresindeki yerleşimlere oranla belirli bir nüfus yoğunluğuna sahip orta halli bir kasaba olduğu ortaya çıkıyor. Böylece Yeniköy'ün etrafındaki yerleşimlerin (İstinye) kendisinden daha büyük olmadığı ve naibin bir köyde değil de orta halli bir kasabada bulunduğu anlaşılıyor. Yeniköy'de kadı naibinin bulunmasının tek nedeni, etrafındaki yerleşimlere oranla daha büyük ve belirli bir nüfus yoğunluğuna sahip bir yerleşim olması değildi. Muhtemelen Osmanlı idarecileri buraya naib gönderirken Yeniköy'ün coğrafi konumunu ve diğer naibliklere uzaklığını da dikkate almışlardı. Harita üzerinden Yeniköy'ün konumu incelendiğinde boğazın Rumeli yakasında herhangi bir kadı veya naibin yetki alanına girmeyen bölgenin tam ortasında yer aldığı görülür. Beşiktaş'tan boğazın çıkışına kadar naib bulunan tek yer burasıdır. Boğazın Rumeli yakasının güney kıyıları Beşiktaş naibinin yetki alanına girdiği için Yeniköy naibine, orta ve kuzey kıyılarınin hâkimi denilebilir.

Evliyâ Çelebi, Galata kazasında kırk dört yerde, 150'şer akçe yevmiyeli, nahiye naibi olduğunu söyler⁵⁶. Fakat bu sayı biraz abartılı görünmektedir. Kasımpaşa, Tophane,

⁵³ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 226.

⁵⁴ Kömürciyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 42.

⁵⁵ G. V. İnciciyan, **Boğaziçi Sayfıyeleri**, Orhan Duru (Düzeltili, Önsöz ve Notlar), İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 126.

⁵⁶ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 212.

Beşiktaş, Yeniköy, Kapıdağ (Kapudağ) yarımadası ile Marmara ve İmralı (Mîr Ali) adalarında naib bulunduğunu, Galata kadı sicillerinden tespit ettiğimizi yukarıda belirtmiştik. Belki bunlara 17 ve 18. yüzyıllarda bir iki yer daha eklenmiş olabilir. Fakat İncicyan, 18. yüzyıl için bile biri Beşiktaş'ta diğeri de Yeniköy'de olmak üzere boğazın Rumeli yakasında iki yerde Galata kadısına bağlı naibler bulunduğu bilgisini vermektedir⁵⁷. Evliyâ Çelebi'nin, bu konuda yanıldığı çok açıktır.

Ayrıca boğaz kıyısındaki Tatavla, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Rumeli Hisarı (Boğazkesen kalesi veya Yenihisar), İstinye, Tarabya, Büyükdere, Sarıyer (Sarıyar), Zekeriyaköy gibi daha küçük yerleşimler de Galata kazasına bağlıydı⁵⁸. Daha çok köy olarak kayıtlara yansıyan bu yerleşimler Kasımpaşa, Beşiktaş veya Yeniköy naibinin yargı dairesine giriyordu. Yine kayıtlara köy (karye) olarak geçen Bandırma ve Erdek de Galata kazasına bağlıydı. Bu köyler Galata kadısına bağlı Kapıdağ naibinin yetki alanı içinde yer alıyordu⁵⁹.

4.3. Subaşı ve Görevleri

Osmanlıların fethettikleri bölgelere ilk olarak bir kadı ile ehl-i örften bir bey atadıklarına yukarıda değinmiştik⁶⁰. Bu bey, eyaletlerde sancak beyi ile beylerbeyi, kazalarda da subaşı oluyordu.

II. Mehmed, fetihten sonra, Edirne'ye dönmeden hemen önce, Karıştıran Süleyman Bey'i İstanbul'a subaşı olarak atamıştı⁶¹. Galata'nın tespit edilebilen ilk subaşısı Karaca Bey idi. 1455 tahririnde subaşı Karaca'yı, Galata'nın seçkin mahallesi Pero di Lankaşko'da, şehri fetih günü (*yevmü'l-feth*) terk eden, Todorko'nun evinde otururken

⁵⁷ İncicyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 114, 118.

⁵⁸ “Galata muzâfâtından kasaba-i Kasımpaşa'da **Tatavla** nâm karye...” (GSS, nr. 21, s. 87/1); “Galata muzâfâtından **Ortaköy**'de...” (GSS, nr. 19, s. 4/2); “Galata muzâfâtından **Kuruçeşme**...” (GSS, nr. 11, s. 184/3); “Galata'ya tâbi' **karye-i Çeşme**'de...” (GSS, nr. 11, s. 249/2); “Galata'ya tâbi' **Arnavud nâm karyeden**...” (GSS, nr. 11, s. 232/3); “Galata muzâfâtından **kal'a-i Boğazkesen**...” (GSS, nr. 21, s. 78/3); “Galata'ya tâbi' **Yenihisar**...” (GSS, nr. 11, s. 197/4); “Galata muzâfâtından **İstinye** nâm karyede...” (GSS, nr. 17, s. 64/2); “Galata'ya tâbi' **İstinye** muzâfâtından karye-i **Tarabya**'da...” (GSS, nr. 19, s. 109/4); “Galata muzâfâtından **Büyükdere** nâm karyede...” (GSS, nr. 11, s. 93/8); “mahmiyye-i mezbûreye tâbi' **Sarıyar** demekle ma'rûf mevzi” (GSS, nr. 17, s. 105/4); “Galata'ya tâbi' **Zekeriya nâm karyeden**...” (GSS, nr. 11, s. 234/2).

⁵⁹ “Galata muzâfâtından Kapudağ nâhiyesine tâbi' **Bandırma** nâm karye...” (GSS, nr. 19, s. 157/2); “Galata muzâfâtından **Erdek** nâm karye...” (GSS, nr. 17, s. 14/7).

⁶⁰ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, s. 108.

⁶¹ “*Karışdıran Süleymân Beğ ki rûzgâr-dîde vü kâr-âzmûde beğ kişi idi, vâli nasb idüp, ma'mûr olması murâd olduğu cihetten, lâzım olan mesâlihi ismarladı; kendü, husûl-i murâdât ile, Edirne 'harreseha'llâhü ani'l-fitne' cânibine müteveccih oldu.*” (Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l-Feth**, s. 65).

görüyoruz⁶². Ayrıca Galata'da çeşitli mahallelerde kirası kendine ait olan değişik sayıda ev ve dükkânlara sahipti⁶³. Muhtemelen Subaşı Karaca, Galata'ya şehrin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden bir müddet sonra atanmıştı.

Subaşı, Osmanlıların ilk dönemlerinde şehir muhafızı olarak görev yapıyordu⁶⁴. Örf taifesine mensup olan, önemli askerî-idarî vazifeler üstlenen subaşının görev alanı zamanla evrime uğradı ve başlıca iki noktada toplandı. Birincisi bâd-ı hevâ* olarak adlandırılan cürm ü cinayet, niyabet ve resm-i arusane gibi vergilerin toplanması; ikincisi ise asayişin sağlanması idi. İlk görevini yerine getirirken bir maliye memuru gibi, ikinci görevinde ise kolluk kuvveti gibi çalışıyordu. Asayiş sağlarken aynı zamanda kadının verdiği hükümlerin uygulayıcısı oluyordu⁶⁵.

Subaşı, kazalarda kadıdan sonra gelen en önemli görevlidir. Fakat kaza sınırları içinde kalan tüm topraklar kadıların yetki alanına girerken, subaşılar için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Subaşı, herhangi bir görevlinin (sancakbeyi veya beylerbeyi) dirliğine dâhil olmayan şehirlerde, ancak şehir merkezi ile bunun çevresindeki birkaç nahiye veya köyden sorumlu olabiliyordu. Serbest** statüdeki tımar arazileri üzerindeki köylerde ise dirlik sahibinin atadığı bir kişi bu görevi üstleniyordu. Eğer tımar arazisi

⁶² TSMA, D. 2203, v. 310b.

⁶³ TSMA, D. 2203, v. 266b, 298b, 311b, 313a.

⁶⁴ Mücteba İlgürel, "Subaşı", **DİA**, C. XXXVII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 447.

* Bâd-ı hevâ, ne zaman tahsil edileceği belli olmayan, yani zuhurata bağlı olan vergilere verilen genel bir isimdir. Bunun içine Cürm ü Cinayet, Gerdek Resmi (Resm-i arûs veya arûsâne), Çiftlik Tapusu, Ev Tapusu, Tütün veya Duhan Resmi, Abd-i Âbık ve Kenîzek Muştuluğu, Yava (yitik hayvan), Beytül-mâl, Mâl-i Gaib ve Mâl-i Mefkûd ile Deştibânî gibi çok çeşitli vergiler girmektedir. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", **DİA**, C. IV, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 416-418. İncalcık, niyabet rûsûmu da denilen bâd-ı hevâ türü vergiler arasında şunları saymaktadır: "*Resm-i arûs (arûsane veya gerdek-resmi), cürüm ve cinâyet resmi (cerâim), çiftlik tapusu (ekili yer tapusu), ev-yeri tapusu, kul ve câriye müjdegânisi (muştuluk veya yava ve kaçkun resmi), resm-i duhan (tımar arazisine hariçten gelip kışlayanların tütün resmi), deştibânî, otlak ve kışlak resmi.*" (Halil İncalcık, "Adâletnâmeler", **Belgeler**, C. II, S. 3-4, Ankara, 1965, s. 79).

⁶⁵ Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, s. 69-70.

** Serbestiyet, bir bölgede asayiş sağlama, cezaları icra etme ve bunlardan doğan vergileri toplama yetkisinin kime ait olacağı konusuyla ilgilidir. Genellikle tımarlarda cerimeler ve bâd-ı hevâ türü vergilerin yarısı tımar sahibine yarısı da defterde kimin üzerine kayıtlı ise (subaşı, sancakbeyi, beylerbeyi) ona ait olurdu. Ancak serbest tabir edilen tımarlarda, bu tür vergiler tamamıyla dirlik sahibinin tasarrufuna bırakılmıştır. Sancak içindeki diğer örf yetkilileri, serbest tabir edilen tımar arazileri içinde dirlik sahibinin izni olmaksızın suçluları takip edemez, onları yakalayamaz ve cezalandıramazdı. Bu tür dirlikler arasında, padişah hasları, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mal defterdarı, defter kethüdası, tımar defterdarı, mir-i alem has veya zeametleri; bütün icmalli zeametler ile alaybeylerinin, subaşılarının, dizdarlarının, çeribaşılarının, divan katiplerinin, müteferrika ve çavuşların tımarları bulunuyordu. Serbest tımar uygulaması ve uygulamada karşılaşılan çeşitli sorunlar için bkz. İncalcık, "Adâletnâmeler", s. 79-84; Ergenç, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, s. 128-131.

serbest kaydı ile verilmemişse bu bölgelere sancakbeyi asayişini sağlamak ve vergileri toplamak üzere bir subaşı yolluyordu⁶⁶. Subaşı her kim tarafından görevlendirilmişse topladığı vergileri de ona teslim ediyordu. Bazı durumlarda dirlik sahibi buradan elde edilecek gelirleri mukataa yoluyla açık arttırmaya çıkarabiliyor, mukataayı alan mültezim aynı zamanda subaşı oluyordu⁶⁷.

Kaza merkezi olan şehirlerde subaşı, başlangıçta merkez tarafından atanıyordu. Fakat 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buralara subaşı atama yetkisi, aynen serbest tımarlarda olduğu gibi sancakbeyi ve beylerbeyine bırakılmıştır⁶⁸. İstanbul subaşısını ise sadrazam tayin ediyordu⁶⁹. Galata'ya gelince; durum burada biraz daha karışıktır. Akdağ, bugünkü İstanbul sınırları içinde kalan dört kazaya (İstanbul, Galata, Eyüp, Üsküdar) tek bir subaşının atandığını, ancak bu uygulamanın “*belki XVI. yüzyılın başlarından itibaren*” kaldırıldığını söylemektedir⁷⁰. Fakat yukarıda belirttiğimiz üzere Galata'da en azından 1455'ten beri müstakil bir subaşının görev yaptığını biliyoruz. Ayrıca Akdağ, herhangi bir kaynak göstermeden, 16. yüzyılın ortalarına kadar kaptan paşanın İstanbul'un sancakbeyi olduğunu ve buradaki dört kadılığa subaşı atama yetkisini elinde bulundurduğunu ifade etmektedir⁷¹. Kaptan paşanın İstanbul'daki diğer

⁶⁶ Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, C. II, s. 63-64.

⁶⁷ Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, s. 70.

⁶⁸ Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, C. II, s. 67. Ergenç de bu bilgiyi doğrulamakta ve 16. yüzyılın ikinci yarısı için şehir subaşılıklarının sancakbeyi veya beylerbeyi tarafından atandığını söylemektedir. Bu durumda tayin sancakbeyi tarafından bir mektupla kadıya bildiriliyor ve sicile kaydediliyordu (Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, s. 69). Ankara ve Konya kadı sicillerine yansıyan bu atama kayıtları için bkz. Ergenç, s. 187.

⁶⁹ İlgürel, “Subaşı”, s. 447. Bu bilgi test edilmeye ve daha açık bir şekilde yazılmaya muhtaçtır. Başka bir araştırmada 16 ve 17. yüzyıllarda İstanbul subaşısının Divan-ı Hümayun çavuşlarından tayin edildiği ifade edilmiştir. Ancak burada da atamanın şekli hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Buna rağmen İstanbul subaşısının asayiş ile ilgili vergilerden elde ettiği gelirleri hazineye aktarmasına dair verilen bilgidен subaşının emanet yöntemi ile bu göreve getirildiği düşünülebilir. Divan-ı Hümayun çavuşlarının İstanbul subaşılığına tayin edilmeleri hakkındaki bilgiler için bkz. Murat Uluskan, **Divân-ı Hümâyün Çavuşları**, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), 2004, s. 145-147.

⁷⁰ Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, C. II, s. 62. Akdağ, İstanbul'a tek bir kadının atandığı görüşünü, isim zikretmeden, çağdaş Osmanlı kaynaklarının verdiği bilgilere dayandırmaktadır (s. 62, dipnot 3).

⁷¹ Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, C. II, s. 62. Akdağ bu bilgiyi verdikten sonra bir dipnotla konuyu açıklamaya girişmiştir. Burada Bursa şer'iyye sicillerindeki bir belgeye atıf yapmış ve belgeyi kısaca özetlemiştir. Özetin ardından yaptığı yorumlarda İstanbul sancakbeyi olan kaptan paşanın İstanbul ve etrafındaki kazalara (Galata, Eyüp, Üsküdar) subaşı atama yetkisinin son bulduğunu öne sürmüştür (Akdağ, s. 62, Dipnot 4). Ancak verdiği özetten böyle bir sonuca nasıl vardığı anlaşılammış ve belgenin aslına bakılma ihtiyacı hissedilmiştir. Belgenin aslı incelendiğinde Akdağ'ın verdiği özetten farklı ve ek bir bilginin olmadığı görülmektedir. Belge, İstanbul subaşısı Süleyman Bey bin Hamza'ya ait Bursa Kavaklar Mahallesi'ndeki evlerin kirasının tahsili ile alakalıdır. Burada ne kaptan paşadan ne de İstanbul'a ve etrafındaki kazalara atadığı subaşılardan bahsedilmemektedir. Belge, en fazla İstanbul'da bir

kazalara değilse bile bazı dönemlerde Galata'ya subaşı atadığını biliyoruz. Bu durum Galata ve çevresindeki hasların kaptan paşaya serbest kaydı ile verildiği durumlarda gerçekleşiyordu. Bahsi geçen haslar bâd-ı hevâ türü vergilerden oluşuyordu. Bu gibi durumlarda kaptan paşa, hası üzerinde tam yetkiye sahip bulunuyor ve subaşı gibi çeşitli görevlileri atama yetkisine sahip oluyordu. Mesela 1501 (906) gibi erken bir tarihte kaptan paşanın merkezin isteği üzerine Galata'daki dükkânları geceleyin beklemek üzere *pâsbân* (bekçi) atadığını görüyoruz⁷².

Venedik balyos raporları (*relazioni*) Galata subaşısının kaptan paşa tarafından atandığına dair en dolaysız bilgiyi veren kaynaklardır. Bernardo Navegro 1553 tarihli raporunda bunu üstü kapalı bir şekilde ifade etmiş⁷³; ancak Domenico Trevisano 1554 tarihli raporunda “*Galata subaşısı kaptanıderya tarafından atanır*” diyerek daha açık bir ifade kullanmıştır⁷⁴. 16. yüzyıl Galata sicillerinde ise subaşının kaptan paşa tarafından atandığını açık bir şekilde gösteren herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Buna rağmen başka amaçlarla düzenlenmiş bazı belgelerde bu yöndeki bilgileri dolaylı da olsa görebiliyoruz: 1598 Aralık sonlarında (Evâhir-i Cemaziyelevvel 1007) İstinye karyesi sakinlerinden İstavranoz Reis, mahkemede Galata subaşısı Hızır Ağa bin Abdülmennan'dan davacı olmuştu. İstavranoz Reis, mahkemede Üsküdar'a bağlı Şile kasabası sakinlerinden Mehmed bin Hızır isimli yeniçeriden bir Karamürsel gemisinin yarım hissesini 81.000 akçeye satın aldığını ve miriye ait olan bütün vergileri ödediğini, buna rağmen subaşı Hızır Ağa'nın kendisini İstinye'de tutuklattığını söylemişti. Galata subaşısı Hızır Ağa ise İstavranoz Reis'i kaptan paşaya ait olan vergiyi ödemediği gerekçesiyle tutuklattığı savunmasını yapmıştı⁷⁵. Belgede kadının hangi taraf lehine karar verdiği belirtilmemiş, ancak İstavranoz Reis, kaptan paşaya ait olan vergiyi ödemekle yükümlü tutulmuş olmalıdır. Görüldüğü gibi bu vergiyi tahsil etme işini,

subaşının varlığına delil olarak kullanılabilir, daha fazlası için değil. Belge için bkz. **BSS**, nr. A-53, v. 211b.

⁷² İlhan Şahin ve Feridun Emecen, **II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994, s. 88/317. Bu dönemde kaptan-ı derya Küçük Davud Paşadır. Bkz. İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. V, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971, s. 177.

⁷³ Erhan Afyoncu (ed.), **Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanunî ve Şehzade Mustafa**, Pınar Gökpar ve Elettra Ercolino (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012, s. 35.

⁷⁴ Afyoncu, **Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanunî ve Şehzade Mustafa**, s. 135. Ayrıca bkz. s. 146.

⁷⁵ **GSS**, nr. 21, s. 113/3.

bizzat Galata subaşı üzerine almıştır ki, bu da onun kaptan paşa tarafından atandığına veya iltizam usulü ile göreve getirildiğine delil olarak gösterilebilir⁷⁶.

Venedik elçileri Navegro ve Trevisano'nun raporlarını kaleme aldığı 1550'liler, Sadrazam Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan Paşa'nın kaptan-ı derya olarak görev yaptığı yıllar olarak öne çıkmaktadır. Navegro, Sadrazam Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan Paşa'yı kaptan-ı derya olarak tutmak için gösterdiği çabadan bahseder⁷⁷. Bu dönemde Galata ve etrafındaki yerleşimlerin kaptan paşa haslarına dâhil edilmesinde Rüstem Paşa'nın rolü olabilir. Bununla birlikte Venedik elçileri, kaptan-ı deryalığın özellikle Barbaros Hayreddin Paşa'nın bu göreve atanmasından sonra önem kazandığını belirtilmektedirler. Domenico Trevisano, Barbaros Hayreddin Paşa'nın Gelibolu ile birlikte Galata'da da subaşlarının bulunduğunu ifa eder⁷⁸. Venedik balyoslarının aktardığı bu bilgilere göre Galata, Barbaros Hayreddin Paşa ve Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan Paşa zamanlarında kaptan paşa haslarına dâhil idi⁷⁹. Ancak yukarıda bahsettiğimiz 1501 tarihli ve merkezin kaptan paşadan Galata'daki dükkânları gece beklemek üzere pâsbân atanmasını istediği belgeden buranın daha önceden de kaptan paşa haslarına dâhil olduğunu anlıyoruz. Görünüşe göre Galata, zaman zaman kaptan paşa haslarına dâhil ediliyordu. Herhalde bunda bu görevde bulunan kişilerin kimliği önemli rol oynuyordu.

Kaptan paşaların Galata subaşlarını hangi yöntemle bu göreve getirdiklerine dair yeterli verimiz bulunmuyor. Ancak has veya tımar sahiplerinin zuhurata bağlı vergileri bizzat takip ederek toplamalarının mümkün olmaması nedeni ile genellikle iltizama⁸⁰ verdiklerini biliyoruz. Aslında sadece has veya tımar sahipleri değil devlet de bu tür vergileri iltizama veriyordu. Bu iltizamı alan kişilere *ayak amili** veya pare voyvodası

⁷⁶ Bu dönemde Kaptan-ı Derya Cağaloğlu (Cağala-zade) Yusuf Sinan Paşadır. Bkz. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. V, s. 184.

⁷⁷ Afyoncu, **Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanunî ve Şehzade Mustafa**, s. 42.

⁷⁸ Afyoncu, **Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanunî ve Şehzade Mustafa**, s. 146.

⁷⁹ Yaklaşık olarak Barbaros Hayreddin Paşa, 1534-1546; yerine geçen Sokullu Mehmed Paşa, 1546-1550; Koca Sinan Paşa ise 1550-1554 yılları arasında kaptan-ı deryalık görevinde bulunmuştur. Bunun için bkz. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. V, s. 180-181.

⁸⁰ İltizam sistemi ve mukataalar hakkında detaylı bilgiler için bkz. Mehmet Genç, "İltizam", **DİA**, C. XXII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, s. 154-158; Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

* Ayak amili, geniş bir coğrafi bölgedeki mukataayı iltizama alan mültezimin, mukataanın bir kısmını, gelirlerini tahsil etmek için yeniden iltizama verdiği alt mültezimdir. Asıl mültezim, alanın genişliği, bu nedenle de bütün gelirleri toplama imkânının bulunmadığı durumlarda veya mukataanın yer aldığı

deniyordu. Bu kişiler hem iltizamlarına dâhil olan vergileri topluyor hem de subaşı olarak⁸¹ bölgenin asayişini sağlıyor ve suçluları yakalayarak kadı huzuruna çıkarıyorlardı⁸². İltizamı alan kişi (mültezim) ödemelerini mukataanın asıl sahibi kimse (has sahibi veya devlet) ona yapıyordu. Muhtemelen kaptan-ı deryalar da Galata subaşılarını bu yöntemle göreve getiriyorlardı.

Galata subaşısı her zaman kaptan paşalar tarafından tayin edilmiyordu. Kimlikleri ile öne çıkan kaptan-ı deryaların görev süreleri dışında kalan zamanlarda, Galata subaşılığının merkez tarafından iltizama verildiğini görüyoruz. Aslında bu durumun benzerlerine başka şehirlerde de rastlamak mümkündür. Bâd-ı hevâ veya niyabet de denilen zuhurata bağlı vergiler, Bursa'da *zeamet rüsumu* adı altında toplanmıştı. Bu vergi, 15. yüzyılın sonlarına kadar sancakbeylerinin hasları arasında kayıtlı iken Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren padişah haslarına dâhil edilmiştir. Bu tarihten sonra zeamet rüsumu, Bursa'daki padişah haslarının idarecisi Bursa Hassa Harç Emni tarafından iltizama verilmiş; mültezimi hem bir malî görevli olarak bâd-ı hevâ türü vergileri toplamış, hem de kolluk gücü olarak asayişini temin etmiş, yani subaşılık görevini yerine getirmiştir⁸³.

16. yüzyılın ilk yarısında kaptan paşa haslarına dâhil olan Galata subaşılığı, muhtemelen aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren, aynen Bursa'da olduğu gibi, padişah haslarına dâhil edilmiş ve merkez tarafından iltizama vermeye başlanmıştı. Ancak bunun tam tarihini tespit edemiyoruz. 10 Mart 1572 (24 Şevval 979) tarihli İstanbul, Galata, Silivri ve Çorlu kadılarına yazılan bir fermenda Haslar subaşısından bahsedilmekte, fakat subaşının yetki dairesine hangi kaza ve kasabaların girdiği ile görevlendirilme yönteminden (emanet, iltizam vb.) bahsedilmemektedir⁸⁴. 1579 (987) tarihli davaların

bölgede ikamet etmediği zamanlarda ayak amilleri ile çalışmaya mecbur kalmıştır. Bunun için bkz. Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi**, s. 141.

⁸¹ Mesela İstanbul hasları mukataası Emni Mustafa Çavuş'tan İstinye mukataasını iltizama alan Halil bin Mehmed (GSS, nr. 11, s. 36/4), başka bir belgede İstinye subaşılığını iltizama almış olarak görünmektedir (GSS, nr. 11, s. 45/5).

⁸² İnalçık, "Adâletnâmeler", s. 79.

⁸³ Ergenç, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, s. 141-150. Ergenç, burada zemaet rüsumunun padişah haslarına dâhil edilerek Bursa Hassa Harç emininin idaresine bırakılmasının Bursa şehrinin asayişinde bir bozulmaya neden olduğunu söylemektedir. Bu olumsuzluk giderilmek için zeamet rüsumu bazen sancakbeylerine iltizama verilmiş, ancak daha yüksek bir teklif geldiğinde iltizam başkasına devredilmiştir (s. 142, 144). Bir kurum olarak Bursa Hassa Harç emni için bkz. Arif Bilgin, **Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Emni**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

⁸⁴ **12 Numaralı Mühimme Defteri**, Özet-Transkripsiyon ve İndeks II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1996, s. 173/1030.

kaydedildiği 7 numaralı Tophane şer'iyeye sicili bu konuda daha aydınlatıcıdır. Bu sicilde Haslar zaimi⁸⁵ (subaşı) aynı zamanda Haslar mukataası mültezimi olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁶. Sadece Tophane mahkemesine ait olan bu sicilde değil Galata sicillerinde ve 16. yüzyılın ikinci yarısına ait çok sayıda belgede Galata subaşı için zaim unvanının kullanıldığını görüyoruz⁸⁷. Akdağ, bu görevliye zaim unvanının verilmesini zuhurata bağlı (bâd-ı hevâ) vergileri toplayan memur olmasına bağlamaktadır⁸⁸.

Başka bir belgede Haslar subaşı ve mültezimi Foti'yi, mukataası dâhilindeki kasabalardan Kasımpaşa'yı bir alt-mültezime devrederken görüyoruz⁸⁹. Burada Haslar subaşısının aynı zamanda mültezim olarak gözükmesi mukataanın iltizam usulü ile deruhte edildiğini düşündürmektedir⁹⁰. Tophane şer'iyeye sicili sayesinde öğrendiğimiz bir diğer önemli husus, Haslar subaşı (zaimi) ve mülteziminin bu görevlerinin yanında beytülmal-ı amme⁹¹ eminliğini de üzerinde bulundurmasıdır⁹². Subaşılık, mültezimlik ve beytülmal eminliğinin tek bir şahısta toplanması ilk bakışta garip görünmektedir. Ancak yukarıda bâd-ı hevâ türü vergilerin gerek has sahipleri gerekse devlet tarafından,

⁸⁵ “Haslar za’îmi olan Foti...” TŞS, nr. 7, v. 25b/2; Abdullah Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer’iyeye Sicil Defterinin İncelenmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), s. 130-131.

⁸⁶ TŞS, nr. 7, v. 22a/1, 25b/2, 38a/1; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer’iyeye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 122, 130-131, 153. Demir, tezinde mültezimin/zaimin adını Foti veledi Ortos, Foti Ortos, Futi veledi Ortos, Moli veledi Ortos şeklinde birbirinden farklı biçimlerde okumuştur. Fakat bu ismin aslı Foti veledi Evrenos olmalıdır. Bkz. aşağıya.

⁸⁷ “Bi’l-fi’l Haslar za’îmi olan Cafer bin Abdullah...” (GŞS, nr. 11, s. 188/3). Zaim kelimesine en erken 1550’li yıllara ait ve çeşitli tasniflerde yer alan defter serilerinde rastlanılmıştır. Bu serilere ait daha eski tarihli kayıtların elde bulunmayışı kesin bir şey söylemeyi güçleştirmektedir. Zaim kelimesine rastlanan en erken tarihli belgeler için bkz. GŞS, nr. 1, s. 58/1 (7 Kasım 1551/8 Zilkade 958); GŞS, nr. 1, s. 64/1 (21 Kasım 1551/22 Zilkade 958) BOA, MD, nr. 2, s. 73/76 (10 Mayıs 1556/29 Cemaziyelahir 963).

⁸⁸ Akdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, C. II, s. 62. İlgürel ise subaşılarla zaim denmesini tımar sahibi olmalarıyla ilişkilendirmektedir (İlgürel, “Subaşı”, s. 447).

⁸⁹ TŞS, nr. 7, v. 38a/1; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer’iyeye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 153.

⁹⁰ Gerçi Tophane sicillerindeki Arapça bir belgede mukataayı deruhte eden kişi (Foti) “*el-eminü bi-havâs-i Kostantuniyye*” yani İstanbul hasları emini olarak geçmektedir (TŞS, nr. 7, v. 49b/3; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer’iyeye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 173). Bu durum kâtibin Arapçasının yetersizliğinden kaynaklanmış olabileceği gibi mültezimin aynı zamanda eminlik görevini üstlenmesinden de kaynaklanmış olabilir. Mültezimin aynı zamanda emin veya eminin aynı zamanda mültezim olduğu durumlarla ilgili açıklamalar için bkz. Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi**, s. 119-124.

⁹¹ Osmanlılarda beytülmal terimi varisi maruf ve hazır olmayan veya varis bırakmadan vefat eden kişilerin mallarına devlet adına el koyan kurumu ifade eder. Vefat eden kişinin terekesine askerî sınıfa mensupsa *beytülmal-ı hassa*, halk katından ise *beytülmal-ı amme* emini bakardı. Beytülmala intikal edecek mallardan zuhur edecek gelir zaman zaman mukataa haline getirilir ve taliplilerine iltizama verilir. Bkz. Said Öztürk, **Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995, s. 88, 91.

⁹² TŞS, nr. 7, v. 38a/6; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer’iyeye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 146.

mukataa haline getirilerek iltizama verildiğinden bahsetmiştik. Beytülmal ise kanunnamelerde bâd-ı hevâ türü vergiler arasında zikredilmemekle birlikte mahiyet itibari ile onunla aynı sınıfta kabul edilmiştir⁹³. Beytülmal mukataası, gelirlerinin değişkenlik göstermesi nedeni ile çoğu yerde benzer mukataalar ile birlikte iltizama verilmiştir. Mesela Üsküdar'da beytülmal mukataası, subaşılık ve diğer birkaç mukataa ile birleştirilmiştir⁹⁴. Haslar mülteziminin subaşılık ve beytülmal eminliğini birlikte deruhte etmesi, Üsküdar'dakine benzer bir durumun burada da geçerli olduğunu düşündürmektedir. Başka bir ifade ile Haslar Mukataası emini/mültezimi, bâd-ı hevâ türünden zuhurata bağlı vergiler ile birlikte beytülmal gelirlerini de topluyordu. Yukarıda İstanbul, Galata, Silivri ve Çorlu kadılarına yazıldığından bahsettiğimiz, ancak içeriğini vermediğimiz, 10 Mart 1572 (24 Şevval 979) tarihli ferman Haslar subaşısına ait olan vergileri göstermesi ve bu konudaki şüpheleri ortadan kaldırması açısından önemlidir:

“İstanbul ve Galata kâdîlarına ve Silivri ve Çorlu kâdîlarına hüküm ki: Hâlâ havâs re‘âyâsından muktezâ-yı kânun u defter üzre âyid olan bâd-ı hevâlarına ve yava ve kaçkun ve Beytü’l-mâl ve mâl-ı mefkûd ve sâyir mîrî rüsûma hâricden dahlolunduğı Hâslar sübaşı[sı] i‘lâm eylemeğın buyurdum ki: Vusûl buldukda, bu bâbda mukayyed olup havâs re‘âyâsından muktezâ-yı kânûn u defter üzre âyid olan eger bâd-ı hevâ ve eger yava ve kaçkun ve Beytü’l-mâl ve mâl-ı mefkûd ve sâyir mîr[î]ye müteveccih olan rüsûma eger vüzerâ ve eger beğlerbeği ve eger yeniçeri ağası ve eger sâyir ağalar ve zü‘amâ vü erbâb-ı tûmârdan bir ferde dahlitdurmeyüp mîrî için mezkûra zabtitdüresiz. Eger dahlolunup kânûn u deftere mugâyir mîrîye âyid olan rüsûmdan kimesne hılâf-ı defter ü kânûn nesne dahı almış ise ba‘de’t-tenbîh şer‘le müteveccih olanlardan bî-kusûr alıvirüp te‘allül itdürmeyesiz.”⁹⁵

Belge, açıkça bâd-ı hevâ türü vergilerin yanında yava ve kaçkun, beytülmal, mal-ı mefkud ve sair miri rüsumun Haslar subaşısına ait olduğunu göstermektedir. Subaşı, böyle bir fermana etrafta has veya dirlik sahibi olan vezir, beylerbeyi vb. gibi üst düzey bürokratların adamları tarafından müdahale edilmesini engellemek için ihtiyaç duymuştur.

⁹³ Sahillioğlu, “Bâd-ı Hevâ”, s. 417.

⁹⁴ Arif Bilgin ve Fatih Bozkurt, “Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 20, 2010, s. 4.

⁹⁵ **12 Numaralı Mühimme Defteri**, Özet-Transkripsiyon ve İndeks II, s. 173/1030.

Tophane sicillerinde gördüğümüz, Haslar subaşılığı/mukataası Galata şer‘iyye sicillerine yansıyan 1584-1585 (992-993) tarihli belgelerde, daha açık bir şekilde, İstanbul hasları mukataası olarak adlandırılmıştır⁹⁶. Mukataanın sınırlarına Galata kazası ile birlikte Eyüp de giriyordu⁹⁷. Bu tarihte beş yıl öncesinden farklı olarak mukataanın yöneticisi olarak dergâh-ı âlî çavuşlarını görüyoruz⁹⁸. Bunlar mültezim veya amil yerine, emin sıfatını taşıyorlardı⁹⁹. Bu durum, kesin olmamakla birlikte, mukataanın emanet usulü ile yönetildiğini düşündürmektedir¹⁰⁰. Herhalde Foti’nin Haslar subaşısı ve mültezimi olarak karşımıza çıktı 1579’dan bu tarihe kadar geçen süre içerisinde mukataa da işler iyi gitmemiş, ya mültezim taahhüt ettiği ödemeleri yap[a]mayarak hazineyi zarara uğratmış ya da fiyatının yüksekliği nedeni ile mukataaya talip çıkmamıştı¹⁰¹.

1584-1585 (992-993) tarihli kayıtlara göre mukataa emini olan kişiler aynı zamanda Galata ve Eyüp subaşılığı vazifesini de yürütüyorlardı¹⁰². Anlaşıldığı kadarı ile İstanbul hasları mukataası emini, Galata ve Eyüp (Haslar) kazasının sınırlarına giren tüm bölgeleri ayak amillerine yeniden mukataaya verebiliyordu. Bu mukataaları alan ayak amilleri hem mukataaları dâhilindeki vergileri topluyor hem de yörenin subaşısı oluyorlardı¹⁰³. Örneğin mukataanın 1583-1584’teki (991-992) emini Mustafa Çavuş, İstinye mukataasını 15 Eylül 1583’ten (27 Şaban 991) 3 Eylül 1584’e kadar (27 Ramazan 992) 36.000 akçeye ayak amili Halil bin Mehmed’e vermişti¹⁰⁴. Ancak

⁹⁶ Bu mukataa bir belgede “*Havâss-ı Kostantiniyye*” (GŞS, nr. 11, s. 5/6), başka bir belgede de “*İstanbul hâsları mukâta ‘ası*” olarak geçmektedir (GŞS, nr. 11, s. 45/5).

⁹⁷ GŞS, nr. 11, s. 168/7.

⁹⁸ Dergâh-ı âlî, dergâh-ı muallâ olarak da adlandırılan Divan-ı Hümayun çavuşlarının mukataalarda aldıkları görevler hakkında bkz. Uluskan, **Divân-ı Hümayun Çavuşları**, s. 140-145.

⁹⁹ “*Havâss-ı Kostantiniyyenin hâlâ emini olan Mustafa çavuş*” (GŞS, nr. 11, s. 5/6); “*İstanbul hâsları mukâta ‘ası emini olub dergâh-ı âlî çavuşlarından fahrü’l-akrân Mustafa çavuş*” (GŞS, nr. 11, s. 45/5); “*Mahrûse-i İstanbul hâsları mukâta ‘ası emini olub dergâh-ı âlî çavuşlarından fahrü’l-akrân Cafer Çavuş bin Abdullah...*” (GŞS, nr. 11, s. 64/2).

¹⁰⁰ Bir mukataa temelde iki yöntemle işletilirdi. İlki emanet yöntemidir ve belgelerde genellikle “*ber vech-i emânet*” şeklinde geçer. Yöneticisine de emin adı verilir. Emin devletin maaşlı görevlisidir ve mukataadan elde edilen gelirleri hazineye aktarır. İkincisi ise iltizam yöntemidir ve mukataayı devralan kişiye mültezim/amil denilir. İltizam yönteminde mukataadan elde edilen gelirler mültezime belirli şartlarla devredilir. Bunun karşılığında mültezim, belirli dönemlerde hazineye taahhüt ettiği ödemeleri yapar. Mukataa deruhte yöntemleri için bkz. Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi**, s. 115-169; Genç, “İltizam”, s. 154-158.

¹⁰¹ Bir mukataada iltizam yönteminden emanet yöntemine geçilme sebepleri için bkz. Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi**, s. 151.

¹⁰² “*Galata ve Havâss-ı Kostantiniyyede subaşı olan Mustafa çavuş*” (GŞS, nr. 11, s. 168/7).

¹⁰³ İstinye mukataasının alt mültezimi Halil bin Mehmed’in aynı zamanda İstinye subaşısı olduğu bilgisi için bkz. GŞS, nr. 11, s. 36/4; GŞS, nr. 11, s. 45/5 ve dipnot 81.

¹⁰⁴ GŞS, nr. 11, s. 45/5.

belgelerden anlaşıldığı kadarı ile ayak amili Halil, borcunun bir kısmını (16.000 akçe) ödeyememiş, bu nedenle de hem İstinye'deki bağı satılmış hem de kefil Mehmed bin Mustafa'dan bu paranın bir kısmı talep edilmiştir¹⁰⁵. Mustafa Çavuş ayrıca, Kasımpaşa subaşılığını Eylül 1583'te (Ramazan 991) üç aylığına Sururi bin Mehmed'e¹⁰⁶ ve 1584'te (992) bir yıllığına, Yusuf bin İnehoca'ya 48.000 akçeye¹⁰⁷; Tophane mukataasını ve subaşılığını ise Haziran 1584'te (Cemaziyelahir 992) bir yıllığına, Ali bin Abdullah'a 44.100 akçeye iltizama vermişti¹⁰⁸.

Mukataanın Mustafa Çavuş'tan sonraki emini dergâh-ı âlî çavuşlarından Cafer Çavuş bin Abdullah zamanında da çevredeki kasabalar alt mültezimler aracılığı ile idare edilmiştir. Kasımpaşa subaşılığı 3 Mart 1585'te (16 Rebiülevvel 993) üç ayda 5000 akçeye Ramazan bin Menteş'e¹⁰⁹, Beşiktaş subaşılığı 2 Şubat 1585'ten (1 Safer 993) 3 Eylül 1585'e (8 Ramazan 993) kadar ayda 1300 akçeye Mustafa bin Mehmed'e¹¹⁰, İstinye subaşılığı ise 3 Eylül 1585'ten (8 Ramazan 993) 22 Aralık 1585'e (29 Zilhicce

¹⁰⁵ GSS, nr. 11, s. 36/4; GSS, nr. 11, s. 45/5. İşin ilginç yanı ayak amili Halil'in İstinye'deki bağını 9500 akçeye satın alan kişi, kendisine kefil olan Mehmed bin Mustafa'nın ta kendisidir. Belgelerden biri Mehmed bin Mustafa'nın satın aldığı bağı parasını (9500 akçeyi) üst mültezim, İstanbul haslar mukataası emini, Mustafa Çavuş'a bizzat teslim ettiğini göstermektedir (GSS, nr. 11, s. 36/4). Birkaç sayfa sonraki diğer belgede ise üst mültezim Mustafa Çavuş, kefil Mehmed bin Mustafa'dan 10.000 akçe, asıl borçlu ayak amili Halil bin Mehmed'den ise 6000 akçe aldığını belirterek İstinye mukataasından dolayı kendisine borçlarının kalmadığını belirtmiştir (GSS, nr. 11, s. 45/5). Mehmed bin Mustafa, kefil olduğu Halil'in bağını satın almış, ancak parayı Halil değil kendisi üst mültezime teslim etmişti. Burada Mehmed bin Mustafa'nın bağı parasını borçlu Halil adına üst mültezime teslim ettiği düşünülebilir. Önemli olan ödemeyi kimin yaptığı değil, kayıtlara kimin adına geçtiğidir. Ancak ikinci belgede üst mültezim Mustafa Çavuş'un Halil'in kendisine 6000 akçe, kefil Mehmed bin Mustafa'nın ise 10.000 akçe ödeme yaptığını ifade etmesinden, bağ satışından elde edilen 9500 akçenin bağı görünürdeki sahibi Halil adına değil, Mehmed bin Mustafa adına kaydedildiğini anlıyoruz. Bu iki belge mültezim ile kefil arasında, detaylarına tam anlamıyla vakıf olamadığımız bazı karmaşık ilişkilerin bulunduğunu düşündürmektedir. Çizakça, mültezime kefil olan kişilerin ona aynı zamanda finansman da sağlayan pasif ortaklar olduğunu öne sürmüştü (Murat Çizakça, **İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi**, Şehnaz Layıkel (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 130). Herhalde Halil ve kefil Mehmed bin Mustafa arasında da buna benzer belki de daha girift bir ortaklık bulunuyordu.

¹⁰⁶ GSS, nr. 11, s. 5/6. Belgeden Sururi bin Mehmed'in üç ay için ne kadar ödeme yaptığını öğrenemiyoruz.

¹⁰⁷ GSS, nr. 11, s. 168/7.

¹⁰⁸ GSS, nr. 11, s. 97/5, GSS, nr. 11, s. 174/4, GSS, nr. 11, s. 177/1. Belgelerde Ali bin Abdullah'ın Tophane mukataasını ayda 3700, üç ayda 11.100 sene de ise 44.100 akçeye iltizama aldığı kayıtlıdır. Ancak aylık ve üç aylık bedeller, yıllığa tahvil edildiğinde 44.100 değil 44.400 rakamına ulaşılır. İstanbul hasları mukataası emini Mustafa Çavuş, Tophane mukataasını verirken Ali bin Abdullah'tan üç ayda bir 11.100 akçe ödemesini şart koşmuştu. Belgelerde bu üç aylık ödemelerden ikisinin yapıldığını ve bunun kadı defterine kaydedildiğini görüyoruz.

¹⁰⁹ GSS, nr. 11, s. 64/2. Belgede mukataanın ne kadarlık bir süre için verildiği yazılmamıştır.

¹¹⁰ GSS, nr. 11, s. 73/5.

993) kadar 36.000 akçeye Yusuf bin İnehoca ile Halil bin Mehmed'e iltizama verilmiştir¹¹¹.

Yerel subaşılıkları iltizama alan bu alt mültezimler, büyük olasılıkla yörenin önde gelen ayan ve eşrafından idiler. İstinye mukataasını Mustafa Çavuş'tan alan alt mültezim Halil bin Mehmed'in, borcunu ödeyemeyince İstinye'deki bağını satmak zorunda kalmıştı¹¹². Ayrıca Halil bin Mehmed, Cafer Çavuş döneminde de İstinye subaşılığını almıştı. Ancak bu defa yanında Yusuf bin İnehoca vardı. Hatırlanacağı gibi Yusuf, bir önceki emin Mustafa Çavuş döneminde Kasımpaşa subaşısıydı. Halil bin Mehmed, başarısızlıkla sonuçlanan bir önceki yatırımından sonra yanına bir ortak alma ihtiyacı hissetmiş olmalıdır. Pierce, 16. yüzyılın ortalarına doğru Antep gibi merkezden oldukça uzak bir taşra kentinde, şehir ileri gelenlerinin devletçe yaratılan görevleri ve vergi toplama işini kapmak için birbirleriyle nasıl yarıştıklarını ortaya koymuştur. Ona göre bu gerçek, taşrada yönetim ve vergi toplama imtiyazının askerî zümreye ait olduğu görüşünü yalanlamaktadır¹¹³. İstanbul hasları mukataasına bağlı subaşılıkların yerel ayanlar tarafından iltizama alınması, Pierce'nin Antep gibi merkezden görece uzak bir kent için ortaya koyduğu gerçeğin, sadece taşrada değil merkezin hemen yanı başındaki Galata'da da geçerli olduğunu göstermektedir¹¹⁴.

Alt mültezimler –en azından bir kısmı– ile eminler arasında mültezim-alt mültezim ilişkisinden başka ilişkiler de varmış gibi gözüküyor. Kasımpaşa subaşısı Yusuf bin İnehoca, aynı zamanda Mustafa Çavuş'un Tophane mukataası mültezimi (subaşısı) Ali bin Abdullah ile yaşadığı bazı meseleleri halletmek üzere mahkemede bulunan vekili idi¹¹⁵. Bununla birlikte Yusuf bin İnehoca'yı Mustafa Çavuş'un vekili olarak sadece bir kez görüyoruz. Mustafa Çavuş, en az üç mahkeme duruşmasına bizzat katılmıştı. Bunlar İstinye mukataasında sorun yaşadığı mültezim Halil bin Mehmed'in kefilisi Mehmed bin Mustafa ile karşılaştığı¹¹⁶ ve Tophane mukataasını Ali bin Abdullah'a verdiği

¹¹¹ GSS, nr. 11, s. 188/3.

¹¹² GSS, nr. 11, s. 36/4.

¹¹³ Leslie Peirce, **Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet**, Ülkün Tansel (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 378-382.

¹¹⁴ Ergenç'in 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyılın başlarında ayan ve eşrafın şehir yönetimindeki rollerini incelediği önemli makalesi için bkz. Özer Ergenç, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki 'Eşraf ve A'yan' Üzerine Bazı Bilgiler", **Osmanlı Araştırmaları**, S. 3, İstanbul, 1982, s. 105-113.

¹¹⁵ GSS, nr. 11, s. 174/4.

¹¹⁶ GSS, nr. 11, s. 36/4; GSS, nr. 11, s. 45/5.

duruşmalardır¹¹⁷. Mustafa Çavuş, bunların dışındaki üç davada ise Foti veledi Evrenos tarafından temsil edilmişti. Foti veledi Evrenos, müvekkili adına mahkemede, Kasımpaşa subaşılığını önce Sururi bin Mehmed'e¹¹⁸ sonra da Yusuf bin İnehoca'ya vermiş¹¹⁹ ve Tophane mukataası mültezimi Ali bin Abdullah'ın üç aylık peşini olan 11.100 akçeyi teslim almıştı¹²⁰. Burada Foti veledi Evrenos'u ilginç kılan durum, onun yaklaşık beş sene önce (1579/987) Haslar mültezimi/subaşısı olarak görmüş olmamızdır¹²¹. Eğer Mustafa Çavuş'un vekili bir zamanlar Haslar mültezimi olan Foti ile aynı kişi ise mültezimler arasında oldukça karmaşık ilişkiler var demektir. Belki de Foti beş yıl önce aldığı mukataa yüzünden iflas etmiş, bu nedenle de başka iş alanlarına yönelmişti. Ya da Mustafa Çavuş, onu eski tecrübelerinden dolayı vekili yapmıştı. Foti'nin mültezimlere peşin para sağlayan finansörlerinden biri olduğu da iddia edilebilir. Ne var ki bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün gözükmemektedir.

4.3.1. Subaşının Yardımcıları: Asesler, Yasakçılar ve Müstahfızlar

Subaşıya asayiş ve toplum düzenini sağlamada bazı görevliler yardımcı olurdu. Bu görevlilerden ilki geceleri şehri bekleyen ve yakaladığı suçluları kadı huzuruna çıkaran *ases*lerdir. Ergenç, aseslerin bu görevlerine ek olarak Ankara ve Konya'da belirli çarşı ve pazarları beklediklerini söylemektedir¹²². Ancak Galata'daki aseslerin çarşı ve pazarları beklediklerine dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Erken tarihli bir fermanın Galata'daki dükkânları beklemek için *pasban* adı verilen bekçilerin görevlendirildiğini öğreniyoruz. Bunlar, gecedan sabah kadar dükkânları bekliyor ve bunun karşılığında dükkân sahiplerinden ayda birer akçe alıyorlardı¹²³. Asesler ise daha çok genel asayiş ilgilendiren konularda subaşıya yardımcı oluyorlardı. Kadı sicillerinde

¹¹⁷ GŞS, nr. 11, s. 97/5.

¹¹⁸ GŞS, nr. 11, s. 5/6.

¹¹⁹ GŞS, nr. 11, s. 168/7.

¹²⁰ GŞS, nr. 11, s. 177/1.

¹²¹ TŞS, nr. 7, v. 22a/1; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 122. Demir, Tophane Mahkemesi 7 numaralı defterde bulunan bu belgedeki mültezimin adını Foti veledi Ortos şeklinde okumuştur. Ancak Ortos'un yanlış okunduğu aslının Evrenos olduğu açıktır.

¹²² Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, s. 71.

¹²³ Şahin ve Emecen, **II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri**, s. 88/317.

Galata aseslerini sarhoş olan Müslümanlar ile¹²⁴ uygunsuz bir halde yakalanan kadın ve erkekleri¹²⁵ mahkeme huzuruna çıkarırken görüyoruz.

Aseslerden başka *yasakçı*ları da subaşının yardımcıları arasında zikretmeliyiz. 16. yüzyılın sonlarında artmaya başlayan yol kesme, adam öldürme, hırsızlık gibi kanun dışı olayları önlemek amacı ile kapıkulları, şehirlerde yasakçı olarak görevlendirilmiş ve böylece yeni bir kolluk gücü ortaya çıkmıştır. Yasakçıların sayısı şehir veya kasabaların ihtiyaçlarına göre belirleniyor ve bunların başına yeniçeri ağası tarafından bir *yasakçıbaşı* tayin ediliyordu. Yasakçıların öncelikli görevi, şehir güvenliğinin ve asayişinin sağlanmasında subaşıya yardımcı olmaktır. Ayrıca kanunsuz işlere bulaşan ve halka zulmeden kapıkullarını zapturapt altına alarak, zulümlerini önlemek de yasakçıların görevleri arasındaydı¹²⁶. Galata'daki yasakçıları, daha çok, asayişin sağlanmasında subaşıya hatta bazen de aseslere yardım ederken görüyoruz. Mesela 27 Nisan 1594'te (6 Şaban 1002) yasakçıbaşı Hasan subaşı ile subaşı adamı Mehmed bin Abdullah birlikte bir cinayet olayını soruşturulması için mahkemeye taşımışlardı¹²⁷. 1579 sonlarında Kasımpaşa yasakçıları geceleyin bir arada iken yakalanan bir grup kadın ve erkeğin Tophane mahkemesine getirilmesinde Galata subaşısı Mehmed bin Abdullah'a yardımcı olmuşlardı¹²⁸. Başka bir davada Turhan bin Abdullah, Galata yasakçıları ve aseslerinden kendisini gümrük önünde dövdükleri gerekçesi ile davacı olmuştu¹²⁹. Kayıtlardan birinde ise Galata aseslerinden Sefer bin Abdullah ile yasakçısından bahsedilmektedir. Sicillerde karşılaşılan bu bilgiler, yasakçıların subaşı ve aseslerin emri altında çalıştırdıklarını düşündürmektedir.

Osmanlı şehirlerinin güvenliğinin sağlanmasında kaleler ve burada görev yapan dizdar, kethüda ve müstahfızların (kale eri) önemli roller üstlendiği bilinmektedir¹³⁰. Bu kale görevlilerinden sadece müstahfızlar, Galata'daki asayiş olaylarında karşımıza

¹²⁴ TŞS, nr. 7, v. 56b/1, 61b/2; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 185, 196.

¹²⁵ TŞS, nr. 7, v. 3a/5, 60b/2; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 79, 194.

¹²⁶ Taşra şehirlerinde görev yapan yasakçılar hakkında detaylı bilgiler için bkz. Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, s. 72-76.

¹²⁷ GŞS, nr. 17, s. 146/2.

¹²⁸ TŞS, nr. 7, v. 46b/1; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 167.

¹²⁹ TŞS, nr. 7, v. 46b/4, 47a/1; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 168.

¹³⁰ Osmanlı şehirlerindeki kale örgütünün asayiş ile ilgili konularda üstlendiği görevler için bkz. Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, s. 77-80.

çıkılmaktadır. Bunlar büyük olasılıkla Galata Kulesi'nde görev yapıyor ve başlarında bir dizdar bulunuyordu¹³¹. Galata Kulesi bazı 16. yüzyıl seyyahlarına göre sultana ait esirlerin tutulduğu bir zindandı¹³². 18. yüzyıl İstanbul tarihini yazan İncicyan, Galata Kulesi'nin yangınları haber vermek için gözetleme yeri olarak kullanıldığından ve burada 1717'den beri gece yarısını haber vermek için davullar (nevbet) çalındığından bahsetmektedir¹³³. 1791'de İstanbul'u ziyaret eden başka bir seyyah ise Galata Kulesi'nde çalınan kötü müziğin fetihten beri her gün aynı saatte devam ettiğini yazmaktadır¹³⁴. Bu bilgiyi 17. yüzyıl seyyahı Evliyâ Çelebi, Galata Kulesi ismini vermeden doğrulamakta ve fetihten bu yana sadece Galata'da değil İstanbul, Yedikule, Eyüp, Kasımpaşa, Tophane, Beşiktaş, Rumeli Hisarı, Anadolu Hisarı, Yeniköy, Beykoz, Üsküdar ve Kızkulesi'nde yatsıdan sonra ve sabah erkenden (*ba'de'l-işâ ve ale's-sabâh*) mehterhaneler çalındığını söylemektedir¹³⁵. Burada bahsedilen ilk Osmanlı padişahları döneminden beri, belirli yer ve zamanlarda çalınan nevbet veya nevbet-i sultanî denilen mızıkadır¹³⁶. Kulenin fonksiyonları zaman içinde değişse de (zindan, mehterhane ve gözetleme yeri) herhalde Galata müstahfızları fetihten bu yana burada görev yapıyordu.

Sicillerde Galata müstahfızlarını bıçakla yaralama ve darb hadiselerinde zanlıların¹³⁷, uygunsuz bir halde yakalanan kadın ve erkekler ile¹³⁸ içki içen Müslümanların¹³⁹ mahkeme huzuruna çıkarılmasında görüyoruz. Ayrıca Müstahfızlar sık sık gece sokağa çıkma yasağını çiğneyenleri tutuklarken karşımıza çıkıyor. Yatsında sonra çalınan nevbet-i sultanî ile gece sokağa çıkma yasağı başlıyordu. 7 numaralı Tophane şer'iyeye sicilinde bununla ilgili oldukça fazla kayıt vardır. Galata müstahfızları nevbet-i sultanîden sonra Karaköy¹⁴⁰, Karaköy Çarşısı¹⁴¹, Kürkçü Kapısı dâhili¹⁴² ve Lonca¹⁴³

¹³¹ 9 numaralı Üsküdar şer'iyeye sicilindeki 1534 (941) tarihli bir belgeden, Galata kulesinde görev yapan bir dizdarın bulunduğunu öğreniyoruz (**İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536)**, Kenan Yıldız (haz.), İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, s. 123)

¹³² Heberer, **Osmanlıda Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588**, s. 286; **Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati**, s. 23.

¹³³ İncicyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, s. 101.

¹³⁴ Eyice, **Galata ve Kulesi**, s. 27.

¹³⁵ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 336.

¹³⁶ Nevbet terimi hakkında detaylı açıklamalar için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, "Nevbet", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1983, s. 683.

¹³⁷ **GSS**, nr. 21, s. 192/1; **TSS**, nr. 7, v. 23a/1; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyeye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 125.

¹³⁸ **TSS**, nr. 7, v. 6a/3, 8a/1; Demir, s. 86, 90.

¹³⁹ **TSS**, nr. 7, v. 16a/1, 41a/3; Demir, s. 108, 158.

¹⁴⁰ **TSS**, nr. 7, v. 38a/3, 54a/3, 57a/5; Demir, s. 153, 181, 187.

¹⁴¹ **TSS**, nr. 7, v. 51b/1; Demir, s. 176.

gibi özellikle ticarî aktiviteleri ile ön plana çıkan yerlerde yakaladıkları insanları sorgulanması ve ifadelerinin alınması için kadı önüne çıkarıyorlardı. Kuşkusuz bu insanların bir kısmı kendi işinde gücünde olup, zorunluluktan gece dışarı çıkmıştı. Mesela Yeniköy'den gelip Azap Kapı dışındaki gemisine giderken yakalanan Mehmed bin Abdullah, ifadesine bakılırsa Tophane Kapısı daha açıkken Galata'ya girmiş ve yakalandığında henüz yatsı ezanı okunmamıştı¹⁴⁴. Ancak yatsıdan sonra yakalanan bu insanların hepsi, gemisine gitmeye çalışan Mehmed kadar masum görünmüyor. Bu durum özellikle çarşı ve pazarlar ile ticarî mekânların etrafında yakalananlar için geçerlidir.

4.3.2. Toplumsal Hayatta Subaşı

Subaşının iki temel görevinin bulunduğundan, ilkinde bâd-ı hevâ türü vergileri toplayan malî bir vazifeli gibi ikincisinde ise asayişin sağlanmasından sorumlu bir kolluk gücü gibi çalıştığından yukarıda bahsetmiştik. Subaşı, asayişle ilgili görevlerini yerine getirirken mümkünse suç işlenmesini önlemeye çalışır, eğer suç işlenmiş faillerinin yakalanması için gerekli takibatları yapar ve yakalanan suçluları kadı huzuruna çıkararak kadının hükmünü yerine getirirdi. Bu görev, toplumun ahlakî değerlerinin ve geleneklerinin korunması ile toplum düzenini bozacak eylemlerin önüne geçilmeye çalışılmasına yönelikti¹⁴⁵. Bu nedenle subaşı ve adamları, halkın toplumsal hayatta en çok yüz yüze geldiği görevlilerden biridir.

Subaşı kendisine ihbar edilen veya bizzat şahit olduğu suçları kovuşturur ve kesin hükmün verilmesi için zanlıları mahkemeye çıkarırdı. Kadının hükmü olmadan subaşının ceza vermesi ve bunları icra etmesi mümkün değildi. Hatta subaşı ve adamları, çoğu durumda kadı izni olmaksızın kovuşturma dahi yapamazdı.

Kadı sicilleri subaşların mahkemeden kovuşturma talep ettiği durumlara dair örneklerle doludur. Kişi haklarını ihlal eden suçlar arasında yer alan ve kısas cezasını gerektiren katl ve yaralama¹⁴⁶ hadiseleri subaşının mahkemeden kovuşturma istediği durumların

¹⁴² TŞS, nr. 7, v. 51b/3; Demir, s. 176.

¹⁴³ TŞS, nr. 7, v. 53a/2; Demir, s. 179.

¹⁴⁴ TŞS, nr. 7, v. 36a/4; Demir, s. 149-150.

¹⁴⁵ Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 70.

¹⁴⁶ İslam hukukçuları suçları çoğunlukla iki farklı tasnife tabi tutarak incelemişlerdir. İlkinde, Allah, yani kamu haklarını ihlal eden (*hakkullah*) ve kişi (şahıs) haklarını ihlal eden (*hakk-ı âdemî*) olmak üzere ikili;

başında gelir. Kıyas suçları (katl ve yaralama), şahıs haklarına yönelik görüldüğünden takibi şikâyete bağlıdır. Ancak suçu şikâyet edecek kimsenin bulunmaması veya mağdurun şikâyet imkânlarından yoksun olması gibi durumlarda kovuşturma devlet tarafından yapılır¹⁴⁷.

Sicillere yansıyan belgelerin birçoğunda subaşının, adamlarının veya halktan birinin yaralama ve katl hadiselerini haber verdiğini görüyoruz. Özellikle yaralama hadiselerinde olaylar, teoriye uygun olarak yaralının mahkemeye gelemeyecek durumda olması nedeni ile subaşı ve diğerleri tarafından mahkemeye taşınmıştır. Mesela Mayıs 1599'da (Evasıt-ı Şevval 1007) Galata müstahfızı Mehmed bin Abdullah mahkemeye gelerek, Tophane Kapısı yakınlarında Yahşi tarafından bıçaklanan peremecinin subaşı kapısı yakınlarına kadar getirildiğini ancak daha ileriye gitmeye mecali kalmadığını bildiriyor ve mahkemeden keşfini talep ediyordu¹⁴⁸. Birkaç gün sonraya ait başka bir kayıta ise, Tophane subaşısı Hüseyin bin Abdullah, mahkemeden, Cihangir yokuşunda bıçakla yaralanmış bir vaziyette yatan Mustafa bin Mehmed'in görülmesini istiyordu¹⁴⁹. Mahkeme bu gibi durumlarda bir naib görevlendirerek şehrin ileri gelenleri ile (ayan ve eşraf) keşif için olay yerine gönderirdi. Keşif heyeti, yaralının durumunu gördükten sonra kendisini kimin vurduğunu/yaraladığını sorar ve kadı naibi aracılığı ile yaralının ifadesi kadı defterine kaydedilirdi.

Bazı ağır yaralama hadiseleri hariç, çoğu zaman mağdurdan, faillerin isimleri öğrenilebiliyordu. Eğer olay cinayetle sonuçlanmışsa subaşı ve adamlarının işi biraz daha zorlaşırdı. Kolluk kuvvetleri bir cinayet vakasında ilk olarak maktulün ölü bulunduğu mekânın sahibini mahkeme huzuruna çıkarırlardı. Elbette bu, her zaman mekân sahiplerinin katil olarak görüldüğü veya suçlandığı anlamına gelmemektedir. Mekân sahipleri, maktulun kendi mülklerinde bulunma sebeplerine dair mahkemeyi

ikincisinde ise had, kıyas ve tazir suçları olmak üzere üçlü bir ayırım yapmışlardır. *Had*, cezası şâri' (Allah ve Peygamber) tarafından belirlenen ve kamu haklarına yönelik olan suçlardır. Hırsızlık, yol kesme, zina, zina iftirası (kazf), şarap içme, irtidat (dinden dönme) ve isyan en geniş tasnifli had suçlarındandır. *Kıyas*, cezası şâri' tarafından belirlenen, ancak kişi haklarına yönelik olan suçlardır. Bunlar adam öldürme ve müessir fiildir. *Tazir*, cezası şâri' tarafından belirlenmemiş, hükümdara bırakılmış suçlardır. Bunların içine Allah (Kamu) haklarını ihlal eden suçlar olduğu kadar kişi haklarını ihlal eden suçlarda vardır. Bu tasniflerin detayları için bkz. Joseph Schacht, **İslâm Hukukuna Giriş**, Mehmet Dağ ve Abdulkadir Şener (çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977, s. 181-192; M. Âkif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Hars Yayıncılık, 2007, s. 168-171; Mehmet Akman, **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması**, İstanbul: Eren Yayınları, 2004, s. 24-25.

¹⁴⁷ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 169-170.

¹⁴⁸ GSS, nr. 21, s. 192/1.

¹⁴⁹ GSS, nr. 21, s. 196/4.

ikna edecek açıklama yapmaları ve bu açıklamalarına muteber şahitler göstermeleri durumunda kendilerini aklayabiliyorlardı¹⁵⁰. Ancak böyle bir imkândan mahrum olanlar, katil bulunmazsa, maktulün ailesinin diyet talebi ile yüz yüze gelebiliyorlardı¹⁵¹. Bazen de maktul, kimsenin mülkü olmayan umumî bir yolda (*tarîk-i amm*) ölü bulunabiliyordu. Bu durumda, yolun etrafında mülkleri olanlar soruşturmaya dâhil ediliyordu¹⁵². Bir araştırmada cinayet vakalarının gerçekleştiği yerler arasında umumî yolların (*tarîk-i amm*) ilk sırada yer aldığı tespiti yapılmıştır. Bunun, diyet talebi ile karşılamak istemeyen halkın, cesedi kimsenin mülkü olmayan umumî yollara taşınmasıyla ilgili olabileceği öne sürülmüştür¹⁵³.

Subaşılar sadece cinayetleri değil şüpheli ölüm vakalarını da kadı marifeti ile kovuştururlardı. Mesela Tophane subaşısı Ali bin Abdullah, Andiye veledi Anton'u evinde yaşayan Yani isimli çocuğun ölümünün iç yüzünü öğrenmek için mahkemeye çıkarmıştı¹⁵⁴. Anlaşılan küçük Yani evin beslemesiydi. Andiriye, mahkemede çocuğun kimsenin müdahalesi olmaksızın düşüp öldüğünü söylemişti. Mahkemeye şahit olarak çıkarılan Mevlana Mehmed bin Hacı İskender, Mehmed bin Mustafa ve Üstad Şaban bin Mehmed, Andiriye'nin ifadesini tasdik etmiş, çocuğun kendi hatası ile oynarken su kuyusuna düşerek öldüğünü söylemişlerdi¹⁵⁵.

¹⁵⁰ Mesela 28 Nisan 1594'te (7 Şaban 1002) subaşı adamı Ali Reis, evinde İstimad isimli zimmînin ölü bulunması nedeni ile İlya veledi Dimitri'yi mahkeme huzuruna çıkarmıştı. Ancak İlya, maktul İstimad'ın kardeşi olduğunu bundan önce Balıkpazarı'nda İstefano isimli balıkçının dükkânı önünde bir sipahi tarafından yaralandığını ve evine getirdikten üç gün sonra öldüğü açıklamasını yapmıştı (GSS, nr. 17, s. 147/6). 4 Eylül 1595 (9 Zilhicce 1003) tarihli başka bir olayda, yine subaşı adamlarından olan Mustafa bin Abdullah, Bimarhane önünde bulunan cesedin keşfini talep etmişti. Keşif esnasında ölünün Bimarhane önünde değil de içinde bulunması nedeni ile gözler Bimarhaneci Pavlo'nun üzerine çevrilmişti. Pavlo, ölü bulunan Dimo'nun hasta olduğunu, dışarı çıkmak isterken gücü yetmeyerek kapı üstünden dışarı düştüğünü ve o anda öldüğünü, kendisinin ise cesedi içeriye aldığını söylemiştir (GSS, nr. 19, s. 71/2).

¹⁵¹ Galata'da gerçekleşen bir cinayetin ardından, cesedin bulunduğu mülkün sahibinden yapılan diyet talebi için bkz. GSS, nr. 17, s. 166/4. Bursa'da cinayet mağduru bir kadının ardından akrabaları ve mahalleli arasında cereyan eden mücadelenin incelendiği bir dava için bkz. Suraiya Faroqhi, "Bursa'da Cinayet: Bir Cui Bono Vakası", **Osmanlı'da Asayiş, Suş ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar**, Noemi Lévy ve Alexandre Toumarkine (der.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ty., s. 68-79.

¹⁵² Mesela 24 Ocak 1594'te (2 Cemaziyelevvel 1002) Galata Kenise Mahallesi'nde tarîk-i ammda ölü bulunan Pendali veledi Yorgi'nin cinayet soruşturmasında umumî yolun etrafında mülkleri olan meyhaneci Nikola ve boyacı Yakomi tahkikata dâhil edilmiştir (GSS, nr. 17, s. 63/1).

¹⁵³ Işık Tamdoğan, "Atı Alan Üsküdar'ı Geçti ya da 18. Yüzyılda Üsküdar'da Şiddet ve Hareketlilik İlişkisi", **Osmanlı'da Asayiş, Suş ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar**, Noemi Lévy ve Alexandre Toumarkine (der.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ty., s. 85.

¹⁵⁴ Bu konu ile ilgili bir diğer belgede Tophane subaşısı Ali bin Abdullah, Galata subaşısı Ali Reis bin Abdullah olarak geçmektedir. Ayrıca evinde çocuk ölen kişi sadece Anton ismiyle kaydedilmiştir. Bkz. GSS, nr. 11, s. 139/7, (Evasıt-ı Receb 992/19-28 Temmuz 1584).

¹⁵⁵ GSS, nr. 11, s. 140/5, (23 Receb 992/31 Temmuz 1584).

Şubaşının toplumsal hayatın düzeni için kadı önüne getirdiği olaylar arasında şarap içme (şüreb-i hamr) ile namahremlerin bir arada bulunması önemli bir yer tutar. Şarap içme-sarhoşluk Allah haklarını (*hakkullah*) ihlal eden suçlardandır ve İslam hukukçuları arasında tartışmalara yol açmakla birlikte genellikle had cezasını gerektiren suçlar arasında sayılmıştır¹⁵⁶. Şeyhülislam Ebussuud Efendi, bir Müslümanın evinde şarap yapıp içmesi ile ilgili fetvasında bunun hem had hem de tazir gerektirdiğini belirtmiştir¹⁵⁷. Ancak Osmanlı kanunnamelerinde şarap içme, yapma ve satma suçu için tazir öngörülmüştür¹⁵⁸. Kadı sicillerine yansıyan belgelerde ise şüreb-i hamra bazen had, bazen de tazir cezası verildiği görülmektedir¹⁵⁹. Burada cezanın had veya tazir olarak belirlenmesinde muhtemelen çeşitli ağırlaştırıcı veya hafifletici sebepler etkili olmaktadır¹⁶⁰.

Subaşı veya yardımcıları katil ve yaralama hadiselerinde olduğu gibi içki içenleri de mahkemeye çıkartarak kadının hüküm vermesini sağlıyorlardı. İçki içenler ya hareketlerinden sarhoş olduklarının anlaşılmasına üzerine mahkeme huzuruna çıkarılıyor ya da mahkemeye yapılan ihbar sonucunda suçüstü yakalanıyorlardı. Mesela Ağustos 1583'te (Recep 991) Galata aseslerinden Rum Mehmed bin Abdullah, sarhoş oldukları gerekçesi ile yakaladığı iki müslümanı mahkemeye getirerek tespit

¹⁵⁶ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 205-206.

¹⁵⁷ “*Mes’ele: Evinde hamr kurup içen müslümana ne lâzım olur? Elcevap: Had ve ta’zir lâzım olur.*” Mehmet Ertuğrul Düздаğ, **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1972, s. 146.

¹⁵⁸ II. Mehmed ve II. Bayezid’in Umumî Osmanlı kanunnamelerinde birbirine yakın ifadelerle “*Eğer bir kişi hamr içse, kadı ta’zir ede, iki ağaca bir akçe cürm alına.*” denmektedir (Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. I, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990, s. 349; Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. II, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990, s. 42). Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman kanunamelerinde şarap içenin yanında, yapanın, satanın ve şarap sohbetinde bulunanın da tazir cezası alacağı belirtilmiştir. Yavuz Sultan Selim Kanunnamesi: “*Eğer bir kişi hamr içse, kadı hakkından gelüb iki ağaca bir akçe cürm alına. Eğer müslim hamr satsa yahud sıksa, ta’zir edüb iki ağaca bir akçe cürm alına. Eğer bir kimesne hamr sohbetinde otursa içmese, ta’zir edüb üç ağaca bir akçe cürm alına*” (Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. III, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1991, s. 91). Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesi: “*Eğer bir Müslüman şarâb içse ve şarâb sıksa ve şarâb satsa, kâdi ta’zir edüb, iki ağaca bir akçe cürm alına.*” (Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. IV, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992, s. 301)

¹⁵⁹ Mesela Üsküdar’da 1514’de (920) şüreb-i hamr eden İshak bin Abdullah had cezasına çarptırılırken, 1518’de (924) sarhoşluğu tespit edilen Memi bin Hacı Veli’ye tazir cezası verilmiştir. **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / M. 1513-1521)**, Bilgin Aydın ve Ekrem Tak (haz.), İstanbul: İSAM Yayınları, 2008, s. 134, 313.

¹⁶⁰ Mesela 1560’da (967) hassa reislerden Mustafa bin Ali, kaybolan (*gaybet iden*) bir kulunu bostanda Nikola ve Mihail ile şarap içerken bulmuş, mahkemeye getirilen zimmîler kayıp köle ile şarap içtiklerini itiraf etmiş kadının gönderdiği suret-i sicil üzerine kazasker efendi Nikola’ya siyaset, Mihail’e de kürek cezası buyurmuştur (BOA, **MD**, nr. 4, s. 24/219). Bu tazir cezalarının adı geçen zimmîlere şarap içtikleri için mi yoksa bir köleyi ayartıp kaçırdıkları için mi yoksa her ikisinden dolayı mı verildiği net değildir.

yapılmasını istemiştir¹⁶¹. Şürib-i hamr suçunun tespiti, tanıklık, koku, sarhoşluk, kusma gibi belirtilerle veya suçlunun ikrarı ile yapılırdı¹⁶². Mahkeme kayıtlarından bu tespitin çoğunlukla sarhoş olduğu iddia edilen kişinin ağzının koklanması yoluyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Bazen yolda sarhoş veya içkili olarak yakalanan kişiler, mahkemeye getirildiklerinde gayrimüslim¹⁶³ olduklarını söyleyerek cezadan kurtuluyorlardı¹⁶⁴. Sarhoş yakalanan bazı kadınlar ise kendilerine zorla içki içirildiği savunmasını yapıyorlardı¹⁶⁵.

Subaşı veya adamları sokakta sarhoş yakalananlar yanında, aldıkları ihbarları kadıya bildirerek içki içenlerin suçüstü yakalanmalarını da sağlıyorlardı. Mesela Haziran 1594'te (Şevval 1002) Galata subaşısı adamlarından Rum Mehmed, Galata şekerçileri içinde Yorgi veledi Kosta'nın dükkânında bazı Müslümanların içki içtiğini mahkemeye bildirmiş, bunun üzerine mahkeme, kadı naibi ile birlikte şehrin ileri gelenlerini olay yerine göndermişti. Yorgi'nin dükkânında bazı Müslümanların içki içtiği görülmüş, ağızlarının koktuğu şahitlerce tespit edilmiş ve tüm bunlar mahkeme naibi tarafından kayda geçirilmişti¹⁶⁶.

Subaşının mahkemeye bildirdiği şürib-i hamr hadiselerinde bazen işin içine namahremlerin bir arada bulunması da giriyordu. Mesela Mayıs 1585'te (Cemaziyelevvel 993) Galata subaşısı Ali bin Abdullah, Galata mahkemesine Can Feda Mahallesi'ndeki meyhane içinde bazı namahrem kadınların ve erkeklerin şürib-i hamr ettiklerini ihbar etmişti. Mahkeme prosedüre uygun olarak bir naib ve olaya şahit olmak üzere sözüne güvenilir bir grup insanı olay yerine gönderdi. Meyhane içinde İsmi, Fatma ve Emine isimli üç kadın, önlerinde bir tepsinin içinde pişmiş bir kuzu, bir varil araki ve kadehler olduğu halde Kabil ve Mustafa isimli iki adamla birlikte yakalandı.

¹⁶¹ TŞS, nr. 7, v. 61b/2; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 196.

¹⁶² Mustafa Avcı, **Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2004, s. 276.

¹⁶³ Şürib-i hamr suçuyla sadece Müslümanlar cezalandırılabilirdi. Bunun için bkz. Avcı, **Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar**, s. 268.

¹⁶⁴ Kasım 1593'te (Safer 1002) Galata subaşısı Hüseyin bin Hasan'ın mahkemeye getirdiği sarhoş emred (GŞS, nr. 17, s. 5/6) ve Aralık 1579'da (Şevval 987) Galata müstahfızlarından Haydar bin Abdullah'ın getirdiği Yorgi veledi Doka "*ben kafirim*" diyerek şürib-i hamr cezasından kurtulmuşlardı (TŞS, nr. 7, v. 41a/3; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 158).

¹⁶⁵ Mesela Galata müstahfızlarından Mehmed bin Ahmed'in mahkeme huzuruna çıkardığı Fati bint-i Abdullah kayıkçıların, Ayşe bint-i Abdullah ise acemi oğlanlarının kendisini zorla içki içirdiğini iddia etmişlerdi. (TŞS, nr. 7, v. 51a/1; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 175).

¹⁶⁶ GŞS, nr. 17, s. 178/2.

Kadınlar mahkemede “geçüb giderken yol üzerinden içeri girin yemek yiyelim deyü bizi içeri koydular biz dahî girüb cümlemiz bir yerde oturduk” derken Kabil ve Mustafa da benzer ifadelerle kendilerini savunmuşlardır: “bir kimesne yemek yiyelim içeri girin deyüb teklîf eyledi biz dahî girüb bir yerde oturub yemek yedik”¹⁶⁷. Kadın ve erkeklerin ayrı ayrı fakat benzer savunmalar yapmaları sadece bu olaya has bir durum değildir. 16. yüzyıl belgelerinde içkili meclislerde yakalananlar, ya “yiyip içtik” gibi olayı önemsizleştirecek ya da “gel otur dediler ben de oturdum” gibi meclise başka birinin daveti ile sonradan katıldıklarını özellikle belirtecek ifadelerle kendilerini savunmuşlardır¹⁶⁸.

Bir arada iken yakalanan namahremler sadece içki sohbetlerinde bulunanlardan ibaret değildi. Subaşı veya adamları bu konuda sık sık mahkemeye ihbarda bulunuyor ve mahkemenin görevlendirdiği bir naib ve “Müslümanlarla” baskınlara gidiyorlardı. Mahkeme kayıtlarına yansıyan davalar, bir arada yakalananlar hakkında, ihbarı yapanların bir zina şüphesi taşıdığını düşündürüyor. Osmanlı insanları gerek yeterli delilleri olmaması, gerekse had cezasını gerektiren zina iftirası (kazf)¹⁶⁹ gibi ağır bir suçlama ile karşılaşmamak için herhalde durumu mahkemeye “namahremler bir arada bulunuyor” şeklinde formüle edilebilecek bir dille ihbar ediyorlardı¹⁷⁰. Ocak 1594’te (Rebiülahir 1002) Galata subaşısı Hızır bin Abdullah şehrin en işlek mahallelerinden Lonca’da cerrah Bayram bin Abdullah ile Kamile bint-i Abdullah ve Paydar bint-i Abdullah isimli iki kadını bazı Müslümanlarla birlikte yakalayıp mahkeme huzuruna çıkarmıştı. Belgenin dilinden bu olayda mahkemeye önceden bir başvurunun yapılmadığı anlaşılıyor. Subaşı ve mahalleli mahkemeye başvurarak kaybedecekleri zamanın, şüphelilerin ellerinden kaçmasına neden olacağını düşünerek böyle davranmış olabilirler. Aksi halde kâtibin zaten kısa olan dava kaydını daha da kısalttığı iddia

¹⁶⁷ GSS, nr. 11, s. 208/3.

¹⁶⁸ 16. yüzyıl Osmanlı toplumundaki eğlence kültürü ve içkili sohbetler hakkında eleştirel bir çalışma için bkz. Fikret Yılmaz, “Boş Vaktiniz Var mı? Veya 16. Yüzyılda Anadolu’da Şarap, Eğlence ve Suç”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S. 1, İstanbul, 2005, s. 11-49.

¹⁶⁹ Zina iftirası (kazf), birine asılsız bir şekilde zina ettiğini veya zina sonucunda dünyaya geldiğini söylemektir. Kazf suçunu Hanefiler Allah haklarını, Şafii ve Hanbelîler ise şahıs haklarını ihlal eden suçlardan saymışlardır. Diğer hukuk okullarından ayrılan Malikîler ise kazf suçunu hâkime intikal edene kadar şahıs, intikal ettikten sonra da Allah haklarını ihlal eden suçlardan kabul etmişlerdir. İslam hukukuna göre cezası 80 sopa ve bundan sonra suçlunun şahitliği asla kabul edilmez. Detaylı bilgi için bkz. Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 203-204.

¹⁷⁰ Galata subaşısının veya adamlarının doğrudan müdahil olduğu namahremlerle ilgili bazı kayıtlar için bkz. GSS, nr. 17, s. 144/1; GSS, nr. 19, s. 104/3; GSS, nr. 21, s. 250/4; GSS, nr. 21, s. 258/2; GSS, nr. 21, s. 105/4; GSS, nr. 21, s. 235/2.

edilebilir. Subaşı ve diğerleri, cerrah Bayram ve Kamile'yi Bayram'a ait dükkânın üstündeki odada “uçkurlarını çözmüş donları ayaklarına dökülmüş” bir vaziyette yakalamıştı. Kamile mahkemedeki savunmasında “Ben İstanbul'da otururum merhem almağa geldim” demişti. Odanın veya dükkânın dışarısında (taşrasında) beklemesinden gözcülük veya yoldaşlık yaptığı anlaşılan Paydar da Kamile ile benzer ifadeler kullanmıştı. Ancak iki kadının verdiği ifadeler, merhem almaya gelmişlerken neden uçkurlarının çözü, donlarının ayaklarına düşmüş bir vaziyette yakalandıklarını açıklığa kavuşturamadı¹⁷¹.

Subaşılar yukarıda sayılan durumlar haricinde hırsızlık¹⁷² ve küfür¹⁷³ gibi suçların mahkemeye taşınması, varissiz ölenlerin beytülmalâ ait olan mallarının tahsili veya satımı¹⁷⁴ ve yakalanan kaçak kölelerin (kaçgun kul) sorgulanarak sahiplerine tesliminde karşımıza çıkıyorlar¹⁷⁵. Ayrıca subaşılardan 1578'de (986) özellikle Galata çevresindeki kırsal arazide boy gösteren, halkın hayvanlarını çalan ve bunları keyiflerince kesip-yiyen eşkıyaların yakalanmasıyla görevlendirildiğini görüyoruz¹⁷⁶. Ancak merkezin “ehl-i fesâd teftişine” gönderdiği çavuşlar sayesinde bazı durumlarda bu türden fiilleri bizzat subaşılardan işlediği anlaşılmaktadır¹⁷⁷.

Subaşılar yukarıdaki örneklerde bizzat “ehl-i fesâd” olurken bazı durumlarda da görevlerini kötüye kullanarak çeşitli haksızlıklara yol açmışlardır. Tophane'de Mustafa Ağa Mahallesi'nde oturan Mansur bin Abdullah isimli Arap'ın Galata kadı sicillerine yansıyan davası buna dair güzel bir örnek teşkil eder. Bu konuda sicillerde tespit edilen

¹⁷¹ GSS, nr. 17, s. 46/1.

¹⁷² GSS, nr. 19, s. 100/3; GSS, nr. 19, s. 128/5.

¹⁷³ GSS, nr. 21, s.258/3.

¹⁷⁴ Sicillerde bu konuda oldukça bol malzeme vardır. Bunlardan bazıları için bkz. GSS, nr. 11, s. 77/4; GSS, nr. 11, s. 152/4; GSS, nr. 11, s. 110/6; GSS, nr. 11, s. 123/2; GSS, nr. 11, s. 142/3; GSS, nr. 19, s. 34/2; GSS, nr. 21, s. 166/4.

¹⁷⁵ Burada çoğunlukla resmi bir görevli (Hassa Bostancı, Topçu vb. gibi) tarafından yakalanan kaçak köle, bölgenin subaşısına teslim ediliyor (GSS, nr. 17, s. 77/5; GSS, nr. 17, s. 84/2), subaşı da teslim aldığı köleyi mahkemeye çıkarıyor ve “... kaçgun kuldur suâl olunmasın taleb ederim” diyerek kimin kölesi olduğunun öğrenilmesini istiyordu (GSS, nr. 11, s. 61/4; GSS, nr. 11, s. 61/5). Ortaya çıkması durumunda köle, sahibine teslim ediliyor (GSS, nr. 11, s. 241/2), aksi halde müddet-i örfiyyesi dolduktan sonra açık arttırma ile satışa çıkarılıyordu (GSS, nr. 11, s. 246/3; GSS, nr. 17, s. 119/5).

¹⁷⁶ BOA, MD, nr. 35, s. 53/124.

¹⁷⁷ Mesela 23 Aralık 1578 (23 Şevval 986) ve 6 Ocak 1579 (8 Zilkade 986) tarihli iki belgede celeb taifesinden Veço veledi Deyo, Haslar subaşısı Sinan ve ortağı İbrahim'i geceleyin çalınan 70 baş ineğinin 12 tanesini ellerinde bulundurdıkları için dava etmektedir (BOA, MD, nr. 35, s. 407/1043; BOA, MD, nr. 36, s. 15/46). Haslar subaşısının karıştığı buna benzer başka bir dava için bkz. BOA, MD, nr. 35, s. 336/930.

12 Temmuz 1584 (4 Receb 992) tarihli ilk belge, meselenin tam ortasından başlıyor¹⁷⁸. Davanın çıkış noktası Mansur'un daha önce Tophane subaşı Osman bin Nasuh tarafından kalpazan (*kallâb*) olduğu gerekçesi ile tutuklanmasıdır. Ancak anlaşıldığı kadarı ile Mansur bu suçlamaya itiraz etmiş ve herhalde üst mercilere başvurarak¹⁷⁹ davanın dergâh-ı âlî çavuşlarından Bali Çavuş ibn-i Abdülmenan mübaşeretini ile yeniden görülmesini sağlamıştır¹⁸⁰. Belki de dava önce Tophane veya Galata mahkemesinde görülmüş, burada alınan olumsuz karar nedeniyle Mansur, üst mercilere başvurmak zorunda kalmıştı. Kesin olan şey, Mansur'un Galata mahkemesinde Gümüş arayıcı Ferhad Bey bin Abdullah ile Tophane subaşı Osman bin Nasuh karşısında hakkında yapılan suçlamalara itiraz ederek bunun soruşturulmasını istemesidir:

“...bundan akdem mahrûse-i mezbûre hâricinde Tatavla Deresi dimekle ma'rûf mevzi'de Ali nam Arabın bağçesi kurbunda vâki' yoldan geçüb gider iken mezbûr Osman beni zikr olunan bağçede kalb pâdişâhî kesr itmişsin deyü fuzûlî ahz eyledi benim bu husûsdan haberim yokdur mezkûr Osmana suâl olunub ve mahalle-i mezbûrda bile hâzır olan Müslümanlardan dahî suâl olunmasın taleb ederim...”¹⁸¹

Mansur, suçlamasının temelini, yoldan geçerken sebepsiz yere tutuklanmasına dayandırmaktadır. Subaşı Osman ise Mansur'un sebepsiz yere tutuklanmadığını, daha önce adı geçen bahçede (*Ali nam Arabın bağçesi*) sahte para kesiliyor diye haber geldiğini, bunun üzerine Mehmed bin Hüsam, bölükbaşı Hüsrev bin Abdullah, Yusuf bin Abdullah ve Ahmed bin Pir Ahmed isimli Müslümanlar ile bölgeye gittiklerini ve

¹⁷⁸ GSS, nr. 11, s. 127/1.

¹⁷⁹ Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun, devlet idaresi ile birlikte yargıda da en üst merciidir. Halk uğradığı haksızlıkları ve şikâyetlerini buraya iletebilir, davalarının yeniden görülmesini talep edebilirdi. Bu nedenle Divan-ı Hümayun'un temyiz mahkemesi olduğu yönünde bazı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak İslam hukukunda kurumsallaşmış bir temyiz makamı olmadığı gibi kadının verdiği hükümler kesindir, yani temyizi mümkün değildir. Ancak muhakeme usulünde bir uygunsuzluk varsa ya da kadı herhangi bir sebeple taraflardan birini tutarak haksızlık yapmışsa davaya yeniden bakılabilir. Bunun için karara itiraz eden kişinin geçerli sebeplerinin olması ve ileri sürdüğü iddiaların kabul edilmesi gerekmektedir. Eğer iddialar kabul edilmez ve davanın şer'le görüldüğüne hükmedilirse eski karar geçerliliğini korurdu. Şikâyetçinin itirazı kabul edilirse davaya ya Divan-ı Hümayun'da ya da daha önceki hükmü veren mahkemede yeniden bakılırdı. Divan-ı Hümayun'un yargı görevi ve bu görevi hakkındaki doyurucu açıklamalar için bkz. Ahmet Mumcu, **Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun**, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986, s. 85-107.

¹⁸⁰ Divan-ı Hümayun çavuşlarının yargı ile ilgili görevleri arasında divana gelen davacı ve davalıların belirli bir düzen içinde sadrazam huzuruna çıkarılması, sadrazamın verdiği hükümlerin icrası, merkezden verilen emirlerin ilgili yerlere ulaştırılarak uygulamaya sokulmasının sağlanması sayılabilir. Ayrıca çavuşlar, merkez tarafından bazı davalara kadıya yardımcı olmak amacı ile mübaşir olarak atanabilirlerdi. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Uluskan, **Divân-ı Hümayun Çavuşları**, s. 109-115.

¹⁸¹ GSS, nr. 11, s. 127/1.

Mansur'u orada tutukladıklarını söylemiştir. Ayrıca adı geçen bahçede bir kese içerisinde beş adet pâdişâhî sikkesi, çekiç, örs ve bazı kallâb aleti bulduklarını da sözlerine eklemiştir. Subaşı Osman'ın savunması ciddi suçlamaları içermekte, ihbar üzerine bir baskın yaptıklarından bahsetmekte ve bu sırada yalnız olmadığını vurgulayarak bir nevi iddiasını güçlendirmeye çalışmaktadır. Ancak onun birlikte baskına gittiklerini söylediği Mehmed, Hüsrev, Yusuf ve Ahmed'in mahkemede *"mahalle-i mezbûrda vâki' mezkûr Mansur hâzır değil idi ve yedinde kallâb esbâbı dahî bulunmadı lakin mezkûr Mansur mevzi'-i mezbûr kurbunda vâki' yoldan giderken mezkûr Osman bulub kallâbsın deyü ahz eyledi"*¹⁸² diyerek Mansur'un lehine ifade vermişlerdir.

Bundan 6 gün sonra gerçekleşen, 18 Temmuz 1584 (10 Receb 992) tarihli ikinci duruşma, Mansur'un daha önce ispatladığı suçsuzluğunu perçinlemeye yöneliktir. Mahkeme kâtipleri ilk davadan bildiğimiz olayı kısaca özetlemiş ve ardından Mansur'un talebini kaydetmişlerdir: *"benim keyfiyet-i hâlim mahallem ahâlîsinden tefahhus olunmasın taleb ederim"*¹⁸³. Herhalde iki duruşma arasındaki 6 günlük süre Mansur'un halini soruşturmak için mahkemeye çıkartılacak ahalinin tespit ve daveti ile geçmişti. Bu tespit sonrasında mahkemeye başta mahalle imamı el-hac Murad bin Abdullah ve müezzin İbrahim bin Abdi olmak üzere bir dizi halk davet edilmiş ve onlardan Mansur'un hali sorulmuştur. Mahalle halkının *"ilâ haze'l-an mezbûr Mansurun yaramazlığın görmedik ve bu makûle töhmet isnâd olunduğun bilmeziz ve işitmedik mezkûr Mansuru kendü hâlinde eyü adam bilürüz"*¹⁸⁴ demeleri ile Mansur'un suçsuzluğu tescil edilmiştir.

Mahalle halkının Mansur'un kendi halinde bir insan olduğunu bildirmesi ile olay anında Subaşı Osman'ın yanında bulunan Mehmed, Hüsrev, Yusuf ve Ahmed'in ifadeleri onun suçsuzluğunu tereddütte meydan vermeyecek şekilde göstermiştir. O halde Subaşı Osman, neden suçsuz bir adamı yakalayıp üstüne bu suçu yıkmaya çalışmıştı? Burada subaşının suçludan alacağı cerimeyi düşünerek önüne ilk çıkan adamı yakaladığı iddia edilebilir. Ancak bu açıklama olayı aydınlatmada yetersiz kalacaktır. Mahkeme kâtipleri, tarafların ifadelerini özetlerken bizce önemli bir ayrıntıyı kaydetmişlerdir: Bu,

¹⁸² GSS, nr. 11, s. 127/1.

¹⁸³ GSS, nr. 11, s. 132/3. İlk belgede Mansur'un baba ismi Abdullah iken burada Mehdi olarak geçmektedir.

¹⁸⁴ GSS, nr. 11, s. 132/3.

yakalanan Mansur ile bahçesinde sahte para kesildiğine dair ihbar yapılan Ali'nin Arap olduğu bilgisidir. Herhalde subaşı kendisine “*Ali nam arabın*” bahçesinde sahte para (*kalb pâdişâhi*) kesildiği ihbarı gerince, tek suçu oradan geçmek olan kendi halinde bir Arap'ı, Arap Mansur'u hiç tereddütsüz yakalamıştı. Ancak yanında bulunanlar, kendilerinden beklendiği üzere, subaşının hatasına ortak olmamış ve Mansur'un suçsuzluğunu ispatlayacak şekilde ifade vermişlerdir.

4.4. Galata'nın Yönetiminde Merkezî İdarenin Rolü: Sadrazam, Kaptan Paşa Yeniçeri Ağası ve Bostancıbaşı

Başkent İstanbul ve ona bağlı *bilâd-ı selâse* denen Eyüp (Haslar), Galata ve Üsküdar kazaları doğrudan merkeze bağlı oldukları için buralarda ehl-i örfe tabi sancakbeyi ve beylerbeyi gibi yöneticiler bulunmuyordu. Zaten imparatorluğun merkez ordusunun ve komuta kademesinin oturduğu İstanbul ve çevresinde, idarî görevlerden çok askerî görevler üstlenen sancakbeyi ve beylerbeyi gibi taşra yöneticilerinin bulunmasını beklemek boşuna olurdu. İstanbul ve bilâd-ı selâsenin yönetimine doğrudan katılan görevliler yukarıda yetki ve sorumluluklarını detaylıca açıkladığımız kadı, subaşı ve bunların yardımcıları idi. Ancak bazı araştırmalarda İstanbul'un yönetimi, taşra eyalet ve sancaklarının yönetim hiyerarşisine benzetilerek açıklanmaya çalışılmıştır¹⁸⁵.

Aslında buna biraz da payitaht İstanbul ve ona organik bir bağ ile bağlı bulunan bilâd-ı selâsenin imar, iskân, iaşe, asayiş ve daha birçok sorununa merkezî idarenin zaman zaman doğrudan müdahale etmesi sebep olmuştur. Merkez, bu müdahaleyi bazen kadılarına yazdığı emirler aracılığı ile bazen de merkez ve saray teşkilatı vazifelerini bu iş için görevlendirerek gerçekleştirmiştir. Asli vazifesi şehir yönetimi ile ilgili olmayan bu görevlilerin İstanbul'un idaresine karşıması, ortaya karmaşık bir tablo çıkarmıştır¹⁸⁶. Bu durum aynı zamanda İstanbul ve çevresindeki kazaların yönetiminin merkezî idare ile iç içe geçmiş bir görüntü arz etmesine yol açmıştır. Bu algı ile bağlantılı olarak merkezî idarenin başında bulunan sadrazamın başkent yönetiminde de ilk sırada yer aldığı kabul edilmiştir¹⁸⁷. Gerçekten de merkezî idarenin tepesinde yer alan sadrazamın

¹⁸⁵ Bu çaba aşağıda detaylarını açıklayacağımız üzere Mantran'da açık bir biçimde görülmektedir (Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C. I, s. 117-123). Maalesef bu algı ondan da başka araştırmacılara sirayet etmiştir.

¹⁸⁶ Mustafa Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, 2002, s. 304.

¹⁸⁷ Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C. I, s. 119.

İstanbul'un çeşitli sorunları ile ilgilendiği vakidir. Mesela Evliyâ Çelebi, fetihten bir müddet sonra Sadrazam Mehmed Paşa'nın özellikle asayişin sağlanması ve esnafın denetimi amacıyla kol gezmeye başladığından bahsetmektedir¹⁸⁸. Yine sadrazamın çarşamba günleri, İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılarının kendisini konağında ziyaret etmelerinin ardından, halkın merkeze ulaşan davalarını *Çarşamba Divanı* adı verilen toplantılarda dinlediği bilinmektedir¹⁸⁹. Hatta çarşamba divanına, sadrazamın başkanlık ettiği diğer divanlardan farklı olarak sadece İstanbul ve bilâd-ı selâse kadılarının katılması, bu divanın daha çok İstanbul ve halkının çeşitli sorunlarına ayrıldığı yorumuna yol açmıştır¹⁹⁰.

Ancak İstanbul'da kola çıkmasına ve çarşamba divanlarına başkanlık etmesine rağmen sadrazamın İstanbul'un sorunları ile ilgisi sınırlı kalmaktadır. Bu durum, sadrazamın başkent ve çevresinin yönetim piramidinin tepesinde bulunduğunu iddia edenler tarafından, onun iş yoğunluğu ile açıklanmıştır. Bu yoğunluk nedeni ile sadrazam şehir yönetimine ait sorumluluklarının bir kısmını çeşitli görevlilere dağıtmıştır¹⁹¹.

İstanbul'un yönetimi konusunu ele alanlar, tezlerini çoğunlukla Evliyâ Çelebi'ye dayandırmışlar veya iddialarını onun anlatımı ile desteklemişlerdir. Evliyâ Çelebi, İstanbul yöneticileri arasında başta sadrazam, sekbanbaşı, İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları, ayak naibi, muhtesip ağası, asesbaşı, subaşı, İstanbul ağası, bostancıbaşı, çorbacıyan, erbain (İstanbul ve çevresindeki 40 mahkeme hâkimi), şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, Yedikule dizdarı, mimarbaşı, kaptan paşa, tersane kethüdası, Yeniçeri Ocağı'ndan talimhanecibaşı ve korucuları sayar¹⁹². Sadrazamı ve onun müdahalelerinin sınırlı olduğu durumlarda "yetkilerini dağıttığı" diğer yöneticileri, İstanbul'un yönetiminde söz sahibi yapan görüşün Evliyâ Çelebi'nin anlatımından kaynaklandığı çok açıktır. Evliyâ Çelebi'nin saydığı bu görevlilerden, kadı, subaşı ve asesbaşı gibi şehir yönetimi ile doğrudan ilgili olanların dışında kalanlar, şehir yönetiminde oldukça sınırlı yetkilere sahiplerdir. Bu da çoğunlukla asayiş veya

¹⁸⁸ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, s. 53. Sadrazamın kola çıkması ile ilgili farklı kaynaklardan faydalanılarak kaleme alınan başka bir anlatımı için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara: TTK Yayınları, 1988, s. 141-144.

¹⁸⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 140; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 137.

¹⁹⁰ Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, s. 148.

¹⁹¹ Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C. I, s. 119.

¹⁹² Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, s. 53-54.

iktisadî alanlarla ilgili olmaktadır. Bunlar merkeze ulaşan bir sorun nedeniyle kadı ve subaşı gibi asıl şehir yöneticilerine yardımcı olacak veya onları takviye edecek şekilde yine merkez tarafından görevlendirilmişlerdir. Kadının yetki ve sorumlulukları, Evliyâ Çelebi'nin saydığı diğer tüm yöneticilerden oldukça fazladır. Şer'iyeye sicilleri üzerinde yapılacak yüzeysel bir araştırma bile bunu göstermeye yetecektir. Evliyâ Çelebi tarafından çizilen bu tablonun konunun idealize edilmiş ve teorik bir resmi olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

Evliyâ Çelebi'nin Galata yöneticilerini sıraladığı bölümde ise, çok kısıtlı yetkileri olduğunu düşündüğümüz bazı görevliler bir kenara bırakılacak olursa, Galata kadısı, voyvodası (subaşısı), gümrük emini ve muhtesip ön plana çıkar¹⁹³. Bu dört görevli, özellikle de kadı ve subaşı, şehir yöneticileri olarak adlandırılmayı hak etmektedir. Ama diğerleri için aynı şeyleri söylemek zor görünüyor. İstanbul yöneticilerinde olduğu gibi bunların yetkileri çok sınırlı bir alanda geçerli olmalıdır. Kaldı ki bu görevlilerden bazılarının 17. yüzyılda yaşanan gelişmeler sonucunda Galata'da kimi yetkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır¹⁹⁴. Buna karşın kadı sicillerinde, Evliyâ Çelebi'nin İstanbul yöneticileri arasında saydığı ama Galata yöneticileri arasında zikretmediği kaptan paşa, yeniçeri ağası ve bostancıbaşı gibi bir dizi üst düzey görevliyi Galata'daki bazı meselelerde müdahil olarak görüyoruz.

Gerek Galata şer'iyeye sicillerinde gerekse başka tasniflere ait defterlerde kaptan paşa, doğal olarak çoğunlukla tersane ile ilgili meselelerde karşımıza çıkıyor. Hatta şehir ile ilgili gibi görünen kimi konularda bile olaya Tersane'deki konumu dolayısı ile müdahale ediyor. Mesela Eylül 1595'te (Evail-i Muharrem 1004) Mustafa isimli biri, kaptan paşa hazretlerine rika' sunarak Galata'da bilfiil zindancı olan Hasan bin Ali'nin yerine geçmek istediğini bildirmişti. Mesele, Mustafa'nın girişimini boşa çıkarmak isteyen Hasan bin Ali'nin karşı hamlesi nedeni ile şer'iyeye sicillerine yansımıştır¹⁹⁵. Belgenin içeriğinden kaptan paşanın Galata zindanlarından ve görevlilerinden sorumlu olması gibi bir anlam çıkıyorsa da muhtemelen bahsi geçen zindan, tersane zindanıdır.

¹⁹³ Evliyâ Çelebi'nin saydığı Galata'nın diğer yöneticileri, kızlar ağası, kalafatçıbaşı, ayak naibi, çöplük subaşısı, hamr emini, Yeniçeri Ocağı'ndan bir çorbacı, Yeniçeri Ocağı mumcularından bir ihtiyar mumcu ve Karaköy Kapısı'nda odun toplayıp padişaha veren İstanbul ağasıdır. Bkz. Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 212.

¹⁹⁴ Mesela Evliyâ Çelebi, Galata'nın Sultan Ahmed evkafı olması nedeni ile vakfin nazırı kızlar ağasını Galata yöneticileri arasında saymaktadır. Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 212.

¹⁹⁵ GŞS, nr. 19, s. 81/4.

Yabancı seyyahların aktardığı bilgiler sayesinde Galata'daki kulelerin zindan olarak kullanıldığını ve bunlardan bir kısmında da tersane esirlerinin tutulduğunu biliyoruz¹⁹⁶. Galata zindancılığı için kaptan paşaya yapılan başvuru büyük olasılıkla bahsi geçen tersane zindanı ile ilgili olmalıdır. Kaptan paşanın Galata'daki sorumlulukları arasında gözükken, ancak doğrudan tersanedeki görevi nedeni ile müdahale ettiği başka bir olay, merkez tarafından kaptan paşaya gönderilen bir hükümde gizlidir. Bu hükümde şimdiye kadar İstanbul, Galata ve Haslar kazasında yakalanıp tersaneye teslim edilen suçluların sayısı soruluyor ve bunların küreğe koşulması emrediliyordu¹⁹⁷. Burada kaptan paşa, sadece suçluların cezalandırıldığı yerin sorumlusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne suçluların yakalanmasında ne de mücrimlerden alınan cerimelerde bir payı bulunmaktadır. Bir başka örnekte ise kaptan paşaya Galata Kulesi'nde ordu için ateşle iş yapanların kimsenin mülkü olmayan ve deniz kenarında bulunan yerlere yerleştirilmesi emrinin verildiğini görüyoruz¹⁹⁸. Önceleri az nüfuslu olan kule ve çevresi, artık mahalle içinde kaldığı ve mahallenin bir yangınla yok olma tehlikesi bulunduğu için merkezin böyle bir emir verdiği anlaşılmaktadır. Kaptan paşanın konu ile ilgisi *sefer-i hümayûn* için bahsi geçen mühimmatları üretenlerden sorumlu olmasıyla sınırlıdır.

Kaptan paşanın tersanedeki sorumluluğu nedeni ile Kasımpaşa semti ile ilgisi Galata'ya nazaran daha doğrudan ve fazla gözükmektedir. Mesela buradaki Müslüman ahali ile Museviler arasında çıkan Yahudi Mezarlığı konusundaki anlaşmazlığın halledilmesi görevi ona verilmişti¹⁹⁹. Yine Kasımpaşa'da çıkan bir yangının tersaneye sirayet etmesi nedeni ile tersaneye yakın yerlerdeki dükkânların yıktırılması, Galata kadısı ile birlikte kaptan paşaya emredilmişti²⁰⁰.

¹⁹⁶ Yabancı seyyahlarda Galata zindanları hakkında konuyu aydınlatacak bilgiler mevcuttur. Bunlardan birinde Galata zindanları hakkında şu malumatlar verilmiştir: “*Ulu-Türk [Padişah], kendi payına düşen, tutsakların beşte birini seçtikten sonra, hepsi Galata'daki kulelere gönderildi; Ulu-Türk'ünkiler, kendi kulesine, öbürleri de, başka kulelere yerleştirildi.*” (Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati, s. 23).

“*Kadırgalar orada [Tersane'de] yapıldığı için, tutsaklar da orada alıkonulur; Ulu-Türk'ünkilerin bir kısmı büyük kulede, bir kısmı da bugün cami olan Sant Pablo'da; Kaptan Paşa'ninkiler, başka kulede. Reisler tutsaklarını kendi evlerinde alıkoymazlar.*” (Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati, s. 184).

¹⁹⁷ BOA, MD, nr. 10, s. 237/365, (9 Ramazan 979/25 Ocak 1572).

¹⁹⁸ BOA, MD, nr. 52, s. 112/278, (19 Şevval 991/5 Kasım 1583).

¹⁹⁹ Müslüman ve Yahudi halk arasında uzun anlaşmazlıklara neden olan bu konu hakkında Mühimme defterlerinde oldukça bol malzeme vardır. Bunlardan en bilinen iki tanesi şunlardır: BOA, MD, nr. 49, s. 31/111; Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hieride İstanbul Hayatı (961-1000)**, s. 76-77, (8 Rebiülahir 991/1 Mayıs 1583) ve BOA, MD, nr. 62, s. 157/347; Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hieride İstanbul Hayatı (961-1000)**, s. 81-82, (10 Muharrem 995/21 Aralık 1586).

²⁰⁰ BOA, MD, nr. 55, s. 46/81, (20 Zilkade 992/23 Kasım 1584).

Kaptan paşa, Galata şehrinin yönetimine ise sınırları önceden çizilmiş veya bazı önemli durumlarda, merkezin emri üzerine müdahil oluyordu. Mesela bir belgeden Galata kapılarının kaptan paşanın adamları tarafından beklendiğini öğreniyoruz. Merkez muhtemelen tersane kethüdası olan kethüda Said'e gönderdiği emirde, Galata kapılarının 28 Ekim 1571'de (8 Cemaziyelahir 979) Cezayir Beylerbeyliği ve kaptanlığa atanan Kılıç Ali Paşa'nın adamları gelinceye dek eğer münasipse eski kaptanın adamları tarafından, değilse yerli kimseler tarafından beklenilmesini istiyordu²⁰¹. Bir başka örnekte ise kaptan paşanın Evliyâ Çelebi'nin yazdığı²⁰² gibi Galata ve çevresindeki denizlerin asayişinden sorumlu olduğunu görüyoruz. Galata kadısının, gümrük, pençik, balıkhane, tuz ve hamr kayıklarında olan acemioğlanlarının gece-gündüz denizde dolaşarak rençber gemilerini boş yere taciz ettikleri ve kayıklarına fahişeler aldıklarını merkeze bildirmesi üzerine; bu kayıkların kaldırılması (*ref olunması*) ve yoklanması lazım gelenlerin didebanlar aracılığı ile görülmesi işi, Galata kadısı ile birlikte kaptan paşaya tevdi edilmişti²⁰³. Kaptan paşaya, yine denizlerdeki sorumluluğu ile bağlantılı olarak, Tophane yakınlarında demirleyen "*kefere gemilerini*" kaldırtarak Beşiktaş'ın "*öte câniblerine*" demirletmesi vazifesi verilmişti. Ayrıca aynı emrin devamında, Galata'da bazı keferenin mahzen ve bodrumlarında silah sakladığının haber alınması üzerine, bunların aranarak bulunması ve yakalanan silahların saklanması için yeniçeri ağası ile birlikte kaptan paşanın görevlendirildiğinden bahsedilmektedir²⁰⁴. 11 Mart 1591 (15 Cemaziyelevvel 999) tarihli bir hükümde ise kaptan paşanın geceleri mestane gezerek halkı rahatsız eden "*dürlü fesâd idüb hengâmeden hâlî*" olmayan askerî ve şehrî kimselerin "*men ve def*" edilmesi ile görevlendirildiğini görüyoruz. Konu Galata halkının kadıya şikâyeti, onunda merkeze arzı üzerine kaptan paşaya verilmişti²⁰⁵. Burada dikkati çeken fesad ve hengâmeden hali olmayanlar arasında şehrîliler yanında askerîlerin de bulunmasıdır. Asayiş ile ilgili bu örneklerden kaptan paşanın kadı ve subaşının şehirdeki asayişini sağlamakta zorlandığı durumlarda olaya müdahil olduğu anlaşılmaktadır. Bu müdahale kendi başına buyruk bir biçimde değil,

²⁰¹ BOA, MD, nr. 16, s. 337/596, (14 Cemaziyelahir 979/3 Kasım 1571).

²⁰² Kapudan paşa "*Cümle deryâya şeb [u] rûz hükm eder.*" (Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 54.)

²⁰³ BOA, MD, nr. 19, s. 322/652, (9 Rebiülahir 980/19 Ağustos 1572).

²⁰⁴ BOA, MD, nr. 39, s. 166/362, (27 Zilhicce 987/14 Şubat 1580).

²⁰⁵ BOA, MD, nr. 67, s. 95/251, (15 Cemaziyelevvel 999/11 Mart 1591).

kadının merkeze yaptığı başvuru sonucunda, yine merkez tarafından görevlendirilmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

Kaptan paşa, Galata'nın yönetimine yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi her zaman dolaylı olarak katılmıyordu. Bazen de bizzat şehir yönetiminin başındaki kişi oluyordu. Bu durum muhtemelen, Galata'nın kaptan paşa haslarına dâhil olduğu zamanlarda gerçekleşiyordu. Mesela 15 Ağustos 1595'te (9 Zilhicce 1003) Kaptan Halil Paşa'nın serbest haslarına dâhil olan Galata'ya “*ümenâ ve ummâl*” taifesinin müdahale etmemesi için Galata kadısına bir hüküm gönderilmişti²⁰⁶. Galata'nın kaptan paşa haslarına dâhil olduğu zamanlarda, yukarıda gördüğümüz gibi en önemli şehir yöneticilerinden olan subaşı onun tarafından atanıyor, suçlular kendisi veya görevlendirdiği adamlar tarafından yakalanıyor ve cerimeler yine aynı kişiler tarafından toplanıyordu.

Kaptan paşa gibi, yeniçeri ağası ve bostancıbaşı da şehre ait bazı mevzularda karşımıza çıkmaktadır. Bunlar özellikle asayiş ile ilgili konulardır. Mesela yeniçeri ağasından, Galata'da bazı bodrum ve mahzenlerde silah saklandığının duyulması üzerine, bunların aranarak bulunması ve sahiplerinin sorgulanması istenmiştir²⁰⁷. Kaptan paşaya bu minval üzere yazılan müteakip emirde bahsi geçen bodrum ve mahzenlerin “*keferelere*” ait olduğunu öğreniyoruz²⁰⁸. 1571'deki İnebahtı yenilgisinden sonra, özellikle 1571-1573 yılları arasında, Osmanlı tebaası Rumlar tarafından İstanbul'da gerçekleştirilmesi planlanan sabotajlara dair İspanya kralına birçok proje sunulmuştu²⁰⁹. Galata'daki mahzen ve bodrumların araştırılmasını isteyen 1580 tarihli emrin, İnebahtı yenilgisinden sonra Rumlar tarafından yapılması planlanan sabotajlarla ilgili olduğunu iddia edecek delillerden yoksunuz. Ancak emirde kullanılan dilden İnebahtı'dan yaklaşık on yıl sonra bile Osmanlı topraklarında yaşayan yabancılara kuşku ile bakıldığı ve ayaklanmalarından çekinildiği anlaşılmaktadır.

Bostancıbaşının Galata'daki asayiş olayları ile ilgisi daha doğrudan görünüyor. Evliyâ Çelebi, İstanbul hâkimleri arasında saydığı bostancıbaşının bu konudaki görevini şöyle

²⁰⁶ GSS, nr. 19, s. 179/1, (9 Zilhicce 1003/15 Ağustos 1595).

²⁰⁷ BOA, MD, nr. 39, s. 166/361, (27 Zilhicce 987/14 Şubat 1580).

²⁰⁸ BOA, MD, nr. 39, s. 166/362, (27 Zilhicce 987/14 Şubat 1580).

²⁰⁹ Özlem Kumrular, “Osmanlı ve Venedik Arasında Bir Kırılma Noktası Olarak İnebahtı”, **Yeni Belgeler Işığında Osmanlı-Habsburg Düellosu**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, s. 93. Kumrular, bu projeleri içeren mektupların büyük bir bölümünün İspanya'daki Simancas Arşivi'nde (Archivo General de Simancas) bulunduğunu söylemektedir (s. 97, dipnot 18).

anlatır: “*Her ŧeb deryâ üzre sabâha dek cümle sâhil-i bahrde olan kurâ ve kasabâtları deverân edüp mücrim bulunursa ta’zîr edüp katle müstehk ise katl edüp deryâyâ ilkâ eder.*”²¹⁰ Galata bir tarafı Haliç, bir tarafı da boğaz ile çevrili bulunması sebebiyle Evliyâ Çelebi’nin yukarıda bostancıbaşı ile ilgili yaptığı görev tanımına tam olarak uymaktadır. Bostancıbaşıyı sicillerde Galata ve çevresinde meydana gelen katl ve yağma gibi toplum düzenini bozan bazı olayların halinde görüyoruz. Muhtemelen bostancıbaşının dâhil olduğu bu gibi olaylar, bölgedeki kolluk kuvvetlerinin çözemediği veya güçlerinin yetmediği münferit hadiselerden ibaretti. Mesela Mart 1599’da (Evail-i Ramazan 1007) Galata’ya bağılı Beşiktaş’ta Ali Bey isimli bir sipahinin evi basılmış, eşi öldürülmüş ve malı yağma edilmişti. Belgenin devamından öğrendiğimize göre bundan 9-10 gün önce de Ömer isimli kimsenin oğlu genç Ahmed başka bir yerde ölü bulunmuştu. Bu olayların soruşturulması için bir hatt-ı hümayunla Bostancıbaşı Ferhad Ağa görevlendirilmişti. Kasabada, Kaptan Sinan Paşa Camii’nde Ferhad Ağa ve ahalinin katılımı ile oluşturulan mecliste sipahi Ali’nin evini basanlara dair bir sonuca varılamasa da genç Ahmed’i öldürenlerin isim ve eşkâlleri tespit edilmişti. Ancak anlaşıldığı kadarı ile bu kişilerin yakalanması mümkün olmamış, kasabanın subaşı dikkatli olması konusunda uyarılmıştı²¹¹. Bundan yaklaşık 7 ay sonra, Ekim 1599’da (Evail-i Rebiülahir 1008), Bostancıbaşı Ferhad Ağa’yı bu kez de Ortaköy’de yine “*ehl-i fesâd*” teftişinde görüyoruz. Bu örnekte bostancıbaşının asayişle ilgili rolünden çok, halkın zihninde yarattığı algıya dair bilgi buluyoruz. Olay mahkemeye Ortaköy subaşı Ali tarafından Bostancıbaşı Ferhad Ağa “*ehl-i fesâd tefîşi için geliyor*” denildiğinde Evyarnos veledi Andiriye’nin “*ağa-yı müşârünileyhi karye-i mezbûreye getirürler ammâ pohk getirürler*” demesi üzerine taşınmıştır. Evyarnos her ne kadar suçlamayı kabul etmese de şahitler onun bu sözü söylediğine tanıklık etmişlerdir²¹². Mahkeme sonucunda Evyarnos’a ne tür bir ceza verildiğini bilmiyoruz, ancak onun bu sözü sayesinde bostancıbaşının bu tür asayiş olaylarında çok sık görev almadığını, bu nedenle bostancıbaşı geliyor denildiğinde halkın inanmadığını anlıyoruz.

Ayrıca bostancıbaşı başka memleketlerden Galata’ya gelen ve haklarında “*şaki*” gibi şikâyetler yapılan kişilerin memleketlerinden soruşturulması ve bazı kaçakların yakalanması ile de sorumluydu. Mesela 1599 (1007) tarihli bir belgeden hakkında

²¹⁰ Evliyâ Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 1. Kitap, s. 53.

²¹¹ GSS, nr. 21, s. 163/3.

²¹² GSS, nr. 21, s. 258/3.

“*şakîdir*” suçlaması yapılan Giresunlu Mustafa bin Hasan’ın bostancıbaşı marifeti ve yanına bir acemioğlanı verilmek sureti ile memleketine gönderildiği ve halinin orada soruşturulduğu anlaşılmaktadır²¹³. Bostancıbaşına gönderilen Mayıs 1599 (Evasıt-ı Şevval 1007) tarihli bir emirde ise Kastamonu sancağında oturan Mustafa isimli kapıcının davacıları ile yüzleşmek üzere iken firar ettiği, ulufesinin kesildiği bildirilmekte ve her nerede yakalanırsa idamı emredilmekteydi²¹⁴.

Yeniçeri ağası ile bostancıbaşı asayişin sağlanması yanında ticarî hayatın düzenlenmesi ile de görevlendirilebiliyordu. Bu, her zaman görülen bir durum değildi. Herhangi bir nedenle esnaf grupları arasında yaşanan anlaşmazlık veya halk ile esnaf arasında yaşanan gerginliklerde merkezin emriyle devreye giriyorlardı. Mesela İstanbul, Eyüp, Galata, Kasımpaşa, Tophane ve Üsküdar’da odun satanların eksik kantar kullandıklarının duyulması üzerine bunun yasaklanması ve teftişi işi Vezir İbrahim Paşa ile birlikte Yeniçeri Ağası Hasan’a verilmişti. Belgeden bu gibi kanunsuz iş yapanlardan bir kısmının “*bölük halkı*”, “*yeniçeri*” ve “*cebeci*” olduğu anlaşılmaktadır²¹⁵. Herhalde kadı ve subaşılar, bu gibi durumlarda sıradan halktan ziyade askerîlere engel olmakta zorluk çekiyor ve biraz da bu nedenle bir vezir ve yeniçeri ağası bu işle görevlendiriliyordu. Başka bir örnekte bostancıbaşı İstanbul’daki debbağlar arasında yaşanan gön sıkıntısının giderilmesi için alınan önlemlerde karşımıza çıkıyor. Merkez kendisine gönderdiği emirde Galata kadısı tarafından mühürlenmiş mahzenleri açarak burada bulunan gönleri “*narh-ı rûzî*” üzerinden debbağlara pay etmesini istiyordu. Ayrıca bostancıbaşı Osmanlı toprakları dışına götürmek üzere çok miktarda gön yüklediği haber alınan yabancı gemileri araştırarak bulacak ve aldıkları gönlerle hareket etmelerini engelleyecekti²¹⁶. Yukarıda verilen örneklere bakılarak yeniçeri ağası ile bostancıbaşının başkent ve Galata’daki ticarî hayata dair rolleri abartılmamalıdır. Çünkü bu düzenlemeler münferit olaylardan ibarettir. Merkez ve saray teşkilatında önemli görevler üstlenen bu iki üst düzey bürokratin müdahil olduğu ticarî hadiseler, kadılarınki ile karşılaştırıldığında oldukça az kalmaktadır.

²¹³ GŞS, nr. 21, s. 206/4.

²¹⁴ GŞS, nr. 21, s. 214/2.

²¹⁵ BOA, MD, nr. 73, s. 224/527, (25 Ramazan 1003/3 Haziran 1595).

²¹⁶ GŞS, nr. 21, s. 244/2, (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1007/9-18 Ocak 1599).

Yeniçeri ağası ile bostancıbaşı zaman zaman da Galata'da oturan Venedik balyosu veya tüccarlarının taraf olduğu meselelerin halline memur ediliyorlardı. Venedikli kumaş tüccarı Paskalin Liyon'un alacaklarını tahsil edememesi üzerine Divan-ı Hümayun'a yaptığı başvuru sonucunda bu işle ilgilenmesi için bostancıbaşı görevlendirilmişti²¹⁷. Aslında bu tür davalar çoğunlukla kadı mahkemesinde görülür, alacaklı buna rağmen hakkı olan parayı tahsil edemezse Divan-ı Hümayun'un yolunu tutardı. Bu durumda bile mesele tekrar kadıya yazılır ve meselenin şer' ile görülmesi istenirdi. Konunun bostancıbaşıya verilmesi Paskalin'in alacaklıları arasında "hatırlı" kimselerin bulunduğunu düşündürmektedir. Kasım 1571 (Cemaziyelahir 979) tarihli başka bir örnekte ise Osmanlı tebaası bir zimmînin Venedik balyosunda olan alacağını tahsil edemediğini Divan-ı Hümayun'a iletmesi üzerine yeniçeri ağasının görevlendirildiğini görüyoruz. Yukarıdaki olayın tersine burada merkezin yeniçeri ağasını olayın üzerine göndermesinin asıl sebebi, zimmî Anton Yorgi'nin alacağını tahsil etmek değildir. Merkezin odaklandığı ve bir nevi savunma refleksiyle harekete geçmesine yol açan konu çok daha farklıdır. Alacaklı zimmî Anton Yorgi'nin, ifadesine yer veren belgelerde bunu açık bir şekilde görebiliyoruz. Buna göre Venedik balyosu, zimmî Anton'a olan borcunu "*kâdir değülüm deyü*" ödemeyen "*Kıbrıs esirlerinden ba'zı begleri ve begzâdeleri yigirmi bin mikdârı flori harc idüib azâd idüib Venediğe*" gitmelerini sağlamıştı. Yeniçeri ağasına gönderilen emirde Galata kadısından ve balyos yanındaki çavuştan meselenin aslının öğrenilmesi ve aktarıldığı gibi ise bunun engellenmesi isteniyordu²¹⁸. Yine yeniçeri ağasına gönderilen ve Anton'un şikâyetinden bahseden ilk belgeden iki gün öncesine ait başka bir emir sayesinde Kıbrıs esirlerinin kurtarılma işi ile sadece Venedik balyosunun değil, bazı Frenklerin de meşgul olduğunu öğreniyoruz. Burada "*Galata kâdisına defaâtle tenbîh ve te'kid olunmuş iken emr-i şerîfime mugâyir iş olmağın aslı nedir*" diye sert bir üslupla konunun iç yüzünün aydınlatılması isteniyordu. Bu ifadelerden merkezin konuya özel bir önem atfettiğini; Galata kadısına daha önce de bu minvalde emirler gönderildiğini anlıyoruz²¹⁹. Gerek Anton'un şikâyetini içeren ilk iki belgede, gerekse burada ele alınan sonuncusunda

²¹⁷ GŞS, nr. 17, s. 195/1, (Evasıt-ı Safer/6-15 Kasım 1593).

²¹⁸ BOA, MD, nr. 15, s. 171/1440, (18 Cemaziyelahir 979/7 Kasım 1571). Anton'un alacaklarını tahsil etmek amacıyla Divan-ı Hümayun'a başvurusu sonucunda ortaya çıkan Kıbrıs esirlerinin Venedik balyosu tarafından satın alınarak serbest bırakılmasını konu edinen diğer bir belge için bkz. BOA, MD, nr. 16, s. 351/620, (22 Cemaziyelahir 979/11 Kasım 1571).

²¹⁹ BOA, MD, nr. 16, s. 332/587, (16 Cemaziyelahir 979/5 Kasım 1571).

dikkati çeken nokta, merkezin Venedik balyosunun gözetim altında olmasına rağmen esir kurtarma işi ile nasıl ilgilenebildiğini öğrenmeye çalışmasıdır. Bu nedenle belgelerde yeniçeri ağasına ısrarla Galata kadısı ile balyos hıfzında bulunan çavuştan konun sorulması istenmektedir. Kullanılan dilden, merkezin bu hadise dolayısıyla Galata kadısı ve çavuşa kuşku ile baktığı anlaşılmaktadır. Yeniçeri ağası biraz da bu nedenle konuya memur edilmişe benzemektedir.

Galata kadısının veya “*balyos hıfzında bulunan çavuşun*” olayla bir ilgisinin bulunup bulunmadığını söylemek zor görünüyor. Ancak Osmanlı merkezî yönetimi, savaştığı devletlerin İstanbul’da bulunan elçilerini genellikle Yedikule veya Rumeli Hisarı gibi çetin şartlar taşıyan zindanlara kapatırken²²⁰, Venedik balyosunu Beyoğlu’nda kendi konutunda gözetim altında tutmakla, onun bu tür faaliyetler içerisine girmesine dolaylı da olsa sebep olmuştur.

Esirlerle ilgili yukarıda ele alınan Kasım 1571 tarihli üç belgenin, Kıbrıs’ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi (Ağustos 1571) ve İnebahtı mağlubiyeti (Ekim 1571) sonrasına denk geldiği gözden kaçırılmamalıdır²²¹. Bu dönemde İstanbul’da Venedik balyosu olarak Marcantonio Barbaro (1568-1574) bulunuyordu²²². Venedik elçilik raporlarında (*relazioni*) Barbaro’nun tutukluluk günlerini anlatan kimi kayıtlara rastlanmıştır²²³. Ancak gözetim altındayken Kıbrıs esirlerini nasıl kurtardığı bilinmemektedir. Bununla birlikte yasak olmasına rağmen Venedik’e veya başka yerlere göndermeyi başardığı mektuplardan bu tür işler için çeşitli araçlar kullandığını anlıyoruz. 23 Ocak 1570’te Venedik meclisine gönderdiği bir mektupta (*dispaccio*), Barbaro bunu şöyle anlatır:

²²⁰ Avusturya-Macaristan imparatoru I. Maximilian’ın II. Selim’e yolladığı elçi David Ungnad’ın maiyetinde bulunan rahip Stephan Gerlach, Yedikule’yi yüksek mevki sahibi ve itibarlı tutukluların hapsedildiği bir yer olarak tarif eder. Ayrıca Avrupalıların “Kara Kule” dediği Rumeli Hisarı’nda tutulan elçi ve diğerleri hakkında da önemli bilgiler verir (Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, C. I, s. 83-84, 196, 198, 240, 380, 426). İmparator II. Rudolf’un 1591’de yolladığı elçi Herr von Kregwitz’in heyetinde bulunan Baron Wratislaw ve beraberindekiler, bazı sınır çatışmaları nedeniyle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun yıllık vergisini göndermemesi nedeniyle, uzun bir esaret hayatı yaşamışlardır. Önce bir müddet elçilik konağında gözetim altında tutulmuşlar, ardından da tersane zindanına atılmışlardır. Tersane zindanındaki tutsaklıkları sırasında Osmanlı gemilerinde forsalık yapmak zorunda kalan Wratislaw ve beraberindekiler, esaretlerinin son aşamasında Kara Kule’ye kapatılmışlardır (Wratislaw, **Baron W. Wratislaw’ın Anıları**, s. 88-127).

²²¹ Bu savaşların gelişimi hakkında genel bilgiler için bkz. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III/1, s. 9-19.

²²² Bertelé, **Venedik ve Kostantiniyye**, s. 128.

²²³ Barbaro’nun tutukluluk günlerini anlatan bilgiler özellikle anonim bir yazara ait günlükte bulunmaktadır. Bu günlük hakkında bkz. Bertelé, **Venedik ve Kostantiniyye**, s. 163, dipnot 88; Kumrular, “Osmanlı ve Venedik Arasında Bir Kırılma Noktası Olarak İnebahtı”, s. 88-89.

“Yüksek makamınıza uzun zamandan beri hiçbir mektup yollamaya fırsat bulamadığım için yazamadım. Şimdi ise yazma olanağım var. Bunu da nasıl sağladığımı sonradan açıklayacağım... Savaş harekâtı başlarken, bana mektup yazmak yasaklandı ve ben de ekselanslarınıza, evimizin hekimi olan Rabi Salomon Ben Nathan Askenazi²²⁴ aracılığı ile bu fırsatı yakaladım... Mektuplarımın çoğu kayboldu ve bazıları da ele geçirildi. Bu zat ise hayatını kaybetmeyi göze almasının yanında aracıları kullanırken külliyetli miktarda düka altın vermekten geri durmazdı.”²²⁵

Barbaro'nun mektubundan bu tür faaliyetler için çok sayıda girişimde bulunduğu ve bazılarının da başarısızlıkla sonuçlandığı anlaşılıyor. Osmanlılar balyos adına mektup veya haber taşıyanları yakaladığında sert cezalar veriyordu. Mesela Barbaro'nun mektuplarını dışarıya çıkarırken yakalanan papaz Paolo Biscotto, kazığa vurularak cezalandırılmıştı. Bu tür faaliyetlere girişmeye hevesli olanları caydırmak için Paolo Biscotto'nun kazık üzerindeki bedeni, uzun süre Barbaro'nun evinin önünde tutulmuş ve oradan San Françesko (San Francesko) Kilisesi'ne nakledilmişti²²⁶. Ne var ki, Barbaro'nun Venedik'e haber yollamak için birçok girişimde bulunması, hem bu işe hevesli pek çok kişinin mevcudiyetini hem de caydırıcı cezaların pek de işe yaramadığını göstermektedir. Venedik ile savaş başladığında İstanbul'daki Venedik tüccarları hapse atıldığı için bu işle çoğunlukla bazı özel nitelikleri bulunan kişiler meşgul oluyorlardı. Barbaro'nun mektubunda bahsettiği Salomon Ben Nathan Askenazi ve Papaz Paolo Biscotto burada hemen dikkati çekmektedir. Ayrıca balyos Barbaro ile Venedik arasında haberleşmeyi sağlayanlar arasında tutsaklıktan başka bir ülkenin veya Osmanlı Devleti'nin tabiiyetine geçen Venedik yurttaşları da bulunuyordu. Mesela Marcantonio Stanga savaş başladığında kendini ve mallarını güvence altına alabilmek için İstanbul'daki Fransız milletine dâhil oldu. Bu sayede ticarî kariyerini güvence altına aldı ve kendi kuryesini kullanarak Barbaro ile Venedik arasındaki iletişimi

²²⁴ 1520-1602 yılları arasında yaşayan Udine doğumlu doktor ve diplomat. Salomon 1564'te İstanbul'a yerleşir ve burada Venedik Balyosu Marcantonio Barbaro ve Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın hekimliğini yapar. İnebahtı yenilgisinden sonra Venedik ile 1573'te imzalanan barış anlaşmasının ilk görüşmelerini yürütür. Salomon hakkında daha fazla biyografik bilgi için bkz. Cecil Roth ve Leah Bornstein-Makovetsky, "Ashkenazi, Solomon", **Encyclopaedia Judaica**, Second Edition, C. II, New York: Macmillan Reference USA, 2007, s. 577-578.

²²⁵ Bertelé, **Venedik ve Kostantiniyye**, s. 162, dipnot 85.

²²⁶ Bertelé, **Venedik ve Kostantiniyye**, s. 163, dipnot 88; Kumrular, "Osmanlı ve Venedik Arasında Bir Kırılma Noktası Olarak İnebahtı", s. 89.

sağladı²²⁷. Barbaro'ya yardımcı olanlar arasında Galata'nın Latin halkı da bulunuyordu. Balyos Marco Venier'in söylediğine göre bunlar, Osmanlı tebaası olmakla birlikte gözetim altında tutulan Marcantonio Barbaro'ya hayatlarını tehlikeye atarak yardım etmiş ve birer Venedik tabisi gibi çalışmışlardı²²⁸.

Barbaro, muhtemelen Kıbrıs esirlerini de kendisine yardımcı olan bu kişiler aracılığı ile kurtarmıştı. Venedik balyosunun en önemli görevlerinden biri de Venedik tebaası kölelerin kurtarılması idi. Kölelerin kurtarılması balyoslara ciddi bir mali yük getiriyordu. Bunun için balyos onlara maddi yardımda bulunur; borçlarını ödeyebilmeleri için de çalışmalarını sağlardı²²⁹. Yeniçeri ağasına yazılan ilk hükümde Kıbrıs esirlerini sadece balyosun değil, Frenk taifesinden bazı kimselerin de satın alarak kurtardığından bahsediliyordu²³⁰. Burada bahsedilen Frenklerin bir kısmı büyük ihtimalle, balyos adına bu işe girişmişti. Ancak diğer kısmının da esirlerle bir tür borç anlaşması yaparak onların fidyelerini ödemiş olma ihtimalleri bulunuyor. Her iki durumda da esirler, balyosa veya kendini kurtaran kişiye borçlanıyordu. Yukarıda bahsedilen hükümde esirlere “*karz akçe*” yani borç para verildiğine dair bir ifade kullanılmıştır²³¹. Bu ifade büyük ihtimalle kurtaran ve kurtarıcı arasında yapılan ve içeriğini bilmediğimiz bir borç anlaşmasına işaret ediyordu. Zaten Barbaro da Venedik senatosuna yazdığı mektupta haber taşıyan kişilere yüklü miktarda paralar ödendiğinden bahsediyordu.

Osmanlıların Venedik balyosunun haber göndermesini engelleme çabalarını anlamak mümkün: Yaptıkları savaş hazırlıklarının özellikle de tersanedekilerin düşman tarafından öğrenilmesini istememeleri. Ancak ellerinde tuttıkları esirlerin kurtarılmasına bu denli tepki göstermeleri başka bir sebebe dayanıyordu. Kıbrıs savaşı sırasında ve sonrasında İstanbul'da sadece Venedik balyosu değil, aynı zamanda Venedikli tüccarlar da tutuklanmıştı. Tüccarlarının İstanbul'da maruz kaldığı bu uygulamaya Venedik Cumhuriyeti de aynı sertlikle cevap verdi. Özlem Kumrular, bu sırada Venedik'te tutuklu bulunan Osmanlı tüccarlarının sayısının hiç de az olmadığı

²²⁷ Dursteler, *İstanbul'daki Venedikliler*, s. 199.

²²⁸ Dursteler, *İstanbul'daki Venedikliler*, s. 224.

²²⁹ Dursteler, *İstanbul'daki Venedikliler*, s. 111-112.

²³⁰ BOA, MD, nr. 16, s. 332/587, (16 Cemaziyelahir 979/5 Kasım 1571).

²³¹ “*Galata'da Venedik baylosu ve ba'zı Frenk tâifesi Kıbrıs esirlerinden satın alub dahi karz akçe viriüb itlâk eyledikleri istimâ' olundu...*” BOA, MD, nr. 16, s. 332/587.

kanısındadır. Esir takası, savaş sonrasında iki tarafın önemle üzerinde durduğu bir konudur ve anlaşmanın en önemli maddelerini oluşturur²³². İnebahtı yenilgisinden sonra yakalanan Türk esirlerinin artan sayısı da düşünüldüğünde Osmanlıların ellerindeki Venedikli esirleri kaybetmemek için gösterdiği çaba daha iyi anlaşılır. Bu esirler, “karşı tarafta” bulunan Türk esirlerinin kurtarılmasında kullanılacaktır ve Osmanlılar ellerindeki bu avantajı kaybetmek istememektedir.

Yukarıda uzun uzadıya anlatılan olay, yeniçeri ağasının Osmanlı tebaası bir zimmî ile Venedik balyosu arasındaki alacak-verecek davasından çok daha girift ve görece önemli bir meseleye memur edildiğini göstermektedir.

Buna benzer bir örnek yine İnebahtı Savaşı sonrasına ait 31 Ekim 1571 (11 Cemaziyelahir 979) tarihli bir belgede karşımıza çıkıyor. Yeniçeri ağasına yazılan bu emirde, tersanede yapılmakta olan gemilerin ne durumda olduğu soruluyor ve gemilerin ihtiyaç duyduğu her türlü malzemeyi tedarik ederek son durumu merkeze bildirmesi isteniyordu²³³. Tersane ile ilgili bir meselenin kaptan paşa yerine yeniçeri ağasına yazılması oldukça ilginçtir. İlk bakışta yeniçeri ağasının tersaneden de sorumlu olduğu gibi bir sonuç ortaya çıkıyor. Ancak belge, dönemin siyasî ve askerî olayları göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde durumun öyle olmadığı anlaşılır. 7 Ekim 1571’de (17 Cemaziyelevvel 979) gerçekleşen İnebahtı deniz savaşında Kaptan-ı Derya Müzzinzade Ali Paşa şehit düşmüş ve yerine 28 Ekim 1571’de (8 Cemaziyelahir 979) Kılıç Ali Paşa atanmıştı. Yeni kaptan-ı derya bu makama getirilmesinden hemen sonra ilk olarak savaştan kurtulabilen gemilerle İnebahtı taraflarına, Türk sahillerini korumak üzere gönderilmişti²³⁴. Anlaşılan tersanede yapımı devam eden gemiler ile ilgili emrin yeniçeri ağasına yazıldığı 31 Ekim 1571 tarihinde Kılıç Ali Paşa kendisine verilen görevi icra etmek üzere denize açılmış bulunuyordu. Yeniçeri ağası, kaptan-ı derya seferde bulunduğu için bu işe memur edilmişti. Yoksa onun tersaneden sorumlu olması gibi bir durum söz konusu değildir.

²³² Kumrular, “Osmanlı ve Venedik Arasında Bir Kırılma Noktası Olarak İnebahtı”, s. 87. Ayrıca Kumrular burada, Osmanlı esirlerinin, İstanbul’daki Avrupalı diplomat ve tüccarlara uygulanan sert muameleye Venedik’te maruz kalmaktan korktukları için bir dizi garip faaliyete giriştiklerini anlatır (s. 90).

²³³ BOA, MD, nr. 16, s. 316/559.

²³⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III/1, s. 19-20.

Yukarıda verilen örneklerin tümü, kaptan paşa, yeniçeri ağası ve bostancıbaşı gibi merkez ve saray teşkilatında görevli üst düzey bürokratların Galata'nın yönetimi ile ilgilerinin çok dolaylı ve çoğu durumda da merkezî idareyi doğrudan ilgilendiren konularda görevlendirildiklerini göstermektedir. Bunun tek istisnası Galata'nın kaptan paşanın hasları arasında yer aldığı zamanlardır.

BÖLÜM 5: TİCARÎ HAYAT

5.1. Ceneviz Galatası'nda Ticaret: Genel Bir Bakış

Bizantion^{*}, milattan önceki dönemlerden beri, boğazdaki konumu sayesinde Akdeniz ile Karadeniz arasındaki yola hâkimdi. Bunun nimetlerini bazen dönemin hâkim gücü ile paylaşsa da kendi hissesine az bir şey düşmüyordu. Karadeniz (Pontus) kıyısından getirilen tahılın depolanma ve aktarma yeri olması nedeni ile limandan elde edilen gelirler, gemilerin ve mürettebatının ikmal ve ihtiyaçları şehre önemli miktarlarda gelir getiriyordu. Tahıl nakliyatına ilerleyen yıllarda köle ticareti de eklendi. Ayrıca boğazdan geçen balık sürüleri şehrin önemli kazanç kapılarından bir diğeri idi¹.

Bizantion'un özellikle Karadeniz'den temin edilen tahıl ve köle ticareti ile yük aktarma ve depolama yeri olma özelliği sonraki dönemlerde de devam etti. Ortaçağlarda, Bizans hâkimiyeti altında, Karadeniz yabancılara kapalı idi. Karadeniz ticareti ve nakliyatı Konstantinopolisli gemiciler ve tüccarlar tarafından gerçekleştiriliyordu. Bu durum Latin hâkimiyeti ile (13. yüzyıl) son buldu². 1261'de Latinlerin şehirden kovulması ve Konstantinopolis'in tekrardan Bizans başkenti olmasının ardından Karadeniz'de ticaret yapma imtiyazı ilk olarak Cenevizlilere, ardından da Pisa ve Venediklilere verildi. Konstantinopolis önemli bir aktarma ve depolama yeri iken bu tarihten sonra bir transit limanı haline geldi³. Onun yerini 1267'de İmparator VIII. Mihael (Mikhail) Paleologos tarafından Cenevizlilere ticarî kolonilerini kurmak üzere verilen Galata (Pera) almaya başladı⁴. Galata artık tüccarların batıya yeniden ihraç etmek için doğu mallarını satın aldıkları ana antrepo olmuştu⁵.

Konstantinopolis ve Galata piyasalarında farklı kurallara tabi birçok tüccar alışveriş yapıyordu. Bunlardan en imtiyazlısı gümrükten muaf olan Venedikli ve Cenevizlilerdi.

* Bizantion, İstanbul'un çekirdeği sayılan, Yunan (Megaralı) kolonistler tarafından kurulan ve Roma egemenlik dönemine kadar yaşayan kent. Bizantion, Doğu Roma'nın başkenti olduktan sonra kurucusu Constantinus'a izafeten Konstantinopolis adını almıştır. Bkz. Doğan Kuban, **İstanbul: Bir Kent Tarihi**, Zeynep Rona (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 16-17, 27-28.

¹ Müller-Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, s. 3.

² Müller-Wiener, s. 17-18.

³ Müller-Wiener, s. 32.

⁴ Bu dönemdeki siyasi gelişmelerin detayları için bkz. Bölüm 1.

⁵ Steven Runciman, "Byzantine Trade and Industry", **The Cambridge Economic History of Europe**, C. II, Second Edition, M. M. Postan ve Edward Miller (ed.), New York: Cambridge University Press, 1987, s. 149.

Diğer İtalyan tüccarlar ise % 2 gibi yine düşük bir gümrük vergisi vergi ödüyorlardı⁶. Bizans imparatorları İtalyanları vergiden muaf tutmak ve Cenevizlilerin Galata'da yarı otonom bir koloni kurmalarına izin vermekle imparatorluğun ekonomik kazançlarının azalmasına neden oldular. Aynı zamanda Konstantinopolis'e Doğu Akdeniz'in en yüksek % 10'luk gümrük vergisini getirdiler. Ceneviz Galata'sında ise gümrük oranı sadece % 2 idi. Sonuçta, tahmin edileceği üzere, tüccarlar Konstantinopolis'tense Galata'ya gelmeyi tercih ettiler. Bu da Bizans'ın ticaretten elde ettiği gelirleri iyice azalttı⁷. Nikeforos Gregoras, 14. yüzyılın ortalarında Konstantinopolis'in gümrük gelirlerinin 30.000 hyperpre, Galata'ninkilerin ise 200.000 hyperpre olduğunu yazar. Bizans tarihi uzmanları Gregoras'ın verdiği bu rakamları abartılı bulurlar⁸. Ancak Haliç'in iki yakası arasındaki mali durum hakkında genel bir fikir vermesi açısından önemini de vurgularlar⁹. Gregoras'ın iki şehrin gümrük gelirlerini karşılaştırdığı yıllarda (1347/8) İoannes Kantakuzenos Konstantinopolis'in ticaretten elde ettiği gelirleri arttırmak için gümrük vergisini Galata'da uygulanan orana, % 2'ye düşürür ama artık çok geçtir¹⁰. Bir tarihçi herhalde gümrük oranlarındaki ve gelirlerindeki bu farklılığa bakarak erken 14. yüzyılda Ceneviz kolonisi Pera'da ticaret yapmanın Bizans başkentinden yaklaşık 15 kez daha kârlı olduğunu söylemektedir¹¹.

Galata'nın ticarî bir merkez olarak yükselişinin bir diğer önemli sebebi de Haliç'te kalabalık bir nüfusa sahip olan İtalyanların, ticareti tekellerine almış bulunmalarındır. Bu, Bizanslıların ticarî faaliyette girişmedikleri anlamına gelmemektedir. Bizans tüccarları Akdeniz'de Venedik hâkimiyeti altındaki bölgelerde ticarî ağlarını kurmaya çalışıyor, ancak derhal önleniyorlardı. Bunlar Akdeniz'e nazaran daha rahat ticaret yapma imkânlarına sahip buldukları Karadeniz'de bile İtalyanların direnişi ile

⁶ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 540-541.

⁷ Angeliki E. Laiou ve Cécile Morrisson, **The Byzantine Economy**, New York: Cambridge University Press, 2007, s. 225.

⁸ Angeliki E. Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries", **Dumbarton Oaks Papers**, S. 34-35, 1980/1981, s. 188 vd; Nicolas Oikonomides, "The Role of the Byzantine State in the Economy", **The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century**, C. II, Angeliki E. Laiou (ed.), Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2002, s. 1005; Nevra Necipoğlu, **Byzantium Between the Ottomans and the Latins**, New York: Cambridge University Press, 2009, s. 20.

⁹ Oikonomides, "The Role of the Byzantine State in the Economy", s. 1055.

¹⁰ Laiou ve Morrisson, **The Byzantine Economy**, s. 225.

¹¹ Robert S. Lopez, "The Trade of Medieval Europe: the South", **The Cambridge Economic History of Europe**, C. II, Second Edition, M. M. Postan ve Edward Miller (ed.), New York: Cambridge University Press, 1987, s. 351.

karşılaşıyorlardı¹². 13. yüzyılın sonlarına ait Pera ve Kefe Ceneviz noter kayıtlarında büyük çaplı iş yapan Bizans tüccarına rastlanmaz. Muhtemelen Bizanslı Rumlar Karadeniz’de daha mütevazı ve coğrafi olarak da sınırlı işlerle uğraşıyorlardı. Ceneviz noter kayıtlarına daha çok gayrimenkul satışı gibi ticaret dışı konular ya da küçük çaplı ticarî kontratlar dolayısıyla geçmiş olmaları bunu doğrulamaktadır¹³. İtalyanlar, Rumların Kefe ve Azak’tan ziyade Tuna deltasında ticaret yapmalarına ve paralarını yatırmalarına izin veriyorlardı. Rumlar burada İtalyanlara hizmet sunan bir rol oynuyorlardı. İç bölgelerden topladıkları ürünleri, özellikle de tahılı Galata’da tüketilmek veya doğrudan Cenova’ya gönderilmek üzere Cenevizli tüccarlara satıyorlardı¹⁴. Bazen de tahılı kendi küçük gemileriyle Galata’ya taşıyorlardı. Bunların Cenova’ya nakli büyük Ceneviz gemileri ile gerçekleştiriliyordu¹⁵.

İtalyanların ticareti tekellerine almalarının doğal bir sonucu olarak Konstantinopolis, artık neredeyse tamamen İtalyanların taşıdığı gıda maddelerine bağımlı hale gelmişti. Cenevizliler Galata’da kolonilerini kurduktan sonra Karadeniz piyasasını ellerine geçirmişlerdi. Ayrıca imparatorların şehir savunmasında Ceneviz gemilerine dayanma politikası onları daha da zengin etmişti¹⁶. Şehirdeki Rum denizciler ise kayık ve mavnalarıyla Konstantinopolis ile Galata arasındaki günlük ulaşımı sağlıyorlardı. Ayrıca savaş ve iç karışıklık dönemlerinde şehri Marmara’nın Trakya sahillerindeki yerleşimlere bağlıyorlardı¹⁷.

Ticarette Bizans tüccarlarını yok etmeyen, ancak faaliyet alanlarını daraltan İtalyan hâkimiyeti, Galata’yı ön plana çıkarırken Konstantinopolis’in iyice gözden düşmesine yol açtı. Zaten Galata, Cenevizliler döneminde kendilerine güvenli bir liman ve barınma sağlaması amacı ile tam bir ticaret kenti olarak kurulmuştu¹⁸.

¹² Müller-Wiener, **Bizans’tan Osmanlı’ya İstanbul Limanları**, s. 34.

¹³ Laiou-Thomadakis, “The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries”, s. 189-190.

¹⁴ Laiou-Thomadakis, “The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries”, s. 211.

¹⁵ Laiou ve Morrisson, **The Byzantine Economy**, s. 212.

¹⁶ Nicol, **Bizans’ın Son Yüzyılları (1261–1453)**, s. 119.

¹⁷ Klaus-Peter Matschke, “The Late Byzantine Urban Economy, Thirteenth-Fifteenth Centuries”, **The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century**, C. II, Angeliki E. Laiou (ed.), Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2002, s. 487.

¹⁸ Müller-Wiener, **Bizans’tan Osmanlı’ya İstanbul Limanları**, s. 41.

Bu dönemde şehri ziyaret eden seyyahlar Galata'daki ticarî hayatın canlılığına dair önemli bilgiler aktarmışlardır. İbn Battûta, Galata halkının tümüyle ticarete gömüldüğünü, limanda yüz kadar tekne gördüğünü, çarşısının gayet renkli ve zengin olduğunu söyler¹⁹. Benzer ifadeler kullanan Clavijo, Galata'yı tüm şehrin yani Bizans başkenti Konstantinopolis'in ticarî merkezi olarak tanımlar. Ona göre burada Galata halkı ile Konstantinopolis halkı birleşerek işlerini yürütmektedir²⁰. Pero Tafur, Galata'nın sadece doğuya ait değil aynı zamanda batıya ait ürünlerin de alınıp satıldığı bir merkez olduğu üzerinde durur²¹. Bertrandon De La Broquière ise Bursa'dan Galata'ya satın aldıkları baharatı getiren üç Cenevizli tüccarla yaptığı yolculuğu anlatır²². İnalçık, Bursa sicilleri üzerine yaptığı araştırmalarda 15. yüzyılın ilk yarısında Bursa pazarında sadece Cenevizli değil, Venedik ve Floransalı tüccarların da iş yaptığını, bunların çoğunlukla Galata'da oturduğunu ve Bursa'ya ticarî ajanlarını gönderdiğini ortaya koymuştur²³.

Seyyahların parça parça aktardığı bilgiler, Galata'nın ticarî hayatının özeti gibidir. Pero Tafur'un vurguladığı gibi İtalyan özellikle de Cenevizli gemici ve tüccarlar, batıdan Galata'ya kentin ihtiyaç duyduğu malları getiriyor, bunları boşalttıktan sonra Karadeniz kıyısındaki kolonilerine doğru yollarına devam ediyor ve burada yükün kalan kısmını boşaltıyorlardı²⁴. Galata'ya indirilen mallar buradan diğer tüccarlara özellikle de Bizanslılara satılıyordu. Fransız ve İtalyan (Champagne ve Lombardy) kumaşları İtalyan ihracının büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Ayrıca Suriye, Mısır ve Kırım pazarından elde edilen ürünler (sabun, baharat, kokular, kürkler vb.) Galata aracılığı ile Bizans pazarına yeniden sunuluyordu. Fransız ve İtalyan kumaşları Kefe'de de büyük rağbet görüyordu. Bunlar Kefe'ye Azak (Tana), Trabzon ve çoğunlukla da Galata üzerinden ulaştırılıyordu²⁵.

Cenevizli tüccarlar, Kefe'den çoğunlukla Galata, Azak ve Cenova'ya yelken açarlardı. Konstantinopolis, Selanik, Sakız, İskenderiye, Sinop, İzmir, Akkırman ve Gürcistan

¹⁹ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 337.

²⁰ Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semarkand'a Seyahat*, s. 49.

²¹ Pero Tafur, *Travels and Adventures 1435-1439*, s. 149.

²² De La Broquière, *Bertrandon De La Broquière'in Deniz Aşırı Seyhati*, s. 203-204.

²³ Halil İnalçık, "Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s. 211.

²⁴ Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları*, s. 40.

²⁵ Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries", s. 185-186.

uğradıkları diğer limanlardı. Bu uzun mesafeli ticarete büyük gemiler kullanılır ve takas edilen ürünler başta tahıl, baharat, köle, şap, kumaş ve kürkler olurdu²⁶.

Tahıl, Karadeniz sahilleri boyunca toplanıyor, bazen de buraya Rum tüccarlar tarafından getiriliyordu. İçlerinde feodal beyler de bulunan Bizans toprak sahipleri bu ticaretin içinde aktif bir biçimde yer alıyorlardı²⁷. 13. yüzyıl sonlarından bu yana Kefe, buğday satışı ve ihracının önemli bir merkezi olmuştu. 1360-61'e kadar Cenova için Karadeniz buğday ticaretinin merkezi Kefeydi, fakat bu tarihten sonra Tatarlarla yaşanan bazı politik sorunlar nedeniyle burası güvensizleşmişti. Kefe'nin yerini artık Tuna deltasındaki Kili, Licostomo ve Maocastro (Akkirman) gibi küçük limanlar aldı. Bu limanlar öncelikle Galata'ya oradan da Cenova'ya buğday ihraç ediyordu. Kili ve Licostomo 1380'lerde olduğu gibi bazen Kefe'ye bile buğday gönderiyordu²⁸.

14. yüzyılın sonlarında Galata, İran ipeğinin batıya nakledildiği ve Batı Avrupa kumaşlarının ve endüstrilerine ait diğer ürünlerin Kırım'daki kolonilere ihraç edildiği önemli bir merkezdi. Foça şapının ve diğer madenlerin ihracı Sakız yanında Galata'dan Cenova, Katolonya, Flanders ve İngiltere'ye gerçekleştiriliyordu. Bunlara ek olarak bazı Ceneviz şirketleri Anadolu'nun pamuklularını da batıya ihraç ediyordu²⁹. Ceneviz tüccarları ayrıca batıya Hint ve İran baharatı, boya maddeleri ve kokular da gönderiyorlardı. Bu ürünler Galata'ya çoğunlukla Trabzon ve Azak (Tana) üzerinden geliyordu³⁰. Trabzon ve Azak'tan Galata'ya baharat naklinin gerçekleştirildiği bu hattın önemi, Cenevizlilerin baharatı doğrudan sağladıkları İskenderiye'nin Memluk sultanı Baybars'ın çeşitli kısıtlamalar içeren ekonomi politikaları nedeniyle kendilerine kapanmasıyla ortaya çıkıyordu. Cenevizliler bu durumda baharatı ya Sakız ve Rodos'tan ya da Galata'dan temin ediyorlardı. Gerçi Cenevizlilerin baharat ticaretinden elde ettikleri gelir, şap ve diğer mallarla karşılaştırıldığında düşük kalmaktadır. Bunun en önemli sebebi, İskenderiye pazarının zaman zaman siyasî nedenlerle kendilerine

²⁶ Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries", s. 189.

²⁷ Laiou ve Morrisson, **The Byzantine Economy**, s. 204.

²⁸ Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries", s. 184.

²⁹ Eliyahu Ashtor, **Levant Trade in the Later Middle Ages**, New Jersey: Princeton University Press, 1983, s. 127.

³⁰ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 542.

kapalı olması değil, Orta Avrupa'nın tamamına ve diğer bölgelere baharat ve kokular tedarik eden Venedikliler gibi çok büyük pazarlara sahip olmamalarıdır³¹.

Memlûklerle yaşanan politik zorlukların Mısır'daki Ceneviz ticaretini tamamen durduğu gibi bir algı oluşmamalıdır. Tüm güçlülere rağmen Galata ve Sakızlı Ceneviz tüccarları mallarını Mısır'a ihraç ediyor ve buradan ihtiyaç duydukları malları alıyorlardı. 1419'da Galatalı iki Ceneviz tüccarı İskenderiye'deki Memluk yetkililerine 1170 dükalık kereste satmıştı. Sakız'dan Mısır'a gerçekleştirilen sakız (mastika) ihracı ise sadece Cenevizlilerin işiydi³².

Kaldı ki Mısır ve Suriye pazarının bazı dönemlerde Ceneviz tüccarlarına kapalı kalması malî durumlarında herhangi bir bozulmaya neden olmuyordu. Çünkü Doğu Akdeniz'in bu iki önemli ülkesinden elde edecekleri gelirleri Galata, Sakız ve Kefe gibi diğer kolonilerinden elde ettikleri kârlarla telafi ediyorlardı³³.

5.2. İstanbul'un Fethi ve Galata Ticaretine Etkileri

II. Mehmed, Konstantinopolis surlarına yapılan son saldırılardan önce, Bizans sarayına şehrin sulh yolu ile teslim edilmesini teklif etmiş, ancak bu teklifi reddedilmişti. Bunun üzerine orduya tellallar çıkararak şehir yapılarının kendisine, diğer bütün hazine ve tutsakların askerlerine ait olacağını duyurdu³⁴. İslamî fetih geleneklerine göre yağma üç gün sürecek³⁵. 29 Mayıs'ta, sabah saatlerinde, Türk askerleri şehre girmeye başladı. Askerler şehrin zenginliklerini yağmalarken halktan ele geçirdiklerini de esir ediyordu³⁶. Bunun üzerine Konstantinopolis "*az bir zaman içinde harbeye dönerek kötü bir şekil aldı*"³⁷. Şehrin daha fazla harap olmasını istemeyen II. Mehmed, 30 Mayıs'ta yağmayı durdurdu³⁸.

Şehirden kaçmayı başaran Venedikli, Cenevizli ve diğerlerinin getirdiği "*Konstantinopolis düştü*" haberi kısa sürede bütün Avrupa'ya yayıldı. Batılı devletler

³¹ Ashtor, **Levant Trade in the Later Middle Ages**, s. 292.

³² Ashtor, s. 229.

³³ Ashtor, s. 331.

³⁴ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 248.

³⁵ İnalçık, "İstanbul (Türk Devri)", s. 220.

³⁶ İstanbul'un fethinde Fatih'in maiyetinde bulunan Tursun Bey, Türk askerlerinin yağma ve esir etme faaliyetlerini süslü bir üslupla anlatır (Tursun Bey, **Târîh-i Ebû'l-Feth**, s. 60-62).

³⁷ Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, s. 100-101.

³⁸ İnalçık, "İstanbul (Türk Devri)", s. 220.

beklemedikleri bu haber karşısında korku ve dehşete kapılmışlardı³⁹. Haberi ulaştıranların bir kısmı, bilinçli ya da bilinçsiz, fetih sırasında yaşananları abartarak veya bütünüyle çarpıtarak aktarmıştır. Mesela Doukas, 29 Mayıs gününün ilk saatlerinde Türk askerlerinin Ayasofya'ya zorla girdiklerini ve burada buldukları kadın-erkek herkesi esir ettiklerini yazarken⁴⁰ Samile isimli bir episkopos, kilisede bulunan bütün kadınların oracıkta boğazlandığını ya da idam edildiğini söylemektedir⁴¹. Bu türden asılsız bilgiler Galata'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi konusunda da görülmektedir. Kardinal Kievli Isidoro, Papa'ya hitaben kaleme aldığı mektubunda Galata'da çok acımasızlıklar yapıldığını, her şeyin yerle bir edildiğini ve buranın bir köye çevrildiğini yazmaktadır⁴². Ancak metnin yayıncısı Pertusi'nin de belirttiği üzere bu yazılanları kabul etmek mümkün değildir⁴³. Floransa'nın Cenova'da bulunan elçisi Nicolò Soderini ise Floransa'ya gönderdiği mektubunda Türk hükümdarının Galata'daki Cenovalıların bütün mallarına el koyduğunu ve Pera podestasını çıplak dolaştırdığını yazmaktadır⁴⁴. Oysaki Fatih, sadece şehri terk eden Galatalıların mallarına, o da yağma edilmesini engellemek için el koymuş ve üç ay içinde dönmeleri durumunda kendilerine iade edileceğini duyurmuştur⁴⁵. Soderini'nin Pera podestasının maruz kaldığını iddia etti durum, ne podestanın kardeşine yazdığı mektupta⁴⁶ ne de başka bir kaynakta geçmektedir.

Kuşkusuz, asılsız haberlerin bir kısmı Avrupa'da Osmanlılara karşı haçlı ruhunu canlandırmayı amaçlıyordu. Papa, Konstantinopolis'in düştüğü haberini alır almaz Türklere karşı bir Haçlı seferi düzenlenmesi için etrafa mektuplar göndermiş ve 30 Eylül 1453'te yayınladığı bildiri ile Batılı hükümdarları Haçlı seferine davet etmişti. Batılı hükümdarların birçoğu haçlı düşüncesini desteklemekle birlikte, bunu eyleme dönüştürmedi. Kimi siyasî, kimi malî zorluklarla yüz yüzeydi. Bazılarınınsa "*Türk tehlikesinden*" daha öncelikli sorunları vardı. Bütün ateşli konuşmalara, şehrin düşüşü

³⁹ Runciman, **Konstantinopolis Düştü**, s. 166.

⁴⁰ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 258.

⁴¹ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 213.

⁴² Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 136.

⁴³ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 327, dipnot 6.

⁴⁴ Pertusi, **İstanbul'un Fethi: İstanbul'un Fethine Dâir Neşredilmemiş ve Az Bilinen Metinler**, s. 48.

⁴⁵ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 278.

⁴⁶ Pera (Galata) podestası Angelo Giovanni Lomellino'nun kardeşine yazdığı mektup için bkz. Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 125-128; Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 157-161.

ile ilgili haberleri içeren mektupların ve raporların yazılmasına rağmen papanın Türklere karşı haçlı seferi planı hayata geçirilemedi⁴⁷.

Diğer taraftan tüccar devletler, fetihten sonra bazı Hıristiyanların ve papanın ihanet suçlanmalarına maruz kalmayı göze alarak Osmanlılarla ticaretlerini devam ettirmenin yollarını arıyorlardı. Ancona, Floransa ve Ragusa fetihten sonra sultandan İstanbul'da ticaret yapma imtiyazını elde eden görece küçük şehir devletleri idi. Venedik ve Cenova'nın İstanbul'daki durumu ise bunlardan daha güçlü. Venedik ikili oynuyor, bir yandan Haçlı seferleri planlarına destek veriyor, diğer yandan da Fatih'e elçiler göndererek ticaretlerini güvence altına almaya çalışıyordu⁴⁸. Öyle ki Osmanlılar ile yapılan görüşmeler sonuç vermeye başlayınca Venedik, papaya bu davranışının sebebini uzun uzadıya anlatan bir mektup göndermek zorunda kalmıştı⁴⁹.

Cenova'nın İstanbul'daki ticarî çıkarları en az Venedikliler kadar önemliydi. 1454 başlarında Ceneviz elçileri, Pera'da zarara uğrayan vatandaşlarının haklarını korumak için Osmanlı topraklarına gönderilmişti⁵⁰. Ayrıca Cenova, Karadeniz'deki diğer kolonileri özellikle de Kefe için endişe ediyordu⁵¹. Lakin Osmanlılar 1454'te Kırım Hanı Hacı Giray'la anlaşarak Kefe'yi kuşatmış, ancak alamamışlardı. Kuşatma sonunda yapılan görüşmelerde Kefe, Osmanlı sultanına 3000 duka haraç ödemeyi kabul etti⁵². Karşılığında Cenevizlilere sınırlı da olsa boğazlardan hububat geçirme izni verildi⁵³.

Venedik, Ceneviz ve daha küçük tüccar devletlerin Osmanlılarla ticarî ilişkilerini yeniden kurma girişimlerine rağmen, İstanbul'un fethinin Batılı tüccarların buradaki ticarî faaliyetlerine darbe indirdiğine dair zengin bir literatür oluşmuştur. Ne var ki son yıllarda yapılan çalışmalar bunun aksini iddia etmektedir⁵⁴.

“Ticaret en güç şartlarda bile devam etme eğilimindedir” diyen Fleet, Ceneviz noter kayıtlarından elde ettiği bulgularla, tüccarların kuşatma sırasında bile alış-veriş

⁴⁷ Runciman, **Konstantinopolis Düştü**, s. 170-171.

⁴⁸ Runciman, s. 169.

⁴⁹ Babinger, **Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı**, s. 116.

⁵⁰ Fleet, **Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti**, s. 121.

⁵¹ Runciman, s. 168.

⁵² Öztürk, **Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600**, s. 20-21.

⁵³ Babinger, **Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı**, s. 117.

⁵⁴ Fleet, **Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti**, s. 120. Bu çalışmalar için bkz. dipnot 6 ve 7, s. 230.

yaptıklarını ortaya koymuştur⁵⁵. Kuşatma sırasında ticaretin devam ettiği sadece noter kayıtlarına değil, Batılı yazarların eserlerine de yansımıştır. Mesela Doukas, içi çoğunlukla Galatalı tüccarların malları ile dolu ve yakında İtalya'ya gidecek olan büyük bir Ceneviz gemisinin, Galata sirtlarında mevzilenen Türk topçusu tarafında yanlışlıkla batırıldığını anlatır. Osmanlı vezirleri kendilerine şikâyete gelen Galatalı tüccarları, savaştan sonra zararlarının tazmin edileceğini söyleyerek teskin etmişlerdir⁵⁶.

Kuşatma sırasında ticaret devam etmiş olsa da şehrin düşüşü ve bu esnada yaşananlar Galata halkı üzerinde büyük bir korku yaratmış olmalıdır. Görgü şahitleri⁵⁷ ve kronikler⁵⁸ İstanbul'un düşüşü üzerine şehri terk etmek isteyen Galata halkının can haliyle nasıl limana koştuğunu anlatır. 1455 tahriri Galata halkının şehri sadece fetih günü değil daha önce ve daha sonra da terk ettiğini gözler önüne serer⁵⁹. Bunlar memleketlerine veya Sakız gibi görece yakın Ceneviz hâkimiyeti altındaki topraklara kaçmışlardır. Osmanlı ve Ceneviz kaynakları bu halkın bir kısmının evlerine geri döndüğünü ve işlerine kaldıkları yerden devam ettiğini göstermektedir⁶⁰.

Gerçekten de fetihten sonraki birkaç ay içinde hayat normale dönmeye başlamıştı⁶¹. 1453 Kasımı'nda Galata'dan Sakız'a kumaş, 1454 başlarında Cenova'ya şap gönderilmişti. Yunanistan ve Makedonya'dan ise 1453 sonlarında İstanbul ve Galata'ya tahıl getirildi⁶².

Pistarino'ya göre, Galata'daki Ceneviz noter kayıtlarına yansıyan hukukî konularla ilgili belgelerdeki artış, ekonominin yeniden düzenlenmeye çalışıldığını göstermektedir⁶³. 1454'te noterler çok sayıda vekâletnameyi kayıt altına almışlardır ve bu, Galata'daki Cenevizliler ile Kefe ve Sakız'daki Ceneviz kolonileri arasındaki ticarî ilişkilerin

⁵⁵ Fleet, **Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti**, s. 119.

⁵⁶ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 246.

⁵⁷ Görgü şahidi Sakızlı Leonardo'nun anlatımı için bkz. Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 176 ve Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 50.

⁵⁸ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 262; Dolfin, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zabtı", s. 52. Ve ayrıca Kalkokondiles'in anlatımı için bkz. Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, s. 106 ve Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 65.

⁵⁹ TSMA, D. 2203 (muhtelif varaklar). Ayrıca bkz. Bölüm 3.

⁶⁰ 1455 tahririnde geri dönen Galata halkından değişik yerlerde bahsedilmektedir (Bkz. TSMA, D. 2203, v. 283a, 296b, 297b). Ayrıca Fleet de, İtalyan kaynaklarına dayanarak 1453'te kaçan Cenevizli tüccarların büyük bölümünün geri döndüğünü söylemektedir (Fleet, **Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti**, s. 123).

⁶¹ Pistarino, "The Genoese in Pera – Turkish Galata", s. 67.

⁶² Fleet, **Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti**, s. 123.

⁶³ Pistarino, "The Genoese in Pera – Turkish Galata", s. 68.

normalleştığının işaretidir⁶⁴. Gerek Fleet'in gerekse Pistarino'nun örnekler verdiği noter kayıtları, İstanbul ve Galata'da Türk hâkimiyeti kurulduktan sonra ticarî hayatta ciddi bir çöküş yaşanmadığını kanıtlamaktadır⁶⁵.

Bunda elbette Fatih'in izlediği ekonomi politikalarının etkisi büyüktür. Türk askerlerinin İstanbul'u ele geçirmesinden sonra korkuyla şehri terk etmeye çalışan Galata halkını Fatih'in vezirlerinden Zağanos Paşa, zarara uğramayacakları ve evlerinde oturabilecekleri sözünü vererek durdurmuştu⁶⁶. Ancak daha öncesinde can korkusuyla onca mal ve mülkünü geride bırakarak şehri terk edenler de vardı. Fatih bunların ev ve dükkânlarının açılarak mallarının sayılmasını emretti ve ekledi: “eğer üç aylık süre içinde geriye dönerlerse bütün mallarını alacaklar...”⁶⁷. Galata podestası Angelo Giovanni Lomellino, kardeşine yazdığı mektupta, sadece firar eden Galata halkını değil burada ticaret amacı ile geçici bir süre bulunan tüccarları da geri getirebilmek için sultanın ulaşı ile birlikte Antonia Cocca'yı Sakız'a gönderdiğinden bahseder. Podesta, bu ikiliyi tüccarlar ve Galata halkının dönmeleri durumunda mallarını geri alabileceklerine dair bir mektupla yollar⁶⁸. Her ne kadar Lomellino tüccarları ve Galata halkını kendi inisiyatifi ile çağırmış gibi anlatsa da buna sultan veya vezirleri tarafından teşvik edilmiş olmalıdır.

Cenevizlilerin ve diğer İtalyanların şehre dönmeleri ve ticaretlerine kaldıkları yerden devam etmeleri iki tarafında çıkarıyordu. Pistarino'nun örnekler verdiği ve 1490'da son bulan noter kayıtları, Cenevizlerin 1453'ten sonra da burada işlerine devam ettiğini gözler önüne sermektedir. Pistarino'ya göre fetihten yaklaşık 40 sene sonra İtalyanların sayısı ve etkinlikleri Rumlara ve Türklere oranla iyice azalmış, ancak gerçek tüccarlar olarak pazar yerlerinden ayrılmamış ve yeni duruma adapte olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir⁶⁹.

⁶⁴ Pistarino, “The Genoese in Pera – Turkish Galata”, s. 68-69.

⁶⁵ Fleet, **Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti**, s. 124.

⁶⁶ Doukas, **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, s. 262-263.

⁶⁷ Doukas, s. 278.

⁶⁸ Eğer Türkçe çevirilerinde bir problem yoksa bu mektup, Pertusi neşrine göre Sultan'dan alınmıştır. Jones neşrinde ise mektubu hazırlayan Lomellino'nun kendisidir. Bkz. Pertusi, **İstanbul'un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, s. 126; Jones, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, s. 159. Ancak bahsi geçen mektubun Pertusi neşrinde geçtiği şekli ile sultandan alınmış olması (herhalde bu bir fermandı) daha mantıklı görünmektedir.

⁶⁹ Pistarino, “The Genoese in Pera – Turkish Galata”, s. 82.

Galata'da iş yapan Cenevizlilerin sayı ve etkinliklerinin azalması ile faaliyet alanlarını başka aktörlere kaptırmaları ticaretin çöktüğüne delil olarak sunulabilir mi? Brummett, 16. yüzyıl başlarında Osmanlıların Doğu Akdeniz ticaretine etkin bir şekilde katılmak için bilinçli bir siyaset izlediklerini söylemektedir. Fetihler, liman şehirlerini, gümrükleri, antrepoları, üretim ve aktarım merkezlerini ele geçirecek şekilde organize edilmiştir⁷⁰. Bu politika, kuşkusuz II. Mehmed zamanında da geçerliydi. 1453-1475 yılları arasında Cenevizlilerin Sakız hariç, doğudaki bütün kolonileri (1453'te Pera, 1455'te Foça, 1462'de Midilli ve 1475'te Kefe) planlı bir şekilde ele geçirilmişti⁷¹. Bu bölgelerdeki hâkim güç değişse de ticaret eskiden olduğu gibi devam ediyordu.

Cenevizlerin kolonilerini kaybetmeleri Doğu Akdeniz'deki ticaretlerini elbette olumsuz etkiledi. Ancak bu durumun Cenova'ya ölümcül darbeyi indirdiği düşünülmemelidir. Ceneviz tüccarları birçok yerde ticarî kolonileri olmadan da iş yapabilmeye kabiliyetine sahipti⁷². Kaldı ki Ceneviz'in uzun zamandır Levant'ta işleri iyi gitmiyordu. 1464'te Gazi Magosa'dan Kıbrıs halkı tarafından kovulmuş ve Venedikliler 1474'te bütün Kıbrıs'ın idaresini ele geçirmişlerdi⁷³. Cenevizler doğuda kaybettiklerini yeniden organize olarak ve enerjilerini başka alanlara kaydırarak telafi ettiler⁷⁴. Doğudaki talihsizlikler, Cenevizleri yönlerini Batı pazarlarına ve ürünlerine çevirme konusunda cesaretlendirdi⁷⁵. Ayrıca Kuzey Afrika, Ceneviz'in ticaretten elde ettiği gelirleri dengede tutmasını sağlıyordu⁷⁶.

Galata'daki Cenevizlilere gelince: Bir zamanlar Ceneviz Galatası'nda yaşayan insanların soyundan gelenler 16. yüzyılda artık iyice azalmışlardı. Bunlar uzun zamandır Osmanlı tabiiyeti altında yaşıyorlardı. Galata'da Osmanlı tabiiyeti altında yaşamayı tercih edenlerin dışında kalan Cenevizler şehri terk ederken diğer İtalyan şehir devletlerine mensup tüccarlar, (Venedikli, Floransalı) Galata'ya gelmeye ve buraya yerleşmeye devam ettiler. Bunların yanında Bizans döneminde ticarete geri planda

⁷⁰ Palmira Brummett, **Osmanlı Denizgücü: Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi**, H. Nazlı Pişkin (çev.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s. 261-268.

⁷¹ Babinger, **Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı**, s. 102-103, 129, 191-192, 296-298.

⁷² Fleet, **Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti**, s. 121.

⁷³ Steven A. Epstein, **Genoa & the Genoese 958-1528**, Chapel Hill & London: University of North Carolina Press, 1996, s. 273.

⁷⁴ Robert Sabatino Lopez, "Market Expansion: Case of Genoa", **The Journal of Economic History**, C. XXIV, S. 4, 1964, s. 458.

⁷⁵ Epstein, **Genoa & the Genoese 958-1528**, s. 273.

⁷⁶ Lopez, "Market Expansion: Case of Genoa", s. 459.

kalan Rumlar ve bölgenin yeni hâkimleri olan Türkler ticarete ortak oldular. Bu bölüm tüccarları, organizasyon şekillerini, ortaklıkları, ticarî ağları kısacası 16. yüzyıl Osmanlı Galata'sının ticarî hayatını anlatmayı amaçlamaktadır.

5.3. Liman, Ürünler ve Ticaret Bölgeleri

Haliç kıyıları, Bizans döneminden beri kentin limanı işlevini görüyor, gemiler çoğunlukla depoların veya belirli dükkân topluluklarının bulunduğu kıyılara yanaşıyordu. Bizans zamanında olduğu gibi Osmanlı döneminde de bazı iskeleler belirli mal gruplarının yüklenmesi ve boşaltılması için kullanılıyordu⁷⁷. Eremya Çelebi, 17. yüzyıl İstanbul'u için Haliç'teki iskeleler ve bunların işlevleri hakkında bazı bilgiler vermektedir⁷⁸. 16. yüzyılda ise sadece birkaç liman hakkında bilgi sahibiyiz. İstanbul kadısı ve muhtesibine merkezden gönderilen emirlerde sıklıkla gemilerin belirlenen limanlar dışına yanaştırılmamaları ve mallarını burada boşaltmalarına müsaade edilmemesi isteniyordu. Ancak çoğunlukla bunların hangi iskeleler ve ne tür mallar olduğu belirtilmiyordu⁷⁹.

Galata kıyılarında ise Yağkapanı İskelesi ön plana çıkmaktadır. Galata gümrüğünün, kapanın, Bedesten'in, Rüstem Paşa Hanı'nın ve loncanın, kısacası Galata'nın ticarî merkezlerinin bu iskelenin hemen ardında bulunması, onu Galata'nın başlıca indirme limanı haline getiriyordu. Belgeler, Galata'ya getirilen ürünlerin çoğunlukla Yağkapanı İskelesi'nden karaya çıkarıldığını göstermektedir. Ancak bir kısım belgede ürünlerin "Galata İskelesi"nde indirildiğinden bahsedilmektedir. Bununla muhtemelen Yağkapanı İskelesi kastediliyordu. Ayrıca Galata'daki diğer önemli iskeleler de ticarî faaliyetlerde kullanılıyordu. Galata'ya özellikle Karadeniz menşeli ürünleri taşıyan gemiler yanaşıyordu. Kereste⁸⁰, gön⁸¹, sadeyag⁸², balık ve havyar⁸³ bu ürünlerin başında

⁷⁷ Müller-Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, s. 159.

⁷⁸ Kömürçüyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 14-19.

⁷⁹ Aslında sınırlı sayıda belgeden bazı ürünlerin indirildiği limanlar hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Mesela buğdayın Unkapanı İskelesi'ne, arpa ve pirincin de Muhtesip İskelesi'ne indirildiğini biliyoruz (BOA, **MD**, nr. 71, s. 66/37, 4 Rebiülevvel 1002/28 Kasım 1593). Ancak bazı ürünlerin indirme limanları hakkında değişik yıllara ait belgelerde farklı bilgiler bulunmaktadır. Mesela 16. yüzyılın 3. çeyreğine ait bir belgeden meyvenin Yemiş (Meyve veya İzmir) İskelesi'ne (BOA, **MD**, nr. 19, s. 172/359, 20 Safer 980/2 Temmuz 1572); aynı yüzyılın 4. çeyreğine ait belgelerde ise Muhtesip İskelesi'ne indirmesi yönünde emirler çıkarıldığını görüyoruz (BOA, **MD**, nr. 71, s. 163/323, 25 Rebiülevvel 1002/19 Aralık 1593; BOA, **MD**, nr. 71, s. 164/325, 25 Rebiülevvel 1002/19 Aralık 1593).

⁸⁰ BOA, **KK**, nr. 67, s. 170, (22 Safer 980/4 Temmuz 1572); BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 301, (15 Safer 984/14 Mayıs 1576).

⁸¹ **GŞS**, nr. 11, s. 229/2, (4 Cemaziyelahir 993/3 Haziran 1585).

geliyordu. Bunlardan başka Yunanistan ve Ege adalarından elde edilen zeytinyağı da buraya indiriliyordu⁸⁴.

İskelelere indirilen ürünler, gümrük vergileri tahsil edildikten sonra türlerine göre çeşitli merkezlerde toplanır, burada diğer vergileri alındıktan sonra esnafa ve diğer tüccarlara satılırdı. Bu merkezlerin başında adını iskeleye de veren Yağkapanı geliyordu. Burası Haliç'in karşı kıyısındaki Un ve Bal kapanları ile birlikte İstanbul'un en önemli ticarî mekânlarından bir tanesi idi⁸⁵. Bu kapanların isimlerine bakılarak buralara sadece un, bal ve yağ geldiği düşünülmemelidir. Unkapanı aynı zamanda buğdayın, Yağ ve Bal kapanları ise bu ürünlerin yanında halkın en çok ihtiyaç duyduğu “*bakkaliye emtiası*” denen malların toplanma ve esnafa dağıtım merkezleri idi⁸⁶. Ergin'in yayınladığı geç tarihli bir belgeden (1695-96) İstanbul'daki Balkapanı'na baldan başka yağ, don yağı, zeytinyağı, penbe, keten, şeker, kahve, sabun, pastırma, peynir, fındık ve tuz gibi malların eskiden beri geldiği anlaşılmaktadır⁸⁷. Muhtemelen Galata'daki Yağkapanı'na da aynı türden ürünler geliyordu. 21 Nisan 1573 (18 Zilhicce 980) tarihli bir belgede Yağ ve Bal kapanlarına gelmesi gereken ürünler, herhangi bir ayırım yapılmadan, “*İstanbul'a gelen kapâna müte'allik meta'ın cümlesi*” şeklinde tarif ediliyordu⁸⁸.

Ancak bu ürünler, gerek tüccar gerekse gemiciler tarafından vergilerden kurtulmak ve daha fazla kâr elde etmek gibi çeşitli sebeplerle kapana indirilmeden taliplerine satılıyordu. Bu durum, en çok vergilerini tahsil edemeyen kapan mültezimlerini ve narhı yükselttiği için halkı etkiliyor ve kapana müteallik malların başka yerlerde satılmasını yasaklayan fermanlar gönderilmesine sebep oluyordu⁸⁹. Ayrıca Galata kadıları

⁸² GSS, nr. 21, s. 199/6, (Evahir-i Şevval 1007/ 17-25 Mayıs 1599).

⁸³ GSS, nr. 21, s. 233/7, (Zilkade 1007/Haziran 1599).

⁸⁴ Zeytinyağı ile ilgili bazı örnekler için bkz. GSS, nr. 11, s. 32/2, (17 Cemaziyelevvel 992/27 Mayıs 1584); GSS, nr. 19, s. 39/3, (19 Zilkade 1003/26 Temmuz 1595); GSS, nr. 21, s. 170/4, (Ramazan 1007/Nisan 1599). Ayrıca 16. yüzyıl ortalarında (1553-1555) Osmanlı başkentinde bulunan bir Alman seyyah “*deniz yolu ile Galata'ya fiçılarla zeytinyağı*” geldiğini teyit etmektedir. Bkz. Hans Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, Yaşar Önen (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 174.

⁸⁵ Semavi Eyice, “Balkapanı Hanı”, **DİA**, C. V, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 33-34; Salih Aynural, “Kapan”, **DİA**, C. XXIV, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 338-339.

⁸⁶ “*Bal, münhasırân bir kapânu işgâl idecek derecede mebzûl bir mâdde olmayub esâsen gerek İstanbul'da gerek Galata'daki kapânlarda baldan ziyde yağ ve sâir bakkaliye emtia'sı hıfz ve tevzi' idilmekte...*” Osman Nuri [Ergin], **Mecelle-i Umûr-ı Belediyye**, C.I, İstanbul: Arşak Garoyan Matba'ası, 1330, s. 802.

⁸⁷ Osman Nuri [Ergin], s. 802-803.

⁸⁸ BOA, **KK**, nr. 67, s. 1140.

⁸⁹ BOA, **KK**, nr. 67, s. 1140.

gemilerin gizlice boşaltılmasını ve narhın altında ve üstünde satış yapılmasını gözetip, engellemek üzere görevlendiriliyordu⁹⁰.

Osmanlılar, sarayın ve başkent İstanbul'un iâşesine özel bir önem atfetmişler ve burada yaşayan halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere imparatorluğun birçok yerinden gıda maddesi teminine gitmişlerdir⁹¹. Başkentte gıda maddelerinin bol miktarda bulunmasına ve herhangi bir darlık yaşanmamasına (*müzâyaka*) özellikle dikkat edilirdi. Devlet bunun için iâşecilik ilkesi olarak tanımlanan bir politika benimsemişti. Bu ilkeye göre “*üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması esas hedeftir.*”⁹² Özellikle tahıl ve et gibi temel gıda maddelerinin piyasada bol, ucuz ve kolay bulunur olması devletin üzerinde durduğu önemli bir meseleydi. Bu sorunların üstesinden gelmek için ihraç yasakları konuyor, kaçakçılık önlenmeye çalışılıyor ve belirlenen fiyattan fazlaya satış yapılmaması için çeşitli emirler çıkartılıyordu⁹³. Ancak talep fazlalığı, üretici ve tüccarların ürünlerini devletin tayin ettiği fiyattan daha fazla verenlere satmasına neden oluyordu. Mesela 19 Aralık 1593 (25 Rebiülevvel 1002) tarihli bir belgeden bazı pazarcıların meyve gemilerinin iskeleye yanaşmasını beklemeden, bunlardan gizlice mal alarak İstanbul'da belirlenen fiyattan daha yükseğe sattıklarını öğreniyoruz. Merkez, İstanbul kadısına pazarcıların gemilerin iskeleye yanaşmadan mal almalarını yasaklayan bir ferman göndermişti. Aslında prosedüre göre meyve, iskeleye yanaşan gemilerden pazarbaşılar aracılığı ile esnafa (burada meyve pazarcılarına) dağıtılıyordu⁹⁴. Ancak meyve pazarcıları çeşitli sebeplerle (ürün darlığı, vergilerden kurtulmak ve belirlenen fiyattan fazlaya satmak) bu kuralın dışına çıkıyorlardı.

Başkent İstanbul'da birçok mal kaleminde darlık (*müzâyaka*) yaşanmasına çevre semtlerin özellikle de Galata'nın katkısı büyüktür. Çünkü bu semtlerde fiyatlar

⁹⁰ BOA, MD, nr. 73, s. 188/441, (1 Ramazan 1003/10 Mayıs 1595).

⁹¹ Sarayın ve İstanbul'un iâşesi için bkz. Feridun M. Emecen, “XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İâşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkıyât”, **Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs-1 Haziran 1988, Bildiriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s. 197-230; Arif Bilgin, **Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.

⁹² Mehmet Genç, “Osmanlı İkisadî Dünya Görüşünün İlkeleri”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2000, s. 45-46.

⁹³ Emecen, “XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İâşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkıyât”, s. 198.

⁹⁴ BOA, MD, nr. 71, s. 164/325.

İstanbul'dakinden daha yüksekti. Bu nedenle tüccarlar mallarını İstanbul yerine bu semtlere getirmeyi tercih ediyorlardı. 19 Aralık 1593'te yukarıda bahsedilen İstanbul kadısına meyve pazarcıları ile ilgili gönderilen fermana paralel olarak Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılarına bir ferman gönderilmişti. Bu kazalarda narhın yüksek olması nedeni ile meyvenin bu taraflara gittiğinden, bu yüzden de İstanbul'da meyve müzâyakası yaşandığından bahsediliyordu. Merkez, bu durumun önüne geçebilmek için kadılara meyve gemilerinin Galata, Üsküdar, Eyüp ve Tophane iskelelerine yanaştırılmamasını ve narhın İstanbul ile aynı olmasını emretmekte idi⁹⁵. Ancak yukarıda sayılan sebepler yüzünden bunun önüne geçildiğini söylemek zordur.

Galata iskelelerine indirilen ürünler için bir diğer toplanma ve dağıtım merkezi de Rüstem Paşa Hanı idi. Rüstem Paşa Hanı'na indirilen gön, kethüda ve yiğitbaşı gibi lonca yetkilileri aracılığı ile debbağlara dağıtılıyordu. Ancak gön getiren tüccarlar, mallarını başka yerde indiriyor, depoluyor ve buradan satıyordu. Bu nedenle İstanbul'daki debbağ esnafı işleyecek gön bulmakta sıkıntı çekiyordu. Yedikule debbağlarının 3 Haziran 1585'te (4 Cemaziyelahir 993) Galata mahkemesine gelerek İstanbul piyasasında kullanılmak üzere gön bulmakta sıkıntı çektiklerini dile getirmeleri üzerine durum, merkeze arz edilmişti⁹⁶.

Debbağların Galata kadısı aracılığı ile merkeze arz ettiği bu duruma nasıl bir cevap verilmişti? Mühimme defterleri serisi içinde bulunan bir ferman sayesinde bunu öğrenebiliyoruz. İstanbul kadısına gönderilen bu fermanda, debbağların Galata mahkemesine gelerek dile getirdikleri şikâyetler aynen sıralanmış ve ardından da Karadeniz'den getirilen gönün Rüstem Paşa Hanı'nda tutulması emredilmiştir. Ayrıca hamalların mezkûr han haricinde bir yerde gön saklayanların yüklerini taşımamaları konusunda uyarılması istemiştir⁹⁷.

Bostancıbaşına gönderilen bir fermanda, İstanbul'da gön konusunda müzâyaka yaşandığı bir sırada, Galata kadısının daha önce mühürlediği "*gön mahzenlerini*" açarak debbağlara dağıtması isteniyordu⁹⁸. Burada bahsedilen gön mahzenleri ile Rüstem Paşa

⁹⁵ BOA, MD, nr. 71, s. 163/323.

⁹⁶ GSS, nr. 11, s. 229/2.

⁹⁷ BOA, MD, nr. 58, s. 78/227, (19 Cemaziyellevvel 993/19 Mayıs 1585). Bu belge yukarıda 11 numaralı Galata Şer'iyye sicilinde bulunan belgeden yaklaşık 15 gün daha geç tarihlidir. Bu durum Galata sicilindeki belgenin gerçek tarihinden çok sonra kaydedilmesinden kaynaklanmış olabilir.

⁹⁸ GSS, nr. 21, s. 244/2, (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1007/9-18 Ocak 1599).

Hanı'ndaki depoların mı yoksa başka bir yerin mi kastedildiği belli değildir. Ancak devletin gön konusuna özel bir önem atfettiği ve esnafın sıkıntı yaşamaması için gerekli tedbirleri aldığı anlaşılmaktadır.

Yüklü miktarda deriye ihtiyaç duyan bir başka esnaf grubu da kürkçülerdi. Bunlar haricden gelen derileri esnaf temsilcileri aracılığı ile alıyor ve aralarında paylaşıyorlardı. Esnaf teşkilatından olmayan kimselerin bu derileri alması yasaklanmıştı. Yani veledi Nikola isimli terzinin kürkçü hırfetinden değilken 3000 civarı siyah kuzu ve oğlak derisini alarak, evinde gizlice “*ziyâde bahâyla*” sattığı duyulunca İstanbul ve Galata kürkçülerinin bölükbaşı olan Şaban bin Mehmed ve kürkçü esnafından birçok kişi Galata mahkemesine başvurmuştu. Kürkçüler, Yani'nin sakladığı derilerin “*emr-i şerif mûcebince*” kendi aralarında paylaşılmasını istiyorlardı. Mahkeme tarafından Yani'nin evine bu işi soruşturması için gönderilen Mustafa isimli kâtip, burada 700 adet deri bulmuş, geri kalanlarının da bir gemide olduğunu öğrenmişti⁹⁹.

Gön, diğer deri türleri ile birlikte ihracı yasak malların başında geliyordu¹⁰⁰. Tüm yasaklamalara ve denetimlere rağmen gerek tüccarların, gerekse İstanbul ve bağlı kazalarda faaliyet gösteren kasapların, ellerindeki derileri Venedik'e ve “*Darü'l-harbe*” giden gemilere satması engellenemiyordu¹⁰¹.

Galata'daki bir diğer toplanma değilse de ticaret merkezi, Galata Bedesteni idi. Bedesten, kumaş, silah ve mücevher gibi çok çeşitli, fakat daha ziyade kıymetli eşyaların satıldığı bir çarşıydı¹⁰². Bir belgede “*Galata'da bâzîrgân esbâbı bey' ü şîrâ idenler bezâstânda bey' idüb gayrı yerde bâzîrgân esbâbı bey' olunmaya*”¹⁰³ denmekteydi. Anlaşıldığı kadarı ile burası Galata'ya gelen ticarî emtianın satıldığı başlıca yerd. Ancak zaman zaman bedesten dışında yapılan ticaret bedesten ahalsinin şikâyetine neden olabiliyordu.

Avrupa'dan getirilen ve Osmanlı seçkinleri arasında çok rağbet gören yünlüler muhtemelen Galata Bedesteni'nde satılıyordu. Avrupa'dan yünlü kumaş getiren

⁹⁹ GSS, nr. 21, s. 94/4, (Evail-i Zilhicce 1007/25 Haziran-4Temmuz 1599).

¹⁰⁰ Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, s. 283, 293-294.

¹⁰¹ BOA, MD, nr. 43, s. 16/30, (18 Rebiülevvel 988/3 Mayıs 1580).

¹⁰² Bedesten için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, “Bedesten”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1983, s. 187-191. Pakalın, diğer kaynaklardaki bilgileri de derleyerek bedesten hakkında geniş malumat vermektedir.

¹⁰³ BOA, MD, nr. 78, s. 792/2068, (21 Aralık 1609/24 Ramazan 1018).

gemiler, Galata limanına yanaştığında Galata çukacıları kethüda ve yiğitbaşları aracılığı ile ve nöbetleşe olarak bu yünlüleri alıyorlardı. Ancak 15 Nisan 1584 (4 Rebiülahir 992) tarihli bir fermanan anlaşıldığı kadarı ile “*bazı Yahudilerin*” fazla para ödeyerek bu yünlüleri satın almaları, hem fiyatların artmasına hem de yeterli miktarda yünlünün bulunamamasına sebep oluyordu. Devlet, bu durumda İstanbul ve Galata kadılarına çukacıların kethüda ve yiğitbaşları ile alım yapmasını, başka kimselere gizlice satış yapılmamasını emreden bir ferman yollamak zorunda kalmıştı¹⁰⁴.

Avrupa’dan gelen gemiler, herhalde özellikle Galata iskelelerine yanaşıyordu. Elçilerin çoğunlukla burada oturması, kıyı bölgesinde gemilerin ihtiyaçlarını karşılayacak dükkân ve işliklerin bulunması ve limanın renkli yapısı, Avrupa’dan gelen gemileri buraya çekmeye yetiyor olmalıdır. Devlet, zaman zaman Galata kadısına fermanlar yollayarak Galata’ya gelen ve giden gemilerin içinde ne türden mallar bulunduğunu öğrenerek bildirmesini istiyordu¹⁰⁵. Ayrıca bazı güvenlik kaygıları ile olsa gerek Tophane yakınlarında demirleyen “*kefere gemileri*”nin “*Beşiktaş’ın öte caniblerinde*” demirletilmesi emrediliyordu¹⁰⁶.

Galata, tersanenin burada bulunması ve denizcilikle yoğun olarak uğraşanların çoğunlukla bu tarafta oturması nedeni ile gemilerin ihtiyaç duyduğu malzemelerin ticaretinin yapıldığı bir bölge olarak da sivrilmekteydi. Bu ürünlerin başında Karadeniz’den getirilen seren¹⁰⁷ ağacı ve direkleri geliyordu. Bu direkler muhtemelen Galata buğday ambarı civarında tutuluyor ve buradan satılıyordu. Anlaşıldığı kadarı ile mirî gemilerin ihtiyacı da buradan karşılanıyordu. Ancak bazı “*madrabazlar*” Karadeniz’den getirilen seren ağacı ve direklerini Galata İskelesi’ne varmadan veya Galata buğday ambarı civarında alıyor, bir yerlerde depoluyor ve buradan iki, üç ve hatta dört misli fiyatla satıyorlardı. Bu olayın duyulması üzerine merkez, 1572’de Galata kadısına, seren ağaçlarını getiren gemilerin Galata İskelesi’ne yanaştırılmasını, burada mirî gemilerin ihtiyacı olan direklerin satın alınmasından sonra rençber

¹⁰⁴ BOA, MD, nr. 52, s. 338/899. Aynı belge için bkz. Ahmed Refik, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (961-1000)**, s. 178-179.

¹⁰⁵ BOA, MD, nr. 53, s. 134/386, (9 Şaban 992/16 Ağustos 1584).

¹⁰⁶ BOA, MD, nr. 39, s. 166/362, (27 Zilhicce 987/14 Şubat 1580).

¹⁰⁷ Seren, üzerinde yelken açmak için direklere yatay bir şekilde bağlanan silindirik şeklindeki uzun çam ağaçları idi (Süleyman Nutkî, **Kamûs-i Bahrî**, Mustafa Pultar (haz.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 255).

gemilerine satım yapılmasına izin verilmesini emreden bir ferman yollamıştı¹⁰⁸. Ancak fermanla “*madrabaz*” olarak bahsedilen kişilerin yasaklamalara çok fazla riayet etmedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Galata kadısına 1576’da, 1572 tarihli bir önceki fermana atıf yapan ve aynı içerikli bir ferman daha gönderilmişti¹⁰⁹.

Merkez, kereste ve tahta ticaretini öncelikle mirî gemilerin ihtiyacını karşılamak için kontrol altında tutmak istiyordu. Esnafın hammadde gereksinimi bundan sonra geliyordu. Temmuz 1599’da (Zilhicce 1007) hem İstanbul hem de Galata kadılarına ayrı ayrı mirîye, tersaneye ve İstanbul’daki esnafa yeterli miktarda pazulük, ceviz ve fındık tahtası verilmeden dışarıya satış yapılmasının önlenmesini isteyen bir emr-i şerif yollanmıştı. Anlaşıldığı kadarı ile Karadeniz ve İzmit’ten bu tür tahtaları getirenler, mallarını daha fazla para ödeyen Mısır veya Avrupa tüccarına satıyorlardı¹¹⁰.

Galata’da ticareti yapılan bir diğer önemli ürün balık ve havyar idi. İstanbul piyasasında satışa sunulan balık ve havyarın önemli bir kısmı Karadeniz’den özellikle de Kefe ve Azak’tan geliyordu. Burada balık üretimi devlet eliyle gerçekleştiriliyor ve yerli halkın ihtiyacı karşılandıktan sonra ihraç ediliyordu¹¹¹. İstanbul ve Galata’ya getirilen balık ve havyar, diğer bütün ürünlerde olduğu gibi esnafa, kethüda, yiğitbaşı gibi temsilcileri aracılığı ile dağıtılıyordu. İstanbul ve Galata havyarcılar kethüdası, balıkçılar bölükbaşısı ve yiğitbaşısı mahkemeye gelerek “*her kangı diyârdan ki İstanbul ve Galata’ya balık ve balık yağı ve havyar gele kethüdâlarımız ve yiğitbaşılarımız ittifâkiyla cümlemize hisse çıkarub mâbeynimizde tevzi’ ve taksîm ola*”¹¹² demişlerdi. Aynı şekilde Galata havyarcıları mahkemeye gelerek havyarın “*kanûn-ı kadîm üzere*” aralarında dağıtılmasını istemişlerdi¹¹³. Galata’ya getirilen balık ve havyar muhtemelen Yağkapanı’na indiriliyor ve buradan esnafa tevzi ediliyordu¹¹⁴. Esnafa dağıtılan bu ürünler, Galata ve İstanbul balıkpazarlarından piyasaya sunuluyordu.

¹⁰⁸ BOA, **KK**, nr. 67, s. 170.

¹⁰⁹ BOA, **MAD**, nr. 7534, s. 301.

¹¹⁰ **GSS**, nr. 21, s. 215/1; **GSS**, nr. 21, s. 219/2.

¹¹¹ Kefe, Azak ve hinterlandında gerçekleştirilen balık üretimi ve ticareti hakkında bkz. Öztürk, **Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600**, s. 496-499.

¹¹² **GSS**, nr. 11, s. 49/4, (2 Cemaziyelevvel 993/2 Mayıs 1585).

¹¹³ **GSS**, nr. 11, s. 120/7, (24 Cemaziyelevvel 992/3 Haziran 1584).

¹¹⁴ Ahmed Beşe bin Mahmud isimli bir yeniçeri, Galata Yağkapanı’nda katip olan Hayim veledi Şemovil’den Şükrullah sefinesi ile getirdiği havyarların akıbetini soruyordu. **GSS**, nr. 21, s. 233/7, (26 Mayıs-4 Haziran 1599, Evail-i Zilkade 1007).

Devlet, öncelikle mirânin, tersanenin ve sarayın, sonrada başkent İstanbul ve çevresindeki kazaların en çok ihtiyaç duyduğu ürünleri belirli noktalarda toplayarak hem kontrol altına almış, hem de gümrüklerini kolayca tahsil etmiş oluyordu. Ancak bu durum müdahaleci bir ekonomi politikası izlenmesine yol açmıştır. İhtiyaç duyulan ve ticarete konu olan bu ürünleri getiren gemici ve tüccarlar ile halka satım yapan küçük esnaf, çeşitli yollarla devletin müdahaleci politikasını aşmaya çalışmıştır. Merkezin ihraç yasaklarına ve toplanma, indirme ve dağıtım noktalarına uyulması için üst üste emirler göndermek zorunda kalması bu durumun en belirgin göstergeleridir.

Zaman zaman ticarete devlet müdahalesi çok baskın gözükse de tüccarlar tamamıyla çaresiz ve korumasız değildi. Devletin resmi kurumları ve görevlilerinin baskıcı politikalarına karşı çeşitli stratejiler geliştirmişlerdi. Bunu gördüğümüz en belirgin alan gümrüklerdir.

5.4. Gümrük, Gümrük Görevlileri ve Tüccarlar

Osmanlılar, temeli Roma-Bizans imparatorluklarınca oluşturulan, Emeviler ve daha sonra gelen İslam devletleri tarafından da benimsenen gümrük kaidelerini uygulamışlardı¹¹⁵. Roma ve Bizans imparatorlukları gibi Osmanlılar da sınır eyaletleri ile sahil kesimi üzerindeki belli başlı kentleri, etraflarındaki yerleşimlerle birlikte birer gümrük bölgesi oluşturacak şekilde organize etmişlerdi. Ayrıca ülke toprakları içinde, önemli ticaret yolları üzerinde kalan şehirlerde “iç gümrük”¹¹⁶ noktaları oluşturulmuşlardı¹¹⁷. Bu üç tür bölge “*Hudûd*”, “*Sevâhil*” ve “*Kara*” gümrükleri olarak da adlandırılıyordu¹¹⁸. Dışarıdan getirilen her türlü ticarî emtia buraya girdiğinde gümrüğe tabi tutuluyor¹¹⁹ ve vergilendiriliyordu. Bu vergiler mukataa haline getirilerek

¹¹⁵ İnalçık, Bizans ile Osmanlı gümrük sistemlerini karşılaştırmış ve benzer yönlerini ortaya koymuştur. Bazı İslam hukukçularının görüşlerinden yola çıkarak ticarî vergilerde İslamiyet öncesi kuralların uyguladığını, Osmanlıların gümrükle ilgili birçok konuda Bizans'ı izlediğini iddia etmiştir. Bkz. Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I, Halil Berktaş (çev.), Halil İnalçık ve Donald Quataert (ed.), İstanbul: Eren Yayınları, 2000, s. 248.

¹¹⁶ İç gümrükler konusunda bkz. Mehmet Genç, “Osmanlı Devletinde İç Gümrük Rejimi”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2000, s. 196-202.

¹¹⁷ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I, s. 244.

¹¹⁸ Süleyman Sûdi, **Defter-i Muktesid (Osmanlı Vergi Düzeni)**, Mehmet Ali Ünal (haz.), Isparta: Yayınevi yok, 1996, s. 190.

¹¹⁹ Genç, “Osmanlı Devletinde İç Gümrük Rejimi”, s. 198.

tahsili ya emanetle bir memurun idaresine bırakılıyor ya da açık artırmaya çıkarılarak en yüksek fiyatı teklif edene iltizama veriliyordu¹²⁰.

Gümrüklerde tahsil edilen ve mukataa haline getirilen bu vergiler Osmanlı'nın son dönemine ait bazı iktisat kitaplarında *âmediyye*, *reftiyye*, *masdariyye* ve *mürûriyye* olarak sıralanmaktadır. Buna göre bir gümrük noktasına gelen üründen alınan vergiye *amediyye*, çıkan üründen alınana ise *reftiyye* adı verilirdi. Dışarıdan Osmanlı ülkesinin getirilen emtia burada tüketilecekse *masdariyye*, tüketilmeyip transit geçecekse *mürûriyye* resmi alınırdı¹²¹. Gümrükler ile ilgili yapılan modern çalışmaların birçoğunda bu tanımlamalar, herhangi bir dönem farkı gözetilmeksizin aynen tekrar edilmiştir¹²². Ancak bu vergilerin her dönem var olup olmadığı, varsa bile aynı anlamda kullanılıp kullanılmadığı sorgulanmamıştır. Dahası gümrüklerde burada bahsedilenlerden başka vergi türlerinin tahsil edilmiş olabileceği üzerinde de durulmamıştır. Bunun nedeni Osmanlı klasik dönem gümrük sistemini aydınlatacak verilerin geç döneme oranla oldukça az olmasıdır.

16. yüzyıl İstanbul ve Galata gümrüklerinde *amediyye* adı altında alınan bir vergiye rastlanmamaktadır. Muhtemelen dışarıdan gelen ürünlerden alınan gümrük vergisi, daha sonraki yıllarda *amediyye* olarak adlandırılmıştır. *Reftiyye* vergisi (*rüsûm-ı reftiyye*) 16. yüzyılın ikinci yarısında mukataa haline getirilmiş olmalıdır¹²³.

Gümrüklerde tahsil edilen ve yukarıda bahsedilen kitaplarda adı geçmeyen önemli bir vergi de *dellâliyye* vergisidir. Bu vergi, Müslümanlar hariç diğer bütün tüccarların

¹²⁰ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I, s. 245. İltizam ve emanet yöntemleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi**, s. 115-154; Genç, "İltizam", s. 154-158. Ayrıca bkz. Bölüm 4, dipnot 100.

¹²¹ Süleyman Sûdi, **Defter-i Muktesid (Osmanlı Vergi Düzeni)**, s. 190-191; Abdurrahman Vefik, **Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)**, F. Hakan Özkan (haz.), Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 50-51.

¹²² Mübahat S. Kütükoğlu, "Gümrük", **DİA**, C. XIV, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 263.

¹²³ Bir mukataa defterinde *rüsûm-ı reft* mukataasının yeni kurulduğundan (*hâdis olan*) ve tarih verilmeden bazı kimseler tarafından ihtisabdan ayrılarak müstakil iltizam haline getirildiğinden, fakat zabtına kadir olmadıkları için bir müddet emanetle idare edildiğinden bahsedilmektedir. Bundan sonra 4 Ekim 1591'de (15 Zilhicce 999) 200.000 akçe peşin, 3.000.000 akçeye Müslüman Mehmed bin Abdullah ile İsak, Rafayil ve Harun isimli Yahudilere altı yıllığına iltizama verilmiş; 8 Şubat 1593'te (6 Cemaziyelevvel 1001), ihtisab emini Abdülkerim Çavuş'un isteği ile iltizamdan alınarak tekrar ihtisaba ilhak olunmuştur. Abdülkerim Çavuş'tan sonra ihtisab emini olan Mustafa Çavuş'un ayda 12.000 akçeden daha fazla tahsile gücü bulunmadığını ve daha önce *reft* mukataasını iltizamla idare eden Mehmed, Rafayil ve İsak'ın vukuf olmaları sebebi ile yine *üslub-ı sabık* üzere kendilerine verilmesinin mal-ı miriye daha faydalı olduğunu bildirmesi üzerine adı geçen kişilere tekrar iltizama verilmiştir. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 2477, s. 5, 20, 62-63.

getirdiği mal üzerinden, hem satandan hem de alandan tahsil edilirdi. Kanunnamelerde dellâliyye vergisinin hangi mal türünden ne kadar alınacağı ayrıntıları ile belirtilmiştir¹²⁴. Son dönem iktisat kitaplarında getirildiği yerde tüketilecek emtiadan alındığı söylenen masdariyye vergisi, dellaliyye ile aynı özellikleri taşımaktadır. Hatta bir çalışmada bu verginin dellaliyye olarak da adlandırıldığından bahsedilmektedir¹²⁵. Karışıklığın nedeni, bu konudaki belge azlığı yanında masdariyye vergisine zaman içinde yeni anlamlar yüklenmesidir. 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın ilk yıllarına ait belgelerde İstanbul veya Galata'ya getirilen, zeytinyağı¹²⁶, deri, bıçak¹²⁷, kılıç¹²⁸, iplik¹²⁹ ve morina balığı (Kefe'den)¹³⁰ gibi çok çeşitli mallardan satıldığı sırada masdariyye vergisi alındığı görülmektedir. Mukataa haline getirilen ve iltizamla bir masdariyye eminine devredilen bu vergi, ayrıca gemi satışlarında da tahsil edilmekteydi¹³¹. Bu haliyle masdariyyenin dellaliyye vergisinden bir farkı bulunmamaktadır¹³². Masdariyye, ayrıca hamr emini/mültezimi eliyle hamr (şarap) satışından tahsil edilen verginin de adıydı. 1584'te (992) hamr emini olan Yahudi Selomon'un iltizamına İstanbul, Galata ve Üsküdar giriyordu. Bu verginin tahsil edilebilmesi için söz konusu hamrın başka bir vilayetten veya ülkeden getirilmiş ve satılmış olması gerekiyordu¹³³. Gayrimüslimlerin çevrede bulunan kendi bağlarında

¹²⁴ II. Mehmed dönemi dellâliyye kanunnamesi için bkz. Robert Anhegger ve Halil İnalçık, **Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî**, Ankara: TTK Yayınları, 2000, s. 57-59; Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. I, s. 435-438.

¹²⁵ Eunjeong Yi, **Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul**, Leiden: Brill, 2004, s. 200.

¹²⁶ GSS, nr. 11, s. 32/2, (17 Cemaziyevvel 992/27 Mayıs 1584).

¹²⁷ GSS, nr. 11, s. 126/4, (4 Receb 992/12 Temmuz 1584).

¹²⁸ TSS, nr. 7, v. 24a/5; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 128.

¹²⁹ Timur Kuran, **Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam**, C. III, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 392.

¹³⁰ Kuran, **Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam**, C. III, s. 132.

¹³¹ GSS, nr. 11, s. 206/4, (9 Cemaziyevvel 993/9 Mayıs 1585); GSS, nr. 11, s. 216/3, (18 Cemaziyevvel 993/18 Mayıs 1585); GSS, nr. 11, s. 250/2, (29 Cemaziyelahir 993/28 Haziran 1585); TSS, nr. 7, s. 6b/8; Demir, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterinin İncelenmesi**, s. 87; Kuran, **Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam**, C. III, s. 142-143.

¹³² II. Mehmed dönemi *İstanbul ve Galata Delâllük Kânûnnâmesine* göre gemiler de dâhil olmak üzere özellikle tüccarlar tarafından getirilerek satılan hemen her tür maldan bu vergi alınıyordu. Anhegger ve İnalçık, **Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî**, s. 57-59; Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. I, s. 435-438.

¹³³ GSS, nr. 11, s. 111/3, 111/4, (16 Cemaziyelahir 992/25 Haziran 1584); GSS, nr. 11, s. 117/8, (26 Cemaziyelahir 992/5 Temmuz 1584). Hamr eminin İstanbul ve Galata'ya getirilen ve satılan hamrardan tahsil ettiği masdariyye vergisi için ayrıca bkz. Kuran, **Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam**, C. III, s. 150-151, 316-317, 339.

yaptıkları ve tüketmek için getirdikleri hamrardan bu vergi alınmıyordu¹³⁴. Bazı araştırmalarda masdariyye vergisi, dellaliyye ile benzerliği vurgulanmaksızın sadece şarap vergisi olarak tanımlanmıştır¹³⁵. Ancak görüldüğü gibi tek bir masdariyye vergisi yoktur. Masdariyye vergisinin bu iki türü arasındaki ayrımı Veziriazam Halil Paşa'nın İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp'teki hasalarında yaşayan halktan toplanan vergileri gösteren 1618 (1027) tarihli bir belgede görüyoruz. Burada hem masdariyyeden hem de hamr masdariyyesinden bahsedilmiştir¹³⁶.

Gümrüklerde tahsil edilen önemli bir vergi de kapan resmidir. İstanbul, Galata ve Gelibolu gümrüklerine tevabi'yle emin olan Ali, merkeze bazı kimselerin kendi terazileriyle tartarak sattıkları ürünler dolayısı ile resm-i kapanın zayi olduğunu bildirmiş ve bu tür ürünlerin kapanda tartılmasını istemiştir¹³⁷.

Yukarıda sayılan ve Galata gümrüğünde tahsil edilen tüm bu vergiler neyi ifade ediyordu? Bizans'ın son dönemlerinde Ceneviz hâkimiyeti altındaki Galata'nın ticarî aktiviteleri, başkent İstanbul'u gölgede bırakmaya başlamıştı. Nikeforos Gregoras 14. yüzyılın ortalarında İstanbul ve Galata gümrük gelirlerini karşılaştırarak Galata'nın ticarete daha önde olduğunu vurgulamıştır¹³⁸. Ancak Gregoras'ın zikrettiği rakamların benzerlerine 15 ve 16. yüzyıllarda sahip değiliz. Bunun bir sebebi, İstanbul gümrük bölgesinin, İstanbul ve Çanakkale boğazları arasında kalan Gelibolu, Rodosçuk (Tekirdağ), Silivri, Bandırma, Erdek ve Aydıncık (Edincik) gibi sahil kasaba ve şehirlerinin bir veya birkaçını kapsıyor olmasıdır¹³⁹. Bu durum, II. Mehmed zamanından beri geçerliydi. 1476 (881) tarihli bir mukataa kaydı, II. Mehmed döneminde İstanbul ve Galata ile birlikte Gelibolu gümrüğünün de iltizama verildiğini göstermektedir. Bu kayıta, gümrüğe dâhil olan liman şehirlerinin isimleri tek tek sayılmamış, sadece mukataanın sınırları verilmiştir. Mukataaya verilen alan Varna'dan

¹³⁴ Hamr emini Selemon Galata mahkemesinde, hamr getiren Kosta veledi Yorgi'den masdariyesini talep etmiş, Kosta ise dört fiçi hamr getirdiğini, ancak bunu kendi bağlarından elde ettiğini ve satmadığını, kendi tüketimi için kullandığını belirtmiştir. *GSS*, nr. 11, s. 111/2, (16 Cemaziyelahir 992/25 Haziran 1584).

¹³⁵ Kuran, *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, C. III, s. 338; Demir, *Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterinin İncelenmesi*, s. 63.

¹³⁶ Kuran, *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, C. III, s. 454.

¹³⁷ BOA, *KK*, nr. 63, s. 807, (19 Receb 960/14 Ağustos 1553).

¹³⁸ Bkz. Bölüm V, dipnot 8.

¹³⁹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s. 246.

Çeşme ve Foça'yı da içine alacak şekilde Aydın vilayetine kadar uzanıyordu¹⁴⁰. Ancak bunun değişmez bir gümrük bölgesi olduğu düşünülmemelidir. Bu alan, biraz da mukataayı iltizama alanların verdiği tekliflerle genişliyor veya daralıyordu. 1476 (881) ve 1479 (884) tarihli iki mukataa kaydına göre İstanbul ve Galata gümrüğü, Rumeli yakasında Yoros'un karşısından Bigados'a¹⁴¹, Anadolu tarafında ise Yoros'tan Aydıncık'a (Edincik) kadar olan bölgeyi kapsıyordu¹⁴². Yani, İstanbul Boğazı ve Marmara kıyılarının bir kısmı bu gümrüğün alanına giriyordu. Anlaşılan geriye kalan yerler ile Gelibolu ve Çanakkale Boğazı bu tarihte ayrı bir iltizama konu olmuştu.

II. Mehmed, fetihten sonra İstanbul gümrük bölgesini oluştururken muhtemelen Bizans uygulamalarını da göz önünde bulundurmuştur. İncalcık, Osmanlıların Bizans gümrük bölgelerini bazı değişikliklerle birlikte kullanmaya devam ettiklerini söylemektedir. İstanbul Boğazı ile Marmara kıyılarını bazen de Çanakkale Boğazı'nı içine alan İstanbul gümrük bölgesi, Bizans İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında şekillenmişti¹⁴³. II. Mehmed dönemine ait mukataa kayıtlarında İstanbul ve Galata gümrüğü mültezimleri olarak görülen ve isimlerine bakılırsa Rum soyluları olma ihtimali bulunan kişiler, muhtemelen Bizans gümrük sisteminin Osmanlılar tarafından benimsenmesinde önemli roller oynamışlardır¹⁴⁴.

İstanbul ve Galata gümrüğünün etraftaki liman kentleri ile birlikte iltizama verilmesine sonraki dönemlerde de devam edilmiştir. Gümrük mukataası çoğunlukla "*İstanbul ve*

¹⁴⁰ BOA, MAD, nr. 7387, s. 136, (8 Safer 881/2 Haziran 1476). Anhegger ve İncalcık'ın yayınladığı İstanbul, Galata ve Gelibolu iskelelerinin 1476 tarihli kanunnamesinde bahsedilen mukataa sınırları ile buradaki mukataanın sınırları aynıdır. Ayrıca mültezimlerin isimleri de örtüşmektedir. Muhtemelen kanunname, Maliye defterinde kayıtlı olan bu mukataa için çıkarılmıştır. Bkz. Anhegger ve İncalcık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, s. 73-76.

¹⁴¹ Bigados bugün Kuzey Marmara sahilinde bulunan Silivri'ye bağlı Selimpaşa mahallesidir (Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, s. 89). Ayrıca, Bigados'un geçtiği bir kanunname metni için bkz. Anhegger ve İncalcık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, s. 74.

¹⁴² BOA, MAD, nr. 7387, s. 137-140, 142.

¹⁴³ İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s. 244.

¹⁴⁴ Mukataa defterinde *Yakub nev Müslüman* ile *Palologoz İstanbulî* gümrük mültezimleri olarak görülmektedir. Ancak bu ikilinin mukataayı devralmalarından yaklaşık 5 ay sonra (25 Cemaziyelahir 881/15 Ekim 1476) *Yakub nev Müslüman*, *Palologos Kasandros*, *Lefteri bin Galyanos Trabzonî*, *Andiriyi bin Kalkokondil* ve *Manol Palologos* isimli beş kişilik bir grup mukataayı fiyat artırımına giderek devralmışlardır. Anlaşılan odur ki, önceki mültezimler, bu beş kişilik grubun içinde de yer alıyorlardı. Yakub ve Palologoz'un yeni ortakları ile birlikte arttırmaya gitmelerinin sebebi büyük ihtimalle mukataaya yeni taliplerin olmasıdır. Kaldı ki, bir müddet sonra yeni bir grup mültezim mukataayı devralmıştır (BOA, MAD, nr. 7387, s. 136). Yakub, Palologos Kasandros, Lefteri bin Galyanos, Andiriyi bin Kalkokondil ve Manol Palologos'un isimlerine, Anhegger ve İncalcık'ın yayınladığı İstanbul, Galata ve Gelibolu iskeleleri kanunnamesinde de gümrük mültezimleri olarak rastlıyoruz (Anhegger ve İncalcık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, s. 73).

Galata ve tevâbi'hâ” klişesi ile kaydediliyor ve mukataa sınırları için yer alan limanlar tek tek belirtilmiyordu. Muhtemelen mukataa sınırları, devlet görevlileri ve mültezimler tarafından bilindiği için dâhil yerler “*tevâbi'hâ*” kaydı ile geçiştiriliyordu. 16. yüzyılın sonlarına ait bir defterde mukataa sınırları “*Mukâta'a-yı gümrük-i yalı-yı İstanbul ve Galata ve tevâbi'hâ*” olarak kaydedilmiştir¹⁴⁵. 1553 tarihli bir dizi belge sayesinde İstanbul, Galata ve Gelibolu gümrüğü ile tabi yerlerin nereler olduğunu öğrenebiliyoruz. Buna göre İstanbul, Galata ve Gelibolu limanlarından başka Rodosçuk (Tekirdağ), Silivri¹⁴⁶, İne ve Lapseki¹⁴⁷ iskeleleri ile Edirne Kapısı gümrüğü mukataaya dâhildi¹⁴⁸. Bununla birlikte gümrük sınırları içine giren tüm limanları açıkça gösteren kayıtlar da yok değildir. Bunlar özellikle 17. yüzyıla aittir. İstanbul ve Galata gümrüğüne dâhil olan limanlar 1606 (1015) tarihli bir mukataa kaydında Gelibolu, Rodosçuk, Bandırma, Aydıncık (Edincik)¹⁴⁹; 1611’de ise (1020) Rodosçuk, Gelibolu, Erdek ve Silivri olarak gösterilmiştir¹⁵⁰.

İstanbul ve Galata gümrüklerine ait müstakil rakamsal verilerin olmamasının bir diğer nedeni de çeşitli sebeplerle çok farklı gelir kalemlerinin birleştirilerek tek bir mukataa haline getirilmesidir¹⁵¹. Bu, sadece İstanbul ve Galata gümrüklerinde görülen bir durum değildi. Anadolu’daki birçok limanın gümrük gelirleri, benzer biçimlerde, farklı alanlardaki gelir kalemleriyle birleştirilerek mukataaya veriliyordu. Bu nedenle liman kentlerinin ticarî hacimlerini belirlemek zorlaşmaktadır¹⁵².

Herhangi bir gümrük mukataasını iltizama alan mültezimler, kendilerini zarara uğratabilecek durumlara maruz kalmamak veya kârlarını arttırabilmek için gümrüğü

¹⁴⁵ BOA, **MAD**, nr. 451, s. 2, (18 Cemaziyelahir 1003/28 Şubat 1595).

¹⁴⁶ BOA, **KK**, nr. 63, s. 303, (24 Rebiülahir 960/9 Nisan 1553); BOA, **KK**, nr. 63, s. 723-724, (5 Receb 960/17 Haziran 1553).

¹⁴⁷ BOA, **KK**, nr. 63, s. 929, (4 Ramazan 960/14 Ağustos 1553).

¹⁴⁸ BOA, **KK**, nr. 63, s. 303, (24 Rebiülahir 960/9 Nisan 1553).

¹⁴⁹ “*Mukâta'a-yı gümrük-i yalı mahmiye-i İstanbul ve Galata ve Gelibolu ve Rodosçuk ve Bandırma ve Aydıncık ve tevâbi'hâ 26 Safer 1015 der uhde-i İsak Yahudi emin-mültezim.*” BOA, **D.MMK.İGE**, nr. 23378, s. 2, (3 Temmuz 1606).

¹⁵⁰ “*Mukâta'a-yı gümrük-i yalı mahmiye-i İstanbul ve Galata ve Rodosçuk ve Gelibolu ve Erdek ve Silivri ve tevâbi'hâ ma' kassâbiye ve dellâliye ve kesm-i üsâra ve rüsûm-ı ref't ve selhâne ve Serçin ve Derçin mahmiye-i mezbûre der uhde-i Murad Ağa an müteferrika-yı dergâh-ı âli emin-mültezim 18 Rebiülevvel 1020.*” BOA, **D.MMK.İGE**, nr. 23379, s. 2-8, (13 Mayıs 1611).

¹⁵¹ Mesala 1476’da gümrük gelirleri, Gelibolu pazar vergileri (BOA, **MAD**, nr. 7387, s. 136); 1611’de ise “*kassâbiye ve dellâliye ve kesm-i üsâra ve rüsûm-ı ref't ve selhâne ve Serçin ve Derçin*” gelirleri ile birleştirilerek tek mukataa haline getirilmiştir (BOA, **D.MMK.İGE**, nr. 23379, s. 2).

¹⁵² Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Neyyir Kalaycıoğlu (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 148.

devralırken mukataa sözleşmesinde çeşitli şartlar ileri sürüyorlardı. İltizamlarını zarara uğratan bir durumla karşılaştıklarında merkeze bir arz göndererek bunun giderilmesini istiyorlardı. Mesela 1544'te Galata gümrükhanesinde dellâliye emini olan Yahudi İlya, önceden 300-400 akçe değerinde fiçılarla gelen havyardan 6 akçe “*resm-i dellâliye*”¹⁵³ alındığını şimdi ise 1000 akçelik fiçılarla geldiğini ve tüccarların yine 6 akçe vermek istediklerini belirtmiş ve zararının giderilmesini istemişti¹⁵⁴. Mültezimler bu gibi durumlarla karşılaştıklarında devletin yanlarında yer almasını sağlamak için kendi menfaatleri ile devletin menfaatlerinin bir olduğunu vurgulayan “*mâl-ı mîrîye zarar müterettib olub*” klişesini kullanıyorlardı. İstanbul reft mukataası mültezimleri ise mukataayı Dubrovnik ve diğer Avrupalı tüccarların ahidnâme ve emr-i şerif göstererek gümrük vergilerinden kurtulma çabalarının engellenmesi şartı ile kabul etmişlerdi. Eğer bu gibilerden gümrük alınmayacaksa iltizamlarında indirimle gidilmeliydi¹⁵⁵.

Gümrük mültezimlerinin zarara uğramamak için üzerinde önemle durdukları bir diğer husus da iltizamı kendilerinden önce zapt etmiş olan mültezimin elinde kalan gümrük mahsulünün tahsil edilmesiydi. 9 Nisan 1553'te İstanbul, Galata, Gelibolu ve tevâbi' gümrüğünü iltizama alan Cemalzade Ali, mukataanın eski mültezimi Yaralu Ali zimmetinde kalan kendi zamanına ait gümrük gelirlerini merkez aracılığı ile tahsil etmeye çalışıyordu. Merkez durumun Cemalzade Ali'nin anlattığı gibi olup olmadığını tespit etmek için İvranya kadısını görevlendirmişti. Kadı, tarafları yüz yüze getirecek ve yaptığı teftiş sonunda kararını verecekti¹⁵⁶. Muhtemelen burada teftiş ile muhasebe kayıtları üzerinde yapılacak detaylı bir inceleme kastedilmekteydi. İvranya kadısının yaptığı inceleme sonucunda nasıl bir karar verdiğini bilmiyoruz. Ancak bir dizi belgeden Yaralu Ali'nin mukataasında meydana gelen açıkları kapatmak için hayli çaba sarf ettiğini anlıyoruz. 18 Mayıs 1553'te İstanbul kadısına gönderilen bir fermanın Ali'nin kendi zamanında gümrüğe tabi bazı malların vergisinin alınmadığını, bunların

¹⁵³ Dellâliye, Müslümanlar hariç diğer bütün tüccarların getirdiği mal üzerinden, hem satandan hem de alandan, tahsil edilen ticarî bir vergiydi. Kanunnamelerde dellâliye vergisinin hangi mal türünden ne kadar alınacağı belirtilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait İstanbul Dellâliye Kanunnamesi'nde fiçi ile gelen hamr ve sirkeden 3 akçe satandan, 3 akçe alandan; bundan daha büyük olduğu anlaşılan karatıl ile gelen havyardan ise 4 akçe satandan ve 4 akçe alandan tahsil ediliyordu. Herhalde fiçi ile gelen havyardan da hamr ve sirkeden tahsil edilen verginin aynısı alınıyordu. Belgede bahsedilen 300-400 akçelik fiçiden alınan 6 akçe, muhtemelen hem satıcının hem de alıcının ödemekle yükümlü olduğu verginin tamamıydı. Kanunname metni için bkz. Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. VI, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1993, s. 329-331.

¹⁵⁴ BOA, **KK**, nr. 62, s. 366/679, (25 Rebiülahir 951/16 Temmuz 1544).

¹⁵⁵ BOA, **MAD**, nr. 2477, s. 62-63, (15 Cemaziyelevvel 1002/6 Şubat 1594).

¹⁵⁶ BOA, **KK**, nr. 63, s. 303, (24 Rebiülahir 960/9 Nisan 1553).

yeni mültezim eliyle tahsil edilerek muhasebesine kaydedilmesini talep ettiğini öğreniyoruz. Merkez fermanın devamında “*oligelen âdet ve kânûn üzere*” eski mültezimin isteğinin yerine getirilmesini emretmekteydi¹⁵⁷. Bundan yaklaşık bir ay sonra 17 Haziran 1553’te İstanbul kadısına gönderilen fermanın bir benzeri, Gelibolu, Silivri ve Tekirdağ (Tekfurdağı) kadılarına gönderilmişti. Burada İstanbul, Galata, Gelibolu ve tevâbi’nin eski mültezimi Yaralu Ali zamanına ait müfredat defterlerinin mühürlenerek ve onun zamanında tahsil edilmiş akçenin “*der kise*” edilerek merkeze gönderilmesi isteniyordu. Ayrıca fermana Yaralu Ali zamanında gümrüğe borçlu bulunanların tespit edilerek borçlarının tahsil edilmesi ve paranın yarar adamlar ile gönderilmesi de eklenmişti¹⁵⁸.

Gümrük mültezimleri, mukataa sözleşmelerinde öne sürdükleri şartlarla kendileri veya gümrük çalışanları ile ilgili çeşitli isteklerde de bulunabiliyorlardı. İstanbul, Galata, Edirne Kapısı ve onlara tabi yerlerin gümrük mukataasını iltizama alan Rumili züemasından Ali bin Abdullah, isteği doğrultusunda 1574’te dergâh-ı ali çavuşları zümresine dâhil edilmişti¹⁵⁹. 1586’da İstanbul, Galata ve tabi iskelelerin gümrük mültezimleri, ebna-i sipahiyandan Hasan’ın havaleleri olmasını ve tahvilleri sonuna kadar sefere gitmemesini şartları arasında saymışlardı¹⁶⁰. Mültezimler mukataa sözleşmelerine ekledikleri bu şartlarla kendilerine koruma alanları oluşturuyor ve mukataalarının karlılığını garanti etmeye çalışıyorlardı. Ancak çeşitli nedenlerle mukataalar çok sık el değiştiriyordu¹⁶¹.

İstanbul ve Galata limanlarına gemi ile gelen metanın hangi durumlarda gümrük ve diğer ticarî vergilere tabi tutulacağı kanunnameler ile tespit edilmiştir. Gerek satılsın gerek satılmasın gemiden çıkarılan veya başka bir gemiye aktarılan her türlü mal gümrüğe tabi idi¹⁶². Bu mal başka bir tüccar tarafından satın alınarak gemiye yüklendiğinde ayrıca bir gümrük vergisi tahsil ediliyordu¹⁶³. Gümrük mültezimleri gelen-giden gemileri sıkı bir

¹⁵⁷ BOA, **KK**, nr. 63, s. 549, (4 Cemaziyelahir 960/18 Mayıs 1553).

¹⁵⁸ BOA, **KK**, nr. 63, s. 723-724, (5 Receb 960/17 Haziran 1553).

¹⁵⁹ BOA, **MD**, nr. 25, s. 231/2153, (14 Rebiülahir 982/3Ağustos 1574).

¹⁶⁰ BOA, **MAD**, nr. 17932, s. 1, (18 Cemaziyelevvel 994/7 Mayıs 1586).

¹⁶¹ Bilgin, **Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Eminliği**, s. 67-71.

¹⁶² Bu durum İstanbul ve Galata gümrüğü ile ilgili kanunnamelerin hepsinde vurgulanmaktadır. Bkz. Anhegger ve İnalçık, **Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî**, s. 47, 49, 74, 78-79; Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. I, s. 413, 417, 430.

¹⁶³ Anhegger ve İnalçık, **Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî**, s. 50, 79; Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. I, s. 414.

denetime tabi tutuyor ve merkezden işlerini kolaylaştıracak emirler almakta zorlanmıyorlardı¹⁶⁴.

Bir gemi limana yanaştığında gümrük emini veya adamları geminin üzerine çıkarak gümrüğe tabi malları denetlerdi. Bunlar deftere kaydedildikten sonra mühürlenir, gümrük işlemlerinin tamamlanmasından sonra satışa sunulurdu¹⁶⁵. Kanunnamelerde tüccarların gümrük eminlerinden mal saklamamaları özellikle vurgulanmaktadır. Gemi reisleri ise gümrük konusunda ayrıca bir sorumluluğa sahipti. Bunlar, gümrük emininin haberi olmaksızın ne gemilerinden dışarıya bir mal çıkarabilir ne de dışarıdan gemiye bir mal yükleyebilirlerdi. Aksi davranan gemi reisleri ile tüccarlara uygulanması ön görülen cezalar hayli ağırdı. Öncelikle gümrüksüz geçirmeye çalıştıkları mallarına devlet adına el konur ve kendileri burunlarından kıl geçirilerek şehirde gezdirilirdi¹⁶⁶.

Sıkı denetimler, çıkarılan kanunlar ve öngörülen cezalar, ticaretle uğraşanların gümrükten kaçmalarına engel olamıyordu. Mültezimler, kaçak yollardan ve gümrük ödemeksizin yapılan ticaretle ilgili şikâyetlerini sık sık kadı mahkemesinde dile getiriyorlardı. 500'den fazla tuzlanmış lakerda balığını “*mîrîye aid olan resm ve gümrüğün edâ eylemeden kaçurub*” gemisine yükleyen Cafer Reis,¹⁶⁷ sattığı 800 zira Sakız kumaşının gümrüğünü vermeyen evlad-ı arabdan Siraceddin bin Yusuf,¹⁶⁸ Galata Yağkapanı İskelesi'ne getirdiği yağ fiçilerini gümrük didebanından habersiz açan Koron gemisi reislerinden Nasuh Reis bin Ramazan,¹⁶⁹ Tekirdağ'dan (Rodoscuk) Venedikli

¹⁶⁴ “*Şimdiki hâlde İstanbul ve Galata gümrüğün dutan fulân Dergâh-ı mu'allâma gelüb yasaknâme taleb etdikleri sebebden dârende-i misâl-i şerif kulum ile iş bu hükm-i hümayını verdüm...*” Anhegger ve İnalçık, **Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî**, s. 49; Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. I, s. 413.

¹⁶⁵ **GŞS**, nr. 21, s. 170/4, (Evasıt-ı Ramazan 1007/7-16 Nisan 1599).

¹⁶⁶ Anhegger ve İnalçık, **Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî**, s. 75; Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. I, s. 431.

¹⁶⁷ İstanbul Balıkhaneye mukataası mültezimi İsak veledi Benyamin isimli Yahudi'nin olayı mahkemeye aksettirmesinden sonra hareket üzere olan Cafer Reis'in gemisinde yapılan incelemede üstüne tahta çakılmış gizli bir yerde, 234 adet lakerda balığı ve bir gazavî dolusu tuzlu balık sakladığı tespit edilmişti. Cafer Reis, tüm aramalara rağmen bulunamamış, geminin ambarı mühürlenmiş ve durum mahkemeye bildirilmişti. **GŞS**, nr. 17, s. 177/3, (4 Şevval 1002/23 Haziran 1594).

¹⁶⁸ Oldukça basit görünen bu dava, ticaretle var olan karmaşık ilişkilere örnek teşkil etmektedir. Gümrük emini olan Yasef veledi-i İsrail, Siraceddin'den davacı olmuş, el-hac Hüseyin araya girerek kumaşın 300 ziradan fazla olmadığına Yasef'i ikna etmiş ve karşılığında 1400 akçe getirmişti. Gümrük emini Yasef, 1400 akçeyi reddederek Siraceddin'in ödemeyi gurusu olarak yapmasını istemişti. Meblağın gurusu tebdilini aracı el-hac Hüseyin üstelenmiş, ancak sözünde durmaması üzerine bu konu dava içinde ayrı bir davanın doğmasına neden olmuştu. Mahkeme el-hac Hüseyin'e yemin teklif edilmesi onun ise yeminden kaçınması (nükül) ile son bulmuştur. **GŞS**, nr. 19, s. 5/3, (Evasıt-ı Ramazan 1003/20-29 Mayıs 1595).

¹⁶⁹ Nasuh Reis bin Ramazan'ın gemisi Galata Yağkapanı İskelesi'ne yanaşınca gümrük emini gemideki yağ fiçilerini mühürleyerek dideban Derviş Mehmed bin Halil'i nöbetçi olarak bırakmıştı. Nasuh Reis'e

Edvardo'nun gemisine gön yükleyen ismi meçhul Venedikli tacirin ödediği 16.000 akçelik vergiyi kabz ettiği öne sürülen Yahudi İsak veledi Selemon,¹⁷⁰ mültezimler tarafından değişik tarihlerde mahkeme huzuruna çıkarılmışlardı. Mahkemenin yaptığı detaylı bir araştırma veya tarafların beyanları ve gösterdikleri şahitler, mahkemenin sonucuna doğrudan etki ediyordu. Kayıtlar her zaman mültezimin haklı çıkmadığını zaman zaman davalı tarafın da mahkeme tarafından haklı bulunduğunu göstermektedir. Mesela Yahudi İsak veledi Selemon'un mültezimin iddia ettiği gibi 16.000 akçelik vergiyi kabz etmediği, bunun edasına kefil olduğu mahkeme sürecinde anlaşılmıştı. Nasuh Reis bin Ramazan ise yağ fiçilerini dideban yanında iken açtığını şahitler yardımı ile ispatlamıştı.

Mültezimler, yerel mahkemelerde çözemedikleri sorunları halletmek veya iltizamları ile ilgili bir ferman elde etmek istediklerinde merkeze başvuruyorlardı. Ancak en çok bir sebeple toplayamadıkları vergilerin tahsili veya gümrükten kaçanlara engel olunması için devletin kapısını çalıyorlardı.

İstanbul ve Galata'da dellaliye emini olan Yahudi İlya, İstanbul hassa harcına sattıkları ürünlerin *rüsûm-ı dellâliyelerini* vermeyen Hristiyan ve Yahudilerin tespit edilebilmesi için böyle bir başvuru yapmıştı. İlya, 6 Nisan ve 29 Eylül 1544 (13 Muharrem-12 Receb 951) arasındaki yaklaşık 6 aylık süre boyunca Hristiyan ve Yahudilerden hassa harc için ne kadar mal alındığına dair defter suretinin kendisine verilmesini istiyordu. İstanbul hassa harc emini İshak Çelebi'ye yazılan fermanda dellaliye emini İlya'nın istediği defter suretinin çıkartılması ve bundan sonra her 6 ayda bir hassa harca alınan eşyanın defter suretinin kendisine verilmesi emredilmişti¹⁷¹. Kanuni dönemine ait "*İstanbul Dellâliyye Kanunâmesi*"nde, Müslümanlar hariç devlete kumaş satanların iki tarafın da

didebandan habersiz fiçileri açmaması tembih edilmiş, ancak didebanın iddiasına göre kendinden habersiz açmıştı. Nasuh Reis, fiçileri dideban izniyle açtığını, hatta bu esnada onun orada bulunduğunu şahitlerle ispatlamıştı. Dideban Derviş Mehmed'in orada bulunduğunu, fakat açmasına izin vermediğini söylemesine rağmen bunu ispatlayamaması davayı kaybetmesine neden olmuştu. GŞS, nr. 21, s. 170/4, (Evasıt-ı Ramazan 1007/17-26 Nisan 1599).

¹⁷⁰ Hicri 1001'de oluşturulduğu anlaşılan İstanbul reft mukataasının nazırı es-seyyid Celal bin es-seyyid Mustafa, mahkemede 16.000 akçelik vergiyi Yahudi İsak'ın kabz ettiğini söylemiş, İsak ise 16.000 akçenin zimmetinde olmadığını, ancak edasına kefil olduğunu itiraf etmiştir. GŞS, nr. 17, s. 167/4, (13 Ramazan 1002/2 Haziran 1594).

¹⁷¹ BOA, **KK**, nr. 62, s. 511/901, (12 Receb 951/29 Eylül 1544).

(alan ve satan) dellaliye vergisini ödemesine dair bir hüküm vardır¹⁷². Muhtemelen bu durum mirîye satılan her türlü mal için geçerliydi ve dellâliye emini İlya, kanunamedeki bu maddeye dayanarak hassa harca mal satıp da vergisini vermeyenler arasında Hristiyan ve Yahudilerin tespiti için uğraşıyordu.

Yukarıda mirîye hayli borçlu olduğunu gördüğümüz İstanbul, Galata, Gelibolu ve tevabi‘ gümrüğü eski mültezimi Yaralu Ali, kendi zamanında da merkezin kapısını defalarca çalarak tahsil edemediği gümrük gelirleri için yardım talep etmişti. Bu başvurular sonucunda mukataa sınırları dâhilindeki İstanbul, Galata, Gelibolu, İne ve Lapseki gibi çeşitli kadılıklara fermanlar yazılmıştır. Fermanlarda kadılardan özellikle gemilere kaçak olarak mal yüklenmesinin ve indirilmesinin engellenmesi ile yükleme işlemi tamamlanan gemilerin yoklanmadan gönderilmemesi emrediliyordu¹⁷³.

Kaçak yollardan, gümrüksüz olarak ticaret yapanlar dolayısı ile zarara uğrayan ve bunun önlenmesi için sık sık merkeze başvuran dikkat çekici mültezimlerden biri de Galata hamr (şarap) gümrüğü mültezimi Yahudi Amarondu. Amaron’un şikayetinden boğazın gerek Anadolu, gerekse Avrupa yakasındaki köylerde oturan gayrimüslimlerin bazı reislere gizlice hamr sattığını, bunların da gümrük ödemediği Karadeniz’e açıldığını öğreniyoruz. Merkez, bunun önlenmesi için Üsküdar kadısına ve Yenihisar dizdarına ayrı ayrı fermanlar göndermiştir. Fermanın içeriğinden Karadeniz’e giden reislere hamr satan boğaz köylerinde oturan gayrimüslimlerin köy kethüdaları aracılığı ile denetim altında tutulmaya çalışıldığını anlıyoruz. Kethüdalar, köy ahalisini uyaracak ve reislere satılan hamrı gümrüğü ödenmedikçe gemilere yükletmeyeceklerdi. Bunu yapmayan köy kethüdaları ağır cezalara çarptırılabilirdi. Ayrıca şimdiye kadar vergisiz satılan hamrın kimin gemisi ile gittiği ve ne kadar olduğu yine köy kethüdaları aracılığı ile tespit edilerek merkeze bildirilecekti¹⁷⁴. Amaron’un yaptığı şikâyet dolayısı ile gönderilen fermanın köy ahalisi ve şarap ticareti ile uğraşan gemiciler üzerinde ne derece etkili olduğu bilinmemektedir. Ancak bunların gümrüksüz olarak gerçekleştirdikleri şarap ticaretini eskisi kadar rahat yapamadıklarını tahmin edebiliriz.

¹⁷² “*Ve her türlü kumaş ki beğliğe satılır, satan kimesne iki başdan dellâllık resmin vere. Amma Müslüman Müslüman ile satu-bazar eylese dellâl hâzır olsun ve gâib olsun nesne vermeyeler deyü kayd olunmuş bulundu.*” Akgündüz, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. VI, s. 331.

¹⁷³ BOA, **KK**, nr. 63, s. 807, (19 Receb 960/14 Ağustos 1553); BOA, **KK**, nr. 63, s. 929, (4 Ramazan 960/14 Ağustos 1553).

¹⁷⁴ BOA, **KK**, nr. 63, s. 173, (21 Rebiülevvel 960/7 Mart 1553); BOA, **KK**, nr. 63, s. 249, (11 Rebiülahir 960/27 Mart 1553).

Amaron, bundan yaklaşık 2 ay sonra başka bir kaçak hamr ticareti için merkeze başvurmuştu. İstinye ve Süzebolu'dan Şile'ye, Trabzon'dan ise hem Şile'ye, hem de Üsera ve Yeni iskelelerine hamr getiren gayrimüslimlerin ödemedikleri gümrük vergisini gönderdiği adamı aracılığı ile tahsil etmek istiyordu. Merkez, Üsküdar kadısına gönderdiği fermanla İstinye ve Süzebolu'dan Şile'ye getirilen hamrın gümrüğünü Amaron'un adamı aracılığı ile tahsil edilmesini isterken, Trabzon'dan getirilen hamrın doğrudan Galata'ya indirilmesini ve gümrük işlemlerinin burada tamamlanmasını emrediyordu¹⁷⁵. Anlaşılan gümrük memurları ticareti vergilendirme konusunda oldukça zorlanıyorlardı. Gümrük sınırları dâhilinde kalan geniş sahil kesiminin her noktasını kontrol altında tutmanın imkânı yoktu. Bu nedenle gümrük mültezimleri, merkezden aldıkları fermanlarla yerel güçlerin kendilerine yardım etmelerini sağlamaya çalışıyorlardı. Ne var ki, gerek kadılara yazılan emirlerin gerekse cemaat veya topluluk temsilcilerine yüklenen sorumlulukların tam anlamıyla istenilen sonuçları verdiği söylenemez. Tüccarlar, gemiciler ve yerel ürünleri sağlayan halk, doğanın kendilerine sunduğu olanakları kullanmasını gayet iyi biliyor ve ellerine geçirdikleri fırsatları çok iyi değerlendiriyorlardı. Ayrıca bunlar, gümrüksüz veya daha az gümrük ödeyerek ticaret yapma konusunda çeşitli stratejiler geliştirmişlerdi.

Mesela Danyel veledi Kosta isimli bir zimmî Kefe'den aldığı birkaç fiçî havyarı, gümrüğünü daha az vermek için Tanrıverdi bin el-hac Mehmed isimli Müslüman ile yollamıştı. Ancak bu durum Danyel'in başka bir gemi (Mehmed Reis gemisi) ile gelirken geminin batması ve kendisinin de boğulması üzerine ortaya çıkmıştır¹⁷⁶.

Özellikle Avrupalı tüccarlar, gümrükte tahsil edilen vergilerden kurtulmak için bu vergiyi eskiden beri ödemediklerini iddia ediyor veya merkezden aldıkları kendilerine muafiyet tanıyan fermanları öne sürüyorlardı. Silistre'den İstanbul'a 370 kıta gön getiren Efreñç tüccar Petro veledi Yani, gümrükte kendisinden dellaliyye resmi talep edildiğinde bu vergiyi eskiden beri (kadîmden) vermediğini söylemiş ve bunu Françesko veledi Difo ve Alvirez veledi Suhar isimli efreñç tacirler de onaylamıştır¹⁷⁷.

Venedik tacirleri ise yakınlarda ihdas olunan reft resmini vermemekte ısrar ediyor ve bunun için ellerindeki emr-i şerifi gösteriyorlardı. Rüsûm-ı reft mültezimi olan İsak

¹⁷⁵ BOA, **KK**, nr. 63, s. 596, (4 Cemaziyelahir 960/18 Mayıs 1553).

¹⁷⁶ **GŞS**, nr. 17, s. 36/1, (2 Rebiülahir 1002/26 Aralık 1593).

¹⁷⁷ **GŞS**, nr. 17, s. 33/5, (27 Rebiülevvel 1002/21 Aralık 1593).

Yahudi, Venedik tüccarlarının ellerindeki fermenda sadece “*mu’tâddan ziyâde nesne taleb olunmaya*” diye yazdığını söyleyerek haklılığını ispatlamaya çalışıyordu. Merkezin İstanbul, Galata ve İstanbul gümrüğüne tabi yerlerin kadılarına gönderdiği fermenda rüsûm-ı reftin emr-i hümayûn ile vaz’ olunduğu bildiriliyor ve mültezimin şart-ı iltizamı mucebince refte müteallik metanın vergilerinin eksiksiz alınmasını emrediyordu¹⁷⁸. İsak Yahudi ve ortakları mukataayı iltizama alırken kara ve deniz yolu ile başka vilayet ve memleketlere giden emtiadan kanun üzere vergilerinin alınmasını, Duborvnik ve diğer Avrupalı tüccarların reft resmini vermemek için ellerindeki ahidnâme ve emr-i şerifleri bahane etmelerine müsaade edilmemesini şart koşmuşlardı¹⁷⁹.

İsak Yahudi ve ortakları iltizam sözleşmelerine koydukları bu şart ile kendilerini güvence altına almaya çalışmışlardır. Ancak ne iltizamlarının ilk yıllarında ne de ilerleyen yıllarında Avrupalı tüccarların çeşitli yollarla edindikleri emr-i şerif ve ahkâm-ı şeriflerle vergilerden kurtulma çabalarını engelleyememişlerdir. İsak Yahudi ve ortakları 1595 sonlarında tekrar merkeze başvurarak İstanbul, Galata, Gelibolu, Rodoscuk ve gümrüğe dâhil yerlerin kadılarına bir önceki ile aynı içerikli bir ferman gönderilmesini sağlamak zorunda kalmışlardır¹⁸⁰.

Tüccarların daha az gümrük ödeme çabalarında galip gelen taraf her zaman mültezimler veya devlet görevlileri olmuyordu. Zaman zaman çeşitli tüccar grupları ülkelerinin Osmanlı Devleti ile var olan iyi ilişkilerini kullanarak padişahı bir muafiyet fermanı almayı başarabiliyorlardı. Böyle bir ayrıcalığı Fransız tüccarlar 1598’de, Fransa kralının Osmanlı padişahına yazdığı mektup sayesinde elde etmişlerdi. 1597’de İstanbul piyasasına özellikle de yeniçeri ocağına et temin eden kasapların zararlarını (zarar-ı kasabiyye) karşılayabilmek için gümrük oranlarına % 1’lik bir artış yapılmıştı¹⁸¹. Fransa kralı mektubunda dostluklarına vurgu yaparak eski uygulamalara aykırı olarak sonradan çıkarılan bu verginin kaldırılmasını istemiştir. Padişah, kralın isteğini kabul etmiş ve bir

¹⁷⁸ GŞS, nr. 17, s. 185/1, (7 Cemaziyelahir 1002/28 Şubat 1594).

¹⁷⁹ BOA, MAD, nr. 2477, s. 63, (15 Cemaziyelevvel 1002/6 Şubat 1594).

¹⁸⁰ GŞS, nr. 19, s. 185/1, (Evasıt-ı Rebiülevvel 1004/24 Kasım - 3 Aralık 1595).

¹⁸¹ Antony Greenwood, **Istanbul’s Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System**, (Basılmamış Doktora Tezi, The University of Chicago, 1988), s. 212-214, 279-280.

nişan-ı hümayûn ile Fransız ve Fransız bayrağı altında seyahat eden tüm tüccarlardan gümrükten başka kasap akçesi adıyla bir vergi alınmasını yasaklamıştır¹⁸².

Gümrük mültezimleri zarara ve herhangi bir kayba uğramamak için işi çok sıkı tutuyor, bazen de aşırıya kaçıyorlardı. Mesela elinde biri mor, biri kırmızı iki çuka palto bulunan Alaaddin bin Abdulkadir, Yahudi gümrük emini tarafından mahkemeye çıkarılarak bunları nereden aldığı sorulmuştu. Alaaddin bu çukaların Hüseyin Çavuş'a ait olduğunu, kendisi ile Üsküdar'dan İstanbul'a gönderdiğini, ancak Tophane'den İstanbul'a geçeceği sırada gümrük emini tarafından yakalandığını söylemişti¹⁸³. Eğer Alaaddin ifadesinde doğruyu söylüyor ve başka bir şey saklamıyorsa kendi halinde sıradan biriydi.

Gümrük görevlilerinin baskı ve haksız uygulamaları bazen öylesine artıyordu ki, bundan bıkan tüccarlar ya mahkemede dava açıyor ya da durumu merkeze şikâyet ediyorlardı. İstanbul'a şap getiren tüccarlardan İbrahim bin Yusuf ve Piri bin Hüseyin, tüm vergilerini ödemelerine rağmen şaplarını alıkoydukları ve istedikleri yere satmalarına mani oldukları için gümrükçüleri merkeze şikâyet etmişlerdi¹⁸⁴. Bir başka örnekte ise Müslüman tüccarlar, Yahudi gümrük görevlilerinin kendilerine çıkardıkları zorluklardan o kadar bezmişlerdi ki, gümrük mültezimi Yahudi olsa bile hüddamın Müslüman olmasını istiyorlardı. Tüccarlar, bu görevlilerden kendilerine zorla efendi ve çelebi dedirttikleri, kanunlara aykırı olarak fazla vergi talep ettikleri ve rüşvet almadıkça mallarını gümrükten çıkartmadıkları gerekçesi ile rahatsız olmuşlardı. Bu şikâyetler merkez tarafından dikkate alınmış ve bundan sonra mültezimler ve iltizam

¹⁸² “*Vilâyet-i Franca pâdişâhî sütte-i sa’âdetime nâme gönderüb ... dostluk üzere olub mâbeynde mün’akid olan ahd u amâna muhâlif bir vaz’ sâdır olmamağla vilâyet-i Franca bâzirgânları ve kendüniün namı ve sancağı altında yürüyan harbî tüccâr tâifesi revân ile kendü hâllerinde olub ticâretlerinde iken kadîmden olı gelene mugâyir kassab akçesi namına yüzde 1 akçe alınduğın bildirüb ref’ olunmasın recâ eylediği pâye-i serîr-i a’lâma arz olundukda ref’ olunmak bâbında hatt-ı hümayûn-ı sa’âdet makrûnumla fermân-ı celilü’l-kadrım sâdır olub bu nişân-ı hümayûnu virdüm ve buyurdum ki; ahidnâme-i hümayûnumda mestûr olan tüccâr tâifesi ol canibde[n] getürdükleri [ve] memâlik-i mahrûsemden alub gitdikleri metâ’lardan kanûn-ı kadîm mücebince gümrüklerin bî-kusûr edâ eylediklerinden sonra Franca ve Franca bayrağı altında gelüb ticâret iden harbî tüccâr tâifesinden memâlik-i mahrûsem iskelelerinde kassab akçesi namına bir akçe ve bir habbe almayalar her kim fermân-ı hümayûnuma mugâyir elimizde emr vardır deyü kassab akçesi ve esbâbları alurlar ise hâkimü’l-vakt olanlar men’ ve def’ eyleyüb daimâ bu nişân-ı hümayûnum mucebi ile tahmil eyleyeler bi’l-cümle Franca ve Franca bayrağı altında gelüb ticâret idenlerden kassab akçesi min-ba’d aldurmayalar şöyle bileler alâmet-i şerîfe i’timâd [ideler] tahrîren fi evâil-i şehri-i şevvâli’l-mükerrrem sene sitte ve elf” GSS, nr. 21, s. 227/1, (Evail-i Şevval 1006/7-16 Mayıs 1598).*

¹⁸³ GSS, nr. 17, s. 24/6, (21 Rebiülevvel 1002/15 Aralık 1593).

¹⁸⁴ GSS, nr. 21, s. 12/3, (Evasıt-ı Safer 1007/23 Eylül – 1 Ekim 1598).

sözleşmelerinde adı geçenler hariç gümrüklerde Yahudi görevlilerin çalıştırılmaması emredilmiştir¹⁸⁵.

Tüccarların gümrüklerde karşılaştıkları en can sıkıcı olay, kendilerinden kanunda belirtilenden fazla vergi talep edilmesi olmalıdır. Devlet bu yönde gelen şikâyetler üzerine gümrükçülerin hem fazla vergi almasını hem de tüccarlara olan tecavüzlerini önlemek için 1566'da hassa tacirlerden Mustafa'yı gümrük nazırı olarak tayin etmiştir¹⁸⁶. Gümrük nazırının atama belgesinde çerçevesi çizilen görevinde ne derece başarılı olduğu bilinmemektedir. Ancak gümrükçülerin haksız vergi taleplerine dair tüccarların yaptığı şikâyetlere her dönem rastlanmaktadır. Bunların ne kadarında tüccarın ne kadarında gümrükçülerin haklı olduğunu tespit etmek oldukça güçtür.

Tüccarlar arasındaki genel bir eğilim de kanunlara dayalı olarak alınan bazı vergilerin fazla vergi olarak algılanmasıdır. Böyle bir yanlış algılama nedeni ile Anton veledi Andre isimli tüccar, getirdiği ve bir Frenk gemisine yüklediği gönden vergilerini isteyen gümrük emini Galata mahkemesinde dava etmiştir. Anton kendisinden talep edilen vergileri fazla olarak değerlendirirken gümrük emini İbrahim, gelen ve giden her gönden 5'er akçe alındığını söylemiştir¹⁸⁷. Anlaşılan gümrükçüler Anton'dan gönleri başka bir yerden muhtemelen de Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki limanlardan getirdiği için 5'er, Avrupa'ya götürmek üzere Frenk gemisine yüklediği için de 5'er toplamda her birinden 10'ar akçe almışlardı. Gümrükçüler burada mevcut vergileri tahsil etmiş, başka hiçbir fazla vergi almamışlardır.

Tüccarlar, gümrük görevlilerinin kendilerinden fazla vergi aldıklarını iddia ederken genellikle eski uygulamaları hatırlatıyor ve şimdi yapılanın kanunlara aykırı olduğunu iddia ediyorlardı. Mesela Trabzon'dan araki getiren gayrimüslim reisler daha önce *istimare*¹⁸⁸ akçesi diye sadece gümrük eminlerine 6 akçe verdiklerini, şimdi ise hamr eminlerinin de kendilerinden *istimare* akçesi istediklerini söylüyor ve bir araki fiçısına ödemek zorunda oldukları toplamda 12 akçenin kendilerine zulüm olduğunu hatırlatıyorlardı¹⁸⁹. Tüccar Yakomi ise merkeze, İstanbul ve Galata'dan başka yerlere

¹⁸⁵ BOA, MD, nr. 47, s. 194/453, (18 Cemaziyelevvel 990/10 Haziran 1582).

¹⁸⁶ BOA, MD, nr. 5, s. 546/1496, (8 Şevval 973/28 Nisan 1566).

¹⁸⁷ GŞS, nr. 11, s. 178/3, (7 Ramazan 992/12 Eylül 1584).

¹⁸⁸ İstimare, hamr ve araki gibi alkollü içkilerin kıymetinin tespit edilmesi karşılığında alınan bir vergiydi. Bkz. Bilgin, **Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Eminliği**, s. 100.

¹⁸⁹ BOA, KK, nr. 63, s. 616-617, (17 Cemaziyelahir 960/31 Mayıs 1553).

götürmek için aldığı yapağının kanunlarda belirtilen gümrük vergisi haricinde kendisinden muhtesip, dideban ve yasakçı akçesi adı altında çuval başına 18 akçe talep edildiğini bildirmişti¹⁹⁰. Devletin eski uygulamaları hatırlatan ve şimdi yapılanın kanunlara aykırı olduğunu bildiren şikâyetlere tepkisi ortaktı. Bu gibi durumlarda ilgili yerel kadılığa bir emir gönderilir, burada şikâyet konusu özetlenir ve meselenin iç yüzünün araştırılarak doğrudan ve haktan yanan karar vermesi istenirdi. Bunun için kadıdan, tarafların yüzleştirilerek varsa ellerindeki belgelerin incelenmesi, konuya vakıf olanlardan (*ehl-i vukuf*) eski uygulamaların sorulması beklenirdi. Yukarıda bahsedilen Trabzon'dan araki getiren zimmî reisler ile tüccar Yakomi'nin şikâyetleri İstanbul ve Galata kadılıklarına havale edilmiş ve eski uygulamaları araştırarak buna göre karar vermeleri istenmiştir.

5.5. Ticarî Hayatın Aktörleri: Tüccarlar, Aracılar, Vekiller

Osmanlı ticaret tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda konuya genellikle makro düzeyden bakılmıştır. Ancak son yıllarda daha spesifik konulara eğilen, tüccarların sadece ticarî faaliyetlerini değil aynı zamanda hayatlarını da aydınlatmaya çalışan araştırmalar artmaya başlamıştır¹⁹¹. Bu çalışmaların ortak noktası belgelere özellikle de şer'iyeye sicillerine dayalı olarak yapılmalarıdır. Siciller, tüccar faaliyetlerinin eksiksiz bir resmini çizmeye olanak tanımasa da bazı yönlerini ortaya koymaya yarayacak bilgiler barındırmaktadır. Burada Galata sicillerinden yararlanılarak Galata'da faaliyet gösteren sadece Osmanlı tüccarlarının değil başka diyarlardan gelen tüccarların da iş yapma şekilleri, bağlantıları, borçları, alacakları kısacası ticarî hayatları anlatılmaya çalışılacaktır.

Tüccarlar ellerindeki ürünleri satmak, pazarlayabilecekleri yeni ürünler almak ve kâr oranlarını arttırabilmek için uzak diyarlara seyahat ediyorlardı. Belgelerde erken dönemlerden itibaren Osmanlı tüccarlarının Cenova, Venedik¹⁹² ve Moskova¹⁹³ gibi

¹⁹⁰ BOA, MD, nr. 41, s. 51/107, (17 Şaban 987/9 Ekim 1579).

¹⁹¹ Bunlar arasında ilk sırada Suraiya Faroqi, Cemal Kafadar ve Nelly Hanna'nın çalışmaları sayılabilir.

¹⁹² Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi)", s. 251; Cemal Kafadar, "Venedik'te Bir Ölüm (1575): Serenissima'da Ticaret Yapan Anadolu Müslüman Tüccarlar", **Kim var imiş biz burada yoğ iken**, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s. 107-122.

¹⁹³ K. İlker Bulunur, "16. Yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyinde Ölen Osmanlı Tüccarları ve Muhallefatları", **History Studies**, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 15-16.

uzak diyarlarda, Hintli tüccarların Basra ve Halep'te¹⁹⁴, Floransalı, Şamlı, Şirazlı ve daha birçok şehirden¹⁹⁵ gelen tüccarın ise Bursa'da ticaret yaptığını görüyoruz.

Tüccarlar ticarî faaliyetlerini bizzat yürütebildikleri gibi aracılar da kullanabiliyorlardı. Mütevazı birikimleriyle ticarete katılan tüccarlar, uzun yolculuklar yaparak kendi işlerini bizzat yürütürlerken, büyük sermaye sahibi tüccarlar ticarete genellikle aracıları vasıtası ile katılıyorlardı. Aracılar, sadece bu işle uğraşan kişiler olabileceği gibi kendi adına ticaret yaparken başka bir tüccarın malını taşıyan tüccarlar da olabilirdi. 16. yüzyıl Mısır'ında bu tür tüccarlara, *tacir-i seffar* (gezgin tüccar) deniyordu ve bunlar diğer tüccarlara göre daha düşük bir statüde bulunuyorlardı¹⁹⁶. Sürekli seyahat eden, alış veriş yapan bu gezgin tüccarların yanında ticarî ağın önemli bir noktasına yerleşerek tüccarlara buradaki işleri konusunda yardım eden, mal sağlayan ve çeşitli bağlantıları yapan aracılar da bulunuyordu¹⁹⁷.

Kadı sicillerine yansıyan çeşitli davalar sayesinde tüccarlar ile aracıları arasındaki ilişkilere dair bilgi sahibi olabiliyoruz. Taraflar, mahkemeye bazen yaptıkları bir anlaşmayı tescil ettirmek, bazen de aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için geliyorlardı. Tüccarlar ve aracıları arasındaki ilişkinin kayıt altına alınmadığı geleneksel yöntemlerle, sadece sözle veya el sıkışılarak anlaşıldığı durumlarda yok değildi. Aynı durum anlaşmazlıkların çözümü için de geçerliydi. Toplumdaki saygın kişilerin araya girmesiyle bu tür sorunlar mahkemeye gelinmeksizin çözüme kavuşturulabiliyordu¹⁹⁸.

Galata şer'iyeye sicillerine yansıyan kayıtlar, bazı tüccarların aracı olarak akrabalarını kullandıklarını göstermektedir. Muhtemelen bunlar Nelly Hanna'nın tanımladığı biçimde bir "*tüccar ailesi*"¹⁹⁹ olarak işlerini yürütüyorlardı. Mesela Ömer bin Hamis isimli Arap tüccar, Silistre'de bulunan kardeşi Haydar'a, Ömer bin Mehmed ile bazı

¹⁹⁴ Halil Sahillioğlu, "Bir Tüccar Kervanı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 9, Ankara, 1968, s. 64-65.

¹⁹⁵ İnalçık, "Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", s. 223-252.

¹⁹⁶ Nelly Hanna, **Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak**, Deniz Öktem (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2006.

¹⁹⁷ Philip D. Curtin, **Dünya Tarihinde Kültürler Arası Ticaret**, Şaban Bıyıklı (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s. 64.

¹⁹⁸ Bu tür anlaşmalar kadı sicillerinde genellikle *musâlaha* olarak tanımlanıyor ve araya girenlere de *muslihân* deniyordu. Bu konuda yapılmış kapsamlı bir çalışma için bkz. Hülya Taş, "An Alternative Sphere of Dispute Resolution: 'Musâlaha' in Ottoman Legal Practice", **Bulgarian Historical Review**, C. XXXVI, S. 3-4, 2008, s. 100-116.

¹⁹⁹ Hanna, **Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak**, s. 50.

mallar yollamıştı²⁰⁰. Anlaşılan Arap Ömer, Silistre ile kurduğu ticarî işlerinde buraya yerleştiği kardeşi Haydar'ı aracı olarak kullanıyordu. Arap Ömer'in ticarî ağın önemli merkezlerinden birinde, Galata'da oturması nedeni ile ailenin lideri olduğunu iddia edebiliriz. Genellikle uzak diyarlara yapılan seyahatleri veya buradaki işleri ailenin diğer üyeleri takip ederdi²⁰¹. Galata tacirlerinden Anton veledi Kuzoş(?) ile oğlu Zorzi Galata'daki tüccar ailelerine başka bir örnek oluşturmaktadır. Anton ve oğlu Zorzi, Sakız adasında önemli ticarî faaliyetler içerisine girmişlerdi ve buradaki işleri oğul Zorzi takip ediyordu. Ancak 1566'da tam da Zorzi'nin hayli ticarî meta ile Sakız'da bulunduğu sırada ada Osmanlı donanması tarafından ele geçirilmişti²⁰². Anton, merkeze başvurarak mallarına ve oğluna kimsenin dokunmamasını ve başkente gönderilmesini sağlamaya çalışmıştır²⁰³.

Tüccarlar başka bir şehirde yaşayan ticarî temsilcilerine, ortaklarına veya iş yaptıkları diğer tüccarlara aracıları vasıtası ile çok çeşitli ürünler yolluyorlardı. Ürün çeşitliliği yanında coğrafi çeşitliliğin de zenginlik göstermesi ticarî ağların genişliğine işaret eder. Mesela Trablusgarp'tan Ebulkasım bin Abdülmennan, Galata'ya tabi Beşiktaş'ta oturan Abdurrahman'a Hüseyin Kethüda bin Abdullah ile sekiz adet ihrâm* yollamıştı²⁰⁴. Abdurrahman'ın kendisine gönderilen bu ihramları ne yaptığını bilmiyoruz. Ancak Galata'ya getirilen ürünler ya tüketilmek üzere esnaf veya halka satılıyor ya da başka tüccarlar tarafından alınarak yeniden ticarete konu ediliyordu. Ömer bin Ali isimli reis İzmit'te oturan Musli'ye, Bali bin Hasan ile 5 müd arpa ile 60 vukiyye yağ göndermişti²⁰⁵. Ömer Reis'in İzmit'e gönderdiği arpa ve yağ muhtemelen Karadeniz'den temin edilmişti. Şimdi ise ticaret maksadı ile Galata'dan İzmit'e yollanıyordu. Yani veledi Yasef ve Levni veledi Cani isimli ortaklaşa iş yapan tacirler,

²⁰⁰ GSS, nr. 11, s. 23/3, (12 Cemaziyelevvel 992/22 Mayıs 1584).

²⁰¹ Mesela Mısır'daki Rûvi'î ailesinde babalar, oğullar, yeğenler ve kuzenler hep birlikte ticaretle uğraşırlardı. Ahmed er-Rûvi'î ailenin liderliğini yaparken kardeşlerinden Muhammed Hicaz'da İsa da Yemen Muha'da işleri yürütürdü. Ahmed er-Rûvi'î'nin kız kardeşi Fatma'nın oğlu Muhammed er-Raşidî ise Hicaz ve Yemen'e giderek buradaki malları toplar ve gerekli ödemeleri yapardı. Bkz. Hanna, **Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak**, s. 52.

²⁰² Şerafettin Turan, "Sakız'ın Türk Hâkimiyeti Altına Alınması", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. IV, S. 6-7, Ankara, 1966, s. 185-187.

²⁰³ BOA, MAD, nr. 2775, s. 1404, (8 Şevval 973/28 Nisan 1566).

* Ihrâm: Arapların büründükleri büyük yün çarşaf; yere veya minderin üzerine yayılan, çarşaf ve yorgan gibi kullanılan yün yaygı. Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1989, s. 77.

²⁰⁴ GSS, nr. 11, s. 228/4, (4 Cemaziyelahir 993/3 Haziran 1585).

²⁰⁵ GSS, nr. 21, s. 81/4, (Evasıt-ı Rebiülahir 1007/21-29 Kasım 1598).

adamlarıyla Ankara'daki Sultan Şah isimli bir tüccara kantarı 6 altın sikkeden olmak üzere 54 kantar tortı yollamışlardı²⁰⁶. Çoğu belgede ticarî metaları getiren veya götürülenlerin adları zikredilirken Yani ve Levni'nin ürünlerini taşıyanların adamları ibaresi ile verilmesi, bunların sadece işverenleri adına çalışan ve başka bir işle uğraşmayan *gerçek aracilar* olduğunu düşündürmektedir. Muhtemelen kendi hesaplarına ticaret yaparken bir başka tüccarın malını taşıyan *tüccar-aracilar*, gerçek araçılardan daha fazlaydı.

Gıda, tekstil gibi ticarete konu olan bu ürünlerin dışında para ve köleler de başka bir yerde oturan tüccar, ortak ya da ticarî temsilciye yollanabiliyordu. Cerbe adasından Şeyh Ömer bin Yunus, İstanbul'da İzmir Hali İskelesi'nde attar olan Süleyman'a zimmî Garsiyo veledi Tonato ile 200 sikke haçlı flori yollamıştı²⁰⁷. Cerbe adasındaki Şeyh Ömer bu parayı muhtemelen daha önce İstanbul'da attar Süleyman'dan aldığı bazı mallara karşılık yolluyordu. Galata'dan Ferhad bin Abdullah ise Mehmed bin Ahmed isimli bir Arap ile Mısır'daki Hacı Keyvan'a Macar asıllı bir köle göndermişti²⁰⁸. Ferhad'ın bu köleyi Mısır'a ne amaçla yolladığını bilemiyoruz. Belki de Ferhad köle ticareti ile yoğun olarak uğraşan birisiydi.

Aracılar, başka bir tüccarın malını ticarî ağın bir noktasından başka bir noktaya taşımanın yanı sıra bunlar adına çeşitli yatırımlara da girişebiliyorlardı. Mesela Rüstem Reis bin Abdullah, 5 tüccara Akdeniz'deki Enlikara(?) iskelesinden sipariş ettikleri yaklaşık 100.000 akçelik susam getirmişti²⁰⁹. Kostantin isimli bir tüccar ise Galata sakinlerinden Kosta veledi İstimad'a Bandıra(?) iskelesinden 4700 akçelik şarap (hamr) getirmişti. Ancak Kosta, şarabı istediği iskeleden (Mihande?) getirmediği gerekçesi ile Kostantin'den davacı olmuştu²¹⁰.

Ayrıca tüccarlar, araçıları vasıtası ile ellerindeki malı satışa sunabiliyorlardı. Bu satım işlemi sonunda bedel ya tüccara aktarılıyor ya da yerine başka bir ticarî meta alınıyordu. Bunlardan hangisi yapılacaksa tüccar ile aracı arasında önceden belirleniyordu. Mesela Hasan Reis bin Hızır, birkaç kantar üzüm ve inciri satması için Hasan bin Yakub'a

²⁰⁶ GSS, nr. 21, s. 148/1, (5 Şaban 1007/3 Mart 1599).

²⁰⁷ GSS, nr. 19, s. 94/3, (27 Muharrem 1004/2 Ekim 1595).

²⁰⁸ GSS, nr. 11, s. 146/2, (Evahir-i Receb 992/29 Temmuz – 7 Ağustos 1584).

²⁰⁹ Bu beş tüccar El-hac Keyvan bin Abdullah, Katip Mustaf bin Abdullah, El-hac İsa bin Yakub, Mustafa bin Abdullah ve Musa bin Habib idi. GSS, nr. 17, s. 177/1, (29 Ramazan 1002/18 Haziran 1594).

²¹⁰ GSS, nr. 21, s. 182/1, (Evasıt-ı Şaban 1007/9-18 Mart 1599).

vermişti. Aracı Hasan, kendisine teslim edilen üzüm ve incirin 17.000 akçelik kısmını satmıştı. Ancak para Hasan Reis'e teslim edilememiş, aracı Hasan'ın beyanına göre odasından çalınmıştı²¹¹. Yeniçeri Davud Beşe bin Abdullah, 100 kile pirinç, 2700 dizi incir ve ayrıntıları belirtilmeyen bazı malları Todori Reis'in gemisinde yelkenci olan Yani veledi Yorgi ile Gözleve'ye yollamıştı. Ancak geminin batması dolayısı ile tüm mallar zayi olmuş Yeniçeri Davud beklediği kârı elde edememişti²¹². Tüccarların aracıları ile satışa sundukları ve yerine alınmasını istedikleri ticarî malların başında tekstil ürünleri geliyordu. Rumeli Vilayeti'nden Dimo veledi Petro, kendisine kumaş alması için elindeki kaftanları İngiltere elçisine vermiş; elçi de bunları Françesko veledi Yelnor(?) isimli tacire rehin bırakmıştı. Ancak Françesko kaftanları Dimo'nun tahmin ettiği kadar düşük bir fiyattan satınca konu mahkemeye taşınmıştı²¹³. İbrahim Bey bin Abdullah ise Petro veledi Vesnediso(?) isimli Efrence çuka alması için 4300 akçelik sahtiyan ve mazi vermişti²¹⁴.

Tüccarların ticarî faaliyetlerine aracılardan başka hukukî ve malî meseleleri ile ilgilenmesi için tayin ettikleri vekilleri de yardımcı oluyordu. Kadı sicillerinde tüccarların çoğunlukla bir aracısı vasıtası ile gönderdiği malın veya paranın yerine ulaşmaması nedeniyle onu dava etmek ve haklarını almak üzere bir vekil tayin ettiği görülmektedir. Mesela Galata sakinlerinden Marin veledi Totri, aracısı Mehmed bin Abdullah'a bir miktar borç para ve Şumnu'dan demir fiçı çubuğu getirmesi için 3600 akçe vermiş, ancak dönmeyince Mehmed'i dava ve alacaklarını tahsil etmesi için Hasan bin Abdullah'ı vekil tayin etmişti²¹⁵. Nikola veledi Yakomi ve Manol veledi Anton isimli iki zimmî tüccara 54.000 akçelik çuka satan Petro veledi Benaluga'nın vekili Dulatar veledi Eksine idi. Anlaşılan Nikola ve Manol 54.000 akçelik borçlarının 4000 akçesini alış-verişin gerçekleştiği sırada ödemişler, ancak 50.000 akçelik kısmı hesaplarında kalmıştı. Dulatar, Petro'nun alacaklarını bu ikisinden talep edince, bunlar da Dulatar'dan Petro'nun yasal vekili olduğunu ispatlamasını istemişlerdir²¹⁶. Herhalde Nikola ve Manol bununla hem parayı yanlış kişiye vermek istemiyor hem de bir müddet daha Dulatar'ı oyalamış oluyorlardı. Osmanlı ülkesinde bulunan yabancılar da zaman

²¹¹ GŞS, nr. 11, s. 137/5, (Evasıt-ı Receb 992/19-28 Temmuz 1584).

²¹² GŞS, nr. 21, s. 74/2, (Evail-i Rebiülevvel 1007/2-11 Ekim 1598).

²¹³ GŞS, nr. 17, s. 67/4, (6 Cemaziyelevvel 1002/28 Ocak 1594).

²¹⁴ GŞS, nr. 11, s. 116/10, (22 Cemaziyelahir 992/1 Temmuz 1584).

²¹⁵ GŞS, nr. 11, s. 129/6, (12 Receb 992/20 Temmuz 1584).

²¹⁶ GŞS, nr. 17, s. 166/1, (11 Ramazan 1002/31 Mayıs 1594).

zaman vekilleri aracılığı ile alacaklarını tahsil etmeye çalışıyorlardı. Mesela Fransa elçisi Yona veledi Arderic, Selanikli iki Yahudi tüccara borç olarak verdiği parayı ve 80 fiçı zeytinyağının bedelini tahsil etmek için Andif Liyoza isimli bir İngiliz'i vekil olarak tayin etmişti²¹⁷.

Tüccarlar, ülke sınırları dışında karşılaştıkları sorunları çözmek için de yerlerine vekiller atayabiliyorlardı. Mesela Seyyid Abdi Çavuş bin Seyyid Ahmed, Gabele mevzisinde çalınan eşyaları için Filibo veledi Manol'u vekil olarak tayin etmişti. Filibo meseleyi Venedik makamlarında dava etmeye, çalınan eşyaları veya parasını tahsile yetkili kılınmıştı²¹⁸. Anlaşıldığı kadarı ile Filibo burada daha önce de bulunmuş ve bazı bağlantılar kurmuştu. Muhtemelen Venedik mahkemelerinin uygulamaları konusunda da tecrübeye sahipti.

Tüccarlar seyahate çıkacakları zaman buradaki bazı hukukî meselelerinin takibini yerlerine bıraktıkları vekillere havale ediyorlardı. Mesele Hacı Mehmed, Mısır'a giderken kaçan Rus asıllı esiri Hasan bin Abdullah'ın yakalanması işini Hacı Yusuf bin Hacı Ali isimli kişiye bırakmıştı²¹⁹. Balyebadre tacirlerinden Civan veledi Pero ise ticaret amacı ile Galata'dan ayrılırken bir takım anlaşmazlıklar yaşadığı İnebahtı Nazırı Arslan ile davasını görmeye Tomarzi veledi Varyel isimli bir zimmîyi vekil olarak bırakmıştı²²⁰. Belgeden anlaşıldığı kadarı ile Civan, Arslan ile yaşadığı bu anlaşmazlığın İstanbul'da görülmesi için merkezden bir emr-i şerîf almıştı. Ancak İnebahtı Nazırı Arslan 3 ay boyunca ortaya çıkmayınca ticaret amacı ile memleketine gitmek zorunda olan Civan, yerine vekil bırakmak zorunda kaldı.

5.6. Ticaret Yöntemleri ya da Ticaretin Finansmanı: Borç Verme ve Ortaklık İlişkileri

Ticaretle uğraşan her tüccarın halletmesi gereken öncelikli mesele finansman meselesiydi. Avrupalı tüccarların kullandığı gelişkin kredi araçları ve modern bankacılığın İslam toplumlarında bulunmaması, uzun yıllar Müslüman tüccarların malî

²¹⁷ GŞS, nr. 21, s. 73/2, (Evail-i Rebiülahir 1007/1-10 Kasım 1598).

²¹⁸ GŞS, nr. 17, s. 112/5, (18 Cemaziyelahir 1002/11 Mart 1594).

²¹⁹ GŞS, nr. 11, s. 160/5, (6 Şevval 992/11 Ekim 1584).

²²⁰ GŞS, nr. 19, s. 46/3, (Evahir-i Zilkade 1003/28 Temmuz – 6 Ağustos 1595).

kaynak bulma konusunda tamamen çaresiz kaldıklarını düşündürmüştür²²¹. Ancak aksini iddia eden çalışmalar, İslam hukuk sistemin finansman meselesine bazı çözümler getirdiğini ve kaynak aktarımına imkânlar tanıdığını ortaya koymuştur²²².

Anlaşıldığı kadarı ile tüccarlar, ticarî finansmanlarını en çok borçlanma yolu ile temin ediyorlardı²²³. Belgelerde *karz* olarak geçen borçlanma, İslam hukukuna göre bir kimsenin diğerine tüketilmek sureti ile verdiği ve daha sonra kendisine mislî olarak dönen maldır. Buna mislî denmesinin sebebi *karz* olarak verilen malın yenilmek, içilmek ve satılmak sureti ile tüketilmesi, karşılığının ise başlangıçta verilen malın tüketilmiş olması sebebi ile mislî (benzeri) olarak ödenmesidir²²⁴.

Karz akdi taraflar arasında sözlü olarak yapılabileceği gibi mahkemeye gidilerek kayıt altına da alınabilirdi. Muhtemelen uzun süreden beri birbirini tanıyan tüccarlar bu işlemi sözlü olarak yaparlarken birbirini tanımayan, ancak bölgede geniş çaplı ticarî faaliyetlerde bulunan tüccarlar, mahkemeyi daha çok kullanmışlardır. Ayrıca Kahireli İsmail Ebu Takiyye gibi çok değişik ticarî faaliyetlere para yatıran ve kendini garantiye almak isteyen tüccarlar da iş akitlerini mahkemede tescil ettirmeyi tercih etmişlerdir²²⁵.

Şer'iyeye sicillerinde borç olarak (*ale't-tarîkü'l-karz*) verildiği belirtilen paraların genellikle ne amaçla kullanılacağı kaydedilmiyordu. Taraflar mahkemeye gelerek alınan paranın miktarını, varsa ödeme zamanını, yani vadesini²²⁶, alınan paraya karşılık gösterilen rehinleri²²⁷ ve kefilleri²²⁸ kaydettirmekle yetiniyorlardı. Belgelerde *karz* yolu

²²¹ Yakınlarda yayınlanan bir çalışmada İslamî finans sistemlerinin varlığı kabul edilmekte, ancak bunların küçük çaplı yatırımlardan ibaret olduğu, İslam hukukundaki çeşitli kurallar (miras bölüşümü gibi) nedeni ile Avrupa'dakine benzer şekilde şirketlere dönüşmediği vurgulanmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Timur Kuran, **Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü**, Nurettin Elhüseyni (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, (özellikle bölüm 3-8, s. 65-211).

²²² Hanna, **Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak**, s. 78-79.

²²³ Osmanlı'da mudarebe uygulaması ile ilgili yapılan bir araştırmada da *karz*'ın mudarebeye oranla oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Fethi Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s. 80.

²²⁴ Hayrettin Karaman, **Anahatlarıyla İslâm Hukuku**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, s. 733-734.

²²⁵ İsmail Ebu Takiyye'nin mahkemeyi aktif olarak kullanması ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Hanna, **Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak**, s. 72-78.

²²⁶ Mesela Erine bint-i Dimitri isimli kadın, dergâh-ı âlî çavuşlarından Piri Ali Çavuş bin Hasan'dan 200.000 akçeyi 6 ay vade ile almıştı. **GSS**, nr. 17, s. 83/3, (21 Cemaziyelevvel 1002/12 Şubat 1594).

²²⁷ Erine bint-i Dimitri, dergâh-ı âlî çavuşu Piri Ali Çavuş bin Hasan'dan aldığı 200.000 akçelik borca karşılık Galata haricinde Saray Mahallesi'nde bulunan evini rehin göstermişti. **GSS**, nr. 17, s. 83/3, (21 Cemaziyelevvel 1002/12 Şubat 1594). Galata dâhilinde Sultan Bayezid Mahallesi'nde oturan Rukiye bint-i el-hac Haydar ise Manol veledi Yorgi'den aldığı 20.000 akçeye kaftan ve çukadan oluşan tekstil

ile alınan paranın genellikle hangi alana sarf edileceği belirtilmemiştir. Ancak bunların önemli bir kısmı ticarî faaliyetlerde kullanılmış olmalıdır. Bazı belgelerden bunun izlerini takip edebiliyoruz. Mesela 1585 tarihli bir belgede Petro veledi Marko isimli zimmînin, İspanya'dan Martin veledi Lustiyan'a 7000 akçeyi borç olarak verdiği belirtilmiştir²²⁹. Muhtemelen İspanyol Martin, aldığı parayı sermaye olarak kullanacak burada veya memleketinde bazı ticarî faaliyetlerde bulunacaktı. Aynı şekilde Galata mahkemesinde Benefşe'den Bekir bin Hüseyin, Mehmed bin Hüsrev ve Hızır bin Hüseyin isimli 3 kişi Hüseyin bin Kurd'dan karz yolu ile 20.500 akçe aldıklarını beyan etmişlerdir²³⁰. Bekir, Mehmed ve Hızır, ortaklaşa aldıkları bu parayı büyük ihtimalle ticarî bir işe yatıracaklardı.

Tüccarlar, ticarî faaliyetleri esnasında sadece nakit olarak borçlanmıyorlardı. Aynı zamanda piyasadan borca aldıkları mallarla da ticarete girişebiliyorlardı. Belgeler bu konuda nakit olarak verilen borca oranla daha aydınlatıcıdır. Galata şer'iyeye sicillerinde balık, havyar canlı hayvan, buğday, pirinç, yağ, hamr, ipek, sof, çuha, pamuklu kumaşlar, deri ve yapağı gibi çok çeşitli ürünlerin borca satıldığı veya alındığı görülmektedir. Tüccarlar, bu ürünleri alırken satıcı ile aralarında bir ödeme zamanı belirliyorlardı. Muhtemelen bu zaman tüccarın aldığı malı satacağı yere gitmesi ve geri dönmesi için gereken zamanı da içeriyordu. Mesela Koca Yagob veledi İsak nam Yahudi Venedik tüccarlarından Nikola veledi Yakomo'ya 19.000 akçeye 8 ay vade ile bir denk sof satmıştı²³¹. Vadeli satışlarda alacaklıların vadesi dolmadan mahkemeye gelerek paralarını talep etmeleri sık rastlanan bir durumdu. Borçlular böyle bir taleple karşılaştıklarında ödeme zamanlarının henüz gelmediğini söyleyerek kendilerini savunuyorlardı²³². Alacaklılar bununla muhtemelen, paralarını alamamaktan korktukları

ürünleri ile aynı mahalledeki boş bir araziye rehin vermişti. **GSS**, nr. 19, s. 113/3, (Evasıt-ı Safer 1004/16-25 Ekim 1595).

²²⁸ Yukarıda bahsedilen Rukiye bint-i el-hac Haydar anlaşılan sadece Manol'dan borç almamıştı. Onu yaklaşık bir ay sonra Piri bin Mehmed'den 20.000 akçe borç alırken görüyoruz. Rukiye'nin hem Manol'dan hem de Piri'den aldığı borçlara Güllabi bin Veli kefil olmuştu. **GSS**, nr. 19, s. 157/1, (Evahir-i Rebiülevvel 1004/24 Kasım – 3 Aralık 1595).

²²⁹ **GSS**, nr. 10, s. 87/3, (Evail-i Şaban 993/29 Temmuz – 7 Ağustos 1585).

²³⁰ **GSS**, nr. 17, s. 90/6, (28 Cemaziyelevvel 1002/19 Şubat 1594).

²³¹ **GSS**, nr. 17, s. 128/7, (29 Cemaziyelahir 1002/22 Mart 1594).

²³² Mesela Focci(?) veledi Yorgi, kürk satışından dolayı Yani veledi Dimitri'de 5000, Livo'da 5100 akçe alacağı vardı. Anlaşılan Livo bir sebepten dolayı borcunu ödeyecek durumda olmadığından dolayı kefil Yani, kendi borcu ile birlikte toplamda 10.100 akçe ödeyecekti. Focci alacağını isteyince Yani, bir yıl vade ile aldıklarını daha 4 aylık bir sürelerinin olduğunu söylemişti. **GSS**, nr. 17, s. 185/2, (16 Şevval 1002/5 Temmuz 1594).

için borçlular üzerinde bir baskı unsuru oluşturuyor veya daha önce tescil ettirmedikleri karz akitlerini kayıt altına almış oluyorlardı.

Bazen vadeli satışlarda ürün bedelinin bir kısmı peşin alınırken geriye kalan kısmı sonraki bir tarihe ertelenebiliyordu. Mesela Mehmed Çelebi bin Abdullah'ın Venedik bazirganlarından Agustil veledi Burnasa'ya kantarı 500 akçeden sattığı 300 kantar yapağının 30.000 akçelik kısmı peşin alınmış geriye kalan 120.000 akçelik kısmının ise tedricen verileceği ifade edilmiştir²³³. Belgede kalan borç için nasıl bir ödeme planı yapıldığı belirtilmemiş, sadece tedricen ödeneceği ifade edilmiştir. Acaba bununla her ay yapılan düzenli bir ödeme kastedilmiş olabilir miydi? Böyle bir taksitlendirmeye şimdiye kadar sadece tek belgede rastlamıştır. Venedik taciri Petro Bregadin veledi Civan²³⁴, İlya veledi Mihail isimli Yahudiye türü belirtilmeyen bazı kumaşlar (*akmişe-i mütenevvia*)²³⁵ satmıştı. İlya, toplamda 30.000 akçe tutan bu kumaşlar için her ay (*mâh be mâh*) Petro Bregadin'e 2000 akçe ödeyecekti. Ancak anlaşıldığı kadarı ile İlya sözünde durmamış, kumaşları teslim almasının üzerinden 4 ay geçmesine rağmen hiçbir ödeme yapmamıştı²³⁶.

Tüccarlara vade ile satış yapan alacaklılar, herhangi bir anlaşmazlık ve ödemenin yapılmaması durumunda öncelikle yerel mahkemelere başvuruyorlardı. Alacaklılar verdikleri malın satılıp satılmamış olma durumuna göre parasını veya bizzat malın kendisini talep edebiliyorlardı. İstanbul'da Nişancı Mahallesi'nde oturan Doka veledi Dimitri, Yahya veledi Yasef isimli Yahudi'ye sattığı 50 adet kara sığır ve 22 adet su sığırı gönünün parasını tahsil etmek için hayli çaba sarf etmiştir. Konu ile ilgili birbiri ardına gelen belgeler dizisi alacaklının parasını tahsil etme girişimini göstermesi açısından ilgi çekicidir. Zimmî Doka, mahkemede Yahudi Yahya'dan kendisine sattığı gönlerin parasını talep etmiş; Yahya ise gönleri üç ay vade ile aldığını, ancak 5 ay

²³³ GSS, nr. 21, s. 162/1, (Evahir-i Şaban 1007/19-27 Mart 1599).

²³⁴ Petro Bregadin (Venedik kaynaklarında Pietro Bragadin), 1584-1594 yılları arasında, İnebahtı savaşıdan sonra İstanbul'da (muhtemelen Galata'da) uzunca bir süre ikamet eden tek soylu tacirdir. 1565'te doğmuş 1614'te ölmüştür. Zuanne di Alvise ile Beatrice di Ottoviano Grimani'nin en büyük oğludur. Burada bulunduğu sürece saray mensupları ve devlet görevlileri arasında üst düzey kişilerle iyi ilişkiler kurmuştur. Kendisi Bragadin aile şirketinin İstanbul temsilcisidir. Gemi alım satımı, tahıl, değerli kumaş ticareti ve sigortacılık gibi birçok alanda faaliyet göstermiştir. Petro Bregadin (Pietro Bragadin), hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Dursteler, **İstanbul'daki Venedikliler**, s. 70-73.

²³⁵ İnalçık'a göre kumaş (çoğulu akmişe) pahalı ipekli ve yünlü dokumaları ifade etmek için kullanılmaktaydı. Bkz. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I, s. 353, dipnot 1.

²³⁶ GSS, nr. 17, s. 105/3, (10 Cemaziyelahir 1002/3 Mart 1594).

geçmesine rağmen ödeme yapmadığını itiraf etmiştir. İfadesinde ayrıca, gönleri Giritli Françesko veledi Mateyos isimli bir Frenk'in gemisine yüklediğini söylemiştir²³⁷. Mahkeme huzuruna çıkarılan kaptan Françesko, Yahya'nın ifadesi doğrultusunda gönlerin gemisinde olduğunu belirtmiştir²³⁸. Anlaşıldığı kadarı ile mahkeme, gönlerin Yahya'ya iadesine hükmetmiştir²³⁹. Ancak Giritli Françesko'nun kefillerinin alınması da ihmal edilmemiştir. Kefil olarak belgelerde Venedik balyos dragomanı Batika veledi Cezri'nin isminin geçmesi konunun Venedik elçilik katına kadar ulaştığını düşündürmektedir²⁴⁰. Bununla birlikte mahkeme herkesi memnun edecek bir karar almış gibi görünmektedir.

Alacaklılar bazen de paralarını borçluların kefillerinden talep etmek için mahkemenin yolunu tutuyorlardı. Osmanlı kefalet siteminde mala ve şahsa olmak üzere iki tür kefillik bulunuyordu. *Kefîl bi'l-mâl* olarak tanımlanan ilki, borçlunun herhangi bir nedenle (kaçması, kaybolması veya ödeme gücünün olmaması) borcunu ödeyememesi durumunda söz konusu meblağın tamamını veya belli bir kısmını ödemeye kefil olan kişiydi. *Kefîl bi'l-nefs* ise borçlunun kaçması durumunda onu bulmayı taahhüt eden kefilliği ifade ediyordu²⁴¹. Koçhisarlı sof tüccarı Eyüb bin el-hac Mehmed, Haim veledi İlya'ya sattığı 30.000 akçe tutarındaki sofün parasını kefil Selemon veledi Yasef'ten tahsil etmişti²⁴². Haim'in borcunu hangi sebeple ödemediğini bilemiyoruz. Kaçmış, kaybolmuş, ticaret amacıyla başka bir yere gitmiş veya ödemeye gücü yetmemiş olabilir. Bir diğer bilinmez Selemon ile Haim arasındaki ilişki. Aralarında belki bir ortaklık, belki de başka bir alacak verecek ilişkisi vardı. Mahkeme siciline yansıyan bu dava kaydında ikisinin de Musevi cemaatinden olması haricinde başka bir ortak noktaları bulunmuyor. Ancak aralarındaki ticarî ilişkinin belgelere yansiyandan çok daha fazla olduğu muhakkaktır.

Başka bir örnekte ise Venedik tacirlerinden Yakomi veledi Alaman'ın, Yasef veledi Avraham'a sattığı 150.000 akçe değerinde bir elmas taşın parasını kefil Yasef veledi İsa'dan istediğini görüyoruz. Belgeden anlaşıldığı kadarı ile borçlu Yasef veledi

²³⁷ GŞS, nr. 11, s. 53/1, (4 Rebiülevvel 993/6 Mart 1585).

²³⁸ GŞS, nr. 11, s. 53/3, (4 Rebiülevvel 993/6 Mart 1585).

²³⁹ GŞS, nr. 11, s. 53/2, (4 Rebiülevvel 993/6 Mart 1585).

²⁴⁰ GŞS, nr. 11, s. 53/4, (4 Rebiülevvel 993/6 Mart 1585).

²⁴¹ Bilgin, **Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Eminliği**, s. 68.

²⁴² GŞS, nr. 19, s. 110/4, (Evasıt-ı Safer 1004/26 Ekim – 3 Kasım 1595).

Avraham 60 gündür ortalıkta (*gaybet olmağın*) görünmüyordu. Yasef veledi İsa ise borçlunun “*vakt-i mutâlebede ihzârına ve gaybet iderse meblağ-ı mezbûrun edâsına kefil bi'l-mâl*” olmuştu. Bu nedenle Venedikli tacir Yakomi, elmas taşın bedelini ondan talep ediyordu. Mahkemede kefil Yasef, borçlu Yasef’i 3 güç içinde bulup getirmeyi getiremezse elmas taşın parasını vermeyi teklif etti. Bu gibi durumlarda kefilin isteği kabul edilir, ancak kaçma ihtimali göz önünde bulundurularak kendisinden de güvenilir kefiller talep edilirdi. Bu şekilde oluşturulan zincirleme kefalet sistemi ile borcun tahsili garanti altına alınmış oluyordu. Kefil Yasef’in mahkemeye çıkarılmasına ve kaçması durumunda söz konusu meblağı ödemeye Venedik tacirlerinden Anton veledi Andiriye’yi kefil olmuştu²⁴³. 3 gün sonra Kefil Yasef’in borçlu Yasef’i mahkemeye getirip getirmediğini bilmiyoruz. Eğer bunu başaramadıysa elmasın parası Venedik taciri Anton veledi Andiriye tarafından ödenecekti.

Mahkemede alacaklılarından mallarını veya karşılığı olan parayı tahsil eden tüccarların yanında merkeze başvurarak borçlarını tahsil etmeye çalışan tüccarlar da vardır. Mesela Venedik tüccarlarından Paskalin Liyon piyasaya verdiği kumaşların parasını alabilmek için böyle bir yol izlemişti. Merkez, Paskalin’in alacaklarının eksiksiz bir şekilde tahsil edilmesi işini yazdığı bir emir ile Galata kadısına havale etmişti²⁴⁴.

Tüccarların az da olsa, alışverişlerini para ile değil getirdikleri metaları takas etmek sureti ile yaptıkları görülmektedir. Bu yöntemi özellikle doğu ürünlerini satın alan Venedikli tüccarların kullanması dikkat çekicidir. Venedikli tüccar Civanni veledi Dimo, Hint tüccarı Mir Ahmed bin Abdulaziz’den aldığı 162 parça *bogasiye* karşılık 158 dirhem *mercan* vermişti²⁴⁵. Kadı sicillerine yansıyan belgeler sayesinde Hint kumaşlarının Osmanlı ülkesine ithali, 15. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. İnalçık, Hâce Cihan adıyla tanınan Hindistan’daki Behmenîlerin veziri Hoca Mahmud Gâvân’ın ticarî ajanları vasıtasıyla 15. yüzyılın son çeyreğinde Bursa’da yaptığı kumaş ticaretini ortaya koymuştur. Hint kumaşlarının Osmanlı pazarını istilasını 15. yüzyıldan sonra da artarak devam etmiştir. Bu kumaşlar arasında özellikle *dülbend* ve *bogasi* gibi ince pamuklular ilk sırada yer alıyordu. Osmanlı pazarının ardından Hint pamukluları Avrupa’ya da yayılacak ve bir bunalım döneminden sonra Avrupa’da pamuklu

²⁴³ GSS, nr. 17, s. 52/3, (18 Rebiülahir 1002/11 Ocak 1594).

²⁴⁴ GSS, nr. 17, s. 195/1, (Evasıt-ı Safer 1002/6-15 Kasım 1593).

²⁴⁵ GSS, nr. 21, s. 157/4, (Evahir-i Şaban 1007/19-27 Mart 1599).

sanayisinin gelişimine yol açacaktır²⁴⁶. Galata sicillerine yansıyan bu satış akdi 16. yüzyılın sonlarında Venediklilerin bu ürünleri İstanbul'a gelen Hint tüccarlarından doğrudan aldığını göstermesi açısından önemlidir. Venedikliler, Galata'da sadece Hindistan'dan getirilen pamuklu kumaşları almakla kalmıyor aynı zamanda yine doğu menşeli *çivid* ve *karanfil* gibi pahalı baharat ve itriyat türü ürünleri takas yolu ile elde ediyorlardı. Mesela Venedikli Gazir veledi Civan, El-hac Ali bin el-hac Hüseyin'e verdiği 57.450 akçe değerindeki 60 çile çuka karşılığında aynı değerde karanfil ve çivid almıştı²⁴⁷. Venedikli Gazir'in bu dönemde Galata'da takas yolu ile hayli iş yaptığı anlaşılmaktadır. El-hac Nasuh bin Mehmed'den aldığı darası ile birlikte 954 vukiyye gelen 160.100 akçe değerindeki çividi 33 bastav çuka ile takas etmişti²⁴⁸. Venedikli Gazir'in yaptığı bu alış-verişler takas işlemlerinin her zaman aynı anda gerçekleşmediğini göstermektedir. Taraflardan biri ürününü satış akdinin yapıldığı sırada verirken, diğer taraf belli bir süre sonunda verebiliyordu. Mesela Venedikli Gazir, el-hac Ali'ye 60 çile çuka satmış, karşılığı olan karanfil ve çividi ise daha sonra almıştı. Bir başka örnekte ise Venedikli Gazir, El-hac Nasuh'tan aldığı çividin karşılığını çuka olarak bir müddet sonra veren taraf olmuştu. Bunlar genellikle alışverişin tamamlandığını, hesabın kapandığını ve alacak verecek ilişkisinin kalmadığını tescil eden ibra hüccetleri olduğu için takas edilen malların ne kadar zaman sonra el değiştirdiği belirtilmemiştir. Galata sicillerine kaydedilen Venedik taciri Petro Bregadin veledi Civan ile İstanbul'da oturan Selanik cemaatinden Yahudi İlya veledi Selomon'un yaptığı satış akdi süreci başından itibaren göstermesi açısından önemlidir. İlya, 1594'ün Ocak ayında Venedik tüccarlarından Petro Bregadin'den 214.300 akçe değerinde 1190,5 zira atlas almış ve bunun karşılığında 431,5 kantar yapağıyı mayısa kadar vereceğini söylemiştir. Eğer belirttiği miktarda yapağıyı bu tarihe kadar teslim edemezse 214.300 akçeyi vermeyi taahhüt etmiştir²⁴⁹.

²⁴⁶ Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s. 266-275.

²⁴⁷ **GSS**, nr. 19, s. 138/4, (Evail-i Rebiülevvel 1004/4-13 Kasım 1595).

²⁴⁸ Venedikli Gazir'in verdiği çuka miktarı tam olarak "11 bastav 60 çile ve 20 bastav" olarak kaydedilmiştir. **GSS**, nr. 19, s. 138/4, (Evasıt-ı Rebiülevvel 1004/14-23 Kasım 1595).

²⁴⁹ **GSS**, nr. 17, s. 53/2, (Evahir-i Rebiülahir 1002/14-22 Ocak 1594).

Tüccarlar ayrıca, çeşitli ortaklıklar kurarak ticarî faaliyetlere girişebiliyorlardı²⁵⁰. Ortaklıkların tüccarlara sağladığı bazı önemli faydalar bulunmaktaydı. Öncelikle kurulan ortaklıklar sayesinde daha fazla sermaye birikimi sağlanıyor ve daha büyük ticarî işlere girişilebiliyordu. Modern dönem öncesinde bu tür büyük çaplı işlere girişecek tüccarların gerekli sermayeyi tek başlarına sağlayacak güçlerinin olmadığı bilinmektedir²⁵¹. Tüccarların ortaklıklar kurarak iş yapmalarının bir diğer önemli sebebi de karşılaşılabilecekleri riskleri azaltmak istemeleriydi. Bir tüccar yüklü bir sermaye gerektiren ticarî faaliyete tek başına girecek gücü bulunsa bile bunu çoğunlukla tercih etmiyordu. Karşılaşacağı herhangi bir risk, sermayesinin tamamının mahvına yol açabilirdi. Bu nedenle bir tüccar, ne kadar zengin olursa olsun girişeceği ticarî faaliyette yanına bir veya birkaç ortak alıyordu. 1580-1625 yılları arasında Kahire’de yaşayan “*ünlü tüccar*” İsmail Ebu Takiyye bile riski dağıtmak için çeşitli ortaklıklara değişik miktarlarda paralar yatırmıştır²⁵².

Ortaklıklar, Galata şer’iyye sicillerine ya bir anlaşmazlık²⁵³ ya da ortaklığın kuruluşu veya sonlandırılması²⁵⁴ dolayısı ile yansımıştır. Belgelerde maalesef ortaklığın detaylarını öğrenmemize yarayacak bilgiler verilmemiştir. Bu belgelerde yapılan işin türü, sermaye miktarı, kar oranları, ortaklığın süresi gibi ayrıntılardan biri veya birkaçı yer almıştır. Ancak sınırlı oranda bilgiler içerse bile bunlar, Osmanlı tüccarlarının kurduğu ortaklıklara dair genel bilgiler edinmemize olanak sağlamaktadır. Mesela Alaiye’den Kara Mahmud bin Ali, Galata mahkemesinde Küçük Ali bin Nasuh ile 5000’er akçe sermaye koyarak oluşturdukları şirketi sonlandırdıklarını, 4000 akçelik sermayesini Küçük Ali’den aldığını, ancak 1000 akçesi ile küçük bir kayıgının onda kaldığını tescil ettirmişti. Belgede yapılan işin türü, elde edilen kâr miktarı ve ortaklığın süresine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak Kara Mahmud’un ifadesinden ticarî faaliyetlerine devam ettiğini ve muhtemelen bunun için Halep’e gittiğini

²⁵⁰ İslam hukukundaki ortaklık türlerini inceleyen teorik bir çalışma için bkz. Osman Şekerci, **İslâm Şirketler Hukuku**, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981. Ayrıca ortaklık türlerinin Osmanlı uygulamasındaki şeklini, hukuksal açıdan inceleyen bir çalışma için bkz. Fethi Gedikli, “Galata Şer’iyye Sicillerinde Osmanlı Şirketleri”, **İstanbul Araştırmaları**, S. 7, İstanbul, 1998, s. 7-92.

²⁵¹ Suraiya Faroqhi, “Adriyatik’te Bosnalı Tüccarlar”, **Yeni Bir Hükümdar Aynası**, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2011, s. 258.

²⁵² Hanna, **Osmanlı Kahire’sinde Tüccar Olmak**, s. 81-82.

²⁵³ Loka ve İstani ortaklaşa sermaye koyarak aldıkları malı satmışlar, ancak hesabın kapatılması sırasında anlaşmazlığa düşmüşlerdi. **GSS**, nr. 19, s. 3/4, (Evail-i Ramazan 1003/10-19 Mayıs 1595).

²⁵⁴ Galata’da oturan Mustafa ile Kosta nice iş yaptıkları ve yarı yarıya ortak oldukları şirketi mahkemede fesh etmişlerdir. Aynı zamanda bununla hesaplarının ibra edilmesi amaçlanmıştır. **GSS**, nr. 19, s. 77/2, (Evail-i Muharrem 1004/6-15 Eylül 1595).

öğreniyoruz²⁵⁵. Başka bir örnek yapılan işi ve kâr miktarını göstermesi açısından daha cömerttir. Cani veledi Yani ve Receb Reis bin Mustafa 73.000 akçe sermaye ile aldıkları buğdayı İstanbul'a getirmişler, ancak burada buğdaya devlet tarafından el konmuştur. Eğer bu ticaret Cani ve Receb Reis'in beklediği gibi sonuçlansaydı ellerine sermaye ve kârı ile birlikte toplamda 120.000 akçe geçecekti²⁵⁶. Bu da 47.000 akçelik bir kâr planladıklarını göstermektedir. Bir diğer deyişle yatırdıkları 73.000 akçelik sermayeden % 65 oranında bir kâr elde edeceklerdi. Muhtemelen masraflar 47.000 akçelik kârdan düşülmemişti. Taşıma ve gümrük gibi vergiler için ödenen paralar çıkarıldığında bile kâr oranı % 50'nin üzerinde kalacaktır ki bu da önemli bir miktardır.

Galata şer'iyeye sicillerinde en çok karşılaşılan ortaklık türü, batıda *commenda* olarak bilinen ve en yaygın İslamî ortaklık şekli olan mudarebedir²⁵⁷. Mudarebe en basit tanımıyla bir tarafın sermayesi, diğer tarafın emeği ile katıldığı ortaklık şeklidir²⁵⁸. Mudarebe akitlerinde taraflardan sermayeyi sağlayana rabbü'l-mal, sermayedar veya yatırımcı; emeği ile çalışana da mudarib veya işletici denirdi²⁵⁹.

Sicillere yansıyan mudarebe ortaklıklarında yatırımcıların toplumun çok farklı katmanlarından geldiği görülmektedir. Büyük tüccarların yanında sıradan Osmanlı insanları da yatırımcı olarak mudarebe ortaklıklarında karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı kadınları bunlar arasında ilk dikkati çekenler arasındadır. Kadınlar, değişik meblağlarla mudarebe ortaklıklarına katılabiliyorlardı. Bu yolla ticarî faaliyetlere ortak olan kadınlar, birikimlerini arttırmayı amaçlıyorlardı. Mesela Nazenin bint-i Adbullah, Yusuf bin Abdullah'a mudarebe yoluyla (*bi-tarîkü'l-mudârebe*) 13.000 akçe vermişti. Yusuf, Nazenin'e mudarebe parasının 6000 akçesini ödemiş, geriye kalan 7000 akçe üzerinde kalmıştı²⁶⁰. Aynı şekilde Şerife Hüma bint-i es-seyyid Piri, Enmosti veledi Lamirno'ya mudarebeyle 1600 akçe vermiş, ancak bunun 800 akçesini alabilmişti²⁶¹. Bir diğer kadın mudarib, Galata Cami-i Kebir Mahallesi'nde oturan Mümine bint-i Mahmud Reis idi. Mümine, el-hac Mustafa bin Murad'a karzdan 66, mudarebeden ise 120 sikke flori

²⁵⁵ GŞS, nr. 17, s. 36/3, (2 Rebiülahir 1002/26 Aralık 1593).

²⁵⁶ GŞS, nr. 17, s. 141/2, (25 Receb 1002/16 Nisan 1594).

²⁵⁷ Commenda hakkında bazı genel bilgiler için bkz. Çizakça, **İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi**, s. 9-19.

²⁵⁸ Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması**, s. 66-67.

²⁵⁹ Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması**, s. 124.

²⁶⁰ GŞS, nr. 11, s. 15/6, (21 Receb 992/29 Temmuz 1584).

²⁶¹ GŞS, nr. 11, s. 102/1, (6 Cemaziyelahir 992/15 Haziran 1584).

vermişti²⁶². Bir kadının bu kadar büyük bir meblağ ile mudarebe ortaklığına katılması ilgi çekicidir. Babasının da bir kaptan olması dolayısı ile Mümine'nin mudarebe ortaklıklarına yabancı olmadığı tahmin edilebilir. Belki de bu para kendisine babasından kalmıştı ve bunu hiçte yabancı olmadığı bir alana yatırmakta sakınca görmemişti.

Sicillerde ayrıca askerî sınıf mensuplarını da yatırımcı olarak görüyoruz. Karşılaşılan örneklerdeki askerî sınıf mensupları genellikle sipahi, çavuş ve yeniçeri gibi rütbelere sahiplerdir²⁶³. Ancak vezir gibi daha üst düzey Osmanlı memurlarının da bu tür yatırımlara giriştiği bilinmektedir²⁶⁴. Kayıtlarda askerîlerin katıldığı mudarebe ortaklıklarıyla yapılan ticaretin detayları yer almamaktadır. Örneklerden birinde dergâh-ı âlî yeniçerilerinden Mehmed Bey'in mudarebe ortaklığı kurduğu Mustafa Reis bin Ali'nin Balçık yakınlarında deniz kazasına uğradığını ve gemi ile birlikte sermayenin bir kısmının da battığını öğreniyoruz²⁶⁵. Diğer kayıtlar ise çoğunlukla mudarebe ortaklığının sonlandırılması ve mudaribde kalan paranın tahsili ile ilgilidir. Askerîler küçük meblağlarla bu tür ortaklıklara katılıyorlardı, ancak daha büyük meblağlar yatıranlar da yok değildi²⁶⁶.

Mudaribler, yatırımcılardan topladıkları paralarla çeşitli ticarî faaliyetlere girişiyorlardı. Sicillerde mudariblerin genellikle gemi kaptanı (reisler) olduğu dikkat çekmektedir. Anlaşılan bunlar, sadece nakliyat işi ile ilgilenmiyor ticaretin içinde de aktif bir biçimde yer alıyorlardı²⁶⁷. Sicillerdeki kayıtlar mudariblerin Karadeniz, Ege ve Akdeniz kıyısındaki birçok şehir ve kasabada iş yaptıklarını göstermektedir. İbrail²⁶⁸, Akkirman²⁶⁹, Kefe²⁷⁰, Abaza vilayeti²⁷¹, Eğriboz²⁷², Trablus²⁷³, İskenderiye²⁷⁴, ilk

²⁶² GŞS, nr. 21, s. 131/1, (Evahir-i Cemaziyelahir 1007/19-27 Ocak 1599).

²⁶³ GŞS, nr. 11, s. 235/1; GŞS, nr. 19, s. 46/2, GŞS, nr. 21, s. 27/3.

²⁶⁴ Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması**, s. 133.

²⁶⁵ GŞS, nr. 21, s. 41/1, (Evasıt-ı Rebiülevvel 1007/12-21 Ekim 1598).

²⁶⁶ Askerîlerin ortaklıklara koyduğu paralar genellikle 10.000 akçeden azdır. Ancak Hızır Çavuş bin Ali isimli bir dergâh-ı âlî çavuşunun katıldığı mudarebe ortaklığına 150.000 akçe gibi yüksek bir meblağ yatırdığı görülmektedir. GŞS, nr. 19, s. 46/2, (Evahir-i Zilkade 1003/28 Temmuz – 6 Ağustos 1595).

²⁶⁷ 1505 tarihli Akkirman gümrük defterinde Mayıs-Eylül ayları arasında limana uğrayan 23 gemi kaptanından 18'inin (% 78) ticaretle uğraştığı tespit edilmiştir. K. İlker Bulunur, "Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkirman Gümrüğü (1505)", **Omeljan Pritsak Armağanı**, Mehmet Alpargu ve Yücel Öztürk (ed.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 537-538.

²⁶⁸ GŞS, nr. 11, s. 194/2, (1 Şevval 992/6 Ekim 1584).

²⁶⁹ GŞS, nr. 17, s. 149/1, (25 Receb 1002/2 Mayıs 1594).

²⁷⁰ GŞS, nr. 17, s. 35/6, (2 Rebiülahir 1002/26 Aralık 1593).

²⁷¹ GŞS, nr. 19, s. 47/2, (Evahir-i Zilkade 1003/28 Temmuz 1595).

²⁷² GŞS, nr. 11, s. 212/3, (Evasıt-ı Cemaziyelevvel 993/21-30 Mayıs 1585).

²⁷³ GŞS, nr. 17, s. 56/2, (23 Rebiülahir 1002/16 Ocak 1594).

etapta göze çarpan liman kentleridir. Mudaribler elbette ki burada kayıtlı olandan çok daha fazla limana uğruyorlardı. Mudarebe ile ilgili belgelerin çoğunlukla bir anlaşmazlık veya ortaklığın sonlandırılması gibi sebeplerle sicillere yansıdığı unutulmamalıdır. Muhtemelen sicillerde kayıtlı olanlardan daha fazlası herhangi bir sorun yaşanmadan ve mahkeme kayıtlarına yansımadan sonuçlanıyordu.

Yukarıda da vurgulandığı gibi mudarebe ortaklıkları sicillere daha çok bir anlaşmazlık veya ortaklığın sonlandırılması nedeni ile yansımıştır. Anlaşmazlıklar arasında ilk sırayı mudarebe sermayesinin bir sebeple yok olması (*helâk*) gelmektedir. Mudarebe sermayeleri genellikle geminin batması nedeniyle yok oluyordu. Gemisi Eğriboz civarında “*taşa urub*” batan Ahmed bin Ramazan isimli reis Galata mahkemesine gelerek yatırımcıları huzurunda tüm sermayenin gemi ile birlikte battığını beyan etmişti. Bu kayıttan mudarib Ahmed Reis’in 5 yatırımcısı olduğunu ve bunlardan toplamda 15.000 akçe topladığını öğreniyoruz. Anlaşıldığı kadarı ile yatırımcılar, Ahmed Reis’ten davacı olmamışlar, onun mahkemede verdiği beyanı tasdik etmişlerdir²⁷⁵.

Mudarebe ortaklıklarında sermayede meydana gelen bir zarara yatırımcı katlanmak zorundaydı. Ancak sermaye, mudaribin kusuru nedeniyle helak olmuşsa zararı mudarib karşılardı. Zararın taraflar arasında bölüşülmesi gibi bir durum söz konusu olamazdı²⁷⁶.

Çoğu örnekte mahkemeye gelen yatırımcılar, sermayenin mudaribin kusuru veya mudarabe şartlarına uymaması nedeni ile helak olduğunu öne sürüyor ve zararlarının tazmin edilmesini istiyorlardı. Mesela Beşiktaş sakinlerinden Mevlana Süleyman Efendi ile Mustafa Reis arasında böyle bir dava yaşanmıştı. Mevlana Süleyman Efendi, Mustafa Reis’e 2000 akçe vermiş, fakat sermaye bir sebeple “*Abaza vilayetinden*” gelirken helak olmuştu. Mahkeme sürecinde Süleyman Efendi, Mustafa Reis’e Abaza vilayetine gitmemesini söylediğini, fakat sözleri hilafına hareket ettiğini ispatlayarak zararının tazmin edilmesini sağlamıştı²⁷⁷.

Mahkemede yatırımcının mudarebe parasını talep etmesi ile yüz yüze gelen mudaribler, sermayenin kendi kusurları olmaksızın helak olduğunu ispatlamak için uğraşıyorlardı. Kendi kusurlarının olmadığını vurgulamak için genellikle “*bi-emrillâh sefinemüz helâk*

²⁷⁴ GSS, nr. 21, s. 108/2, (Evahir-i Cemaziyelevvel 1007/20-29 Aralık 1598).

²⁷⁵ GSS, nr. 11, s. 212/3, (Evasıt-ı Cemaziyelevvel 993/21-30 Mayıs 1585).

²⁷⁶ Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması**, s. 200.

²⁷⁷ GSS, nr. 19, s. 47/2, (Evahir-i Zilkade 1003/28 Temmuz 1595).

oldu” klişesini kullanıyorlardı. Eğer yatırımcının anlaşma şartlarına uymadığı iddiasıyla karşı karşıya kalırlarsa şahitler göstererek veya yemin ederek haklılıklarını ispatlamaya çalışıyorlardı. Mesela Şükrullah bin İne, mudarebeye verdiği 2000 akçesi helak olunca Hasan Reis bin Abdullah’ı dava etmişti. Yatırımcı Şükrullah mahkemede, Hasan Reis’in kendi gemisini satarak başka gemiye reis olduğunu, bu gemiye kendi parası ile aldığı malları koyma diye tembihte bulunduğunu, ancak Hasan Reis’in buna uymadığını söyledi. Hasan Reis ise Şükrullah’ın kendisine böyle bir uyarıda bulunmadığını beyan ve buna dair yemin etmesi üzerine mahkeme tarafından Şükrullah’ın talebi reddedildi²⁷⁸.

Sermayenin helakı ile sonuçlanan bazı durumlarda ise yatırımcı ile mudarib arasında sermayenin verilme şekli konusunda anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Yatırımcı paranın karz yolu ile mudarib ise mudarebe yolu ile verildiğini iddia ediyordu. Mesela Hüseyin bin Bali mahkemede, Mustafa bin Abdullah’tan karz yolu ile verdiği 15 adet altını talep edince Mustafa, altınları mudarebe ile aldığını, ancak sermayenin Karadeniz’den gelirken gemi ile birlikte battığını söylemişti. Yatırımcı Hüseyin parayı karz yolu ile verdiğini ispatlayamayınca mudarib Mustafa, tazmin yükümlülüğünden kurtulmuş oldu²⁷⁹. Paranın karz yolu ile verildiği kanıtlanırsa mudarib ödemekle yükümlü tutulacaktı.

5.7. Tüccarların Kimlikleri

Osmanlı ticaret tarihi ile ilgili bazı araştırmalarda Türklerin/Müslümanların çeşitli nedenlerle ticarî faaliyetlere girişmedikleri, bu alanı gayrimüslim Osmanlı tebaasına bıraktıkları iddia edilmiştir²⁸⁰. Kefe ve Akkirman gibi değişik bölgelere ait gümrük defterleri üzerine yapılan çalışmalar, ticaretle uğraşan Müslümanların sayısının hiç de az olmadığını göstermektedir²⁸¹. Ayrıca Kafadar ve Faroqhi gibi araştırmacılar çeşitli örneklerden hareketle, Müslüman tüccarların giriştikleri uzun mesafeli ticareti gözler önüne sermişlerdir²⁸². Gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Galata’da durum

²⁷⁸ GŞS, nr. 21, s. 168/2, (Evail-i Ramazan 1007/28 Mart – 6 Nisan 1599).

²⁷⁹ GŞS, nr. 21, s. 261/2, (Evasıt-ı Rebiülahir 1008/31 Ekim – 9 Kasım 1599).

²⁸⁰ Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C. II, s. 195.

²⁸¹ Halil İnalçık, **Sources and Studies on the Ottoman Black Sea Vol I: The Customs Register of Caffa, 1487-1490**, Cambridge: Harvard University Press, 1995, s. 116-117; Bulunur, **Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkirman Gümrüğü (1505)**, s. 548.

²⁸² Kafadar, “Venedik’te Bir Ölüm (1575): Serenissima’da Ticaret Yapan Anadolu Müslüman Tüccarlar”, s. 107-122; Suraiya Faroqhi, “1600’den Önce: Latin Hıristiyan Dünyadan Tüccarlara Karşı

nasıldı? Maalesef burada faaliyet gösteren tüccarların kimliklerini ortaya koyacak istatistikî verileri sağlayan mufassal gümrük defterlerinden mahrumuz. Ancak elimizdeki kaynaklardan hareketle bazı sonuçlar çıkartabiliriz.

17. yüzyıl İstanbul ve Galata sicilleri üzerine yapılan bir araştırmada 416 ticarî ortaklıktan % 40'ını sadece Müslümanların, % 37'sini ise sadece Hıristiyanların kurduğu tespit edilmiştir²⁸³. Elbette Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler arasında karma ortaklıklar da kurulmuştur. Ancak bunların oranı oldukça düşüktür.

17. yüzyılda Müslümanların ve gayrimüslimlerin kurduğu ticarî ortaklıklara dair verilen bu oranlar elbette ki tüccarların kimliklerini gösteren gerçek rakamlar değildir. Kaldı ki sicillere ticarî ortaklıkların tamamı yansımamış olabilir. Ayrıca herhangi bir ortaklık ilişkisi içine girmeden tek başına ticaret yapan tüccarlar da bu rakamların dışında kalmaktadır. Tüm bu olumsuzluklarına rağmen ticarete katılan grupların sayısını yaklaşık olarak veren bu oranlar bize bir fikir vermektedir. Bu da Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirlerine oldukça yakın oranlarla ticarî faaliyetlerin içine girmiş bulunmalarıdır.

16. yüzyıldaki durum 17. yüzyıldan pek farklı olmamalıdır. Yukarıda gerek Müslüman gerekse gayrimüslim tüccarların ticarî faaliyetlerine değinmiştik. Burada ne Müslümanların ne de diğerlerinin ticarî faaliyetlerden uzak kaldığını gösteren herhangi bir ize rastlanmamaktadır. Tam aksine sıradan insanların, askerîlerin, hatta kadınların bile az ya da çok ticarete para yatırdıkları görülmektedir. Veriler, toplumun her katmanından gelen insanların herhangi bir din farklılığı olmaksızın ticarete serbestçe katıldığını ispatlamaktadır.

Bu da Müslüman tüccarların ticarete katılmadıkları görüşünün Galata örneğinde de geçersiz olduğunu, burada yaşanan Müslümanların yoğun olarak ticaret yaptıklarını göstermektedir.

Osmanlı Tutumları”, **Yeni Bir Hükümdar Aynası**, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2011, s. 147-148.

²⁸³ Timur Kuran, **Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam**, C. II, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 6.

SONUÇ

Galata'dan bahseden gerek akademik gerekse popüler çalışmalarda buranın bir “*Frenk*” kenti olduğu bilgisi altı çizilerek vurgulanmıştır. Bunlara göre Galata'nın nüfusu Rum, Ermeni ve Avrupa'dan gelen Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Yabancılar burada kendilerini evlerinde gibi hissederler. Türlü içkiler serbestçe alınıp içilir. Galata'daki zevk ve eğlence hayatı İstanbul'un başka hiçbir yerinde yoktur.

Yaygın kabul gören bu görüşler kısmen doğrudur. Galata, önemli bir ticarî merkez olması dolayısı ile yoğun bir Avrupalı nüfusu barındırır. Ayrıca Galata Kulesi'nin ardındaki Pera bağları denen yerde Avrupalı devletlere ait elçilikler bulunmaktadır. Ancak şehrin tamamının veya büyük kısmının yabancılardan oluştuğunu söylemek mümkün değildir.

Galata'nın “*Frenk*” kimliğine vurgu yapan çalışmaların çoğu, görüşlerini seyyahların yazdıklarına dayandırmışlardır. İstanbul'a gelen seyyahlar ise burada muhtemelen gayrimüslim mahalleleri, kiliseler ve elçilikler gibi belirli yerleri görebiliyorlardı. Seyyahların bu yerlerde gördüklerine nazaran yazdıkları, Galata'nın bir Frenk kenti olduğu yönünde yorumlar yapılmasına neden olmuşa benzemektedir.

Galata'nın Frenk kenti olduğuna dair yaygın görüşün kaynağı ne olursa olsun gerçekte durum, zannedilenden çok farklıdır. Şehirde, II. Mehmed döneminin ilk yıllarından itibaren bilinçli bir iskân politikası uygulanmıştır. Bunun sonucunda Müslüman nüfusu 25 yıl içinde büyük bir artış göstererek gayrimüslim nüfusa oldukça yaklaşmıştır. Müslüman mahalleleri de bahsedilen bu dönemde kurulmaya başlanmıştır.

1455'te mahalle isimleri, çoğunlukla burada yaşayan bir gayrimüslimin adını taşımaktadır. II. Mehmed'in iktidarının sonlarına doğru önce Müslüman şahıs isimli, sonra da bir mescidin ismini taşıyan mahalleler oluşmaya başlayacaktır. Bir mescidin etrafında kurulan mahallelerin Fatih'in son yıllarından itibaren ortaya çıkması, onun komutanlarını bölgede irili ufaklı birçok mescid yaptırmaya teşvik etmesi ile ilgilidir. Böylece hem mevcut hem de yeni gelecek Müslüman nüfusa hizmet verecek dinî tesisler oluşturulmuştur. 16. yüzyılda ise şahıs isimli mahalleler iyice azalacak, bunların yerini ya bir cami veya mescidin ya da bir kilisenin adıyla anılan mahalleler alacaktır.

16. yüzyılda mahalle isimlerinde görülen değişimin önemli bir sebebi Fatih döneminde izlenen iskân politikasının II. Bayezid ve I. Süleyman dönemlerinde devam ettirilmesidir. Bu padişahlar döneminde şehrin gerek fiziksel gerekse nüfus bakımından Müslümanlaşması artarak devam etmiştir. Bu hamlenin zirvesi Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarıdır.

Müslüman nüfus artışında, izlenen iskân politikaları yanında, Anadolu'dan başkent ve çevresine doğru gerçekleşen göçün de etkisi büyük olmuştur. 16. yüzyılın sonlarına doğru Galata'da, imparatorluğun diğer birçok şehrinde olduğu gibi beklenmedik bir nüfus artışı meydana gelmiştir. Bu artışın temel sebebi Anadolu'da Celali saldırılarından kaçan işsiz-güçsüz takımının kontrolsüz bir şekilde buraya gelerek yerleşmesidir. Bunlar bazı gıda maddelerinde darlığa ve şehirdeki suç oranlarında artışa neden olmuşlardır. Bu durumdan rahatsız olan halkın şikâyetlerini gidermek için gerek yerel idare, gerekse merkezî idare uzun ama sonuçsuz bir uğraş vermek zorunda kalmıştır.

Galata'da yaşayan gayrimüslimler arasında Rumlar en kalabalık nüfus grubunu oluşturmaktadır. İtalyanlar eski etkinliklerini kaybetmişler, Ermeniler varlıklarını sürdürmüşler ancak Yahudiler başka bölgelere iskân edilmişlerdir. Galata'da yaşayan gayrimüslimler arasında geçici bir süre burada bulunan ancak işleri nedeni ile beklenenden daha fazla kalan tüccar ve elçileri de saymak gerekir. Bunlar müste'men statüsünden faydalanarak Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin ödediği cizye gibi vergilerden muaf tutulmuşlardır. Ancak onlardan pek farkları bulunmamakta, Galata'da ev, dükkân ve mahzenlere sahip olabilmekte ve görece daha özgür bir yaşam sürebilmektedirler. Özellikle uzun süredir burada kalan tüccarlar, ortama başarılı bir biçimde uyum sağlayarak zaman zaman birden fazla kimliği üzerlerinde taşımışlardır.

Gerek Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin gerekse müste'menlerin Galata'da özgürce yaşamlarını sürdürmeleri, II. Mehmed'in 1453'te İstanbul'un fethinden sonra Galata halkına verdiği *ahidnâme* ile güvence altına alınmıştır. Bununla zimmî statüsüne alınan Galatalılar ile müste'men İtalyanlara geniş haklar tanınmıştır. Ancak bütün bunlara rağmen Fatih Sultan Mehmed'in kuşatma öncesinde ve sonrasında Cenevizlilere verdiği sözleri tutmadığı öne sürülmüştür.

Fetihten önce Edirne'ye gelen Ceneviz elçileri kuşatma sırasında İstanbul'a yardım etmeme karşılığında Galata'daki kolonilerini ellerinde tutma sözü almışlardı. Osmanlılar kuşatma anında Galata'ya hiçbir taciz ve taarruzda bulunmadılar. Ancak Cenevizliler, Bizans'a gizliden gizliye yardım ederek sözlerinde durmadılar. Bu durum, muhtemelen Osmanlılar tarafından da biliniyordu. Fakat kuşatma sonuçlanana kadar buna aşırı bir tepki göstermediler. Galata ve Haliç'in kuzey kıyılarının kuşatma sırasında bazı taktik hamlelere ev sahipliği yapması tepkisizliğin en önemli nedeni olmalıdır. Galata'ya karşı yeni bir cephe açılsaydı, muhtemelen Haliç taraflarından İstanbul'u kuşatmak mümkün olmayacaktı. Bununla birlikte kuşatma sonuçlanıp fetih tamamlanınca Galata'dan gelen elçilere, İstanbul'a yaptıkları yardımların bilindiği söylendi ve anlaşma şartlarına uymamaları nedeniyle Galata'yı koşulsuz teslim etmeleri istendi. Bunun üzerine şehir yöneticisi podesta, şehrin anahtarlarını sultana gönderdi ve karşılığında halka can ve mal güvencesi ile ticaret ve ibadet hürriyeti tanıyan 1453 ahidnâmesi verildi.

1453 ahidnâmesinde geçen bazı ifadelerin yanlış anlaşılması, Fatih'in verdiği sözleri tutmadığı yorumuna yol açan bir diğer konudur. Ahidnâmede Galata halkından kul, yani devşirme alınmayacağı, avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye gibi olağanüstü dönemlerde alınan vergilerin yüklenemeyeceği belirtiliyordu. Ancak, kul alınmayacağına dair ifade Türk askerlerinin buraya yerleştirilmeyeceği şeklinde anlaşılmıştır. Burada yayınladığımız Galata şer'iyeye sicillerinde bulunan ahidnamenin Türkçe suretinde Türk askerlerinin veya Türklerin Galata'ya yerleştirilmeyeceği gibi bir ifadenin yer almadığı açık bir şekilde görülmektedir.

Fatih Sultan Mehmed, fetihten sonra Galata'daki ticarî hayatın eskinden olduğu gibi devam etmesi için büyük çaba göstermiştir. Ancak yaygın görüşe göre İstanbul'un Türkler tarafından ele geçirilmesi ticareti olumsuz yönde etkilemiş, doğu ile batı arasındaki ticarî bağlantı kesilmiştir. Cenevizlilerin kolonilerini kaybettiği, eskisi gibi rahat ticaret yapma imkânlarının kalmadığı doğrudur. Ancak bu, doğu-batı ticaretinin tamamen kesildiğine ya da olumsuz etkilendiğine delil olarak gösterilemez. Osmanlı fethi ile uzun zamandır Karadeniz'e hâkim olan İtalyanların tekeli kırılmış ve yerlerine Osmanlı tebaası Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler geçmiştir. Bunlar sadece Karadeniz'de değil tüm Akdeniz havzasında ticarî ilişkilere girmişler, alışveriş

yapmışlar ve kendilerine has ticarî ağlar kurmuşlardır. Bunu yaparken uzun yıllardan beri kullanılmakta olan mudarebe gibi geleneksel uygulamalardan başarı ile yararlanmışlardır. Kaldı ki Cenevizliler bu bölgedeki eski etkinliklerini kaybetse de Venedikliler daha uzun yıllar bölgede önemli bir ticarî aktör olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. 16. yüzyılda Fransız ve İngilizlerin, 17. yüzyılda ise Hollandalıların etkin bir şekilde ticarete katılmaları bu görüşlerin temelsizliğini ortaya koymaktadır.

Galata'nın idaresine bakıldığında fetihten sonra Osmanlıların burayı kendi yönetim anlayışlarına göre organize ettikleri görülecektir. Cenevizliler döneminde şehrin yöneticisi olan podestanın görevine son verilmiş, yerine bir kadı ile subaşı atanmıştır. Bununla birlikte Osmanlılar, Galata'nın yerli halkına cemaat işleri ile ilgilenmek üzere bir kethüda seçme hakkı tanımıştır. Şehir, merkezden atanan kadı ve subaşı aracılığı ile Osmanlı idarî sistemi içine dâhil edilirken, imar ve iskân faaliyetleri ile şehrin hem fiziksel görünüm hem de nüfus olarak Müslümanlaşmasına katkıda bulunulmuştur. Ayrıca buradaki Müslüman/Türk vurgusunun diğer Osmanlı şehirlerinden daha aşağı seviyelerde kaldığı da bir gerçektir. Bunun nedeni şehrin kuruluş aşamasından itibaren İtalyan şehir devletlerine has özelliklere sahip olması yanında ticarî kolonilerin taşıdığı kozmopolit yapıyı bünyesinde yoğun bir biçimde barındırmasıdır. Osmanlılar bunu bir ölçüde dönüştürse de tamamına müdahale etmeyi çeşitli nedenlerle gerekli bulmamış olmalıdır. Buranın ticarî bir antrepo olarak kullanılmaya devam edilmesi, elçiliklerin İstanbul'dan Galata'ya taşınarak bazı yabancı unsurların bu yakada yaşamasına izin verilmesi, bunun muhtemel sebepleri arasında sayılabilir. Ancak bu durum, Osmanlıların Galata'da serbest bir yaşam tarzına göz yumduğu ve her türlü aykırı hayat tarzına müsamaha gösterdiği anlamına gelmemektedir. Galata'da özellikle de dış mahallelerinde yoğun bir Müslüman nüfus yaşıyordu. Bunlar ahlakî veya dinî değerlere aykırı herhangi bir durumu derhal kadıya veya merkeze bildiriyorlardı. Merkez, halkın bu tarz şikâyetlerini dikkate alıyor ve uygunsuz durumların düzeltilmesini emrediyordu. Ahlaka aykırı durumların artmasından rahatsız olanların sadece Müslüman halk olduğu düşünülmemelidir. Yerleşik gayrimüslim halk da bu gibi durumlarda ailelerini korumak kaygısı ile şikâyetlerini yetkili makamlara iletmekte gecikmiyorlardı. Bu durum, Galata'nın kendine has özellikleri olmakla birlikte diğer Osmanlı şehirlerinden pek de farklı olmadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, **D.MMK.İGE** (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Defterî Maden Mukâtaası İstanbul Gümrük Emini), nr. 23378, 23379.

BOA, **KK** (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci Tasnifi), nr. 62, 63, 67.

BOA, **MAD** (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler), nr. 19, 55, 451, 2477, 2775, 6004, 7387, 7534, 17932.

BOA, **MD** (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri), nr. 2, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 15, 16, 19, 23, 25, 35, 36, 39, 41, 43, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 60, 62, 67, 71, 72, 73, 74, 78.

BOA, **MZD** (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Zeyli Defterleri), nr. 3.

BOA, **TT** (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri), nr. 210, 240.

BŞS (Bursa Şer'iyeye Sicilleri), nr. A-53.

GŞS* (Galata Şer'iyeye Sicilleri), nr. 1, 5, 7, 10, 11, 13, 15, 17, 19, 20, 21.

TSMA (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi), D. 2203, D. 9524, D. 9617.

TŞS (Tophane Şer'iyeye Sicilleri), nr. 7.

VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), nr. 575, 2114.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

6 Numaralı Mühime Defteri, Özet-Transkripsiyon ve İndeks I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 153/274.

7 Numaralı Mühimme Defteri, Özet-Transkripsiyon-İndeks I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1998.

7 Numaralı Mühimme Defteri, Özet-Transkripsiyon-İndeks III, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1999.

* 5, 7, 15 ve 20 numaralı Galata sicilleri İSAM'ın yaptığı sicil neşirlerinden faydalanılarak kullanılmıştır. Bkz. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri.

12 Numaralı Mühimme Defteri, Özet-Transkripsiyon ve İndeks II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1996.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 983-984 / M. 1575-1576), Mehmet Akman (haz.), İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 7 Numaralı Sicil (H. 985-986 / M. 1577-1578), Mehmet Akman ve Fethi Gedikli (haz.), İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000 / M. 1573-1591), Rıfat Günalan ve Talip Mert (haz.), İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1005-1007 / M. 1596-1599), Mehmet Akman ve Fethi Gedikli (haz.), İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / M. 1513-1521), Bilgin Aydın ve Ekrem Tak (haz.), İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536), Kenan Yıldız (haz.), İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Kitap ve Makaleler

ABDURRAHMAN VEFİK, **Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)**, F. Hakan Özkan (haz.), Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999.

ADLER, Marcus N., "The Itinerary of Benjamin of Tudela", **The Jewish Quarterly Review**, 16/4, 1904, s. 715-733.

AFYONCU, Erhan (ed.), **Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanunî ve Şehzade Mustafa**, Pınar Gökpar ve Elettra Ercolino (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012.

AHMED REFİK, **Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (961-1000)**, İstanbul: Matba'a-i Orhaniye, 1333.

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, C. II, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

AKDAĞ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları**, Ankara: Barış Kitap Basım Yayın, 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, Said Öztürk ve Yaşar Baş, **Üç Devirde Bir Mabed Ayasofya**, İstanbul: OSAV Yayınları, 2005.

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Şer'îye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, C. I, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. I, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. II, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. III, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1991.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. IV, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. VI, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1993.
- AKMAN, Mehmet, **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması**, İstanbul: Eren Yayınları, 2004.
- AKYOL, Ela, "Ortaçağ Galata'sının Kamusal Bir Yapısı Podesta Sarayı", **İstanbul**, S. 23, 1997, s. 25-33.
- ANHEGGER, Robert ve Halil İnalçık, **Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i 'Osmânî**, Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- ANKORI, Zvi, **Karaites in Byzantium: The Formative Years, 970-1100**, New York: AMS Press, 1968.
- ARIKAN, Zeki, "Şeyhülislam Zekeriyya Efendi'nin İstanbul Sayımı (985/1577-1578)", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri: Bildiriler**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1988, s. 39-57.
- ARIKAN, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 279-306.
- ARSEVEN, Celâl Esad, **Eski Galata ve Binaları**, Dilek Yelkenci (haz.), İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, 1989.
- ARSLANTAŞ, Nuh (çev.), **Ortaçağ'da (12. yy.) İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
- ASHTOR, Eliyahu, **Levant Trade in the Later Middle Ages**, New Jersey: Princeton University Press, 1983.
- ÂŞIK MEHMED, **Menâzirü'l-Avâlim**, C. III, Mahmut Ak (haz.), Ankara: TTK Yayınları, 2007.

- ÂŞIKPAŞAOĞLU, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, N. Atsız Çiftçioğlu (düz.), **Osmanlı Tarihleri I** içinde, Atsız (yay.), İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949.
- ÂŞIKPAŞAZÂDE, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, Ali (yay.), İstanbul: Matba‘a-i Âmire, 1332.
- ATEŞ, Ahmed, “İstanbul’un Fethine Dâir Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektublar ve Bunlara Gelen Cevaplar”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 7, İstanbul, 1953, s. 11-50.
- ATEŞ, Ahmed, “Molla Gürânî”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. VIII, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 406-408.
- AVCI, Mustafa, **Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2004.
- AYDIN, Bilgin ve Rıfat Günalan, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Mevleviyet Kadınları”, **Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı**, İstanbul: Etkin Kitaplar, 2011.
- AYDIN, M. Âkif, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Hars Yayıncılık, 2007.
- AYDIN, Mehmet, “İstanbul’un Fethinden Önce ve Sonra İstanbul’daki Yahûdi Cemaatleri”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 14, 2002, s. 5-25.
- AYDÜZ, Salim, **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- AYNURAL, Salih, “Kapan”, **DİA**, C. XXIV, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 338-339.
- AYVANSARÂÛYÎ HÜSEYİN EFENDİ, **Hadîkatü’l-Cevâmî‘**, Ahmed Nezihi Galitekin (haz.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu**, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958.
- BABINGER, Franz, **Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı**, Dost Körpe (çev.), İstanbul: Oğlak Yayınları, 2003.
- BAER, Marc David, “17. yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Nüfuz ve Mevkilerini Yitirmeleri”, **Toplum ve Bilim**, S. 83, İstanbul, 2000, s. 202-223.
- BALARD, Michel, **La Romanie Génoise**, C. I, Roma: École française de Rome, 1978.
- BARBARO, Nicolo, **Kostantınıyye Muhâsarası Ruznâmesi**, Şemseddin T. Diler (çev.), İstanbul: İFC Yayınları, 1976.
- BARKAN, Ömer Lütfi ve Ekrem Hakkı Ayverdi, **İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Tarihli**, İstanbul: İFC Yayınları, 1970.

- BARKAN, Ömer, “894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Âit Muhasebe Bilânçoları”, **Belgeler**, C. I, S. 1, Ankara, 1964, s. 1-117.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XI, No:1-4, İstanbul, 1949-1950, s. 524-569.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **Türkiyat Mecmuası**, C. X, İstanbul, 1953, s. 1-26.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Ayasofya Cami’i ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Âit Muhasebe Bilânçoları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XXIII, No:1-2, İstanbul, 1962-1963, s. 342-379.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Avârız”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. II, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 13-19.
- BASSANO, Luigi, **Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nda Gündelik Hayat**, Selma Cangı (çev), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.
- BAŞ, Ulviye, **Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- BAŞTAV, Şerif, “XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihine Göre İstanbul’un Muhasarası ve Zabtı”, **Bellekten**, S. 69, Ankara, 1954, s. 51-82.
- BAYKARA, Tuncer, “Kaza”, **DİA**, C. XXV, Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 119-120.
- BELDICEANU, Nicoara, **Recherche Sur La Ville Ottomane Au XVe Siècle**, Paris: Adrien Maisonneuve, 1973.
- BENEVOLO, Leonardo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, Nur Nirven (çev.), İstanbul: Literatür Yayınları, 2006.
- BERTELÉ, Tommaso, **Venedik ve Kostantiniyye: Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri**, Mahmut H. Şakiroğlu (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- BİLGİN, Arif, **Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.
- BİLGİN, Arif, **Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Eminliği**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- BİLGİN, Arif ve Fatih Bozkurt, “Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 20, 2010, s. 1-31.
- BOSTAN, İdris, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, Ankara: TTK Yayınları, 1992.

- BOWMAN, Steven B., **The Jews of Byzantium (1204-1453)**, Alabama: University of Alabama Press, 1985.
- BRAUDEL, Fernand, **II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, C. I, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1983.
- BRUMMETT, Palmira, **Osmanlı Denizgücü: Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi**, H. Nazlı Pişkin (çev.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- BULUNUR, K. İlker, "Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkırman Gümrüğü (1505)", **Omeljan Pritsak Armağanı**, Mehmet Alpargu ve Yücel Öztürk (ed.), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 525-581.
- BULUNUR, K. İlker, "II. Mehmed Tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnâmesi ve Buna Yapılan Eklemeler Hakkında Yeni Bilgiler", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 50, İstanbul, 2010, s. 59-85.
- BULUNUR, K. İlker, "16. Yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyinde Ölen Osmanlı Tüccarları ve Muhallefatları", **History Studies**, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 9-20.
- CANARD, Marius, "Tarih ve Efsâneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", İsmail Hâmi Danişmend (çev.), **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, S. 2, 1956, s. 213-259.
- CANTAY, Gönül, "Kurşunlu Han", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 126.
- CEZAR, Mustafa, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, 2002.
- CLAVIJO, Ruy Gonzales De, **Timur Devrinde Kadis'ten Semarkand'a Seyahat**, Ömer Rıza Doğrul (çev.), İstanbul: Kesit Yayınları, 2007.
- CONSTABLE, Olivia Remie, **Housing The Stranger In The Mediterranean World**, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- CURTIN, Philip D., **Dünya Tarihinde Kültürler Arası Ticaret**, Şaban Bıyıklı (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2009.
- ÇAKIR, Baki, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- ÇELİK, Zeynep, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Selim Deringil (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- ÇİZAKÇA, Murat, **İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi**, Şehnaz Layikel (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

- D'ALESSIO, E. Dalleggio, "Traité entre les Génois de Galata et Mehmet II (1er juin 1453) - Versions et commentaires", **Echos d'Orient**, C. XXXIX, Bucarest, 1940, s. 161-175.
- D'ALESSIO, E. Dalleggio, "Listes des Podestats de la Colonie Génoise de Péra (Galata), des Prieurs et Sous-Prieurs de la Magnificia Communita", **Revue des Études Byzantines**, C. XXVII, 1969, s. 151-157.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. V, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- DE LA BROQUIÈRE, Bertrandon, **Bertrandon De La Broquière'in Deniz Aşırı Seyhâti**, İlhan Arda (çev.), İstanbul: Eren Yayınları, 2000.
- DE LA MOTRAYE, Aubry, **La Motraye Seyahatnamesi**, Nedim Demirtaş (çev.), İstanbul: İstiklal Kitabevi Yayınları, 2007.
- DECEI, A., "İstanbul (Şehrin Tarihi)", **İslâm Ansiklopedisi**, C. V/2, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, s. 1142-1171.
- DEMİR, Abdullah, **Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer'iyeye Sicil Defterinin İncelenmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- DEMİRKENT, Işın, "İstanbul (Tarih Kuruluşundan Fethine Kadar)", **DİA**, C. XXIII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 205-212.
- DERNSCHWAM, Hans, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, Yaşar Önen (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- DİRİMTEKİN, Feridun, **İstanbul'un Fethi**, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- DOLFİN, Zorzo, "1453 Yılında İstanbul'un Muhasara ve Zabtı", Samim Sinanoğlu ve Suat Sinanoğlu (çev.), **Fâtih ve İstanbul**, I/1, İstanbul, 1953, s. 19-62.
- DOUKAS, [Mikhaël], **Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462**, Bilge Umar (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- DURAN, Tülay (haz.), **Minyatür ve Gravürlerle Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakıf İşletmesi, 1998.
- DURSTELER, Eric R., **İstanbul'daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş**, Taciser Ulaş Belge (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- DÜZDAĞ, Mehmet Ertuğrul, **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1972.
- ELDEM, Edhem, "Nostaljidən Arındırılmış Bir Bakış: Galata'nın Etnik Yapısı", **İstanbul**, S. 1, 1992, s. 58-63.

- ELDEM, Edhem, Daniel Goffman ve Bruce Masters, “Bir Osmanlı Kenti Var Mıydı?”, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti**, Sermet Yalçın (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 1-18.
- EMECEN, Feridun M., **İstanbul’un Fethi Olayı ve Meseleleri**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- EMECEN, Feridun M., **Fetih ve Kıyamet: 1453 İstanbul’un Fethi ve Kıyamet Senaryoları**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- EMECEN, Feridun M., “XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İâşesi İçin Batı Anadolu’dan Yapılan Sevkıyât”, **Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs-1 Haziran 1988, Bildiriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s. 197-230.
- EPSTEIN, Mark Alan, **The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries**, Freiburg: Klaus Schwarz, 1980.
- EPSTEIN, Steven A., **Genoa & the Genoese 958-1528**, Chapel Hill & London: University of North Carolina Press, 1996.
- ERGENÇ, Özer, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995.
- ERGENÇ, Özer, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, **Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Osman Okyar ve Halil İnalçık (ed.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980, s. 103-109.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, **VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. II, Ankara: TTK Yayınları, 1981, s. 1265-1274.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki ‘Eşraf ve A’yan’ Üzerine Bazı Bilgiler”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. 3, İstanbul, 1982, s. 105-113.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?”, **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, Erol Özvar ve Arif Bilgin (ed.), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2008, s. 49-60.
- ERGİN, Osman, **Fatih İmareti Vakfiyesi**, İstanbul: İstanbul Belediyesi Yayınları, 1945.
- EVLYÂ ÇELEBİ b. DERVİŞ MUHAMMED ZİLLÎ, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, 1. Kitap, Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

- EYİCE, Semavi, **Galata ve Kulesi**, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1969.
- EYİCE, Semavi, **Bizans Devrinde Boğaziçi**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007.
- EYİCE, Semavi, “Galata Hakkında İki Kitap ve Bu Münasebetle Bâzı Notlar”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 1, 1949 s. 201-219.
- EYİCE, Semavi, “İstanbul’un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XIV, 1965, s. 199-216.
- EYİCE, Semavi, “Arap Camii”, **DİA**, C. III, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 326-327.
- EYİCE, Semavi, “Balkapanı Hanı”, **DİA**, C. V, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 33-34.
- EYİCE, Semavi, “Galata”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 348-349.
- EYİCE, Semavi, “Galata Bedesteni”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 355-356.
- EYİCE, Semavi, “Rumeli Hisarı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 355-357.
- EYİCE, Semavi, “İstanbul (Galata)”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. V/2, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 2007, s. 1214/144-1214/157.
- FAROQHI, Suraiya, **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, Neyyir Kalaycıoğlu (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- FAROQHI, Suraiya, “1600’den Önce: Latin Hıristiyan Dünyadan Tüccarlara Karşı Osmanlı Tutumları”, **Yeni Bir Hükümdar Aynası**, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2011, s. 129-163.
- FAROQHI, Suraiya, “Adriyatik’te Bosnalı Tüccarlar”, **Yeni Bir Hükümdar Aynası**, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2011, s. 257-274.
- FAROQHI, Suraiya, “Bursa’da Cinayet: Bir Cui Bono Vakası”, **Osmanlı’da Asayiş, Suş ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar**, Noemi Lévy ve Alexandre Toumarkine (der.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ty., s. 68-79.
- Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1938.
- FLEET, Kate, **Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti**, Özkan Akpınar (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- FRAZEE, Charles A., **Katolikler ve Sultanlar**, Cemile Erdek (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

- FRESNE-CANAYE, Philippe Du, **Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573**, Teoman Tunçdoğan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- GEDİKLİ, Fethi, **Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- GEDİKLİ, Fethi, “Galata Şer’iyye Sicillerinde Osmanlı Şirketleri”, **İstanbul Araştırmaları**, S. 7, İstanbul, 1998, s. 7-92.
- GENÇ, Mehmet, “İltizam”, **DİA**, C. XXII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, s. 154-158.
- GENÇ, Mehmet, “Osmanlı Devletinde İç Gümrük Rejimi”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2000, s. 196-202.
- GENÇ, Mehmet, “Osmanlı İkisadî Dünya Görüşünün İlkeleri”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2000, s. 43-52.
- GERLACH, Stephan, **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, C. I, Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- GERLACH, Stephan, **Türkiye Günlüğü 1577-1578**, C. II, Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- GIBBONS, Herbert Adams, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu**, Ragıp Hulusi Özdem (çev.), Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1998.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Boğaziçi (Tarihte Boğaziçi)”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. II, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 671-692.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “İbrâhim Paşa”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. V/2, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 908-915.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Mehmed Paşa”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. VII, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 595-605.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Nâhiye”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. IX, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 37-39.
- GREENWOOD, Antony, **Istanbul’s Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System**, Basılmamış Doktora Tezi, The University of Chicago, 1988.
- GRISWOLD, William J., **Anadolu’da Büyük İsyân (1591-1611)**, Ülkün Tansel (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- GYLLIUS, Petrus, **İstanbul’un Tarihi Eserleri**, Erendiz Özbayoğlu (çev.), İstanbul: Eren Yayınları, 1997.

- GYLLIUS, Petrus, **İstanbul Boğazı**, Erendiz Özbayoğlu (çev.), İstanbul: Eren Yayınları, 2000.
- HANNA, Nelly, **Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak**, Deniz Öktem (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- HASLUCK, F. W., "Dr. Covel's Notes on Galata", **The Annual of the British School at Athens**, S. 11, 1904/5, s. 50-62.
- HAYASHİ, Kayoko, "Fatih Vakfiyeleri'nin Tanzim Süreci Üzerine", **Belleten**, S. 263, Ankara, 2008, s. 1-15.
- HEBERER, Michael, **Osmanlıda Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588**, Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- HESS, Andrew, **Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdenizi'nde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi**, Özgür Kolçak (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
- HEYD, W., **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Enver Ziya Karal (çev.), Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- HINDS, Allen B. (ed.), **Calendar of State Papers and Manuscripts**, C. XIII, London: Mackie and Co. Ld., 1907.
- HINDS, Allen B. (ed.), **Calendar of State Papers and Manuscripts**, C. XIV, London: Mackie and Co. Ld., 1908.
- HOCA SADETTİN EFENDİ, **Tacü't-Tevarih**, C. II, İsmet Parmaksızoğlu (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- HOCA SADETTİN EFENDİ, **Tacü't-Tevarih**, C. V, İsmet Parmaksızoğlu (haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- HOVHANNESYAN, Sarkis Sarraf, **Payitaht İstanbul'un Tarihçesi**, Elmon Hançer (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006.
- İBN BATTÛTA TANCÎ, **İbn Battûta Seyahatnâmesi**, A. Sait Aykut (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- İLGÜREL, Mücteba, "Subaşı", **DİA**, C. XXXVII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, s. 447-448.
- İNALCIK, Halil, **Sources and Studies on the Ottoman Black Sea Vol I: The Customs Register of Caffa, 1487-1490**, Cambridge: Harvard Univeresity Press, 1995.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I, Halil Berktaş (çev.), Halil İnalcık ve Donald Quataert (ed.), İstanbul: Eren Yayınları, 2000.

- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Ruşen Sezer (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- İNALCIK, Halil, “Adâletnâmeler”, **Belgeler**, C. II, S. 3-4, Ankara, 1965, s. 49-145.
- İNALCIK, Halil, “The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed the Conqueror”, **Cultura Turcica**, C. IV, S. 1-2, Ankara, 1967, s. 5-15.
- İNALCIK, Halil, “The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City”, **Dumbarton Oaks Papers**, C. XXIII, 1969-1970, s. 229-249.
- İNALCIK, Halil, “İmtiyâzât”, **The Encyclopaedia of Islam (New Edition)**, C. III, Leiden: Brill, 1986, s. 1179-1189.
- İNALCIK, Halil, “Ottoman Galata, 1453-1553”, **Première Rencontre Internationale sur l’Empire Ottoman et la Turquie Moderne**, Edhem Eldem (ed.), İstanbul-Paris: Isis Press, 1991, s. 17-116.
- İNALCIK, Halil, “Galata (Osmanlı Dönemi)”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 349-354.
- İNALCIK, Halil, “Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s. 203-258.
- İNALCIK, Halil, Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s. 259-317.
- İNALCIK, Halil, “Mehmed II”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. VII, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 506-535.
- İNALCIK, Halil, “Örf”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. IX, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 480.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, Hamdi Can Tuncer (çev.), **Cogito**, S. 19, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 115-135.
- İNALCIK, Halil, “Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?”, **Söğüt’ten İstanbul’a**, Oktay Özel ve Mehmet Öz (der.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000, s. 119-145.
- İNALCIK, Halil, “İstanbul (Türk Devri)”, **DİA**, C. XXIII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2001, s. 220-239.
- İNALCIK, Halil, “The Otoman Survey of 1455 and the Conqueror’s Istanbul”, **550. Yılında Fetih ve İstanbul**, Ankara: TTK Yayınları, 2007, s. 1-14.

- İNALCIK, Halil, “The Ottoman survey of İstanbul, 1455”, **Archivum Ottomanicum**, C. XXV, 2008, s. 5-13.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeği”, **Doğu Batı Makaleler II**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s. 123-153.
- İNCİCIYAN, P. Ğ., **XVIII. Asırda İstanbul**, Hrand D. Andreasyan (Tercüme ve Notlar), İstanbul: İFC Yayınları, 1976.
- İNCİCIYAN, G. V., **Boğaziçi Sayfıyeleri**, Orhan Duru (Düzelti, Önsöz ve Notlar), İstanbul: Eren Yayınları, 2000.
- İSKENDER HOCİ, “Galata’nın Osmanlılara Teslimi”, **Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmûası**, C. V, S. 25, İstanbul, 1914, s. 49-53.
- JONES, J. R. Merville, **1453 İstanbul Kuşatması: Yedi Çağdaş Rivayet**, Cengiz Tomar (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008.
- JORGA, Nicolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. I, Nilüfer Epçeli (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.
- KAFADAR, Cemal, “Venedik’te Bir Ölüm (1575): Serenissima’da Ticaret Yapan Anadolu Müslüman Tüccarlar”, **Kim var imiş biz burada yoğ iken**, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s. 107-122.
- KARAMAN, Hayrettin, **Anahatlarıyla İslâm Hukuku**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- KARAMANLI NİŞANCI MEHMED PAŞA, **Osmanlı Sultanları Tarihi**, İbrahim Hakkı Konyalı (çev.), **Osmanlı Tarihleri I** içinde, Atsız (yay.), İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949.
- KÂTİP ÇELEBİ, **Tuhfetü’l-Kibâr fi Esfâri’l-Bihâr**, Orhan Şaik Gökyay (haz.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.
- KOÇU, Reşat Ekrem, “Ayios Nikolaos Rum Ortodoks Kilisesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1960, s. 1583.
- KÖMÜRÇİYAN, Eremya Çelebi, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, Hrand D. Andreasyan (Tercüme ve Tahşiye), İstanbul: Eren Yayınları, 1988.
- KRİTOVULOS, **İstanbul’un Fethi**, Karolidi (çev.), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.
- KUBAN, Doğan, **İstanbul: Bir Kent Tarihi**, Zeynep Rona (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- KUBİLAY, Ayşe Yetişkin, **İstanbul Haritaları 1422-1922**, İstanbul: Denizler Kitabevi Yayınları, 2010.

- KUMRULAR, Özlem, “Osmanlı ve Venedik Arasında Bir Kırılma Noktası Olarak İnebahtı”, **Yeni Belgeler Işığında Osmanlı-Habsburg Düellosu**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, s. 85-97.
- KUNT, İ. Metin, **Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.
- KURAN, Timur, **Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam**, C. II, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- KURAN, Timur, **Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam**, C. III, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- KURAN, Timur, **Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyo-Ekonomik Yaşam**, C. V, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- KURAN, Timur, **Yollar Ayrılırken: Ortadoğu’nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü**, Nurettin Elhüseyni (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1983.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Gümrük”, **DİA**, C. XIV, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 263-268.
- LAIYOU, Angeliki E. ve Cécile Morrisson, **The Byzantine Economy**, New York: Cambridge University Press, 2007.
- LAIYOU-THOMADAKIS, Angeliki E., “The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries”, **Dumbarton Oaks Papers**, S. 34-35, 1980/1981, s. 177-222.
- LÂTİFÎ, **Evsâf-ı İstanbul**, Nermin Suner Pekin (haz.), İstanbul: İFC Yayınları, 1977.
- LOPEZ, Robert Sabatino, “Market Expansion: Case of Genoa”, **The Journal of Economic History**, C. XXIV, S. 4, 1964, s. 445-464.
- LOPEZ, Robert S., “The Trade of Medieval Europe: the South”, **The Cambridge Economic History of Europe**, C. II, Second Edition, M. M. Postan ve Edward Miller (ed.), New York: Cambridge University Press, 1987, s. 306-401.
- LUBENAU, Reinhold, **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589**, C. I, Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- MAMBOURY, Ernest, **Istanbul Touristique**, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1951.
- MANTRAN, Robert, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C. I, Ankara: TTK Yayınları, 1990.

- MANTRAN, Robert, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, C. II, Ankara: TTK Yayınları, 1990.
- MARDİN, Ebül'ulâ, "Kadı", **İslâm Ansiklopedisi**, C. VI, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 42-46.
- MARMARA, Rinaldo, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- MARTİN, Guillaume, **İstanbul'a Seyahat**, İsmail Yerguz (çev.), İstanbul: İstiklal Kitabevi Yayınları, 2007.
- MATSCHKE, Klaus-Peter, "The Late Byzantine Urban Economy, Thirteenth-Fifteenth Centuries", **The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century**, C. II, Angeliki E. Laiou (ed.), Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2002, s. 462-495.
- MEHMED NEŞRÎ, **Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşrî Tarihi**, C. II, Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (yay.), Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- MILLINGEN, Alexander van, **Byzantine Constantinople: The Walls of the City and Adjoining Historical Sites**, London: William Clowers and Sons, 1899.
- MITLER, Louis, "The Genoese in Galata: 1453-1682", **International Journal of Middle East Studies**, C. I, S. 1, 1979, s. 71-91.
- MUMCU, Ahmet, **Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun**, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986.
- MÜLLER-WIENER, Wolfgang, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, Ülker Sayın (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- MÜLLER-WIENER, Wolfgang, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, Erol Özbek (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- NECİPOĞLU, Nevra, **Byzantium Between the Ottomans and the Latins**, New York: Cambridge University Press, 2009.
- NEV'İZÂDE ATÂULLÂH ATÂÎ, **Zeyl-i Şakâyık**, İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1268.
- NICOL, Donald M., **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, Bilge Umar (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- NICOL, Donald M., **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine**, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2000.
- OIKONOMIDES, Nicolas, "The Role of the Byzantine State in the Economy", **The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century**, C. II, Angeliki E. Laiou (ed.), Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2002, s. 973-1058.

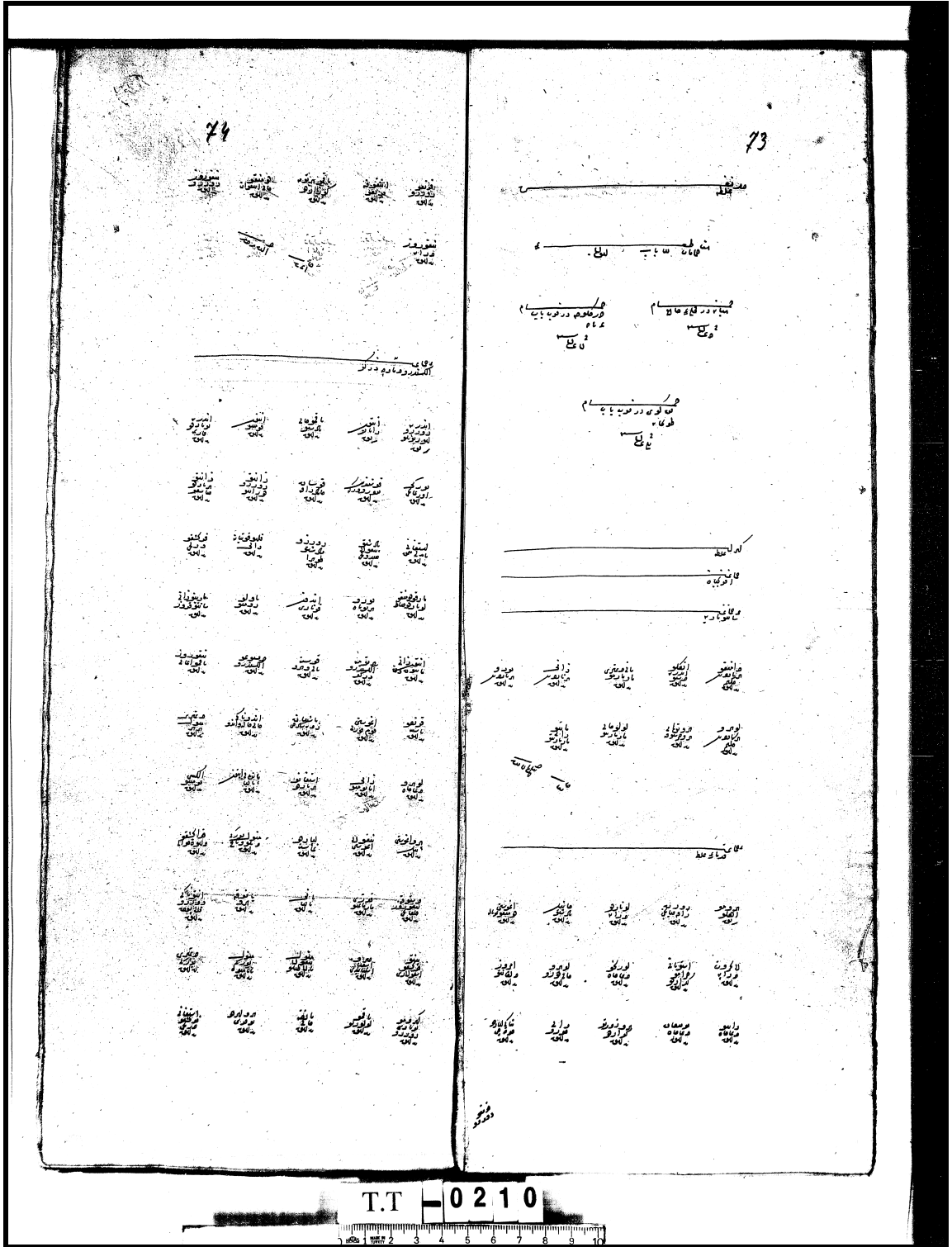
- ORTAYLI, İlber, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1994.
- ORTAYLI, İlber, “Galata”, **DİA**, C. XIII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 303-307.
- ORTAYLI, İlber, “Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Açılış Töreni Konuşması”, **Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri (5-8 Nisan 2010)**, Bilecik: Bilecik Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 7-12.
- ORUÇ BEĞ, **Oruç Beğ Tarihi**, Necdet Öztürk (haz.), İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008.
- OSMAN NURİ [ERGİN], **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, C. I, İstanbul: Arşak Garoyan Matba‘ası, 1330.
- ÖZ, Tahsin, **Zwei Stiftungsurkunden des Sultan Mehmed II. Fatih**, İstanbul, 1935.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik**, Halil İncik ve Şevket Pamuk (der.), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 15-32.
- ÖZTÜRK, Said, **Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995.
- ÖZTÜRK, Yücel, **Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- ÖZVAR, Erol ve Arif Bilgin, “Şehir Yönetimi ve Tarihi Üzerine”, **Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, Erol Özvar ve Arif Bilgin (ed.), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2008, s. 15-32.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Bedesten”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1983, s. 187-191.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Nevbet”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1983, s. 683-685.
- Pedro’nun Zorunlu İstanbul Seyahati**, Fuad Carım (çev.), İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2002.
- PEIRCE, Leslie, **Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet**, Ülkün Tansel (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- PERO TAFUR, **Travels and Adventures 1435-1439**, Malcolm Letts (İngilizce’ye çev.), London: George Routledge & Sons, 1926.
- PERTUSI, Agostino, **İstanbul’un Fethi: Çağdaşların Tanıklığı**, C. I, Mahmut H. Şakiroğlu (çev.), İstanbul: İFC Yayınları, 2004.

- PERTUSI, Agostino, **İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı**, C. II, Mahmut H. Şakiroğlu (çev.), İstanbul: İFC Yayınları, 2006.
- PERTUSI, Agostino, **İstanbul'un Fethi: İstanbul'un Fethine Dâir Neşredilmemiş ve Az Bilinen Metinler**, C. III, Mahmut H. Şakiroğlu (çev.), İstanbul: İFC Yayınları, 2008.
- PISTARINO, Geo, "The Genoese in Pera – Turkish Galata", **Mediterranean Historical Review**, C. I, S. 1, 1986, s. 63-85.
- REPP, R. C., **The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy**, London: Ithaca Press, 1986.
- ROTH, Cecil ve Leah Bornstein-Makovetsky, "Ashkenazi , Solomon", **Encyclopaedia Judaica**, Second Edition, C. II, New York: Macmillan Reference USA, 2007, s. 577-578.
- ROZEN, Minna, **İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi, Oluşum Yılları (1453-1566)**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- RUNCIMAN, Steven, **Konstantinopolis Düştü**, Derin Türkömer (çev.) , İstanbul: Doğan Yayınları, 2005.
- RUNCIMAN, Steven, "Byzantine Trade and Industry", **The Cambridge Economic History of Europe**, C. II, Second Edition, M. M. Postan ve Edward Miller (ed.), New York: Cambridge University Press, 1987, s. 132-167.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Bâd-ı Hevâ", **DİA**, C. IV, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1991, s. 416-418.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Bir Tüccar Kervanı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 9, Ankara, 1968, s. 63-69.
- SCHACHT, Joseph, **İslâm Hukukuna Giriş**, Mehmet Dağ ve Abdulkadir Şener (çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- SCHILTBERGER, Johannes, **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)**, Turgut Akpınar (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- SCHNEIDER, A. M. ve M. Is. Nomidis, **Galata Topographisch-Archaologischer Plan**, İstanbul, 1944.
- SCHNEIDER, Alfons Maria, "XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu", **Belleten**, S. 61, Ankara, 1952, s. 35-48.
- SCHWEIGGER, Salomon, **Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)**, S. Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- SKEAT, T. C., "Two Byzantine Documents", **The British Museum Quarterly**, C. XVIII, 1953, S. 3, s. 71-73.

- STARR, Joshua, **Romania: The Jewries of the Levant After the Fourt Crusade**, Paris: Éditions du Centre, 1949.
- STARR, Joshua, **The Jews in the Byzantine Empire 641-1204**, New York: Burt Franklin, 1970.
- SÜLEYMAN NUTKÎ, **Kamûs-i Bahrî (Deniz Sözlüğü)**, Mustafa Pultar (haz.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- SÜLEYMAN SÜDÎ, **Defter-i Muktesid (Osmanlı Vergi Düzeni)**, Mehmet Ali Ünal (haz.), Isparta: Yayınevi yok, 1996.
- ŞAHİN, İlhan ve Feridun Emecen, **II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H., “Fatih Sultan Mehmet’in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, S. 25, Ankara, 1981, s. 211-224.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H., “Frenk”, **DİA**, C. XIII, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, s. 197-199.
- ŞEKERCİ, Osman, **İslâm Şirketler Hukuku**, İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1989.
- ŞİŞMAN, S., “İstanbul Karayları”, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, S. 3, 1957, s. 97-102.
- TAMDOĞAN, Işık, “Atı Alan Üsküdar’ı Geçti ya da 18. Yüzyılda Üsküdar’da Şiddet ve Hareketlilik İlişkisi”, **Osmanlı’da Asayiş, Suş ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar**, Noemi Lévy ve Alexandre Toumarkine (der.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ty., s. 80-95.
- TANINMIŞ, Vesile, **Osmanlı Hakimiyetinde Karai Cemaati**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- TANSEL, Selahattin, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- TAŞ, Hülya, “An Alternative Sphere of Dispute Resolution: ‘Musālaha’ in Ottoman Legal Practice”, **Bulgarian Historical Review**, C. XXXVI, S. 3-4, 2008, s. 100-116.
- THEUNISSEN, Hans, “Ottoman-Venetian Diplomats: The ‘Ahdnames’”, **Electronic Journal of Oriental Studies (EJOS)**, I, no. 2, 1998, s. 1-698.
- THÉVENOT, Jean, **Thévenot Seyahatnamesi**, Ali Berktaş (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

- TOURNEFORT, Joseph de, **Tournefort Seyahatnamesi**, C. II, Teoman Tunçdoğan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- TURAN, Şerafettin, “Sakız’ın Türk Hâkimiyeti Altına Alınması”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. IV, S. 6-7, Ankara, 1966, s. 173-200.
- TURAN, Şerafettin, “Venedik’te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi)”, **Bellekten**, S. 126, Ankara, 1968, s. 247-283.
- TURAN, Şerâfeddin, “Piyâle Paşa”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. IX, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 566-569.
- TURAN, Şerafettin, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- TURSUN BEY, **Târîh-i Ebü’l-Feth**, Mertol Tulum (haz.), İstanbul: İFC Yayınları, 1977.
- ULUSKAN, Murat, **Divân-ı Hümâyun Çavuşları**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. I, Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. III/1, Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “İstanbul ve Bilâd-ı Selâse Denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılikları”, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, S. 3, 1957, s. 25-32.
- VILLEHARDOUIN, Geoffroi de ve Henri de Valenciennes, **Konstantinopolis’te Haçlılar**, Ali Berktaş (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- WEBER, Max, **Şehir: Modern Kentin Oluşumu**, Musa Ceylan (çev.), İstanbul: Bakış Yayınları, 2000.
- WRATISLAW, Baron W., **Baron W. Wratislaw’ın Anıları**, M. Süreyya Dilmen (çev.), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996.
- YAŞAROĞLU, Abid, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkrip)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu”, **Vakıflar Dergisi**, S. 18, Ankara, 1984, s. 5-41.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. XIII, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997, s. 153-172.
- YI, Eunjeong, **Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul**, Leiden: Brill, 2004.
- YILDIRIM, Muhammed İbrahim, **İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi**, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- YILMAZ, Fikret, “Boş Vaktiniz Var Mı? Veya 16. Yüzyılda Anadolu'da Şarap, Eğlence ve Suç”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S. 1, İstanbul, 2005, s. 11-49.
- YÜKSEL, İ. Aydın, “Sadrâzam Rüstem Paşa'nın Vakıfları”, **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul: İFC Yayınları, 1995, s. 219-281.

Belge 2: Kanuni döneminde düzenlenen ve Fatih Vakfı'na cizye ödeyen gayrimüslimleri gösteren 1540 (947) tarihli defterin Galata ile ilgili ilk sayfası (BOA, TT, nr. 210, s. 73-74).

EK 2: Christoforo Boudelmonte'nin 1422 Tarihli İstanbul ve Galata Haritası

Kaynak: Ayşe Yetişkin Kubilay, İstanbul Haritaları 1422-1922, s. 31-32.

EK 3: Matrakçı Nasuh'un Çizimiyle 16. Yüzyılda Galata Şehri

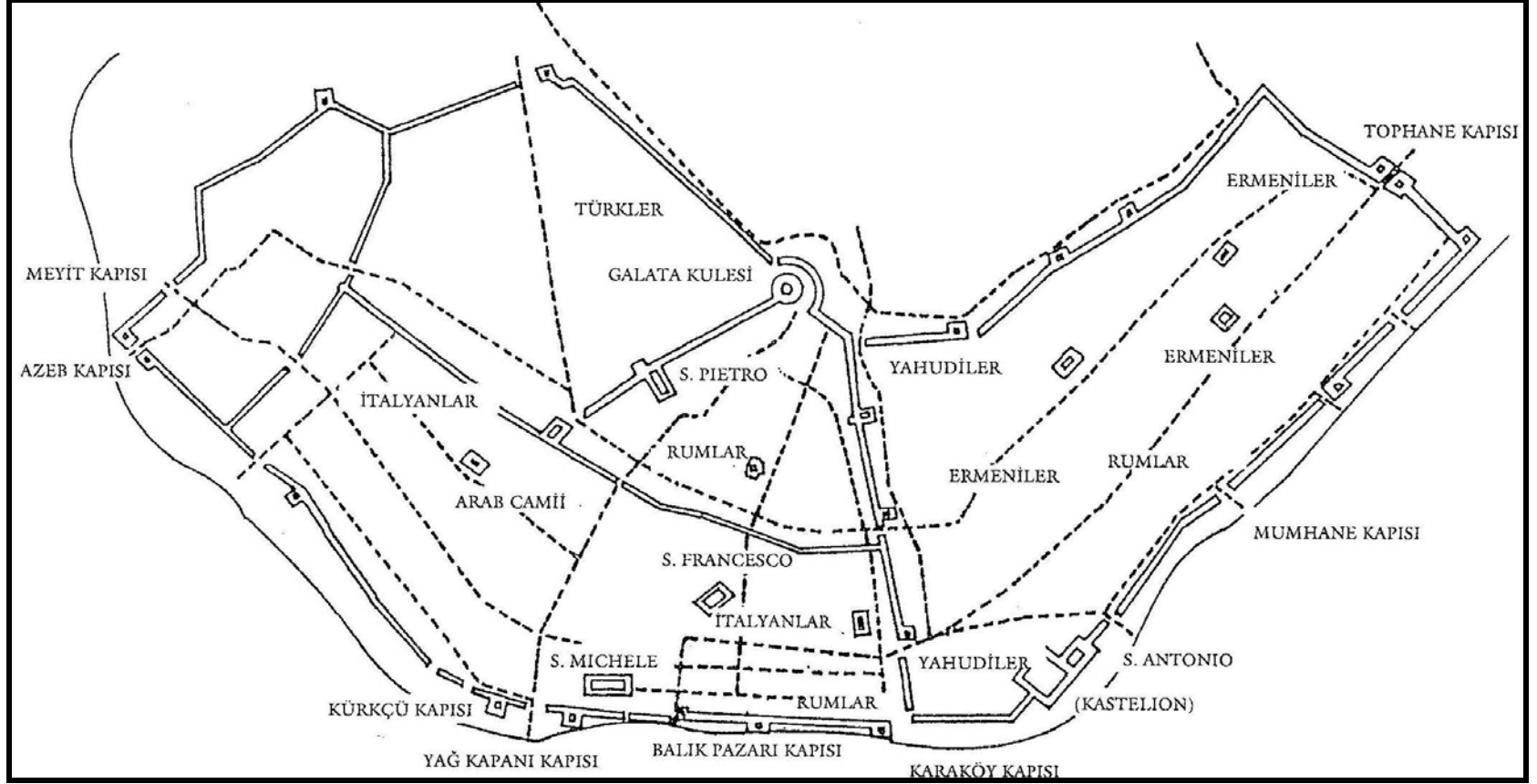
Kaynak: Tülay Duran (haz.), *Minyatür ve Gravürlerle Osmanlı İmparatorluğu*, s. 38.

EK 4: Grelot'un 1680 Tarihli İstanbul Görünümünün Liebaux Tarafından Yapılan Kopyası

Kaynak: Ayşe Yetişkin Kubilay, *İstanbul Haritaları 1422-1922*, s. 74-75.

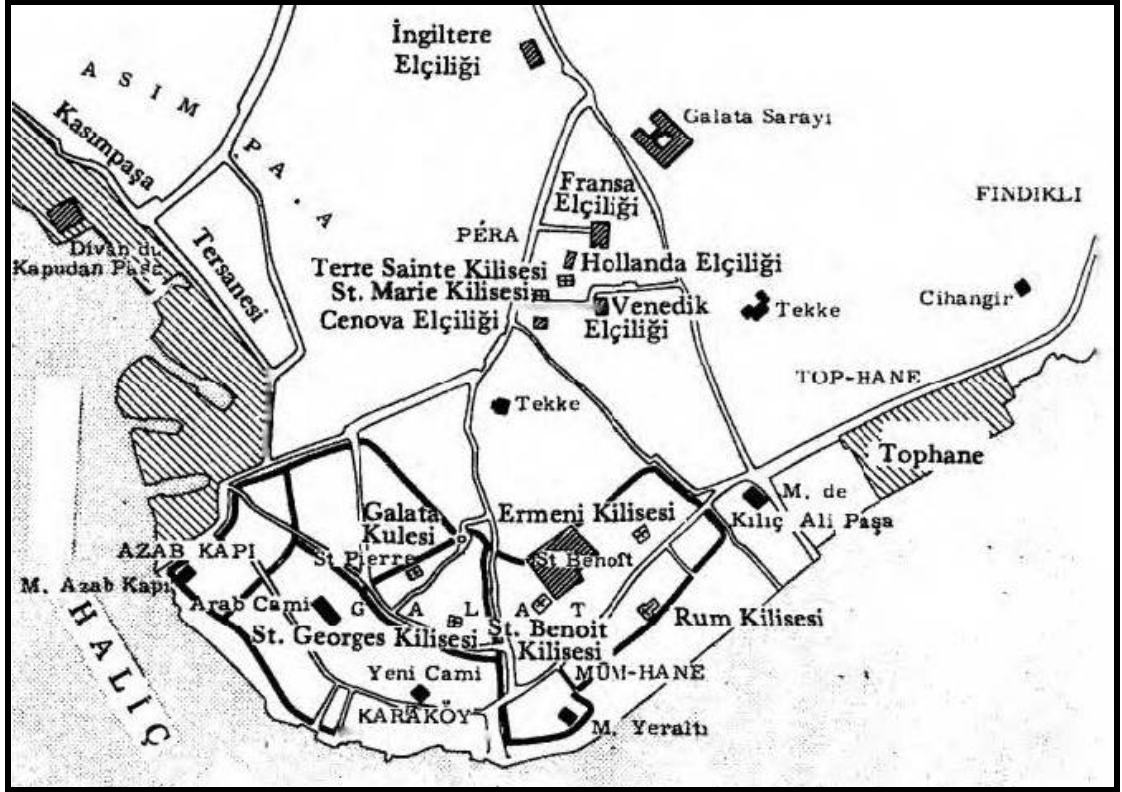
EK 5: 15. Yüzyılda Galata ve Nüfus Grupları*

Kaynak: Doğan Kuban, **İstanbul: Bir Kent Tarihi**, s. 217.

* İnalçık'ın "Ottoman Galata, 1453-1553" isimli makalesindeki verilere göre hazırlanan bu harita, Galata Kulesi çevresindeki Yahudi nüfusu hariç tutulursa tarihsel gerçekliğe oldukça yakındır.

EK 6: 17. Yüzyılda Galata, Tophane ve Kasımpaşa

Kaynak: Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, C. II, Harita 6.

EK 7: Kaynaklara Göre Galata Kapıları

		GŞS, (16. yy)	Âşık Mehmed (16. yy)	Evliyâ Çelebi (17. yy)	Kömürçüyan (17. yy)	Dr. Covel (17. yy)	Ayvansarâyî (18. yy)
KK	Meyyit (Kasımpaşa) ¹		X	X	X		X
DK	Azap	X	X	X	X	X	X
DK	Kürkçü	X	X	X	X	X	X
DK	Yağkapanı (İskele) ²	X	X	X	X	X	X
DK	Balıkpazarı	X	X	X	X	X	X
DK	Karaköy	X	X	X	X	X	X
DK	Kurşunlu Mahzen		X	X	X	X	X
DK	Mumhane				X	X	X
DK	Domuz (Eğri) ³	X		X		X	X
DK	Kireç (Debbâğhâne) ⁴	X	X	X	X	X	X
KK	Tophane ⁵	X	X	X	X	X	X
KK	Küçük Kule ⁶			X		X	X
KK	[Büyük] Kule	X	X	X	X	X	X

KK=Kara Kapısı; DK=Deniz Kapısı

Kaynaklar: (GŞS, nr. 7, 10, 11, 17, 19, 20, 21; Âşık Mehmed, s. 1094; Evliyâ Çelebi, 1. Kitap, s. 211; Kömürçüyan, s. 35-36; Hasluck, s. 50; Ayvansarâyî, s. 430).

¹ Bu kapı Âşık Mehmed'de Kasımpaşa Kapısı olarak geçer. Meyyit ve Kasımpaşa kapılarının aynı kapı oldukları hakkında ayrıca bkz. Kömürçüyan, **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, s. 215.

² Bu kapı Âşık Mehmed'de İskele Kapısı olarak geçer. Bkz. Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-Avâlim**, C. III, s. 1094.

³ Domuz Kapısı Galata Şer'iyye sicillerinde ve Evliyâ Çelebi'de; Eğri Kapı Dr. Covel ve Ayvansarâyî'de geçer. Ayrıca Domuz Kapısı sicillerde Bâb-ı Hinzır veya Bâb-ı Huk olarak da adlandırılmıştır. Domuz ve Eğri kapıların aynı kapı olduğu bilgisi için bkz. (Schneider ve Nomidis, **Galata Topographisch-Archaeologischer Plan**, s. 17)

⁴ Bu kapı Âşık Mehmed'de Debbâğhâne Kapısı olarak geçer. Kireç ve Debbâğhâne kapılarının aynı kapı oldukları hakkında bkz. (Kömürçüyan, s. 36).

⁵ Eremya Çelebi Galata'nın 12 kapısı bulunduğunu bunlardan sadece üç tanesinin kara tarafında, diğerlerinin sahilde olduğunu söyler. Fakat kara tarafındaki kapıların isimlerini vermez. Eremya Çelebi'nin kara tarafında isimlerini vermediği bu üç kapı Tophane, Büyük Kule ve Kasımpaşa (Meyyit) kapıları olmalıdır (Kömürçüyan, s. 101).

⁶ Bu kapı Dr. Covel'de Hasan Ağa Kapısı olarak geçer (Hasluck, "Dr. Covel's Notes on Galata", s. 50).

ÖZGEÇMİŞ

K. İlker BULUNUR, 1977 yılında İskenderun'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İskenderun'da tamamladı. 1996'da girdiği Gaziantep Üniversitesi Tarih Bölümü'nden 2000 yılında mezun oldu. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmen olarak atandı. 2001 yılında Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitime başladı. Yüksek Lisansını 2004'te tamamladı ve aynı sene Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalında doktora eğitimine başladı. 2006'dan bu yana Sakarya Üniversitesi'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi okutmanı olarak görev yapmaktadır.